

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

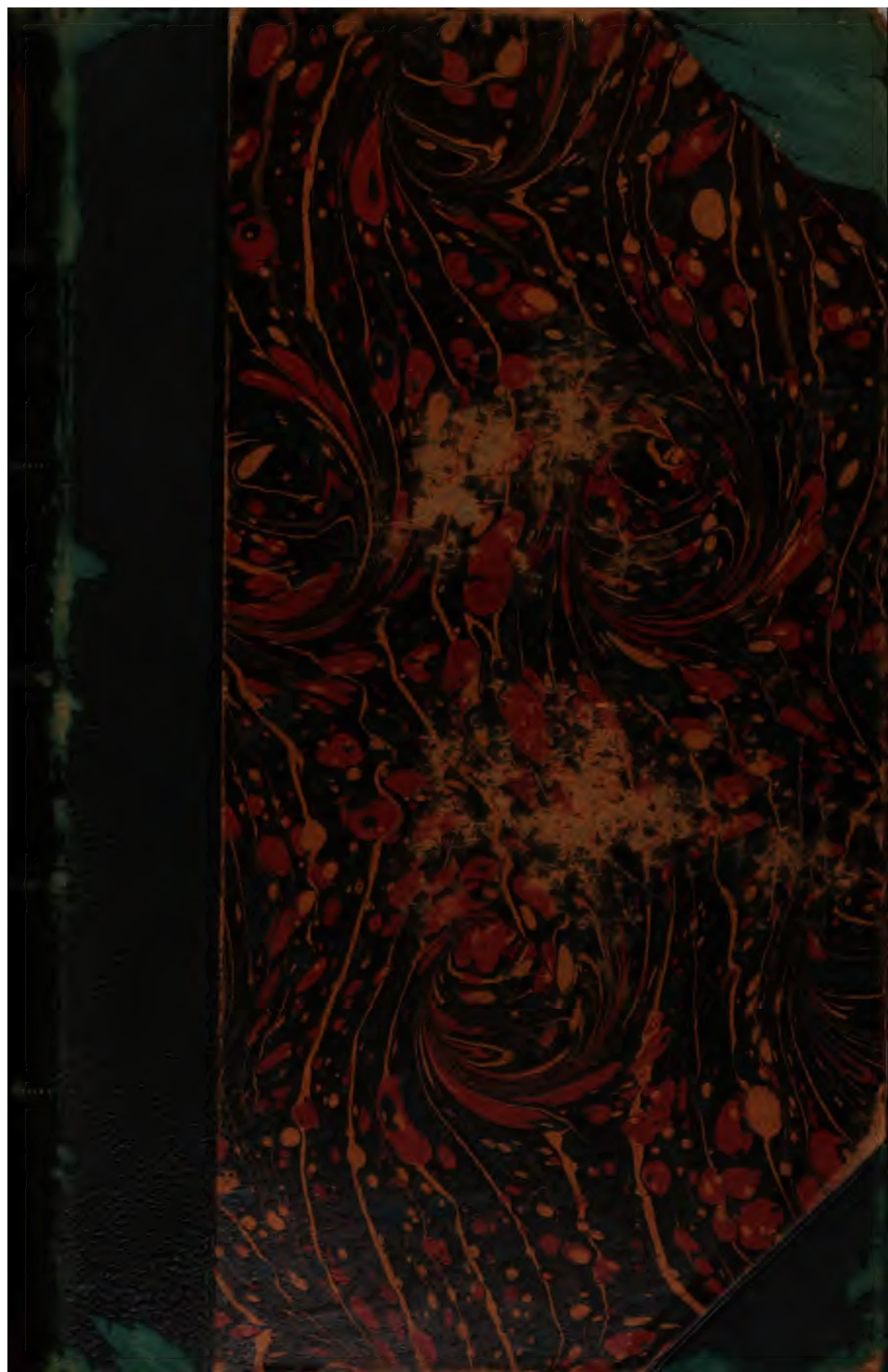
Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

LSoc 3061.20

Harvard College Library

FROM THE FUND OF

CHARLES MINOT

(Class of 1828).

Received EC 11 1891

1. The first part of the document is a list of the names of the persons who have been appointed to the various offices of the city of New York.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN
DER
KONINKLIJKE AKADEMIE
VAN
WETENSCHAPPEN.

1

o

VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN

Amsterdam -

DER

KONINKLIJKE AKADEMIE

VAN

WETENSCHAPPEN. —

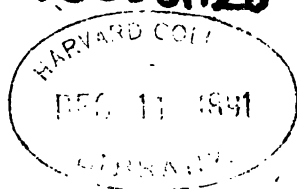
Afdeeling LETTERKUNDE.

EERSTE DEEL.

^h
AMSTERDAM,
C. G. VAN DER POST.
1856.

~~IX~~ 169
LSoc 3061.20

Moinet fund.

(1e recs I. - XII.

2e. I. - XII.

3e. I. - VII., VIII. 1.

in 17 vol.)

INHOUD

VAN HET

EERSTE DEEL.

	bladz.
Gewone vergadering, gehouden 14 Maart 1855	1.
Verslag omtrent de uitgave van het Spreekwoorden- boek der Nederlandsche Taal, van den Heer P. J. HARREBOMÉE.	18.
Voorstel aangaande eene Geschiedenis van den Ne- derlandschen Waterstaat, ingediend door den Heer R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK	24.
Verslag van de Heeren Is. AN. NIJHOFF, L. PH. C. VAN DEN BERGH en L. J. F. JANSSEN, omtrent het voorstel van den Heer R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK aangaande eene Geschiedenis van den Neder- landschen Waterstaat	40.
Verslag en voorstel van de Heeren T. ROORDA, A. RUTGERS en C. LREMANS, omtrent het voorstel van den Heer J. HOFFMANN, tot bevordering van de be- oefening der Chinesche en Japansche Taal- en Let- terkunde	48.
Verslag van de Heeren J. DE BOSCH KEMPER, S. KAR- STEN en A. C. HOLTJUS omtrent het voorstel van den Heer C. G. COBET, aangaande de toelating tot de Akademische lessen en het verleenen van een wetenschappelijken titel	61.

	bladz.
Over het onderscheid tusschen Spreektaal en Schrijftaal, inzonderheid in onze moedertaal. Door T. ROORDA	93.
Gewone vergadering, gehouden 18 Junij 1855	119.
Gewone vergadering, gehouden 10 September 1855 .	124.
Advies van den Heer C. G. COBET, over het verslag der Commissie wegens het door hem ingediende voorstel	134.
Advies van den Heer J. BAKE, wegens het voorstel van den Heer C. G. COBET	153.
Gewone vergadering, gehouden 8 October 1855. . . .	162.
Verslag van de Heeren L. J. F. JANSSEN, C. LEEMANS en L. PH. C. VAN DEN BERGH omtrent het adres van den Heer D. GROEBE	175.
Voorstel van den Heer H. J. KOENEN, tot het nemen van een maatregel tegen de verbastering der Taal.	179.
Verslag van de Heeren J. VAN LENNEP, M. DE VRIES en C. J. VAN ASSEN, over het voorstel van den Heer H. J. KOENEN	182.
Gewone vergadering, gehouden 12 November 1855]. .	189.
Over de Studie der Grieksche Inscriptiën, door J. BAKE.	195.
Gewone vergadering, gehouden 10 December 1855 . .	213.
Mededeeling van den Heer S. KARSTEN, betreffende den <i>Agamemnon</i> van Aeschylus	217.
Over de <i>Tabulae Eugubinae</i> . Door A. RUTGERS	237.
Gewone vergadering, gehouden 14 Januarij 1856 . . .	253.
Celten en Germanen. Door Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH	257.
Over de kwestie van het Staats-Examen. Door J. BAKE.	289.
Gewone vergadering, gehouden 11 Februarij 1856 . .	305.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 14^{den} MEI 1855.

De Voorzitter opent de vergadering met de volgende
aanspraak:

Mijne Heeren!

Ik heet U welkom in deze eerste vergadering van die Afdeeling der Koninklijke Akademie, die bestemd is voor Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen.

Op mij, ik wil het gaarne bekennen, maakt deze dag een diepen indruk. Aanstands komt bij mij de gedachte op (want ik ben niet gewoon noch vermetel genoeg, om mij als den tolk van de gevoelens van anderen op te werpen), hoe noodig, hoe onmisbaar het voor ons allen is eene vaste overtuiging te hebben, dat we iets inderdaad nuttigs aanvangen, en hoe levendig het besef behoort te zijn van de verantwoordelijkheid die we op ons nemen, tegen over den Koning, wiens verlangen deze instelling in het leven riep, tegenover het Vaderland, hetwelk dat verlangen goedkeurde, en eindelijk tegenover de wetenschap, die men wenscht door ons vertegenwoordigd te zien, zoodat zij ook door onze pogingen en bemoeijingen gehandhaafd, in hare ontwikkeling bevorderd, en tot een vermogend middel verheven worde, dat en de Regering en de beschaafde maatschappij tot het bereiken van beider edelste bestemming kan behulpzaam zijn.

Wat dunkt U? zouden we, zonder zoodanig besef, ons hier niet bijna moeten schamen voor ons zelve?

Wat wordt er gevorderd tot het leven en den bloei van wetenschap?

Ik geloof niet, dat zeer schaarsche uitzonderingen ons zullen verbieden tot eerste voorwaarde te stellen, dat er eene veelzijdig ontwikkelde maatschappij besta, die niet alleen door overlevering in het genot is van de vruchten der wetenschap, en door velerlei behoeften gedreven wordt ze te behartigen, maar welker toestand ook aanleiding en gelegenheid geeft tot het streven naar die weelde voor den geest, die, zonder het uitzigt op andere belooningen, bestaat in het zoeken naar kennis, en in het voldoen aan eenen lust, dien men onder het edelste mag tellen van alles waarmede de Voorzienigheid den mensch heeft toegerust.

In zulk een atmosfeer is leven en bloei van de Wetenschap mogelijk.

Is het grootspraak, wanneer ik durf aannemen, dat Nederland dien maatschappelijken toestand bereikt heeft? Ik geloof het niet.

Maar, wij leven niet alleen in de maatschappij; wij leven ook in den Staat: — en, gelijk op den Staat, zoo als in ontelbare andere opzigten, de verplichting rust om te regelen, te handhaven en te ondersteunen, wat in den toestand der maatschappij aanwezig is, met haar karakter overeenkomt, het doel is van haar streven, zoodra dit alles hare verspreide en verdeelde krachten te boven gaat; — zóó ook wordt van den Staat de zorg gevorderd, dat, door het stichten van een openbaar Hooger Onderwijs, aan de ééne zijde de mededeeling en voortplanting van degelijke wetenschap worde bevestigd en verzekerd, en aan de andere zijde mannen van begaafdheid en erkende verdiensten aan die instellingen zóó verbonden worden, dat ze onbekom-

merd hunne onverdeelde inspanning kunnen wijden aan de wetenschap die hunne keuze en roeping was.

Het is evenwel niet de Staat, die of alléén, of zelf onderwijst.

Hij doet niets anders, dan op deze wijze in en voor de Maatschappij dat onwaardeerbaar wetenschappelijk leven bevestigen, waarin het twijfelachtig is wie de meeste en rijkste vruchten van hunnen arbeid inoogsten, zij die lessen komen ontvangen en door moeilijke beginselen heen in het heiligdom der wetenschap worden ingeleid, of zij, die tot de mededeeling van hunne ervaring en van hunne verzamelde schatten geroepen, in het behoorlijk voorbereid verstand, in het onbevangen gemoed en in den onverzadelijken lust naar kennis van hunne toehoorders een krachtigen spoorslag voor hunnen ijver en eene onvergelijkelijke opscherping van hun eigen oordeel vinden.

Die pligt, M. H., — gij zult begrijpen, dat ik het voldoen daaraan als eene tweede voorwaarde stel — die pligt, wij weten het, is in Nederland door den Staat niet verzuimd geworden.

De geschiedenis van onze Hoogescholen vangt reeds aan met de eerste jaren van onzen bangen strijd tegen Spanje.

Het schijnt, dat men toen reeds beseftte, hoe het licht van degelijke en verheven kennis onmisbaar was voor een volk dat besloten had zich vrij te vechten, en op groot-sche ondernemingen bedacht was; — dat men toen reeds begreep, hoe een eigen aandeel in de ontwikkeling der wetenschap aan onze nationaliteit die waardigheid en die kalmte zou verzekeren, waarop de Staat later in zijne gewichtigste staatkundige handelingen moest kunnen rekenen.

Ik ga de daarop gevolgde heldeneeuw in het gebied der wetenschap voorbij.

De herinnering daaraan is hier onnoodig, nu ik mij

omringd zie van mannen, die uit den roem van het voor-
geslacht voor zich een duren pligt afleiden, dien zij jegens
het vaderland te vervullen hebben, niet eene aanleiding tot
ijdele grootspraak.

Maar wat is het, dat onze opmerking verdient bij de
beschouwing vooral van de 18de eeuw?

Het schijnt, dat de zucht naar kennis, misschien ook
ten gevolge van stoffelijken voorspoed, zich zóó wijd in
de maatschappij verspreid had, dat er buiten de instellingen
van Hooger Onderwijs allengs talrijke vereenigingen ge-
vormd werden, met het doel om lust tot onderzoek meer
en meer op te wekken, en om gelegenheid te stichten tot
onderlinge oefening en mededeeling van gedachten.

Wie zal ontkennen, dat door die vereenigingen veel
goeds, veel voortreffelijks is te weeg gebracht?

Maar opmerkelijk is daarbij, dat zich die geest van
concentratie en associatie uit de vrije beweging der maat-
schappij openbaarde.

Men begreep dat samenwerking nuttig was, en dat de
bijeengezamelde middelen en de inspanning van velen voor
één doel, tot stand konden brengen wat men anders zou
hebben moeten missen.

Nog is diezelfde geest werkzaam : en zelfs in de laatstver-
loopen jaren zijn vereenigingen gevormd, welker doel edel en
uitmuntend, en welker handelingen hoogst loffelijk zijn.

Met deze behoefte der maatschappij behoort de Staat
niet onbekend, hij behoort er niet onverschillig voor te
zijn. Van daar, dat sinds geruimen tijd, onder de rubrie-
ken, die de onderwerpen aanwijzen met welker zorg zich
de Regering wil belasten, er ééne is met het opschrift
Kunsten en Wetenschappen.

Inderdaad, de Staat zou zijn pligt verzuimen, wanneer
hij de oogen sloot voor die beweging, voor dat streven
der maatschappij.

Niet alleen heeft hij zelf belang, voor vele takken van zijn bestuur, bij een onmiddelijk deelgenootschap in het zich steeds ontwikkelend wetenschappelijk leven: het betaamt hem ook met die middelen, die alleen ter zijner beschikking staan, die ontwikkeling te ondersteunen, maar behoeft daartoe eene onmiddelijke betrekking met hen, die geacht kunnen worden de wetenschap te vertegenwoordigen.

Vraagt men, welk soort van verband, en welke wederkeerige ondersteuning en betrekking daartoe zou gevorderd worden en aan te bevelen zijn; het antwoord op die vraag ligt in de instelling van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen.

Ik wil het voor mogelijk houden, dat het antwoord ook op eene andere wijze zou kunnen gegeven worden, ofschoon mij dit nog niet regt duidelijk blijkt: maar ons betaamt het den aard en het doel van deze instelling regt op te vatten.

Er zijn — veroorlooft mij dit te herhalen — tweeërlei behoeften, waarin het nuttig is te voorzien.

In de eerste plaats heeft de Staat zelf, voor zoo veel als billijkerwijze van zijne zorg verwacht wordt, behoefte aan een bepaald ligchaam, dat hij deswege kan raadplegen.

Het kan wel zijn, dat er iemand gevonden werd, die dacht, dat zulk een ligchaam overtollig is, omdat men veilig hem alleen kon raadplegen.

Het is mogelijk, dat een ieder overtuigd zij van het overwegend gezag van zulk een raadsman: en toch brengt het meer ontwikkeld begrip van staatsbeheer en van verantwoordelijkheid mede, dat, zoodra het op handelen van staatswege aankomt, overleg met meerderen veiliger resultaat geeft, dan de uitspraak van één enkelen, hoe uitstekend hij moge zijn.

Autocratie en zelfgenoegzaamheid, zijn, als hoedanigheden van humeur en karakter, zonder twijfel toegelaten op

het gebied der Wetenschap; zij schaden niet, omdat ieder een de vrijheid behoudt van zich aan die macht niet te onderwerpen: maar allermint kan de Staat zich aan die macht overleveren, en de Regering zou zich daarenboven telkens verlegen vinden, wanneer telkens één raadsman moest gekozen worden.

Eene tweede behoefte ontstaat er bij de mannen zelve der Wetenschap, zoodra er sprake is van eenig gewichtig onderzoek, of van eene onderneming, waarbij de wetenschap geacht wordt groot belang te hebben, maar tot welke of de ondersteuning, of het gezag van den Staat noodig en bijkans onmisbaar is.

Zonder twijfel kan ook ieder bijzonder persoon zich tot den Staat wenden, en, bij het te kort schieten van eigen middelen en krachten, om ondersteuning vragen; maar hij onderwerpt zich dan aan een gezag, dat veelal onbekwaam is om juist te oordeelen: er kan vooringenomenheid, er kan verdenking, hoe onverdiend ook, tusschen beiden komen, en de beste bedoelingen kunnen schipbreuk lijden.

Bijkans niets van dit alles heeft plaats, wanneer die voordragt geschiedt door het wetenschappelijk Ligezaam, dat van Staatswege ingesteld, het vertrouwen der Regering, en, hetzij dan met enkele uitzonderingen, ook dat van het publiek geniet.

In dien zin vooral kan de Akademie van Wetenschappen gerekend worden de wetenschap in het vaderland te vertegenwoordigen, zoo dikwijls zij met ijver en met beradenheid gebruik maakt van het regt van initiatief, haar door de Regering verzekerd.

Daardoor evenwel wordt haar geen monopolie bereid.

Behoort het aantal harer Leden, om vele redenen, beperkt te zijn, het ware dwaas daaruit af te leiden gering-schatting van anderen, of uitsluiting buiten dat merkwaardig gedeelte van hare taak, het samenwerken op het veld

der wetenschap, en het doen van voorstellen in het belang der goede zaak.

De Akademie is integendeel bestemd, om aan iederen bijzonderen geleerde, ook aan iedere vrije wetenschappelijke vereeniging de hand te reiken, en telkens, wanneer het van haar gevorderd en verwacht wordt, iedere mededeeling, ieder voorstel, ieder denkbeeld tot een onderwerp van hare opletendheid en overweging te maken: — zij behoort zich te hoeden tegen de dwaze verdenking, als of zij in iemands plaats zou willen treden, als of zij iedere andere poging onnoodig zou willen maken: — veeleer betaamt het haar die algemeene samenwerking uit te lokken, te bevorderen, haar levendig en vruchtbaar te maken.

Zietdaar, M.H., in weinige woorden, naar ik vertrouw U duidelijk herinnerd, met welke bedoelingen de eerste artikelen van ons Reglement gesteld zijn.

Voor het wel gelukken ook van de instelling van deze nieuwe Afdeeling, zult gij zeker oordeelen, dat zoodanige opvatting onbetwistbaar is.

Gij zelve zult begrijpen dat, in den tegenwoordigen ontwikkelden toestand der maatschappij in ons vaderland, terwijl de Regering in velerlei merkwaardige opzigten de belangen der wetenschap ter harte neemt, door het onderhouden van lofwaardige instellingen van Hooger Onderwijs, en het bekostigen van uitmuntende wetenschappelijke verzamelingen en andere hulpmiddelen, — dat, zeg ik, met de instelling, van welker werkzaamheden, wat onze Afdeeling betreft, wij thans een aanvang maken, niets anders bedoeld wordt dan eene algemeene samenwerking te vergemakkelijken, practisch vruchtbaar te maken, en een band te stichten, of liever een punt van ontmoeting aan te wijzen tusschen de Regering en hen, die het voorregt hebben

van te leven voor de wetenschap, en hart genoeg om hare belangen voor te staan bij de Regering.

Die opvatting zal aldus zijn in Nederlandschen, dat is, in eenvoudigen en practischen zin: het is eene opvatting die alle ijdele hoovaardij uitsluit, allerlei overdreven verwachtingen afsnijdt, en de minachting of de betweterij van anderen zal kunnen beschamen.

Elders moge men zich verhoovaardigen op instellingen, die met uiterlijken, zelfs vorstelijken luister toegerust en omgeven worden, waarvan het lidmaatschap met eene hoogst-vereeerende decoratie wordt gelijk gesteld, en wier toeleg het mede schijnt te zijn op het wetenschappelijk tooneel te schitteren.

De slaafsche navolging van zulke vormen behaagde niet, en behaagt nog niet aan het degelijk Nederlandsch karakter: het zou zich geweld moeten aandoen om er zich regt van harte in te bewegen.

De plaats die ons hier gegeven is, bekleeden wij niet als of ze een louter eerbewijs was: zij geeft ons niet meer dan de gelegenheid om eer te verdienen met hetgeen we ten beste der goede zaak zullen kunnen ondernemen en verrigten.

Wat daartoe van een ieder onzer vereischt wordt, zal ik mij wel wachten te schetsen: — gij zult van mijne eigenliefde het offer niet vergen, dat ik met zulk eene schets mijne ongenoegzaamheid nog meer aan het licht doe komen.

Ik waag het liever U eenige hoedanigheden aan te wijzen, waarvan we, hoe verschoonbaar ze op zich zelve mogen zijn, weinig ijverige medewerking zouden te wachten hebben.

Hiertoe reken ik te behooren een zeker egoïsmus in de waardering der wetenschappen, wanneer de ingenomenheid met eene specialiteit zóó ver gedreven wordt, dat men al het overige met medelijden, zoo niet met minachting voorbij

ziet, en men zich zelfden als den uitverkorenen beschouwt, aan wien alleen het gegeven zou zijn het uitstekendste te bearbeiten en te genieten.

Is dit wel gelijk te stellen met enthousiasmus? Ik twijfel er aan, en geloof nog dat het ware enthousiasmus niet dan met eene verhevene opvatting kan gepaard gaan, en allengs ontstaat uit de ontdekking, dat het geliefkoosd voorwerp, aan hetwelk men zich zoo geheel hecht, naauw verwant is met al wat grootsch is en edel, waardoor de wetenschap één wordt.

Zonder die opvatting brengt iedere afzonderlijke bemoeijng van den geest, hoe lofwaardig ook op zich zelve, tot niets anders dan tot eene onvruchtbare en geïsoleerde virtuositeit.

Wien is het niet aangenaam zijne eigen navorschingen zonder storing, onafgebroken te kunnen voortzetten? Het is onze hoogste lust, en wij weren zoo veel mogelijk alles af wat onze afzondering zou verminken.

Die bezorgdheid, M.H., is natuurlijk, is zelfs prijzenswaardig; maar ze zóó ver te drijven, dat men de eischen der maatschappij in den wind slaat, dat men zich van de verplichting ontslagen rekent om met anderen over wetenschap en hare belangen te spreken, en niet inziet, hoe veel eene zoodanige samenwerking kan toebrengen tot opscherping van den geest, tot verruiming en verheffing van het gemoed, in één woord, tot eene vollediger vorming en opvoeding, ook ten nutte van het meest geliefkoosd onderwerp van nasporing, — van zoodanige overdrijving zouden wij hier weinig steun en hulp te wachten hebben.

Even schrale vruchten zouden welligt van hen te wachten zijn, die, met uitstekende vermogens door de Voorzienigheid toegerust, zich niet met de onmisbare belangeloosheid en edelmoedigheid aan de wetenschap blijven toewijden, en haar integendeel liever als een middel gebruiken om

op een ander tooneel zoo veel te meer te schitteren en gerucht te maken.

Mogten er zulken gevonden worden, gij zoudt zeggen dat ze hun ziel en hart verkocht hadden aan een anderen geest die hen nu bestookte en in slavernij hield; hunne hooghartigheid en aanmatiging zou U kwetsen, en gij zoudt U niets kunnen beloven uit eene minachting voor al wat gij in uwen ijver hoog waardeerdet.

Bij de rigtige opvatting van het wezen der Akademie van Wetenschappen, beseft gij voorzeker met mij, dat dit volstrekt niet het eenige, welligt ook niet het uitstekendste middel is, dat of de Regering, of wij kunnen bezigen om nut te stichten, om degelijke studiën te bevorderen, en hare vruchten over de maatschappij uit te storten.

Ik beken het gaarne weinig ingenomen te zijn met zoodanige uitsluitende aanbevelingen, alsof het of dit, of dat was, dat alleen nog maar ontbrak.

Wil men de volmaaktheid, ik zeg niet eens bereiken, maar zelfs nabij komen, daartoe zou veel moeten zamen treffen, veel gewaardeerd, veel met ijver behartigd moeten worden.

De Akademie is niet meer dan één der veelvuldige middelen.

De nuttige werking daarvan zal door onzen ijver moeten blijken.

Ik heb de hoop, bijkans zou ik zeggen het vaste vertrouwen, dat dit zóó zal geschieden, dat velen, dat zelfs de weinige hoogstverdienstelijken mannen, die, om welke reden dan ook, maar tot onze innige smart, ons hunne medewerking ontzeiden, zullen erkennen dat zij voorbarig oordeelden over iets, dat zij niet kenden, of verkeerd begrepen.

De naam van *Koninklijke Akademie*, M.H., verbindt ons

te naauwer aan het Vaderland en aan den Koning; — maar gij zult met mij Koninklijk, en den Koning waardig noemen iedere poging om aan de eischen en behoeften eener beschaafde en verlichte maatschappij te gemoet te komen, ieder streven om de natie in haren besten en edelsten zin te vertegenwoordigen en uit te drukken.

Sprak ik elders van U, zoo als ik thans de eer heb hier tot U te spreken, dan zou ik zeggen, dat de taak aan U bij uitnemendheid goed is opgedragen; ik zou op U wijzen, en op U, en op U, en op wien niet al, als op zoo velen die den wetenschappelijken roem van het nederige en kleine Nederland krachtig schragen, en die, zoo lang zij leven, het dierbaar kleinood zullen weten te verdedigen met de wapenen des vredes, en met die wapenen veroveringen zullen weten te maken zonder gedruisch of verwoesting, waarbij noch bloed stroomt, noch tranen gestort worden.

Welligt heb ik reeds misbruik gemaakt, M.H., van uw geduld: — maar mij blijft nog overig U dank te zeggen voor het eerbewijs aan mij gegeven, door mij tot uwen Voorzitter te kiezen, aan welke kenze onze geëerbiedigde Koning zijne voor mij hoogstvereerende goedkeuring heeft gelieven te schenken.

Gij hebt, om mij een welkom blijk van uwe welwillendheid te geven, voor de geringheid van mijne krachten en van mijne verdiensten de oogen gesloten.

Ik mag mij alzoo met vertrouwen in uwe ondersteuning en teregtwijzing bevelen, in het bijzonder in de welwillende medewerking van de waardige mannen, die door U tot Onder-Voorzitter en tot Secretaris gekozen, naast mij zijn gezeten.

Waar ik ook in moge falen, voor niemand doe ik onder in hooge en innige waardering van wetenschap, in het

onwrikbaar besluit om onafhankelijk en onbevangen tegen dwaling en vooroordeel te strijden, en in warme liefde voor het dierbaar Vaderland, aan welks eer en bloei, ook in overeenstemming met alle loffelijke pogingen van onzen geëerbiedigden Koning, onze beste krachten behooren gewijd te zijn.

Ik verklaar hiermede, naar aanleiding van de door de Regering verleende voorloopige goedkeuring van het Reglement van Orde, de eerste Gewone Vergadering van de Koninklijke Akademie voor Taal- Letter- Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen te openen.

Tegenwoordig, de Heeren: *J. BAKE, J. BOSSCHA, W. G. BRILL, C. J. VAN ASSEN, IS. AN. NIJHOFF, H. J. KOENEN, A. RUTGERS, T. W. J. JUYNBOLL, J. ACKERSDIJK, A. C. HOLTJUS, C. LEEMANS, F. C. DE GREUVE, W. MOLL, G. H. M. DELPRAT, R. P. A. DOZY, S. KARSTEN, L. J. F. JANSSEN, T. ROORDA, J. HOFFMANN, J. DE WAL, A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, L. PH. C. VAN DEN BERGH, C. G. COBET, J. DE BOSCH KEMPER, M. DE VRIES, R. C. DAKHUIZEN VAN DEN BRINK*, en van de Afdeeling Natuurkunde: *W. VROLIK, J. VAN GEUNS* en *F. J. STAMKART*.

Bij de oplezing van de namen der Leden heeft de Voorzitter bericht, dat eene Missieve van den Heer GROEN VAN PRINSTERER is ingekomen, waarin door hem het lidmaatschap der Akademie wordt nedergelegd. Ten aanzien van den Heer J. VAN HALL wordt de mededeeling gedaan, dat dit Lid zich wegens ongesteldheid van het bijwonen der vergadering verschoond heeft.

Wordt gelezen eene Missieve des Ministers van Binnenlandsche Zaken, waarbij het Advies der Afdeeling wordt

gevraagd ten aanzien van een Adres van den Heer HARREBOMÉE, inhoudende een verzoek om geldelijke ondersteuning voor de uitgave van zijn *Woordenboek van Vaderlandsche Spreekwoorden*. De Minister heeft zwaarigheid gemaakt aan dit verzoek te voldoen, aangezien de ongenoegzaamheid der tot zoodanige einden bij zijn Departement beschikbare middelen, en vraagt, of de Akademie de uitgave van het werk ook, overeenkomstig Art. 3 van haar Reglement kan bevorderen. De Voorzitter stelt voor, deze Missieve te stellen in handen eener Commissie, bestaande uit de Leden VAN LENNEP, DE VRIES en VAN DEN BERGH, ten einde de Afdeeling te advizeren. Dien overeenkomstig wordt besloten.

De Heer BAKHUIZEN VAN DEN BRINK erlangt het woord. Hij neemt aanleiding uit de onlangs van Staatswege gedane aankopen bij de openbare verkooping der Verzameling van wijlen den Heer CONRAD betrekkelijk 's Lands Waterstaat, om het voorstel te doen dat de beide Afdeelingen der Akademie zich met elkander verbinden, ten einde gemeenschappelijk te bewerken en uit te geven eene uitvoerige *Geschiedenis van den Nederlandschen Waterstaat*. Tot aandrang van zijn voorstel treedt hij in vele bijzonderheden omtrent de behoefte, die aan zoodanigen arbeid door de mannen van het vak gevoeld wordt; over de hulpmiddelen, die voor het tot stand brengen van den arbeid nu reeds voorhanden of onder het bereik der Akademie zijn; over de verscheidende vakken van wetenschap, welke bij dien arbeid behooren geraadpleegd te worden, en waarom het hem toeschijnt, dat de taak alleen door de samenwerking der beide Afdeelingen en de ijverige medewerking der specialiteiten, in beide aanwezig, kan gelukken. Hij meent dat, wanneer de Akademie het wenschelijke der onderneming erkende, en desniettemin voor de uitvoering terugdeinsde, zij een bewijs van machteloosheid zoude geven, dat

voorzeker een ongunstigen indruk op het algemeen zou maken.

De Secretaris ondersteunt dit voorstel met nadruk. Uit het Archief der Hondsbossche waterkeering, dat bij den inval der Engelschen en Russen in 1799 verwoest is geworden, toont hij aan, dat een tijdig gebruik maken van de verzamelingen der oorkonden, waar die nog bestaan, hoogst wenschelijk is. Hij gelooft, dat de betrekkingen der Akademie, ook buitenslands, haar best in staat stellen, om, ten aanzien van de lotgevallen van eenigen onzer Waterbouwkundigen in den vreemde, en van den invloed dien zij op den Waterstaat van andere gewesten hebben gehad, waarvan hij enkele voorbeelden bijbrengt, de vereischte mededeelingen in te winnen. Nadat de Heeren VAN DEN BERGH en NIJHOFF omtrent de strekking van het voorstel nog eenige inlichtingen hebben gevraagd en bekomen, verklaart de Heer VAN GEUNS als Voorzitter der Afdeeling voor de Wis- en Natuurkundige Wetenschappen niet te twijfelen, of die Afdeeling zal volgaarne bereid zijn tot de belangwekkende taak mede te werken. Immers de zorgvuldige onderzoekingen, bij die Afdeeling ingesteld omtrent de daling van den bodem onzes Vaderlands, welke met den Waterstaat in naauw verband staan, hebben getoond, hoe zeer zoodanig onderwerp ook de aandacht van die Afdeeling reeds vroeger heeft getrokken.

De Voorzitter stelt voor, het onderzoek van en het Advies omtrent dit ontwerp aan eene Commissie op te dragen, bestaande uit de Leden NIJHOFF, VAN DEN BERGH en JANSSEN, en den voorsteller uit te noodigen, om aan de Commissie de door haar verlangde nadere inlichtingen omtrent zijn voorstel te verschaffen. Dien overeenkomstig wordt besloten.

De Heer HOFFMANN doet aan de Vergadering een voorstel ter bevordering der studie van het Sineesch, op welk

vak van wetenschap reeds een tweetal jeugdige Geleerden zich onder zijne leiding met goed gevolg heeft begonnen toe te leggen. Het Japansch, ofschoon oorspronkelijk met het Sineesch niets gemeen hebbende, en tot den Tataarschen taalstam behorende, kan zonder de kennis van het Sineesch niet verstaan worden. Sedert eene reeks van eeuwen heeft de Sineesche taal, letterkunde en beschaving een veelvermogen invloed op Japan gehad. Hij stelt voor, dat de Akademie de beoefening dezer beide talen bevordere:

1°. door het aanschaffen eener keur van Sineesche werken en het vereenigen der in sommige openbare instellingen ongebruikt liggende Sineesche boeken op ééne plaats, bij voorkeur te Leiden;

2°. door het uitgeven van bijdragen tot de Sinologie betrekkelijk; maar vooral en zonder uitstel;

3°. door het aanschaffen van een stel Sineesche typen, waardoor het uitgeven der genoemde Sinologische werken zoude worden mogelijk gemaakt.

De Voorzitter benoemt, om dit voorstel nader te onderzoeken en daarop te advizeren, eene Commissie, bestaande uit de Leden ROORDA, RUTGERS en LEEHMANS, en noodigt den Heer HOFFMANN uit om aan die Commissie de door haar verlangde inlichtingen te geven.

De Heer COBET, overtuigd, dat de bemoeijingen der Akademie zich kunnen en moeten uitstrekken tot de algemeene belangen van het Hooger Onderwijs, zegt, zich gedrongen te gevoelen tot het aanwijzen van twee gebraken, die de billijk te verwachten vruchten van het onderwijs aan onze Hoogeschoolen aanmerkelijk verminderen. Dien ten gevolge wijst hij in de eerste plaats op eene, naar zijn oordeel, te groote toegefelijkheid in het verleenen van den doctoralen graad; — maar vooral op de gemakkelijke toela-

ting van jonge lieden tot de Akademische lessen, waaromtrent hij maatregelen noodig en onmisbaar acht die meer klem hebben. Ten opzichte van dit laatste punt, stelt hij voor, dat de Akademie zich tot den Minister van Binnenlandsche Zaken wende en met nadruk aandringende op het herstel van het zoogenaamde Staatsexamen, waardoor de toelating tot de Hoogeschool worde onderworpen aan de uitspraak van ééne bevoegde en onafhankelijke Commissie.

De Heer VAN ASSEN deelt eenige inlichtingen mede omtrent de beschuldiging van te groote toegankelijkheid bij het verleen van den doctoralen graad.

Door den Voorzitter, die verklaart, het voorstel van den Heer COBET gaarne te ondersteunen, wordt eene Commissie benoemd, bestaande uit de Heeren KARSTEN, DE WAL en DE BOSCH KEMPER, om over dit voorstel verslag uit te brengen. De Heer DE WAL meent zich te moeten verontschuldigen, als hebbende vroeger behoord tot eene Commissie, welke de Regering ten deze heeft geadviseerd. In zijne plaats wordt benoemd de Heer HOLTJUS, die zich deze benoeming laat welgevallen, onder verklaring, dat hij in vele opzichten van de meening des Heeren COBET verschilt. Ook de beide overige Leden verklaren dat zij door de aanneming der Commissie niet willen geacht worden in de zienswijze des Voorstellers te deelen. De Heer COBET wordt uitgenoodigd aan deze Commissie de door haar verlangde inlichtingen te geven, waartoe hij zich gaarne bereid verklaart.

De Heer ROORDA, wiens mededeeling aan de orde van den dag was, heeft om het reeds vergenvorderde uur, den wensch uitgedrukt, om zijne voordracht tot de volgende vergadering uit te stellen. De Vergadering heeft daarmede genoegen genomen.

De Heer w. vROLIK, Algemeene Secretaris der Akademie, vestigt de aandacht der Vergadering op eene voor de Boekerij hoogst belangrijk te achten verkooping, welke te Parijs op den 31sten Mei zal plaats hebben, en stelt voor, eene Commissie te benoemen, ten einde hem te advizeren nopens de aan te koopen boekwerken. Daar dit voorstel wordt goedgekeurd, benoemt de Voorzitter daartoe eene Commissie, bestaande uit de Leden JUYNBOLL, KIST en DE WAL, die daarover ten spoedigste hun advies zullen geven.

Terwijl niemand verder iets te berde te brengen heeft, wordt de openbare vergadering door den Voorzitter gesloten.

VERSLAG
OMTRENT DE UITGAVE VAN HET
SPREEKWOORDENBOEK DER NEDERLANDSCHE TAAI
VAN DEN HEER
P. J. HARREBOMÉE,
INGEDIEND IN DE VERGADERING DER KONINKLIJKE AKADEMIE
VAN WETENSCHAPPEN, DEN 18den JUNIJ 1855.

In uwe vergadering van 14 Mei j.l. zijn de ondergeteekenden benoemd tot een Commissie, belast om uwe Afdeeling te dienen van bericht op een Missive des Ministers van Binnenlandsche Zaken, in d°. 9 Mei j.l., waarbij de Afdeeling geraadpleegd wordt omtrent een verzoek van den Heer P. J. HARREBOMÉE te Gorinchem, ter ondersteuning der uitgave van het door hem bewerkt *Spreekwoordenboek der Nederlandsche Taal*. Ingevolge den haar opgedragen last, heeft de Commissie van de verschillende in hare handen gestelde stukken kennis genomen, en de vragen, door den Minister aan uwe Afdeeling gericht, rijpelijk overwogen.

Zij aarzelt niet te verklaren, dat zij het tot stand komen der uitgave van het voornoemde Spreekwoordenboek in vele opzichten wenschelijk keurt, en het verschijnsel betreurt, dat de openbaarmaking van een zoo nuttigen arbeid met zoovele bezwaren heeft te kampen. Een volledige, ordelijke en oordeelkundige Verzameling der Nederlandsche Spreekwoorden en Spreekwijzen is sedert lang een dringende behoefte, zoowel voor de Nederlandsche Taalkunde als voor de kennis van ons volksleven en onze zeden. Meermalen is die behoefte door bevoegde personen krachtig

uitgesproken, en het onvervuld blijven daarvan als een hinderlijke leernte in onze letterkunde aangewezen. De Heer H. heeft, gedurende niet minder dan zeven-en-twintig jaren, zijn tijd en zijn moeite met stalen vlijt en rusteloze volharding aan het vervullen dier behoefte ten koste gelegd, en de Verzameling, door hem tot stand gebracht, heeft een volledigheid bereikt, die inderdaad verbazend heeten mag: ja de eenige bedenking, welke te dien opzichte wellicht zou kunnen gemaakt worden, is deze, dat de Verzameling *te* volledig is, en dat de Heer H., hoezeer in zijn Inleiding blz. II. 6. zelf erkennende, „dat wat werkelijk onkiesch is, nergens verdient voor te komen, en dus ook niet in een Spreekwoordenboek,” dezen zijnen stelregel echter niet te streng heeft toegepast, maar een groot aantal heeft opgenomen van die spreekwijzen en gezegden, waaraan zich onze voorouders niet ergerden, maar die voor de hedendaagsche begrippen van welvoegelijkheid iets stuitends hebben, en waarvan het niet te betreuren zou wezen, al werden zij in het stof der vergetelheid begraven. Niet enkel het verrijken, maar ook het zuiveren en beschaven onzer moedertaal is de taak onzer taal- en letterkundigen, en daartoe behoort in de eerste plaats het schuimen onzer taal van woorden en spreekwijzen, die haar onteeren. Door ze in tegendeel weder op te delven en nevens andere spreekwijzen te plaatsen, verzekert men daaraan een nieuw leven en werpt een beletsel op tegen den voortgang der taalbeschaving. — Dan, ook zonder die meer of minder stuitende uitdrukkingen, zoude nog altijd het werk van den arbeidzamen verzamelaar alles, wat in andere talen over de nationale spreekwoorden het licht zag, verre achter zich laten. Het munt uit door nauwkeurigheid en zorgvuldige behandeling en mag te recht een kostbare bijdrage tot verrijking van den schat onzer letterkunde genoemd worden. Dat een dergelijke Verza-

meling, de kostbare vrucht van zooveel vlijt en zorg en voldoende aan een lang gevoelde behoefte, bij gebrek van belangstelling niet in het licht verschijnen zou, maar het privaat-eigendom des Verzamelaars blijven, ware inderdaad een bedroevend verschijnsel, en de Commissie meent zich daaromtrent te kunnen vereenigen met hetgeen onlangs gezegd werd door de Redactie van het Nederlandsch Woordenboek in haar te Utrecht uitgebracht Verslag, blz. 41 volg.

Intusschen bestaat er groot gevaar, dat deze te-leurstelling werkelijk het deel zal zijn van den ijverigen Verzamelaar, en dat hij, die zooveel aanspraak had op den dank der Natie, niets dan ondank zal inoogsten. Het is hier de plaats niet, de oorzaken van dat gebrek aan belangstelling op te sporen, die voorzeker voor een groot deel aan de onverschilligheid — misschien ook aan een niet onbillijke kieskeurigheid — van het Nederlandsch Publiek zijn te wijten; ofschoon toch de Commissie, om over haar landgenooten geen te streng oordeel te vellen, zich verplicht acht, niet te verzwijgen, wat haar van nabij bekend is en wat zij met bewijzen zou kunnen staven, dat namelijk de geringe deelneming aan het plan van den Heer H. voor een gedeelte op rekening komt van onzen Boekhandel, die, het zij dan door de schuld van den uitgever, het zij door die van zijn konfraters, op verre na niet behoorlijk heeft gezorgd voor de verspreiding van het prospectus: zoo dat zelfs velen onzer landgenooten, die boven anderen belang zouden stellen in een Verzameling als deze, van de voorgenomen uitgave òf niet òf althands zeer laat en bij toeval hebben kennis bekomen.

Doch, welke de oorzaken ook mogen zijn, het feit bestaat, het Spreekwoordenboek wordt met de vergetelheid bedreigd, en de vraag is thands, naar aanleiding van het schrijven des Ministers: «wat zou de Koninklijke Akademie

kunnen doen om de gewenschte uitgave tot stand te doen komen? of wat zou zij der Regeering behooren aan te raden?"

Wat de eerste vraag betreft; door den Minister wordt de bedenking geöpperd, of „wellicht de arbeid van den Heer HARREBOMÉE in de termen valt van Art. 3 § 2 van het Reglement der Kon. Akademie," in welk artikel als een der middelen, waardoor die instelling haar doel tracht te bereiken, wordt aangewezen: „het op zich nemen der uitgave van zoodanige belangrijke werken als anders voor den opbouw der wetenschap waarschijnlijk zouden verloren gaan." Uwe Commissie meent die vraag ontkennend te moeten beantwoorden." Bij alle hoogschatting van den arbeid des Heeren H., bij al de erkenning der wezenlijke verdiensten zijner Verzameling, die zich inzonderheid aanbeveelt door volledigheid en naauwkeurigheid, meent toch de Commissie dat het Spreekwoordenboek minder eigenaardig behoort tot de werken wier uitgave de roeping zou zijn der Koninklijke Akademie. Het algemeen karakter van het werk is, uit den aard der zaak, niet zoo zeer streng wetenschappelijk, als wel populair. Hoe leerrijk ook voor de kennis van onze taal en ons volksleven, het richt zich toch niet bepaaldelijk tot de beoefenaars der wetenschap, maar veeleer tot de geheele Natie, welker rijkdom aan praktische levenswijsheid het ten toon spreidt. En men mag niet ontveinzen, dat buiten de straks reeds aangevoerde, er zoowel op het plan en de inrichting als op de behandeling van afzonderlijke deelen, ook nog andere gegronde aanmerkingen kunnen gemaakt worden, die, zonder te kort te doen aan de onmiskenbare waarde der Verzameling, het toch bedenkelijk maken, haar in de werken der Kon. Akademie van Wetenschappen een plaats aan te wijzen, een plaats, die buitendien met haren aart en haar bestemming kwalijk strooken zou. De Commissie kan. mitsdien hiertoe niet advizeeren.

Gaarne echter spreekt de Commissie den wensch uit, dat een afzonderlijke uitgave moge tot stand komen: vooral indien er gezorgd wordt, dat de Verzameling, door het wegnemen daaruit van onkiesche platheden, in wezenlijke waarde winne wat zij in volledigheid verliezen mocht, en daardoor meer geschikt worde om in ieders handen te worden gegeven en een algemeen nuttigen invloed uit te oefenen. Het drukken en alom bekend maken van een nieuw prospectus, als een geschikt middel om het aantal der intekenaars te vermeerderen, zou den uitgever aan te raden zijn, en men zou hem daarbij verlof kunnen geven, tot aanbeveling zijner onderneming, zich op het oordeel, in de Akademie uitgebracht, te beroepen. Aan het oordeel van Zijn Exc. den Minister zij voorts overgelaten, te beslissen, of en in hoeverre het raadzaam zij, de onderneming van Regeeringswege te ondersteunen. Doch terwijl uwe Commissie op de door Z. Exc. gedane vraag, „of bij de onverschilligheid der belanghebbenden, de uitgave niet behoort te blijven gestaakt,” zonder aarzelen hare overtuiging uitspreekt, dat in tegendeel die staking te betreuren zou zijn, neemt zij de vrijheid U voor te stellen, van wege uwe Afdeeling aan den Minister te berichten: dat, bijaldien Z. Exc. er geen bezwaar in mocht vinden, en daarbij in de gelegenheid mocht zijn om een literarische onderneming van hoogst nuttige strekking te bevorderen, het zij door intekening op een zeker getal exemplaren, het zij op zoodanige andere wijze, als Z. Exc. geraden zal oordeelen, alsdan uwe Afdeeling de toepassing daarvan op het werk van den Heer HARREBOMÉE, — onder zoodanig voorbehoud als reeds is opgemerkt — allezins raadzaam zou achten, ten einde te helpen verhoeden, wat een der Leden *) onzer

*) Prof. M. DE VRIES, in de *Alg. Konst- en Letterbode*, Sept. 1851.

Commissie, ten jare 1851, bij een aanbeveling van genoemd werk, schreef: dat ook de vurigste ijveraars voor Vaderlandsche taal en letteren den moed zou verliezen, wanneer eenmaal de vreemdeling aan onze landgenooten het verwijt zou kunnen toevoegen: „Eene volledige Verzameling uwer Vaderlandsche Spreekwoorden is u door eene bevoegde hand aangeboden; maar gij hebt uit onverschilligheid dat geschenk versmaad, en den Verzamelaar, voor al zijne vlijt en opoffering, slechts met ondank betaald.”

De Commissie bovengenoemd,

J. VAN LENNEP.

M. DE VRIES.

V O O R S T E L

AANGAANDE EENE

GESCHIEDENIS VAN DEN NEDERLANDSCHEN WATERSTAAT,

INGEDIEND DOOR DEN HEER

B. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK

IN DE VERGADERING DER KONINKLIJKE AKADEMIE VAN
WETENSCHAPPEN, DEN 14den MEI 1855.

De roeping van deze Afdeeling der Akademie van Wetenschappen is duidelijk omschreven door hetgeen de Commissie tot hare zamenstelling in de Memorie van toelichting, onder N°. 5. C. heeft gezegd.

Het was, geloof ik, der Commissie onmogelijk, als met den vinger aan te wijzen, welke de ondernemingen zijn, die de krachten van de individus te boven gaan, en slechts door de zamenwerking van de beoefenaars der wetenschap en de bescherming van hooger hand kunnen tot stand gebracht worden. Intusschen wanneer zoodanig eene onderneming zich aan den geest van iemand onzer voordoet, geloof ik dat het *αίσιον στανειν* van toepassing is en hij zich geroepen mag achten, daarop uwe aandacht te vestigen. Ik heb mij dan veroorloofd dit te doen op een onderwerp, dat, wat omvang, kostbaarheid van uitvoering en algemeene nuttigheid betreft, naar mij voorkomt, slechts behoeft genoemd te worden, om daarop toe te passen hetgeen door de Commissie omschreven is. Dat onderwerp is de Geschiedenis van den Nederlandschen Waterstaat, en het voorstel, dat ik de eer heb in den schoot dezer vergadering neder te leggen, luidt:

„Dat de Afdeeling voor Geschied-, Taal-, Letterkun-

„dige en Wijsgeerige Wetenschappen in overleg trede met „de Afdeeling voor Wis- en Natuurkundige Wetenschap- „pen, ten einde een plan te ontwerpen tot het gemeen- „schappelijk bewerken en uitgeven van de Geschiedenis „van den Nederlandschen Waterstaat.”

Tot toelichting van mijn voorstel zal het best zijn, de aanleiding die ik daartoe had mede te deelen. Vreest niet dat ik van den reeds zoozeer geëxploiteerden watersnood van dit jaar ook hier misbruik zal maken. De aanleiding was veel eenvoudiger. Bij ons geacht medelid NIJHOFF heeft in de voorleden maand eene verkooping van boeken, vooral handschriften, memoriën, kaarten en plans, uit de nalatenschap van den Hoofd-Ingenieur M. H. CONRAD, plaats gehad. Behalve vele eigene memoriën van dien verdienstelijken Waterbouwkundige, bevond zich daaronder voor een goed gedeelte de nalatenschap van den beroemden Directeur-Generaal C. BRUNINGS en van diens geliefden kweekeling F. W. CONRAD, den vader van den overledene. Ik meende, dat het tot mijnen ambtspligt behoorde, het volgende schrijven tot Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken te rigten:

's Gravenhage, den April 1855.

.....

„Eerst Vrijdag j.l. ontving ik den hierbij overgelegden Catalogus van Boeken, Handschriften, Kaarten en Plans, herkomstig van de Heeren CONRAD en BRUNINGS, welke reeds op den 23sten April aanstaande, te Arnhem bij de Boekhandelaars IS. A. NIJHOFF en ZOON, zullen worden geveild. Het is mijn ambtspligt op die Verzameling de aandacht van Uwe Excellentie te vestigen, als bevattende stukken voor 's Lands Geschiedenis en voor een der belangrijkste takken van Staatshuishouding van het hoogste belang, en

naar het schijnt, zoo rijk en volledig, als zij in geene bibliotheken of archieven te vinden is.

Had ik vroeger van die Verzameling kennis gedragen, ik had misschien Uwer Excellentie den voorslag gedaan, om, zoo als in der tijd met de nagelaten HSS. en Verzamelingen van Jhr. A. GOLDBERG is geschied, haar en bloc te koopen, en hetgeen daarin dubbeld bij de eene of andere Rijks-Verzameling gevonden werd ten profijte van den Staat weder te veilen. Thans echter is het daartoe te laat, en ik vind mij verplicht mijn voorstel dus in te rigten:

„Dat het Uwer Excellentie behage onmiddelijk te belasten den Ambtenaar Bewaarder der Archieven van haar eigen Departement, waaronder de Archieven der Commissie van superintendentie over 's Lands Rivieren en die van het Ministerie van Waterstaat, op te geven: welke kaarten, plans en memoriën, inzonderheid ongedrukte, voor zooverre zij in dezen Catalogus vermeld zijn, aldaar niet worden gevonden:

Gelijke aanschrijving te doen aan den Heer Secretaris der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, als belast met de bewaring van de Bibliotheek van het voormalig Koninklijk Nederlandsch Instituut;

voorts aan den Bibliothekaris der Koninklijke Bibliotheek,

„ „ Rijks Archivaris,

„ „ Archivaris der provincie Gelderland, als onder zijne berusting hebbende het Archief der Commissie ter beneficering van den Nederrijn en IJssel.”

De beantwoording dier aanschrijving zal uiterlijk vóór Zaterdag aanstaanden moeten zijn ingekomen, of waar zulks zwaarigheid mogt opleveren, stel ik mij en mijne ambtenaren, zoodra het onderzoek bij ons zal zijn afgelopen, ter beschikking, zoo wij elders bij een dergelijk onderzoek kunnen behulpzaam zijn.

Voorts veroorloof ik mij het noodig te achten, dat Uwe Excellentie met haren ambtgenoot van Oorlog in overleg trede, ten einde een dergelijk onderzoek bij dat Departement plaats hebbe, bepaaldelijk bij het Topographisch Bureau en in het zoo rijke Archief der Genie, aan welke afdeeling in tijd van oorlog het beheer van den Waterstaat overgaat.

Het is eene treurige ondervinding, herhaaldelijk door mij in mijne ambtsbetrekking gemaakt, dat geene vragen, bij gebrek van bescheiden, kariger moeten worden beantwoord, dan die tot het rivierwezen, aanspoeling of afspoeling, dijkwezen, peil enz. betrekking hebben. De Heeren Referendarissen der Derde Afdeeling zullen Uwer Excellentie hetzelfde kunnen verzekeren en hebben meermalen met mij ingestemd in de klagt, dat er noch geschiedenis, noch geordende retroacta van den Waterstaat bestaan. De oorzaak ligt wel daarin, dat wegens de herhaalde afwisselingen in het beheer van den Waterstaat, de daartoe betrekkelijke Archieven op zeer onderscheidene plaatsen gevonden worden.

Indien op al de voorgestelde aanschrijvingen behoorlijk is geantwoord, zal Uwe Excellentie kunnen beoordeelen, welke bouwstoffen er voor een Archief van den Waterstaat voorhanden zijn, en den aankoop van het ontbrekende op de aanstaande veiling kunnen gelasten. Het ware wenschelijk, dat dan daartoe eene eenigzins ruime commissie aan een kundig Ingenieur werd gegeven, als het best geschikt, om de waarde der aan te koopen stukken te beoordeelen.

Hetzij de aangekochte verzameling bij het Archief van den Waterstaat bij Uwer Excellentie Departement, of op het Rijks-Archief, in geval van overgave van dat Archief tot op 1814, hetzij zij bij het Departement van Oorlog geplaatst worde, de plaats waar is in zooverre onverschillig, mits het

Archief van den Waterstaat slechts ergens volledig geordend en bewaard en bruikbaar zij.

Ik ontveins Uwer Excellentie niet, dat het voorstel hetwelk ik thans de eer heb te doen, zich verbindt aan een uitgestrekter plan, waarop ik mij veroorloof de aandacht van Uwe Excellentie te vestigen.

Nederland bezit geene Geschiedenis van zijnen Waterstaat: en toch is die geschiedenis de geschiedenis van onzen bodem, de geschiedenis van onzen roem en van onze rampen, voor een deel de geschiedenis van onze staatshuishouding en van onze ontwikkeling in kunsten en wetenschappen, de geschiedenis van de betrekkingen onzer provinciën onderling, de geschiedenis van den opkomst en het verval van talrijke steden en streken. De Geschiedenis van onzen Waterstaat, dat is: de geschiedenis van ons Vaderland ten opzichte van den, hetzij door kunst, hetzij door oorzaken van menschelijke magt onafhankelijk, veranderden en gewijzigden loop onzer stroomen en waterkanalen, is eene behoefte die slechts behoort genoemd om gevoeld te worden.

Reeds sedert jaren heeft het Provinciaal Utrechtsch Genootschap dit onderwerp tot eene prijsstofte gemaakt; maar het onderwerp is te rijk, dan dat een sober eermetaal een prikkel tot den arbeid zou zijn. Bovendien is zeldzaam in één persoon technische kennis met diep onderzoek van geschiedenis en oudheden vereenigd. Eindelijk is de massa van geschriften en memoriën over slechts enkele punten, zoo als het Pannerdensche kanaal en de Baardwijsche overlaat zoo talrijk, dat het lezen alleen een jaar vordert, daar gelaten, dat het onderzoek zich niet over eene enkele maar over de meest uiteenliggende provinciën zou moeten uitstrekken en nasporingen in loco vereischen.

Wat boven de krachten van een enkel mensch is, zou mij toeschijnen de taak te moeten worden der thans gevestigde Koninklijk Akademie van Wetenschappen en wel van

hare beide afdeelingen vereenigd. Het historisch en antiquarisch materiëel zou door de Afdeeling van Geschiedkundige Wetenschappen, waartoe ik de eer heb te behoorren, moeten bijeengebragt, het technische gedeelte en de bewerking van het bijeengebragte uit het technische standpunt, zou aan de Afdeeling voor Wis- en Natuurkundige Wetenschappen moeten overgelaten worden. Ik geloof dat het tegenwoordige tijdstip voor zoodanig eene onderneming te geschikt is, nu de geologische Commissie nog in werking is, en deze bij hare onderzoekingen ook dit doel zou kunnen in het oog houden.

De arbeid is veel omvattend maar grootsch: zij vordert jaren werkzaamheid van vereenigde krachten, en mogt de Geschiedenis van den Nederlandschen Waterstaat tot stand komen en, zooals noodig zijn zou, op eene somptueuse wijze, met atlas enz. worden uitgegeven: zij zou ook zeker buitenslands een ruim debiet vinden, en in allen gevalle eene eerzuil zijn voor ons Vaderland en voor het bestuur Uwer Excellentie, eene verantwoording voor de Akademie van Wetenschappen bij de ongeloovigen, die het nut dezer instelling betwisten.

Ik heb mij voorgenomen in mijne Afdeeling een daartoe strekkend voorstel bij de eerste gelegenheid te doen. Mogt het voorstel bijval en vervolgens de goedkeuring en ondersteuning van Uwe Excellentie ondervinden, dan is het noodig, dat men van nu af aan het bijeenbrengen der bouwstoffen denke; en omdat zelden eene zoo keurige, met kennis van zaken bijeengebragte verzameling van bouwstoffen zal voorkomen, neem ik de vrijheid dringend het voorstel, dat ik de eer had hierboven te doen, aan eene spoedige beslissing van Uwe Excellentie aan te bevelen."

De Minister heeft mij de eer gedaan, mijn voorstel goed te keuren. Aan de aangewezen Bibliothekarissen en Conser-

vateurs der Archieven zijn de noodige aanschrijvingen gedaan, en door hen met loffelijken ijver beantwoord. Het gevolg is geweest, dat de Minister eene ruime som ter mijner beschikking heeft gesteld, waarvoor een aanzienlijk deel der nalatenschap van CONRAD is aangekocht geworden, zoodat de Staat zich thans in het bezit van een voortreffelijk materiëel voor de Geschiedenis van den Waterstaat mag verheugen.

. Wat ik in mijn brief aan den Minister gezegd heb, omtrent de behoefte aan zoodanige Geschiedenis, steunde op eigene ondervinding en het getuigenis van mannen van het vak. Het Rijks-Archief is herhaaldelijk te hulp geroepen in kwestieën, tot het Waterwezen betrekkelijk. Voor de zaken van de Haarlemmermeer is het in staat geweest nuttige bijdragen te leveren. Andermaal is het geraadpleegd over den ouden loop der Gouwe, nog onlangs over de monding der Maas in de 15de eeuw, en zoo deze en andere vragen niet geheel onbeantwoord zijn gebleven, dikwijls, vooral bij het nasporen der werkzaamheden van polderbesturen en droogmakerijen, vond zich het onderzoek teleurgesteld. Niet lang geleden werd de inhoud gevraagd van een brief met dag en datum opgegeven, in den jare 1754 door het Dijkbestuur van Heusden aan Gecommitteerde Raden gezonden. Die brief betrof de bepaling van een gelijk peil voor de ondervloeiende landen. Vergeefs werden de registers op het Rijks-Archief op en omtreeks dien dag nageslagen. Het bleek dat de zaak, welke het gold, hangende gebleven was, en bij dossiers gevoegd, die onzeker wanneer of misschien nimmer waren afgedaan. In de onzekerheid wendde ik mij tot den Referendaris van den Waterstaat om eene aanwijzing, of nergens hetzij eene gedrukte geschiedenis of een behoorlijk retroact te vinden ware, waaruit het verder beloop van eene zoo belangrijke overweging zou kunnen gekend worden. Vergeefs: de Heer Referendaris verwees mij naar den Heer Ingenieur VAN DER KUN, en beide

waren eenstemmig in de klagt, dat herhaaldelijk ook voor hen de grootste moeilijkheden ontstonden, omdat er geene geleidelijke Geschiedenis van ons Rivier- of Waterwezen ergens te vinden was.

Na de aanleiding tot mijn voorstel ontwikkeld te hebben, acht ik het bijna onnoodig bij U tot eene aanprijzing daarvan over te gaan. De zaal zelve waarin ik spreek herinnert in talrijke afbeeldingen der Zeehelden de voorvaderlijke heerschappij op de zee. Die heerschappij is betwist geworden en met ongelukkig gevolg voor ons. Maar dezelfde natie, die ons daar den staf ontworpen heeft, heeft in hare dichters hulde gebragt aan de onbetwistbare heerschappij onzer voorvaders op het geweld van het element zelf en van de stroommen die derwaarts vloeiden. Intusschen, nevens al die afbeeldsels onzer Zeehelden, waar zijn die onzer Waterbouwkundigen, van PASSAVANT, van CRUQUIUS, van BOLSTRA, van GRINWIS, van LULOFS, van BRUNINGS? Waar, nevens de portretten van zoovele Amsterdamsche burgemeesters, dat van dien eenigen, welke zich vooral voor het Rivierwezen verdienstelijk maakte, HENDRIK HUDDÉ? Even als met de afbeeldingen is het met de geschiedenis dier mannen, met de geschiedenis van hunne kunst en wetenschap gegaan. Van vroeg af hebben onze Vlootvoogden voortreffelijke lofdichters en levensbeschrijvers gevonden: met warme herinnering aan mijnen verdienstelijken voorganger, noem ik U zijne Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen; maar welke en in hoevele handen zijn de gedrukte oorkonden omtrent onze Waterbouwkundigen en hunne nuttige werkzaamheid? Bijna geene, bijna nergens; zij zijn vergeten: carent quia vate sacro.

Wanneer ik onze Ingenieurs op deze verzameling wees en hun verweet, dat geen hunner kunstgenooten hier voorkomt, zouden zij mij misschien antwoorden: Si les lions savaient peindre! In zijn ganschen omvang is misschien wel dit antwoord van toepassing. Onze Waterbouwkundigen waren

ijverige en bekwame mannen; maar van **LEEGHWATER** af tot **BLANKEN** toe, met weinige uitzondering, — stylisten waren het niet. **CHR. BRUNINGS** was een hoogst beschaafd, zelfs geletterd man; maar weet gij wat er met zijne nagedachtenis gebeurd is? Zijn onverwacht overlijden in 1805 wekte de algemeene deelneming, en de Raadpensionaris **SCHIMMELPENINCK** aanvaardde gereedelijk het voorstel, om eene prijsverhandeling over zijne verdiensten uit te schrijven, en een gedenkteeken voor hem op te rigten. En wie waren de beoordeelaars van die prijsverhandeling? **TWENT VAN RAAPHORST**, **VAN ROYEN**, **MEERMAN**, **VAN DER PALM** en **LUBLINK DE JONGE**. Voorzeker had bij de samenstelling dier commissie het literarische element het overwigt boven het technische, en onze Afdeeling zou zich bijna met dat antecedent kunnen verontschuldigen, indien het iemand inviel haar te verwijten, der andere Afdeeling een voorslag te hebben gedaan, dien zij liever van gene had moeten inwachten. Doch hiervan later. — Een man van het vak, **F. W. CONRAD**, behaalde bij volstreckte eenstemmigheid der beoordeelaars het voor de prijsvraag uitgelooftde eermetaal; maar het gedenkteeken voor **BRUNINGS** werd eerst in 1820 opgerigt, en de prijsverhandeling, in 1806 bekroond, eerst in 1825, lang na den dood des schrijvers, in het licht gegeven. Toen zij in het licht gegeven werd, werd vergeefs in de Archieven van alle daarbij betrokken Departementen van Algemeen Bestuur naar de kaarten gezocht, welke **CONRAD** bij zijne Verhandeling als pièces justificatives had gevoegd: die waren allen, ten getale van 54, spoorloos verdwenen, en zij zijn het, geloof ik, nog. Een treurig bewijs voorzeker van de weinige belangstelling in eene voor Nederlanders zoo onmisbare wetenschap.

Ik heb voorts te spreken over de uitvoerbaarheid van mijn plan. Ik meen dat deze Akademie daartoe de intellectuele, de financiële middelen bezit. Opregt gesproken, heb ik niet behoord tot degenen, die de uitbreiding van de Akademie

noodzakelijk achten. Als openbaar ambtenaar heb ik echter gemeend de op mij uitgebragte benoeming te moeten aanvaarden, en nu de Akademie daar is, meen ik dat zij met eere bestaan moet en door hare werkzaamheid haar bestaan regtvaardigen. Ik kan daarom geene bedenkingen toelaten, uit de moeilijkheid en de uitgestrektheid der taak ontleend. Het zekerste middel om in eene onderneming niet te slagen is te wanhopen aan zijne krachten. Wanneer de Akademie het bestaan eener wetenschappelijke behoefte erkende, wanneer zij erkende dat de vervulling dier behoefte van haar mag gevorderd worden, maar zij voor de moeilijkheden, daaraan verbonden, terugdeinsde, dan zou zij voor mij den schijn hebben over zich zelve den staf te breken, en een nieuw bewijs leveren aan zoovelen, die haar als eene overvloedige weelde beschouwen. Ik weet dat er ter volvoering van het plan onderzoekingen in loco, opnemingen, peilingen en waterpassingen noodig zullen zijn, dat de aankoop welligt van eenige kostbare instrumenten, werken, kaarten en teekeningen zal gevorderd worden. Maar de middelen aan ons verstrekt zijn ruimer dan die, welke aan het vorige Instituut te beurt vielen, en van de Regering, die ons in het leven riep, verwacht ik met gerustheid, dat zij ons niet met kargheid wat wij behoeven zal toemeten, indien zij ons werkzaam ziet aan een nuttigen en algemeen toegejuichten arbeid.

Men zal misschien met regt kunnen zeggen, dat de geschiedenis van den Waterstaat van enkele provinciën, de geschiedenis van den loop van enkele rivieren, ja de geschiedenis van enkele meeren en polders een schat van arbeid en onderzoek vordert, en het misschien beter ware gedeelten uit te werken, eer men aan het geheel begon. Ik antwoord, dat daarmede kwalijk de behoefte bevredigd zou worden, welke ik U op het gezag van de mannen van den Waterstaat heb voorgesteld. Ik antwoord, dat ik vrees of wel immer de man iets groots zal tot stand brengen,

die het bosch niet ziet, omdat er zoovele boomen in staan. Ik antwoord, dat ons vaderland van ouds her rijk geweest is aan uitmuntende stedebeschrijvingen, maar ik weet niet hoe uit al die stedebeschrijvingen eene vaderlandsche geschiedenis zamen te stellen zou zijn. Met de Geschiedenis van den Waterstaat is het hetzelfde geval. Ik stel mij ook niet voor dat, ware zij eenmaal tot stand gebragt, onze arbeid onberispelijk zou zijn: ik geloof dat die arbeid niet in alle details zoo zoude kunnen worden uitgewerkt, of er bleef nog stof over voor diepe en belangrijke onderzoekingen; maar aanleiding gegeven te hebben tot dergelijke monographiën en dergelijke nalezingen, zou ik reeds op zich zelf als een behaald voordeel aanzien, omdat daarmede het bewijs geleverd zou zijn, dat onze onderneming belangstelling, lust tot onderzoek, oefening van kennis had te weeg gebragt in een vak, te lang buiten de aandacht van het publiek gehouden.

Bovendien de arbeid, aan de Geschiedenis van den Waterstaat in het algemeen te koste gelegd, sluit de bearbeiding van de details dier geschiedenis niet uit: integendeel, het zal van het te ontwerpen plan afhangen, hoedanig die details onder de medewerkers tot het geheel zullen verdeeld worden. Ja, al kwam de ontworpen Geschiedenis van den Waterstaat nimmer tot stand, en bezweken wij voor onverhoopte moeilijkheden, onze werkzaamheid zou niet nutteloos geweest zijn; ik wijs slechts op het bijeenbrengen van de noodige bouwstoffen en oorkonden, op de onderzoekingen waartoe enkele details aanleiding zouden geven, en die de plaats zouden kunnen vullen dier monographiën welke men verlangde: de berg zelf der zwarigheden, waarvoor wij moeten stilstaan, die rots der ergernis zou een prikkel te meer zijn voor rijper onderzoek, voor een verhoogd wetenschappelijk leven, om haar te slechten.

Ik heb bij de overtuiging van het veelomvattende des onderwerps mij zelven afgevraagd, of het onderwerp niet ware

in te krimpen of te splitsen; maar die inkrumping of splitsing heeft hare moeilijkheden. Den Waterstaat van eene enkele provincie afzonderlijk te behandelen reken ik onmogelijk. De Waterstaat van Holland b. v. hangt te zamen met dien van Gelderland, van Utrecht en van Noord-Brabant en omgekeerd. Want de provincie Holland, als eigenares van den Bijlandschen Waard, als eigenares van het Land van Heusden, oefende in Gelderland en Noord-Brabant eenen dikwijls betwisten maar bijna willekeurigen invloed. Bij de afzonderlijke behandeling van enkele rivieren ontmoet men gelijke zwarigheden. De Rijn, de IJssel, de Merwede, de Waal, de Lek en de Linge hangen door verschillende vereenigingspunten te zeer met elkander zamen, dan dat de geschiedenis van eene rivier zonder die van de andere behoorlijk zoude kunnen behandeld worden. Ja zelfs de geschiedenis van de monding der rivieren staat tot de geschiedenis van haren loop in te naauw verband, dan dat eene geschiedenis van een gedeelte onzer kusten en zeeweringen bij de Geschiedenis van den Waterstaat zou kunnen achterwege blijven. Wel wil ik erkennen dat de provinciën beoosten en benoorden den IJssel tot eene andere waterfamilie (indien ik mij zoo mag uitdrukken) behooren dan het grootste gedeelte des lands. Hetzelfde is met een gedeelte van Zeeland en met de Schelde het geval; maar ik aarzel der Akademie, als wetenschappelijk ligchaam voor het geheel land, een voorstel te doen, dat den schijn van provincialisme zou kunnen hebben, en uwe geleerde inspanning te vorderen ten voordeele van vijf of zes provinciën, met uitsluiting van Zeeland, Friesland, Groningen en Drenthe.

Er is nog iets, dat bij de vraag der uitvoerbaarheid in aanmerking komt. Het is de vraag: zijn er genoegzame bouwstoffen voor de Geschiedenis van den Waterstaat aanwezig? Ik heb in den beginne gezegd dat er geene geschiedenis bestond; maar de gedrukte werken, vooral van

technischen aard, zijn niet weinig in aantal, al hebben zij ook dikwijls de eenzijdigheid van strijdschriften of den onbevalligen vorm van commissoriale rapporten. Ik herinner U voorts de rivierkundige verhandelingen van **VELSEN**, de talrijke schriften van Prof. **LULOFS** en die van den burgemeester **BARNEVELT**. Het onlangs door den Minister uitgelokte onderzoek heeft doen blijken, dat zoowel in de Koninklijke Bibliotheek als in die van deze Akademie de meeste der op de verkooping van **CONRAD** voorkomende schriften aanwezig waren. Ook het Departement van Binnenlandsche Zaken bezit een en ander, en de bibliotheken van personen aan dat Departement verbonden, zooals van den Referendaris der 3^e Afd. A, en van den Heer Ingenieur **VAN DER KUN**, zijn niet karig voorzien.

Wat onlangs door het Rijks Archief is aangekocht heb ik U medegedeeld. De verzameling, door **BRUNINGS** bijeengebragt, kan als een legger beschouwd worden. Ons geacht Medelid, de Heer **NIJHOFF**, heeft die verzameling langer onder zich gehad en gezien dan ik, en kan U uitvoeriger inlichten omtrent haren aard en inhoud. Het Archief van den Waterstaat sedert 1798, voor zooverre daaruit geene stukken aan de verschillende commissiën zijn afgegeven, is vrij wel in orde. Eerlang zal het, zoo ik hoop, aan het Rijks Archief overgaan en zal ik staat zijn U daaromtrent nader te berigten. De kaarten en plans zijn uit de memoriën geligt, eene zaak die misschien is aan te prijzen, zoo de kaarten goed worden bewaard. Doch dit is, helaas, het geval niet geweest. Ik moet tot mijn leedwezen zeggen dat eene massa kaarten er gens bij het Departement van Binnenlandsche Zaken dooreen ligt, en dus dat ik niet weet wat daar nog over is van de kaarten uit de Bibliotheek der Nationaal Economie aan den Waterstaat overgegeven, van de kaarten bij de Prijsverhandeling van **CONRAD**, waarvan ik zoo even sprak, en van die welke uit de memoriën geligt zijn. Er bestaat evenwel de vaste wil, die verzameling aan een naauwkeuriger onderzoek te

onderwerpen en beter te ordenen. Hetzelfde beloof ik U ten opzichte van de kaarten op het Rijks Archief, welke ten gevolge van het jongste onderzoek zijn voor den dag gekomen en waaronder zich zeer oude en merkwaardige van de 16^e eeuw bevinden. Uitmuntend daarentegen is de orde in de kaarten bij het Departement van Oorlog, en natuurlijk bevinden zich daaronder vele kaarten ook van rivieren, stroomen en mondingen, om de naauwe verwantschap die de Waterstaat heeft met de defensie van het land. Het Archief van de Commissie ter beneficering van den Nederrijn en IJssel, en daaronder het Archief van de Commissie van superintendentie over 's Lands Rivieren, voor zooverre dat aan die Commissie is overgegaan, is in uitmuntende handen. Ik beroep mij op den tegenwoordigen depositaris, den Provincialen Archivaris van Gelderland. De rapporten en handelingen van de Hollandsche Commissie voor de zeewerken van Goedereede zijn onder de Archieven der Provincie Holland volledig, en van wijlen den Heer VAN DER HOOP heeft het Rijks Archief de briefwisseling van HUDDÉ en HUYGENS over de werken aan den IJssel en vele memoriën van PASSAVANT geërfd.

Eindelijk moet ik U nog wijzen op den schat, die wellicht in de Archieven der Dijkcollegiën en Heemraadschappen schuilt. De eigenschappen van vrijgevigheid en openbaarheid zijn over het geheel niet die, waarom die collegiën meest geprezen worden; maar misschien zoude juist eene werkzaamheid, als de door mij voorgeslagene, aanleiding kunnen geven tot eene regeling omtrent die Archieven, waarbij, zonder kwetsing der belangen van Ingelanden en van Dijksbestuur, de vorderingen en regtmatige aanspraken van de wetenschap konden worden behartigd.

Dit zijn de bronnen vooral van technischen aard; de Leden der thans voorzittende Afdeeling zullen die kunnen onderzoeken, waarden, schiften en beschrijven. Doch er is

eene andere klasse van bouwstoffen, waarvan het onderzoek inzonderheid bij deze Afdeeling zoude behooren: die welke betrekking hebben tot de vroegere gesteldheid onzes bodems, den loop der rivieren en de uitgestrektheid der kusten. Ook hier is veel vooruit gewerkt. Ik spreek niet van de Geschiedenis der Watervloeden van **HERING**, van de mislukte Geschiedenis der Zuiderzee van **SCHELTEMA**; maar van werken over den Nederlandschen bodem, zooals hier en daar de Natuurlijke Geschiedenis van Holland van **LE FRANÇO VAN DERHEEY**, vooral van lateren: van de Midden-Nederlandsche Geographie van ons geacht Medelid **VAN DEN BERGH**, van de Aloude Staat des Vaderlands van **ACKER STRATINGH**, van het werk van **GEVENS** over de Haarlemmermeer en van de Verhandelingen der Geologische Commissie. Ons geacht Medelid zal U kunnen zeggen hoeveel arbeid hij aan zijne Geographie ten koste heeft gelegd, en nog heeft hij slechts een gedeelte onzer geschiedenis, ik zou bijna zeggen ons vóórhistorisch tijdvak, behandeld. Terwijl op den Heer **NIJHOFF** en mij de taak zou rusten den Leden der Eerste Afdeeling de bouwstoffen aan te wijzen, in de Archieven voor de Geschiedenis van den Waterstaat voorhanden, zou op ons en anderen het onderzoek rusten naar de ligging en den loop der rivieren, naar de oudste waterwerken en waterreglementen, voor zooverre die uit charters en kronijken konden worden opgedolven. Van de archaeologen zou de medewerking aanhoudend worden ingeroepen, en zelfs bij U, Heeren philologen, zouden wij menigmaal om inlichting aankloppen voor de grachten van **BRUSUS** en **CORBULO**, voor duistere plaatsen van **TACITUS**, **AMMIANUS MARCELLINUS**, **ZOSIMUS**, de Panegyrici, het *Itinerarium Antonini*, de kaart van **PEUTINGER** en den anonymus Ravennas. Ja, wie uwer is het onbekend, dat zelfs uit de acta sanctorum belangrijke bouwstoffen zijn te zamelen voor de kennis van de oude gesteldheid onzes lands en den loop onzer stroomen?

Zoovele wetenschappen vereenigen zich om het onderwerp, dat ik voorstelde, tot stand te brengen; in deze Afdeling: geschiedenis, geographie, palaeografie, diplomatiek, archaeologie, philologie en zelfs een weinigje kerkgeschiedenis; in de Zuster-Afdeling: hydrografie, waterbouwkunde, geologie en mechanica. En zou dan voor zulk een onderwerp te veel van uwen ijver, uwe kunde, uwe vaderlands-liefde gevorderd zijn?

Ik heb de eer mijn voorstel aan uwe beslissing te onderwerpen en er alleen dit bij te voegen, dat het vooreerst niet verder strekt dan tot het ontwerpen van een plan. Veel, dat ik thans slechts heb kunnen aanstippen, zal bij de uitwerking van het plan uitvoeriger behooren ontwikkeld te worden.

VERSLAG

VAN DE HEEREN

Is. AN. NIJHOFF, L. PH. C. VAN DEN BERGH EN L. J. F. JANSSEN,

ONTREFT HET VOORSTEL VAN DEN HEER

R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK

AANGAANDE EENE

GESCHIEDENIS VAN DEN NEDERLANDSCHEN WATERSTAAT.

INGEDIEND DEN 18den JUNIJ 1855, IN DE VERGADERING VAN DE
LETTERKUNDIGE AFDEELING DER KONINKLIJKE AKADEMIE
VAN WETENSCHAPPEN.

De Commissie, in wier handen bij uw besluit van den 14den Mei j.l. gesteld is het voorstel van den Heer BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, houdende: „dat deze Afdeeling der „Koninklijke Akademie van Wetenschappen in overleg trede „met de Afdeeling voor Wis- en Natuurkunde, ten einde „een plan te ontwerpen tot het gemeenschappelijk bewer- „ken en uitgeven van de Geschiedenis van den Nederland- „schen Waterstaat”, heeft gemeend in het vervullen van hare taak den veiligsten weg te bewandelen, wanneer zij dit voorstel toetste aan de bestemming dezer Akademie, zooals die bij het Reglement is omschreven. Al aanstonds viel daar hare aandacht op Art. 2 L^a d., houdende: „De „Akademie is bestemd tot eene inrigting ter bevordering „van zoodanige wetenschappelijke onderzoekingen en on- „dernemingen, die slechts door samenwerking van de be- „oefenaars der Wetenschap en door ondersteuning der Rege- „ring kunnen tot stand gebragt worden.” Met het oog hierop meenen wij in de eerste plaats uwe aandacht bij den aard van het onderwerp te moeten bepalen. Wij zullen daartoe het denkbeeld *Geschiedenis van den Nederlandschen Waterstaat* met weinige woorden trachten te ontwikkelen.

Geschiedenis van den Nederlandschen Waterstaat: — waar-

mede houdt zij zich bezig? — welke is haar omvang? — uit welke bronnen is zij te putten? — welke hulpwetenschappen moeten haar ten dienste staan?

Waarmede zij zich bezig houdt? — Met de Nederlandsche wateren, in ruimen omvang des woords. Met onze hoofdstroomen, niet alleen van de plaats waar zij thans onze grenzen binnentreden, maar ook waar zij het deden toen onze grenspalen verder uitgezet waren, tot aan hun uitloop in zee; — met hunne armen en takken; — met de rivieren en beken, die er zich in ontlasten; — met de vaarten en kanalen, die er uit gevoed worden; — met hunne breedte en diepte en waterafvoerend vermogen; — met de gesteldheid van den bodem en met den waterspiegel; — met de dijken, kribben, hoofden, ridsen en andere werken, hetzij tot beteugeling of tot leiding van den stroom aangelegd; — met de monden, door welke zij zich uitstorten; — met het Noordzeestrand en met dat onzer binnenzee; — met de verschijnselen van ebbe en vloed en met de stroomingen, die hier afbreuk, elders aanwas veroorzaken; — met de natuurlijke en met de kunstmatige zeekeringen; — met zeeboezems en zeehavens; — met zandbanken en eilanden; — ook met onze binnenlandsche plassen, veenderijen en droogmakerijen, met de polders, hunne bedijkingen, molens en molenboezems.

Zijn deze hoofdzakelijk de voorwerpen, waarmede zich eene Geschiedenis van Nederlands Waterstaat zal moeten bezig houden; — welke is dan haar omvang? — Voorzeker zal zij moeten aanvangen met den tijd, uit welchen de vroegste berigten tot ons zijn gekomen, en doorloopen tot op onze dagen. — Welke veranderingen zijn in dat tijdsverloop voorgevallen! Waar eertijds stroomen liepen, zijn nauwelijks meer de sporen hunner beddingen te bespeuren, en landstreken, die een zamenhangend geheel uitmaakten, zijn door nieuw gevormde riviertakken gescheiden. Zandbanken

en eilanden zijn opgekomen, waar eens vloten met elkan-
der slaags waren, en waar voorheen geene platboômde vaar-
tuigen genoegzame diepte konden vinden, is thans voor de
werking van diepgaande stoombooten plaats. Waar vroeger
het water onbeteugeld buiten de oevers rees en het land
in het rond overstroomde, later onregelmatige bedijkingen
een gedeelte der bevolking in veiligheid stelden, maar ver-
derfelijk waren voor die der naast gelegen streek, zijn daarna
met gemeen overleg en naar vaste bepalingen dijken ge-
bouwd, die den aandrang van het water voor allen gelijke-
lijk wederstaan. Rivier- en zeeweringen zijn voor het geweld
van golven, ijs en stormen bezweken, maar telkens in vo-
rigen of beteren staat hersteld. Toch heeft de zee de plaat-
sen ingenomen, waar vroeger burgen en kasteelen verzezen,
dorpen en steden bloeiden. Uitgebreide landstreken zijn
daarentegen aan de baren ontwoekerd, en de landman ploegt
zijn akker en het vee vindt overvloed van weide, waar
eertijds het water den bodem bedekte. Eeuwen lang werden
molens, door wind bewogen, voldoende geacht om onze pol-
ders van het overvloedige water te ontlasten; de jongste tijd
heeft met beter gevolg de kracht van den stoom daartoe
aangewend. Allerwege zijn kanalen gegraven, deels tot af-
voer van water, deels tot bevordering van landbouw en han-
del, en velerlei middelen heeft de wetenschap kunnen op-
sporen, om het opperwater onzer rivieren, als het verwoes-
ting mogt dreigen, op min schadelijke wijs naar lagere
streken af te leiden. — Al die veranderingen, en vele nog
daarboven, zullen door het geschiedverhaal moeten opgeno-
men worden. Het zal niet mogen zwijgen van het aandeel
hetwelk de natuur, noch van dat hetwelk de mensch daarin
heeft gehad; het zal de oorzaken, waardoor de stroombed-
dingen vernaauwd en verbreed, verdiept en verhoogd zijn
of zich geheel hebben verlegd, ook de oorzaken van dijk-
breuken en overstromingen, van het afnemen der stranden —

en van wat niet al? — moeten vermelden; en daarbij getuigenis geven van de nasporingen en ontdekkingen op het veld der wetenschap, voor zoover die op onzen Waterstaat zijn toegepast, en van wel en kwalijk geslaagde pogingen om het bestaande te verbeteren. — Wij gevoelen, bij de herinnering van het zeer bekende, uwe verschooning te behoeven; maar nemen toch de vrijheid, nog iets hierbij te voegen. — Klimmen wij op tot den vroegsten tijd, waaruit iets bekend is van den maatschappelijken toestand dezer landen, dan zien wij de grenzen der gouwen, ook die der kerkelijke jurisdictiën, in overeenstemming met den loop der rivieren. Waar onze stroomen de grootste breedte en diepte hadden, ook bij hun uitloop, zelfs waar zich de meest in het oog vallende bogten vertoonen, daar werden sterkten en steden gesticht. Later wijst de loop der rivieren den weg van den handel; tol- en stapelplaatsen verzezen op haren oever. Weérkeurig gaf de behoefte aan handelsgemeenschap aanleiding tot verbetering der rivieren, tot het graven van vaarten. Politieke gebeurtenissen leidden tot groote dijk-vereeningen, en wederkeurig gaf het beheer van rivieren en dijken tot politieke verwickelingen aanleiding. Waar ondiepten waren vond een vijandelijk leger zich den weg gebaad, en tot afwering van vijandelijken aanval werden sluizen opengezet en dijken doorgestoken. In één woord: een naauw verband bestaat er tusschen onzen politieken toestand en dien van onzen Waterstaat, en ook dit mag bij eene Geschiedenis van den laatsten niet uit het oog verloren worden.

Hare bronnen. — De geachte voorsteller heeft ze grootendeels opgenoemd. Zij zijn van historischen en van technischen aard. Uit sommige Grieksche en Romeinsche schrijvers, uit archaeologische overblijfselen, uit middeleeuwsche kronijken, uit charterverzamelingen, zoo gedrukt als onuitgegeven, is veel op te lezen, wat licht verspreidt over de

vroegere gesteldheid van onzen bodem, den loop der rivieren, de uitgestrektheid der kusten. Op dit veld is, ja, vóór-gearbeid door vroegere en latere schrijvers; maar veel blijft daar nog te doen overig. Eene andere soort van bronnen zijn de dijk- en waterschapsregten, door de voorvorsten gegeven; de overeenkomsten aangaande het graven en onderhouden van waterleidingen, op hun gezag gemaakt of door hen bekrachtigd; contracten met naburige gewesten, waaronder vooral met Kleef, of ook tusschen twee of meer verschillende provinciën. Vooral voor lateren tijd zijn vele en veelsoortige bouwstoffen voorhanden. Wij noemen alleen de resolutiën der Generaliteit en van de Staten der Provinciën, met name van Holland, met de daartoe betrekkelijke bijlagen; voorts het Archief der Commissie tot beneficering van Neder-Rijn en IJssel, na 1701 eene overrijke bron voor de kennis der onderhandelingen, welke betrekkelijk de verbetering onzer rivieren tusschen Gelderland, Holland, Utrecht, Overijssel en Kleefsland hebben plaats gegrepen, en de werken, ten gevolge van die onderhandelingen tot stand gekomen; de verzameling van BRUNINGS, grootendeels in 's Rijks Archief overgegaan en getuigende van zijn beheer over den Waterstaat, eerst in verschillende betrekkingen, daarna als Inspecteur, eindelijk als Directeur-Generaal, en alzoo over de jaren 1772 tot 1806; het Archief van den Waterstaat bij het Departement van Binnenlandsche Zaken; de bescheiden betrekkelijk militaire inundatiën, bij dat van Oorlog voorhanden; de Archieven der vele heemraadschappen, dijk- en polderbesturen; de gedrukte werken van VELZEN, LULOFS, BEIJERINCK, BLANKEN, GOUDRIAAN, KRAYENHOFF, en wie wij meer zouden kunnen noemen. — Veelomvattende bronnen voorwaar, ten deele moeilijk genaakbaar, meestal niet zonder de uiterste vlijt en inspanning aan te wenden, zeker de vereenigde pogingen van waterbouwkunde en geschiedvorsching eischende.

Maar ook van andere wetenschappen zal voor de Geschiedenis van Nederlands Waterstaat de hulp moeten ingeroepen worden. — Die der Oudheidkunde en der Taalstudie zal zij niet kunnen ontberen. Deze zullen haar — de geëerde voorsteller merkte het terecht op — den veel betwisten zin moeten ophelderen der oude schrijvers, waar zij van deze gewesten, van de rivieren welke die doorsneden, van de *moles Drusiana* en de gracht van Corbulo gewagen; soms door woordaflleiding haar op het regte spoor brengen; soms ook van opgedolven voorwerpen haar den aard en het gebruik leeren kennen. De Geologie zal haar omtrent den aard der gronden moeten voorlichten, en haar welligt het aanwезen van een ouden riviertak doen erkennen, waar zij dien niet vermoedde, of de dwaling leeren inzien van hen, welke, enkel op grond der overeenkomst van namen, dien meenden te vinden waar hij niet kon bestaan. Ja, ook de Regtsgeleerdheid kan zij niet missen, waar het te doen is om de verklaring van verordeningen op het beheer van dijken en waterleidingen, en om, uit de overeenkomst dier verordeningen met de behoefte van den tijd, waarin zij het bestaan ontvingen, den aard, het doel en den toestand dier werken te leeren kennen.

Bedriegt uwe Commissie zich niet, M.H.! dan is er naauwelijks eene wetenschappelijke onderzoeking of onderneming denkbaar, die, zoo wegens de verscheidenheid van voorwerpen, omtrent welke zij verkeert, en om haren omvang, als wegens de veelsoortige bronnenstudie, welke zij vereischt, en haar verband met andere vakken van kennis, zoozeer onder diegenen behoort gerangschikt te worden, welke alleen door samenwerking van de beoefenaars der wetenschap kunnen worden tot stand gebragt, als het bewerken eener Geschiedenis van den Nederlandschen Waterstaat.

Maar zal de bevoegdheid dezer Koninklijke Akademie tot het bevorderen van eene wetenschappelijke onderneming

erkend worden, dan wordt daartoe, naar het aangehaalde artikel van het voor haar vastgestelde Reglement, ook nog vereischt, dat die onderneming „slechts door ondersteuning „der Regering tot stand gebragt kunne worden.” — Uwe Commissie meent, dat die ondersteuning voor eene Geschiedenis van den Nederlandschen Waterstaat niet gemist kan worden. — Het gezag der Regering moet tusschen beiden treden, waar ambtenaren en besturen de bewaarplaatsen zullen hebben te ontsluiten van kaarten en andere bescheiden, ook van zulke waarvan bij het levende geslacht de geheugenis was verloren; ook waar zij hunne registers en aantekeningen van vroegere metingen en waarnemingen moeten openleggen, of tot nieuw onderzoek hunne dienst hebben te leenen. Geldmiddelen zal zij ter beschikking moeten stellen tot schadeloosstelling van hen, wier bijstand wordt gevorderd bij het doen van plaatselijk onderzoek, van waterpassingen, peilingen en diergelijke, bij het teekenen en graveren van kaarten, en bij alles wat vereischt wordt tot de uitgaaf van een werk, welks uitwendig voorkomen niet zeer onevenredig mag zijn aan de waarde van den inhoud. Inderdaad, naar het bescheiden oordeel uwer Commissie, bestaat er, ook wanneer men uit dit oogpunt de zaak beschouwt, naauwelijks eenige twijfel, of wel een bijzonder persoon, ja ook eenig ander genootschap, zoodanige wetenschappelijke onderneming, als de bedoelde, tot stand zou kunnen brengen, of, bij aanvaarding van zulk eene taak, gegronde hoop koesteren op de voltooiing.

Overigens: met hetgeen door ons geacht medelid tot aanprijzing van zijn voorstel gezegd is vereenigen wij ons ten volle; overtollig zou het zijn, in deze vergadering te betoogen, dat, bij de diep gevoelde behoefte aan eene Geschiedenis van Nederlands Waterstaat, alleen de voor een bijzonder persoon onoverkomelijke bezwaren, die aan de bewerking verbonden zijn, tot dus verre verhinderd kunnen

hebben, dat een Nederlandsch geleerde daarvoor de pen heeft opgenomen; overtollig ook aan te toonen, hoe zoodanige Geschiedenis niet alleen zou kunnen zijn een gedenkzuil voor oud-vaderlandschen roem, maar daarbij eene vaste baak tot aanduiding van klippen, waar vroeger schipbreuk op werd geleden, een leidaman en loods voor dit en voor volgende geslachten. Genoeg ~~menen~~ wij gezegd hebben om onze overtuiging uit te drukken, dat het denkbeeld, door den voorsteller geopperd, goedkeuring verdient, als strekkende tot het in stand brengen van eene wetenschappelijke onderneming, waarvan de bevordering aan deze Akademie is opgedragen. Wij nemen dienvolgens de vrijheid, U in overweging te geven, het voorstel aan de Afdeeling voor Wis- en Natuurkundige Wetenschappen mede te deelen en haar wederkeerig tot mededeeling harer gedachten daaromtrent uit te noodigen.

VERSLAG EN VOORSTEL

VAN DE HEEREN

T. BOORDA, A. BUTGERS EN C. LEEHMANS,

OMTRENT HET VOORSTEL VAN DEN HEER

J. HOFFMANN

TOT BEVORDERING VAN DE

**BEOEFENING DER CHINESCHE EN JAPANSCH E TAAL-
EN LETTERKUNDE.**

INGEDIEND DEN 18^{den} JUNIJ 1855, IN DE VERGADERING VAN DE
LETTERKUNDIGE AFDEELING DER KONINKLIJKE AKADEMIE
VAN WETENSCHAPPEN.

Het voorstel door het geëerde lid van de Afdeeling der Akademie, bestemd voor de Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen, in de vergadering van den 14^{den} Mei jl. ter tafel gebragt en door de Afdeeling tot nader onderzoek en berigt in handen gesteld harer Commissie, had tot doel de *bevordering van de beoefening der Chinesche en Japansche taal- en letterkunde hier te lande*, en wees op drie hoofdpunten, waartoe hij meende de ondersteuning en medewerking der Akademie te moeten inroepen, als tot eene zaak, waartoe de krachten van enkele personen ontoereikende zijn.

Die drie hoofdpunten zijn:

1) het aanschaffen van eene uitgezochte verzameling van oorspronkelijke Chinesche boeken;

2) het uitgeven van werken en kleine bijdragen, die voor den opbouw van de kennis der genoemde talen noodig worden geacht; en

3) het aanschaffen van een stel van goede Chinesche druktypen tot het uitgeven dier werken en bouwstoffen.

Met betrekking tot het eerste punt is de voorziening op den oogenblik nog niet zoo volstrekt noodig; daar, zoowel op de Openlijke Boekerij der Leydsche Hoogeschool, als in het bijzonder bezit of binnen het bereik van den Heer HOFFMANN eene uitgelezen verzameling van Chinesche en Japansche boeken aanwezig is, waarmede aanvankelijk in de meest dringende behoefte voor de aankomende beoefenaars dier talen kan voldaan worden.

Het tweede punt, de uitgave van bouwstoffen en bijdragen tot opbouw van de kennis der genoemde talen, is onafscheidbaar van, — of wordt eerst mogelijk door,

het derde, waarvoor de Heer HOFFMANN dus thans in de eerste plaats en meer uitsluitend de medewerking der Akademie inroept.

De Commissie heeft gemeend daarom ook uitsluitend tot onderzoek en overweging van dit laatste, waarin zij met den geëerden voorsteller eene levensvraag erkent voor de ontwikkeling en aankweeking der Chinesche en Japansche taalkennis hier te laude, zich te moeten bepalen. Zij is daartoe met den Heer HOFFMANN in nader overleg getreden, en zij dankt het aan de uitvoerige en naauwkeurige inlichtingen en mededeelingen, die zij van dien Heer ontving, wanneer zij in staat werd gesteld, om de haar door de Afdeeling opgedragen taak eenigszins naar eisch te volbrengen.

Zij stelde zich bij de behandeling van het onderwerp de volgende vragen, die zij, te gelijk met de beantwoording zal vermelden, zonder daarbij in eene uitvoerige ontwikkeling te treden, of in een betoog van hetgeen op zich zelf reeds zich genoegzaam aanbeveelt, of op algemeene erkenning aanspraak heeft.

Is er werkelijk behoefte aan een stel losse Chinesche typen?

Die vraag kan niet anders dan toestemmend beantwoord worden. Voor den oogenblik, en zoo lang slechts een zeer

klein getal kweekelingen tot de kennis van het Chineesch hier te lande werden opgeleid, konden geschreven mededeelingen in de eerste en meest dringende behoefte voorzien; het mag zelfs in menig opzigt voor den leerling nuttig worden geacht, dat hij zelf de hulpmiddelen voor zijne oefening overschrijft, en zich de bouwstoffen tot eene spraakkunst en een woordenboek bijeenbrengt. Maar zoodra de beoefening der taal tot eenen grooteren kring van kweekelingen uitgebreid wordt, en hierop bestaan niet onwaarschijnlijke uitzigten, dan wordt ook de hulp der drukpers onmisbaar. Er bestaat eene dringende behoefte aan eene goede Chinese spraakkunst. Wat buitenslands in dat opzigt geleverd werd, is of niet meer te verkrijgen, of onvoldoende. De eenige van wien wij eene goede Chinese spraakkunst zouden kunnen verwachten, geheel beantwoordende aan de tegenwoordige eischen voor zulk een werk, de Heer STANISLAS JULIEN te Parijs, is te zeer met werkzaamheden overladen, om aan die belangrijke taak den noodigen tijd te wijden. Maar ook zou zulk eene spraakkunst, vooral met het oog op Nederlandsche leerlingen bewerkt moeten worden, en de taak dus door den Heer HOFFMANN zelven moeten volbragt, de uitgaaf van de onmisbare hulpmiddelen tot zijn onderrigt hier te lande en onder zijn toezigt bewerkstelligd moeten worden.

Ook taalkundige bijdragen, wier uitgave van tijd tot tijd wenschelijk wordt geacht, kunnen zonder Chinese typen niet in druk bekend gemaakt worden. De steendruk levert een uitnemend middel, waar geheele Chinese teksten wedergegeven, moeten worden, maar het middel is geheel onvoldoende, waar men Chinese teksten of karakters met eenen Europeschen tekst verbinden moet, zooals bij spraakkunsten en woordenboeken onvermijdelijk is. Pogingen, om in diergelijke gevallen letter- en steendruk te doen zamenwerken, zijn evenmin hier te lande, als buitenslands met een gunstig gevolg bekroond.

De Commissie vereenigt zich om een en ander geheel met de meening van den Heer HOFFMANN, dat, zoo men met ernst de beoefening der Chinesche taal in ons vaderland en onze buitenlandsche bezittingen wil bevorderen, een stel losse, Chinesche typen voor het uitgeven van de noodige werken, volstrekt vereischt is. En zoo komt zij tot het onderzoek van een tweede vraagpunt, omtrent *het aantal der voor het doel noodige Chinesche typen*.

Wanneer men een volledig stel van alle karakters wilde bezitten, zou men waarschijnlijk trachten naar hetgeen onbereikbaar is; men moet zich bepalen tot het volstrekt noodige. In het beroemd Chineesch Keizerlijk Woordenboek van K'ANGHI, zijn 43496 verschillende karakters opgegeven en toegelicht; doch een vierde van dit aantal is geheel in onbruik, van de overige teekens is meer dan de helft hoogst zeldzaam noodig, zoodat er voor gewoon gebruik slechts 10700 overblijven.

De Imprimerie Impériale te Parijs bezit een stel van over de 41000, in China zelf gesneden, verschillende typen.

De heer MARCELLIN LE GRAND te Parijs heeft een stel typen verkrijgbaar gesteld, die ten getale van 9000, door verschillende bijeenvoegingen, 32000 verschillende karakters kunnen wedergeven. Voor het drukken van de klassieke boeken van CONFUCIUS zouden 3000 verschillende karakters van de verzameling van MARCELLIN LE GRAND vereischt worden; daarbij gevoegd nog 4600 andere, dus in het geheel 7600 typen zouden volstaan om den Bijbel en het Woordenboek van PÈRE BASILE, dat 13316 onderscheidene karakters bevat, maar onvolledig is, te drukken; terwijl eene vermeerdering met nog 9000, dus in het geheel 16600 typen de gelegenheid zouden aanbieden, om in verschillende bijeenvoegingen, al de 43496 karakters van het bovengenoemde Woordenboek van K'ANGHI in druk te geven.

Doch dat groote aantal is niet noodig; men kan volstaan

met 9000 typen, die volgens de inrigting van MARCELLIN LE GRAND, door verschillende bijeenvoegingen een aantal van 32000 onderscheidene karakters kunnen uitdrukken.

Welke middelen heeft men aangewend tot het verkrijgen van losse Chinesche typen?

Het is bekend dat in China en Japan het drukken geschiedt met houtsneéplaten; het gebruik van losse, houten typen is hun niet vreemd, maar heeft geenen opgang gemaakt. De Heer HOFFMANN heeft zich bediend van typen, die op houten staafjes gegraveerd waren. Later gaf hij de voorkeur aan metalen typen, daar het hout onder het gebruik te veel lijdt, de teekens hunne scherpe kanten verliezen, en het krimpen en uitzetten der houten staafjes voor het gebruik met en tusschen de metalen staafjes der Europeische letters, onoverkomelijke beletsels te weeg brengt. Maar ook die op metaal of letterspijs gegraveerde typen kunnen niet voldoen voor teksten van eenige uitgebreidheid, daar men, wanneer bij vb. hetzelfde teeken op één blad vijftig- of meermalen voorkomt, verplicht zou zijn ook vijftig of meer exemplaren van diezelfde type voor dat eene blad te doen graveren.

Er bleef dus niets over dan het vervaardigen van gegoten typen, even als dit het eerst is geschied door den Heer DYER in China, die zich daarbij voor het graveren der stalen stempels van eenen bekwamen Chineschen kunstenaar bediende.

Vervolgens geschiedde het door den reeds genoemden Parijschen graveur, MARCELLIN LE GRAND, onder leiding van den Heer FAUTHIER, eenen beoefenaar van het Chineesch, en wel met deze verbetering, dat, gelijk hierboven reeds is aangestipt, waar het mogelijk was, de deelen van zamen gestelde teekens van elkander gescheiden werden, om naar de behoefte, op verschillende wijze wederom zamengebragt, nieuwe teekens te kunnen vormen.

Van de MARCELLINSCHЕ typen hebben eene Fransche en eene Amerikaansche drukkerij te Macao zich een stel aangeschaft; van een ander stel, insgelijks van MARCELLIN LE GRAND, hebben zich de zendelingen der Presbyteriaansche kerk van Pensylvanië, insgelijks te Macao gevestigd, voorzien; en reeds sedert meer dan 14 jaren heeft de Pruissische Regering er een voor de Universiteitsdrukkerij te Berlijn aangekocht.

Wat er van de Chinesche typen te Weenen voorhanden is, en in hoever daarmede in de behoefte zou kunnen worden voorzien, is aan de Commissie niet genoegzaam bekend. In de *Sprachenhalle*, uitgegeven door den Directeur der Keizerlijke Koninklijke Hof- en Staatsdrukkerij te Weenen, den Regeringsraad A. AUER, en in 1851 te Londen ten toon gesteld, vindt men, behalve het „Onze Vader” volgens vijf verschillende Chinesche vertalingen, met Chinesche typen gedrukt, ook de 214 zoogenoemde *sleutels*, of hoofdkarakters, waarnaar het geheele aantal der Chinesche karakters in de woordenboeken gerangschikt wordt. — Behalve deze *Sprachenhalle* vond men onder de menigte andere voorwerpen door genoemde Weener Staatsdrukkerij te Londen ten toon gesteld een „*Chinesischer Letterensatz mit beweglichen Typen, bestehend aus 400 Zeichen, Linien und Punkten, womit fast alle Zeichen der Chinesen gebildet werden können.*” In hoeverre op dit laatste vertrouwd zou kunnen worden, laat zich niet beoordeelen zonder nader onderzoek, waartoe de Commissie op den oogenblik niet in staat is. Zij meent echter achter het „*alle*” in bovenaangehaalde opgaaf veilig een *vraagteeken* te kunnen plaatsen, of aan het voorafgaande „*fast*” eene zeer ruime beteekenis te moeten geven, en kan zich niet voorstellen hoe de 400 *Zeichen, Linien* en *Punkten* ons tot de 43496 karakters van KĀNGHI’S Woordenboek kunnen brengen.

Eindelijk bestaat er gelegenheid om in Hongkong zich

van een stel, naar het schijnt zeer fraai bewerkte, gegoten typen te voorzien. Zulk een stel zou, volgens de opgaaf van den Heer s. w. BONNEY, een' Amerikaanschen zendeling te Hongkong, die Leyden eenige dagen geleden bezocht, tegen den prijs van 1600 Dollars of f 4600— afgeleverd worden. Met betrekking tot de in China zelf bewerkte typen, moet men echter in het oog houden, dat zij door of voor de zendelinggenootschappen vervaardigd, zeer onvolledig zijn in teekens voor onderwerpen buiten den onmiddellijken werkkring der zendelingen gelegen, en dat zij dus hier, waar men werken van meer wetenschappelijken aard en over onderscheidene studievakken zou wenschen uit te geven, onvoldoende zullen zijn. Maar bovendien zijn de typen van DYER, hoe uitmuntend ook bewerkt, volgens de zeer juiste opmerking van MEDHURST, *China, its state and prospects*, p. 556 (Eng. uitg.) te groot, om behoorlijk in vereeniging met Romeinsche letters gebruikt te worden.

Het zijn dus de typen van MARCELLIN LE GRAND, die alleen in aanmerking kunnen komen, en waarbij men ook de gelegenheid behoudt om, zonder een groot tijdverlies, naar gelang van behoefte, zich achtereenvolgens van nieuwe, ook thans nog niet gegraveerde karakters te voorzien.

Doch ook tegen de MARCELLINSCHEN typen bestaat eene belangrijke bedenking, voor zoover men althans het wenschelijk mogt achten, voor de alhier uit te geven schriften niet slechts binnen ons vaderland en de koloniën, of ook bij de Westersche volkeren alleen koopers te vinden, maar die met gunstige uitzigten op een niet onvoordeelig debiet in China en Japan zelf af te leveren. Bij alle uitnemendheid van bewerking, die de typen van MARCELLIN LE GRAND aanbevelen, bezitten zij toch iets gedwongens en stijfs, en erlangen zij, bij de zamenvoeging van meer typen tot één teeken, dikwerf iets vreemds, iets te zeer afwijkends van den gewonen Chineschen vorm, zoodat de Chinees of

Japanner moeilijk er zijne geheele goedkeuring aan zal kunnen hechten, boeken met die typen gedrukt vrij wat vooroordeel te overwinnen zullen hebben, zich althans niet gemakkelijk en spoedig genoeg in het Hemelsche rijk of in Japan ingang verwerven zullen. De Commissie beroept zich op het gezag van MEDHURST, die in zijn reeds aangehaald werk, blz. 557 zich aldus over de typen van MARCELLIN LE GRAND uitlaat: „They are, as it respects fineness of shape and exactness of hight, superior to any thing, that Asiatic workmen can produce. The form of some of the characters is a little stiff and disproportionate, owing to inexperience and partly to the attempt, to split and to combine the elements of various characters, so as to prevent the necessity of cutting a new punch for each separate symbol; but on the whole they are exceedingly neat and handsome.”

Bepaalde men zijne uitzigten op koopers tot de Westersche landen alleen, iets dat de Commissie echter met den Heer HOFFMANN geheel onraadzaam acht, dan kon men over een stel typen met den Heer MARCELLIN LE GRAND in onderhandeling treden, en het zou bij die onderhandeling blijken, of het veiliger en voordeeliger ware van hem een stel matrijzen aan te koopen, ten einde de letters hier te lande te laten gieten, dan wel zich van de gegoten typen bij hem te voorzien. Of men zou mogen besluiten, tot het vervaardigen van matrijzen door middel der galvanoplastiek, naar typen die van den Heer MARCELLIN LE GRAND ontboden waren, wil de Commissie niet beslissen. Maar, zoo al de eerlang te verwachten wet op den letterkundigen eigendom zich tegen zoo iets niet verzetten zou, mag men toch vragen, of, al geschiedt het meermalen elders, wij ons hier zulk eene inbreuk op den eigendom van den Heer MARCELLIN LE GRAND veroorloven, de vruchten zijner onderneming ons, zonder billijke schadeloosstelling toeigenen mo-

gen. Intusschen zou de wetenschap, dat het vervaardigen van matrijzen tegenwoordig op zulk eene eenvoudige wijze geschiedt, den Heer MARCELLIN LE GRAND kunnen nopen, om de bepaling van den prijs zijner typen vrij wat lager te stellen, dan tot nog toe het geval was, en zich daardoor de kans te bewaren voor het voortdurend leveren van het benoodigde.

Welken anderen weg zouden wij kunnen inslaan, om in de behoefte aan goede typen te voorzien?

Tot dat doel zouden slechts twee middelen zich aanbieden: òf het vervaardigen van stempels, matrijzen en typen hier te lande; òf het daartoe dienstbaar maken van onze betrekking op Japan, en de hulp van bekwame kunstenaars van dat land in te roepen.

Het eerste middel, het snijden van stempels hier te lande kan schier niet uitvoerbaar geacht worden. Om niet te spreken van de groote kosten die er aan verbonden zouden zijn, en die de beschikbare middelen hoogstwaarschijnlijk verre zouden overschrijden, zou de taak niet dan onder de schier onafgebroken leiding en het gedurige toezigt van den Heer HOFFMANN volbragt kunnen worden. De Commissie behoeft zeker niet te betoogen, dat het van den eenigen geleerde, dien ons vaderland voor dezen tak van wetenschap bezit, niet mag gevergd worden, dat hij zijne letterkundige onderzoekingen gedurende eenige jaren zal staken, aan zijne studiën zich onttrekken zal, om zijne krachten aan eenen mechanischen arbeid ten offer te brengen.

Er blijft dus alleen het tweede middel over, het doen vervaardigen van stempels in Japan door bekwame Japansche graveurs.

Wat in Japan voor letterhoutsnede geleverd wordt, overtreft in fijnheid, zuiverheid en scherpste der karakters, al wat in dat opzicht uit China bekend is. De Heer HOFFMANN

heeft der Commissie proeven overgelegd van Japanschen druk, die werkelijk bewondering verdienen; en het is van de technische vaardigheid der Japansche graveurs te verwachten, dat zij, al ware het niet geheel en al, toch in groote mate voor de uit verschillende teekens zamengevoegde of zamen te voegen karakters, de gebreken zullen weten te mijden, die de MARCELLINSCHÉ typen in het oog van den Chinees of Japanner eenigszins ontsieren. De staafjes, waarop de karakters gesneden moeten worden, of de patrijzen, dient men hier te lande, allen op gelijke grootte in letterspecie te doen vervaardigen, ten einde voor alle typen een gelijk corpus bewaard blijve; voor zamengestelde teekens kunnen gelijke staafjes, doch in een, twee, drie of vier deelen gescheiden, insgelijks hier te lande in gereedheid worden gebracht.

Vergezeld van eene naauwkeurige opgaaf der verlangde teekens, zouden de staafjes naar Japan overgezonden, aldaar onder raadpleging van eenen Japanschen geleerde of eenen schoonschrijver gegraveerd, en aldus tot patrijzen gevormd, herwaarts teruggezonden moeten worden. De galvanoplastiek levert zonder groote moeite of kosten de koperen matrijzen en het gieten der typen zal geen bezwaar meer leveren, terwijl de onkosten gelijk blijven aan die, welke men voor het gieten van elke andere lettersoort hier te lande vordert.

Bezit men eenmaal zulk eene, telkens naar behoefte zich uitbreidende verzameling van echte, in Japan gesneden Chinesche patrijzen, dan mag het meer dan waarschijnlijk geacht worden, dat althans een groot deel der te maken onkosten, welligt wel in het vervolg het geheele bedrag dier kosten, goed gemaakt kan worden, uit den verkoop der gegoten typen, niet alleen in onze koloniën en in Europa of in Amerika, maar ook in Japan zelf, welks inwoners bij lange na niet zoo gehecht zijn aan hunne eigene wijze van werken, wanneer zij de meerdere voordeelen en de betere

vruchten van de onze zich onder de oogen gebragt zien. In Japan wordt thans alles in het werk gesteld om de beoefening der Nederlandsche Taal- en Letterkunde uit te breiden; met de meeste gretigheid zien de geleerden van dat land uit naar goede werken over allerlei takken van wetenschap, in Nederland uitgegeven; maar welligt zal men aan Japan geen nuttiger, geen meer welkom geschenk brengen, dan wanneer men hun door de losse typen in de gelegenheid stelt, om hunne allergebrekkeligste en langwijlige, kostbare drukwijze, vooral van werken met gemengden Nederlandschen en Chineschen of Japanschen tekst, met eene zooveel betere te vervangen. Niet alleen dus door het leveren van hier te lande gedrukte Chinesche en Japansche teksten, maar ook spoedig door het leveren van druktypen, zouden wij ons door Japan de kosten geheel of gedeeltelijk kunnen doen terugbetalen, die voor de onderneming vereischt worden.

Maar welke zijn die kosten? Zij kunnen voorloopig slechts bij gissing, doch bij eene eerste gelegenheid door inlichtingen uit Japan, met zekerheid opgegeven worden. Volgens de ondervinding van den Heer HOFFMANN kan, na eenige oefening, de meer zamengestelde of meer eenvoudige teekens door elkander gerekend, ieder teeken in een vierde uurs gegraveerd worden; dit geeft vier teekens voor het uur, doch de graveur zich uitsluitend met dezen arbeid belastende, zal spoedig vijf teekens door elkander per uur kunnen leveren; dus dagelijks van 40 tot 50 teekens. Maaken wij de berekening naar het kleinste getal, en stellen wij de belooning voor den graveur op f2 daags, dan kost het *graveren* van elke patrijs slechts 5 cents.

De Heer HOFFMANN rekent dat men aanvankelijk zou kunnen volstaan met 9000 typen, die, zooals boven gezegd is, door verschillende bijeenvoegingen een aantal van 32000 karakters kunnen wedergeven. Eén graveur zou in 225

dagen den aanvankelijk noodig geachten voorraad kunnen leveren, en daarvoor eene belooning genieten van slechts *f*450.

Men ziet dus dat men veilig de kans te gemoet kan gaan van eene hoogere, den kunstenaar welligt toekomende belooning, en zonder onoverkomelijke zwaarigheden ook wel de noodige posten zal kunnen uittrekken voor het meer wetenschappelijke toezigt op den arbeid, waarmede een Japansch geleerde zich zou moeten belasten.

De onkosten der hier te lande vervaardigde
staafjes zullen niet meer belooopen dan $1\frac{1}{2}$ ct.
per staafje, dus voor de 9000. *f* 135,—
hierbij voor de in onderscheidene stukken ver-
deelde staafjes nog eene verhooging van. . . „ 25,—

maakt te zamen voor de staafjes *f* 160,—

De kosten voor het galvanoplastisch vervaardigen der matrijzen worden geschat door elkander op 50 cts., dus voor de 9000. . . „ 4500,—
Hierbij de uitgaven voor het graveren der patrijzen in Japan, met inbegrip van het toezigt over dien arbeid, bij gissing geraamd op „ 1000,—

maakt te zamen een bedrag van *f* 5660,—
voor den geheelen prijs, dien het bezit van eene verzameling van 9000 goede Japansche matrijzen zoude kosten.

Voorshands kon, voor dat men tot eene vaste bestelling in Japan overging, de proef genomen worden, met een stel van zeshonderd daarvoor opgegeven teekens, op staafjes letterspecie hier tot dat doel in gereedheid gebragt, en tegelijk met de aanvraag om opgaven uit Japan, derwaarts over te zenden; terwijl het welligt niet ondienstig zou zijn daarbij te voegen een stel van de weinige en weinig plaats vorderende werktuigen, die voor het graveren der patrijzen noo-

dig zijn, en wier gebruik door eene aanwijzing voor den Japanschen graveur spoedig genoeg duidelijk zou worden.

Naar aanleiding van het bovenstaande heeft de Commissie de eer aan de Afdeeling der Akademie aan te bevelen het volgende besluit:

„De Akademie, geheel overtuigd van het hooge belang, „dat voor de beoefening der Chinesche en Japansche taal, „en letterkunde in ons vaderland gelegen is in het bezit „van goede, Chinesche, losse typen, zal zich wenden aan „de Hooge Regering, met het eerbiedige verzoek:

„1°. dat het der Regering behagen moge, door tusschen- „komst van het Ministerie van Koloniën, onderzoek te la- „ten doen in Japan: „of bekwame personen genegen zouden „zijn, naar een op te geven model, het verlangde aantal „teekens op staafjes te snijden?”

„„tegen welken prijs?” en

„„in hoeveel tijd dit zal kunnen geschieden?”

„2°. dat, wanneer dit onderzoek gunstigen uitslag doet „kennen, de Regering de noodige gelden beschikbaar moge „stellen, waarvoor op de aangegeven wijze, een fonds van „goede Chinesche patrijzen en matrijzen hier te lande ge- „vestigd worde, om daarmede in de behoefte aan goede, „losse typen, zoowel hier te lande als buitenslands naar „behooren en voortdurend te kunnen voorzien.”

VERSLAG

VAN DE HEEREN

J. DE BOSCH KEMPER, S. KARSTEN EN A. C. HOLTJUS

ONTRENT HET VOORSTEL VAN DEN HEER

C. G. COBET,

AANGAANDE DE

**TOELATING TOT DE AKADEMISCHE LESSEN, EN
HET VERLEENEN VAN EEN WETENSCHAPPELIJKE TITEL.**

INGEDIEND DEN 18^{den} JUNIJ 1855, IN DE VERGADERING VAN DE
LETTERKUNDIGE AFDEELING DER KONINKLIJKE AKADEMIE
VAN WETENSCHAPPEN.

De Heer COBET heeft in de vergadering van den 14^{den} Mei l. l. volgens de schriftelijke mededeeling van onzen Secretaris aan onze Afdeeling, het voorstel gedaan:

„dat de Akademie de dringend vereischte stappen doe, ten einde de grove misbruiken te weren, die bij de instellingen van het Hooger onderwijs soms geheel ongeschikte en onkundige jongelieden tot de Akademische lessen doen toelaten, en later hun een onverdienden wetenschappelijken titel doen verleenen.”

Het voorstel, aldus geformuleerd, is gesteld in onze handen, om nopens hetzelfde zoodra mogelijk, kan het zijn in de volgende vergadering, rapport uit te brengen, terwijl aan onze Commissie de Voorsteller is toegevoegd, om de verlangde inlichtingen te geven, waaraan hij met de meeste welwillendheid heeft voldaan.

Het eerste punt, dat bij de beraadslagingen van uwe Commissie is ter sprake gekomen, is geweest de vraag: of het voorstel wel kon geacht worden te behooren tot de aangelegenheden,

waaromtrent de Akademie, ingevolge Art. 3 van het Reglement, bevoegdheid heeft, voorstellen aan de Regering te doen.

Wanneer in het voorstel onder *misbruiken* bedoeld werden handelingen, in strijd met de wet gepleegd, zouden wij naar ons oordeel zonder eenigen twijfel onbevoegd zijn, daaromtrent eenig voorstel aan de Regering te doen. Art. 3, litt. B. van het Reglement moet noodzakelijk binnen zekere grenzen beperkt worden. Het kan onmogelijk de bedoeling zijn geweest, dat, zoo dikwijls er zich eene zaak voordeed, die van eenig wetenschappelijk belang was, de Akademie de Regering op zijde zoude komen. Zulk eene wijduitgestrekte uitlegging zoude de Akademie tot een blijvend ongevraagd Staats-collegie maken, en doen ingrijpen in hetgeen tot den werkring van andere lichamen behoort. Worden er misbruiken gepleegd aan de Hoogescholen, dan zijn de Curatoren dier inrigtingen de aangewezenen personen, die daartegen waken moeten; de Akademie van Wetenschappen is daartoe niet geroepen; zij moet zich uitsluitend op een wetenschappelijk gebied bewegen.

Uit de inlichtingen van den Voorsteller is het ons echter duidelijk gebleken, dat hij met het doen van zijn voorstel geen onderzoek van feiten bedoelde, maar alleen wenschte, dat er door de Regering bepalingen werden vastgesteld, waardoor meer waarborgen werden gegeven, dan thans bestaan, dat de jongelieden goed voorbereid aan de Akademie komen, en geenen doctoralen graad verwerven, dan dien zij in waarheid verdiend hebben.

Hierdoor is het voorstel bepaald tot de inrigting van het Hooger onderwijs, en met deze bepaling schijnt het ons dat de Akademie van Wetenschappen allezins door haar Reglement bevoegd is, het voorstel van den Heer COBET in behandeling te nemen. Het moge toch waar zijn, dat de Akademie als zoodanig geacht kan worden geene geschiktheid te hebben wetsontwerpen te formuleren of bepaalde

voorstellen te doen, die tot de staatsinrigtingen behooren; zij kan toch over die inrigtingen overtuigingen uitspreken, beginselen verdedigen, wenschen openbaren, voor zoover deze met den bloei der wetenschappen in verband staan.

Het Hooger onderwijs nu moet rusten op de beginselen der Paedagogie; het is een onderwerp van wetenschappelijken aard; het hangt ten naauwste te zamen met den bloei der wetenschappen. Aan de Akademie is niet alleen de verplichting opgelegd om de Regering van raad te dienen, wanneer die raad wordt gevraagd, maar aan haar is ook het schoone regt toegekend, voorstellen aan het Landsbestuur te rigten, die zij in het belang der wetenschap noodig oordeelt. In de Memorie van Toelichting, bladz. 12, is de hoop uitgesproken: *dat de Regering zal goedvinden de Akademie te erkennen als een bestendig raadgevend collegie, dat niet slechts nu en dan in bijzondere gevallen wordt geraadpleegd, maar geregeld en voortdurend het openbaar gezag met raad en daad ter zijde staat in alle zaken, die tot haren werkring behooren. Zoo doende zal hare taak eene wezenlijke en krachtige beteekenis erlangen, en de wetenschap in waarheid bevorderlijk zijn gemaakt aan het welzijn der natie; zoo doende zal er in de handelingen der Regering op het gebied van wetenschap en ONDERWIJS eenheid en veerkracht ontstaan.*

Tot dus verre de Memorie van Toelichting. Zij wees op het *onderwijs* als een voorwerp van raadpleging, en de Regering bepaalde, met die Memorie vóór zich, dat wij gerechtigd waren aan haar voorstellen te doen. Onze bevoegdheid om over de zaak van het Hooger onderwijs ons tot de Regering te wenden is dus niet twijfelachtig.

Maar al zijn wij bevoegd: is het gepast dat wij het doen?

De zaak van het Hooger onderwijs in *het algemeen* is in Staats-commissiën breedvoerig behandeld; alles wat over

het onderwijs schijnt gezegd te kunnen worden, is gezegd; de Regering heeft niet noodig dat wij haar opmerkzaam maken op hetgeen zij van elders weet; iets nieuws is over het onderwerp verder niet mede te deelen. Is het te onderstellen, dat wij na de vele voortreffelijke geschriften en rapporten over de inrigting van ons Hooger onderwijs een nieuw licht zullen doen opgaan, dat al de onderscheidene gevoelens tot een brengt en daardoor den weg baant tot een ontwerp van wet, dat kans heeft aangenomen te worden?

In betrekking tot het Staatsexamen om toegelaten te worden tot de Akademische lessen *in het bijzonder*, komen hierbij nog in aanmerking de bewoordingen van het Koninkl. Besl. van 4 Augustus 1853, N°. 31 *), en de aan-

*) Het Besluit luidt als volgt:

Wij WILLEM enz.

Overwegende, dat het noodzakelijk is, dat zij, die een Akademischen graad wenschen te verkrijgen, tot het aanhooren van Hooger Onderwijs behoorlijk zijn voorbereid;

dat door de opheffing van het examen, ingesteld bij Kon. Besluit van den 23sten Mei 1845 (Staatsbl. N°. 25), zonder dat daarvoor andere bepalingen zijn in de plaats gesteld, de noodige waarborgen ten opzichte van die voorbereiding ontbreken;

dat in afwachting eener eindregeling der zaken van het Hooger Onderwijs, hierin reeds dadelijk behoort te worden voorzien;

Hebben goedgevonden en verstaan te bepalen, als volgt:

Art. 1. Na den eersten September 1853 wordt niemand tot het examen in de Wiskunde, voorgeschreven bij de Artt. 4, 5 en 6 van het Kon. Besluit van den 9^{den} September 1826, N°. 45, toegelaten, dan op vertoon van het Bewijs, dat hij aan eene Latijnsche school, of een Gymnasium, de studiën ten einde toe met vrucht volbragt heeft.

Bij ontstentenis van dit Bewijs, is hij gehouden een voldoende examen af te leggen voor de Letterkundige Faculteit aan eene der Hoogescholen, bijgestaan door den Hoogleraar in de Wiskunde.

Art. 2. Dit examen wordt *in het openbaar* gehouden.

Die afgewezen is, wordt niet dan na verloop van een jaar op nieuw tot het examen toegelaten. Cf Art. 150, Besl. 2 Aug. 1815, N°. 14.

schrijvingen van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan de Curatoren der Hoogeschoolen van Augustus 1854.

Uit deze stukken blijkt:

a. dat de Regering in 1853 het voormalig Staatsexamen van 1845 niet wilde, maar aan een' anderen maatregel de voorkeur gaf;

b. dat die maatregel bestond in het behouden van den vroegeren toestand voor 1845, met eenige verandering;

c. dat de Regering altoos bedacht blijft op eene eindregeling van het Hooger onderwijs, en dus alsnog tijdelijke voorziening wil;

d. dat de Regering aan den maatregel, sub. litt. b door haar ingevoerd, bleef vasthouden in 1854.

Deze gronden pleiten voorzeker er voor, om het ongepast te doen houden, thans bij de Regering aan te dringen, haren maatregel in te trekken en het *Staatsexamen* weder in te voeren.

Deze bezwaren tegen het gepaste van een adres aan de Regering over het Staatsexamen zijn ons echter niet zoo overwegend voorgekomen, dat wij daarom zouden meenen, dat het voorstel, gelijk het geformuleerd is in de opdracht aan onze Commissie, niet nader in overweging zoude behooren genomen te worden. Het is toch geene onbescheiden onderstelling, dat de Regering bij de regeling van het Hooger onderwijs eenig gewigt zal hechten aan het gevoelen van ons, die zij tot een raadgevend ligchaam voor haar op het gebied der wetenschap bestemd heeft, inzonderheid wanneer ons gevoelen zich bepaalt tot algemeene beginselen. Het kan toch zijn, dat de Regering er zwaarigheid in ziet, om onze gedachten omtrent de inrigting van het Hooger onderwijs te vragen, ten einde zich niet te binden bij de voordragt, die zij misschien in gereedheid heeft, maar het echter van groot belang acht, ongevraagd bekend te worden met de algemeene beginselen, waaromtrent in ons midden, zoo niet

eenstemmigheid, althans groote overeenstemming gevonden wordt.

Na deze voorloopige opmerkingen omtrent de bevoegdheid en de gepastheid van ons tot de Regering te wenden over de aangelegenheden van het Hooger onderwijs, gaan wij tot de beschouwing van het voorstel van ons geacht medelid over.

Het voorstel is gesplitst in twee deelen. Het **EERSTE** betreft de grove misbruiken, die soms geheel ongeschikte en onkundige jongelingen tot de Akademische lessen doen toelaten; — het **TWEEDE** de misbruiken, die later hun een onverdienden wetenschappelijken titel doen verleenen.

Wij kunnen tot de behandeling van het voorstel echter niet overgaan, zonder ter juiste waardering van de klagen, die sommigen over den tegenwoordigen toestand van het Hooger onderwijs doen hooren, op te merken, dat die klagen te allen tijde gehoord zijn. Reeds aan de Akademie van Bologne werd op maatregelen aangedrongen, dat het doctoraat aan geene onwaardigen zou worden weggeschonken; en wat de zedelijkheid aangaat, het is uit de geschiedenis bekend, dat zij die geroepen waren in den kampstrijd der wetenschap te strijden, niet zelden als ruwe geweldenaars met de wapenen in de vuist tegenover elkander stonden. Toen Leydens Hoogeschool was opgericht, verliepen er naauwelijks twintig jaren, of klagen werden gehoord over de gemakkelijkheid, waarmede de doctorale graad werd weggeschonken, en ten einde niet alles op eene openbare verdediging van theses te doen aankomen *) een geheim examen werd ingevoerd; terwijl twee jaren vroeger, gelijk een onzer medeleden, in zijne belangrijke *Bijdra-*

*) ZURCK, voce *Doctor*.

gen tot de vroegste geschiedenis der Hoogeschool te Leyden, mededeelt, de pedellen eene verhooging van jaarwedden hadden gekregen, om als Akademische policiedienaars te constateren de verzuimen der Hoogleeraren, die geen collegie hielden *).

Het begin van de zeventiende eeuw hoorde luide klagen over den toestand der Akademiën. Zij deden meer dan eens een strenger censuur noodzakelijk achten. De geschillen over het forum academicum wijzen op de neêrlagen door studenten in het 's Gravenhaagsche Bosch en onder het rechtsgebied van Rotterdam gepleegd, op grove baldadigheden, waardoor de rust van de ingezetenen van Haarlem werd verstoord, terwijl in Leyden zelf herhaalde malen tooneelen van geweld en oproer voorvielen. Noort en HUBER klagen bitter over de onkunde en den zedeloosen toestand, die in hunne tijden aan de Akademiën heerschten.

In 1662 werden strengere examens aan de Leydsche Hoogeschool voorgeschreven †), ofschoon men hierbij wijsse-lijk eene uitzondering maakte voor hen, die geene inboorlingen waren van Holland en West-Friesland. Hierbij is het opmerkelijk, dat deze gebreken in het ligtvaardig toekennen van wetenschappelijke graden en deze uitspattingen der jeugd niet hebben verhinderd, dat uitstekende geleerden aan de Akademiën zijn gevormd, en dat het nageslacht dikwijls wijst op den bloei, waarin ons Hooger onderwijs zich toen bevond.

In de achttiende eeuw nam men vele hervormingen voor, zonder ze te verwezentlijken, en, als of ook hier eene versnelde vermeerdering moest plaats vinden, na den aanvang der 19de eeuw zijn de klagen over het Hooger onderwijs

*) KIST, bladz. 86.

†) SIEGENBEEK, III, bladz. 382 en 383.

telkens vermenigvuldigd, en bijna in alle landen heeft het eene voorstel tot verbetering en hervorming het andere verdrongen. Men denke slechts aan de congressen voor de *Universitätsreform* in Duitschland.

Verre zij het van ons, hieruit de zeer oppervlakkige gevolgtrekking te willen afleiden: het Akademisch onderwijs is vroeger met gebreken geweest, zij zijn thans iets minder, en daarom behoort er niets verder te worden gedaan om misbruiken te doen ophouden. Integendeel wij erkennen in die vermeerdering van klagten, in dat steeds sterker aandringen op verbetering, ofschoon ook de misbruiken minder zijn dan vroeger, het kenmerk van een tijd, die met bewustheid van zijne roeping naar vooruitgang streeft. De tegenwoordige tijd *behoort* beter te zijn dan de verledene en een volgend tijdvak nog beter dan het tegenwoordige.

Alleen moet men slechts de drift temperen, waarmede men dikwijls eenzijdig aan enkele maatregelen een bovenmatige waarde toekent, terwijl toch de geschiedenis overtuigend aanwijst, dat een ware vooruitgang alleen het gevolg zijn kan van eene organische ontwikkeling, die gelijkelijk het geheel der instellingen bezielt.

Onder het Fransche bewind inzonderheid, is het een eenzijdig streven geweest, om door organisatie en examen tot een genoegzame maat van wetenschappelijke kennis te dwingen. Ook ons vaderlandsch Hooger onderwijs heeft onder dat kunstmatig dwangstelsel gedurende drie jaren gezocht; en toen het bekende Besluit van 2 Aug. 1815 de inrigting van het Hooger onderwijs trachtte te herstellen op de grondslagen van vrijheid en zelfstandigheid, werd dat besluit in zijne grondbeginselen door alle beoefenaars der wetenschap toegejuicht.

Veertig jaren zijn sedert verlopen. De tijd heeft onderscheidene gebreken aangewezen; de veranderde behoeften der maatschappij hebben misschien nog meerdere verande-

ringen noodzakelijk gemaakt; maar wij gelooven toch, dat deze vergadering ons hare toestemming zal verleen, wanneer wij verklaren, dat in het algemeen het nog bestaande stelsel van Hooger Onderwijs in beginsel moet worden bewaard. Dit stelsel bedoelt — opleiding tot zelfstandige wetenschappelijke oefening, meer dan het verzamelen van kundigheden, — dit stelsel neemt tot grondbeginsel aan: *non scholae sed vitae*, en als noodwendige gevolgen daarvan vrijheid van methode bij den onderwijzer, maar onder verantwoordelijkheid van goede vruchten door zijn onderwijs op te leveren, en vrije studie bij den student, maar zoodanig beheerscht, dat er waarborgen zijn, dat hij niet verdwaalt op de kronkelpaden der autodidaktik: — dit Nederlandsche stelsel van Hooger onderwijs behoort niet gesloopt, maar integendeel bevestigd te worden door verbetering van het gebrekkige, door afschaffing van het overtollige, door aanvulling van het ontbrekende, en inzonderheid door ontwikkeling van zijne eigene beginselen.

Uit deze beschouwingen vloeit van zelf voort ons gevoelen omtrent examens in het algemeen, en meer in het bijzonder over het staatsexamen, en nog meer in het bijzonder over het staatsexamen voor hen, die tot de Akademische lessen wenschen toegelaten te worden.

De wetenschap der Paedagogie heeft het nut van examens bij alle soort van onderwijs boven allen twijfel aangewezen. Over dit beginsel in het algemeen kan weinig twijfel zijn.

De examens moeten den leerling met zijnen toestand bekend maken. Zij moeten hem bewustheid geven van hetgeen hij weet en van hetgeen hij niet weet; zij moeten aanwijzen of de leerling genoegzaam voorbereid is om van de lagere tot de hoogere klasse op de school, van de lagere tot de hoogere inrigting, van het gymnasium tot de Hoogeschool over te gaan, en op de Hoogeschool zelve den

overgang vormen van de eene serie van studievakken tot eene andere. Examens, waarbij een oordeel wordt uitgesproken over het meerdere of mindere der verkregene kundigheden, zijn verder een weldadige prikkel tot ijver en gestadige werkzaamheid; zij dienen eindelijk om den onderwijzer bekend te maken met de vruchten, die zijn onderwijs gedragen heeft. Wanneer dit de ware beginselen zijn, op welke uit een paedagogisch oogpunt de examens moeten rusten, dan volgt daaruit noodwendig, dat de overgangs-examens gedurende den loop der studie jaren in den regel behooren afgenomen te worden door hen, die met het onderwijs belast zijn.

Een opdracht van deze examens aan staats-commissiën zoude de paedagogie die voordeelen, die aan het afnemen daarvan verbonden zijn, doen missen. Staatsexamens, d. i. examens, afgenomen niet door de gewone onderwijzers, maar door vreemde, daartoe door de regering aangestelde personen, mogen naar ons oordeel alleen toegelaten worden in twee gevallen:

1°. als waarborgen, die de Staat doet gelden, wanneer men van de vrijheid van onderwijs heeft gebruik gemaakt en niet onderwezen is op de instellingen, door de regering als voldoende ingerigt erkend, — en 2°. als waarborg op het einde van het geheele onderwijs, dat de kweekeling bekwaamheden heeft verkregen, die tot het bekleeden van een maatschappelijke betrekking vereischt worden.

Wij waarden de voordeelen van goed ingerigte examens bij het onderwijs hoog, en erkennen gereedelijk het nut der staatsexamens in bepaalde gevallen. Wij verzoeken dit in aanmerking te nemen bij hetgeen wij thans ten opzichte van een staatsexamen voor hen, die tot de Akademie wenschen toegelaten te worden, zullen mededeelen.

De reden waarom op deze soort van staatsexamen werd

aangedrongen was, dat de ondervinding geleerd had, dat vele jonge lieden, deels op Gymnasiën en Instituten, deels door privaat-docenten onderwezen, niet behoorlijk voorbereid aan de Hoogeschool kwamen.

In een staatsexamen meende men een dwangmiddel te bezitten, deels ter verbetering van het onderwijs, deels voor de aanstaande studenten.

Als dwangmiddel ter verbetering van het onderwijs geloofde men te kunnen weren onkundige docenten en gebrek-kige leerboeken, en op die wijze het gymnasiaal onderwijs als eersten trap van het Hooger onderwijs te verbeteren.

Dat in dit opzicht het staatsexamen eenigzins gunstig heeft gewerkt, schijnt niet ontkend te kunnen worden. Het heeft aangespoord tot verbetering van onderscheidene openbare instellingen, en aan de bekwame privaat-docenten een voorrang gegeven boven de minder kundigen.

Het is echter de vraag, of een maatregel, die voor een tijd eenig nut heeft gedaan, ook geen nadeeligen invloed op de inrigting van het onderwijs heeft gehad, en of die maatregel genoegzame waarborgen oplevert voor goed voorbereidend onderwijs voor de Hoogescholen, om als eene blijvende inrigting aanbevolen te mogen worden.

Bij een staatsexamen moet noodwendig het onderwijs die strekking krijgen, dat men minder bedacht wordt op de wezentlijke verbetering van het onderwijs, dat is, op de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling en vorming van den kweekeling, dan wel, dat hem die kundigheden worden medegedeeld, die bij het examen gevorderd worden. Het onderwijs krijgt daardoor een mechanisch gehalte. Meermalen is de opmerking gemaakt, dat, behoudens lof-felijke uitzonderingen, die Gymnasiën en Instituten na de invoering van het staats-examen de meeste leerlingen trokken, welke de vereischte hoeveelheid kundigheden, in den kortst mogelijken tijd, op de beste wijze, wisten in te prenten.

Deze nadeelen voor het gehalte van het gymnasiaal onderwijs wijzen reeds gedeeltelijk aan de nadeelen, die het op den kweekeling uitoefent. Hoedanig is de studie, die door een staatsexamen op 18jarigen leeftijd bevorderd wordt? Het eerste openbaar examen voor onbekende regters af te leggen, is een schrikbeeld, waartegen men door tentamina, privaat-onderrikt bij beunhazen en dergelijke middelen zich zoekt te wapenen. Het is geen liefde tot de wetenschap, die hierbij den kweekeling bezielt, maar het is de vrees van afgewezen te worden, die hem tot het onaangename werk aandrijft. De gedwongen studie gaat niet zelden in afkeer tot de studie over. Het geheugen wordt niet zelden bovenmatig geoefend, doch niet om het geleerde altijd te onthouden, maar slechts om met het van buiten geleerde op het examen gereed te zijn, *in futuram oblivionem*, en die tijdelijke bovenmatige inspanning van het geheugenvermogen werkt niet zelden ten nadeele van het oordeel en den goeden smaak. Het studeren uit dwang, uit vrees voor een examen, vormt medioeriteiten, en werkt nadeelig voor het opwekken van den waren lust tot studie.

Voeg hierbij, dat een staatsexamen openbaarheid vordert, en dat daaraan eene onvermijdelijke ruchtbaarheid verbonden is van de namen van hen, die afgewezen worden. De vrees daarvoor en het leedgevoel, wanneer de vrees vervuld is, brengt de jongelieden in eene op dien leeftijd na-deelige spanning, terwijl de gunstige of ongunstige afloop, bij dezen vaak volslagen moedeloosheid, bij genen te groot vertrouwen op zijne bekwaamheid ten gevolge moet hebben, die beiden even schadelijk op hunne verdere vorming terugwerken. Jongelingen van wezentlijk goeden aanleg zijn voorts door de vrees voor het staatsexamen van het Akademieleven afgeschrikt, terwijl onder hen, die met den eersten graad tot de Akademie zijn bevorderd, menigeen *simplicissime* zijne akademische graden heeft behaald.

Hierbij komt de groote moeilijkheid, zoo niet de onmogelijkheid, om een staatsexamen zoodanig in te rigten, dat het wezentlijke waarborgen voor regtvaardigheid oplevert; en zijn die niet aanwezig, dan zijn de gevolgen nog nadeeliger.

Zal de staats-commissie permanent uit dezelfde leden bestaan, zoo zullen eenige weinigen den staf voeren over hunne mede-docenten, hetgeen zeker onbillijk is en aanleiding moet geven tot ongelegenheden. Zal het personeel afwisselen, dan zal de maatstaf, hoe naauwkeurig ook omschreven, aan groote verandering onderworpen zijn, en jongelingen van gelijke gehalte zullen nu eens afgewezen, dan weder toegelaten worden. De maatstaf hangt daarenboven niet alleen af van het voorschrift, niet alleen van de examinatoren, maar ook van de examinandi. Hoe waakzaam ook, zal elke staats-commissie zich eenigermate schikken naar het gehalte van hen, van wie het examen wordt afgenomen. Waar de groote meerderheid uit knappe jongelingen bestaat, zullen de middelmatige worden afgewezen, terwijl waar de middelmatige de groote meerderheid vormen, dit lot alleen aan de geheel onbekwame zal te beurt vallen. Het is ten hoogste moeilijk, zoo niet onmogelijk, een zelfden maatstaf te handhaven.

Maar laat ons die mogelijkheid eens aannemen.

Wordt de maatstaf streng gehandhaafd, dan wordt hij een reguleur én van de verschillende vakken, én van de maat van kundigheden, én van de methode van onderrigt. Onderwijzers zullen hun onderwijs naar dien maatstaf inrigten, kweekelingen zullen hunne studiën daarnaar regelen. Het noodzakelijk gevolg daarvan zal zijn éenvormigheid, zoo ten aanzien van de zaken als van de methode, voor allen die tot de Akademie worden voorbereid. Eenvormigheid, hoe volkomen ook, leidt tot eenzijdigheid, en het is de vraag of voor de ontwikkeling van den geest en voor

de aankweeking der wetenschap, ook bepaaldelijk voor het wetenschappelijk verkeer tusschen de Akademieburgers, zulk een gelijke maat van kundigheden, zulk een gelijk fatsoen van wetenschappelijk maaksel, te wenschen is?

Wij onderstellen, dat de maatstaf, door de regering gegeven en door de staats-commissiën met gehoorzame volgzzaamheid aangewend, de beste is; maar het kan ook zijn, dat hij niet de beste is. Dan loopt het staatsexamen gevaar van aan het geheele gymnasiaal onderwijs eene verkeerde rigting te geven. Eene methode kan, of te uitsluitend formeel, of te reëel, of te intellectueel, of te aesthetisch zijn. Waar deze verschillende methoden nevens elkander bestaan, wordt bij het Akademisch leven de eene eenzijdigheid door de andere verbeterd; waar één methode heerscht, moet zulks bekrompenheid in de wetenschappelijke vorming der jeugd ten gevolge hebben.

Maar er is een ander nog gewigtiger bezwaar aan een algemeen maatstaf verbonden.

De maatstaf van toelating vordert een minimum, op hetwelk men wordt aangenomen. Het gevolg daarvan is, dat de meeste leerlingen hunne studiën naar dat minimum zullen bepalen. Vakken van studie, die door het staats-examen niet voorgeschreven zijn, zullen worden verwaarloosd. De ondervinding heeft dit nadeel reeds aangewezen. Nadat het staatsexamen eenmaal had plaats gehad, zag men op goed ingerigte gymnasiën vele jongelieden, zoodra zij meenden voor het examen genoegzaam klaar te zijn, het gymnasium verlaten, ten gevolge waarvan niet zelden de hoogste klasse van het gymnasium ledig of schaars bezet was: zekerlijk geenszins tot heil der studiën. Op andere scholen liet zich de klagt hooren, dat de beoefening der nieuwere talen meer en meer verflaauwde. Daarentegen heerschte er veel bedrijvigheid in het inprenten van schema's van antiquiteiten, historia literaria enz. zoodat de

kweekelingen juist zoo veel wisten, dat zij moeilijk konden worden afgewezen, maar te weinig, dan dat men over hunne wetenschappelijke vorming tevreden kon zijn.

Verder is aan het staatsexamen verbonden, dat allen, zonder onderscheid des persoons, worden geëxamineerd. Er wordt uitspraak gedaan, niet over personen, maar over nummers. Dit schijnt regtvaardig en nuttig, maar is in de daad onbillijk en nadeelig, wanneer men in aanmerking neemt, dat men van jongelingen van omstreeks 18 jaren, die nog niet gewoon zijn hunne gedachten mede te deelen, het examen afneemt. De geschiktheid tot toelating aan de Hoogeschool hangt niet enkel af van de maat van aangeleerde kundigheden, maar ook van den aanleg, de vlijt en het gedrag des jongelings, en de beoordeeling daarvan hangt af van de bekendheid met den persoon van den examinandus.

Het resultaat van onze beschouwingen over het staats-examen voor den aanvang der akademische lessen is, dat de enkele tijdelijke voordeelen van hetzelfde door zoo groote nadeelen worden opgewogen, dat het niet wenschelijk is, het weder in te voeren, wanneer er andere waarborgen kunnen plaats hebben voor een goed gymnasiaal onderwijs.

Die waarborgen zijn in de allereerste plaats het akademisch onderwijs van aanstaande rectoren, conrectoren en praeceptoren.

Vóór de omwenteling van 1795 waren er slechts op zeer enkele plaatsen goede gymnasiën. Wanneer men dien vroegeren toestand met den tegenwoordigen vergelijkt, is men stellig vooruitgegaan.

De methode van onderwijs van WYTTENBACH, VAN HEUSDE en anderen leeft in vele rectoren voort, en eenmaal zal de tijd komen, dat de methode van het tegenwoordig onder-

wijs aan onze Hoogescholen door de kweekelingen, die aldaar gevormd worden, vruchten zal dragen voor de gymnasiën. Deze vooruitgang, al is hij langzaam, is de ware organische ontwikkeling, die in de toekomst bestemd is, alle inspectiën en examens nutteloos te maken, en in plaats van behoedende vormen en bepalingen, een levendmakenden geest bij het onderwijs te doen heerschen.

Dit uitzigt op de verwezentliking van een ideaal in de verre toekomst, waartoe men uit den aard der zaak slechts langzaam kan naderen, doet ons echter het nut niet ontkennen van maatregelen, die tot waarborg kunnen strekken gedurende den langen tijd, dat de maatschappij naar de verwezentliking van dat doel streeft.

Wij willen hiermede dan ook slechts te kennen geven, dat het hoofdbeginsel moet zijn, meerdere zelfstandigheid en meerder leven des geestes bij het onderwijs te doen heerschen, en dat men bovenal voorzigtig moet wezen, niet tot de schoolsche vormen van vroegeren tijd terug te gaan.

De door ons bedoelde waarborgen vinden wij in een goed reglement voor de openbare inrigtingen van gymnasiaal onderwijs, in eene naauwkeurige inspectie van de Gymnasiën, uitgeoefend door eenen inspecteur aan het hoofd eener Commissie van deskundigen, in eene aanbeveling van goede leerboeken, en dergelijke maatregelen.

De kweekelingen, gevormd op de Gymnasiën onder zoodanig wetenschappelijk toezigt gesteld, moeten, naar ons bescheiden oordeel, wanneer zij uit de hoogste klasse ontslagen worden, aan geen ander examen onderworpen worden, dan aan het laatste der overgangs-examens, dat op de Gymnasiën moet worden afgenomen door de onderwijzers zelve, onder die waarborgen, die de wet zal aanwijzen.

Alleen voor de kweekelingen van zoodanige inrigtingen, welke geene voldoende waarborgen van goed onderwijs

aanbieden, behoort een admissie-examen tot de Hoogeschool als waarborg plaats te grijpen. Zoodanig examen schijnt ons het best door de Hoogleraren aan de Akademiën en Athenaea afgenomen te kunnen worden, met toevoeging van enkele leden, door de regering te benoemen; terwijl, deels om de vrijheid van onderwijs een nieuwen waarborg te geven, deels om het beginsel te bewaren, dat een jongeling het best geëxamineerd wordt door dengene, die hem onderwezen heeft, de onderwijzer van den kweekeling als toegevoegd lid van die Commissie zoude kunnen optreden.

Volgens ons gevoelen zoude verder aan hen, die, zonder naar eenen graad te dingen, de akademische lessen willen bezoeken, de volkomene vrijheid moeten worden gelaten die lessen bij te wonen, zonder eenig examen afgelegd te hebben.

Tot hiertoe handelden wij over het EERSTE punt van het Voorstel van ons geacht Medelid. Het TWEEDE gedeelte betreft de misbruiken, die soms een' onverdienden wetenschappelijken graad doen verwerven.

Als voorloopige opmerking ter juiste waardering van het maatschappelijk nadeel van dit misbruik, moge het volgende als inleiding dienen.

De Akademiën zijn niet alleen kweekscholen voor aanstaande ambtenaren, maar inrigtingen ter aankweeking van het wetenschappelijk leven. Ook zij die van hun verblijf op de Akademie niet al die vruchten trekken, welke zij daarvan konden en behoorden te verkrijgen, brengen toch van daar veelal enkele zaden van wetenschappelijk leven met zich, die, blijkens de ondervinding van alle tijden, later dikwijls tot ontwikkeling komen. Het Staatstoondeel en de Kerk leveren onderscheidene voorbeelden op van personen, die als student op een lagen trap stonden, en die toch later mannen zijn geworden, die zich in waarheid

verdienstelijk hebben gemaakt. Het Hooger onderwijs moet zoo ingerigt zijn, dat zoodanige latere ontwikkeling niet geheel wordt afgesneden. Het zoude zeker wenschelijk zijn, dat elk student reeds op de Akademie goed studeerde, maar het zoude een bijgeloof verraden aan de tooverkracht van examens, wanneer men dacht dat men allen tot de studie dwingen kon.

Daarbij is een talrijk bezoek der Akademien van het hoogste gewigt. De onkundigen leeren er de kundigen kennen. Er worden betrekkingen gevormd, overtuigingen aangekweekt, die voor het geheele maatschappelijk leven van het hoogste belang zijn; en die voor een groot gedeelte verloren zouden gaan, wanneer men door zeer strenge examens de middelmatigen van de Akademien zocht te verwijderen.

Voorts valt nog op te merken, dat wetenschappelijke graden op zichzelf geen regt geven op Staatsambten. en dat, zoo de Regering slechts lette op den graad, welke bij de examens is toegekend, en met naauwgezetheid op de wezentlijk practische bekwaamheden acht sloeg, er zeer weinig gevaar zoude zijn, dat door het gemakkelijk toekennen van eenen wetenschappelijken titel een maatschappelijk nadeel zou worden teweeg gebragt.

Wij erkennen gaarne, dat bij alle examens een minimum wordt vereischt, zal het examen niet in eene belagohelijke formaliteit ontaarden; maar dat minimum bestaat reeds tegenwoordig in de wet; ook de minste graad mag bij examens niet toegekend worden, dan wanneer van de *noodzakelijk vereischt wordende bekwaamheden* is gebleken; en de Akademie der Wetenschappen is naar ons oordeel te eenemale onbevoegd te beslissen, of dat minimum immer is uit het oog verloren. Om bij de Regering aan te dringen, dat strengere examens werden afgenomen, zouden wij hoogst onraadzaam achten. Misschien, ja waarschijn-

lijk, zoude zoodanige maatregel teweeg brengen, dat het gehalte der afgelegde examens iets beter werd; men zoude met meerdere inspanning werken, uit vrees van anders afgewezen te zullen worden; maar meer wetenschappelijk zoude men er zeker niet door worden, meer liefde tot waarheid, meer lust, meer opgewektheid voor de wetenschap zouden er niet door worden ingeboezemd.

Zoo wij het door den geachten Voorsteller beoogde doel niet bereikbaar achten door strengere examens, zoo huldigen wij toch gaarne het beginsel, dat aan zijn voorstel ten grondslag ligt, gelijk hij het ons ook mondeling heeft toegelicht.

Hij keert het af, dat onverdiend wetenschappelijke titels verworven worden. Hij wil bij het Hooger onderwijs regtvaardigheid, opregtheid, waarheid; en het is ook naar ons oordeel niet te ontkennen, dat tusschen de besluiten op het Hooger onderwijs en tusschen de praktijk, gedeeltelijk door de veranderde behoeften der maatschappij en door den geest des tijds, dikwijls zulk een kloë bestaat, dat de eerbied voor de wetenschap er onder lijdt, en dat op het Akademisch gebied, in plaats van waarheid, in vele opzigten een stelsel van schijn heerscht, onwaardig aan het Nederlandsch karakter en doodelijk voor het wetenschappelijk leven, — een samenweefsel van gebreken, die dringend eene spoedige verbetering vorderen.

Wij willen dit ons gevoelen in enkele bijzonderheden opgeven.

I. De doctorale waardigheid is een overoude instelling, voor geheel andere toestanden berekend, waarvan de zin en de beteekenis nu grootendeels verlopen zijn, zoodat de bestaande formulieren bijna altijd onwaarheden geworden zijn. In de deftige bullen, die bij een promotie

worden uitgereikt, wordt gesproken van eene *doctrinae praestantia*, van eene *animi modestia*, waarvan men overtuigd is, van een *laudis et virtutis testimonium*, dat *libenter* wordt uitgereikt; men wordt er bekwaam mede verklaard, het hooge leergestoelte te beklimmen. Zeggen wij te veel, dat de inhoud van de doctorale bul meestal onwaarheid behelst, en dat niet aan enkelen, maar, in dezen zin, aan verreweg de meesten de doctorale waardigheid als een onverdiende wetenschappelijke titel wordt toegekend?

De doctorale bul moet weder een waarheid worden. Alleen uitstekende jongelingen behooren haar te verwerven. Tusschen den hoogsten wetenschappelijken graad en een gewoon meesterschap, dat genoegzaam is om maatschappelijke betrekkingen te bekleeden, is een natuurlijk onderscheid. De eerbied voor de wetenschap vordert, dat dit onderscheid erkend worde. Even als de Commissie van 1849 wenschen wij, dat bepaald worde: „Het doctoraat is een zuiver wetenschappelijke titel.”

II. De classische studiën zijn onontbeerlijk bij eene beschaafde wetenschappelijke opvoeding. Zij behooren, door de ontwikkeling, die zij aan verstand en smaak geven, de hoofdzaak bij het hooger onderwijs te blijven uitmaken. Het zoude ten hoogste te wenschen zijn, dat de liefde tot de classische studiën, waardoor Nederland op het gebied der wetenschappen zoozeer heeft uitgemunt, weder sterk aangewakkerd konde worden, zoodat de studenten aan onze Hoogescholen niet alleen in hun eerste jaar de collegiën in de oude letteren hielden, om door het propaedeutisch examen heen te komen; maar dat zij gedurende hun geheelen Akademietijd nevens de vakstudiën, uit liefde tot de wetenschap, de oude letteren bleven beoefenen, gelijk vroeger, toen men tot die studiën niet gedrongen werd, plaats vond.

Een behoorlijk ingerigt gymnasiaal onderwijs, dat de studenten in staat stelt met genoegen de Collegiën van de Hoogleraren aan de Akademiën bij te wonen en hun lust en geestdrift voor de oudheid inboezemt, kan daartoe veel bijbrengen; een eenvoudig propaedeutisch examen zeer weinig. De classische studiën, gelijk zij thans in het beslaait op het Hooger Onderwijs zijn voorgeschreven, missen als overgangs-studiën hare bestemming. Om echt wetenschappelijke Philologie aan te kweeken, zijn die bepalingen van het besluit ongenoegzaam, terwijl de kennis van de Latijnsche en Grieksche taal als hulpmiddel, om de vakschrijvers te kunnen verstaan, inderdaad op de Gymnasiën behoort medegedeeld te worden.

De propaedeutische studiën aan de Hoogescholen vorderen dringend, dat zij meer in verband worden gebragt met het hoofdvak, waaraan de student zich toewijdt. De noodzakelijkheid van eene hervorming hierin, krachtig uitgesproken door de Staats-Commissie van 1849, bladz. 165, wordt insgelijks in het algemeen door ons erkend, welke erkenning der dringende noodzakelijkheid van verandering echter gepaard kan gaan met de overtuiging, dat hetgeen die Commissie heeft voorgesteld, met behoud van het beginsel, voor wijziging vatbaar is.

III. Het gebruik der Latijnsche taal, natuurlijk, gepast en nuttig in eenen tijd, toen bijna alle werken van wetenschap in de Latijnsche taal geschreven werden, is thans, bij mindere gemakkelijheid in het spreken en het spoedig verstaan, bij sommige vakken van onderwijs een hinderpaal geworden, waardoor de meening van den Hoogleraar moeite heeft een overtuigende kracht in het verstand zijner kweekelingen uit te oefenen. Het is een eerste beginsel der paedagogie, dat de onderwijzer in een innig weten-

schappelijk verkeer met den leerling moet treden; vandaar dat vele Hoogleraren vrijwillig het gebruik der Latijnsche taal reeds verlaten hebben. Sommigen echter hebben gemeend, bij de bestaande Reglementen daartoe geene vrijheid te hebben.

Zoude de tijd niet gekomen zijn, om te bepalen, hetgeen de Commissie van 1849 mede voordroeg: *„De methode van onderwijs, de wijze van oefening daarbij te bezingen, en de taal, waarin het gegeven wordt, staan ter keuze van den Hoogleeraar”*; waarbij naar ons gevoelen zoude behooren, dat de volgorde der studiën, als een deel van de methode uitmakende, bij elke Hoogeschool door de faculteit behoorde geregeld te worden.

Geeft het gebruik der Latijnsche taal voor sommige collegiën eene gedrongene, onnatuurlijke en daardoor onware verhouding bij het onderwijs, het gebruik der Latijnsche taal wordt bij sommige studenten bijna een kleed, om hunne onbekwaamheid te bedekken bij examens en dissertatiën; zij hopen, dat hunne onkunde zal worden toegeschreven aan de moeilijkheid, waarmede zij zich in het Latijn uitdrukken, en zij schrijven liever een Latijnsche dissertatie dan eene Nederduitsche proeve, omdat zij hopen dat de eerste minder algemeen gelezen zal worden. Aan den anderen kant is vaak voor zelfstandige, kundige jongelieden het gebruik van een vreemde taal een lastige belemmering, wanneer zij een examen afleggen, of in een dissertatie de resultaten van hun eigen wetenschappelijk onderzoek met overtuiging wenschen voor te dragen. Men moet heerschappij voeren over de taal om er als zelfstandig schrijver van gebruik te kunnen maken; en bij hoe weinige studenten wordt zulk een heerschappij voeren over de Latijnsche taal gevonden.

De Akademische proefschriften zijn, inzonderheid van regtsgeleerden, hoogst nuttig, deels als oefening om een regtsgeleerd onderwerp zelfstandig te behandelen, deels omdat zij aan den bekwamen student een natuurlijke aanleiding geven, zich bekend te maken op een wijze, die hem vrijwaart voor de beschuldiging van zich ongevraagd als schrijver op te werpen. Zal dit dubbele doel echter bereikt worden, dan moet het aan den schrijver vrijstaan, de taal te kiezen, in welke hij zijne gedachten met de meeste gemakkelijheid en duidelijkheid kan uitdrukken, en in welke zijn proefschrift het meest gelezen zal worden. Vroeger onderhielden de Akademische dissertatiën, door de lectuur die zij verschaften, den band tusschen vroeger gepromoveerden en de latere wetenschappelijke beoefening, en werkten daardoor voordeel op het wetenschappelijk leven der maatschappij. Bij de veranderde rigting gaat door Latijnsche dissertatiën bij sommige vakken dat voordeel thans geheel verloren.

Om alle deze gronden achten wij het gedwongen gebruik der Latijnsche taal bij sommige examens en proefschriften nadeelig voor de wetenschap.

IV. Onder de hoofdgebreken van ons Hooger onderwijs, waardoor nadeel wordt toegebracht aan den eerbied, dien men aan de Akademische inrigting verschuldigd is, aan de opregte liefde voor wetenschap, en aan de onderlinge achting, die tusschen Hoogleraren en studenten moet heerschen, behoort genoemd te worden het stelsel van het gedwongen collegie houden, en de daarmede verbondene verplichting van de studenten om bij de examens een bewijs over te leggen, dat men enkele collegiën heeft bijgewoond. Dat stelsel, in het Besluit van 1815 misschien niet zuiver in de toepassing gedacht, heeft later in de prak-

r 108
 dwa. Hoofdgebrek in ons Akademisch on-
 derw. anmerken. Zij noemde het *onpractisch*
 en on. , vernederend voor de studenten, en niet
 geschikt chting voor de Hoogleeraren te bevorderen.
 Ook o en is het, dat het *testimonia-stelsel* nadeelig
 werkt op Hooger onderwijs, en jongelingen vaak een
 wetenschappelijken graad doet verwerven, waarop zij in waar-
 heid geene aanspraak hadden.

V. Zijn bij het Gymnasiaal onderwijs uit een paedagogisch
 oogpunt *overgangs-examens* noodig, niet minder worden zij
 gevorderd bij het Hooger Onderwijs; maar ook daar behooren
 die examens afgenomen te worden door hen, die het onder-
 wijs gaven, anders gaat het paedagogisch voordeel daaraan
 verbonden voor leermeester en kweekeling geheel verloren.

Het is ook daarom noodig, dat het afnemen van de we-
 tenschappelijke examens aan de docenten zelve blijve op-
 gedragen, opdat de orde van studie daardoor des te beter
 gehandhaafd worde.

Hierbij mag de opmerking niet verzwegen worden, dat
 het wenschelijk zoude zijn te bepalen, dat alleen vóór of
 bij den aanvang der Akademische lessen de examens wer-
 der afgenomen, waardoor bij de studenten de bestemming
 der groote vacantiën, meer dan tegenwoordig, zoude wor-
 den gehandhaafd, en het misbruik voorkomen, dat de ge-
 regelde gang der studiën werd afgebroken door het wer-
 ken voor het examen.

Zijn de docenten de meest geschikte personen om van
 hunne leerlingen wetenschappelijke *overgangs-examens* af te
 nemen, er moet ook een *Staats-waarborg* zijn, dat men op

de wetenschappelijke inrigtingen die bekwaamheden ver-
 gen heeft, die de regering met regt kan vorderen bij hen
 bekleeden van maatschappelijke betrekkingen. Hier is een
staatsexamen gepast, nuttig en doeltreffend. Hier heeft
 men niet meer met jongelingen te doen, die zich nog te
 midden hunner ontwikkeling bevinden, maar met jeugdige
 mannen, die in staat moeten zijn, zich gemakkelijk uit te
 drukken, ook tegenover geheel vreemde examinatoren. Hier
 kan met strengheid geoordeeld worden, zonder dat de na-
 deelen, vroeger opgegeven, te vreezen zijn, daar het on-
 derwijs reeds is afgelopen. Hier kan met billijkheid een
 streng onderzoek plaats hebben, omdat het onderzoek kan
 bepaald worden tot enkele vakken.

Bij het Akademisch onderwijs rekenen wij eene te groote
 splitsing van vakken op onderscheidene gronden nadeelig.
 Waar men gereed staat de maatschappij in te treden, kun-
 nen de staatsexamens voor de onderscheidene betrekkin-
 gingen zeer gesplitst worden, met de bevoegdheid voor uit-
 stekende jongelingen, om in onderscheidene vakken bij het
 staats-examen het meesterschap te vragen. In de genees-
 kundige faculteit bestaat deze splitsing bij de onderschei-
 ding van den graad van doctor *medicinae*, *chirurgiae*, *ar-
 tis obstetriciae*, of *artis pharmaceuticae*, welke graden ech-
 ter ook gezamentlijk verkregen kunnen worden.

De Hervormde Kerk heeft sedert lang een waarborg-
 examen aan het einde der studiën voor hare toekomstige
 voorgangers.

De Regering heeft zoodanig onderzoek naar de practi-
 sche kundigheden reeds voorgeschreven voor attachés bij
 de diplomatie, voor notarissen en onderscheidene admini-
 stratieve betrekkingen.

Het is hier de vraag niet, of enkele van die *staats-
 examens* niet op een andere wijze zouden behooren te

ijke waarborgen te leveren voor
de beantwoording van deze vraag
in het staats-organisme; hier voegt
dat zoodanige examens aan het
alle maatschappelijke betrekkingen
gogisch oogpunt aanbevelingswaardig

g zoude toch weldra leeren, dat iemand,
die werd had en goede getuigenissen van de
afgelegde examens voor zijne Hoogleeraren kon overleg-
gen, bijna zonder eenige moeite het staats-examen konde
doen, terwijl het voor hen, die hunnen tijd verbenzeld had-
den, zeer zwaar zoude vallen. Men zoude de wetenschap-
pelijke overgangs-examens afleggen in het vooruitzicht, dat
op de meerdere of mindere mate van bekwaamheid bij dit
onderzoek gebleken, gelet zoude worden op het eind-
staats-examen, terwijl het vooruitzicht, dat hunne kweekelin-
gen aan een eind-staatsexamen onderworpen zouden worden,
aan de Hoogleeraren een verantwoordelijkheid zoude op-
leggen, die niet dan voordeelig werken kon op hun on-
derwijs.

VI. Er bestaat nog een groot gebrek, waardoor dikwijls
de hogere studiën die vruchten niet opleveren, die zij
moesten voortbrengen, en waardoor soms een wetenschap-
pelijke graad verleend wordt op een tijdstip, waarop de
studiën nog niet zijn volbragt. Wij bedoelen het over-
haast studeren. Ook op dit gebrek heeft de Commissie
van 1849 reeds gewezen. Dit gebrek betreuren wij des
te meer, omdat uitstekende jongelingen, door ouders of
familiebetrekkingen daartoe aangezet, dikwijls hun verblijf
aan de Akademie verkorten, terwijl zij den aanleg hadden,
om bij langer Akademisch onderwijs eenmaal de weten-

schap tot luister en de maatschappij tot nut te verstrekken.

Ook behoort er een voorzorg gesteld te worden, dat de tijd voor het wetenschappelijk leven niet worde opgeofferd aan het werken voor het staatsexamen, maar dat dit niet zal mogen worden afgenomen dan b. v. één jaar nadat men van de Akademie is ontslagen, in welken tusschentijd het *proefschrift* zoude kunnen worden vervaardigd.

Wij trekken de laatst behandelde punten te zamen.

Door het geven van een doctoralen graad aan hen, die in waarheid niet streven naar de hoogste rangen in de wetenschap; — door de inrigting van de propaedeutische studiën aan de Akademiën, gelijk zij thans bestaan; — door het gedwongen gebruik der Latijnsche taal bij collegiën, examens en proefschriften; — door het stelsel der dwangcollegiën en testimonia, zonder een geheel onpartijdig staatsexamen aan het eind der studiën; — zonder waarborg, dat de tijd voor Hooger onderwijs vereischt, niet verkort worde, bestaat er zoo veel gebrekkigs en onnatuurlijks op onze Hoogescholen, dat het dringend noodzakelijk te achten is, dat daarin spoedig verandering kome.

Er zijn echter nog twee algemeene punten, die, wel is waar, geene gebreken in de tegenwoordige organisatie betreffen, maar die toch bij eene aanstaande regeling van het Hooger onderwijs van zoodanig hoog gewigt zijn, dat zij bij deze gelegenheid niet met stilzwijgen voorbij mogen gegaan worden.

Het eerste punt betreft de vrijheid van onderwijs; het tweede punt het getal der instellingen van Hooger onderwijs.

De vrijheid van Hooger onderwijs is reeds opgenomen in het Besluit van 1815 en later gewaarborgd door de Grondwet. Van die vrijheid is tot heden te weinig gebruik gemaakt. Wij wenschen, dat er meerdere personen mogen optreden, die naast de Hoogleeraren onderwijs geven in de vakken tot het Hooger onderwijs behoorende; wij vreezen voor de beoefening der wetenschap daarvan geene nadeelen: integendeel wij verwachten daarvan voordeelen. Niettegenstaande deze gewaarborgde vrijheid van Hooger onderwijs blijft de Regering echter volkomen gerechtigd, het openbaar Hooger onderwijs te regelen gelijk zij nuttig zal achten, en de voorwaarden te bepalen, die vervuld moeten worden, alvorens men toegelaten worde tot de examens, die bevoegdheid geven tot openbare ambtsbetrekkingen.

Bij deze regeling kan ook aan het onderwijs van privaatsdocenten ruimte verleend worden. Alleen zouden wij van het gebruik maken van die bevoegdheid een zeer groot nadeel voor de wetenschap vreezen, wanneer dat onderwijs gegeven kon worden op plaatsen waar geene inrigtingen van Hooger onderwijs bestaan, en wanneer bij de toelating der privaatsdocenten niet met naauwgezetheid gelet werd op wetenschappelijke vorming en zedelijke zelfstandigheid.

Worden deze beide punten niet in acht genomen, dan is het te vreezen, dat, bij het streven naar het goedkoope, op dorpen en in kleine steden, waar alle hulpmiddelen voor het Hooger onderwijs ontbreken en waar niet het minst wetenschappelijk verkeer gevonden wordt, de kundigheden voor de examens vereischt, uit handboeken, zonder persoonlijk onderwijs, of onder een geheel ongeschikt toezigt, zullen worden van buiten geleerd. Wanneer dit geschiedde, zouden wij het een onherstelbaar nadeel voor het weten-

schappelijk leven van ons volk rekenen. Zoo zelfstandigheid het levensbeginsel bij het Hooger onderwijs verdient te zijn, en daarom aan privaats-docenten en studenten de meest mogelijke vrijheid behoort verzekerd te worden, zoo moet er toch eenige waarborg aanwezig zijn, dat de kundigheden, bij het Hooger onderwijs gevorderd, niet mechanisch worden van buiten geleerd door den autodidact, of kunstmatig ingeprent door onwetenschappelijke repetitoren. Bij de hoogere wetenschappen is een werktuigelijk aanleeren nog gevaarlijker, nog nadeeliger, nog verderfelijker voor de maatschappij, dan hij dat onderwijs, dat slechts voor de hoogere studiën voorbereidt.

Het tweede punt betreft het veelbesproken onderwerp over het getal der Hoogescholen.

Als beoefenaars der wetenschap zijn wij doordrongen van het grootte gewigt, dat er in ons Vaderland aanwezig zijn rijke verzamelingen van bouwstoffen en volledige inrigtingen van hulpmiddelen voor de beoefening der wetenschap, en dat een groot getal geleerden het mogelijk make, dat de speciale vakken met onverdeelde inspanning beoefend worden.

In het belang van den roem van ons Vaderland in de beoefening der wetenschappen, hopen wij dat dit beginsel te allen tijde mildelijk door de Regering en de volkavertegenwoordigers zal erkend worden; maar wij zouden het betreuren, wanneer onder de handhaving van dat beginsel een onzer inrigtingen van Hooger onderwijs zoude moeten lijden.

De onderscheidene Hoogescholen en Athenaea, die thans bestaan, zijn instellingen, die krachtig tot het wetenschappelijk leven medewerken in de plaatsen en provinciën, waarin zij gevestigd zijn; de verscheidenheid der instel-

lingen levert daarenboven een krachtige waarborg tegen alle eenzijdigheid.

Deze gezichtspunten behoeven niet toegelicht te worden, daar de gronden voor dezelve in het breede ontwikkeld en algemeen bekend zijn. Het schijnt echter van belang, dat de Akademie van Wetenschappen ook hierover haar oordeel doe kennen, wanneer zij mogt goedvinden zich over de inrigting van het Hooger onderwijs tot de Regering te wenden.

Aan het einde van ons verslag genaderd, dragen wij als resultaat onzer beschouwingen de volgende punten voor.

Mogten onder de *stappen*, welke het voorstel van ons geacht Medelid over wenscht, uitsluitend bedoeld zijn, een aandringen bij de Regering op het weder invoeren van een *Staatsexamen*, voor hen die wenschen de Akademische lessen bij te wonen, en op strengere examens bij het verleen van wetenschappelijke graden, dan verklaren wij eenstemmig ons tegen de strekking van zoodanig voorstel, op de gronden door ons ontwikkeld.

Daar echter de geachte Voorsteller geene bedoeling heeft gehad zijn voorstel daartoe te beperken, en de bewoordingen van zijn voorstel, gelijk zij uit den brief van onzen Secretaris, aan het hoofd van dit rapport zijn medegedeeld, ook de ruimere opvatting toelaten, van een voorstel om in een adres aan de Regering aan te dringen op eene spoedige regeling van het Hooger onderwijs, ter opheffing van de gebreken, die bij het Hooger onderwijs thans bestaan, zoo hebben wij ook gemeend zijn voorstel in dien ruimeren omvang in overweging te moeten nemen.

Slechts weinig tijd hebben wij aan het gezamenlijk vaststellen van dit rapport kunnen besteden. Ieder on-

zer wenscht daarom ten opzichte van de bijzonderheden de vrijheid van zijne individuele meening te behouden; maar wij zijn allen eenstemmig van gevoelen, zoowel ten opzichte van het *Staatswamen*, als ten opzichte van de hoofdbeginselen, die bij het Hooger onderwijs behooren gevolgd te worden; wij zijn eenstemmig van gevoelen, dat het wenschelijk is, dat de inrigting van ons Hooger onderwijs spoedig geregeld worde, en wanneer de *bevoegdheid* en de *gepastheid* van het indienen van een advies aan de Regering mogt worden aangenomen, achten wij het mede eenstemmig wenschelijk, dat de Akademie van Wetenschappen hare overtuiging uitspreke omtrent de hoofdbeginselen die bij de inrigting van het Hooger onderwijs, naar haar inzien, behooren gevolgd te worden.

Wij stellen op die gronden, naar aanleiding van het voorstel van ons geacht lid COBET, voor: *wanneer de Akademie zich BEVOEGD acht een voorstel aan de Regering te doen omtrent het Hooger onderwijs, en zulks mede niet ONTIJDIG oordeelt: „Dat de Akademie van Wetenschappen zich „ zal wenden tot de Regering, om hare overtuiging te kennen te geven, dat het dringend tijd is, dat de algemeen erkende gebreken in ons Hooger onderwijs worden verbeterd, met mededeeling van de hoofdbeginselen, die daarbij „ naar ons gevoelen in het belang der wetenschap zouden „ behooren gevolgd te worden, zonder echter in een speciale „ aanwijzing te treden van hetgeen in wetsbepalingen nader „ zou behooren vastgesteld te worden, hetgeen kan geacht „ worden buiten den kring onzer werkzaamheden te liggen.”*

Mogt zich deze Afdeeling in het algemeen met dat voorstel vereenigen, dan stellen wij in de tweede plaats voor, dat dit rapport zal worden medegedeeld aan de *Afdeeling der Wis- en Natuurkundige Wetenschappen*, met verzoek,

om, wanneer de Afdeeling zich in het algemeen met ons voorstel mogt vereenigen, eene Commissie van drie Leden te benoemen, om met drie Leden uit onze Afdeeling een adres aan Zijne Majesteit te ontwerpen, hetwelk in eene vereenigde Vergadering zoude kunnen worden overwogen en vastgesteld.

De benoemde Leden der Commissie om rapport uit te brengen over het voorstel van den Heer COBET:

J. DE BOSCH KEMPER.

A. C. HOLTJUS.

S. KARSTEN.

OVER HET ONDERSCHIED
TUSSCHEN SPREEKTAAL EN SCHRIJFTAAL,
INZONDERHEID
IN ONZE MOEDERTAAL;

DOOR

T. B O O R D A;

VOORGEDRAGEN, DEN 18den JUNIJ 1855, IN DE VERGADERING VAN
DE LETTERKUNDIGE AFDEELING DER KONINKLIJKE AKADEMIE
VAN WETENSCHAPPEN, EN VERMEERD MET ENIGE
AANTEKENINGEN.

Overal, bij alle volken, die gebruik maken van het schrift en eenige literatuur hebben, treft men in de taal een merkwaardig verschijnsel aan; het onderscheid namelijk tusschen de taal, zooals die in den omgang gesproken wordt, en de taal, zooals die gebruikt wordt in het schrift, — het onderscheid tusschen *spreektaal* en *schrijftaal*. Men vindt dit onderscheid zoowel in het Arabisch, en in het Chineesch, en in het Javaansch, als in onze moedertaal. — Niet overal is het onderscheid evenwel even groot. Niet groot is ten minsten in het Fransch het onderscheid tusschen de schrijftaal en de spreektaal van de hoofdstad Parijs. En ook in het Hoogduitsch verschilt de spreektaal van de beschaafde standen niet veel van de schrijftaal: want die spreektaal van de beschaafde standen in Duitschland is eigenlijk niets anders dan de boeketaal. Veel grooter is dat onderscheid in andere talen. Verbazend groot is het bij voorbeeld in het Arabisch. Zeer groot is het ook in onze moedertaal. Zóó bijzonder groot is het namelijk alleen dan, wanneer het niet alleen maar bestaat in het gebruik van woorden en spreekmanieren, maar wanneer, zooals in het Arabisch en in onze moedertaal, dat on-

derscheid ook tevens een onderscheid is in grammatische vormen en wijze van uitdrukking.

Als ik hier spreek van het onderscheid tusschen *schrijftaal* en *spreektaal*, dan bedoel ik met de *schrijftaal* alleen de taal van het *proza*. De dichters, zij mogen improviseren of schrijven, hebben ook weêr hun eigen taal met bijzondere, dikwijls ook grammatische, eigenaardigheden, de *poëtische* taal of *dichtertaal*. Maar de dichters, ofschoon zij nu wel gewoonlijk schrijvers zijn, zijn toch eigenlijk *zangers*, en hun taal is eigenlijk *zangtaal*. En met de *spreektaal* bedoel ik niet juist de *volkstaal*, zooals die in een menigte, van gewest tot gewest, ja dikwijls van plaats tot plaats, verschillende tongvallen gesproken wordt; maar vooral de algemeene spreektaal van den beschaafden stand, — ten minsten waar zulk een algemeene spreektaal zich gevestigd heeft. — En zoo bedoel ik, wat bepaaldelijk onze taal betreft, de spreektaal, zooals die onder de beschaafde standen algemeen gesproken wordt in het eigenlijke Holland en in de naastbij gelegene gewesten, en die daarom *het Hollandsch* genoemd wordt; terwijl het in de meer afgelegene gewesten ook in de beschaafde standen veelal niet voor onbeschaafd gehouden wordt den tongval van het gewest te gebruiken; maar dan toch ook zóó, dat men toch geen *straattaal* spreekt, maar een taal, die, met uitzondering van de uitspraak en eenige provincialismen, van de Hollandsche spreektaal niet zoo bijzonder veel, en dus niet wezenlijk, verschilt.

Als een bijzonder soort van *schrijftaal* zou nog aange-merkt kunnen worden de taal, zooals die gebruikt wordt in *brieven*, en die in meer deftige brieven meer tot de *boeketaal*, in meer familiere meer tot de *spreektaal* nadert, maar die zich toch ook door bijzondere eigenaardigheden onderscheidt. Men zou daarom kunnen spreken van *boeketaal*, *brievetaal* en *spreektaal*: doch die *brievetaal*, die nu eens

meer tot de boeketaal, en dan weér meer tot de spreektaal nadert, en dus geen vaste grenzen heeft, wordt beter niet als een bijzondere taalsoort beschouwd, maar als een middelding, dat tusschen de schrijftaal en de spreektaal in het midden zweeft.

Maar waarin bestaat nu dat onderscheid tusschen spreektaal en schrijftaal? Wat is de verhouding en het wederzijdsch eigenaardig karakter van beide?

Vroeger beschouwde men de zaak zóó, en dit is nog de algemeen heerschende meening, dat de taal, zooals die in de boeken geschreven wordt, de ware, de regte taal is, de taal zooals die wezen moet, en dat alles, wat daarvan in de beschaafde spreektaal zoowel als in de volkstaal of straattaal afwijkt en verschilt, niets anders is dan verbastering. En die meening is heel natuurlijk: want op school leert men immers de *regels* van de taal; en dit zijn de regels van de boeketaal, zooals die door goede schrijvers gebruikt wordt: al wat tegen die regels strijdt, kan men dus niet anders dan als *fouten* beschouwen. Men vindt het maar heel vreemd, dat onze spreektaal zoo erg verbasterd is, en ziet er met minachting op neêr, en wijst op andere volken, zooals de Franschen, hoe correct die spreken volgens de regels van de spraakkunst. Doch zóó beschouwen zij, die een dieper blik in het wezen en den aard van hetgeen men taal noemt, geslagen hebben, tegenwoordig ten minsten, de zaak niet meer. Hoort maar eens, hoe ons medelid Professor DE VRIES in zijn inaugurele rede over *de Nederlandsche taalkunde* daarover zich uitliet. Daar zeide hij, waar hij sprak over den grooten omvang, waartoe het onderzoek van den beoefenaar van de Nederlandsche taalkunde zich uitstrekt (blz. 30): „Zal hij” — namelijk de taalkenner, „Zal hij — niet verder zien dan die eenvoudige boeketaal, in de stijve banden van willekeurige regelen geprangd? Neen, voor hem is de taal de uiting

„van het geheele volk: en waar anders zal hij die uiting „opvangen dan in de gesprokene volkstaal, in de vrije „spraak, gelijk zij, in ons aller dagelijksch leven, ongedwon- „gen en onvervalscht, ons van de lippen vloeit? De le- „vende taal: ziedaar dan het hoofddoel zijner opmerkzaam- „heid.” *) — Zoo is dan de *spreektaal* de *levende* taal, en de *ongedwongene*, dat is *natuurlijke*, en *onvervalschte*, dat is *zuivere*, taal, in tegenoverstelling van de eenvormige, in de stijve banden van willekeurige regels geprangde, *boeketaal*. En die dit gedaan hebben, wierden dáár door Prof. DE VRIES *onbevoegde spraakkunstenaars* genoemd. — Mij dunkt, dat moet velen toch wel wat vreemd in de ooren geklonken hebben, en er behoorde wel wat moed toe, dat zóó te durven zeggen uit de kathedder van SIEGENBEEK!

Maar het was waarheid. Ja, de spreektaal is de *levende* taal, de taal, zooals die in den mond van een volk leeft en zich beweegt, en onder gedurigestof- en vorm-wisseling wel altijd dezelfde taal blijft, maar, hoezeer onmerkbaar voor het oog, toch steeds van tijd tot tijd verandert, nieuwe stof in zich opneemt, oude verbruikte uitwerpt, en voor oude, onbruikbaar, dat is onverstaanbaar, gewordenen nieuwe vormen zich schept. De taal is een levend natuurproduct van den menschelijken geest, van den met redevermogen, dat is met spraakvermogen, begaafden mensch: ieder bijzondere taal het levend natuurproduct van den geest van een volk, dat met de ontwikkeling van den geest van dit volk ook gedurig zich blijft ontwikkelen. Al wat in de *schrijftaal* met deze levende taal niet overeenstemt, dat is *dood*; dat is doode taal, zooals bij voorbeeld de Latijnsche taalvormen dat zijn voor den tegenwoordigen Italiaan. Ook de schrijftaal blijft niet dezelfde, en is aan verandering onderhevig: onze tegenwoordige schrijftaal is niet meer die van

*) Zie de aantekeningen hier achter.

de zeventiende eeuw: — trouwens de schrijftaal is ook taal, en eigenlijk dezelfde taal als de spreektaal: want *taal* is *spraak*: — maar de schrijftaal is conservativer van aard, en bewaart nog lang als bruikbaar, wat in de spreektaal niet meer gangbaar is. Zoo bevat dan de schrijftaal een menigte doode elementen, die haar levensontwikkeling belemmeren en vertragen: en, bewaart zij van die doode elementen, die de spreektaal reeds lang afgescheiden en uitgeworpen heeft, te veel en te lang, dan sterft zij daaraan, en wordt geheel een doode taal, zooals de Latijnsche taal dat geworden is in haar vaderland, Italiën, zelf.

De taal, dat geheel van woorden en woordvormen en woordverbindingen, dat men taal noemt; de taal is het middel, waardoor de met rede- of spraak-vermogen begaafde mensch den zin van zijn gedachten, wat hij gewaar wordt en wat er in zijn ziel omgaat, uitdrukt en te kennen geeft, of voor anderen, als hij *spreekt*, of voor zich zelf, als hij *stil bij zich zelf spreekt*, wat men dan *denken* noemt. De onmiddellijke, geïmproviseerde uitdrukking daarvan, waarbij niet *nagedacht* noch *bedacht* kan worden, is de *spreektaal*; en dikwijls is die uitdrukking gebrekkig, zoodat zij niet geheel voldoet en niet volkomen juist uitdrukt, wat men eigenlijk in den zin heeft, wat men eigenlijk meent en zeggen wil. Niet zoo onmiddellijk en geïmproviseerd is de uitdrukking door middel van het *schrift*. Dit gaat met *bedenken* en *nadenken* en *overdenken*: men tracht zich beter, juister, ook treffender en sierlijker, uit te drukken: de uitdrukking door middel van het schrift is een meer overlegde, meer kunstige of kunstmatige, het kan ook wel zijn gekunstelde, uitdrukking. En zoo is dan de *schrijftaal* in onderscheiding van de *spreektaal*, die de *natuurlijke* uitdrukking van den zin der gedachten is, als een *kunstaal* te beschouwen. — Vanhier, dat het gebruik van de *schrijftaal* in het *spreken* ons zoo *gekunsteld* en *stijf* en *ge-*

maakt voorkomt: men noemt het gewoonlijk *pedant* of *schoolvossig*, omdat men dat gekunsteld spreken alleen maar hoort van pedanten en schoolvossen.

Juist omdat de *schrijftaal* een *kunsttaal* is, daarom be-
waart zij nog lang, wat in de spreektaal niet meer gang-
baar en verouderd is. Dit komt vooreerst daarvandaan,
omdat men die kunsttaal leeren moet, zooals men alle
taal moet leeren. De spreektaal leert het kind door het
hooren spreken, vooral van zijn moeder, en daarom is zij,
maar ook zij alleen, de moedertaal. De schrijftaal moet
men leeren van de schrijvers, van vroegere schrijvers dus,
gelijk deze hun taal weêr geleerd hebben van vroegere,
oudere: en zoo gaat in de schrijftaal veel van het *éne*
geslacht tot het andere over, wat in de spreektaal in on-
bruik geraakt. Maar die *kunsttaal* is ook *deftiger*, en wordt
vooral voor den deftigen stijl gebruikt. Daarom behoudt
zij van dat oudere en in de spreektaal verouderde veel,
omdat het niet alleen voor haar meer kunstigen en def-
tigen periodebouw zoo dienstig is, maar ook omdat het
deftiger luidt. Het deftige vermijdt het alledaagsche:
daarom schuwt de deftige schrijftaal het gebruik van vele
woorden en uitdrukkingen van de spreektaal, als waren
zij te plat, en gebruikt er oudere voor, — of wel zelf-
gemaakte. Want veel van hetgeen, waarin de schrijftaal
van de spreektaal verschilt, is daarom juist geen oudere,
verouderde taal. Veel daarvan is *gemaakt*, maar wordt dan,
omdat het niet alledaagsch is en zoo deftig klinkt, ook
door anderen overgenomen, en zóó voortgeplant; en wordt
dan op die wijze ook *oud*. — Ik herinner hier alleen maar
aan het gebruik van *dezelve* en *hetzelve* in plaats van het
persoonlijke of zakelijke en aanwijzende voornaamwoord.

De schrijftaal *kan*, als een meer *overlegde* uitdrukking,
zuiverder zijn dan de spreektaal. Terwijl men in de spreek-
taal dikwijls een nitheemsche uitdrukking gebruikt, omdat

die het eerst voor den geest komt; kan men in de schrijftaal, daar men tijd heeft om zich te bedenken, daarvoor een zuivere gebruiken. Maar daarom is de schrijftaal niet altijd zuiverder, dan de spreektaal. Want wat is in een taal zuiver? wat is voor vreemd en aitheemsch te houden? Niet zulke woorden, die uit een andere taal, zooals in het Nederduitsch uit het Latijn of Fransch, zijn overgenomen, zooals *cirkel*, *telegraaph*, *cent*, en honderd andere meer, zijn daarom vreemde woorden. Zij hebben het burgerregt verkregen, hetzij voor lang of sedert kort. Alles wat in een taal algemeen gebruikelijk en gangbaar geworden is, dat is niet vreemd, — dat is eigen geworden, — van wat oorsprong het dan ook wezen mag. Vreemd en uitheemsch is alleen dat, wat uit een andere, vreemde taal, al is het dan ook vertaald, overgenomen, en door dezen of genen, of ook door velen, gebruikt wordt, terwijl daarvoor een andere zuivere uitdrukking niet alleen bestaat, maar ook gangbaar is. Zulk een vreemd woord, een Germanisme, is *opvallend*, in plaats van *treffend* of *in het oog loopend*. Zulk een vreemde uitdrukking is *uit den vreemde*, insgelijks een Germanisme, en die tegenwoordig bij velen zóó geliefde als *zwak als hij was*, een Anglicisme. Maar juist zulke woorden en uitdrukkingen, omdat zij niet alledaagsch zijn en daarom zoo deftig klinken, vinden zoo ligt navolgers. En zou al datgene, wat aan de schrijftaal bijzonder eigen is en in de spreektaal nooit gebruikt wordt, wel alles juist *oud* zijn? Zou daaronder niet veel kunnen zijn, wat nooit tot de spreektaal behoord heeft en nooit daarin gangbaar geweest is, maar uit een andere vreemde taal er ingebracht is? Zou er zoo bij voorbeeld in onze schrijftaal niet veel zijn, wat nooit Hollandsch geweest is, maar Vlaamsch of Duitsch of Latijnsch is? Kan men dit bij voorbeeld niet met zekerheid zeggen van het persoonlijk voornaamwoord van den tweeden persoon *gij*? Is dat niet Vlaamsch?

Dat in de oude talen, het Grieksch en Latijn, dat onderscheid tusschen spreektaal en schrijftaal ook even zoo wel bestaan heeft, als het bestaat in de hedendaagsche talen, is niet alleen uit den aard van de zaak zelf reeds te onderstellen, maar ook reeds lang door de beoefenaars van die talen opgemerkt. — Voor de Kritiek volgt daaruit een les van voorzigtigheid. Want, is het waar, dat de schrijftaal in haar ontwikkeling en verandering altijd eenige schreden achteruit is, zoodat in de spreektaal reeds lang een woord of uitdrukking of woordvorm gangbaar kan zijn, vóórdat de schrijftaal daar gebruik van maakt; dan is het ook als mogelijk te onderstellen, dat een schrijver van een zeker tijdvak een enkele maal, al was het alleen uit onoplettendheid en bij ongeluk, zooals men zegt, uit de spreektaal, uit de taal waarin hij *dacht*, een woord of uitdrukking of woordvorm gebezigd heeft, waarvan men anders het algemeen gebruik alleen eerst bij latere schrijvers aantreft. De Kritiek mag dus voorzigtig zijn, om uit zulk een verschijnsel alleen niet al te spoedig tot onechtheid van een werk of plaats, of tot corruptie, te besluiten.

Wat ik tot hertoe over het onderscheid tusschen spreektaal en schrijftaal heb opgemerkt, dat volgde uit de beschouwing van den aard der zaak zelf; maar daaruit laat zich toch nog niet verklaren, hoe dat onderscheid zóó groot kan zijn, als dat bij voorbeeld in het Arabisch en in onze moedertaal is; zóó groot namelijk, dat de *grammatische* uitdrukking, waarin toch voornamelijk het eigenaardig karakter van ieder bijzondere taal bestaat, in de schrijftaal een geheel andere is, dan in de spreektaal. Voor dit verschijnsel moet, waar dit plaats heeft, wel een bijzondere grond zijn. Waar dat onderscheid zóó groot is, daar moet wel iets bijzonders gebeurd zijn, dat de kloof zóó groot

kon maken; en, wat dat geweest mag zijn, zal alleen de geschiedenis kunnen leeren.

In het Arabisch is dat grammatische onderscheid tusschen de schrijftaal en spreektaal bijna even zoo groot, als tusschen de Arabische schrijftaal en het Hebreëuwsch. Maar wij weten ook, hoe dit zoo gekomen is. Die Arabische schrijftaal is namelijk een bijzonder ontwikkeld Arabisch dialect, waarin de Koran geschreven is, en dat met de verspreiding van den Koran overal, waar men Arabisch sprak, tot algemeene schrijftaal is aangenomen.

En is het grammatisch onderscheid tusschen de spreektaal en de schrijftaal bij ons wel veel minder groot? Inderdaad, in het gebruik van grammatische vormen en wijzen van uitdrukking heeft onze gewone Nederduitsche schrijftaal veel meer overeenkomst met het Hoogduitsch, dan met onze Hollandsche spreektaal, en heeft deze, even als het Friesch, veel nader verwantschap met het Engelsch. Zoo weet onze spreektaal van geen verbuiging van de lidwoorden, en het als onbepaald lidwoord gebruikte telwoord *een* blijft altijd éénlettergrepig en wordt altijd toonloos uitgesproken, even als het Engelsche, dat *an* geschreven wordt. *) De vormen *den, des, der, eens, eener, eens* en *eenen*, die in de schrijftaal gebruikt worden, kent de spreektaal niet. En, even als het Engelsch, maakt de spreektaal van den Genitief met den uitgang *s* alleen nog maar gebruik als attributiven Genitief vóór een zelfstandig naamwoord, dat een persoon beteekent, zooals in *buurmans leed, moeders pappot, mijn dochters man*. Ook de bezittelijke voornaamwoorden blijven onverbogen, met uitzondering alleen van *ons, onze*: maar wij zeggen *mijn vrouw* en *mijn kinders*, en niet *mijne vrouw* en *mijne kinders*. †) Ook weet onze spreektaal maar van tweeërlei gram-

*) Zie de aantekeningen.

†) *Over de deelen der rede*, blz. 133, van de tweede uitgaaf.

matisch geslacht. Onderscheid tusschen *manlijk* en *vrouwlijk* geslacht kennen wij, als wij spreken, alleen maar aan menschen en dieren toe: van andere voorwerpen spreken wij òf als van *zaken*, zooals wanneer wij *het vuur* zeggen; òf wij spreken er van als van *personen*, bij voorbeeld als wij zeggen: *de vlam*. En, als wij van zulk een voorwerp, dat wij als persoon benoemen, het persoonlijk voornaamwoord gebruiken, dan zijn wij gewoon het manlijk geslacht er aan toe te kennen, en zeggen bij voorbeeld van *de vlam* of van *de lamp*, dat *hij uitgaat*. Even zoo zeggen wij ook van een *deur*, ofschoon volgens de woordenboeken en geslachtslijsten dit woord van het vrouwlijk geslacht is: *Ik weet niet, wat er aan die deur hapert: hij wil niet dicht*. En zoo zeggen wij ook: *Die redenering staat goed op zijn voeten* (of *poten*). *) In de verbuiging van het Verbum kent onze spreektaal ook, even min als het Engelsch, den zoogenaamden Conjunctief. Den zin daarvan drukken wij uit door de woorden *laten*, *mogen* of *moeten*. In plaats van *Men versta mij wel*, zooals men in de schrijftaal zegt, zeggen wij in de spreektaal: *Laat men mij wel verstaah*, of *Men moet mij wel verstaan*. En in plaats van: *Zeg aan mijn zoon, dat hij mij spoedig antwoorde, opdat ik wete, hoe ik te handelen hebbe met zijn boeken, die nog hier zijn*; zeggen wij: *Zeg aan mijn zoon, dat hij mij spoedig antwoorden moet, opdat ik weten mag, — of om te kunnen weten — hoe ik te handelen heb*. En niet alleen in grammatische woordvormen, ook in het gebruik van zulke woorden, die, even als de grammatische vormen, alleen maar een logischen zin hebben, en die daarom *modale* woorden, ook wel *vormwoorden*, maar het best *redewoorden*, genoemd worden; ook daarin is groot verschil

*) Zie de aantekeningen.

tusschen de schrijftaal en spreektaal. Een enkel voorbeeld heb ik straks al genoemd, het alleen in de schrijftaal gebruikelijke persoonlijk voornaamwoord van den tweeden persoon *gij*, waar het als *subjeet*, en *u*, waar het als *object*, in een zin voorkomt. In de spreektaal zeggen wij daarvoor, als men geen beleefdheid in acht behoeft te nemen, *jij* als *subjeet* en *jou* als *object*, doch zóó, dat men voor beide, wanneer er geen klemtoon op valt, gewoonlijk *je* zegt. Het beleefde en meer eerbiedige voornaamwoord van den tweeden persoon is *U*, niet alleen als *object*, maar ook als *subjeet*, en wel als een voornaamwoord van den derden persoon, zoodat men bij voorbeeld zegt: *U zal weten; U heeft gezegd; U kan er zich op verlaten.* *) Een ander voorbeeld is het in de schrijftaal gebruikelijke, zelfs in het Hoogduitsch veronderde, *dan* bij den Comparatief, in plaats van het in de spreektaal gewone *als*.

De oorzaak van dit groote onderscheid tusschen onze spreektaal en schrijftaal kan voor hem, die met de geschiedenis van onze schrijftaal eenigzins bekend is, geen raadsel of geheim wezen. Hoe die schrijftaal in het eerste tijdperk van onze Nederlandsche letterkunde zich gevormd heeft, of liever gevormd is, kan men leeren uit deze woorden van VONDEL in zijn *Aanleiding tot de Nederduitsche Dichtkunst*: „Wat onze spraek belangt, die is, sedert weinige jaren herwaert, van bastertwoorden en onduitsch alrengs geschuimt, en gebouwt.” — Dit laatste zal waarschijnlijk moeten beteekenen, dat het een genoegzaam gevestigde taal geworden is. — Verder zegt hij dan: „Deze spraek wordt tegenwoordig in 's Gravenhage, de Raetkamer der Heeren Staten, en het hof van hunnen Stedehouder, en t' Amsterdam, de magtighste koopstadt der

*) Over de deelen der rede, blz. 125.

„weereldt, allervolmaekst gesproken bij lieden van goede opvoedinge, indien men der hovelingen en pleiteren en kooplieden onduitsche termen uitsluite: want out Amsterdamsch is te mal, en plat Antwerpsch te walgelijk, en niet onderscheidelijk genoeg. Hierom moeten wij deze tongen matigen, en mengen, en met kennisse besnoeien, ook niet al te Latijnachtigh, nochte te naeu gezet en nieuwelijck Duitsch spreken, maar zulks dat de tonge haer eigenschap niet en verlieze, waarvan de hervormers onzer spraake niet geheel vrij zijn.”

Hier zien wij, dat werkelijk onze Nederlandsche schrijftaal van het begin af aan een *kunsttaal* geweest is, een kunstmatig gevormde, een gemaakte taal. Men had nog geen algemeen aangenomene en goed geregelde schrijftaal, en ook nog geen algemeene Hollandsche beschaafde spreektaal, die voor schrijftaal geheel geschikt scheen te wezen. Hoe veel verschillende tongvallen had men niet in de spreektaal! Men schiep zich dus uit hetgeen men had, ieder op zijn eigen wijs, een nieuwe taal, en vormde die, zoo goed als het kon, naar de Latijnsche en Duitsche taalregels; en hierin gingen de taalhervormers volgens VONDEL zelfs te ver, daar zij de taal al te Latijnachtig en te naauwgezet en nieuwelijck Duitsch lieten spreken, zoodat de tonge te veel van haar eigenschap verloor. *)

Ja, men zou zich erg bedriegen, zoo men meende, dat de taal van HOOFT en de schrijvers van zijn tijd ook de werkelijke, levende taal, de spreektaal, van dien tijd geweest is; en een romanschrijver zou een erg anachronisme begaan met zijn helden uit dat tijdvak de boeketaal van de schrijvers van dien tijd te laten spreken. De spreektaal van dien tijd verschilde in het grammatische

*) Zie de aantekeningen.

weinig van onze tegenwoordige spreektaal, zooals men zien kan uit de blij- en klucht-spelen van HOOFT en HUYGENS en BREDERO, en uit brieven van dien tijd, zooals van MARIA VAN REIGERSBERGH. Het lidwoord *een* en het ontkennend lidwoord *geen*, als ook de bezittelijke voornaamwoorden, zooals *mijn* en *zijn* en *hun* en *haar*, wierden toen evenmin op de Duitsche wijze verbogen, als tegenwoordig. Men kan dit zelfs zien uit de schrijvers van dien tijd, die anders de Latijnsche en Duitsche taalregels volgen, maar toch nog telkens die woorden zonder verbuiging laten. Zoo heb ik gevonden niet alleen in brieven van MARIA VAN REIGERSBERGH *bij mijn man, haar dochter, geen apprentie, aan mijn zoon, uit zijn naam*, maar ook bij VONDEL, zooals op de plaats, waaruit ik zoo even eenige woorden heb aangehaald, *zijn moederlijke tale, met zulk een zure moeite, haar eigenschap, een natuurlijke vrijpostigheid, uit een natuurlijke ader, geen rijmlooze rede, een goede pen, van een rijmer*. Zóveel voorbeelden vond ik alleen op een paar bladzijden! Dergelijke voorbeelden vindt men bij vele andere schrijvers van dien tijd; ook, ofschoon minder, bij HOOFT; bij dezen waarschijnlijk wel met opzet, om de welluidendheid, den numerus, te bevorderen. *) Dat werkelijk al die Duitsche grammatische vormen, die ik straks genoemd heb, aan onze Nederlandsche taal vreemd zijn, kan ook daaruit blijken, dat zij niet alleen van oudsher in de Hollandsche spreektaal niet gebruikt wierden, maar ook in niet één van de Nederlandsche dialecten worden aangetroffen. Wat al deze dialecten met elkander gemeen hebben, dat moet zoo oud zijn, als het onderscheid van deze dialecten zelf. Even min vindt men die vormen in het Friesch, het zoogenaamde Boere-friesch, dat toch ook een Nederlandsche taal is; en

*) Zie de aantekeningen.

zoo ook niet in het Engelsch, dat, vooral wat het grammatisch element betreft, zóó na aan het Friesch, en daarmee aan de Noord-Germaansche talen, en zoo ook aan onze Noord-Nederlandsche, verwant is. Neen, al die Hoogduitsche grammatische vormen behooren in Nederland niet thuis: in hoe ver zij in Vlaanderen thuis behooren, — of er daarin eenige sporen van zijn, — durf ik niet met zekerheid zeggen, daar ik met de Vlaamsche spreektaal niet genoegzaam bekend ben. Dit alleen weet ik, dat daarin ten minsten de uitgang op *n*, zooals in *den* en *uwen*, niet den manlijken Accusatief beteekent, maar even goed in den Nominatief gebruikt wordt, gelijk het ook dikwijls nog zoo aangetroffen wordt bij oude, ook bij zeer oude, Nederlandsche schrijvers, en ook nog zelf in de Staten-vertaling van den Bijbel; b. v. in het Onze-Vader, waarin men daar leest: *Uwen naem werde geheylicht, Uwen wille gheschiede*. — Neen, al die Hoogduitsche grammatische vormen en regels, die in onze Nederlandsche schrijftaal gevolgd worden, zijn geen *archaïsmen*, die uit de oude Nederlandsche spreektaal daarin bewaard gebleven zijn: het zijn Latijnachtige Germanismen, die geleerde schrijvers en de door VONDEL zoo genoemde spraakhervormers daarin gebracht hebben, en waardoor de tonge haar eigenschap verloren heeft. *) Die zoogenaamde *spraakherformers* zijn dus inderdaad niets anders, dan *spraakmisvormers*, *spraakbedervers*, geweest.

En zoo blijkt het dan, met hoeveel regt Professor DE VRIES in zijn rede van *in de stijve banden van willekeurige regels geprangde boeketaal* sprak, en van *onbevoegde spraak-kunstenaars*, die dat gedaan hebben.

En nu, wat zullen wij nu? Zullen wij nog langer door die stijve banden van willekeurige regels ons laten pran-

*) Zie de aantekeningen.

gen en knellen? wij, die leven in een tijd, waarin op allerlei gebied alle knellende willekeurige banden worden verscheurd en afgeworpen. Zullen nu onze *bevoegde taalkundigen* niet weer trachten te herstellen, wat die *onbevoegde spraakkunstenaars* bedorven hebben?

Een begin is al gemaakt. Vele schrijvers laten het onbepaald lidwoord en de bezittelijke voornaamwoorden reeds dikwijls onverbogen. Maar waarom zouden wij dit niet altijd doen, en zóó aan de taal één van haar verloren eigenschappen teruggeven? Ik zou wenschen, dat onze taalkundigen leeren, dat het zóó zijn *moet*, dat de aard van onze taal het zóó *vereischt*. Reeds vóór 130 jaar schreef NYLÖF in zijn *Aanleiding tot de Nederduitsche taal*, dat het onaangenaam klinken zou, als men zeide: *ene vrouw hadde ene moeder, en ene zuster, en ene dochter*, en dat het beter luidt: *een vrouw hadde een moeder, en een zuster, en een dochter* *). Zullen nu onze taalkundigen niet leeren, dat dit daarom zóó beter luidt, omdat het strijdt tegen den aard van onze taal, — omdat in onze taal dat onbepaald lidwoord, en het ontkennend lidwoord *geen*, en de bezittelijke voornaamwoorden, met uitzondering van *ons*, *onze*, onverbuigbaar zijn, — niet verbogen *mogen* worden; — dat het een fout tegen onze taal is te schrijven *eene moeder, mijne vrouw* en *geene boeken*, omdat men zóó niet zeggen *mag*? — dat hij, die zoo zegt, een Germanisme begaat, zoowel als hij die van *opvallend* of van *daarstellen* spreekt?

Maar zullen wij niet verder gaan? — of liever, hoever zullen wij gaan? — Want gaarne zullen wij ook dien stijven houterigen Conjunctief vermijden, en de verschillende beteekenissen daarvan beter en distincter door de verschillende woorden *laten*, *mogen* en *moeten* uitdrukken. Gaarne

*) Zie de aantekeningen.

zullen wij ook den Genitief met den uitgang *s* niet anders dan als attributiven Genitief vóór een zelfstandig naamwoord gebruiken, omdat hij in elk ander geval, als Genitief van het manlijk geslacht, zóó stijf en houterig is en zoo onaangenaam klinkt, daar hij namelijk strijdt met den aard en het spraakgebruik van onze moedertaal.

Maar, hoever zullen wij gaan? — Zullen wij ook de niet zoo stijve en houterige vrouwlijke en meervoudige Genitief met *der* vermijden, en ook niet schrijven *het spraakgebruik onzer moedertaal*, in plaats van hetgeen ik daar zoo even zeide, *het spraakgebruik van onze moedertaal*. Zóó stijf en stootend is het gebruik van dezen vrouwlijken en meervoudigen Genitief niet, omdat daarbij toch het zelfstandig naamwoord niet verbogen wordt: maar zou het, omdat hij toch in onze moedertaal niet thuis behoort, niet wenschelijk zijn hem te vermijden, in den zin van weinig te gebruiken?

Maar, nog eens, hoe ver zullen wij gaan? — Zullen wij ook den manlijken Accusatief met den uitgang *en*, zooals in *den geheelen dag*, als een vreemdeling die in onze moedertaal nooit het burgerrecht heeft kunnen verkrijgen, daaruit weér verbannen? — Want van vermijden in den zin van weinig gebruiken kan in dit geval geen spraak wezen: die hem eenmaal gebruikt, moet hem altijd gebruiken. — Trouwens, deze vraag hangt af van de beantwoording van nog één andere, laatste vraag, die ik doen wil: zullen wij dan ook het onderscheid tusschen manlijk en vrouwlijk geslacht van zelfstandige naamwoorden, dat toch ook in onze moedertaal niet thuis behoort en waarvoor onze ooren geen gehoor hebben, zooals het aan onze taal is opgedrongen, er ook weér uit verbannen? Zeker het is een vreemdeling in onze taal. Wij weten van geen manlijk en vrouwlijk geslacht, dan waar werkelijk geslacht bestaat, en waar wij

personificeren. In plaats van de drie vormen van het Hoogduitsche aanwijzend voornaamwoord en lidwoord *der, die* en *das*, heeft de Nederlandsche taal, het Hollandsch zoowel als het Friesch, maar twee vormen, *die* en *dat*, of *de* en *het*, alleen tot onderscheiding van hetgeen als persoon of als zaak benoemd wordt. *) Voor den zin en beteekenis van het logisch onderscheid tusschen het zoogenaamde manlijk en vrouwlijk geslacht van voorwerpen, die geen geslacht hebben, maar die wij toch als personen benoemen; daarvoor hebben wij geen zin, geen gevoel. — Zullen wij het dan ook maar met alle andere grammatische Germanismen over boord werpen, en zoo geheel schoon schip maken? — Dan zullen wij ten minsten rustig aan onze schrijftafel kunnen blijven zitten en niet behoeven op te staan, om een woordenboek of geslachtslijst op te slaan en na te zien, of een niet zoo heel dikwijls voorkomend zelfstandig naamwoord, dat wij gebruiken wilden, van het manlijk of van het vrouwlijk geslacht is.

Maar, zal men zeggen, dit zullen wij toch moeten doen, om na te zien, of zulk een woord met een enkele of dubbelde *e* of *o* geschreven moet worden.

Dat is ook zoo; en, Mijnheeren, ik heb ook zelf wel bedenkingen *): ik wil de zaak hier niet beslissen. Maar ik heb dit onderwerp, het onderscheid tusschen spreektaal en schrijftaal in het algemeen, en in onze moedertaal in het bijzonder, hier in de Akademie ter spraak willen brengen, om het meer bepaald onder de aandacht van onze taalbeoefenaars te brengen, en het met mijn medeleden niet alleen van daag, maar meermalen, te bespreken; omdat ik het niet alleen voor een zeer belangrijk wetenschappelijk onderwerp houd, dat de aandacht van zulk een ligchaam

*) Zie de aanteekeningen.

als deze Akademie, zooals die door onze Afdeeling thans is uitgebreid, overwaardig is, maar ook overtuigd ben, dat een geheele of gedeeltelijke bevrijding van onze schrijftaal uit de stijve banden van willekeurige regels, waarin zij geprangd is, moeilijkelijk zonder de medewerking, den voor- gang en den invloed van zulk een staatsinstelling, als deze onze Afdeeling, ooit zal kunnen geschieden.

A A N T É E K E N I N G E N .

Bij blz. 96, reg. 6. — Het is een herhaling en bevestiging van hetgeen de Heer DE VRIES reeds vroeger gezegd had in de inleiding vóór zijn uitgaaf van HOOFDS *Warenar*, waar hij op blz. XXI zegt, dat de taal, zooals zij gesproken wordt, voor den taalbeoefenaar de eenige grondslag moet zijn van al zijn nasporingen. „Het is hem,” schrijft hij, „niet te doen om de beschaafde, gekunstelde schrijftaal, door geleerden bestuurd, geplooid en gewijzigd, „dikwijls door bijzondere gevoelens misvormd of in uit- „heemsche banden gekluisterd; maar om de taal, zooals „zij in het hart des volks leeft en bloeit, vrij en onbelem- „merd, los en levendig, doch tevens rein en onvervalscht.”

Bij blz. 101, reg. 11 v. o. — Ook het telwoord *één* zelf wordt, even als ieder ander telwoord, in de spreektaal niet als een bijvoeglijk naamwoord verbogen, en wij zeggen *één vrouw*, en niet *déne vrouw*, even min als wij *tiene*

vrouwen zeggen. Het wordt alleen nog maar verbogen, wanneer het den zin van een bijvoeglijk naamwoord heeft, dat wil zeggen, wanneer het tot *onderscheiding* van een voorwerp dient; zooals wanneer men zegt *de eene vrouw* in onderscheiding van *de andere vrouw*. En zoo ook, wanneer men bij voorbeeld zegt: *eene* (in den zin van *een zekere*) *Mijnheer De Boer*. Zie *Over de deelen der rede*, blz. 82, van de tweede uitgaaf.

Bij blz. 102, reg. 15. Zie *Over de deelen der rede*, blz. 67. — Alleen dan gebruiken wij de voornaamwoorden *zij* en *ze* van zaken in het enkelvoud, wanneer wij van iets spreken, dat niet een enkel voorwerp, maar een massa of collective eenheid is, zooals van *wijn*, *azijn*, *mostaard* of *room* (benamingen, die volgens de geslachtslijsten manlijke zelfstandige naamwoorden zijn). Zoo zeggen wij bij voorbeeld: *Deze mostaard deugt niet meer; zij is zuur; doe ze máár weg!* Maar zoo spreken wij van zoo iets ook niet als van een *vrouwlijk persoon*. Zóó, van een *collectief* voorwerp, gebruiken wij de voornaamwoorden *zij* en *ze* in denzelfden zin, waarin wij ze zonder eenig onderscheid van geslacht in het *meervoud* gebruiken, en, even als van mannen en vrouwen, zóó bij voorbeeld ook van *boeken* zeggen: *zij bevallen mij niet*. Zoo spreken wij ook wel van een *visch* in het manlijk geslacht en zeggen, dat *hij zwemt* of *spartelt*; maar in een *collectiven* zin, zooals van visch, die gekookt is, zeggen wij bij voorbeeld: *De visch is niet lekker; zij is niet goed gaar*. En daarom, om dien collectiven zin, is ook een woord als *taal*, niet alleen in de schrijftaal, maar ook in de spreektaal, van het vrouwlijk geslacht; en als wij van een bijzondere *taal* spreken, dan spreken wij er ook van als van een vrouwlijk *persoon*, zooals ik hierboven op bladzijde 97 gedaan heb.

Bij blz. 104, reg. 8 v. o. — De eerste mij bekende poging om de Nederduitsche taal grammatisch tot algemeene schrijftaal te regelen, vindt men in de *Twe-spraak van de Nederduitsche Letterkunst, ofte Vant spellen ende eyghenscap des Nederduitschen taals; uytghegheven by de Kamer In liefd bloeyende, t' Amstelredam. Tot Leyden, By Christoffel Plantyn. M.D.LXXXIV*. Dit werkje, met een aanprijzende voorrede van COORNHERT uitgegeven, wierd in dien tijd, en nog lang daarna, hoog geprezen. Met hoeveel willekeur men toen meende het gebruik van de grammatische vormen te mogen regelen en bepalen, kan men daaruit zien, dat in dat werkje geen onderscheid gemaakt wordt tusschen den manlijken en vrouwlijken Genitief in het enkelvoud. Omdat men namelijk *mijn dochters man* zeide, zoowel als *mijn zoons vrouw*; zoo meende men dat men ook kon schrijven: *de man mijns dochters*, en ook *onze taals eigenschap* of *de eigenschap onzes taals*. Wanneer men dus niet alleen in de werken van die Rederijkers, maar ook bij andere schrijvers van dien tijd, dien Genitief bij woorden van het vrouwlijk geslacht gebruikt vindt, zocals bij voorbeeld in de Voorreden (Proloog) van HOOFTS *Warenar, in plaats des Gierigheits*; dan moet men niet meenen, dat men toen ook werkelijk zoo *sprak*. — Beter worden de Duitsche taalregels in acht genomen in *De Nederduytsche Grammatica Ofte Sprac-konst, Waer in de gemeyne deelen der Nederduytsche spraeke (nae de manier der Grieken ende Latijnen) beschreven zijn. Door, Christiaen van Heule, Mathematicus* (Leid. 1625). Volgens deze Grammatica heeft het lidwoord *de* in den vrouwlijken Genitief van het enkelvoud *der*: doch, om nu den Datief van dezen Genitief te onderscheiden, wil VAN HEULE niet minder willekeurig, dat men in den Datief in plaats van *der* liever *ter* zal schrijven, „alhoewel”, zooals bij zelf zegt, „het

„woordeken *Ter* zomwijlen in eenen heelen (sic!) anderen „zin gebruykt wort.” In de verbuiging van *de Vrouwe* geeft hij daarom als Datief op: *de vrouwe ofte ter vrouwe*. Zonderling is ook zijn verbuiging van het voornaamwoord van den tweeden persoon in het enkelvoud, namelijk in den Nominatief *Gy*, in den Genitief *Dijns ofte Dijnes*, in den Datief *Dy*, en in den Ablatief *Dij*.

Bij blz. 105, reg. 10 v.o. — In de voorrede vóór zijn hierboven aangehaalde *Grammatica* zegt VAN HEULE uitdrukkelijk, dat de naamvallen van den Datief, Accusatief en Ablatief, die den Grieken en Latijnen eigen waren en in onze taal alleen door de schrijvers gebruikt worden, in de spreektaal nagelaten worden; en hij voegt er bij, dat ook eenige voortreffelijke personen al die naamvallen verwierpen, zooals de beroemde SYMON STEVIJN, -- ook JACOB KATS, -- „welke Schrijvers de Geleerden *Hugo de Groot* „in veele dingen naer volgt.” Doch hij wil dit geschil overlaten aan het oordeel van de geleerden. In het werk zelf, op blz. 10, zegt hij, dat die verschillende buigingen der woorden den ongeleerden Nederlander een versiersel moeten schijnen te wezen, waarvan zij in het geheel geen kennis dragen.

Bij blz. 106, reg. 9 v.o. — Als VONDEL spreekt van *nieuwelijk* Duitsch spreken, dan schijnt het, dat hij met de Nederduitsche schrijvers van vroegere eeuwen onbekend geweest is: want van oudsher wierd de Nederduitsche taal zooveel mogelijk naar de Hoogduitsche taalregels geschreven; zooals men zien kan uit de door Prof. VAN VLOTEN uitgegevene *Verzameling van Nederlandsche prozastukken, van 1229—1476* (Leid. en Amst. 1851), om van de oude Nederduitsche dichters niet te spreken. Maar

uit die zelfde stukken kan men ook zien, dat die taal, zooals die geschreven werd, niet de spreektaal was. Men kan dit zien uit de afwijkingen, die men er in aantreft, waar uit onachtzaamheid of uit minder naauwgezetheid tegen de aangenomene taalregels de spreektaal gevolgd wordt. Zoo vindt men op blz. 86 driemaal *siin moeder*, op blz. 87 *an haer oghen*, — *an hoer* (heur) *oren*, — *scloech* (sloeg) *met een stien to stucken hoer mont ende hoer tanden*, — *hoer hals*, — *wt* (uut, uit) *hoer borsten*, — *in hoer handen*, — *om haer vingheren*, — *hoer voeten*, — *siin moeder*, — *miin onreyne begheerten*, — *miin man* (voor den Datief), — *om miin middel*, — *miin sulveren riemen*, — *in miin oghen*, — *om miin onreyne ghesichten*, — *in miin oren*. Zoo ook in een stuk uit een Kroniek van Holland uit de veertiende eeuw, op blz. 53: *op een tyt, en mit zyn gesellen*, en op blz. 54 *alle syn gesellen*, — *syn sonden*, — *zyn sinnen*, — *zyn leden*, enz.

En, vraagt men nu, waar dan die oude Nederduitsche schrijvers die Duitsche taalvormen en taalregels vandaan hadden; dan is het antwoord op deze vraag tegelijk gegeven met dat, waarmee de Heer VAN VLOTEN de vraag van HEINE, hoe toch Luther aan de taal gekomen is, waarin hij zijn Bijbel vertaalde, beantwoord heeft in de voorrede vóór zijn bovengenoemde *Verzameling*; namelijk met de woorden van Luther zelf: „Ik spreek volgens de Saksische kanselarij-taal, die door alle vorsten en koningen van Deutschland gevolgd wordt.” De klerken (de clerici, die in de middeleeuwen de eenigen waren, die schrijven konden, — de klerken) aan de Saksische hoven vonden het Hoogduitsch met die grammatische vormen in Saksen en in het Hanoversche, waar zij nog leven in de volkstaal, en vormden daarnaar hun schrijf-

taal: — of zij die ook nog wat Latijnachtiger gemaakt hebben, kan alleen beslist worden door een naauwkeurige vergelijking met de Saksische en Hanoversche volkstaal, zooals die nog gesproken wordt. En die zelfde taalregels volgden zij dan ook, wanneer zij te schrijven hadden in het Nederduitsch voor of in de Nedersaksische landen, waartoe ook Vlaanderen en Brabant met de overige Nederlanden behoorden.

Toen later de Nederlanden in de eerste helft van de vijftiende eeuw onder het Bourgondische huis kwamen, en het Fransch de kanselarij-taal wierd, verbasterde die Duitse schrijftaal hier hoe langer hoe meer; vooral toen het schrijven meer algemeen wierd, en het niet meer alleen de clerici waren, die schreven, maar ook allerlei ongeletterden, die, daar zij geen Latijn kenden, die vreemde, in de spreektaal ongebruikelijke grammatische vormen niet verstonden en dus ook niet goed konden aanwenden. Ieder schreef zoo goed als hij kon: grammatica wierd nergens geleerd. En toen met het begin van ons vrij en zelfstandig volksbestaan de letterkunde uit haar doodslaap ontwaakte, en geleerde schrijvers, zooals de overzetters van den Staten-Bijbel, die verouderde Duitse taalvormen weér min of meer geregeld begonnen te gebruiken; toen was dat voor VONDEL en zijn tijdgenooten iets vreemds en iets nieuws, en hij noemde dat daarom *te naeu gezet en nieuwelijk* Duitsch spreken.

Bij blz. 107, reg. 16. — En vóór 230 schreef CHRISTIAEN VAN HEULE in zijn *Nederduytsche Grammatica*, blz. 110: „*Geen* is een Bijwoord, ende heeft bijna zo veel kracht „als het *Non* der Latijnen, als *Ik en hebbe geen drie* „*Letteren geschreven*. Dit Bijwoord *geen* behoort van het „woord *geene*, welk een voornaem” (d. i. voornaamwoord) „is, onderscheiden te worden.” — Dat hij dat *geen* een

bijwoord noemt, is wel niet juist (zie *Over de deelen der rede*, blz. 133): maar te regt beschouwt hij het als een woord, dat niet verbogen moet worden.

Bij blz. 109, reg. 6. — In de aantekeningen op *HOOFDS Warener* wordt door *BILDERDIJK* omtrent het oud Amsterdamsch dialect, waarin dat stuk geschreven is, onder anderen aangemerkt, dat daarin de geslachten van Manne-lijk en Vrouwelijk onkenbaar zijn; en hij voegt daarbij, dat men dit heeft toe te schrijven aan den overgrootten invloed der Noren, die er, van vrij oud, gansche buurten bewoond en bevolkt hebben, en de eigenlijke zeelieden steeds opleverden. — Alsof dat een bijzonderheid van het oud Amsterdamsch was! Dat oud Amsterdamsch is hetzelfde dialect, dat van oudsher tot nu toe in de Friesche steden gesproken wordt; en niet alleen in dit, maar in alle Nederlandsche dialecten, weet men van geen onderscheid tusschen manlijk en vrouwlijk, dan wanneer men van menschen en dieren, of bij wijze van persoonsverbeelding, spreekt. En dit is niet toe te schrijven aan den invloed van vreemden, maar ligt in den aard en de eigenschap van de taal zelf.

Bij blz. 109, reg. 9 v. o. — Die bedenkingen zijn, dat zulk een geheele hervorming van onze schrijftaal naar den aard van de spreektaal een al te stoute wending zou wezen, dan dat die terstond zoo geheel en in eens ingevoerd zou kunnen worden en algemeen genoeg ingang vinden; — dat alle verbeteringen langzaam moeten gaan; — dat er toch altijd onderscheid tusschen de spreektaal en schrijftaal zal moeten blijven bestaan, daar dit in den aard van de zaak zelf ligt; — dat vóór de geheele grammatische regeling van de schrijftaal naar de grammatica van de spreektaal, dan ook de grammatische

regels van de spreektaal eerst naauwkeuriger onderzocht moeten worden, dan dit tot nu toe gedaan is; — dat een *geheele* hervorming van de schrijftaal naar de spreektaal niet zou kunnen geschieden, dan wanneer men daarbij bepaald één dialect volgde, wat dan wel de algemeene *Hollandsche* beschaafde spreektaal zou moeten zijn; maar dat men dan nog veel verder zou moeten gaan, en bij voorbeeld ook de *n* in den uitgang van den Infinitief (waar deze niet als zelfstandig naamwoord gebruikt wordt), en in het gelijkloidend meervoud van het Présens, zou moeten weglaten; maar dat dit te veel tegenstand zou vinden bij de bewoners van de oostelijke, aan Duitschland grenzende gewesten, die dien uitgang altijd met een *n* uitspreken, en nu onze schrijftaal nog altijd als de *algemeene Nederlandsche* taal beschouwen, en niet zoo geheel *Hollandsch* en *Friesch* zouden willen schrijven; — dat men daarom in de schrijftaal altijd nog dat zou moeten laten blijven, wat niet met het spraakgebruik in *alle* Noord-Nederlandsche dialecten in strijd is; maar dat dan ook eerst het spraakgebruik in al deze dialecten naauwkeurig onderzocht zou moeten worden.

Voor het tegenwoordige zou ik dus alleen wenschen:

1°. dat men het onbepaald lidwoord *een* met het ontkennende *geen* en de bezittelijke voornaamwoorden, met uitzondering van *ons*, *onze*, altijd onverbogen liet; den Conjunctief zooveel mogelijk vermeed; den Genitief op *s* alleen als attributiven Genitief vóór een zelfstandig naamwoord gebruikte; en ook van den vrouwlijken en meervoudigen Genitief op *r* geen ander gebruik maakte, dan tot bevordering van de welluidendheid.

2°. dat in de Grammaticas de levende taal, zooals die gesproken wordt, als de ware taal beschouwd en op den voorgrond geplaatst wierd, met bijvoeging alleen van wat

daarvan afwijkt in de tegenwoordige en vroegere schrijftaal; en dat daarin ook geleerd wierd, dat men in gemeenzame brieven meer, of geheel, de spreektaal mag volgen.

3°. dat onze schrijvers, waar zij personen sprekende invoeren, zooals in romans en tooneelspelen, voortaan die personen geen boeketaal, maar de spreektaal lieten spreken; daar toch volgens de bekende les van BOILEAU, — die men zooveel *in den mond* heeft, maar waarmee men dan ook *ernst* moest maken, — in alles, wat waarlijk *schoon* zal zijn, ook in de ver dichting, *waarheid* het allereerste vereischte is.

4°. dat eindelijk ook onze redenaars, en allen die in het openbaar spreken, toch zoo min mogelijk boeketaal lieten hooren; vooral zij, die uit het geheugen spreken, maar zóó wenschen te spreken, alsof het uit het hart komt; daar toch boeketaal hun hoorders nooit als natuurlijke taal, nooit als hartetaal, in de ooren zal klinken.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 18^{den} JUNIJ 1855.

Tegenwoordig, de Heeren: J. BAKE, H. J. KOENEN,
J. VAN HALL, A. RUTGERS, C. LEMMANS, R. C. BAKHUIZEN VAN
DEN BRINK, T. W. J. JUYNBOLL, W. G. BRILL, G. H. M. DELPRAT,
W. MOLL, F. C. DE GREUVE, T. ROORDA, J. HOFFMANN,
J. ACKERSDIJK, C. G. COBET, L. A. NIJHOFF, L. J. F. JANSSEN,
M. DE VRIES, L. PH. C. VAN DEN BERGH, J. DE BOSCH KEMPER,
A. C. HOLTJUS, S. KARSTEN, en van de Natuurkundige Afdeeling:
W. VROLIK, W. C. H. STARING en J. VAN GEUNS.

Het Proces-verbaal der Vergadering van 14 Mei, door
den Secretaris voorgelezen, wordt met eene kleine wijziging
goedgekeurd en vastgesteld.

Het Rapport der Commissie, benoemd om de Afdeeling te
advizeren op de aanvraag des Ministers van Binnenlandsche
Zaken, wegens de ondersteuning door den Heer HARREBOMÉE
verzocht voor de uitgave van zijn *Woordenboek van Neder-
landsche Spreekwoorden*, wordt uit naam van de meerderheid
der Commissie uitgebragt door den Heer DE VRIES. De con-
clusie van dit rapport strekt, om de Afdeeling te advizeren
in antwoord aan den Minister te kennen te geven, dat zij,

ofschoon zeer ingenomen met den veeljarigen arbeid des adressants, en dien beschouwende als eene merkwaardige bijdrage ter kennis van het karakter en den geest des Nederlandschen Volks, toch zwaarigheid moet maken om dien arbeid uit naam der Akademie uit te geven, of onder hare werken op te nemen, aangezien zij hare gewigtige aanmerkingen heeft op de wijze van bewerking; doch dat zij, zoo de Minister, daartoe de geldelijke middelen beschikbaar heeft, wenschen zou, dat de onderneming, b. v. door intekening op een aantal exemplaren van 's Rijkswege, of op eenige andere wijze, die de Minister voegzaam zal achten, mogt worden ondersteund.

De Heer VAN DEN BERGH, het woord verzocht hebbende, geeft te kennen, dat hij zich niet geheel met de strekking van het rapport heeft kunnen vereenigen, daar hij het ongeraden acht, dit werk, zoo als de meerderheid der Commissie wenscht, aan de Regering ter ondersteuning aan te bevelen.

Dit verschil van gevoelen geeft tot eenige wisseling van gedachten aanleiding. De Heer DE VRIES beantwoordt den Heer VAN DEN BERGH. De Heer W. VROLIK, Secretaris der Afd. Natuurkunde, deelt der Vergadering mede, dat men bij die Afdeeling gewoon is, zich van zoodanige aanbeveling van uitkomende boekwerken, als door de Commissie wordt aangeraden, te onthouden, daar zich de boekverkoopters doorgaans gretig van die aanbevelingen bedienen in hun eigen voordeel; waartoe men geene aanleiding wenscht te geven.

De Heer DE BOSCH KEMPER daarentegen is van meening, dat elke zoo zorgvuldige en volledige verzameling van bouwstoffen, als in het Spreekwoordenboek des Heeren HAREBOMÉE voorhanden is, op de ondersteuning der Akademie allezins aanspraak heeft.

De Heer VAN DEN BRINK voegt zich bij de minderheid

der Commissie. Hij zou zelfs eene wijziging van den aanleg des werks niet verlangen: de voorraad van spreekwoorden moet althans niet worden besnoeid op de wijze der uitgaven van Oude Schrijvers *in usum Delphini*.

Bij de stemming wordt met 11 stemmen tegen 10 (er was een blanco billet in de bus) besloten, dat aan den Minister zal worden geantwoord in den zin der conclusiën van het rapport.

Het Rapport wegens het voorstel van den Heer BAKHUIZEN VAN DEN BRINK wordt uitgebragt door den Heer NIJHOFF, en de conclusiën zonder beraadslaging met eenparige stemmen aangenomen.

Het Rapport wegens het voorstel van den Heer HOFFMANN wordt door den Heer LEEMANS uitgebragt, en de conclusiën door de Vergadering, insgelijks met eenparigheid van stemmen en zonder beraadslaging, aangenomen.

Over het Voorstel van den Heer COBET wordt een zeer uitvoerig verslag uitgebragt door den Heer DE BOSCH KEMPER, waaromtrent door dat Lid wordt gezegd, dat de rapporteur en zijne medeleden aan het gezamenlijk vaststellen van dit rapport betrekkelijk slechts weinig tijd hebben kunnen besteden, zoodat ieder hunner ten opzichte van de bijzonderheden de vrijheid zijner individuele meening zich moest voorbehouden; maar dat allen eenstemmig zijn geweest ten aanzien van hun gevoelen, zoowel ten opzichte van het Staatsexamen, als ten aanzien van de hoofdbeginselen, die bij het Hooger Onderwijs behooren gevolgd te worden. Dat zij insgelijks eenstemmig van gevoelen zijn,

dat de inrigting van het Hooger Onderwijs weldra behoort geregeld te worden, en dat de Akademie van Wetenschappen, bijaldien zij het gevoelen der Commissie omtrent hare bevoegdheid tot het doen van den voorgestelden stap en de gepastheid van denzelven aanneemt, hare overtuiging moge uitspreken omtrent de hoofdbeginselen, die bij de regeling van het Hooger Onderwijs, haars inziens, zouden behooren gevolgd te worden.

De Heer HOLTJUS geeft den wensch te kennen, dat, uit hoofde van den grooten omvang en veelsoortigen inhoud van het rapport, de behandeling van dit stuk moge worden verdaagd tot eene volgende vergadering, terwijl het inmiddels gedrukt aan de Leden der Akademie moge worden rondgezonden, om al aanstonds een onderwerp van overweging bij de Leden te kunnen uitmaken. De Secretaris stelt voor, dat nu reeds het punt van de bevoegdheid der Vergadering en de gepastheid van den stap bij de Hooge Regering mogen worden uitgemaakt, omdat alsdan het stuk zonder verwijl, overeenkomstig het praeadvies der Commissie, ook aan de Afdeeling Natuurkunde ter behandeling kan worden toegezonden. Uit aanmerking van het reeds gevorderde uur wordt echter besloten overeenkomstig het voorstel van den Heer HOLTJUS.

De Heer ROORDA, het woord erlangd hebbende, doet de mededeeling, die reeds voor de vorige vergadering was bestemd geweest, *over het onderscheid tusschen de gesprokene en geschrevene taal*, welk stuk hij onderstelt dat later tot eene nadere behandeling van dit belangrijk onderwerp zal kunnen aanleiding geven. Deze mededeeling is door den Spreker bestemd voor de *Verslagen en Mededeelingen*, waarin zij ter nadere kennisgeving aan de Leden zal worden opgenomen.

Het aangekondigde voorstel van den Heer KOENEN wordt door dat Lid, met bewilliging der Vergadering, uit aanmerking van het reeds vergevorderde uur, voor eene volgende vergadering bewaard.

Terwijl niemand iets verders voor deze vergadering heeft ter tafel te brengen, wordt de gewone zitting der Afdeeling door den Voorzitter gesloten.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 10^{den} SEPTEMBER 1855.

Tegenwoordig, de Heeren: J. BAKE, J. BOSSCHA, J. DE BOSCH
KEMPER, J. VAN LENNEP, S. KARSTEN, T. ROORDA, A. RUTGERS,
G. H. M. DELPRAT, R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK,
T. W. J. JUYNBOLL, R. DOZY, J. HOFFMANN, L. J. F. JANSSEN,
F. C. DE GREUVE, C. G. COBET, H. J. KOENEN, en van de Natuur-
kundige Afdeeling: W. VROLIK en F. J. STAMKART.

Wordt voorgelezen eene missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken, waarbij de Afdeeling verzocht wordt, hare gedachten aan Z. Excellentie te willen mededeelen nopens de aanvraag, vervat in een adres van D. GROEBE te Amsterdam, ter verkrijging eener *geldelijke ondersteuning van f300.*— uit 's Rijks kas, voor eene nieuwe en vermeerderde uitgave van zijne in 1830 bij de Koninklijke Akademie van Wetenschappen en Letteren te Brussel bekroonde Verhandeling *Over de gangbare Muntspeciën in de Nederlanden sedert 1500 tot in 1621.*

De Voorzitter stelt voor, en de Vergadering besluit, deze stukken om voorlichting en raad te stellen in handen eener

Commissie, bestaande uit de Leden LEEHMANS, JANSSEN en VAN DEN BERGH.

Wordt voorgelezen eene missive van denzelfden Minister, houdende mededeeling, dat de Regering bereid is tot het voldoen, volgens den voorslag van de Commissie der Afdeeling, die te dier zake haar rapport heeft uitgebragt, aan het door den Heer HOFFMANN geuite verlangen; zoodat voorshands eene proef zal worden genomen met een stel van 600 daarvoor opgegeven teekens op staafjes letter-specie, hier tot dat doel in gereedheid gebragt, en te gelijk met de aanvraag om opgave uit Japan derwaarts over te zenden; terwijl het den Minister niet ondienstig voorkomt, daarbij te voegen een stel van de weinige en weinig plaats vorderende werktuigen, die voor het graveren der patrijzen noodig zijn. De Minister verlangt derhalven de medewerking der Afdeeling om het voorstel naar behooren te verwezenlijken.

De Voorzitter stelt voor, en de Vergadering besluit, om aan dezelfde Commissie, die over deze aangelegenheid gerapporteerd heeft, in overleg met den Voorsteller, het voldoen aan de uitnoodiging der Regering op te dragen.

Wordt gelezen eene missive van Mevrouw de Weduwe DES AMORIE VAN DER HOEVEN, waarbij aan de Afdeeling kennis wordt gegeven van het overlijden haars Echtgenoots.

Aan den Secretaris wordt opgedragen deze missive door eenen brief van rouwbeklag te beantwoorden.

Eene missive van den Secretaris der *Société impériale*

des Naturalistes à Moscou, waarbij deze kennis geeft van de aanstaande viering van het jubelfeest van haar 50 jarig bestaan, wordt aan het Algemeen Bestuur der Akademie verzonden, om van de deelneming der Akademie in deze feestviering te doen blijken.

Ten geschenke ingekomen boekwerken, van den Heer MICHEL CHEVALIER te Parijs, ROORDA VAN EYSINGA te Breda, en van Curatoren des Gymnasiums te Leeuwarden, zullen met dankzegging aan de gevers in de Boekerij der Akademie worden geplaatst.

De nadere behandeling van het voorstel van den Heer BAKHUIZEN VAN DEN BRINK (wegens eene door de Akademie te ondernemen Geschiedenis van den Nederlandschen Waterstaat) wordt aangehouden, totdat het gevoelen der Afdeeling Natuurkunde over dit onderwerp zal zijn gebleken.

Thans wordt door den Voorzitter aan de orde gesteld de beraadslaging over het rapport, van wege de Afdeeling uitgebragt wegens het voorstel des Heeren COBBET, om de Regering te verzoeken, het afgeschafte Staatsexamen, bij toelating van jonge lieden tot het Hooger Onderwijs, weder in te voeren. Over dit rapport vindt eene hoogst belangrijke wisseling van denkbeelden plaats.

De Heer BOSSCHA is van meening, dat de Akademie zich bij zuiver wetenschappelijke onderwerpen moet bepalen, terwijl het voorstel der Commissie de strekking heeft, om zich op het gebied der Regering te begeven, en haar aan te sporen tot meerdere voortvarendheid in het regelen van het Hooger Onderwijs. De Regering heeft herhaaldelijk aangekondigd, dat eene wet op het Hooger

Onderwijs wordt voorbereid. De Staten-Generaal dringen telkens aan op de noodzakelijkheid, dat dit onderwerp eindelijk worde geregeld. Het rapport der Commissie erkent zelf, dat men de Regering niet behoeft te bepalen bij hetgeen zij van elders genoegzaam weet. De Akademie zoude zich door het doen van dezen stap buiten het wetenschappelijk gebied begeven en dat der staatkunde betreden, hetgeen de Spreker min voegzaam acht. Daarenboven zoude men, naar des Sprekers meening, te dezer zake een anderen weg hebben moeten inslaan, en zoude omtrent de bevoegdheid der Akademie ten deze en over de gepastheid van den stap allereerst in eene buitengewone vergadering der Akademie hebben moeten beslist worden, alvorens zulk een omstandig ontwerp van behandeling in deze Afdeeling ter tafel te brengen.

De Heer COBET, zich beroepende op de spreuk *audi et alteram partem*, vraagt verlof zijne gronden voor den stap, dien hij verlangt te zien doen, aan de Vergadering mede te deelen. Hij leest eene rede voor, ter bestrijding der conclusie van het rapport. Hij doet hulde aan de echte waarheidsliefde der Leden van de Commissie, met welke hij een onderhoud over deze aangelegenheid gehad heeft; maar die Leden hebben evenwel getoond, dat zij bleven bij hun ongunstig gevoelen opzigtelijk zijn voorstel. Hij gelooft zijne meening omtrent de noodzakelijkheid van het Staats-examen nader te moeten staven. Hij heeft inzonderheid op het oog de onrijpheid van een gedeelte der Studenten voor het Hooger Onderwijs, vooral ten gevolge eener ongenoegzame opleiding voor de Akademie. Dit is het gevolg van de weinige kunde der onderwijzers, zoowel bij openbare instellingen, als dergenen die privaot onderwijs geven. Ook die onderwijzers zijn vaak reeds tot hun ambt geraakt zonder waardig te zijn een leerstoel te bekleeden, zonder aanspraak op den doctoralen titel te hebben. Kundige

mannen worden dikwijls in hunnen werkkrijs miskend of ontmoedigd. De louter op het stoffelijke gerigte stemming van vele Gemeenteraden draagt daar het hare toe bij. De *privatim docentes* zijn deels zeer achtenswaardig, maar niet weinige werken louter om den broode, en kunnen dus aan hunne leerlingen niet mededeelen wat zij niet zelve bezitten. De Spreker eindigt met het Staatsexamen van 1845 te roemen als eene groote en gewigtige schrede tot verbetering, die gewis veel heilrijker gevolgen zou hebben gehad, indien men de mannen, die zich daarbij zooveel moeite en zorg hadden getroost, niet had ontmoedigd en hunne pogingen verijdeld, door het in den wind slaan der hoogst nuttige wenken die zij hebben gegeven. De Spreker zal nu verder geen deel aan de beraadslaging nemen, maar de beslissing aan de kunde en wijsheid zijner Medeleden overlaten.

Aan den Heer DE BOSCH KEMPER is het woord, om het rapport te verdedigen. Hij beantwoordt den Heer BOSSCHA, door de bevoegdheid der Akademie te dezer zake, en de gepastheid van den maatregel, door de Commissie voorgedragen, nader te betoogen. Immers uit de Memorie van Toelichting, bij het Ministeriële Reglement van Orde gevoegd, blijkt duidelijk, dat de Regering de Akademie wel degelijk voor bevoegd houdt, om als een raadgevend Collegie haar ter zijde te staan. Er is trouwens ook geen meer aangelegen belang voor de beoefening der wetenschappen, dan de vorming des jongelings tot een wetenschappelijk man. Het is waar, dat men aan de Regering over dit punt bezwaarlijk iets nieuws kan voordragen. Maar zal de Regering geene waarde hechten aan het gevoelen van mannen, alleszins bevoegd om over dit onderwerp hunne stem te doen hooren; vooral wanneer er in eene Vergadering als deze eenparigheid van zienswijze mogt bestaan? — Daarop overgaande tot de beantwoording der rede van den Heer COBET, licht hij eenige punten, die tot

misverstand hebben aanleiding gegeven, nader toe; en zich bepalende bij hetgeen in het rapport gezegd is, verklaart hij, gaarne van zijnen medegecommitteerde, die de werking van het Staatsexamen in de praktijk meer van nabij heeft kunnen waarnemen, diens beschouwingen omtrent de gevolgen er van, gedurende de vijf jaren toen het bestond, te zullen vernemen.

De Heer KARSTEN vindt in de beschouwingen van den voorsteller eene zekere overdrevenheid. Hij doet hulde aan de bedoelingen van het voorstel, en moet tevens verklaren, dat er in de Commissie tegen dat voorstel hoegenaamd geene vijandige stemming bestond. Hij was noch ten voordeele van, noch tegen het afgeschaftte Staatsexamen vooringenomen. Hij heeft zelfs de rede van den Heer COBET met genoegen gehoord; maar kan van de op zich zelve staande wederinvoering van het bedoelde examen zoo groot-sche verwachtingen niet koesteren als die spreker. Het rapport draagt beschouwingen en wenschen voor, die eene veel ruimer verbetering zullen ten gevolge hebben.

De Heer ROORDA wenschte het begrip van een Staatsexamen nader te zien aangewezen. Immers ook een Faculteitsexamen wordt van Staatswege afgenomen: waarin zal dan het eigentlijke verschil bestaan tusschen die beide inrigtingen?

De Heer DELPRAT zegt, mede overtuigd te zijn, dat het Staatsexamen niet is het eenige middel van verbetering. Maar hij heeft toch, in zijne betrekking van Schoolopziener, zelfs bij het Lager Onderwijs gunstige gevolgen van dat examen waargenomen. De werking werd wel in den laatsten tijd verlamd, omdat er te weinig acht geslagen was op de wenken der Commissie; maar hieraan had men door gepaste maatregelen moeten te gemoet komen, zonder de geheele zaak ter zijde te stellen.

De Heer DE GREUVE heeft met veel genoegen het rapport

gelezen, en de verdediging er van aangehoord. — De aanmerking van den Heer ROORDA is ook bij hem opgekomen. Te Groningen is men over het algemeen voor een Staats-examen gestemd; doch niet, omdat alleen daarin alle heil te vinden is, maar omdat het meerdere eenheid brengt in de vorming der jongelingen voor de Akademie. Nu zijn er eigenlijk drie Staatsexamens, waarbij de eenparigheid heeft plaats gemaakt voor drieërlei in vele opzichten zeer verschillende stelsels.

De Heer KOENEN is over het algemeen zeer ingenomen met de denkbeelden, die ten gronde van het rapport liggen. Hij meent echter, nog nader te moeten aandringen op het groote nut, dat eene behoorlijke inspectie der Latijnsche Scholen of Gymnasiën, van Regeringswege, hebben zou. Vroeger had men eenen Inspecteur der Latijnsche Scholen, en die instelling voldeed niet; hij zou eene Staatscommissie van onafhankelijke en allezins bevoegde mannen verlangen, om het Staatstoezicht te oefenen. Immers juist die eenzijdige rigting, welke de Heer COBER in sommige Gemeenteraden gewraakt heeft, maakt zulk een toezicht van Staatswege wenschelijk. Er zal alzoo meerdere eenparigheid kunnen komen in de instellingen tot opleiding voor de Akademie; de in die instellingen bestaande gebreken zullen aangewezen, en, bij eenigen goeden wil, verbeterd worden. Immers op onderscheidene plaatsen zijn geene genoegzaam bekwame mannen aanwezig, om het toezicht behoorlijk op deze scholen te oefenen, en in dit gebrek moet dus de Hooge Regering voorzien. Zijn de Gymnasiën wat zij behooren te zijn, dan zal geen privaat onderwijs van onbevoegde personen zich nevens die instellingen kunnen staande houden. — Thans krijgt de Regering alleen kennis omtrent den toestand dezer instellingen door berigten en verslagen, welke hunnen oorsprong veelal zijn verschuldigd aan personen, die bij de zaak betrokken, en dus niet on-

partijdig zijn; en op deze wijze erlangen ook de Staten-Generaal geene volledige en juiste mededeelingen aangaande den toestand van dezen tak van het openbare onderwijs.

Hierna zet de Heer BAKE zijn gevoelen over het behandelde onderwerp in het breede uiteen. Hij was voorheen van meening geweest, dat men alleen door eene algeheele hervorming aan de behoeften van het Hooger Onderwijs zoude kunnen te gemoet komen; maar hij vreest thans, dat men voor zoodanige hervorming nog niet rijp is, en dat men de ware beginselen, die te dier zake moeten worden in het oog gehouden, nog steeds miskent. Daarom neigt hij tot de behandeling en aanneming van het oorspronkelijke voorstel zijns ambtgenoots. De Akademie is bevoegd over dit onderwerp haar gevoelen kenbaar te maken. Immers het is een punt, waarover de Regering in de laatste jaren heeft gewiefeld. De bevoegdheid der Akademie kan niet twijfelachtig zijn, wanneer het de opleiding van het opkomende geslacht tot echte wetenschap geldt. Het rapport der Commissie, hoe veelomvattend ook, bepaalt zich nog slechts bij de drie Hooge Scholen. Of zijn ook andere instellingen van wetenschappelijk onderwijs bedoeld? Zijn niet alle examina, die op last der Overheid worden afgenomen, Staatsexamens? Het besluit van 1845 heeft inderdaad slechts eene nieuwe organisatie van het examinerend personeel te weeg gebracht; en daarentegen heeft het besluit van 1853 den toestand, die vroeger plaats greep, de Faculteitsexamens, hersteld. Het was alleen eene laakbare onverschilligheid en verslapping, welke dien staat van zaken onvoldoende had doen worden, en daarin had moeten worden voorzien. De verbetering, die men in 1845 bedoelde, kan ook met de tegenwoordige examina verkregen worden. Maar hetgeen eigenlijk ontbreekt, zijn vaste en duidelijke regelen, aan de bestaande Commissiën van onderzoek voor-

geschreven. Met onbepaalde aanklagten kan de Spreker zich niet vereenigen; maar wat het onderwijs zelve betreft, het is wel eene eeuw ten achteren in de vereischten om vruchtbaar op het maatschappelijk leven te werken. Wil men dit veranderen, men wachte zich toch, om bij de organisatie der Hooge *Scholen*, de Hooge *School* niet uit het oog te verliezen.

Ten slotte verklaart de Spreker, dat hij het rapport, als te omslagtig en te veelomvattend, niet kan aannemen; maar het voorstel van den Heer COBET zal ondersteunen, als leidende tot onmiskenbare verbetering van eene bestaande en te regt aangewezen kwaal.

Nadat het rapport nog herhaaldelijk door den Heer KEMPER was toegelicht, wordt door den Voorzitter achtereenvolgens voorgesteld, om vier punten te beslissen:

1°. De bevoegdheid der Akademie, om zich ter zake van de regeling van het Hooger Onderwijs tot de Hooge Regering te wenden;

aangenomen met algemeene stemmen, terwijl de Heer COBET zich buiten stemming houdt.

2°. De tijdigheid van den stap, bij de Regering ter zake van het Staatsexamen te doen;

aangenomen met 12 tegen 3 stemmen.

3°. De wenschelijkheid van het Staatsexamen, zooals het door den voorsteller wordt bedoeld (d. i. het vroegere examen van 1845, behoudens de nader als dienstig erkende wijzigingen, die daarin kunnen gebragt worden);

aangenomen met 8 tegen 7 stemmen.

4°. Of men zich met een soortgelijk adres, als de Commissie bedoeld heeft, tot de Regering zal wenden, met verzoek om de aangelegenheid van het Hooger Onderwijs door de Wet te regelen;

aangenomen met 9 tegen 6 stemmen.

De Secretaris zal den uitslag dezer beraadslaging aan

de Afdeeling Natuurkunde mededeelen; en de Heer co-
BET wordt verzocht om zijne rede ter kennisneming van
de Leden der Zuster-Afdeeling te doen overschrijven of
drukken.

Nadat dit besluit is genomen, wordt de vergadering
wegens het reeds vergevorderde uur gesloten.

A D V I E S
VAN DEN HEER
C. G. COBET,
OVER
HET VERSLAG DER COMMISSIE
WEGENS HET
DOOR HEM INGEDIENDE VOORSTEL.

Mijne Heeren!

Wanneer ik verklaar, het woord gevraagd te hebben, om het Rapport uwer Commissie met al mijne krachten te bestrijden, acht ik mij vooraf in geweten verplicht, hulde te brengen aan de opregte en heusche wijze, waarop de beide Leden dier Commissie, welke op onze eenige bijeenkomst tegenwoordig waren, de H. H. DE BOSCH KEMPER en KARSTEN, kennis genomen hebben van alles wat strekken kon om hunne eigene overtuiging en geliefkoosde denkbeelden te bestrijden en te doen verwerpen. Bij de meest uiteenloopende gevoelens waren wij wederzijds overtuigd, dat het ons alleen en uitsluitend te doen was om tot het verbeteren van het Hooger Onderwijs de beste en doelmatigste maatregelen aan te bevelen en voor te staan, en ofschoon die ééne bijeenkomst niet geleid heeft tot wijziging en ineensmelting onzer overtuiging, heeft zij echter onze wederzijdsche achting op nieuw bevestigd en versterkt, zoo als

ik thans van mijne zijde volgaarne in het openbaar verzekeren.

Het Rapport, dat voor ons ligt, draagt overal de blijken, dat de Leden der Commissie zijn blijven volharden in de afkeurende en vijandige stemming, waarmede zij opregtelijk verklaard hebben bezielt te zijn bij het aanvaarden hunner taak, en ik gevoel mij thans verplicht aan u allen de gronden aan te toonen, waarop mijne overtuiging rust, dat er tot eene wezenlijke verbetering van het Hooger Onderwijs geen beter noch doelmatiger middel bestaat dan het wederinvoeren van een goed ingerigt Staats-Examen.

Het wordt door niemand betwist, dat groote en talrijke misbruiken een goed gedeelte doen verloren gaan van het nut, dat de Maatschappij en het Vaderland het regt hebben van de Hooge Scholen te verwachten en te eischen.

Men vindt telkens in de Maatschappij menschen, die de belooningen genieten, aan eene wetenschappelijke opleiding verbonden, zonder te voldoen aan de eischen, welke het genieten van die voorregten regtvaardigen.

De oorzaken van dit bedroevend verschijnsel zijn zeer talrijk en verschillend. Zij zijn deels te wijten aan de Hooge Regering;

deels aan de inrigting onzer Hooge Scholen en Athenaea;
deels aan de Hoogleeraren zelve,

en eindelijk aan de ongeschiktheid en onvatbaarheid van een gedeelte onzer Studenten.

Wij hebben ons thans volstrekt niet bezig te houden met de drie eerstgenoemde punten: het vierde alleen maakt het onderwerp uit onzer discussie.

Dat een gedeelte onzer studenten onrijp en ongeschikt is tot het ontvangen van degelijk Akademisch Onderwijs, is het gevolg van twee bestaande misbruiken:

of het voorbereidende onderwijs is onvoldoende,

of de gelegenheid tot het genieten van degelijk onderwijs wordt verzuimd.

De nadeelige gevolgen zijn in de beide gevallen dezelfde, hoewel de schuld niet dezelfde is.

Het voorbereidend onderwijs is tweeledig: het bestaat

1°. uit het onderwijs aan Gymnasia of Latijnsche Scholen gegeven,

2°. uit het onderwijs, dat gegeven wordt op Instituten, Paedagogia of door private personen.

Men onderscheidt gewoonlijk deze beide deelen door de namen van openbaar en privaat onderwijs.

In ieder van deze beide deelen wordt zeer veel gevonden, dat geheel of gedeeltelijk het doel doet missen, waarmede het onderwijs gegeven wordt en genoten; met andere woorden: vele leerlingen, op beide wijzen onderrigt genoten hebbende, bezitten de kennis en ontwikkeling niet, welke de vruchten van die opleiding zijn moesten.

Waarom niet?

Vooreerst, omdat er onder het docerend personeel velen zijn, die zelve niet grondig kennen hetgeen zij aan anderen leeren moeten.

Dit ongeluk is bij het privaat onderwijs veel menigvuldiger dan bij het openbare, maar het is er ver van af, dat allen, die aan openbare inrigtingen zijn geplaatst, de daartoe vereischte kundigheden zouden bezitten. Er zijn er ook daar niet weinigen, die aan hunne leerlingen de noodzakelijke kundigheden niet kunnen mededeelen, omdat zij die zelve niet bezitten.

Waar is men beter en vaster overtuigd dan in ons Vaderland, dat om iemand iets te leeren, het volstrekt noodzakelijk is, het zelf grondig en volkomen te kennen en te verstaan? Waar begrijpt men beter dan bij ons, dat om goed te onderwijzen, noodig is eene hooge ingenomenheid, liefde en geestdrift voor hetgeen men zijn leven lang in anderen moet overgieten, en dat die vurige ijver alleen een gevolg is van degelijke, vaste en dagelijks toenemende kundigheden?

Dat die kennis en ijver bij velen ontbreekt, is buiten twijfel, en kan niet betwist of tegengesproken worden. Er is ook niemand, van nabij met het Hooger Onderwijs bekend, die hiervan niet even overtuigd is als ik ben. Iedereen heeft menigmaal in den vertrouwelijken omgang bittere klagten geslaakt of spotternijen tegen onbekwame docenten uitgesproken, maar men schroomt openlijk voor die overtuiging uit te komen, en de misbruiken aan te wijzen en te bestrijden in de personen die ze plegen.

Twee hoofdoorzaken van deze ramp wil ik noemen.

Voorreerst is het niet alleen de Doctorale Bul in de Regten (zooals door sommigen beweerd wordt), die aan onwaardigen wordt weggeschonken. Hetzelfde kwaad is geschied en geschiedt nog met den rang en titel van Doctor in de Letteren, die meermalen niet is de welverdiende belooning van ernstige studie en daardoor verkregene kundigheden, maar een geschenk, uit zwakheid en verkeerd geplaatst medelijden aan dezulken gegeven, die noch door hunne kunde, noch door hun gedrag op dien rang eenige aanspraak maken konden. Ook hier geeft zich de verontwaardiging over het misbruik* alleen lucht in vertrouwelijke gesprekken, en het kwaad blijft straffeloos, terwijl de Maatschappij er de rampzalige gevolgen van blijft gevoelen. Eenmaal versierd en gewapend met den Doctoralen titel, belet niets meer den onwaardigen bezitter om met goeden uitslag aan de kundigste mededingers eene openbare betrekking te betwisten, en met de belooning van talenten en verdiensten te gaan strijken. Onbevoegde beoordeelaars, onopregte aanbevelingen, onverdraagzaamheid, en dergelijke oorzaken meer werken zamen om den minderkundige, somtijds ook den geheel onbekwame, in het bezit te stellen van eene openbare betrekking, waarin hij niets dan kwaad stichten kan, en wanorde, oppervlakkigheid en onkunde brengen in het onderwijs, dat echter verondersteld wordt alle waarborgen

van degelijkheid in zich te vereenigen. Immers op verreweg de meeste plaatsen in ons vaderland ontbreekt ten eenenmale, op andere voor een groot gedeelte, de heilzame en noodzakelijke controle van deskundigen, waardoor het kwaad in zijnen loop gestuit en geheel zou kunnen worden. De Inspectie van Staatswege is geheel afgeschaft, en niemand verlangt haar terug, zoo als zij vroeger geschiedde. De Curatoren, aan de openbare inrigtingen toegevoegd om het doelmatige en degelijke van het onderwijs te toetsen en te handhaven, missen daartoe menigmaal alle kennis, of althans die mate van kennis, welke zij behoeven zouden om het gebrekkige en verkeerde voor eene betere methode te doen plaats maken. Mogen al zij minder talrijk zijn geworden, die bij Examina hunne Grieksche boeken zonder het te bemerken het onderste boven hielden, ook nu nog bezitten in groote steden, zelfs in Academiesteden, die bewakers van het onderwijs niet alle de mate van kennis, om hunne docenten te kunnen schatten en hun onderwijs te beoordeelen. Niets is dus gemakkelijker, dan zich staande te houden, wanneer men eenmaal eene betrekking bij het Openbaar Onderwijs van eenig Gemeentebestuur heeft ontvangen.

Eene tweede ramp is gelegen in de wijze, waarop kundige en verdienstelijke mannen in de uitoefening hunner gewigtige betrekking worden ontmoedigd. Het nieuwe element, in de Gemeentebesturen opgenomen, is uit zijnen aard nivellerend, en terwijl men overal de algemeene financieele belangen met vuur behartigt, blijft men koel en onverschillig, wanneer het geldt de bevordering van hoogere ontwikkeling en beschaving. Met wrevel en tegenzin en jaloerschheid ziet menigeen neder op de inrigtingen van Middelbaar Onderwijs, en beklaagt zich heftig over hare kostbaarheid. Het is mij meermalen gebleken, dat men zelfs in groote steden, de sommen aan het Gym-

nasium of de Latijnsche school besteed deelde door het getal discipelen, zich beklaagt, dat ieder dezer leerlingen, die tot den beschaafden en meer bevoorregten stand behooren, aan de stad per hoofd op ettelijke honderd guldens te staan komt. Deze stemming, die langzamerhand meer algemeen wordt, heeft op het docerend personeel een allernoodlottigsten invloed. Omringd door onbevoegden, miskend door de Overheden, zonder eenig gezag meer om trage en weerspannige leerlingen tot hunnen pligt terug te brengen en alleen den kundigen en werkzamen jongeling de vruchten van zijnen ijver te doen plukken, verliezen velen den lust en de brandende opgewektheid, zonder welke zij hunne moeilijke taak niet met eere kunnen blijven volvoeren. Van daar verslaauwing, achterlijkheid in de studie, onverschilligheid, en eene geestelooze routine in plaats van krachtige inspanning, om steeds het onderwijs en de methode te verbeteren en meer en schooner vruchten van hunnen arbeid in te oogsten. Waar de kiem van dit kwaad eenmaal bestaat, is er thans geen middel meer om het te stuiten, omdat evenmin de onbekwame en onverschillige docent, die machinaal eene afgesletene routine volgt, te vreezen heeft voor bestraffing, als de schrandere en ijverige onderwijzer zijne pogingen beloond ziet door de erkentelijkheid en toejuiching, welke hij verdient en behoeft om te volharden en zich steeds meer te volmaken. Aan beiden valt dezelfde onverschilligheid te beurt, en de gevolgen blijven niet achter. Waar is thans de prikkel, die den flinken Litterator moet opwekken, wanneer hij boven zich of rondom zich heen lustelooze mededocenten ziet, die zijne werk verijdelen; wanneer de zaden door hem gestrooid, door anderen worden verstikt, of gebrekkig opgeleide jongelingen hem worden toevertrouwd, bij welke geene vaste gronden zijn gelegd, waarop hij voort kan bouwen? Wie is er thans, die zijne verdiensten kent, zijne inspanning op prijs stelt

en op hem het oog zal vestigen, wanneer hier of daar een ruimer werkkring, eene betere betrekking komt open te vallen? Waarlijk, men kan niet genoeg eerbied en achting gevoelen voor dat uitgelezen getal uitmuntende onderwijzers, die nog altijd in ons Vaderland onder zulke omstandigheden in stilte alle krachten inspannen om goede discipelen te vormen, zonder eenige hoop op erkentelijkheid, en vergeten onder het veel grootere getal van dezulken, die meer aanzienlijke betrekkingen vervullen zonder eer.

Naast de docenten aan de openbare inrigtingen staat een heirleger van *privatim docentes* van allerlei gehalte. Ook onder hen vindt men hoogst achtingswaardige mannen, wier leven aan de bevordering en verbetering van het onderwijs geheel is toegewijd, maar onder hen vooral bevinden er zich zoo velen, die onbevoegd om *Philologisch Onderwijs* te geven niets anders zoeken dan een middel van bestaan of tot verbetering hunner omstandigheden.

Er bestaat sedert lang in ons Vaderland eene koortsachtige gejaagdheid om zich te verheffen boven zijnen stand, en geen middel ligt meer voor de hand dan het bejagen voor zijne kinderen van het aanzien en de voorregten aan eene Academische opleiding verbonden. Menigmaal vraagt men niet naar uitstekenden aanleg of zelfs gewone vatbaarheid bij die aanstaande studenten; meermalen nog wordt niet gelet op het eerste voorbereidend onderwijs (dat toch doorgaands beslissend is voor het leven), men zoekt bovenal goedkoop en weinig tijd kostend onderrigt, en omdat hier iedereen die maar wil en durft volkomen bevoegd is het te geven en te verkoopen, is er een aantal van dezulken, die aan anderen leeren wat zij zelve niet of niet genoegzaam kennen. Even als een Fransche of Zwitsersche Gouverneur niet het minste bezwaar maakt om aan zijne leerlingen op den koop toe ook de oude talen te leeren,

evenzoo wordt menigeen onzer landgenooten door de omstandigheden genoopt of door de gelegenheid verleid om onderwijs te geven in hetgeen hij zelf niet dan hoogst gebrekkig geleerd heeft, en er is menigeen, die in ernst gelooft en vrij onnoozel bekent, dat het hem voldoende is zijnen leerlingen maar een uur of wat vooruit te zijn, om hen alles te leeren, wat hij zelf uit handboeken, Grammatica's enz. kan bijeenzoeken.

Het kwaad, dat ik noem, is zoo algemeen, en zoo algemeen bij ons allen bekend, dat ik volstaan kan met het aan te wijzen, en tevreden kan zijn met hetgeen ieder onzer uit zijne eigene ondervinding zich hieromtrent wil herinneren.

Terwijl het onderwijs in de personen der docenten met zulke misbruiken besmet is, vertoont zich het kwaad nog heviger bij de jonge lieden, die onderrigt ontvangen, en bij hunne ouders en betrekkingen, die hen met den meesten spoed naar de Academie voortstuwen. Student te zijn of zijne kinderen aan de Academie te zien wordt de hoofzaak, aan welke alles wordt opgeofferd, waardoor de studie dien naam waardig wordt.

Dat de Hooge School aan hare kweekelingen eischen te doen heeft en waarborgen van natuurlijke vatbaarheid en verkregene kennis vorderen moet, ziet men over het hoofd, of spreekt men gedachteloos tegen. Hieruit is ontstaan het merkwaardige geslacht van diegenen, *die zich eerst later ontwikkelen*, waarvan men in de werkelijkheid geene voorbeelden ziet, tenzij men door *zich ontwikkelen* verstaat *posten en betrekkingen te bekleeden*. Intusschen vordert men van de Faculteiten aan onze Hooge Scholen dat zij aan dezulken vooraf wetenschappelijke graden toekennen, die zij eerst later na hunne ontwikkeling zullen verdienen. Zij, die dit voor hunne kinderen en betrekkingen wenschen en vorderen, vinden hunne verontschuldiging in

de ondervinding, dat zoo menigeeen, die niet beter begaafd en onderwezen was, *er toch* (zooals men dat noemt) *is gekomen*; maar wie verontschuldigt ons, die het *falsche* en onjuiste van die zienswijze volkomen kennen, wanneer wij niet met al de krachten eener vaste overtuiging die roekelooze overhaasting te keer gaan, en niet liever de onverdiende aantijging van *gestrengheid* en het ongerijnde verwijt van *den weg tot kennis en wetenschap te versperren* geduldig verdragen, dan uit zwakheid het kwaad te bevorderen, waarvan wij beter dan iemand anders de nadeelige gevolgen kennen. Hoe menigeeen meldt zich niet in de tegenwoordige omstandigheden aan tot het ontvangen van Academisch Onderwijs, die 1 of 2 jaren (en somtijds nog langer) te vroeg het uitmuntend voorbereidend onderwijs is ontloopen, om onrijp en ontijdig die lessen te volgen, die voor hem nog geene vruchten kunnen dragen. Ook hier kan ik mij op nieuw beroepen op de ondervinding van ieder, die mij hoort. Er is niemand onder ons, die niet van nabij of van zeer nabij met het inwendig leven onzer Hooge Scholen en Athenaea bekend is, en de waarheid en juistheid mijner klagten niet bij zich zelven erkennen moet.

Sprak ik tot anderen, in overvloed zijn de bewijzen voor de hand. Alleen de uitslag der Propaedeutische Examina in de jaren na de afschaffing van het Staats-Examen zou reeds aantoonen, hoe groot het kwaad is en hoezeer het toeneemt.

Het is eerst wanneer men met dit alles volkomen bekend is, of zich zorgvuldig en naauwkeurig heeft laten inlichten, dat men beoordeelen kan hoe heilzaam een goed ingerigt Staats-Examen werken moet, en de schoone resultaten in die weinige jaren reeds verkregen kan waarden.

Het Staats-Examen tastte die gebreken van het onderwijs in den wortel aan, en zou ze hebben uitgeroeid. Ieders

werk werd aan den toets onderworpen, en men is hierbij met eene openlijkheid, onpartijdigheid en bevoegdheid te werk gegaan, die door alle deskundigen erkend wordt. Thans had ieder loon naar werken te verwachten. De weinigbeteekenende Rector, die zijne discipelen door zijn onderwijs alleen hunnen tijd had doen verliezen, werd beschamd, en de kundige en verdienstelijke Praeceptor of Conector, wiens onderrigt proefhoudend was bevonden, werd erkend in zijne waarde. De nietswaardige Gouverneur, of ieder ander, die geheel onbevoegd tot nu toe straffeloos zijne kweekelingen vermorscht had, werd in zijne onkunde ten toon gesteld. Van alle zijden werd men nu aandachtig op het voorbereidend onderwijs. Mannen van talent werden opgemerkt, de stille verdiensten erkend, de ijver beloond, en iedere kwakzalverij ontmaskerd. Goede scholen alleen bloeiden, en die geene waarborgen van kennis bezat, genoot niet langer onverdiend het publieke vertrouwen. *Beunhazen* (zooals zij in het Rapport worden genoemd) zagen zich verlaten, en langzamerhand onttrokken zich alle onbevoegden aan het onderwijs der aanstaande studenten, volmondig erkennende, niet in staat te zijn hun te leeren wat zij thans weten moesten. Allerheilzaamst werkte diezelfde invloed op het verbeteren van publieke en private inrigtingen van onderwijs. De Gemeentebesturen begonnen meer en meer hunne aandacht en belangstelling en krachtige ondersteuning te verleenen daar waar vroeger niet dan zorgeloosheid en onverschilligheid heerschte. Oude afgeseefde docenten traden af: bij de keuze hunner opvolgers werd gelet op talent en verdiensten, en boven alles was men er op uit, het onderwijs in bekwame handen te brengen. Op hoeveel plaatsen, bij voorbeeld, had men niet vroeger het Mathematisch Onderwijs geheel aan Litteratoren opgedragen, die wegens hunne volslagene onkunde niets dan afkeer tegen dat onderwijs gevoelden, en menigmaal zelfs voor

hunne leerlingen lieten blijken. Het Staats-Examen maakte ook aan dit schandelijk misbruik voor altijd een einde, en overal werden kundige onderwijzers geroepen om de onkundige te vervangen.

Bij de docenten zelve ontwikkelde zich eene vroeger ongekende werkzaamheid. Niets was aangenamer, dan op te merken, hoe velen zich aangrepen, die vroeger lusteloos en vruchteloos voortdoecden. De oude slenter werd verlaten, slechte afgekeurde leerboeken en hulpmiddelen weggegooid: de talrijke nieuwe resultaten der Philologische studiën werden in het onderwijs opgenomen en de methode daarna verbeterd. Telkens ontdekte men nieuwe sporen van verbetering en vooruitgang. Bij de leerlingen ontbrandde dezelfde ijver: men vond werkzaamheid en orde en levendige belangstelling daar waar vroeger niets dan onwil, weerspanningheid en vadzigheid werd gevonden. Domme wezens, ongeschikt tot alle studie, werden niet meer in spijt der natuur tot Hooger Onderwijs voortgestuwd, en een aantal nietige middelmatigheden kozen zich liever bij tijds een nederigen werkkring, waarin zij konden nuttig zijn dan zich te wagen aan den toets, dien zij vooraf gevoelden niet te kunnen doorstaan. Geen spoor was er meer van dat roekeloze en ligtzinnige voortijlen naar de Academie en van de pedante pretensie om zelf te schatten, welke kennis en hoeveel daartoe stipt genomen voldoende was. Men ontwikkelde en rijpte zijnen aanleg, en voor dat men iets begon te leeren maakte men zich vatbaar om het te kunnen leeren.

Daar deze blijde verschijnselen zich gedurende 5 jaren overal hebben vertoond, is het den bestrijders van het Staats-Examen niet mogelijk ze te ontkennen, en het is hoogst merkwaardig te zien hoe uwe Commissie zich daaromtrent uitdrukt: (pag. 71).

• Dat in dit opzicht het staats-examen eenigzins gunstig

„heeft gewerkt, schijnt niet ontkend te kunnen worden.”

Hoe noode worden deze woorden uitgesproken! en hoe vele onjuiste en onbewezene beweringen worden daarna opgesomd, om deze gewigtige waarheid te verkleinen en te verduisteren.

Ik zal niet stilstaan bij ieder dezer beweringen om ze opzettelijk te wederleggen, en verklaar op nieuw de gemoeidelijke overtuiging te eerbiedigen van die ze bijeenzocht om zijn afkeer van het Staats-Examen te regtvaardigen; maar het kan niet anders, daar deze eerlijke overtuiging met de werkelijkheid in strijd is, of zij is niet een gevolg van naauwkeurige kennis van den waren toestand der zaken. Ik zal maar eenige punten aanraken, en laat de wederlegging der andere met gerustheid over aan iedereen, die het Rapport met aandacht leest en toetst aan hetgeen hem zijne eigene ondervinding geleerd heeft. Hij zal die beweringen meermalen geheel in strijd met de werkelijkheid, en nu en dan in openlijken strijd met zich zelve vinden. Zoo wordt bij voorbeeld op pag. 71 erkend, dat het Staats-Examen aan de bekwame docenten een voorrang gegeven heeft boven de minderkundigen, en terstond daarop (pag. 72) beweerd, dat men zich tegen het schrikbeeld van het Staats-Examen door privaat onderrigt bij beunhazen zoekt te wapenen. Wanneer men, zooals de Commissie (pag. 72 sqq.) in gemoede overtuigd is, dat om het Staats-Examen de aanstaande student alleen door vrees tot het onaangename werk aangedreven zijn geheugen bovenmatig oefent (maar met dat verrassende gevolg, dat hij na het Examen alles weêr vergeet), en daarbij zijn oordeel en goeden smaak bederft, en dat de ware lust tot studie bij hem onderdrukt en vernietigd wordt, is het bijna onmogelijk iemand niet te haten en te verfoeijen, die zulk een maatregel heeft durven instellen, of hem die met al zijne krachten ijvert om dien hersteld te zien.

Of deze voorstelling waarachtig is dan of zij zelve de namen verdient, zoo kwistig aan het Staats-Examen gegeven, van schrikbeeld, spook, nachtmerrie, enz. laat ik gerust aan ieders beslissing over. Er is een ander beweren, dat mij voorkomt beter te verdienen tegengesproken en wederlegd te worden. Er wordt namelijk gezegd (op pag. 73 sqq.) dat het Staats-Examen het onderwijs bederven zal, omdat „daarvan het noodzakelijk gevolg zal zijn éénvormigheid, zoo ten aanzien van de zaken als van de methode, voor allen die tot de Academie worden voorbereid.”

Mij dunkt, dit schrikbeeld is niet zeer schrikverwekkend. Indien ik aan de Hooge School Mathesis te onderwijzen had zoude ik openlijk erkennen, dat juist dit mijn hoogste wensch was en dat ik niets meer dan dit begeerde, wanneer de zaken en de methode goed waren.

Maar ook thans, nu mij een gedeelte van het Philologisch Onderwijs is toevertrouwd, verklaar ik volgaarne openlijk dat dit ook mijn hoogste wensch is: éénvormigheid zoowel van de zaken als van de methode, zoodat overal het betere het minder goede verdringe en alleen heerschende worde.

De Philologie kan even als de Mathesis met volkomene zekerheid beslissen, welke methode van onderwijs en verstandsontwikkeling beter is dan elke andere, zoodat de alleen ware weg kan gevonden worden en gevonden is, langs welken grondige Philologische kennis kan verkregen en medegedeeld worden. Er bestaat dus ook werkelijk geen strijd over de methode bij een Staats-Examen te volgen. Al de Commissiën, die gedurende 5 jaren elkander hebben opgevolgd en bestonden uit personen wier character en zienswijze aanmerkelijk verschilden, kwamen met elkander omtrent de methode naauwkeurig overeen, en er kan geene Commissie van deskundigen in ons Vaderland worden zamengesteld, die hieromtrent niet met hare voorgangers

eenstemmig denke. Gezonde Grammaticale interpretatie der classieke Litteratuur, niets degelijks uitsluitende maar wars van alle kwakzalverij, is het middel dat alle Hollandsche Philologen tot eene harmonische ontwikkeling van de geestvermogens hunner leerlingen op dezelfde wijze aanwenden. Deze methode, die alle bekrompenheid en geestverdoovende formulieren verbant, vordert veel kenais en jarenlange studiën, en mishaagt daarom aan dezulken, die van grondige en massieve kennis misdeeld, of nog te zwak en onvolleerd, echter gaarne over Philologie en Onderwijs zouden willen medespreken, en deze alleen bezigen nu en dan het voorwendsel dat zij eene andere of eigene methode volgen, om hunne onbevoegdheid en onkunde te bemantelen. Zoo zoude JACOTOT als privaat docent in ons land optredende en erkennende niet de allerminste kennis van het vak te bezitten zich moeten staande houden door zijne methode, die van den docent niet eischt, dat hij er iets hoegenaamd van wete.

Maar er bestaat geen gevaar, dat bij onze bezadigde natie, die ook in het onderwijs even als in al het andere soliditeit op prijs stelt en vordert, er ooit in de Commissie voor het Staats-Examen plaats gegeven worde aan hen, die (zooals het Rapport luidt) eene methode van examineren volgen *uitsluitend* (er staat *te uitsluitend*, pag 74) formeel of te reëel of te intellectueel of te aesthetisch. Deze 4 gebrekkige methoden zijn mij in de werkelijkheid onder onze Hollandsche Philologen niet bekend: vooral zoude ik gaarne kennis maken met de school of den man, wiens methode *te* intellectueel is. Maar, ik herhaal het, mij is niemand bekend, in wien een dier 3 of 4 fouten worden gevonden, waardoor bekrompenheid in de wetenschappelijke vorming der jeugd zou kunnen ontstaan.

Het eenige verschil, dat er immer tusschen de examinatoren bestaan heeft en altijd zal blijven bestaan, is ver-

schil van character. Terwijl het examen op dezelfde wijze afloopt en de resultaten gelijkelijk zijn gebleken, heeft de een den moed niet om den onkundige terug te zenden, maar maakt zich zelven diets, dat hij zich misschien later zal ontwikkelen: terwijl de ander overtuigd is dat eene afwijzing, waartoe zijn pligt hem noopt, het eenige heilzame hoewel pijnlijke middel is, om den jongeling eenmaal tot een bruikbaar mensch voor zich zelven en de Maatschappij te vormen.

Andere bezwaren in het Rapport geopperd, kunnen alleen zijn opgerezen omdat men zich geen helder denkbeeld maakte van de wijze waarop door een verstandig en ervaren examinerator bij een examen wordt gehandeld. Hoe menigmaal wordt hem niet door geheel onbevoegden met hoogten ernst onder het oog gebracht, dat de jonge menschen, wier kennis hij heeft te onderzoeken, uit den aard der zake verlegen en zelfs angstig kunnen zijn, en nog niet gewoon hunne gedachten mede te deelen, enz. enz., alsof niet de ervaren examinerator dit alles en nog veel meer, beter en levendiger beseft dan ieder ander, en diep overtuigd is van het hooge gewigt zijner beslissing, en daarbij een liefderijk en menschlievend hart in den boezem draagt en altijd tot zachtheid en inschikkelijkheid geneigd is, tot dat het pligtbeseft hem terughoudt. Wanneer men de uiterst matige eischen van het verstandig ingerigt Staats-Examen, de vriendelijkheid en voorkomendheid der examineratoren, en hunne ijverige pogingen om het den examinandus in alles zoo aangenaam en gemakkelijk mogelijk te maken, vergelijkt met de leugenachtige en lasterlijke verhalen, welke gretig rondgevent en geloofd zijn geworden, heeft men moeite om eene levendige verontwaardiging te bedwingen, en gevoelt zich ontmoedigd om verder den goeden strijd te strijden, en geneigd om wanhopende aan eenigen goeden uitslag tegen zulke vijanden het bestaande kwaad koud en onverschillig aan te

zien, en de behoefte om nuttig werkzaam te zijn te bevredigen aan iets anders.

Maar ik kan nog niet wanhopen, M. H., voor dat ik een beroep gedaan heb op uwe kennis en uwe ervaring, voor dat ik aan u met al de kracht eener vaste en heilige overtuiging heb opgedragen de groote en gewigtige belangen, welke door het herstelde Staats-Examen zullen worden bevorderd.

Gij zult het voorbereidend onderwijs nieuwe krachten geven, talenten te gelijk doen erkennen en nuttiger aanwenden, en overal onkunde weren. Gij zult de pogingen ondersteunen, welke ieder flink Litterator, ieder bekwaam Docent, ieder ervaren Paedagoog sedert eenige jaren heeft in het werk gesteld om het Staats-Examen te doen herleven. Overal hebben de alleen bevoegde beoordeelaars luide hunne stem voor het Staats-Examen doen hooren. Hier te Amsterdam heeft de ijverige Rector VEEGENS openlijk den wensch uitgesproken, dat het Staats-Examen in het belang van het onderwijs mogt worden hersteld, en zijn Conrector, die als een der beste docenten uit ons vaderland bekend staat, de Heer HULLEMAN, zal gewis dien wensch niet wraken. Te Leiden heeft de kundige rector SURINGAR op gelijke wijze in het openbaar het wenschelijke aangetoond, dat het onregtvaardige privilege, het jus promovendi, worde ingetrokken, en het Staats-Examen hersteld. Met vuur en ijver hebben zijne bekwame ambtgenooten, de H.H. PLUYGERS en FRUIN, alle pogingen ondersteund, die hiertoe leiden konden. Maar ik zal geene namen meer noemen: ik herhaal alleen de verklaring, dat er geen kundig en ervaren docent in ons land is, die het Staats-Examen niet terug verlangt.

Van de privaat docenten zal ik slechts éenen noemen. De Nestor onzer Paedagogen, de Heer P. DE RAADT, heeft met mij niets onbeproefd gelaten om den Minister van Binnenlandsche Zaken te overtuigen, hoe heilzaam en wel-

dadig het Staats-Examen op het onderwijs gewerkt had. Men mag niet beweren dat de wetenschap der Paedagogie zich aankant tegen onze wenschen, wanneer een man als de RAADT als de slotsom zijner veeljarige ondervinding en ernstig onderzoek juist het tegendeel heeft bewezen.

Men vergunne mij (ofschoon ik anders geen vriend ben van auctoriteiten in plaats van bewijzen) in het voorbijgaan te doen opmerken, dat wanneer onze voortreffelijkste Litteratoren en Paedagogen met het Staats-Examen zoo hoog zijn ingenomen, er weinig waarheid liggen moet in de wijze waarop het in het Rapport uwer Commissie wordt voorgesteld.

Maar ik roep ook uwe krachtige ondersteuning in, in het waarachtig belang onzer jonge studenten en hunner ouders en betrekkingen. Het is een ziekelijk en verkeerd geplaatst medelijden, wanneer men diepe meêwarigheid betuigt met de „slachtoffers” van een openbaar examen, en treurt over de onvermijdelijke ruchtbaarheid, verbonden aan de namen van hen, die afgewezen zijn geworden.

Geene smet kleeft aan den jongeling, die te ligt is bevonden. Geene schande komt over het hoofd der zijnen. Het is eene heilzame waarschuwing, die in ieder geval het volgend levensgeluk vermeedert. Hoe menigeen is er, die in zijne afwijzing stof tot warme erkentelijkheid heeft gevonden. Met levendig genoegen herinner ik mij altijd, dat een paar flinke studenten mij hunnen dank zijn komen betuigen, omdat zij door mij (naar hun vermoeden) een paar jaren vroeger te Zwol afgewezen waren geworden. Het is juist die openbaarheid, welke het Staats-Examen alleen zoo krachtig maakt tegen het koortsachtig jagen naar de Academie. Niemand bekommert zich thans over zijne onkunde uit vrees voor het nietsbeteekenende Admissie-Examen, niemand verontrust zich over het ver verwijderde Propaedeutisch-Examen: alleen het Staats-Examen brengt tot nadenken en besef van ongeschiktheid en onrijpheid. Het is dus niet daarmede, dat

men medelijden gevoelen en betoonen moet. Het zijn de slagtoffers eener ontijdige toelating aan de Akademie en hunne dicrbaarste betrekkingen, die zoo menigmaal diep beklagenswaardig zijn. Aan wien onzer zijn niet vele voorbeelden bekend van bitter hartzeer en verwoest levensgeluk bij zoo menige familie, waarvan het Akademieleven den zomer heeft bedorven? Welke was bij de meeste dier ongelukkigen de eerste bron van het kwaad? Wie onzer weet het niet? Zij waren bij hunne komst aan de Hooge School nog onrijp voor de studiën: onverschilligheid, wanorde, vadsigheid waren hiervan de onvermijdelijke gevolgen, en hoevelen zijn daardoor onherstelbaar verloren! Daar is het medelijden wel geplaatst, bij zulke ondervindingen breekt het hart, en alles wat zulke rampen verhoeden kan, heeft regt, niet alleen op uwe ondersteuning, maar op die van ieder braaf en weldenkend burger.

Eindelijk roep ik ook uwe ondersteuning in in het belang der docenten aan de Hooge Scholen en Athenaea, die al hunne krachten inspannen, maar thans hunne beste pogingen zien afstuiten of op traagheid en onwil of op de ongeschiktheid van een deel hunner discipelen. Hoe is het mogelijk, dat men niet moedeloos worde en wanhopende aan het krachtig verbeteren van het Hooger Onderwijs eindelijk volsta met zijnen pligt te doen, *maar ook niets meer*, wanneer men niet ziet voldoen aan de eerste vereischten om het onderwijs nuttig en vruchtbaar te maken?

Wanneer men aan eene Hooge School of Athenaeum de betrekking van Hoogleraar op zich neemt, neemt men tevens de verplichting op zich om zijne beste krachten en al zijnen tijd aan het onderwijs der Academische jongelingschap toe te wijden en al de hulpmiddelen van zijnen geest tot het verbeteren en uitbreiden van dat onderwijs aanhoudend aan te wenden: die anders handelt is zijne betrekking niet waardig.

Maar is het niet tevens de pligt van de Hooge Rege-

ring, die ons die verplichting oplegt, met al hare magt zorg te dragen, *wanneer zij het kan*, dat deze inspanning en ijver niet aan ongeschikten worden verkwist en moedeloosheid het noodzakelijke gevolg worde van ijverige pligtsbetrachting?

Men ijvert bij voorbeeld voor het gebruik der Latijnsche taal bij het onderwijs. Men onderzoekt en verzekert zich naauwkeurig of er wel aan die voorschriften voldaan wordt ook zelfs daar, waar het gebruik dier taal met de eischen van het gezond verstand niet wel in overeenstemming is te brengen, en dáár, waar het doelmatig en hoogst nuttig is dat het onderwijs in die taal gegeven worde om degelijk en massief te zijn, bekommert men er zich niet om of de discipelen verstaan of niet wat tot hen wordt gesproken.

Ik acht het onnoodig, M. H., hier meer bij te voegen: ook hier is het weder voldoende, mij op uwe ervaring en kennis te beroepen en het bestaande kwaad met het geneesmiddel daartegen met den vinger aan te wijzen.

Ik berust thans geheel in uwe zaakkennis en uwe wijsheid en zal verder uwe discussie alleen met aandacht volgen, zonder er deel aan te nemen.

Ik ben niet geroepen als een Advocaat alle middelen uit te putten om mijne zaak bij u te winnen. Ik kan dus na het boven gezegde volstaan met u op nieuw voor te stellen: dat de Academie van Wetenschappen zich wende tot den Minister van Binnenlandsche Zaken en met nadruk aandringe op het herstellen van een Staats-Examen, waarbij aan ééne bevoegde en onafhankelijke Commissie worde opgedragen om van al diegenen, welke bij eene Hooge School een Wetenschappelijken graad verlangen te behalen, te vorderen het bewijs dat zij voor de Academische Lessen de noodige vatbaarheid bezitten en het noodzakelijke voorbereidend onderwijs met vrucht hebben genoten.

A D V I E S

VAN DEN HEER

J. B A K E,

WEGENS

HET INGEZONDEN VOORSTEL

VAN DEN HEER

C. G. C O B E T.

De H.H. Rapporteurs hebben aan het slot van hun Rapport over het Voorstel van den Heer COBET, door het doen van een nieuw Voorstel, het eerstgenoemde ter zijde gesteld, en vervangen door iets algemeen, waarin het oorspronkelijk voorgestelde eerst later zou kunnen opgenomen, en ook niet opgenomen worden.

Zonder nog te spreken van de argumenten waarmede, bij den aanvang, het eigenlijk Voorstel bestreden wordt, mag ik uit dit nieuwe Voorstel besluiten, dat het andere afgewezen wordt, of, ten minste, de behandeling daarvan wordt uitgesteld tot na de aanneming van het nieuwe Voorstel.

Het onderscheid tusschen de beide Voorstellen is duidelijk. Dat van den Heer COBET wil één, bepaald aangewezen, gebrek hersteld hebben; dat van de HH. Rapporteurs wil de algemeen erkende gebreken in ons Hooger Onderwijs verbeterd, en de hoofdbeginselen daartoe medegedeeld hebben, zonder of van het een, of van het ander iets bepaald aan te wijzen.

Langen tijd was ik zelf van gedachte, dat iedere partiële verbetering doelloos was en onvruchtbaar zou zijn, wanneer niet tevens de algemeene reforme ondernomen werd; en ik zou toen, waarschijnlijk, mij zeer geneigd hebben betoond, om een Voorstel, als dat van de H.H. Rapporteurs, aan te nemen en te ondersteunen.

Later evenwel won de overtuiging bij mij veld, dat eene of andere partiële verbetering steeds nuttig zou werken, ook dan wanneer de geheele reforme nog werd uitgesteld: en dat zij, erkend zijnde, dan vooral behoorde ter hand genomen te worden, wanneer daarmede geene revolutie in den geest van het bestaande bewerkt zou worden. Het is, buitendien, thans seer te vreezen, dat men ons nog lang eene nieuwe organisatie van het H. O. zal onthouden: en komt zij spoedig, dan ben ik voor mij er niet volkomen gerust op, dat ze op de ware beginselen zou gevestigd zijn. Tot nog toe worden die ware beginselen slechts door eene zeer geringe minderheid begrepen en verdedigd. Wat zou men dan te wachten hebben van de overgroote meerderheid? Inderdaad, het schijnt dat men nog niet rijp genoeg is voor die onderneming, zoolang hij, die geen eigen overtuiging heeft, nog geslingerd wordt tusschen zoo velerlei Adviezen en Rapporten, die allen ten minste met talent gesteld zijn.

Om die redenen misprijs ik het nieuwe Voorstel van de H.H. Rapporteurs niet op zich zelf, maar ik acht het te vroeg, en vrees zelfs dat het goede, dat men heeft, daardoor op 't spel zal gezet worden. Daarentegen ben ik genegen het oorspronkelijk Voorstel met ernst te behandelen.

Ik twijfel geen oogenblik aan de *bevoegdheid* der Akademie om zich over de belangen van het H. O. te verklaren; en evenmin komt mij dit voor *ontijdig* te zijn, terwijl ik in aanmerking neem, dat het oorspronkelijk Voorstel zich, ten minste wat het eerste gedeelte betreft, bepaalt bij een

punt, waarin de Regering zelve, sedert eenige jaren blijkt geweteld te hebben.

Ik veroorloof mij hier eene voorafgaande algemeene aanmerking, die betrekking heeft op de beide Voorstellen. Ik geloof dat het noch om *de instellingen van het H. O.*, noch om *de gebreken in ons H. O.* te doen is; maar dat in beide Voorstellen enkel de *Hooge Scholen* bedoeld worden, en behoorden genoemd te worden. Naar mijne overtuiging behooren ook andere Staatsinstellingen gerekend te worden tot het H. O.; maar ik twijfel of men ook deze zal bedoeld hebben. Men zal zich dus hebben willen bepalen tot de drie erkende Hooge Scholen. In hoeverre de Staat regt zou hebben om maatregelen voor te schrijven aan de twee bestaande Athenaea, die geheel onder plaatselijk beheer staan, is mij niet duidelijk.

Eene tweede algemeene aanmerking betreft de benaming van *Staats-Examen*. Zoowel de geachte Voorsteller als de rapporterende Commissie gebruikten dezen naam uitsluitend voor die inrigting van het Examen van toelating tot de lessen der Hooge School, zooals wij die hier in 1845 hebben ingevoerd gezien. Intusschen is, naar mijn bescheiden gevoelen, ieder Examen, afgenomen bij eene van Staats- of Overheidswege ingesteld onderwijzend ligchaam, door hen, die daartoe bij Wet of Reglement gemachtigd zijn, inderdaad een *Staats-Examen*, zóó te noemen tegenover de examina die worden afgenomen bij vrije en onafhankelijke inrigtingen of corporatiën.

Deze aanmerking geeft mij onmiddellijk aanleiding om in het oorspronkelijk Voorstel niet de bedoeling, maar de voorstelling te berispen. Het Besluit toch van 4 Aug. 1853 heeft inderdaad het Staats-Examen hersteld; ik beweer zelfs, naar dezelfde interpretatie, dat zoodanig Examen reeds door

het Organiek Besluit van 2 Aug. 1815 was voorgeschreven, en sedert plaats vond; zoodat het Besluit van 23 Mei 1845, hetzelfde beginsel huldigende, niet anders deed, dan een nieuwe samenstelling van het examinerend Collegie in te voeren, door welke men begreep eene krachtiger toepassing van het beginsel te zullen verkrijgen. De geheele opheffing van het beginsel, bij Besluit van 1851 was, in mijne oogen, een groote misslag; toegestaan, dat de maatregel niet volkomen goed werkte, behoorde men dan op te heffen (zooals met andere zaken toen gebeurde) in plaats van te verbeteren?

Thans zijn wij, in die zaak, door het Besluit van 1858 tot den toestand, die met het Besluit van 1815 een aanvang nam. Eene tamelijk lange ondervinding heeft eindelijk doen opmerken, dat de waarborgen, voor de strenge en doelmatige toepassing van het beginsel, op verre na niet genoegzaam waren. De schuld was niet daaraan te wijten, dat zij, aan wie het Examen was opgedragen, daarvoor niet berekend waren; maar eene laakbare verslapping en onverschilligheid bij de toepassing waren met een weinig menschenkennis te voorzien geweest, en zijn op dezelfde wijze verklaarbaar uit het organismus van de examinerende macht. Ik wil het Besluit van 1845 niet in alle bijzonderheden verdedigen; maar een vrij wat beter organismus werd er door ingesteld, dat, ook met dezelfde Examinatoren, oneindig krachtiger werkte. Daardoor werd de toelating tot de lessen der Hooge Scholen op dezelfde wijze aan voorwaarden onderworpen, als dit plaats had bij de andere Staatsinstellingen van Hooger Onderwijs. Het was billijk. Want even als laatstgenoemde instellingen, waren de verschillende Faculteiten bij de Hooge Scholen zoovele *Speciale Scholen*, ieder bestemd tot opleiding en vorming voor een geleerden stand in de maatschappij, aan welken van Staatswege regten waren toegezegd. De onbillijkheid en het schadelijke

was alleen daarin gelegen, dat men in de Hooge School niets anders meende te zien, dan die verzameling van *Speciale Scholen*, haar alzoo het ware en zoo onmisbare *Universiteits-karakter* ontzeide, en hen, dien het niet te doen was om eenigen bevoorregten geleerden stand, maar louter om eene of andere wetenschap, daar buiten sloot.

Het zou dus, mijns inziens, verkeerd zijn, tot motief van het door den geachten Voorsteller verlangde de uitdrukking te bezigen van *misbruiken*. Wat in den tegenwoordigen toestand der zaak, die wij op het oog hebben, niet naar behooren plaats mogt hebben, zou te wijten zijn aan het ontbreken van vaste en duidelijke regels, en de autonomie, die aan ieder der talloze examinerende Collegiën wordt toegestaan, geeft noodwendig aanleiding, dat het peil steeds lager en lager daalt, terwijl eene niet zeldzame zwakheid zooveel te meer bloot staat aan den aandrang van allerlei persoonlijke en plaatselijke belangen. Het is in deze zaak even als in zooveel andere. Deed ieder zijn pligt, getrouw aan vaste regels, en steeds met denzelfden ijver, dan was er geen organismus noodig, dat tot contrôle diende: men kon dan zelfs veilig iedere beslissing aan éenen enkelen opdragen. Maar behalve dat de ondervinding van eeuwen leert, hoe noodig men een organismus voor de beslissing in belangrijke zaken oordeelde, niet om tot eene welligt onbereikbare volmaaktheid te komen, maar om noodlottige zwakheid of onverschilligheid zooveel mogelijk te breken, — komt hier vooral in aanmerking, dat geen ijver op den duur daar verwacht kan worden, waar men niet overtuigd is van de heilzame uitkomsten daarvan voor de algemeene zaak, terwijl men onzeker is of elders, voor hetzelfde doel, even veel ijver wordt aangewend.

In het oorspronkelijk Voorstel, zooals wij het thans geformuleerd voor ons hebben, is het mij niet geheel duidelijk of het tweeledig is, zoodat misbruiken bij de toelating afgescheiden

worden van andere. bij het verleenen van den wetenschappelijken titel, of dat de laatste slechts als een gevolg van de eerste beschouwd worden. Ik zou liever het laatste veronderstellen. Wanneer de Akademie zich ten deze tot de Regering zal wenden tot verbetering van het bestaande, behoort zij zich te kunnen verantwoorden met de stellige kennis van het verkeerde dat thans plaats heeft. En nu zal wel ieder onzer overtuigd zijn, dat thans velen tot de geleerde studiën van het onderwijs aan de Hooge Scholen worden toegelaten, die er inderdaad noch door ontwikkeling, noch door het bezit van de noodige kundigheden niet rijp voor zijn. Maar ik voor mij zou mij niet kunnen verantwoorden met eene aanklagt van hetgeen plaats mogt hebben bij het verleenen van den wetenschappelijken titel, met zulk-eene algemeene toepassing. Daurmede wil ik niet beweren, dat alles bij onze Hooge Scholen onberispelijk is; maar de verbetering, daar zij noodig mogt zijn, behoort in verband te staan met eene verbeterde opvatting, en met een verbeterd organismus van de Hooge School, terwijl het tegenwoordig eene eeuw ten achteren is, zoowel ten aanzien van de wetenschap, als ten aanzien van de bepalingen om het onderwijs ten dienste van de zeer verschillende geleerde standen vruchtbaar te maken. Ik zou zelfs dit niet genoeg achten. Ik zou vreezen, dat men het oude beginsel, voor zoover het uit de praktijk blijkt, bij onze Hoogeschoolen, al ware het met eenige disciplinaire verbetering, zou willen bestendigen; dat ze zouden blijven vereenigingen van Speciale Scholen, zonder het karakter te hebben van de vrije Universiteit; dat men de Hooge Scholen zou reformeren, maar de Hooge School uit het oog verliezen, die zoowel de individueele behartiging der wetenschap, als het onderwijs ten behoeve van de geleerde standen tot doel behoorde te hebben.

Om alle die redenen voel ik mij, tot mijn leedwezen,

gedrongen, het Voorstel van de H.H. Rapporteurs, om deszelfs uitgebreidheid af te wijzen, terwijl ik evenwel hulde doe aan menige belangrijke wenken door hen gegeven, en aan menige treffende en edelmoedige opmerking, die wij hun verschuldigd zijn. Daarbij moet ik evenwel bekennen, dat meer dan één dier gedachten wel ingang bij mij vond bij het aanhooren, maar bij nader onderzoek mij minder aannemelijk voorkwam. Het is billijk, dat ik van deze veranderde denkwijze thans rekenschap geef, doch alleen met betrekking tot die stellingen, die tot de kwestie van het Examen van toelating tot de lessen der Hooge School in verband staan. Wij hebben dus thans niets te zeggen op hetgeen door de Commissie wordt aangemerkt omtrent het door haar genoemde *tweede* punt van het oorspronkelijk Voorstel (blz. 77—79). Evenmin treden wij op het terrein van de algemeene *gebreken* van ons Hooger Onderwijs, en van de beginselen, die zouden behooren gevolgd te worden om die weg te nemen.

- a. In de eerste plaats vind ik (blz. 70) zoodanige redenering, waarin het zoogenaamd *Staats-Examen gesteld wordt tegenover den maatregel die thans geldt*, en die ook door het Besluit van 1815 was ingevoerd.
- b. Het gevolg van die min juiste tegenoverstelling is, dat de meeste tegenwerpingen, die aan het zoogenaamd Staats-Examen worden gemaakt, even toepasselijk zijn op den maatregel, dien H.H. Rapporteurs aanbevelen, en zelfs op alle Examina.
- c. De tegenwerpingen nemen *eene bepaalde organisatie* van het veroordeelde Examen aan; terwijl daarvan nog geene spraak is, en men alleen verlangt verbetering van de thans in zwang zijnde manier.
- d. Niet genoeg wordt onder het oog gehouden, dat de

grootste meerderheid der kweekelingen tot op 18jarigen leeftijd uit dwang, niet uit vrije lust studeert; en dat, bij het kleinere getal, die lust nog op verre na niet is liefde tot de Wetenschap.

- e. Men vergeet, dat voor ieder Examen een of ander programma onmisbaar is, waardoor wordt aangewezen, welke *positive kundigheden* gevorderd worden; maar dat zoodanig programma in geenerlei noodzakelijk verband staat met de *methode* van onderwijs, die alleen afhankelijk is van de bekwaamheid en den geest van den onderwijzer.

Hiermede heb ik op de voornaamste zwaarigheden geantwoord, die men in het zoogenaamd *Staats-Examen* meende te vinden. Zooals ik zeide, ze zijn gemaakt, tegen iets, dat in het oorspronkelijk Voorstel niet bepaald aangewezen is: de zin van het Voorstel is geheel negatief, en behelst niets dan eene afkeuring van de tegenwoordige wijze van toelating. Dit zelf evenwel, de geachte Voorsteller houde het mij ten goede, is een groot gebrek in zijn Voorstel. De Akademie kan zich niet tot de Regering wenden in deze zaak, zonder juiste aanwijzing van hetgeen in den sedert 1853 ingevoerden maatregel gebrekkig en verderfelijk is, en zonder opgave van ten minste algemeene beginselen, die behoorden gevolgd te worden.

Tot de regelmatige behandeling der zaak veroorloof ik mij aan deze Vergadering in overweging te geven, of het niet betamelijk zou zijn, dat eene geregelde volgorde van vragen werd gesteld, zoodat de behandeling van de volgende steeds van de beslissing omtrent de voorgaande vraag afhankelijk werd. Met de erkenning van twee prélabele punten hebben de H.H. Rapporteurs reeds het goede voorbeeld hierin gegeven.

Ik zou dus van gedachte zijn, dat men zich in

- 1°. *de eerste plaats* verklaarde omtrent de bevoegdheid der Akademië om aangaande zaken, die het Onderwijs aan de Hooge Scholen betreffen, voorstellen aan de Regering te doen.
 - 2°. dat men zich verklaarde omtrent het al of niet geschikt oogenblik voor zoodanige Voorstellen.
 - 3°. te bepalen welke der twee Voorstellen aan te nemen zij, in *algemeenen zin*:
 - of* het oorspronkelijke, dat zich bepaalt tot de wijze van toelating tot de lessen der Hooge Scholen;
 - of* dat van H.H. Rapporteurs, hetwelk de algemeen erkende gebreken van het Hooger Onderwijs omvat.
 - 4°. Juistere omschrijving van het gekozen Voorstel.
 - 5°. Noodige mededeeling onzer beslissing aan de Natuurk. Afdeeling, vragende om consideratiën, en medewerking door het benoemen eener Commissie, om met eene dezerzijds te benoemen Commissie de zaak voor te bereiden.
-

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 8sten OCTOBER 1866.

Tegenwoordig, de Heeren: J. BAKE, A. C. HOLTJUS,
J. DE BOSCH KEMPER, W. MOLL, J. VAN HALL, W. G. BRILL,
G. H. M. DELPRAT, J. ACKERSDIJCK, S. KARSTEN, R. C. BAKHUIZEN
VAN DEN BRINK, J. VAN LENNEP, L. PH. C. VAN DEN BERGH,
R. P. A. DOZY, M. DE VRIES, J. DE WAE, C. LEEMANS, L. J. F. JANSSEN,
T. W. J. JUYNBOLL, T. ROORDA, N. C. KIST, H. J. KOENEN,
en van de Natuurkundige Afdeling: W. VROLIK, W. C. H. STARING.

De Heeren COBET, VAN ASSEN en NYHOFF hebben kennis
gegeven, dat zij door onderscheidene beletselen verhinderd
werden ter vergadering op te komen.

Na de voorlezing en goedkeuring van het Proces-verbaal
der vorige vergadering, wordt door de Commissie, benoemd
om gevolg te geven aan het voorstel van den Heer HOFFMANN,
bij monde van den Heer LEEMANS verslag uitgebracht om-
trent hetgeen zij tot voldoening aan haren last reeds ver-
richt had en nog voornemens was te verrichten. De Heer
HOFFMANN houdt zich thans onledig met het in gereedheid
brengen eener lijst van ruim 600 teekens, voorzien van de
noodige toelichtende aanmerkingen, om te dienen tot eene
proefneming, zooals in het voorstel werd bedoeld. Ook

zullen de vereischte staafjes in de noodige hoeveelheid zoo spoedig mogelijk in gereedheid gebracht worden, en de onkosten ter vervaardiging van het stel werktuigen voor het graveren der patrijzen eene som van *f* 15.— tot *f* 20.— niet te boven gaan.

De Commissie wordt door den Voorzitter bedankt voor de bereids genomene moeite, en uitgenoodigd om zich verder te blijven belasten met het doen van de noodige voorstellen aan de Regering, ten einde deze zaak tot een gewenscht einde te brengen.

Daarna brengt de Commissie, benoemd om de Afdeeling te advizeren wegens het in hare handen gestelde Adres van D. GROEBE, om een subsidie van Rijkswege voor de hernieuwde uitgave zijner door de Brusselsche Akademie van Wetenschappen bekroonde Prijsverhandeling te erlangen, haar Rapport uit, strekkende om den Minister te antwoorden, dat de Afdeeling geene vrijheid vindt om het verzoek des Adressants te ondersteunen. Dienovereenkomstig wordt met algemeene stemmen besloten.

Door den Secretaris wordt voorgelezen eene Missive van den Algemeenen Secretaris der Akademie, waarbij ter kennis van de Afdeeling wordt gebracht: dat volgens notariële acte, gedagteekend 15 September 1855, waarvan afschrift berust in het Archief der Akademie, door Vrouwe JANE BAKER, Weduwe van den Wel-Ed. Heer BASTIAAN KLINKERT, als gift onder de levenden aan de Koninklijke Akademie te Amsterdam is afgestaan de kostbare verzameling der Werken, Handschriften, Teekeningen, geëtsde koperen Platen, Medailles, Buste enz. van wijlen Mr. WILLEM BILDERDIJK en Mevrouw BILDERDIJK, vermeld in de lijst aan de minute der nota-

riële acte gehecht. — Uit de acte blijkt, dat de tegenwoordige schenking niet anders geschiedt, dan onder de volgende voorwaarden:

„Eerstelijk: dat de verzameling ongeschonden en onverdeeld zal moeten blijven.”

„En ten tweede: dat, zoo onverhoopt te eeniger tijd de „Akademie in haar geheel of ook alleen de Afdeeling voor „de Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen mogt worden opgeheven, alsdan de verzameling voornoemd door het Rijk in eigendom moet worden „afgegeven aan de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden.”

„De Letterkundige Afdeeling” (dus vervolgt de Algemeene Secretaris en Bibliothecaris der Akademie) „zal ongetwijfeld „met het Bestuur der Akademie gaarne in het openbaar „hulde bewijzen aan de onbekrompen edelmoedigheid, den „verlichten zin en de beschaafde inborst eener vrouw, die „in Nederland noch geboren, noch opgevoed, maar er als „ware het eene vreemdeling, van haren echtgenoot den eerbied en de gemoedelijke piëteit voor onzen grooten dichter „overnam, en geheel onverplicht, alleen door den mondeling „uitgedrukten wensch van den man, wiens dood zij betreurt, daartoe genoopt, eenen dergelijken schat afstaat „aan het eerste wetenschappelijk ligchaam eens lands, hetwelk wij willen hopen, dat voór haar een tweede vaderland moge zijn.”

Deze mededeeling van den Heer Bibliothecaris wordt door alle de Leden der vergadering met het meeste welgevallen ontvangen; en gaarne voegde zich de Afdeeling bij de gepaste en treffende woorden des Voorzitters, terwijl hij eene welgemeende hulde bracht aan de waardige vrouw, welke de Akademie zoo grootelijks aan zich verplicht heeft door dit kostbaar geschenk der Werken van een Dichter en Geleerde, die Nederland tot onvergankelijken roem was, en

wiens nagedachtenis allezins verdient ook bij deze Geleerde Instelling in eere te blijven voortleven.

De Secretaris leest vervolgens voor, eene Missieve van zijnen ambtgenoot bij de Natuurkundige Afdeeling der Akademie, waarin kennis wordt gegeven, dat die Afdeeling zich vereenigd heeft met de Conclusiën van een Rapport, ter zake van het Voorstel des Heeren BAKHUIZEN VAN DEN BRINK (tot het beramen eener Geschiedenis van den Nederl. Waterstaat) uitgebracht, en derhalven heeft verklaard:

1°. Dat zij het bewerken eener Geschiedenis van den Waterstaat in ons Vaderland beschouwt, als een waardig onderwerp van gemeenschappelijken arbeid, overeenkomende met den aard onzer Instelling, en uitnemend geschikt, om het doel, bij hare oprichting aangewezen, te helpen bevorderen; — 2°. dat zij bereid is, om naar vermogen mede te werken met de Letterkundige Afdeeling tot het beramen van een plan tot gezamenlijke bewerking van eene Geschiedenis van onzen Waterstaat; — 3°. dat zij evenzeer bereid is, om aan eene Commissie van twee of drie Leden op te dragen, zich wel te willen verstaan met eene dergelijke Commissie uit de Zuster-Afdeeling, ten einde het voorgestelde plan te helpen beramen en ter uitvoering voor te bereiden.

Ten slotte geeft genoemde Secretaris der Zuster-Afdeeling te kennen, dat zijne Afdeeling eene Commissie heeft benoemd, bestaande uit de Heeren DELPRAT en STORM BUYSING, ten einde zich met eene soortgelijke Commissie van twee Leden uit de Letterkundige Afdeeling nader omtrent de wijze van uitvoering te verstaan.

Deze mededeeling gaf aanleiding tot eene nadere bespreking van de hoogte, waarop, zich deze aangelegenheid thans

bevond. De Heer JANSSEN wenschte dat de Akademie, vóór zij besloot dat door de Akademie eene Geschiedenis van den Nederlandschen Waterstaat zou bewerkt en uitgegeven worden, zij zich verzekeren mogt dat er hare wetenschappelijke en materiële krachten tot uitvoering van dat werk disponibel zouden zijn; daar zij zich niet moest wagen aan het ondernemen van eenen arbeid, dien zij wellicht niet zoude vermogen tot stand te brengen. De Secretaris meende daarop te moeten herinneren aan hetgeen vroeger te dezer zake was besloten. De Heer BAKHUIZEN VAN DEN BRINK heeft in zijn Voorstel gezegd: „Ik kan geene bedenkingen aan-, nemen, uit de moeilijkheid en uitgestrektheid der taak „ontleend. Het zekerste middel om in eene onderneming „niet te slagen, is te wanhopen aan zijne krachten. Wan-, neer de Akademie het bestaan eener wetenschappelijke be-, hoefte erkende, wanneer zij erkende dat de vervulling dier „behoefte van haar mogt gevorderd worden en zij voor de „moeijelijkheden daaraan verbonden mogt terug deinzen, „dan zou zij voor mij den schijn hebben over zich zelve „den staf te breken.” Deze woorden des Voorstellers kende de eerstbenoemde Commissie, en zij verklaarde daarop in haar Rapport: „Met hetgeen door ons geacht Medelid tot „aanprijzing van zijn voorstel gezegd is vereenigen wij ons „ten volle.” Dat Rapport werd met algemeene stemmen aangenomen; en nu zou het voor het minst zonderling zijn, indien men op nieuw ging onderzoeken, of de verwezentlijking van het Voorstel wel onder de mogelijkheden behoorde. De Secretaris meende, dat van dit onderzoek, hetwelk in het eerste Rapport tijdig geweest was, thans geene sprake meer zijn kon.

De Heer JANSSEN betuigt daarop, dat hij niet in allen deele had ingestemd met de bewoordingen van het Rapport en de zienswijze daarin uitgedrukt; en verklaart ook daarom liever geen Lid te zijn van de Commissie tot het ont-

werpen van het verdere plan, waartoe hij door den Voorzitter was aangewezen.

De Heer **BAKHUIZEN VAN DEN BRINK** meent, dat de bedenkingen van den Heer **JANSSEN** eerst dan zullen te pas komen, wanneer het te ontwerpen plan aan de Akademie zal worden voorgelegd. Hij herinnert, dat, wat de midelen van uitvoering betreft, hij bepaaldelijk op onderscheidene bronnen gewezen had, waaruit de stof der *Geschiedenis* van den Waterstaat moet worden geput; dat hij onder die bronnen ook vermeld had het Archief der Commissie ter verbetering van den Nederrijn en IJssel, thans onder den Archivaris der Provincie Gelderland berustende. Hij dringt er op aan, dat, zoowel om die reden, als om de locale kennis zijner provincie, aan den Heer **NIJHOFF** mede het ontwerpen van het verdere plan worde opgedragen.

Na het sluiten dezer beraadslaging benoemde de Voorzitter de Heeren **VAN DEN BERGH** en **NIJHOFF**, om, na den Voorsteller nog nader gehoord te hebben, zich aan de Commissie uit de Natuurkundige Afdeeling aan te sluiten, en het Ontwerp tot de gemeenschappelijk met die Afdeeling te bewerken *Geschiedenis van den Waterstaat in Nederland* verder te beramen.

De Secretaris leest vervolgens eene tweede Missieve van den Secretaris der Natuurkundige Afdeeling, waarin deze bericht geeft, dat zijne Afdeeling heeft besloten, aan haren Voorzitter en Secretaris over te laten, om, ten aanzien van het Voorstel van den Heer **COBET**, met den Voorzitter en Secretaris der Letterkundige Afdeeling in overleg te treden, en later te dier zake bij de eerstgenoemde Afd. naar bevind van zaken al of niet een nader voorstel te doen. De Voorzitter verzoekt, ten gevolge dier mededeeling, en ontvangt van de Vergadering de machtiging, om met den

Secretaris aan die uitnoodiging der Zuster-Afdeeling te voldoen.

Daarna erlangt de Heer KOENEN het woord tot het voordragen van zijn aangekondigd voorstel. Dat voorstel strekt om eene Commissie te benoemen, aan welke een waakzaam toezicht op de ontwikkeling en verrijking, en tegen de verbastering onzer taal zou worden toevertrouwd. „Deze Commissie (zegt de Voorsteller) moet over het algemeen het oog houden over alle nieuw ingevoerde benamingen en van elders ingekropene woorden, en wanneer eene of andere nieuwe uitvinding of ontdekking eene nieuwe benaming of samenstelling van woorden noodzakelijk maakt, er onverwijld op verdacht zijn, om de juiste bewoording aan de hand te geven, opdat de onbedachtzaam gebezigde en den aard der taal geweld aandoende benamingen geen wortel schieten, en aan de indringende bastaardij paal en perk gesteld worde.” — Dit Voorstel wordt om bericht en raad gesteld in handen eener Commissie, bestaande uit de Leden VAN LENNEP, VAN ASSEN en DE VRIES.

De Heer BRILL erlangt het woord, om zijne bedenkingen tegen de Verhandeling van den Heer ROORDA (geplaatst in de *Verslagen en Mededeelingen* der Afdeeling) voor te dragen. Hij heeft deze merkwaardige Verhandeling met zeer veel belangstelling hooren voordragen; maar heeft er onderscheidene punten in gevonden, waarmede hij zich niet kan vereenigen. Zoo moet hij bepaald het beweerde tegenspreken, dat er hier te lande zooveel meer onderscheid tusschen de gesprokene en geschrevene taal zoude gevonden worden, dan men elders waarneemt. Hij beroept zich, ten bewijze daarvan, o. a. op de werken van DICKENS, waarin men zulke grammatische onregelmatigheden aantreft, als *them boys* (die jongens) voor *those*, en andere soortgelijke

uitdrukkingen. In Nederduitschland is dit nog veel meer het geval met het zoogenaamde Platduitsch, dat zeer veel van de geschrevene taal verschilt. In Frankrijk wordt wederom hetzelfde verschijnsel gevonden. Daar toch is b. v. de conjunctivus, die door goede schrijvers wordt in acht genomen, in de volkstaal niet in gebruik. Het Latijn heeft zeker in den Keizerstijd allengs vele van de vroegere taalvormen zien verouderen, maar dit was juist een blijk van toenemende barbaarschheid. De Spreker las onlangs in de *Augsburgsche Zeitung* een artikel, zeer stuitend voor ons nationaal gevoel, waarin gezegd werd, dat de Hollander eigenlijk geene schrijftaal bezit. Maar volgens den Heer R. zal die voor ons volk weinig eervolle verklaring van den Duitscher waarheid bevatten. Naar dat stelsel zullen wij de taal van eenen BILDERDIJK en VAN DER PALM moeten afzweren, of althans als eene antiquiteit ter zijde stellen. De Heer BRILL is van een geheel tegenovergesteld gevoelen: hij ziet in de taal van eenen kieschen en smaakvollen redenaar veeleer een model voor keurige sprekers om te volgen. Daarom behoeft onze spreektaal nog geensins gekunsteld te worden, dat is vertooning te geven van onnatuurlijke kunstmatigheid. Neen, de triomf der kunst is het juist, wanneer geen kunst bespeurd wordt. Maar dat een talentvolle redenaar zich naar slordige sprekers zoude moeten schikken, dat zou de triomf der ordeloosheid zijn. De Heer NOONDA heeft beweerd, dat onze lid- en voor-naamwoorden oorspronkelijk onverbuigbaar zouden geweest zijn, en heeft de verbuigingen dier woorden een Germanisme genoemd. Hij noemt daarentegen de verbuigbaarheid van het HD. een Neerlandisme. Immers er was een tijd (t. w. in de 16de eeuw), dat die verbuigingen in het Hoogduitsch geheel verwaarloosd werden, en zelfs de adjectieven onveranderd werden gebezigd; maar LUTHER heeft, vooral in zijne latere schriften, aan deze verbastering paal en perk

gesteld. De Nederlandsche vorming van OPITZ en zijne dichtschool heeft tot de uitroeying van dat misbruik krachtig bijgedragen. — De conjunctivus, dien de Heer A. uit onze taal verbannen wil, wordt reeds menigvuldig in de Middelnederlandsche geschriften gevonden: de Heer TE WINKEL heeft dit overtuigend aangewezen. De Spreker zou het ten diepste betreuren, indien men onze taal, door het verbannen van zoodanige kostbare taalvormen, nog beneden het Fransch en Hoogduitsch zoude verlagen. — Kortom: ofschoon de taal niet gekunsteld mag wezen, er is toch eene kunst van wel te spreken: dit is de echte Spraak-kunst. Zoo is de deugd van het glas, dat het zijne diensten tot afwering van wind en koude bewijst, en toch niet gezien wordt. In Frankrijk kent men wel degelijk de kunst van zuiver te spreken: dat is de esthetica, op de taal en taalvormen toegepast. Werd dit meer bij ons in acht genomen, gewis het zou gunstig zelfs op onze beschaving en zedelijkheid terugwerken. De hoogste belangen toch der menschheid worden in de taal voorgedragen. Is het dan nu geoorloofd, dat men daarover zoo los heenloope, dat men bijkans zich zelven vergete? Integendeel, er zou nog veel tot vorming en veredeling van het volk te dezen opzichte te verrichten zijn. Geen Duitscher, geen Franschman, geen Engelschman zou zich zoo ver in het spreken vergeten, als hier maar al te vaak onder ons geschiedt. Onze vrouwen en dochters zouden zich schamen een enkele fout in haar Fransch te maken, maar stellen 'er een roem in, dat zij geen Hollandsch verstaan. De mannen, die de wetenschap vertegenwoordigen, moeten te dezen aanzien een beter voorbeeld geven, en aan de taal geen geweld doen. Op geheel het volk zou dit gunstig terugwerken. Hierdoor zou aan het Vaderland een gewichtige dienst worden bewezen, en de zelfstandigheid onzes Volks zou gehandhaafd worden. Wat heeft men toch anders

tegen de vreemden te verdedigen dan zijne taal? De Romeinen — het is zoo — konden veilig met eene zekere lichtvaardigheid zeggen: Wij spreken liever Grieksch dan Latijn; immers toen dit in den smaak kwam, lag Griekenland overwonnen aan de voeten des Romeinschen volks. Maar wij bevinden ons tegenover de omgelegene volken op een geheel ander standpunt.

De Heer ROORDA, gevraagd of hij tegen de bedenkingen van den vorigen Spreker ook iets in te brengen heeft, licht de denkbeelden, in zijne Verhandeling ontwikkeld, nog nader toe, en wijst eenige gevolgtrekkingen, uit zijne woorden gemaakt, nadrukkelijk af.

Daarop vat de Heer DE VRIES het woord op, en spreekt in denzelfden geest als de Heer BRILL. Hij zegt, dat dit onderwerp wel eene uitvoerige en grondige uiteenzetting zou verdienen. Ook hij kon zich met de uitkomsten van den Heer R. geenzins vereenigen. Die uitkomsten zijn onvast en weifelend, en reeds daaruit kan men opmaken, dat de beginselen, waarop zij zijn opgetrokken, niet behoorlijk gelegd zijn. Hij zal trachten de zaak tot een vast beginsel terug te brengen. Hij vindt zich te meer geroepen dit te doen, daar de Heer ROORDA in de discussie zijnen naam heeft gemengd, even als ware het stelsel diens Sprekers uit de woorden zijner Inaugurale Redevoering, te Leiden uitgesproken, afgeleid, en men zou dus al licht kunnen denken, dat hij het eens was met beginselen, die hij integendeel als zeer gevaarlijk en verderfelijk beschouwt.

Er komen hier twee zeer verschillende zaken in aanmerking: 1°. De Taalkennis als Wetenschap. 2°. De beslissing van enkele in de praktijk voorkomende betwiste punten.

Wat het eerste betreft, de beginselen der historische

school, die hij voorstaat, zijn de volgende. De spraak is van den Schepper zelve in den mensch gelegd. Zij is dus een deel der geschapene Natuur, en dus als deze, een voorwerp van opmerking en waarneming, voortgaande tot dat men van haar geheel het rechte inzicht heeft verkregen. Hier is de vraag: wat is eene taal? Om die te beantwoorden, moet men de spraak in hare oorzakelijkheid, de woorden in hunne afstamming en onderling verband leeren kennen. In zoover is de gesprokene taal des volks alleen het voorwerp der waarneming. Zoo neemt de Wetenschap de natuurlijke taal waar. Bij voorbeeld, in het woord *ochtend* vraagt men niet naar de ingevoerde spelling, maar naar de gesprokene taal, die *ochend* luidt. Zoekt men naar den oorsprong dier uitspraak, dan vindt men het woord *och*, Gr. *αὖρις*, d. i. dus: de tijd van het licht. Doch daaruit volgt niet, dat die gesprokene taal altoos het eenig voorbeeld van al ons spreken moet zijn. Integendeel, hier begint de roeping der Kritiek. De praktijk toch moet aan de eischen der kunst voldoen, en geenzins de roeping der kunst moedwillig ter zijde stellen. Men moet bij de woorden en vormen der gesprokene taal onderzoek doen, niet slechts naar hun bestaan, maar naar hun recht van bestaan. Men moet vragen, of zij de consequente voortbrengselen zijn van het beginsel, dat de taal vormt en beheerscht; of zij zijn de ontwikkeling van dien organischen gang, welken de taal geleidelijk volgt. Wijkt het verschijnsel daarvan af, is het daarmede in strijd, dan wordt het door de Wetenschap gewraakt. Een der Leden heeft zoo even van het woord *dezelve* en *hetzelve* gewaagd. Deze woorden zijn in de taal ingeslopen, maar zij hebben nimmer een recht van bestaan gehad. Zij zijn ontstaan uit den Bourgondischen Cancellarijstijl, waarin men telkens *icelui*, *icelle* aantreft. Het is voorts door de latinizerende geleerden ter onderscheiding van *suis* en *ejus* in stand gehouden; en sedert heeft

het gedeeld in al de impulsiën, die de taal van de heerschappij der Latijn-schrijvende geleerden heeft ondergaan. De historische studie der taal leert ons dus, dat die woorden aan 't zuiver en oorspronkelijk organisme der taal vreemd, — dat zij parasietenplanten zijn.

Even zoo bestrijdt de historische taalkennis het beweerd, dat de verbuigingsvormen, door den Heer n. behandeld, uit eene Duitsche bron zouden gevloeid zijn. Hier bevestigt de Spreker nog nader hetgeen de Heer BRILL daaromtrent heeft in 't midden gebracht. Hij betoogt, dat de vormen, die door den Heer NOORDA gewraakt worden, reeds van de alleroudste tijden af aan de taal eigen en in weligen bloei waren, en voortgeduurd hebben tot op de Bourgondische heerschappij, toen alles in het Fransch begon te worden behandeld. Toen heeft de invloed van het Fransch die vormen onderdrukt, maar na de herleving van onze volksvrijheid hebben zij zich aanstonds weder openbaard en op nieuw ontwikkeld. Ook heeft de Heer NOORDA zich te veel uitsluitend op het Hollandsche gebruik beroepen en de overige gewesten uit het oog verloren. Kortom: de gewraakte vormen hebben in onze taal een onmiskenbaar recht van te bestaan, en men zal ze dus door eene enkele machtspreuk niet uitroeien.

De Heer VAN LEMMER zal eene en andere opmerking uit zijne ondervinding in het gebruiken onzer taal bijbrengen. Hij verblijdt zich, dat de Heer NOORDA dit aangelegen onderwerp heeft ter sprake gebracht, maar ook hij kan zich met diens resultaten niet vereenigen. Hij is meer en meer overtuigd geworden, hoe meer hij de taal bestudeerde, dat deze echt logisch is in hare ontwikkeling. Er is in hare vorming inderdaad niets geheel willekeurigs. Geen geslacht is bijv. aan eenig woord zonder genoegzame reden, die men historisch nagaan kan, gegeven. Dikwijls

heeft hij ondervonden, dat, wanneer aan een woord meer dan één geslacht is gegeven, een gezond taalgevoel aanstonds leert, welk het ware is, en hoe soms de verschillende geslachten in verschillenden zin te rechtvaardigen zijn. Bijv. *Het* graafschap is het rechtsgebied; *de* graafschap, de grond. Zoo is *het meir* de overstroomde waterplas, *de meir*, de polder, uit de drooggemaakte plas ontstaan.

Tegen den Heer BRILL neemt hij het op voor onze beschaaftde vrouwen, die dikwijls beter spreken en schrijven dan hare echtgenooten, terwijl deze het altoos te mooi willen maken. In gemeenzame brieven schrijft de vrouw gelijk zij gevoelt en denkt. Hij eindigt met eene kleine verdediging van zich zelve, in zoover hij den slotuitgang van het vrouwelijke of verbogen lidwoord veelal gewoon is af te kappen.

Maar de fout ligt aan een gebrekkig taalonderwijs op de scholen, waarbij men soms den nadruk leert zetten op geheel toonlooze uitgangen. Dit moet vermeden, ja geheel ter zijde gesteld worden.

De Heer ACKERSDIJK, den wensch uitdrukkende, dat dit onderwerp nog niet als afgehandeld moge beschouwd worden, geeft als voorbeelden eenige punten op, waarover hij verlangen zoude, dat nog nader licht moge verspreid worden; en de Voorzitter eindigt de beraadslaging, met dit geheele onderwerp aan de nadere overweging der Leden aan te bevelen, waarna de vergadering wordt gesloten.

V E R S L A G

VAN DE HEEREN

L. J. F. JANSSEN, C. LEEHMANS en L. PH. C. VAN DEN BERGH,

OMTRENT HET ADRES VAN DEN HEER

D. G R O E B E.

De Commissie, belast met het Rapport op eene missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken, 's Gravenhage d.d. 26 Junij l.l. N°. 133, 3de Afdeeling, inhoudende het verzoek „om de gedachten der Afdeeling te vernemen „op een adres van den Hr. D. GROEBE, ter verkrijging „eener geldelijke ondersteuning van f300 uit 's Rijks kas, „voor eene nieuwe, vermeerderde uitgave zijner Prijsver- „handeling over de gangbare Muntspeciën in de Neder- „landen van 1500 tot 1621”, heeft de eer der Afdeeling te berigten:

dat zij alleszins de verdiensten erkent van de ten jare 1830 door de Brusselsche Akademie bekroonde Prijsverhandeling van den Hr. GROEBE, en ook niets wil afdingen op het gunstig oordeel, daarover destijds door die Akademie uitgesproken;

dat zij niet minder op prijs stelt, hetgeen door dien Schrijver later over sommige punten, tot dat onderwerp betrekkelijk, in verspreide opstellen is uitgegeven, voor zoover de Commissie daarvan kennis draagt uit de *Konst- en Letterbode* van de jaren 1831, 1832 en 1834;

dat zij hem uit dien hoofde ook thans nog aanmoediging toewenschen zou, om zijne verdere krachten aan die

studiën te wijden, en dus gaarne zoude zien, dat er genoegzame termen bestonden, hem de gevraagde subsidie toe te staan;

dat zij dit te meer wenschen zou, naar mate zij meer overtuigd is, dat wetenschappen en kunsten door de Regering niet te veel aangemoedigd kunnen worden.

Dat zij echter, om de navolgende redenen, niet in staat is daartoe te adviseren:

dat zij niet overtuigd is van de bestaande behoefte aan eene hernieuwde uitgaaf dier Prijsverhandeling;

dat het eene Verhandeling geldt, die in de werken eener Akademie opgenomen, zelfs in onderscheidene afzonderlijke afdrukken bekend, en, gelijk de Commissie vernomen heeft, thans nog bij de meeste, althans vaderlandsche Muntkundigen vóórhanden is;

dat ook het tegendeel dier behoefte zou kunnen worden afgeleid uit de aanvraag zelve, om eene subsidie ter uitgave, ten bedrage van f 800; aangezien die som toereikend is om de geheele uitgave des werks te bekostigen in eene oplaat van ten minste 500 exemplaren, zonder dat daarbij gerekend is op den verkoop van één exemplaar door middel van den handel;

dat de behoefte alleen zou kunnen blijken uit het aantal onvoldane aanvragen naar dat werk, en dat, zoo deze aanmerkelijk waren, of voor de toekomst konden verondersteld worden, de boekhandel niet aarzelen zou, de uitgave geheel of althans gedeeltelijk voor zijne rekening te nemen;

dat de adressant die behoefte ook te onregte heeft trachten te bewijzen, door te beweren, dat „in Nederland, voor zoover de kennis der daar gangbaar geweest zijnde munten betreft, uitgezonderd de zoogenaamde *Beeldenaars*, weinig of niets is gedaan;”

dat men slechts het Muntwerk van den Heer VERKADE en de bekroonde Prijsverhandeling van den Heer VAN DER

chius behoeft te noemen, om de onjuistheid van dit beweren te staven;

dat, naar het oordeel der Commissie, juist het vele en belangrijke, sedert de Verhandeling van den Heer ~~pasqua~~ in Nederland en ook in België over dat onderwerp uitgegeven en thans nog onderhanden, eens voornamste reden is, waarom er in onzen tijd aan eene hernieuwde uitgaaf dier Prijsverhandeling geene behoefte bestaat, noch in de toekomst bestaan zal;

dat aan de Commissie ook niet gebleken is, noch uit het adres, noch uit den door haar geraadpleegden prospectus der hernieuwde uitgave, dat de Schrijver zijne Verhandeling door de toevoegselen brengen zal tot die volkomenheid, die de wetenschappelijke beoefenaar der Muntkunde in onzen tijd zou mogen verwachten;

dat integendeel uit zijn plan slechts kan worden opgemaakt, dat zij onveranderd zal worden herdrukt, met toevoeging alleen van een tweede stuk, dat deels vroeger gedrukte en elders verspreide Opstellen, betreffende dat onderwerp, bevatten zal, deels eenige nog niet gedrukte Mededeelingen, die aan de Commissie onbekend zijn, en waarover zij dus niet oordeelen kan;

dat ook deze wijze van hernieuwde uitgave aan de Commissie niet doelmatig toeschijnt;

dat bij eene hernieuwde uitgave, haars inziens, de vermeerderingen en verbeteringen in den tekst zelven behoorden aangebragt te worden; daar bezwaarlijk iemand zou kunnen goedkeuren, dat het gebrekkige herdrukt en eerst daarna het herdrukte in toevoegselen verbeterd werd;

dat deze bedenking niet wordt weggenomen door de verklaring van den adressant, dat „de (Brusselsche) Akademie „natuurlijk mag vorderen dat de Verhandeling zoo als zij „door haar is bekroond geworden, en dus *onveranderd*, het „licht zie;”

dat uit die verklaring niet blijkt, dat de Brusselsche Akademie inderdaad die „vordering” gedaan heeft;

dat de Commissie, zelfs naar aanleiding van het Reglement dier Akademie, bezwaarlijk gelooven kan, dat gemelde Akademie zulk eene „vordering” zou hebben gesteld;

dat echter, hoe dit ook zijn moge, aan zoodanige wijze van uitgave door de Commissie geene goedkeuring kan worden geschonken;

redenen, om welke zij de eer heeft de Afdeeling te adviseren, den Minister van Binnenlandsche Zaken te kennen te geven, dat de Afdeeling, hoezeer hulde doende aan den in der tijd verdienstelijken arbeid van den Heer GROENE, niet mag aanraden, om een subsidie uit 's Rijks kas voor eene door hem omschreven nieuwe uitgave in te willigen.

VOORSTEL

VAN DEN HEER

M. J. KOENEN,

TOT HET NEMEN VAN EEN MAATREGEL

TEGEN DE

VERBASTERING DER TAAL.

In eene der eerste vergaderingen onzer Afdeeling werd het besluit genomen, dat met de benoeming der vaste Commissiën voor de afzonderlijke wetenschappelijke vakken, waarover onze bemoeienissen zich uitstrekken, zoude worden gewacht, totdat zich de behoefte aan zoodanige Commissiën zoude doen gevoelen. Het is met het oog op dat besluit, dat ik thans het Voorstel wensch te doen, dat in deze Afdeeling eene Commissie moge worden benoemd, aan welke een waakzaam toezicht op de ontwikkeling en verrijking, en tegen de verbastering onzer taal moge worden toevertrouwd. In de bewegelijke en door allerlei nienwe verschijnselen gekenmerkte tijden toch, die wij beleven, kan het niet missen, of allerlei nieuwe bewoordingen en spreekwijzen doen zich voor, die men thans meestal zonder eenig bedenken en zonder dat men het eigenaardig karakter onzer taal in het minste raadpleegt, op den voorgang van in der haast opgestelde of vertaalde dagblad-artikels, aan andere, doorgaans aan naburige volken ontleent, en die op deze wijze, als ter sluik, een onverdiend burgerrecht verkrijgen. Indien met deze ingekro-

pene gewoonte nog eenigen tijd wordt voortgegaan, zal onze taal allengs hare kenmerkende eigenschappen verliezen, en alle orde en vaste beginselen verloochenen. Men vergunne mij ten bewijze een enkel voorbeeld aan te halen. Men heeft bij het behandelen van het grootsche ontwerp van den aanleg eens Kanaals uit het IJ naar de Noordzee, in meer dan éenen zin besproken het vraagstuk, omtrent de noodzakelijkheid om de verbolgen zee door een opgeworpen dijkwerk tegenover de haven te breken; en terwijl zoodanig dijkwerk in het Engelsch den naam voert van *break-water*, op den klank af, het Engelsche woord door het Hollandsch luidende, maar inderdaad zeer onhollandsche woord *breekwater* overgebracht, dat, naar den aard der samenstellingen in onze taal, en naar de analogie van ons woord *breekijzer*, een water zou te kennen geven, waardoor men eenig ander voorwerp zoude willen verbreken, maar geenzins een werk om den aandrang van het zeewater zelf te breidelen; en ofschoon andere meer geoefende of met een juister taalgevoel begaafde schrijvers het betere woord *zeebreker* gebezigd hebben, het gebruik schijnt nog altoos tusschen de beide benamingen te weifelen.

Ik verlang derhalve eene Commissie van toezicht, die over het algemeen het oog houde over alle nieuw ingevoerde benamingen en van elders ingekropene woorden, en wanneer eene of andere nieuwe uitvinding of ontdekking eene nieuwe benaming of woordkoppeling noodzakelijk maakt, er onverwijld op bedacht zij om de juiste bewoording aan de hand te geven, opdat de onbedachtzaam gebezigde en den aard der taal geweld aandoende woorden zooveel mogelijk geweerd, en aan de indringende bastaardij zooveel mogelijk paal en perk gesteld worde. Hierdoor zoude, mijns inziens, de Akademie aan het doel harer instelling te dezen aanzien beantwoorden, en eene taak op zich nemen, die door geen ander geleerd lichaam met zulk een

gegrond uitzicht op goed gevolg kan ondernomen worden.

De Tweede Klasse van het voormalig Instituut heeft dan ook reeds niet zonder gunstigen uitslag zoodanige waakzaamheid tegen taalverbastering aan den dag gelegd, waardoor onder anderen de smakelooze, maar algemeen doorgedrongene gebruikmaking van *dezelve* en *hetzelve* binnen engere grenzen beperkt en het misbruik der hoogklinkende titels in brieven aanmerkelijk verminderd is. De behoefte aan zoodanige waakzame zorg is sedert niet verminderd, maar doet zich integendeel hoe langs zoo meer gevoelen, zoodat men althans niet behoeft beducht te zijn, dat de te benoemen Commissie, door gebrek aan gelegenheid om werkzaam te zijn, aan het doel harer benoeming niet zoude beantwoorden.

V E R S L A G

VAN DE HEEREN

J. VAN LENNEP, M. DE VRIES EN C. J. VAN ASSEN,

OVER HET VOORSTEL VAN DEN HEER

M. J. KOENEN.

De ondergeteekenden, ter vergadering van den 8sten October benoemd om verslag uit te brengen over het Voorstel van den Heer KOENEN, strekkende, op daarbij ontwikkelde gronden, dat in de Letterkundige Afdeeling eene Kommissie worde benoemd, aan welke een waakzaam toezicht op de ontwikkeling en verrijking onzer taal en tegen hare verbastering worde opgedragen, hebben de eer, zich bij dezen van hun last te kwijten.

Zij beginnen, met hulde te doen aan dit vernieuwd bewijs van den warmen ijver, waarmede hun geacht Medelid bezield is voor de eer eener taal, waarvan hij zelf door leering en voorbeeld voortdurend beoogt de ontwikkeling te bevorderen, de zuiverheid te handhaven, den luister te vermeerderen. Evenzeer stemmen zij met hem in, waar hij zich beklagt, dat door onkunde, overhaasting en ondoordachte navolging, woorden en uitdrukkingen, strijdig met den aart en den geest onzer taal, als ter sluik een onverdiend burgerrecht verkrijgen, en zij be-

amen zijn wensch, dat aan de eene zijde zoodanige taalverbastering op krachtige wijze worde te keer gegaan, en dat, aan de andere, waar, tot het noemen van nieuwe zaken, nieuwe woorden vereischt worden, het meest passende en meest logische worde aangewezen.

Doch, wanneer de ondergeteekenden tot dus verre met hun geacht Medelid eenstemmig van gevoelen zijn, dan moeten zij tevens tot hun leedwezen van hem verschillen ten opzichte van het middel, door hem voorgesteld om het beoogde doel te bereiken. Naar hunne overtuiging zou de benoeming eener Kommissie van Toezicht, onder zoodanige voorwaarden als door den Voorsteller worden noodig geacht, in strijd zijn met de roeping der Afdeeling en met de ware belangen der Taal.

Met de roeping der Afdeeling. Deze is door het geëerbiedigd Hoofd van den Staat in het leven geroepen, om, onder meer, de Taalwetenschap te bevorderen. De Afdeeling moet, volgens de bedoeling, waarmede zij is ingesteld, tot een middelpunt strekken, waarin zoodanige beoefenaars der wetenschappen, als daartoe door het vertrouwen des Konings geroepen worden, zich vereenigen, om door mondelinge of schriftelijke mededeeling en wisseling van gedachten, licht te verspreiden over wetenschappelijke onderwerpen. Maar nimmer werd zij in 't aanzijn geroepen om als wetgeefster op te treden of zich een schijn van gezach aan te matigen in een der vakken, aan haar onderzoek of belangstelling toevertrouwd. Dat zij daartoe niet bestemd is, noch zijn kon, zal elk onzer en de geächte Voorsteller zelf gereedelijk toestemmen; immers hij zal met ons overtuigd zijn, dat geene wetgeving, dat geen gezach, denkbaar is, waar de middelen ontbreken, om daaraan kracht en klem bij te zetten, en om de waarborgen voor de uitvoering der gegeven voorschriften te verzekeren. Wat zou het baten, al sprak de Afdeeling op

het prae-advies harer Kommissie een *velo* uit over deze of gene in zwang gebrachte uitdrukking, of al verklaarde zij, het burgerrecht te schenken aan het een of ander nieuw gesmeed woord, indien het Publiek, indien zelfs de Geleerden buiten de Akademie, niet goed vonden, zich aan hare uitspraken te storen? Een vonnis, dat door hen, voor wie het geschreven werd, straffeloos wordt overtreden, dient alleen om de Rechtbank, die het uitsprak, belachelijk te maken, en het verleenen van titels of voorrechten, die niet erkend of geëerbiedigd worden, verkleint de achtbaarheid van den schenker.

Ongetwijfeld zal de geëerde Voorsteller, deze bedenkingen der ondergeteekenden in 't afgetrokkene erkennende, beweren, dat zij ten deze hare toepassing missen, en dat bij hem alleen sprake kon zijn van een zedelijken invloed, door de Afdeeling uit te oefenen op het Publiek: en hij zal ons bij vernieuwing wijzen op die verrichtingen der Tweede Klasse van het voormalig K. N. Instituut, van welke hij bij de toelichting van zijn voorstel gewaagde. Maar ook een zedelijke invloed in zoodanigen zin twijfelen de ondergeteekenden, of wel immer door het Publiek aan de uitspraken eener Kommissie uit de Afdeeling, ja aan een uitspraak der Afdeeling zelve, zoude worden toegekend. Immers, het is bijna ondenkbaar, dat de Leden eener Kommissie, gelijk die door den Heer KOENEN verlangd wordt, altijd omtrent de door haar te berde gebrachte punten eenstemmig van gevoelen zouden wezen: en, 't zij dit al of niet het geval ware, het is hoogst waarschijnlijk, dat hun gevoelen niet altijd door al hunne Medeleden zal worden aangenomen: en nu laten de ondergeteekenden aan den geëchten Voorsteller gaarne de beantwoording over der vraag, of verschilpunten aangaande de Taal tot dezulken behooren, die bij meerderheid van stemmen kunnen worden uitgemaakt. De laatste verga-

ring onzer Afdeeling heeft meer dan één bewijs opgeleverd, hoe daaromtrent in haren eigen boezem groot verschil van meening kan bestaan. De Leden hebben van gedachten gewisseld, en een bewijs, hoezeer zulks de aandacht heeft geboeid, is de omstandigheid, dat tot het voortzetten dier belangrijke redekavelingen is besloten; — maar, zal omtrent de punten, toen ter sprake gekomen, immer door de Afdeeling eenige beslissing worden genomen? — De ondergeteekenden gelooven dit niet. Neen: uit dien redetwist zal de oordeelkundige toevoorder voor zich zelve een besluit opmaken, en vervolgens, door leering en voorbeeld trachten mede te werken, om ook de denkwijze van 't algemeen te leiden tot aanneming van wat waar en juist en goed is; maar langs dien weg alleen kan de Afdeeling, naar het begrip der ondergeteekenden, haar doel, bevordering der wetenschap, bereiken.

En dit is zoo waar, dat ook door de Tweede Klasse van het voormalig K. N. Instituut, in der tijd geen andere weg is ingeslagen. Wie zich de namen voor den geest brengt der uitstekende Taalbeoefenaars, Leden van dat Wetenschappelijk Lichaam, zal terstond tot de overtuiging komen, dat, waar het de beoordeeling gold van 'tgeen op 't gebied der Taal afkeuring of bijstemming verdiende, onmogelijk een eenparige beslissing verwacht kon worden. Die Klasse heeft zich dan ook altijd zorgvuldig van het geven eeniger beslissing onthouden: en de ondergeteekenden meenen dat de lof, haar door den geachten Voorsteller gegeven voor hare waakzaamheid tegen taalverbastering, licht tot verkeerde gevolgtrekkingen zou kunnen leiden. Immers, het is niet zoo zeer de Klasse, het zijn enkele Leden der Klasse geweest, die tegen deze of gene verkeerde uitdrukking, tegen 't misbruik van 't een of ander woord, zijn te velde getrokken. De Klasse zelve heeft nimmer of banvonniss of aanbeveling uitge-

vaardigd: zij heeft zich vergenoegd, hetgeen door een of meer harer Leden was voorgedragen, of stof tot redewisseling gegeven had, in hare verslagen op te nemen en ter kennis van 't algemeen te brengen. Hebben de geöfperde bedenkingen ingang gevonden, is ten gevolge daarvan het gebruik van wat als verkeerd was voorgesteld, afgenomen of geheel verdwenen, men brenge den dank hiervoor niet zoo zeer aan de Klasse, die het verhandelde heeft waereldkundig gemaakt, als aan de individueele Leden, die er de aandacht op gevestigd hadden.

Doch al kon aan de Afdeeling de rang van wetgeefster in wetenschappelijke zaken toegekend, en het middel tot handhaving harer besluiten worden geschonken, dan nog gelooven de ondergeteekenden, dat zij die hoedanigheid, waar het onze Taal betreft, *in 't belang dier Taal zelfs* niet behoorde te doen gelden.

Indien gezach te pas mag komen, het is, naar hun oordeel, alleen ten opzichte dier Talen, waarin, gelijk bij de Romanische, het inwendig leven sedert lang en voor altijd is uitgedoofd: waar de Taal, aan eenmaal gezette en onveranderlijke regels onderworpen, opgehouden heeft nieuwe loten te schieten, en, zoo vaak zich behoefte aan nieuwe woorden voordoet, zich gedwongen ziet, het uitheemsche woord, des noods met een kleine wijziging in de spelling, over te nemen, of den bijstand in te roepen van 't Grieksch of 't Latijn, ten einde een naam te geven aan de nog ongenoemde zaak. Daar heeft het Publiek, dat noch uitheemsche, noch doode talen verstaat, behoefte aan voorlichting, aan gezach: daar moet het weten, of werkelijk het nieuwe woord, waarvan het kennis neemt, in de taal, waaruit het is overgenomen, of waarin het is samengesteld, de beteekenis heeft, die er aan wordt toegekend: daar moet dat woord door deskundigen worden geijkt, eer het gangbaar geächt kan worden: en maar zeer zelden ge-

beurt het dan ook, dat iemand zich daar verzet tegen het burgerrecht, eenmaal aan zoodanig woord verleend, of een ander en beter ten gebruike aanbeveelt.

Anders is het gelegen met ons oorspronkelijk Nederlandsch. Zoo onze taal op eene verdienste bogen mag, het is op deze, dat zij, meer wellicht dan eenige andere in Europa, in een staat van bestendige ontwikkeling voortleeft, dat zij, voortdurend, naar de opkomende behoefte, zich uit eigen hoezem verrijken kan, en nimmer of nergens den bijstand van vreemde of oude talen noodig heeft. Geen Wetenschappelijk Lichaam wordt vereischt, om het ontbrekende te scheppen of aan te vullen: en nimmer zouden zijn bemoeijingen om de taalontwikkeling gade te slaan, gelijken tred kunnen houden met die ontwikkeling zelve. Het hoofdvereischte van alle gezach, namelijk, dat de voorschriften, die er van uitgaan, duurzaam en bestendig van kracht blijven, wordt gemist, waar, gelijk in onze Taal, regelen, vormen en uitingen zich door gestadige uitbreiding, wijziging en afwisseling kenmerken. De geest der Natie is zich dan ook altijd met kracht tegen alle denkbeeld van gezach in 't stuk van Taal blijven verzetten: en dat gezach te willen doorzetten, dien geest te willen uitdooven, zou, indien het ooit gelukken kon, van dat oogenblik af, ook aan het levensbeginsel onzer Taal den doodslag toebrengen.

Ofschoon alzoo de ondergeteekenden met leedwezen hunne aanbeveling aan het Voorstel van den Heer KOENEN moesten onthouden, vertrouwen zij echter, dat de door hem gegeven wenk door hunne Medeleden zal worden ter harte genomen. Zij zijn overtuigd, dat ook zelfs die Leden, die ongaarne deel zouden uitmaken eener Kommissie van Toezicht, als in het Voorstel bedoeld werd, en die huiveren zouden om in die hoedanigheid uitspraak te doen over eenig punt van Taal, of den schijn aan te nemen als wa-

ren zij alleen de bevoegde Taalrechters in Nederland, zich gereedelijk zullen beijveren, om, even als dit vroeger met goed gevolg in de Tweede Klasse is geschied, de aandacht der Afdeeling te vestigen op zoodanige woorden en uitdrukkingen, als hun verkeerd of met ons taaleigen strijdig voorkomen, om in de plaats van dat verkeerde iets beters voor te stellen, en om deze en soortgelijke onderwerpen met hun Medeleden te bespreken. Die openbare gedachtenwisseling zal niet anders dan dienstig kunnen zijn aan het bevorderen der Taalwetenschap, zoo bij de Leden der Afdeeling als bij 't algemeen: en de uitkomst, welke de Heer KOENEN verlangt, zal, naar de ondergeteekenden zich vleien, onmerkbaar, geleidelijk en zonder dwang of aanmatiging worden verkregen.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 12^{den} NOVEMBER 1855.

Tegenwoordig, de Heeren: J. BAKE, C. J. VAN ASSEN,
J. DE BOSCH KEMPER, A. C. HOLTJUS, H. J. KOENEN, M. DE VRIES,
J. VAN HALL, J. DE WAL, A. RUTGERS, T. ROORDA, G. H. M. DELPRAT,
W. MOLL, C. LEEMANS, J. ACKERSDIJCK, S. KARSTEN, J. HOFFMANN,
W. G. BRILL, L. PH. C. VAN DEN BERGH, J. A. NIJHOFF, R. C.
BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, L. J. F. JANSSEN, en van de Natuur-
kundige Afdeeling: F. J. STAMKART.

De Heeren COBET, JOYNBOLL en VAN LENNEP hebben den
Secretaris, de Heeren DOZY en KIST den Voorzitter kennis
gegeven, dat zij verhinderd werden de vergadering bij te
wonen.

Het Proces-verbaal der vorige vergadering wordt door
den Secretaris voorgelezen, en, na enkele wijzigingen, goed-
gekeurd.

De Heer DE VRIES erlangt het woord ter voorlezing van
het Rapport der Commissie, benoemd om te advizeren over
het Voorstel, in de vorige vergadering door den Heer KOE-
NEN gedaan. De strekking van dit Rapport is, om, onder
huldiging van de ijvervolle bemoeienissen des geachten

Voorstellers ter instandhouding van de zuiverheid en eigenaardigheid der Vaderlandsche taal, de Vergadering op het onraadzame opmerkzaam te maken, dat de Akademie den schijn zoude aannemen van een wetgevend gezag over de taal te willen oefenen; een gezag, waaraan onze taal ook geenzins zoodanige behoefte heeft als andere, met name de Romanische talen, wier inwendig leven sedert lang en voor altoos is uitgedoofd. Dan moet elke van elders geborgde bewoording door deskundigen worden geijkt, eer zij gangbaar geacht kan worden; en maar zeer zelden gebeurt het, dat iemand zich daar verzet tegen het burgerrecht, eenmaal aan zoodanig woord verleend, of dat men een ander en beter ten gebruike aanbeveelt. Dit is echter met onze taal niet het geval, en van daar dat men hare ontwikkeling veilig aan het volk kan overlaten. Evenwel achten de Leden der Commissie het allezins wenschelijk, dat, even als dit vroeger met goed gevolg in de Tweede Klasse des voormaligen Instituuts is geschied, de aandacht der Afdeeling nu en dan door hare Leden gevestigd worde op zoodanige woorden en uitdrukkingen, als hun verkeerd of met ons taaleigen strijdig voorkomen, om in de plaats van dat verkeerde iets beters voor te stellen, en dat deze en soortgelijke onderwerpen meermalen onderling besproken worden. Immers de openbare gedachtenwisseling zal niet anders dan dienstig kunnen zijn aan het bevorderen der Taalwetenschap, zoo bij de Leden der Afdeeling als bij 't algemeen, en de uitkomst, welke de Heer KOENEN verlangt, zal, naar de meening der Commissie, onmerkbaar, geleidelijk en zonder dwang worden verkregen.

De Heer KOENEN, daarop het woord gevraagd hebbende, verklaart, dat door hetgeen de Commissie op het slot van haar Rapport aanbeveelt, het doel, dat hij zich heeft voorgesteld, zeer geleidelijk zal kunnen worden bereikt, en dat hij er zich dus volstrekt niet tegen verzet, dat de Con-

clusie van het Rapport worde aangenomen; waarna dit dan ook met algemeene stemmen geschiedt.

Op uitnoodiging van den Voorzitter geeft nu de Secretaris een beknopt verslag van de uitvoering van den last, aan den Voorzitter en hem in de vorige vergadering opgedragen, terwijl eene meer uitvoerige mededeeling voor de buitengewone vergadering bewaard blijft.

De Heer BAKE verzoekt daarop den Hoogl. VAN ASSEN, als oudste Lid der Afd., om het Voorzittersgestoelte te willen bekleeden, terwijl hij de door hem beloofde Mededeeling doen zal.

Na gesproken te hebben over het gewicht van de studie der Grieksche Inscriptiën, bijzonder voor de geschiedenis van Athene en voor de volledige kennis van de huishouding en administratie van den Atheenschen Staat, met vermelding van de ontzettende uitbreiding, sedert de laatste 30 jaren, van het materiaal dezer studie, voegt de Heer BAKE, naar aanleiding van de polemiek tusschen G. HERMANN en BOECKH, voor vele jaren, gevoerd over de behandeling der Grieksche Inscriptiën, een enkel woord daarbij over het gevaar voor die studie, wanneer zij zich niet geheel onderwerpt aan de strenge eischen der philologie. Zonder de verdiensten van anderen te willen te kort doen, meende hij dat de uitbundigste lof omtrent dit moeilijk vak van nasporing verschuldigd was aan BOECKH en aan RANGABÉ, en wees hij twee voorbeelden aan, waaruit bleek met hoeveel zorg en scherpzinnigheid deze twee uitstekende geleerden uit een aantal fragmenten van Inscriptiën een aaneengeschakeld geheel hadden weten te vormen, waardoor merkwaardige gedeelten van de Atheensche staathuishouding

op eene treffende wijze worden toegelicht, namelijk de reeks van Rekeningen door de Schatmeesters van Minerva om de vier jaren opgelegd, en de achtereenvolgende tabellen van de schattingen, die door Athenes bondgenooten voor de bondgenootschappelijke kas werden opgebracht.

De Spreker meende evenwel dat door die geleerden niet overal de strenge regels eener gezonde *methode* van verklaring gevolgd waren; en wees op eene belangrijke Inscriptie, op de Acropolis opgedolven, en onder anderen behandeld door RANGABÉ, *Antiquités Helléniques* N°. 114, en door BOECKH, *Staatshaush.* Deel II. pag. 340, 2de uitgave. Hij deed opmerken dat hunne verklaringen onbestaanbaar waren met den wezenlijken en goed bekenden toestand van den Atheenschen Staat; en opperde het vermoeden, dat de Inscriptie, door de schuld van den werkmán, drie woorden verloren had, door welke invoeging niet alleen volkomen kon voldaan worden aan hetgeen Spreker eischte wegens vergelijking met andere soortgelijke Inscriptiën; maar waardoor ook met alle waarschijnlijkheid het jaar van den aanvang van den bouw aan het Parthenon kon bepaald worden, waaromtrent men tot hiertoe volstrekt niet onderrigt was.

De Heer VAN ASSEN dankt den Heer BAKE voor deze geleerde en belangrijke Mededeeling, en stelt die in handen eener Commissie, bestaande uit de Heeren KARSTEN, COBET en BAKHUIZEN VAN DEN BRINK; — waarna de Heer BAKE zijne plaats als Voorzitter herneemt.

Het woord is thans aan den Heer KOENEN, die eene Bijdrage voorleest *Over de Vogelrij verklaring van WILLEM VAN ORANJE door FILIPS II.* Na te hebben doen opmerken, hoe de regeringstijd van KAREL V en zijnen zoon FILIPS in de laatste jaren meer dan ooit vroeger, een gemeenschappelijk

veld van bearbeiding van Nederlandsche, Belgische, Fransche, Hoogduitsche en Spaansche geleerden is begonnen uit te maken, spreekt de Heer KOENEN zijne overtuiging uit, dat de Akademie, zal zij aan hare roeping waardiglijk beantwoorden, zich niet mag onttrekken aan de deelneming in dien veelomvattenden arbeid, en wenscht hij als proeve daarvan thans zijne beschouwingen mede te deelen over eenen Brief van FILIPS II aan PARMA, door den Heer GROEN VAN PRINSTEREE in het VII^{de} Dl. zijner *Archives de la Maison d' O. N.* in het licht gegeven.

Naar aanleiding hiervan gaat de Spreker de geschiedenis van den Duitschen Rijksban na, van den eersten oorsprong der verbanningen in het oudste Germaansche recht af; hij toont, welke ontwikkeling die instelling allengs in het Roomsch-duitsche Rijk heeft gekregen, en staat bij eenige voorbeelden van toepassing dier straf op Koningsmoord en Majesteitsschennis stil; voorts doet hij opmerken, hoe KAROL V, toen hij de hoofden van het Smalkaldisch verbond in den Rijksban deed, als Hoofd van het Keizerrijk handelde; en dat FILIPS, zijn zoon, daarentegen, noch als Koning van Spanje, noch als Hertog van Brabant en Graaf van Holland en Zeeland, eenig recht had om tegen een Souvereinen Vorst zoodanig banvonniss uit te spreken; weshalve men deze daad van willekeur van den Spaanschen Vorst als een eenig en op zich zelf staand verschijnsel in de Geschiedenis heeft aan te merken; zoodat zelfs LODEWIK XIV zijn afschuw van 's Prinsen moordenaar bij eene merkwaardige gelegenheid op de ondubbelzinnigste wijze had aan den dag gelegd.

De Heer BAKE, den Heer KOENEN voor zijne Bijdrage dankzeggende, stelt die in handen eener Commissie, bestaande uit de Heeren DE WAL, NIJHOFF en BAKHUIZEN VAN DEN BRINK. De laatstgenoemde vraagt verlof, het uitbrengen van zijn advies uit te stellen tot dat het eerlang verwacht

wordende 5de Dl. der *Correspondance de Guillaume le Taciturne* van GACHARD zal zijn in het licht verschenen, welke over dit onderwerp wellicht nog belangrijke bijzonderheden zal aan den dag brengen ; waarmede de Vergadering genoegen neemt.

De Heer DE VRIES geeft aan de Afdeeling bericht van het Besluit, door de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden genomen, om den *Spiegel Historiaal* van Maerlant op nieuw en volledig uit te geven ; in het vertrouwen, dat de Kon. Akademie daartoe haar handschrift wederom aan de Maatschappij zal ten gebruike geven.

De Afdeeling besluit overeenkomstig dat Voorstel.

De Heer BOORDA biedt der Afdeeling een exemplaar zijner *Javaansche Spraakkunst* aan ten behoeve der boekerij ; welk geschenk in dank wordt aangenomen.

Terwijl verder voor deze zitting niets meer aan de orde is, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

OVER DE STUDIE
DER
GRIEKSCHE INSCRIPTIËN,
DOOR
J. B A K E.

Het aantal van Grieksche Inscriptiën, afkomstig uit de bloeiendste tijden van den Atheenschen Staat, en daarenboven in de naauwste betrekking staande tot de inwendige politiek en de huishouding van dien Staat, is thans aanmerkelijk, en levert ons als 't ware een Archief van Athene; terwijl het gewigt van dien vroeger grootendeels onbekenden schat bijkans geëvenaard wordt door de onvermoeide vlijt, de uitgebreide kunde en het uitstekend talent van mannen, (om van vele anderen te zwijgen) als ROSS, BOECKH en RANGABÉ, die de verminkte en mishandelde overblijfselen op eene meesterlijke wijze verklaren en toelichten. Er zijn intusschen zekere regelen, onafscheidbaar van eene rigtige *methode* van interpretatie, die niet overal even getrouw door de genoemde verdienstelijke geleerden zijn in acht genomen, en welker verzuim tot het maken van conclusiën verleidt, die het crediet van de epigraphische studie zouden in gevaar brengen. Tot die regelen behooren onder anderen de twee volgende: vooreerst, dat men zijne verklaring toetse aan hetgeen van elders bekend en aan geen mogelijke twijfel onderhevig is, en ze niet aanneme, tenzij ze

met het bekende in volkomen harmonie is; ten tweede, dat men eene conjecturale verklaring trachte op te helderen en aan te bevelen met een feit, dat helder gekend kan worden, en zich onthoude van het bezigen van eene losse gissing tot grondslag van eene andere gissing.

Onder de reeds bekende Attische Inscriptiën is mij ééne voorgekomen, bij welker verklaring het mij toeschijnt, dat, noch door den Heer RANGABÉ, noch door den Heer BOECKH voldaan is aan hetgeen, mijns inziens, door eene rigtige methode vereischt wordt. Ik bedoel een der menigvuldige fragmenten, nu twintig jaar geleden opgedolven uit den bodem van de Acropolis, en die, na vroeger bekend gemaakt te zijn, op nieuw is medegedeeld door den Heer RANGABÉ (*Antiquités Helléniques*, N°. 114), en laatstelijk door den Heer BOECKH (*Staatshaush. der Ath.* 2° B. S. 340, 2° Ausgabe). Met weglating van de weinige syllaben, die zich nog op de beide zijanten van den steen vertoonen en bezwaarlijk aan te vullen zijn, laat ik de Inscriptie zelve hier volgen.

ΤΟΙΣ ΕΠΙΣΤΑΤΕΣΙ ΗΟΙΣ
ΑΝΤΙΚΥΣΣΕΔΡΑΜΜΑΤΕΥ.
ΕΠΙΤΕΡΤΕΣΚΑΙΔΕ
ΚΑΤΕΣΒΟΥΣΗΕΙΜΕΤΑ
ΛΕΝΕΣΠΡΟΤΟΣΕΔΡΑΜΜ
ΑΤΕΥΕΕΠΙΚΡΑΤΕΤΟΣΑΡΧ
ΟΝΤΟΣ ΑΘΕΝΑΙΟΙΣΙΝ
ΥΕΜΜΑΤΑ ΤΟΕΝΙΑΥΤΟ
ΤΟΥΤΟΤΑΔΕ
ΧΗΗΗ ΠΕΡΙΛΕΝΟΜΕΝΟΜ
ΗΓΔΔ ΜΕΝΕΚΤΟΠΡΟΤΕΡΟ
ΕΝΙΑΥΤΟ
ΗΔΔ ΧΡΥΣΟΣΤΑΤΕΡΕΣ
ΑΚΕΝΟΙ
ΣΤΑΤΕΡΕΣ

Τοις επισταταις
αντικυσσεδραματευ.
επιτερτεςκαιδε
κατεςβουσειμετα
λενεσπροτοσεδραμ
ατευεεπικρατετοσαρχ
οντος αθηναιοισιν
υεμματα τοενιαυτο
τουτοταδε
χηηη περιλενομενομ
ηγδδ μενεκτοπροτερο
ενιαυτο
ηδδ χρυσοστατερες
ακενοι
στατερες

Naar het schijnt was er geen verschil van lezing tus-
schen de verschillende afschriften op te merken; zoodat de
verklaring van die zijde niet de allerminste zwaarigheid on-
dervindt. Maar ook in andere opzigten is veel in dit
fragment zoo duidelijk, dat het boven allen twijfel verheven
is. Men heeft hier, even als in zoo veel andere Inscriptiën,
een overblijfsel van eene geldelijke rekening van ontvang
en uitgaaf; van den ontvang (λήματα) enkel het begin,
of den eersten post, namelijk het overschot uit de reke-
ning van het vorige jaar (vs. 10): het overige ontbreekt,
even als de opgaaf der uitgaven (ἀναλωθέντα). Zijn wij
daardoor verstoken van de kennis van zaken, die men met
groote belangstelling zou vernomen hebben, men kan toch,
niettegenstaande ook het begin van het document verloren
is, vaststellen, vooreerst, dat de rekening gedaan wordt
door *Epistaten*, vervolgens, dat zij gedaan is, zooals de
naam van den Archon het aanwijst, in Ol. 86. 3. Wat
is er dan dat eenige moeilijkheid baart? Het is, hetgeen
men vs. 3 en 4 leest, ἐν τῇ τετάρτῃ καὶ δευτέρῃ βουλῇ.
RANGABÉ en BOECKH hebben beiden die moeilijkheid er-
kend. Laat ons zien op welke verschillende wijze door
ieder dier geleerden de oplossing daarvan geleverd wordt.

De zonderlinge opvatting van RANGABÉ, dat men hier te
denken heeft aan de *Epistaten*, die bij de Prytanie dage-
lijks verwisselden, en dat het opperste toezigt over de
staats-kas telkens aan den Epistaat van één dag was opge-
dragen, werd natuurlijk door BOECKH (t. a. pl. bl. 342)
afgewezen. Men wordt wel, in het belang van die op-
vatting, verwezen naar Scholiasten en Lexicographi, aan
welk soort van gezag men ook de meening verschuldigd
is, dat de sleutel van de staatskas in den ἐπιστάδομος evenzoo
van den eenen Epistaat op den anderen overging; maar het
trof mij, dat RANGABÉ voor dat gevoelen ook steun zocht
in de merkwaardige Inscriptie bij BOECKH C. J. N°. 76

(en *Staatshaush.* II. p. 49. volg.) Het is immers duidelijk, dat de Epistaten, aldaar § 7 vermeld, nevens de *ταμῖαι* en de *ἱεροποιοὶ* geen andere kunnen zijn, dan zoodanige, die met de administratie van een of anderen tempel belast waren *). Om de tegenwerping te ontwijken, dat, de door hem bedoelde Epistaten hier verstaan wordende, hier niet meer dan één, in plaats van meerderen, behoorde aangewezen te zijn, veronderstelt RANGABÉ, dat hier sprake is van het bij verschillende opvolgende tijden storten van gelden in de staatskas, zoodat het noodig werd meer Epistaten te noemen, onder wier op elkander volgend toezigt die gelden ontvangen en bewaard waren geworden. Met den ontvangst en de bewaring van staatsgeld en Prytanen, noch de dagelijksche Epistaten van dezen, als zoodanig, iets te maken. De Prytanie zelve was niet meer dan eene verwisselende deputatie uit den Raad, aan welke alleen bij volksbesluit eene of andere bemoeijing met de administratie kon worden opgedragen, maar vereenigd met den Raad †). Nog eene andere nieuwigheid, het gevolg van zijn stelsel, zoekt RANGABÉ te verklaren: deze namelijk, dat zijne Epistaten een *γραμματεὺς* hebben in de Inscriptie. Dezen houdt hij voor denzelfden, die *γραμματεὺς τῆς βουλῆς* was. In de uitmuntende uiteenzetting van het anders tamelijk verward punt der *γραμματεὺς* bij den Atheenschen staat, die wij aan BOECKH verschuldigd zijn (*Staatshaush.* I. bl. 251 volg.) zal men niets aantreffen, dat ten gunste is van RANGABÉ's meening; en BOECKH acht het ook voldoende met een enkel woord deze dwaling te vermelden (t. a. pl. p. 259. not. a).

*) Παρὰ δὲ τῶν νῦν ταμῶν καὶ τῶν ἐπιστᾶτων καὶ τῶν ἱεροποιῶν τῶν ἐν τοῖς ἱεροῖς, κ. τ. λ. In eene Delische Inscriptie, C. I. N°. 2266, worden eveneens *ἱεροποιοὶ* met *ἐπιστάται* verbonden.

†) C. I. N°. 76, § 5. ἀποδόντων δὲ τὰ χρήματα οἱ πρυτάνεις μετὰ τῆς βουλῆς.

Als een voorbeeld, hoe uit een eenmaal verkeerd aangenomen stelsel andere moeilijkheden ontstaan, die bezwaarlijk opgelost kunnen worden dan met zeer gewaagde hypothesen, kan ook het betoog van RANGABÉ dienen, waarmee hij het noodig acht de geringe som van 1470 drachmen (XXXXHH^{II}AA) te verdedigen, die opgegeven wordt het overblijfsel in kas te zijn van de administratie van het vorige jaar. Aangenomen, dat men hier de rekening van de Staatskas heeft, die reeds sedert vele jaren (Ol. 79. 4) te Athene grootendeels uit de schattingen der bondgenooten bestond, op een jaarlijksch bedrag, eerst van 460, later, onder PERICLES, van 600 talenten, moest dit nietsbeduidend overblijfsel van 1470 drachmen ongeloofelijk schijnen, vooral nu men op gezag van PERICLES zelf (*Thucyd.* II. 13) weet, dat drie jaar slechts na die rekening, bij den aanvang van den Peloponnesischen oorlog, 6000 talenten in de staatskas waren, nadat aan de Propyléén en de overige gebouwen, en aan het beleg van Potidea reeds 8700 talenten waren besteed. Maar RANGABÉ schrijft dien overvloed van beschikbare middelen toe aan belangrijke aanbiedingen van geld door de bondgenooten gedaan tegen het begin van den Peloponnesischen oorlog *). Ik moet verklaren te vergeefs gezocht te hebben naar eenig gezag voor dit feit, dat mij daarenboven reeds op zich zelf ongeloofelijk voorkomt wegens de genoegzaam bekende gezindheid der bondgenooten jegens Athene.

Wat in den 3den regel voorkomt (*ἐκ τῆς τεταπτης καὶ δεκάτης βουλῆς*), moest natuurlijk zeer vreemd voorkomen. Na

*) p. 168. «excepté les tributs ordinaires, les alliés les plus zélés, et qui trouvaient leur avantage particulier dans la guerre de Peloponnèse, avaient offert des sommes d'argent considérables aussitôt que cette guerre eut éclaté. Les Lampsaciens, comme tous les habitants de l'Helléspont étaient de leur nombre," *Thucyd.* I. 117. Maar in die plaats treft men daarvan niets aan.

een paar andere veronderstellingen, die onmogelijk waren aan te nemen, afgekeurd te hebben, zegt RANGABÉ dat er „niets anders overschiet” dan hieronder te verstaan „de 14de vergadering van den Raad”, hetgeen hij aldus verduidelijkt, τετάρτης καὶ δεκάτης (συνόδου τῆς) βουλῆς. Hij be- kent evenwel, dat deze wijze van de zaak uit te drukken, „niet gebruikelijk” was; „maar (voegt hij er bij), deze „Inscriptie is ook de eenige, voor zoover mij bekend is, „waarin deze formule voorkomt.” Ik moet den schanderen geleerde om versooning vragen, wanneer ik daartegen beweer, vooreerst, dat die uitdrukking, voor de bedoelde beteekenis, zelfs al vult men ze aan, in strijd is met de standvastige gewoonte der taal; maar ook, ten tweede, dat, volgens zulk eene verklaring, de rekening niet alleen aan een duidelijk aangewezen jaar gehecht wordt (door den naam van den eersten γραμματεὺς van den Raad, en door dien van den Archon), maar ook aan één bepaalden dag, terwijl het bekend is, dat de vermelding van den dag, hetzij van de Prytanie, hetzij van de maand, blijkens alle bekende documenten, en uit den aard der zaak, beperkt was tot volksbesluiten.

Om deze redenen zal het niemand verwonderen, dat BOECKH de RANGABÉSCHE verklaring verwerpt. De uitstekende man behandelt het vraagstuk opzettelijk en uitvoerig in het III^{de} hoofdstuk zijner *Allgemeine Bemerkungen* over de *Tributlisten* (*Staatshaush.* II. p. 590. volg.) Ik ga het zonderlinge vermoeden van MEIER voorbij, met regt door BOECKH wederlegd, dat men hier aan DELOS zou te denken hebben, en aan een DELISCHEN raad, en aan de Epistaten van een bonds-tempel, terwijl, zooveel mij bekend is, in de Inscriptiën, die wij van DELOS overig hebben, nergens van een γραμματεὺς τῆς βουλῆς gerept wordt *). Ook in andere

*) De γραμματεὺς, genoemd aan het begin van het *Marmor Sandvicense* (C. I. N°. 158), behoorde bij de Delische Amphictyones.

bijzonderheden van vorm vindt **BOECKH** het bewijs, dat de rekening, waarvan de Inscriptie een fragment is, te Athene t' huis behoort, en dat men dus aan geene andere Epistaten te denken heeft, dan aan zoodanige, die daar in 't algemeen *ἐπιστάται τῶν δημοσίων ἔργων* heetten. Hij vergelijkt dus, zeer te regt, deze rekening met andere rekeningen, die ons uit bewaarde Inscriptiën bekend zijn, zooals met die van den wederopbouw van den Polias-tempel (C. J. N°. 160) en met die van den bouw van de Propyléen (bij **RANGABÉ** N°. 89. A. *Staatsh.* II. p. 336); en hij verklaart het ontbreken van den naam van het gebouw, waartoe de rekening betrekking heeft, daaraan, dat men hier niet meer dan een klein gedeelte heeft van eene rekening, welker hoofd verloren is: het vermelden van het overschot in het vorige jaar (vs. 10) geeft regt om te besluiten, dat de rekeningen van vroegere jaren zullen voorafgegaan zijn. Ik heb niets te voegen bij de verdere redeneringen, waarmede hij, tegen het gevoelen van **MUILLER**, betoogt, dat men hier noodzakelijk aan eene Attische rekening te denken heeft, en aan een Atheenschen Raad: maar eindelijk komt hij tot de groote moeilijkheid, daarin gelegen, dat de jaren van den Raad geteld worden. Deze formule wordt rigtig door hem erkend als ééne der aanwijzingen van het jaar, waartoe dit gedeelte der rekening behoort, even als de opgave van den eersten *γραμματεὺς* en van den Archon. Dat de jaren van den Raad niet geteld werden van **KLISTHENES** af, die den Raad van Vijfhonderd instelde, begrijpt men van zelf; men zou tot een veel grooter getal dan 14 jaren gekomen zijn in Ol. 86. 3. Nu redeneert **BOECKH** op volgende wijze: „Het tijdstip,” zegt hij, „waar-
 „mede de jaartelling aanving, moet door eene bijzondere
 „en zeer merkwaardige inrigting onderscheiden zijn; en,
 „vermits deze telling slechts bij eene financie-zaak, en wel
 „bij eene rekening van ontvang en uitgave van een Collegie
 „voorkomt, welligt nog meer bijzonder bij eene zoodanige
 „rekening, die betrekking had op het besteden van de

„tributen (der bondgenooten), en daar de Raad van Vijfhonderd
 „het opzigt voerde over het gansche financie-wezen, zoo is
 „het hoogst waarschijnlijk, dat dit tellen van de jaren van
 „den Raad hebbe aangevangen met de invoering van eene
 „nieuwe financiële organisatie (Finanzordnung), inzonder-
 „heid met betrekking tot rekeningen en tot rekenschappen
 „over ontvang en uitgaaf.”

Ik moet hierbij doen opmerken, dat de hypothese van eene nieuwe financiële organisatie, met welke een aanvang zou gemaakt zijn van het tellen van de jaren van den Raad, bij BOECKH ontstaan is met het oogmerk om het bepaalde jaar te vinden van den aanvang dier merkwaardige en bijna onafgebroken reeks van Tribuut-Lijsten (waarop de quota's der talrijke bondgenooten, aan de bondgenootschappelijke kas te voldoen, staan opgeteekend), en welker fragmenten, op zich zelve reeds hoogst belangrijk, door de onvermoeide zorg en uitstekende schranderheid van RANGABÉ en later van BOECKH in dit Tweede Deel zijner *Staatshaus-haltung* zijn gerangschikt en verklaard. De hypothese is inderdaad vernuftig, maar ik kan haar bij geene mogelijkheid aannemen. Zij eischt meer dan geleverd kan worden. In vele der Tribuut-Lijsten-fragmenten wordt, meestal vóór de vermelding der Hellenotamien, een collegie (ἀρχή) genoemd met den naam van οἱ τριτάτοι, maar dat ons van elders ten eenemale onbekend is. Men mag evenwel uit die vermelding aan het hoofd van de Tribuut-Lijsten opmaken, dat het, in zekeren zin, belast was met de berekening van het ontvangene bij, of verschuldigde aan de kas, waarin de Tributen der bondgenooten vloeiden. BOECKH gaat verder: hij denkt een geheel nieuw organisme uit van de behandeling en verantwoording van de Tributen, en, naar aanleiding van eene op zijn minst zeer twijfelachtige lezing in eene andere Inscriptie (C. J. N°. 76 en wederom behandeld *Staatshausk.* II. p. 49, volg.), maakt hij van deze Dertigen een nieuw Collegie van Logisten. Dit alles stelt

hij voor t. a. pl. p. 583. Een weinig verder p. 621 zegt hij, dat dit Collegie rekening aflegde van zeker gedeelte der Tributen, dat aan den tempelschat van Minerva verschuldigd was. Zonder nu te spreken van het gebrek aan standvastigheid in de voorstelling dezer hypothesen, — zelf hoop ik later dit punt opzettelijk te onderzoeken, — komt het mij, met verlof van den uitmuntenden geleerde, voor, dat, al kon zij geheel worden aangenomen, de zaak, die er door verdedigd en verklaard moest worden, niet veel zou winnen.

Eene reforme in de financiën moest de aanleiding zijn tot het tellen van de jaren van den Raad. Maar wat vindt men in de vermelding van de Dertigen? Toegestaan dat dit een nieuw Collegie is geweest, zie ik daarin niets meer dan een vraagstuk van ondergeschikten aard, tot de administratie en de verrekening behoorende, maar door welke de betrekking van den Raad tot de financiën niet in het allerminst werd veranderd. Ik mag dus vragen, bestond er alzoo aanleiding tot eene zoo merkwaardige nieuwigheid, alsof er in den vorm van den Staat, of in de verdeeling der Staatsmagten eene omkeering plaats had, dat men van dat tijdstip af als eene nieuwe politieke periode meende in te gaan, waarvan de jaren nu zouden geteld worden? Ik houd dit voor onmogelijk. Men verlieze daarbij vooral niet uit het oog, dat het tijdvak, waartoe deze geheele zaak behoort, dat is van Pericles overwegenden invloed, door welchen het hem mogelijk was, met volkomen behoud van de oude vormen omtrent het opperste toezigt van de inkomsten en uitgaven van den Staat, inderdaad over de aanzienlijke middelen, die in de schatkist vloeiden, te beschikken.

Nu beweer ik, dat men die jaartelling van den Raad zelve beschouwende, gereede aanleiding tot twijfel erlangt, wanneer in de eerste plaats geene verklaring voldoet, en vervolgens die telling gemist wordt in documenten, die en tot hetzelfde tijdvak behooren, en van volkomen gelijken aard

en inhoud zijn. Blijkens meerdere voorbeelden behoort men te besluiten, dat, in dien tijd, de aanwijzing van het jaar van den Raad niet anders geschiedde dan door de vermelding van den naam van hem die *πρῶτος ὑπαρχαίτης*, en van den Archon. Niemand kende beter die voorbeelden dan BOECKH zelf, die ze tweemaal verzameld heeft (C. J. I. p. 112, a. en *Staatshaush.* II. p. 594). Ik voeg daarbij de Inscriptie bij RANGABÉ N°. 113, door BOECKH behandeld t. a. pl. p. 228; en het Psephisma van Ol. 86. 4, bij BOECKH C. J. N°. 74. Maar ook verder gaande, en alle Inscriptiën doorlopende, waarin aan het hoofd de Raad vermeld wordt, vindt men nergens die jaartelling: en het is toch niet denkbaar dat die telling, ware ze inderdaad officieel, ten gevolge van eene of andere zeer gewichtige re-forme, aangenomen, niet overal zou opgevolgd zijn geweest. Het allermeeest is met die telling in strijd de aard zelf van den Atheenschen Staat en van die democratie. De hoogste magt, vooral sedert KLISTHENES, berustte bij den Raad en het Volk (*ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος*). Voorzeker was het lidmaatschap van den Raad eene betrekking, die slechts een jaar duurde, maar het ligchaam zelf, niet meer dan eene deputatie uit het Volk zijnde en zich daarin oplossende, was altijddurend, en was met de democratie zelve ontstaan. Waartoe dan de jaren geteld? Het tellen van de jaren komt integendeel eigenaardiger te pas bij het instellen van buitengewone Collegiën, aan welke een voorbijgaande last wordt opgedragen, welke volbragt zijnde, tevens het Collegie zelf ophoudt te bestaan.

Dit laatste is geen hypothese, en men heeft zelfs niet ver te zoeken naar voorbeelden, die juist hier het allermeeest passend zijn. De Inscriptie, door RANGABÉ (N°. 89) uitgegeven, en door BOECKH (t. a. pl. p. 337, B.) behandeld, is een fragment van de rekening der Epistaten, die het toezigt hadden over den bouw van de Propyléen,

welke rekening tot hetzelfde jaar (Ol. 86. 3.) behoort als de rekening, die wij nu behandelen. Zij luidt, naar aanvullingen, waaraan niet te twijfelen valt, vooral wat het punt betreft, waarom het mij nu te doen is, aldus:

Τάδε Ἀθηναί [οισιν ἀνηλώθη ἐπὶ τῆς τετ-
 ἀρτης ἀρχῆς ἢ Διογέ [νης ἑγραμμάτευσ
 ἐπὶ τῆς βουλῆς ἢ Μετα [γένους πρώτος ἑγραμμάτευσ
 ἐπιστάται Ἄρισ[

Men treft hier eene jaartelling, maar die enkel betrekking heeft op het Collegie van Epistaten, met den bewusten Propyléénbouw belast: en dat dit jaar (Ol. 86. 3.) juist het vierde jaar was sedert den aanvang van dien bouw, zoodat de aanvang plaats had onder het Archontaat van EUTHYMENES, weten wij niet alleen uit het getuigenis van PHILOCHORUS, bij HARPOCRATION v. Προπύλαια, maar nu ook uit eene door PITTAKIS, in 't voorleden jaar, ontdekte Inscriptie *). Het is nu bijna onnoodig ook te verwijzen naar de Tribuut-Lijsten, waarin telkens de ἀρχή, die de rekening aflegt, bij jaartelling aangeduid wordt.

Op deze wijze hebben we eene jaartelling, die niet alleen op ontwijfelbare autoriteit steunt, maar die even rationeel is als die andere, door ΒΟΕΚΚΗ verdedigd, op geenerlei wijze te verklaren is of in overeenstemming te brengen met de natuur der zaak. Ik ben er door tot het vermoeden gekomen, dat de werkman, wien het was opgedragen de bewuste rekening op den steen te beitsen, drie woorden zal overgeslagen hebben, en dat het voorbeeld, hem gegeven, aldus is geweest:

ἐπὶ τῆς τετάρτης καὶ δεκάτης ἀρχῆς, ἐπὶ τῆς βουλῆς κ. τ. λ.

door welke invulling de vaste en officieële formule volkomen hersteld wordt.

*) Diary in Turkish and Greek waters, by the Right Honourable the Earl of Carlisle. 4th Edit. p. 315.

Nu begrijp ik zeer wel, dat zoodanige uitkomst op zich zelve alles behalve voldoende zal geacht worden om mijn vermoeden te regtvaardigen; en men zal mij tegenwerpen, dat dergelijke gissingen, meermalen gewaagd en zelfs volkomen toegestaan bij stukken, die we niet dan uit handschriften en telkens herhaalde afschriften kennen, bijna niet toe te laten zijn ten opzichte van de authentieke documenten der oudheid zelve.

De algemeene opmerking, dat fouten en slordigheden van dien aard te verwachten zijn van werklieden, die met de eischen der naauwkeurige taal, en vooral met de zaken, die er door uitgedrukt moeten worden, minder bekend zijn, kan, ik wil het toestemmen, velen voorkomen, niet overtuigend genoeg te zijn. Ik zal dus een en ander voorbeeld, dat mij het eerst in de hand komt, mededeelen, om te doen zien dat mijn vermoeden op eenige ondervinding steunt.

In een tamelijk mishandeld en onvolledig fragment eener Inscriptie, naar PITTAKIS medegedeeld door RANGABÉ N°. 293, vindt men in den derden regel

ολλακαθαπερτιου

dat een overblijfsel is van de formule, τὰ μὲν ἄλλα καθάπερ τῇ βουλῇ, zooals men die meermalen aantreft, bijv. bij BOECKH C. J. N°. 88, en op eene andere in N°. 106. Vergel. BOECKH, *Seewesen*, p. 466. b. 24; maar in den door mij aangeduiden regel is de β van βουλῇ overgeslagen.

Merkwaardig is te dien opzichte, dat somtijds, hetgeen verkeerd was overgeslagen door den werkman, later met kleiner schrift tusschen de regels werd ingevoegd. Twee voorbeelden daarvan wijst BOECKH aan, met betrekking op de Inscriptiën van het Zeewezen: zie zijne *Verbesserungen und Nachträge zu den drei Bänder der Staatshaush.* p. XVII. Een stellige misslag van den werkman is het te

noemen, waar men in een merkwaardig Psephisma (onder de Inscriptiën door BOECKH uitgegeven, *Seewesen. Urk.* XV en XVI, p. 536 en 139) leest: *ἐὰν δὲ οἱ τῶν νεωρίων ἄρχοντες οἱ ἐπ' Ἡγησίου ἄρχοντες* κ. τ. λ., in plaats van *οἱ τῶν νεωρίων ἐπιμεληταί*, welke uitdrukking en in datzelfde stuk, en overal elders de eenige gebruikelijke is: het volgende *ἄρχοντες* gaf aanleiding tot dien misslag. Op gelijke wijze, is, zooals zeer juist door BOECKH gezien is, een geheel woord overgeslagen in een ander Psephisma (*Seewesen, ald. p. 540. litt. X. vs. 159*), alwaar staat: *ὅσοι τῶν τριτάρχων χαλὰ καὶ σιδηρὰ γεγραμμένοι εἰσὶν τὰδε ἔχουσιν* κ. τ. λ. in plaats van *γεγραμμένοι εἰσὶν ἔχοντες τὰδε ἔχουσιν*, zooals en elders geschreven staat, en de taal vordert: en even zoo vind ik elders het woord *ἔχουσι* weggelaten (*Seewesen, Urk. XVII, p. 463, vs. 23.*) dat, blijkens menigvuldige voorbeelden, gevorderd werd. In de Inscriptie bij BOECKH (C. J. N°. 93, vs. 17) staat: *ἀμπελουργὸν δ' ἐπάγειν* met weglating van den infinitivus *ἔειναι*, welke zelfde infinitivus teregt hersteld wordt door RANGABÉ (N°. 250, p. 315, vs. 35) in het belangrijk Psephisma betreffende de Methonaei. In eene Inscriptie uit Ol. 114. 3 oordeelt BOECKH (*Zur Geschichte der Mondcyclen p. 48*) dat ontwijfelbaar eene fout in de maand plaats heeft, en *Σκροποριῶνος* te lezen is, in plaats van *Θαργηλιῶνος*. Ontelbaar zijn voorts andere schrijffouten, door een ieder, zelfs bij het vlugtig doorlezen der getrouwe afbeeldingen van Inscriptiën, op te merken; waartoe, onder zoovele andere, behoort het gebruik van *ἐπι* in plaats van *ἐπειδὴ*, opgemerkt door MEIER *Comment. Epigraphica Secunda, p. 65*. Voorbeelden uit de documenten, die ons alleen uit de handschriften bekend zijn, komen welligt minder in aanmerking; en evenwel kan ik het vermoeden niet onderdrukken, dat dergelijke stukken, die ontleend schijnen geworden te zijn aan het bekende doch verloren werk van CRATERUS, die ze zelf waarschijnlijk van de authentieke stuk-

ken heeft afgeschreven, meermalen den oorspronkelijken vorm teruggeven met de fouten, die daarin waren. In het III^{de} Psephisma betrekkelijk LYCURGUS (bij PLUTARCHUS vit. X ORAT. fin.) staat, volgens de handschriften: *εις δὲ τὴν ἀναγραφὴν τῶν ζηλῶν δοῦναι τὸν ταμίαν τοῦ δήμου πεντάκοντα δραχμὰς ἐκ τῶν εἰς τὰ ψηφίσματα ἀναλισκομένων τῷ δήμῳ*. Uit vergelijking met het Decretum Salaminium oordeelt BOECKH (C. J. I. p. 151) dat *κατὰ* overgeslagen is, en gelezen moet worden *τὰ κατὰ ψηφίσματα*. De tekst is hierdoor nog niet gezuiverd. Wat is toch *εις τὰ κατὰ Ψ. ἀναλ.*? De vergelijking met een ander Psephisma, behandeld door MEIER (Comment. Epigr. II, N°. 68, p. 99) en met een ander, bij CURTIUS (Inscriptt. Atticae nuper repertae duodecim. p. 13.) bewijst, dunkt mij, voldingend, dat er gelezen moet worden, *ἐκ τῶν κατὰ ψηφίσματα*, zoo als ook in C. J. N°. 92 bewaard is. Het was eene aanwijzing, hoe de *ταμίαι* deze buitengewone uitgave zou behooren te verantwoorden: men zal toch niet kunnen aannemen, dat er vooraf eene som bestemd was voor buitengewone uitgaven, die niet *ἐκ τῶν νόμων*, maar *ἐκ ψηφίσματος* geschiedden. Bij DEMOSTHENES Macart. p. 1075, 2) wordt, in eene daar aangehaalde wet, eene geheele phrase gemist, naar het oordeel van alle geleerden.

Ik zou het getal van zulke voorbeelden nog aanmerkelijk kunnen vermeerderen; maar het vermelde is, geloof ik, van dien aard, dat het mijn geuit vermoeden moet aanbevelen, dat, namelijk, de werkmán, verleid door gelijke woorduitgangen en door het gemak der constructie, zich vergist kan hebben met de weglating van de drie aangewezen woorden. Ik meen daarenboven meer dan genoeg gezegd te hebben om een ieder te overtuigen, dat alleen op deze wijze de Inscriptie kan ontheven worden van iets, dat ten eenenmale ongerijmd is, en dat zij integendeel in volkomen harmonie gebragt wordt met hetgeen ons op de ontwijfelbaarste

wijze bekend is van de administratie van den Atheenschen Staat.

Nu keer ik terug tot hetgeen zeer juist door BOKKH zelf wordt aangenomen, dat we hier eene afrekening hebben van Epistaten, zonder twijfel wegens een of anderen bouw; maar, wanneer hij er bijvoegt, dat het onmogelijk is te bepalen tot welk werk die rekening betrekking had, moet ik nu van hem verschillen. Wordt de door mij voorgestelde invulling als noodzakelijk beschouwd, dan heeft men de veertiende ἀρχὴ van het Collegie van Epistaten, door hetwelk de verantwoording wordt gedaan, en Ol. 88. 2 zal dan niet het eerste jaar van den Raad zijn, maar het eerste, waarin genoemd Collegie rekening deed. Wanneer men moet toestemmen, dat dan deze Epistaten tot een belangrijken bouw zullen gemachtigd zijn geworden, dan komen wij tot het zeer natuurlijk besluit, dat geen andere onderneming te verstaan is, dan de bouw van het Parthenon, waarmede in dat jaar een aanvang zou gemaakt zijn.

Tot nog toe heeft men deswege nergens eene bepaalde opgave aangetroffen, en de geleerden waren dus wel genoodzaakt te verklaren, dat het jaar van het aanvangen van dien bouw geheel onzeker was. (Men zie LEAKE's *Topographie*, vertaald door BAITER en SAUPPE, p. 332, volg. BEULÉ, *l'Acrop. d'Athènes*. I. p. 45, volg.). Men giste evenwel, met reden, dat die kostbare onderneming door PERICLES was doorgezet vóór het uitdrijven van zijnen tegenstander, THUCYDIDES MELESIAS zoon, die hem zulke verspillingen met partijzucht had verweten. Het jaar nu van THUCYDIDES ballingschap is Ol. 84. 1: en drie voorafgaande jaren zullen hem dus, wegens de reeds besteede sommen, aanleiding hebben kunnen geven tot die hatelijke verwijtingen. Volgens mijne herstelling der Inscriptie wordt dus het jaar juist aangewezen.

Ik voorzie evenwel de tegenwerping, dat het Parthenon

één jaar vóór den aanvang van den bouw der Propyléén voltooid was, dus Ol. 85. 3, zoodat wel eene rekening, daarop betrekkelijk, kon toegelaten worden van het negende jaar van het Collegie der Epistaten, maar niet van het veertiende jaar. Die voltooiing evenwel wordt door geen getuigenis aangewezen: men weet niets anders, dan dat het kunstwerk van PHIDIAS, het kostbare Athenebeeld, in dat jaar in het Parthenon geplaatst is, en het is niet dan bij gissing, dat BOECKH dit voor de inwijding van den tempel houdt (*Staatshaush.* II. p. 146.), zooals LEAKE, natuurlijk op denzelfden grond, de voltooiing in acht jaren stelt (*Topogr.* p. 333, vergel. BEULÉ t. a. pl.). Het doet mij leed; maar ik zie geene genoegzame gronden òf om het plaatsen van het Athenebeeld aan te nemen voor de voltooiing van het gansche gebouw, òf om aan de geheele voltooiing een langeren arbeid dan van acht jaren te ontfeggen. Wat dit laatste betreft: de uitdrukkingen van PLUTARCHUS (*Periclc.* 13), die de snelheid bijzonder roemt, waarmede de onder PERICLES bewind ondernomen werken tot stand gebragt werden, behooren volstrekt niet in dien zin opgenomen te worden, dat de volkomen voltooiing van een gebouw als het Parthenon in weinige jaren zou bereikt zijn geweest: veel minder doet hier af de vergelijking met de Propyléén, wier bouw niet meer dan vijf jaren gekost heeft. Hier komt eene zeer juiste opmerking te pas van BEULÉ (t. a. pl. p. 168, volg.), waar hij de meer algemeene bewondering, die de Propyléén genoten, verklaart: zij waren, zegt hij, teregt, van eene eenvoudigheid, die zelfs de versierselen der beeldhouwkunst niet noodig had gehad, en die al het effect overliet aan de lijnen en de proportiën. Is het nu te verwonderen, dat de tallooze kunstwerken en versieringen, aan het Parthenon besteed, ettelijke jaren langeren arbeid gekost hebben? vooral terwijl het bekend is, welk een tijdverloop plaats had eer men met den bouw van

andere monumenten, onder anderen van den tempel van Athene Polias gereed was.

Met deze beschouwingen meen ik aan de door mij behandelde Inscriptie hare ware beteekenis en plaats verzekerd te hebben. Het is waarschijnlijk, dat PERICLES zelf een der Epistaten was, die het beheer hadden van al wat tot den bouw van het Parthenon behoorde. Daarbij is het van groot belang, te weten hoe de beschikking over de noodige middelen voor de bedoelde kostbare ondernemingen, in die tijden, te Athene geregeld was. Maar dit laatste vooral vereischt een opzettelijk onderzoek, waarmede ik mij spoedig hoop te kunnen bezig houden.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 10^{den} DECEMBER 1855.

Tegenwoordig, de Heeren: J. BAKE, S. KARSTEN, J. VAN HALL,
J. A. NIJHOFF, G. H. M. DELPRAT, C. LEEHMANS, R. C. BAKHUIZEN
VANDEN BRINK, L. J. F. JANSSEN, J. ACKERSDIJK, H. J. KOENEN,
A. RUTGERS, J. DE BOSCH KEMPER, T. ROORDA, J. HOFFMANN,
W. MOLL, en van de Natuurkundige Afdeeling: W. C. H. STARING.

De Heeren HOLTJUS, DE WAL, JUYNBOLL, COBET, DE VRIES
en BRILL hebben schriftelijk kennis gegeven, dat zij, deels
om redenen van gezondheid, deels wegens ambtsbezigheden,
verhinderd werden de vergadering bij te wonen. De Heeren
VAN LENNEP en VAN DEN BERGH hebben zich mondeling
laten verontschuldigen.

Het Proces-verbaal der vorige vergadering wordt voor-
gelezen en met eene kleine wijziging goedgekeurd en vast-
gesteld.

De Voorzitter vraagt of de Commissie, in wier handen
is gesteld de Bijdrage, door hem in de vorige vergadering
medegedeeld, gereed is deswege Rapport uit te brengen.
Dit Rapport wordt voorgedragen door den Heer KARSTEN,
en is daartoe strekkende, dat dit stuk overwaardig is in de

Verslagen en Mededeelingen opgenomen en alzoo ter kennis van het Publiek gebracht te worden.

De Voorzitter meldt, dat door een der Leden eene bedenking is gemaakt tegen een beweerde in het Opstel voorkomende, doch dat hij meent die bedenking genoegzaam te hebben kunnen oplossen, gelijk dan ook het gezegde Lid met die opheldering heeft kunnen genoeg nemen.

Daarna leest de Heer KOENEN zijne Tweede Historische Bijdrage, behelzende eene *Historisch-Juridische beschouwing der Verantwoording*, op naam van *Prins Willem I*, door diens getrouwen aanhanger en medestander DE VILLERS vervaardigd. In die Apologie wordt schier op elke bladzijde een beroep op de bepalingen des Leenrechts gedaan, en de Heer KOENEN meende dus, dat eene zorgvuldige toetsing van dit merkwaardige staatsstuk aan de beginselen van het feudale recht der moeite wel waard was. Uit de bijzonderheden van dien aard, door den Spreker medegedeeld, volgde zijns inziens, dat de opstand der Leenmannen en Steden van FILIPS tegen dezen hunnen Leenheer zich naar die beginselen allezins liet rechtvaardigen.

De Voorzitter, den Heer KOENEN voor zijne Bijdrage dankzeggende, stelt die in handen derzelfde Commissie, aan welke ook des Sprekers vorige Historische Bijdrage om rapport wegens de plaatsing is in handen gegeven.

De Heer KARSTEN biedt der Afdeeling een exemplaar aan zijner uitgave van den *Agamemnon van Eschylus*, en deelt omtrent dat werk eenige belangrijke bijzonderheden mede.

Na een kort overzicht te hebben gegeven van den inhoud en loop van het Treurspel, doet hij opmerken, dat de gewone tekst van dit stuk zeer bedorven is, en deelt mede, dat hij een 14 of 15tal verzen heeft aangetroffen, die, zijns inziens, buiten twijfel onecht zijn. Er zijn ook verplaatsin-

gen van regels in het stuk op te merken, en de Spreker wijst een zestal verzen aan, die op esthetische en logische gronden eene andere plaats vereischen, dan die waarop zij voorkomen. Eindelijk wijst hij op de interpolatie van enkele woorden en op de verkeerde scheiding of zamenvoeging van sommige woorden; terwijl het blijkt, dat zelfs wel eens een enkel verkeerd accent tot eene dwaze lezing heeft aanleiding gegeven.

De Spreker wordt uitgenoodigd, van deze Mededeeling eene korte opgave voor het Proces-verbaal te vervaardigen; daar zij uit den aard der zake minder geschikt is, om in de *Verslagen en Mededeelingen* in het breede te worden geplaatst.

De Heer RUTGERS, het woord erlangd hebbende, leest eene Verhandeling voor over de bekende *Tabulae Eugubinae*, van welke de Spreker meent, dat zelfs beroemde geleerden te vergeefs de uitlegging hebben beproefd. Eene voldoende verklaring is ook in der daad volgens den Heer RUTGERS onmogelijk, daar die koperen platen onechte, ondergeschoven stukken zijn, van welke soort van vervalschingen en verdichte monumenten hij eenige voorbeelden bijbrengt. Hij betoogt voorts, zoowel op inwendige als uitwendige bewijsgronden, dat die *tabulae* niet echt kunnen zijn, en men zich dus de moeite besparen kan, om verder naar de verklaring dezer inschriften te trachten.

De Voorzitter dankt den Heer RUTGERS voor zijne belangrijke Mededeeling, en benoemt eene Commissie, bestaande uit de Heeren LEEMANS, JANSSEN en HOFFMANN, om wegens de plaatsing dezer Verhandeling in de *Verslagen en Mededeelingen* der Afdeeling rapport uit te brengen.

Inmiddels doet de Heer LEEMANS opmerken, dat de beroemde LEPSIUS, wiens vruchteloze poging tot uitlegging der besprokene Inscriptie door den Heer RUTGERS was ver-

meld, die min gelukkige proefneming in zijn academisch proefschrift had gedaan, zoodat deze vergeefsche poging niets aan 's mans welverdienden roem te kort doet, hetgeen de Heer **RUTGERS** volmondig beaamt.

De Heer **KOENEN** acht het, ook bij het reeds vergevorderde uur en wegens de afwezigheid van eenige Leden, die de Nederlandsche Taalkunde tot hun bijzonder vak hebben gekozen, verkieslijk, het wetenschappelijk onderhoud over dat onderwerp nog tot eene volgende vergadering uit te stellen; maar deelt inmiddels zijne denkbeelden mede, omtrent de wijze waarop dit op eene nuttige en vruchtbare wijze zal kunnen plaats hebben.

De Vergadering neemt daarmede genoegen, en terwijl niemand verder het woord vraagt, wordt de gewone vergadering gesloten.

M E D E D E E L I N G

VAN DEN HEER

S. KARSTEN,

BETREFFENDE DEN

AGAMEMNON VAN AESCHYLUS.

De Heer KARSTEN bood aan de Academie een exemplaar aan eener onlangs door hem in 't licht gegevene Editie van den *Agamemnon* van AESCHYLUS, en achtte het niet ondoelmatig, bij deze gelegenheid de Vergadering omtrent den aard zijner bewerking eenigermate in te lichten.

Het is bekend, zeide de Spreker, dat dit treurspel één der schoonste, maar tevens één der meest bedorvene dichtstukken is, die uit de klassieke Oudheid tot ons zijn gekomen, en dat de vlijt en schranderheid van vroegere uitleggers nog ruime stof voor kritiek en interpretatie hebben overgelaten. Of schoon ik mij niet durf vleijen alle zwarigheden opgelost of alle klippen gelukkig vermeden te hebben, koester ik evenwel de overtuiging, een groot aantal bedorvene en onverstaanbare plaatsen verbeterd, duistere of verkeerd begrepene opgehelderd, en daardoor aan deze tragedie een veel verbeterd aanzien te hebben gegeven.

Voor mijn tegenwoordig oogmerk acht ik het niet on-

doelmatig een overzicht te geven van de voornaamste *fontes errorum*, waardoor de text van den *Agamemnon* is ont sierd geworden, vertrouwende dat zoodanige opgaaf, ook op zich zelf, als bijdrage voor de kritiek van Aeschylus niet overbodig moge geacht worden.

In de eerste plaats komen in aanmerking eenige verdachte of ondergeschovene verzen. Deze zijn van tweederlei oorsprong en maaksel: het zijn of verzen, die door een grammaticus tot verklaring of aanvulling van den zin zamengeflanst en ingelascht zijn; of die uit soortgelijke plaatsen van andere tragediën ontleend, hetzij door een akteur onder het reciteren onwillekeurig er tusschen gevoegd, hetzij door een interpres ter vergelijking aangeteekend, later in den text zijn ingeslopen. De eerste laten zich duidelijk onderkennen, omtrent de laatste is het oordeel soms twijfelachtig.

Tot de eerste soort behoort klaarblijkelijk de regel, volgende op vs. 6, alwaar na die schoone woorden welke de dichter van de sterren bezigt,

λαμπροὺς δυνάστας, ἑμπρέποντας αἰθέρι,

deze regel volgt,

ἀστέρας, ὅταν φθίνωσιν, ἀντολὰς τε τῶν.

Men behoeft geen VALCKENAER te zijn, om hierin de hand van een kreupeldichter te erkennen. Zoo krachtig het eerste vers is, zoo flauw is het laatste, en het is schier onmogelijk dat eenen dichter twee zoodanige regels als in één adem uit den mond vloeijen.

Verder vs. 87 (90 Dind.). Het Koor vraagt met verwondering, waarom op de altaren van al de Goden offervuren zijn ontstoken,

πάντων δὲ θεῶν τῶν ἀστυνόμων,

ὑπάτων, χθονίων,

τῶν τ' οὐρανίων τῶν τ' ἀγοραίων,

βωμοὶ δῶροισι φλέγονται;

Met regt is aan HEATH de dimeter τῶν τ' οὐρανίων τῶν τ' ἀγοραίων verdacht voorgekomen. Op zich zelf beschouwd, is de tegenstelling der woorden (θεῶν) οὐρανίων—ἀγοραίων niet juist; want ook de θεοὶ οὐράνιοι waren ἀγοραῖοι, zooals Ζεὺς ἀγοραῖος en Ἄρτεμις. En beschouwt men deze woorden in verband met de voorgaande, hetzij men ze dan als verklaring neme van ὑπάρτων, χθονίων, hetzij men ze met de drie voorgaande woorden τῶν ἀστυνόμων, ὑπάρτων, χθονίων, verbindt, in geen van beide gevallen zijn zij verdedigbaar: in het eerste is de *appositie* onjuist; in het laatste wordt er eene *tautologie* geboren. Ik kan die woorden dus voor niets anders houden dan voor een emblema.

Vs. 499 (559 D.). De Bode, door Agamemnon afgezonden, beschrijft op zijne wijze de doorgestane ongemakken der belegering, slechte woning, schrale kost; dan de ellenden aan het verblijf op het open veld verbonden, vochtige nachten, brandende hitte in den zomer, doodelijke koude in den winter. Hiertusschen wordt ingevoegd dit vers:

εἶναι γὰρ ἦσαν θήτων πρὸς τείχεσιν.

Daargelaten dat voor θήϊος Aeschylus en de Attische dichters θάϊος gebruiken, de grammatikale verbinding der zinsneden is niet klaar, en wat meer zegt, deze regel is niet *ad rem*. Want „dat de Grieken gelegerd waren onder de muren der vijanden” — hetgeen trouwens wel van zelfs sprak — deed niets af tot die ongemakken, waarvan de Bode spreekt; al waren zij eenige mijlen afstands van die muren gelegerd geweest, zouden zij toch diezelfde ongemakken ondervonden hebben. Laat men dit vers weg, dan zijn en de zin en de samenhang volkomen klaar. Ook hier verraadt zich de hand van een lateren interpres.

Vs. 770 (860 D.). Klytaemnestra beschrijft hoe moeilijk en angstvol haar toestand was, toen zij tijdens het afwezen van haar gemaal als vrouw alleen was achtergelaten.

οὐκ ἄλλων πάρα μαθοῦσα, zoo begint zij,
 ἱμαντῆς δύσφορον λίξω βίον
 τοσόνδ' ὅσον περ οὗτος ἦν ὑπ' Ἰλίου.

Dit laatste vers *τοσόνδ'* — komt mij verdacht voor: dat door Klytaemnestra geen andere tijd bedoeld werd dan die, „gedurende welke haar echtgenoot voor Ilion lag”, sprak wel van zelfs; het is een overtollig nietsbeteekenend ahangsel, dat met de korthed en zakelijkheid van Aeschylus weinig strookt. Daar het echter niet zinstorend is, bepaal ik mij tot deze aanmerking. Duidelijker komt de *ιδιότης* uit in de twee volgende plaatsen:

Vs. 923 (1024 D.). Het Koor, doelende op de slagting van Iphigenia, zegt: „ éénmaal vergoten bloed is onherstelbaar; den gestorvene kan men niet weder uit den Hades terugroepen;” en daaraan wordt deze regel aangeknoopt:

Ζεὺς αὐτ' ἔπαυσ' ἐπ' ἀβλαβείᾳ of ἐπ' εὐλαβείᾳ γε,

dat is woordelijk: „Jupiter heeft daaraan een eind gemaakt tot (zijne) zekerheid” of „uit behoedzaamheid namelijk.” Het is voldoende, zoodanigen *pannus* met den vinger aan te wijzen, om het flauwe en ongerijmde er van aanstonds te doen inzien. Hetzelfde geldt ten aanzien van de volgende plaats:

Vs. 1212 (1322 D.). Cassandra, na haren dood en dien van Agamemnon voorspeld te hebben, neemt, op het punt dat zij ter slagtbank zal gaan, afscheid met deze regels: „Nog één woord,” zegt ze, en daarop volgt eene bede om vergelding jegens hare moordenaars. In het Grieksch is dit dus uitgedrukt:

ἅπαξ ἔτ' εἰπεῖν ῥῆσιν ἧ Σπῆνον θέλω
 ἑμὸν τὸν αὐτῆς ἡλίου δ' ἐπεύχομαι κτέ.

d. i. „ik wil nog éénmaal eene rede of eene klagt uitbrengen, mij zelve betreffende.” Wie spreekt zoo uit een diep geroerd gemoed, in eene opgewonden zielsstemming? „ik

wil eene rede of eene klagt uiten." Maar wat meer is, zij brengt noch ῥῆσις noch θρῆνος uit, maar eene korte bede om regtvaardige wraak. Zoo niet de grammatikale constructie ἐμὸν τὸν αὐτῆς reeds den interpolator verried, de zin wijst duidelijk aan, dat de dichter zoo niet heeft kunnen schrijven. Door het overtollige af te snijden krijgt men deze lezing:

ἄπαξ ἔτ' εἰποιμγ' ἡλίου δ' ἐπιύχομαι —

Na het voltrekken van den moordaanslag tegen Agamemnon volgt een beurtzang tusschen het Koor der Grijsaards en Klytaemnestra, waarin de eersten hun gemoed lucht geven in klagten en verwijtingen, de laatste zich wegens de gepleegde daad verontschuldigt. Hierin komen twee strophen voor, die in lengte met de daartegenover staande antistrophen verschillen, — een blijk, dat of aan genen iets ontbreekt of aan dezen iets is toegevoegd. Innerlijke gronden pleiten, naar mijn oordeel, op eene overtuigende wijze voor het laatste.

De eerste der bedoelde plaatsen is vs. 1406 (1521 sq. D.), alwaar deze twee verzen te veel zijn:

οὐτ' ἀνελύθερον οἶμαι θάνατον
τῷδε γενέσθαι.

Zij zijn niet alleen overtollig, maar ongepast, en men erkent er duidelijk in een emblema van eene onbekwame hand, die daardoor eene ellipse, welke zich van zelfs laat verstaan, heeft trachten aan te vullen. Met regt hebben dan ook vele interpretes, op het voorbeeld van SEIDLER, deze regels als ondergeschoven aangemerkt.

De andere plaats is vs. 1424 (1542 D.), alwaar deze vier verzen overschieten:

ἢ σὺ τόδ' ἔρξαι τλήσει, κτείνασ'
ἄνθρα τὸν αὐτῆς, ἀποκωκῦσαι

ψυχὴν, ἄχαριν χάριν ἀντ' ἔργων
μεγάλων ἀδίκως ἐπιτρᾶναι;

Deze verzen zijn op zich zelve verre van vloeiend, zoo ten aanzien van de maat als van de woordvoeging; in verband met den voorgaanden en de volgende regels beschouwd, belemmeren zij den gang der gedachten; ten aanzien van den zin zijn zij overbodig. Ik verwonder mij daarom, dat de interpretes, in plaats van deze verzen voor ondergeschoven te houden, gemeend hebben in de antistrophe eene *lacuna* te moeten aannemen.

Al deze verzen dragen, mijns bedunkens, het merk hunner veroordeeling min of meer duidelijk op het voorhoofd. Minder zeker is het oordeel ten aanzien van enkele andere regels, die op zich zelve onberispelijk, echter in den Zusammenhang niet wel passen. Ten aanzien van deze laat zich niet zonder grond vermoeden, dat zij uit andere stukken ontleend en aan den rand aangeteekend, vervolgens ongemerkt in den text zijn ingeslopen.

Een zoodanig vers komt voor in de aanspraak van den Bode, die de komst van Agamemnon aankondigt. vs. 465 (527 D.) „Ontvangt hem,” zegt hij, „feestelijk,”

καὶ γὰρ οὖν πρέπει
Τροίαν κατὰσχέψαντα τοῦ δικηφόρου
Διὸς μακέλλῃ, τῇ κατείργασαι πίδον,
βωμοὶ δ' αἵ τοι καὶ θεῶν ἰδρύματα,
καὶ σπέρμα πάσης ἐξαπόλλυται χθονός.

Het vers βωμοὶ δ' αἵ τοι komt ook voor in de *Perzen*, vs. 811. Neemt men het op deze plaats weg, de Zusammenhang verliest er niet bij, maar wordt zelfs vloeiender. Daarom is het vermoeden van SALZMANN niet onwaarschijnlijk, dat een akteur er dien regel uit zijn geheugen heeft ingelascht. In dit geval moet men echter erkennen, dat die inlassching niet ongelukkig is geweest, daar juist in die onopzettelijke

vermelding van het verwoesten der altaren een grond lag voor de te duchten wraak der Goden jegens de overwinnaars. Derhalve moet het hier bij een vermoeden blijven.

Vs. 604 (664 D.). In het verhaal, hoe te midden van den storm het schip van Agamemnon wonderbaar door de fortuin gered was, komt dit vers voor:

τύχη δὲ σωτήρ ναυστολοῦσ' ἐπέζετο.

Is mijne verbetering van het voorgaande vers ἦτοι τύχη ἔειλεν in plaats van ἦτοι τις εἰείλεν niet ongegrond, zoo wordt het vermoeden van SCHÜTZ, dat dit vers uit eene andere tragedie zou overgenomen zijn, daardoor zeer versterkt.

Vs. 811 (902 D.). Terwijl Klytaemnestra in huichelende vleitaal hare vreugde uitstort over het bezit haars gemaals, naar wiens wederzien zij smachtte „als een schepeling naar het gewenschte land, als een dorstig reiziger naar eene waterbron enz.,” worden die schitterende woorden besloten met dezen regel:

τερπνὸν δὲ τἀναγκαῖον ἐκφυγεῖν ἄπαν,

„elke ramp te ontkomen is zoet.” Wordt door dit gezegde niet het geheele effect der voorgaande woorden weggenomen? Zoodanige spreuk kon wel opkomen bij den koelen lezer, die daarin eene verklaring vond van het overdreven vreugdebetoon van de Koningin; in den mond van Klytaemnestra zelve is die ongepast. Daarom, geloof ik, heeft BLOMFIELD teregt dit vers als ondergeschoven aangemerkt.

Tellen wij de aangevoerde verzen te zamen, dan hebben wij in den Agamemnon tien of elf plaatsen, die voor ondergeschoven of verdacht te houden zijn.

In de tweede plaats vermeld ik eenige omzettingen van verzen.

Vs. 43 wordt eene omzetting der woorden *Μενέλαος ἀναξ ἔδ' Ἀγαμέμνων* noodzakelijk gemaakt door de grammatikale constructie, tenzij men met BOISSONADE dien regel liever wil uitwerpen; terwijl vs. 89 (95 D.) *μαλακαῖς ἀδέλοισι παρηγορίας* eene verplaatsing moet ondergaan wegens den zin.

Allergelukkigst is ditzelfde hulpmiddel aangebragt door AHRENS bij vs. 309 (343 D.) vlgg., waardoor die plaats aldus gelezen wordt:

δεῖ γὰρ πρὸς οἴκους νοστήμου σωτηρίας
θεοῖς δ' ἀναμπλάκηντος εἰ μύλοι στρατός,
κάμψαι διαύλου θάτερον κῶλον πάλιν
γένοιτ' ἂν, εἰ πρόσκαια μὴ τεύχοι κακὰ
ἐγρηγορὸς τὸ πῆμα τῶν ὀλωλότων.

Door eene kleine omzetting, met verandering van *τεύχοι* in *τεύχοι*, zijn deze vijf regels, wier gewone rangschikking evenmin met de grammatica als met de logica in harmonie is, helder en klaar geworden.

Vs. 737 (826 D.): *πήδημ' ὀρούσας ἀμφὶ Πηλεΐδων δῦσιν*. Dit vers, hetwelk naar de gewone lezing slepend achteraan komt en ligt verdacht zou kunnen schijnen, meen ik door omzetting gered te hebben. Het Trojaansche paard, met krijgslieden gevuld, wordt vergeleken bij een leeuw, die over den muur van den burgt springt en alles met moord vervult. Op den *leeuw* past de uitdrukking *πήδημ' ὀρούσας* gewis beter dan op het *paard*.

In de rede, waarmede Klytaemnestra na de terugkomst van haar gemaal het Koor toespreekt, heb ik twee omzettingen noodig geacht, de eene van vers 775 (863 D.):

πολλὰς κλύουσαν κληθόνας παλιγκότους,

welks verplaatsing evenzeer door den Zusammenhang der zin-

smeden als door de grammatikale constructie gevorderd wordt. De andere van vers 809 (899 D.), op de zoo even aangestipte plaats, waar Klytaemnestra haar gemaal met vleijende benamingen overlaadt; zij besluit die met deze regels:

ὁδοιπόρῳ διψῶντι πηγαῖον ῥέος
καὶ γῆν φανεῖσαν ναυτίλοις παρ' ἐλπίδα.

Reeds de partikel *καὶ* toont aan, dat met dit vers de reeks der praedicata besloten wordt, en dat het derhalve niet, zooals in de Codices, in het midden, maar aan het einde behoort te staan; terwijl tevens door die verplaatsing de volgorde der denkbeelden veel juister en natuurlijker wordt, gelijk reeds blijkt uit de twee laatste regels:

„een milde waterbron voor den dorstenden reiziger,
„het opdagende strand voor den wanhopenden schepeling,”

welke eene juiste tegenstelling vormen.

Vs. 1092 (1202 D.). Door omzetting van de twee verzen *προτοῦ μὲν* en *μῶν καὶ* is hier de orde van den dialoog, die verbroken was, door HERMANN gelukkig hersteld. Door dien-zelfden geleerde zijn, door verplaatsing van vs. 1174 (1284 D.) twee regels, *ὁμώμοται* — *ἄξιον νεν* — die als het ware in de lucht zweefden, in behoorlijk verband gebragt.

Minder gelukkig daarentegen is de omzetting der verzen 1193 vlgg. (1303 D.) *οὐδεὶς ἀκούει* en *ἀλλ' εὐκλεῶς*, die op het voorbeeld van HEATH door de meeste interpretes is aangenomen. Eene juiste verklaring van den zin toont, geloof ik, ten duidelijkste aan, dat de orde der Hss. hier volstrekt moet behouden worden. Evenmin is de verplaatsing goed te keuren, door HERMANN aan het slot der tragedie, vs. 1532 (1654 D. 1625 H. vlgg.) bewerkstelligd, althans niet in allen deele; alleen eene omzetting der twee op elkander volgende verzen *ἀλλὰ καὶ τὰδ' ἐν πημονῇς ἄλις* is mij bij nadere over-

weging zeer aannemelijk voorgekomen, waardoor de volgende deze wordt:

μηδαμῶς, ὃ φίλτατ' ἀνδρῶν, ἄλλα δράσωμεν κακὰ
πημονῆς ἅλις γ' ὑπάρχει, μηδ' ἔτ' αἱματώμεθα,
ἀλλὰ καὶ τὰδ' ἐξαμῆσαι πολλὰ δύστηνον θίρος.

Eene derde soort van fouten, waarop ik thans wenschte wijzen, is haar oorsprong verschuldigd aan interpolatie van enkele of meerdere woorden, waardoor de oorspronkelijke lezing is verdrongen geworden. Verschillende oorzaken gaven daartoe aanleiding, zooals onduidelijkheid van het schrift, duisterheid van den zin; niet zelden ook woordverklaringen van grammatici, die aan den kant of tusschen de regels waren geschreven, en later in den text zijn opgenomen geworden. Soms hebben zonderlinge vergissingen tot zoodanige interpolatie aanleiding gegeven. Bijv. vs. 229 (263 D.) geven de Hss. κλύοιμ' ἂν εὐφρων, waarvoor het gezond verstand vordert λέγοις ἂν εὐφρων. Hoe is die verwisseling van *hooren* en *zeggen* ontstaan? Namelijk vóór dien regel was verkeerdelijk geschreven κλυ, als sigla van den naam *Klytaemnestra*; door verkeerde opvatting van die lettergreep is van λέγοις gemaakt κλύοις, en dit in κλύοιμ' veranderd.

Welk eene vrijheid de librarii zich soms in het interpoleren hebben veroorloofd, daarvan geeft vs. 938 (1041 D.) een sprekend voorbeeld. De codex *Farnesianus* leest aldaar:

καὶ παῖδα γὰρ τοὶ φασὶν Ἀλκμήτης ποτὶ
πραθίντα τλῆναι καὶ ζυγῶν θιγῆναι βία.

In plaats van dit laatste vers geeft de codex *Florentinus* ons deze lezing, die buiten twijfel de echte is:

πραθίντα τλῆναι δουλίας μάξης βίον.

Eene kleine fout in den text, βία voor βίον, gevoegd bij het niet alledaagsche der uitdrukking, heeft Triclinius, of

wie de auteur dezer lezing moge zijn, tot die verandering geleid: eene vrijheid, die verschoonlijk zou zijn, zoo die grammatici daarbij niet verzuimd hadden de lezing der oude Codices te vermelden; door zoodanig verzuim is de oorspronkelijke lezing vaak spoorloos verloren geraakt.

De eerste Koorzang alleen levert ons verscheidene voorbeelden op van lezingen uit interpolatie ontstaan, en wij vinden daarin tevens het bewijs, dat de text van Aeschylus reeds vroeg aan dergelijke vervalschingen is blootgesteld geweest. Het eerste zoogenaamde *Stasimon* vangt aldus aan, vs. 102 (104 D.):

κύριός εἰμι θεοῖν ὀδίων κράτος αἰσίων ἀνδρῶν.

Elk onbevangen lezer zal, geloof ik, met mij erkennen, dat voor *κράτος* moet gelezen worden *τέρας*, gelijk de zin, zoo wel als de daarbij gevoegde praedicata *ὀδίων* en *αἰσίων* ten klaarste aantoonen. Er wordt gesproken van „een gelukkig teeken bij den aanvang van den veldtocht tegen Troje.” Intusschen blijkt uit de Scholiën op Aristophanes *Ran.* vs. 1276, dat reeds in den Alexandrijnschen tijd *κράτος* gelezen werd, en dat velen, zooals ASCLEPIADES, voor *ὀδίων* (niet voor *αἰσίων*) lazen *δοίων*, eene tweede dwaling uit de eerste ontsproten, waarvan echter het praedikaat *αἰσίων* had moeten terughouden. Hoe is die lezing *κράτος* voor *τέρας* ontstaan? Ik vermoed, dat de minder alledaagsche uitdrukking *τέρας ἀνδρῶν* voor een teeken dat aan de krijgslieden verscheen, aanleiding heeft gegeven om daarvoor onbedachtzaam te schrijven *κράτος ἀνδρῶν*, eene bij de dichters niet ongewone uitdrukking. Was er grond tot verandering, dan lag veel nader bij de hand de gissing, dat de dichter aldus geschreven had:

κύριός εἰμι θεοῖν ὀδίων τέρας αἰσίων αἰδῶν (ἄδων).

Vs. 108 (111 D.) lezen wij, dat Agamemnon optrok

— ξὺν δὲ διπλῶς πρᾶχτορι,

waarvoor in de *Ranae* van Aristophanes vs. 1289 staat: *ἐν δ' οὐ καὶ χερὶ πράκτορι*. De versmaat bewijst, dat dit de echte lezing is; *δαίης* is een glossema, ter verklaring van *πράκτορι* er bij geschreven, dat vervolgens de oorspronkelijke woorden heeft verdrongen.

Vs. 110 (115 D.) wordt gesproken van twee arenden, die aan de Atriden verschenen:

— ὁ κελαινὸς ὁ τ' ἐξέπιν ἀργᾶς.

De grammatica laat hier de verbinding ὁ — ὁ τ_ε, in plaats van ὁ μὴν — ὁ δέ, mijns bedunkens niet toe, en daarom vermoed ik dat daarvoor moet gelezen worden: ὁ μὴν αἰθὺς, ὁ δ' ἐξέπιν ἀργᾶς. *κελαινὸς* is waarschijnlijk een glossema van *αἰθὺς*.

Vs. 131 (141 D.). De lezing der Hss. is hier onverstaanbaar. Er wordt van Diana gezegd, dat zij is *εὐφρων* — *δρόσοισιν αἰλπτοῖς μαλερῶν ὄντων*. Voor *ὄντων* zal waarschijnlijk, volgens STANLEY, gestaan hebben *λέοντων*; maar de zin wordt daardoor niets klaarder. De *sacris inimica virgo belluis*, zooals wij Diana kennen, wordt hier „de beschermster van de *gevreeste welpen van verslindende leeuwen* (!) en van de teedere jongen van het onschadelijke gedierte des velds.” Welk eene vereeniging! Uit den Etymologus Magnus en de [Scholiën blijkt, dat *λέοντων* een glossema is, en nu volgt van zelfs, dat het adjectivum *μαλερῶν* voor een substantivum plaats moet maken. Ik heb daarvoor gesteld *χιμάρων* (*χιμαρῶν*), en het ongerijmde *αἰλπτοῖς* in *ἐπάλπτοις* veranderd. Daardoor wordt aan Diana hare regte benaming gegeven als „beschermster der *teedere jongen van geiten*” enz. De fout is ligtelijk daardoor ontstaan, dat de eerste syllabe van *χιμάρων* verduisterd was, waardoor onbedachtzame schrijvers *μαρων* voor eene verkorting van *μαλερῶν* hebben aanzien, en ter verklaring daarvan is vervolgens *λέοντων* er bij gevoegd.

Vs. 135 (145 D.). Eenige regels verder zegt de wigchelaar Kalchas, dat hij teekenen voorziet

δεξιὰ μὲν, κατάμομφα δὲ φάσματα στρουθῶν,

„gunstig en te gelijk betreurenswaardig, de teekenen *van de mosschen*.” De genitivus στρουθῶν strijdt tegen de maat, en past, gelijk ieder voelt, niet goed aan den zin. De wigchelaar mogt een voorgevoel hebben van goede of kwade voorteekeenen; hij kon niet vooruit zeggen, waarin juist die teekenen zouden bestaan. Een uitlegger konde er dit bijvoegen, die uit zijn Homerus wist, wat dit voorteeken geweest was; de waarzegger heeft niet anders kunnen zeggen dan wat HARTUNG daarvoor leest:

δεξιὰ μὲν, κατάμομφα δὲ φάσματ' Ἀτρεΐδαις,

„teekenen, gelukkig en toch betreurenswaardig *voor de Atriden*,” zooals zij dit in der daad waren. Hoe is de ware lezing door dit glossema vervangen geworden? Waarschijnlijk zijn de laatste woorden verkort aldus geschreven geweest: φασματὰτρ, en zoo stond, door een gewone verwisseling van τ en ς, de weg tot dwaling open.

Twee regels verder, vs. 137 (149 D.), spreekt de dichter van de tegenwinden, die de vloot in Aulis opgesloten hielden, en noemt die

— ἀντιπνέουσιν Ἀναοῖς χρονίας ἐχνηδας ἀπλοίας.

Door weglating van het woord χρονίας, als glossema van ἐχνηδας, heeft HARTUNG hier de gestoorde symmetrie der verzen hersteld.

Aan het slot van dit gezang, vs. 218 (251 D.), zegt het Koor: „Vooraf de toekomst te ondervragen is hetzelfde als vooruit te weenen.” De Grieksche woorden waren volstrekt onverstaanbaar geworden; waardoor? door inlassching

van de woorden τὸ δὲ προκλύειν, die tot het verknoeijen der overige hebben aanleiding gegeven. Neem die er uit, en de ware lezing komt terstond aan den dag. Dat dit geen ijdele conjectuur is, blijkt bij geluk uit den Codex *Mediceus*, alwaar diezelfde woorden door eene andere hand er bij geschreven zijn. Zij zijn ontstaan uit eene interpretatie van hetgeen in den text stond, κλύειν πρό.

Tot het herstellen van meer dan ééne echte lezing, die door interpolatie uit de Hss. verdwenen is, levert het Lexicon van HESYCHIUS, gelijk bekend is, nuttige, soms kostbare bijdragen. Voor den Agamemnon heeft men er onder andere de volgende verbeteringen uit ontleend.

Vs. 86 Συσκίς voor Συσκινίς, hersteld door TURNEBUS.

Vs. 107 (110 D.) τάραν (met lange α) van τάρης, voor τάραν van τάρη (met korte α), door HERMANN.

Vs. 267 (301 D.) heeft eene ondragelijk flauwe lezing der Hss. plaats gemaakt voor een uitmuntend vers, door DINDORF uit HESYCHIUS te voorschijn gebracht:

φρουρά προσκίτρισσα πόμπιμον φλόγα.

Vs. 274 (308 D.) is door HARTUNG in plaats van αἶτ(α) opgenomen de glossa aldaar voorkomende αἶτα, πνέην, en hij leest alzoo:

πρῶν ὑπερβάλλων πρόσω
φλέγουσαν αἶτ' ἱσκήεν —

„(De vlam) over het voorgebergte heen stijgende, zond haar gloeienden adem verder enz.” De zin en de constructie zijn daarmede volkomen geholpen; evenwel heb ik deze lezing niet durven opnemen, om de duisterheid dier glosse en om de bedenking door FIX in den *Thesaurus Stephani* tegen hare echtheid ingebracht. Bij nadere overweging, moet ik echter erkennen, is mij die bedenking minder gewigtig toegeschenen. Met αἶτ is verwant αἶω voor ἐκπνέω bij Homerus *Il.* O, 252, en het daarvan afgeleide αἶεθω in

dezelfde beteekenis *Il. II*, 488. Ik durf dus dit woord, als eene zeldzame glosse, gelijk er meer bij Aeschylus voorkomen, niet verwerpen.

Vs. 617 (677 D.) is in plaats van *καὶ ζῶντα καὶ βλέποντα* door HERMANN hersteld *χλωρόν τε καὶ βλέποντα*.

Vs. 808 (898 D.) heb ik *στῦλον ποδῆρη* (columnam *talarem*) veranderd in *στῦλον πιδῶρον* (columnam *celsam*); en ik heb in bedenking gestaan, of niet evenzoo vs. 1472 (1594 D.), in het verhaal van den bloedigen maaltijd van Atreus, zou moeten gelezen worden:

*τὰ μὲν πιδῶρα καὶ χερῶν ἄκρους κτίνας
ἔκρυπτε —*

in plaats van *τὰ μὲν ποδῆρη*. Het eerste beteekent: „hij verborg *de voeten* en de handen”; het tweede: „*het hoofd* en de handen”, t. w. van de vermoorde hunnen vader tot spijs voorgezette kinderen van Thyestes. Nog heden komt mij deze conjectuur zeer waarschijnlijk voor.

Vs. 997 (1099 D.) heb ik voor *ματεύομεν* hersteld: (*προφήτου δ' οὕτινος*) *χατεύομεν*, van *χατεύειν*, eenen zeldzamen vorm voor *χατίζειν*.

Nog twee plaatsen zijn er, waar ik, na eenige aarzeling, op gezag van HERMANN de bedorvene lezing der Hss. voor glossen van HESYCHIUS heb laten plaats maken. Namelijk vs. 537 (597 D.), alwaar staat *κοιμῶντες φλόγα* (de vlam *wildoovende*), terwijl de zin het tegenovergestelde vordert. Ik had daarvoor willen schrijven *κινῶντες φλόγα*, doch heb later deze gissing opgegeven voor de lezing van HERMANN, *κοιῶντες*; die steunt op de glosse bij HESYCHIUS voorkomende, *κοιᾶται, ιερᾶται* enz. Bij herlezing is bij mij echter op nieuw de twijfeling gerezen, of niet *κινῶντες* de voorkeur verdient: want uit de glosse *κοιᾶται, ιερᾶται*, volgt nog niet dat men ook gezegd heeft *κοιᾶν φλόγα*.

De andere door mij bedoelde plaats is vs. 1277 (1388 D.), alwaar *νόορ τὸν αὐτοῦ θυμὸν ὁρμαίνει*, hetwelk noch met

den zin noch met de grammatica strookt, door HERMANN gelezen wordt τ. αὐτ. Συμὸν ὀρυάει, op grond van deze glosse bij HESYCHIUS: ὀρυάει, ἐρεύεται. Ik heb deze lezing gevolgd. Aan den zin past zij volkomen, daar Συμὸν ἐρεύεσθαι juist gezegd wordt van hem die een geweldigen dood sterft. Echter kan ik niet onteyzen, dat tegen den vorm eenige bedenking bij mij bestond. De analogie verlangt daarvoor ὀρυγγάει, zooals ἐρυγγάει, θηγγάει, κλαγγάει, φυγγάει. HERMANN heeft, terwijl hij in zijn Commentarie verbeterd ὀρυάει, in den text geschreven ὀρυαίει; dit klinkt beter, maar de vorm αίει voor αει draagt den stempel van latere Graeciteit, en behoort tot die, welke teregt door COBET *Var. Lect.* p. 25 worden afgekeurd. Mij was in de gedachte gekomen te lezen: Συμὸν ἐρυγμαίει 'κνήων. HESYCHIUS: ἐρυγμαίνουσα, ἡ βούε' καὶ ὁ ταῦρος ἐρυγμαίνων. De lezing ἐρυγμαίει heeft door verkorting zeer ligt in ἐρμαίει kunnen overgaan. Ik laat het aan het oordeel van anderen over te beslissen, of deze laatste conjectuur niet boven die van HERMANN de voorkeur had verdiend.

Eene vierde oorzaak van fouten, waarop ik thans de aandacht vestig, is te zoeken in verkeerde afdeeling van woorden en lettergrepen, waaruit soms lezingen zijn geboren, die ten éénen male tegen het gezond oordeel en de taal aandruischen. Soms zijn door scheiding van lettergrepen, die bij elkander behooren, uitdrukkingen ontstaan, die juist het tegenovergestelde zeggen van hetgeen de zin eischt. Zoo is bijv. vs. 270 (304 D.) *μηχαρίζοθαι*, een zeldzaam, maar allezins passend woord, dat *verschaffen* beteekent, veranderd in *μὴ χαρίζοθαι*. Vs. 839 (930 D.) *ἄνευ θάρρους* in (ἄν) εὐθαρσής. Vs. 945 (1048 D.) is in plaats van *ἐντὸς δ' ἀλούσα* geschreven *ἐντὸς δ' ἄν σῶσα* (*μορσίμων ἀγρευμάτων*), waardoor datgene, wat werkelijk plaats vond, wordt voorgesteld als of het slechts eene veronderstelde mogelijkheid was.

Soms zijn twee afzonderlijke woorden gemaakt tot één compositum. Zoo heet vs. 349 (386 D.) *πειθῶ* (*de verleiding*) *προβουλῆσαις αἵτης*, hetgeen eene ongerijmde benaming is, waarvoor staan moet: *πειθῶ πρόβουλος, πατρὸς αἵτης*. Vs. 1063 (1172 D.) leest men:

ἐγὼ δὲ Σερμόνους τάχ' ἐν πείῳ βαλῶ,

in plaats van *Σερμὸν ῥῶν*, zooals MUSGRAVE terecht heeft verbeterd. Elders is omgekeerd één zamengesteld woord in twee woorden gesplitst. Zoo wordt vs. 724 (814 D.) algemeen gelezen *Ἰλίου φθορὰς — ψήφους ἔθεντο*, waarvoor de taal volstrekt vordert *Ἰλιοφθόρους — ψήφους*. Vs. 1360 (1471 D.) is in plaats van *καρδίᾳ δακτύλῳ* door ABRESCH terecht verbeterd *καρδιόδακτυλον*.

Soms heeft eene verkeerde verbinding van lettergrepen ongerijmde, ja belagchelijke uitdrukkingen doen geboren worden, die den uitleggers veel hoofdbrekens hebben gekost. Zoo wordt vs. 682 (768 D.) van de ὕβρις gezegd, „dat de oude zonde eene nieuwe in 't leven roept, *als de bestemde uur daartoe gekomen is*.” Deze laatste woorden zijn in het Grieksch zoo uitgedrukt: *ἔταν τὸ κύριον μὲν νεαρά φάους λόταν*. Deze uitdrukking is volkomen onverstaanbaar, maar wordt duidelijk, wanneer men leest (*τὸ κύριον*) *νεαροφουὺς τόκου*. Vs. 922 (1022 D.) staat *τὸν ὁρσοδαῖ τῶν φθιμένων ἀνάγειν*. Wie die *ὁρσοδαῖ* zijn mag, zoekt men tevergeefs; zeker was hij niet *ὁρσοδαῖς*, die aldus schreef. De zin vordert dat men daarvoor leze, waartoe eene betere afdeeling der lettergrepen van zelfs leidt: *τὴν ἐνερῶ αἰδοῦ τῶν φθ. ἀνάγειν*, *een der gestorvenen uit de onderwereld terugroepen*.

Nog één voorbeeld. Vs. 1125 (1235 D.) bezigt Cassandra van Klytaemnestra, op haren moordaanslag doelende, deze uitdrukking:

θύουσιν αἰδοῦ μητέρ' ἄσπονδόν τ' ἄραν (Ἄρην).
ἔλλοις πνέουσιν.

Ik geloof, dat de uitdrukking *Θύουσα αἶσιν μήτηρ*, die een Engelsch vertaler overzet door *the devil's dam*, bij de Grieken ongehoord was. Deze en andere daarbij komende bezwaren hebben mij gebragt tot de overtuiging, dat de dichter met dezelfde letters, maar met andere woorden, aldus geschreven heeft: *Θύους ἀναιδούς μήτηρ* — „een schaamteloosen moordaanslag en een onverzoenlijken haat ademende tegen hare vrienden”.

Hiermede heb ik eenige der voornaamste oorzaken en soorten van fouten, waardoor de text van deze tragedie ontsierd of bedorven is geworden, aangewezen. Ik zou die nog met vele anderen kunnen vermeerderen, daaronder fouten, die door omzetting van woorden ontstaan zijn. Bijv. vs. 137—139 (149 vlg. D.) is door HARTUNG te regt het verbum *τεύξῃ* van het begin naar het einde van den zin verplaatst en daardoor het manke der versmaat gelukkig hersteld. Om eene gelijke reden moest in vs. 1409 (1526 D.) *τὴν πολύκλαυτον* [τ] *Ἰργενείαν* omgezet worden in *Ἰργενείαν τὴν πολυκλαύτην*. Vs. 220 (254 D.) heb ik (*ἔξα*) *σύνερθρον αἰγᾶς* plaats laten maken voor *συναυγίς ἔρθρον*, „de tijding zal opdagen tegelijk met het morgenrood.” De overschrijver had voor *συναυγίς* gewis gelezen *σὺν αἰγᾶς*, en daar dit niet met de versmaat strookte, de woorden omgezet, waardoor vervolgens de lezing al verder en verder van den oorspronkelijken text is afgedwaald. Met genoegen vermeld ik hier tevens eene gissing, onlangs door Prof. WELCKER in 't midden gebragt omtrent vs. 101, waarmede de Anapaesten van den eersten koorzang worden besloten. De Hss. lezen aldus:

<i>ἑλπίς ἀμύνει φρονεῖδ' ἀπληστον</i>	
<i>τὴν θυμοβόρον</i>	} <i>λύπης φρένα</i>
<i>τῆς θυμοβόρου</i>	

Geen der interpretes heeft met de woorden *λύπης φρένα* raad

geweten. Twee gissingen hebben sich aan mij voorgedaan:
of te lezen

τὴν θυμοβόρον φλόγα λύπης,

of de beide woorden φρένα en λύπης ter zijde te stellen als glossemata, het eerste van φροντίδα, het tweede van ἀπληστον (ἀπληστον λύπης φρένα), en alzoo te lezen:

ἐλπίς ἀμύνει

θυμοβόρον φροντίδ' ἀπληστον.

De lezing, door **WBLOKER** voorgeslagen, is deze:

ἐλπίς ἀμύνει φροντίδ' ἀπληστον,

τὴν θυμοβόρον, φερελύπην.

Ik kan niet ontveinzen, dat deze emendatie mij zoowel om hare eenvoudigheid als om het vloeiende der versmaat zeer toelacht.

Ik behoef slechts met een woord gewag te maken van eene bron van fouten, die zeer algemeen is, namelijk verwisseling der uitgangen zoowel van nomina als van verba, waardoor bijv. een activum met een passivum, een infinitivus met een participium, een eerste persoon met een derden, een singularis met een pluralis, een genitivus met een accusativus, een adjectivum met een adverbium enz. verwisseld worden. Kleine, niet noemenswaardige veranderingen kunnen soms den lezer veel belemmering baren. Bijv. wat aan te vangen met deze lezing, vs. 103—105:

— ἔτι γὰρ θεόθεν κατακνέει

πειθῶ μολπᾶν

ἀλκᾶν ξύμφυτος αἰών.

Hoe deze drie accusativi πειθῶ μολπᾶν ἀλκᾶν te verklaren? Men verandere μολπᾶν in μολπᾶν (of -ᾶς), en de zwarigheid is opgeheven: πειθῶ, *de overreding*, wordt dan genoemd μολπᾶς

ἀλκή, de kracht of de ziel van het gezang. Of hoe zich te redden uit eene dergelijke constructie als vs. 1414 (1530 D.) voorkomt:

*ἀμύχανῳ φροντίδος στερηθεὶς
εὐπάλαμον μέριμναν.*

Door *μέριμναν* in *μεριμᾶν* te veranderen krijgt men terstond een duidelijken zin, *φροντίδος στερηθεὶς εὐπάλαμον μεριμᾶν*. Het aantal fouten, door verwisseling en verwarring van uitgangen ontstaan, is in den *Agamemnon* zoo groot, dat daarvan eene lijst zou kunnen worden opgemaakt veel uitgebreider dan die, welke MARKLAND achter de beide *Iphigeniën* van EURIPIDES heeft geplaatst. Doch eene dergelijke proeve behoeft geen herhaling.

Hiermede eindigde Spr. zijn overzicht, vertrouwend, dat het aangevoerde, zoowel ter waardering van den text van Aeschylus, als ter beoordeeling van de door hem gevolgde kritiek, niet overtollig mogt geacht worden.

OVER DE
TABULAE EUGUBINAE.

DOOR

A. RUTGERS.

Het is ongeveer 400 jaren geleden, dat te Gubbio of Engubium, het oude Iguvium, 7 vrij groote en geheel gave koperen platen aan het licht kwamen, waarvan 5 met Umbrische en 2 met Latijnsche karakters beschreven zijn. Vele uitstekende en beroemde geleerden hebben zich met de verklaring en vertaling dier monumenten opzettelijk bezig gehouden, en ofschoon het niemand tot hiertoe gelukt is één dier gedenkstukken met voldoende zekerheid te ontcijferen, toch wekken zij telkens op nieuw de aandacht van geschied- en oudheidkundigen en doen zij nieuwe proeven van verklaring te voorschijn komen.

Bevreedden kan dit niemand, die bedenkt, dat zij naar het algemeen gevoelen en met aller toestemming eenige eeuwen ouder zijn dan onze jaartelling en voor de oudste schriftelijke oorkonden van Italië gehouden worden — dat zij overblijfselen zijn van een beroemd en bijna spoorloos verdwenen volk — dat zij op een volk betrekking hebben, waaraan Rome zijne godsdienst, ontwikkeling en taal voor een deel te danken heeft — en dat zij welligt voor godsdienst, geschiedenis en zeden, zekerlijk voor palaeographie en taalkunde van het oude Middel-Italië groote, onberekenbare voordeelen beloven.

Het is met die veelbesprokene Tabulae Eugubinae, dat ik u wensch bezig te houden. Ik zal het doen met de meest mogelijke korthed.

Daar het bij het spreken over zoodanige monumenten van het grootste belang is, dat men de zekerheid heeft, de stukken zelve naauwkeurig te kennen, begin ik met eene zeer korte opgave van de belangrijkste uitgaven daarvan.

Het eerst van allen zijn 2 van die Tabulae door SMETIUS voor de uitgave gereed gemaakt in 1565 en na diens dood door LIPSIIUS uitgegeven *). Diezelfde platen zijn later door GRUTERUS opgenomen in zijne verzameling van Inscriptiën, die onder begunstiging van SCALIGER en VELSER is gedrukt †).

Alle 7 tafels zijn het eerst in het belangrijk werk van DEMPSTER, *de Etruria regali*, aan het licht gebragt §). DEMPSTER zelf had wel geen plan om die in zijn werk op te nemen, ofschoon hij met een woord daarvan sprak. Maar toen ruim 100 jaren na zijn dood, in 1723, zijn handschrift door bezorging van THOM. COKE, Graaf van Leicester, gedrukt werd, heeft PHIL. BONAROTA die daarin gevoegd, naar twee zorgvuldig genomene afschriften, het een van den Bisschop SEBASTIAAN POMPILIUS BONAVENTURA, het ander van den Aartsbisschop FABIIUS MANCIPORE. Beide die geestelijken hadden vroeger de kerk te Eugubium bestuurd.

Deze vrij naauwkeurige uitgave heeft tot grondslag gediend van de meeste onderzoekingen en is later door go-

*) SMETIUS. *Inscriptionum Antiq. liber. Acc. auctuarium a J. Lipsio*. Lugd. Bat. 1588.

†) *Inscriptiones antiqua-cura J. Gruteri, auspiciis J. Scaligeri ac M. Velsari*. Lugd. Bat. 1601.

§) DEMPSTERUS. *de Etruria regali*. 1723.

RIUS *) en PASSERIUS †), na vergelijking met het oorspronkelijke, hier en daar verbeterd.

Eindelijk heeft LEPSIUS §) in 1841 met palaeographische naauwkeurigheid naar het origineel eene nieuwe uitgave bezorgd, zoodat er aan de juistheid en naauwkeurigheid van den gedrukten tekst thans niet meer mag worden getwijfeld.

Op de meest verschillende wijzen is tot hertoe de verklaring dier Tabulae beproefd. Men heeft ze uit het Hebreeuwsch, het Chaldeeuwsch, het Arabisch, Maltesisch of andere Semitische dialekten willen verklaren. Anderen hebben dit trachten te doen uit het nieuw Italiaansch, het Hoogduitsch, het Nederduitsch en nog onlangs uit het Iersch. Met weglating van alle die ongerijmde proeven, vermeld ik nu alleen, dat in onzen tijd MÜLLER, GROTEFEND, LASSEN en LEPSIUS ze voor *Umbrisch* houden, en in die vooronderstelling ze geheel of gedeeltelijk hebben willen toelichten. Dit is hun echter niet gelukt. Enkele woorden en kleine volzinnen zijn door MÜLLER, LASSEN en LEPSIUS goed geïnterpreteerd, doch niet met behulp van het Umbrisch maar van het Latijn, en niet zelden naar waarschijnlijke gissing. GROTEFEND, die ze allen vertaald heeft, is daarin niet gelukkig geweest. LEPSIUS zegt van zijne pogingen: *Grotefendi disquisitio nulla quam perspicias ratione procedit et in singulis plurima non tam argumentis demonstrata sunt, quam temere jacta — ita ut saepissime hoc in libro legendo Bourguetum,*

*) *Museum Etruscum.* — Ed. GORIUS. Flor. 1737.

†) PASSERIUS. *Paralipomena in Th. Dempsteri libros, de Etruria regali.* Lucae 1767.

§) LEPSIUS. *Inscriptiones Umbricae et Oscae.* Lips. 1841.

Lamium, Passerium potius quam nostrae aetatis virum doc-
tum audire tibi videaris *).

LÆPSTUS zelf, die in 1832 gehoopt had ze eens geheel
te zullen kunnen vertolken, heeft nu daarvan afgezien. Hij
schrijft in 1841: equidem quod jam olim professus sum,
vix unquam plenam tabularum interpretationem confectum
iri arbitror †).

Na opzettelijk onderzoek ben ik tot hetzelfde resultaat
gekomen, ofschoon op geheel andere gronden. Niet omdat
dit dialect verloren is, — het ware met zoo uitgebreiden
tekst te herstellen; — maar omdat die Tabulae m. i. *onecht*
en zeer kunstig verlicht zijn, meen ik dat men te ver-
geefs hare verklaring beproefd heeft en blijft zoeken.

Het is waarlijk vreemd, dat niemand tot hiertoe een op-
zettelijk onderzoek naar de oudheid en echtheid dier stukken
heeft ingesteld.

In de 15^e eeuw toch, waarin deze Tabulae voor den dag
kwamen, was men in Italië zoo ver gevorderd en zoo ijverig
in het verlichten van zoodanige gedenkstukken, dat een
onderzoek naar de echtheid niet overtollig mogt schijnen.
Een zeer groot aantal van Etrurische en Umbrische in-
scriptiën op metaal en steen, getuigen van de toen bestaande
zucht om, bij gemis van echte stukken, valsche in hunne
plaats te geven.

Boven allen is te dezen opzichte bekend JOANNES ANNIUS
VAN VITERBO, die in de 15^e eeuw zulke inscriptiën ver-
vaardigde, begroef, in zijne tegenwoordigheid liet vinden en
daarna uitgaf en verklaarde.

Een ander voorbeeld hebben wij in CURTIUS INGHIRAMIUS
(eigenlijk THOMAS FOEDRUS), die in diezelfde eeuw een groot
aantal van Etrurische boeken en gedenkteeken met hunne

*) l. l. p. 5.

†) l. l. praef. p. IX.

Latijnsche vertaling in eenen kelder op zijne villa zeide gevonden te hebben, die hij later uitgaf.

Aan hetzelfde bedrog maakte zich JULIUS POMPONIUS LAETUS schuldig, een man overigens door ERASMUS en anderen hoog geroemd om zijne geleerdheid.

Hetzelfde bedrog werd gepleegd in het midden der 15^e eeuw door CYRIACUS VAN ANCONA, die om zijne groote kennis der oudheid Antiquarius werd bijgenaamd.

Nog twee andere groote Umbrische inscriptiën zijn onlangs door LEPsius op goede gronden voor onecht verklaard, gelijk ook alle Eugubische munten onder sterke verdenking van onechtheid liggen en de meesten stellig onecht zijn; — terwijl eindelijk de Tabula Falisca, door LIGORIUS vervaardigd, de reeks van stellig verdichte gedenkteekenē besluit. Van alle *groote* inscriptiën is de onechtheid bewezen.

Alle deze voorbeelden te zamen getuigen wel niet in het minste tegen de echtheid der Tabulae Eugubinae, — maar zij leeren ons toch, dat ook de kundigste en begaafdeste mannen der 15^e eeuw in Italië hunne kennis aan het fingeren van dergelijke inscriptiën dienstbaar maakten, en verplichten ons om vóór alles de echtheid dezer Tabulae te onderzoeken. Met zoovele voorbeelden van vervalsching vóór ons, is het onbegrijpelijk, dat niemand zich hiermede opzettelijk heeft bezig gehouden.

Bij dit onderzoek begin ik, gelijk billijk is, met de getuigenissen omtrent haren oorsprong.

Deze zijn niet zeer voldoende.

Het eerste bericht omtrent den oorsprong en de vinding dezer Tabulae wordt ons gegeven door een Eugubijner, nl. den Bisschop AUGUSTUS STEUCHUS, die in 1540 vermeldt dat zij onder het ploegen door een landbouwer gevonden

zijn op het land bij Eugubium, nevens eenige grafsteenen, met dergelijke onbekende letters voorzien.

Ik merk daaromtrent aan, dat het niet waarschijnlijk is, dat deze *koperen* platen zoo nabij de oppervlakte van den grond eeuwen lang hebben kunnen liggen en toch in geheel gaven en onbedorven toestand te voorschijn komen.

Een ander berigt geeft ons dienaangaande een ander Eugubijner, nl. CONCIOLUS, die in 1673 schreef dat in 1444 negen koperen platen, met onbekend schrift, in een onderaardsch, verzegeld gewelf gevonden zijn op de plaats waar het oude Eugubium stond; dat 133 jaren geleden, en dus in 1540, 2 van de 9 platen ter verklaring naar Venetië gezonden en daar gebleven zijn enz.

Dit berigt — dat het gewone gevoelen geworden is — is in hoofdzaken onwaar. Het is zeker, dat er nooit 9 van deze platen geweest zijn. Te Venetië heeft men nooit van die platen gehad, zelfs niet in kopij. Het jaar, waarin CONCIOLUS zegt dat zij naar Venetië gezonden zijn, is hetzelfde waarin de Bisschop STEUCHUS te Eugubium over deze platen schreef, zonder iets hiervan te vermelden. Heeft CONCIOLUS het getuigenis van STEUCHUS verworpen, — dat, wat hij daarvoor in de plaats stelt, is stellig valsch.

Een geheel ander berigt wordt ons in 1767 door PASSERIUS medegedeeld. Hij zegt, in de Archieven te Eugubium en wel in het *liber reformationum civitatis Eugubii* gevonden te hebben: dat op den 26 Augustus 1456 door de Hooge Overheid van Eugubium een koopcontract is gesloten en van weerszijde met eede bekrachtigd, waarbij PAULUS GREGORI, in tegenwoordigheid van getuigen, ten voordeele der stad afstaat 7 ivoeren platen, met Latijnsche en Egyptische karakters beschreven, en daarvoor ontvangt de tollén, en ook de opbrengst en het vruchtgebruik der bergen en weilanden, toebehoorende aan de stad Eugubium, voor de eerstvolgende 2 jaren, te beginnen met 1° Jan. 1457.

Ook dit bericht heeft veel tegen zich.

Vooreerst is het niet waarschijnlijk, dat de stedelijke regering zulk eene buitengewone som besteed heeft voor eenige koperen platen, wier opschrift men niet eens verstond, en dit wordt nog onwaarschijnlijker, omdat men de vreemde letters voor *Egyptische* hield, en het opschrift dus voor de stad, als zoodanig, weinig belangrijk schijnen moest.

Ten tweede wordt in het originele verslag van dit beëdigde koopcontract gesproken van *ivoren* platen, *tabulae eburneae*, terwijl de nu besprokene van *koper* zijn.

Ten derde is het vreemd, dat hooge Eugubijner Overheidspersonen en Geestelijken, die te Eugubium over deze platen schreven, hiervan niets hebben medegedeeld, en dat eerst in 1767 dit bericht voor den dag kwam.

Ten vierde vermelden daarvan ook niets de Eugubijner schrijvers, die in 1456 te Eugubium leefden, en dit hadden moeten weten en vermelden. Ik heb hier vooral het oog op GUERNERUS BERNUS, die de *Annales civitatis Eugubinae* van 1350 tot 1472 geschreven heeft, die allerlei, zelfs nietige zaken heeft opgeteekend; maar van dit koopcontract der stad, dat in zijn tijd gezegd wordt gesloten te zijn, niets vermeldt.

Op deze gronden meen ik aan de echtheid van deze annotatie te mogen twijfelen, en vermoed dat zij in later tijd in het *liber reformationum* zal zijn ingelascht. In allen gevalle kan dit koopcontract van ivoren platen, dat den tijdgenoot onbekend was, niet als voldoende getuige dienen voor den oorsprong der nu besprokene stukken. Hunne eerste geschiedenis in de 15^e eeuw ligt in het duister.

Het zou wel voor de echtheid dezer stukken niet beslissend zijn, indien men ze te Eugubium in de 15^e eeuw voor echt had gehouden; maar de omstandigheden van plaats, tijd en personen zouden toch zoodanig kunnen zijn, dat men moest komen tot de billijke conclusie, dat zij

waarlijk sedert langen tijd verborgen geweest en dan waarschijnlijk echt waren. Nu is niets hieromtrent met gewisheid bekend. De bestaande berigten zijn in zich zelve onwaarschijnlijk en met elkander in tegenspraak.

Vóór dat ik de innerlijke gronden opgeef, die mij tot de onechtheid dezer Tabulae doen besluiten, merk ik met een enkel woord op, dat de 5 platen met Umbrische karakters tot denzelfden tijd schijnen te behooren; terwijl de 2 met Latijnsche letters, die voorondersteld worden later te zijn, ook wel tot denzelfden auteur zullen moeten worden teruggebracht. Dat de 5 Umbrische op denzelfden tijd vervaardigd zijn, maak ik op uit de gelijkheid van *stof*. Zij zijn volmaakt op dezelfde wijze vervaardigd, *ex aere fusili ad firmitatem malleato*. Ook is de *wijze* van graveeren dezelfde; het *karakteristieke* in de gravure verloochent zich nergens; dezelfde *eigennamen* komen op alle voor, en dezelfde *nomina* en *verba* vindt men op alle tafels in denzelfden vorm.

De eenige die hieraan met opgave van redenen twijfelt is LEPSIUS, en zijn gewigtigste grond is de verschillende lettervorming. Mij schijnt deze grond niet voldoende, omdat die verschillende lettervormen ook op dezelfde platen nevens elkander voorkomen; bijv. de T is verschillend geschreven in reg. 19 en reg. 20 van Pl. III *); de P verschilt in reg. 3 en 9 van Pl. II van alle de overige voorbeelden op die tafel; de K is op alle 5 de tafels nu eens rond, dan weder hoekig enz. Het gewigtigste voorbeeld in dezen door hem bijgebracht, is niet juist opgegeven. Hij had de opmerking gemaakt, dat op de oudere Umbrische munten de dwarsstreep der T doorliep X, op de jongere daarentegen slechts tot aan de regte

*) Ik volg de rangschikking der Tabulae, zooals die bij DEMPSTER zijn opgegeven, om verwarring te voorkomen, ofschoon de orde bij LEPSIUS beter is.

lijn werd getrokken ¶ en besluit hieruit ook tot de meerdere of mindere oudheid der Eug. tafels *). Hij heeft zich hier intusschen vergist. Op niet ééne Umbrische munt komt de T in den laatstgenoemden vorm voor, die aan de Tabulae Eug. alléén eigen is. Op de munten staat de streep aan de regter- niet aan de linkerzijde ¶, waarmede alzoo het argument vervalt, dat anders van gewigt zou zijn geweest.

Over de uitspraak der letters is overigens thans niet meer verschil. Dat noch letters noch woorden Etrurisch of Oscisch zijn, is ook uitgemaakt; men houdt ze daarom voor Umbrisch, en daarmede komt ook het letterschrift het meeste overeen.

Wat de innerlijke gronden vóór of tegen de echtheid dezer stukken betreft, schijnt het mij noodzakelijk te zijn, dat men van bewijzen aan den *inhoud* en de daarin vermelde zaken ontleend, afzie, tot dat het iemand gelukt zal zijn, deze tafels zoo te verklaren, dat zijne interpretatie niet alleen aan hem zelven, maar ook aan anderen voldoet.

Het mag op zich zelf wel vreemd schijnen, dat wij hier in eene Goden-voorstelling, waarin de namen van Jupiter, Mars, Sancus, Pomona enz. bewijzen dat wij op bekend grondgebied verkeerden, ook geheel onbekende en twijfelachtige Goden-namen en bijnamen aantreffen, bijv. Vofion, Hunte, Jupiter (of Mars of Vofion) Grabovis, enz., en dat er onder de eigennamen van personen ook dezulke voorkomen, die moeilijk aan den overouden tijd kunnen worden toegeschreven, bijv. Castrucius of Castruccius †), —

*) LERSIUS, l. l. p. 97. Etenim *t* in nummis antiquioribus hanc ubique formam habet ¶, in recentioribus ¶, quod *idem prorsus discrimen* in tabulis Eug. a nobis observatum est. Vide tamen Tab. XXIX, 7, 9, 10.

†) Vóór en omstreeks de 15^e eeuw was deze naam in Middel-

een en ander echter en wat verder tot den inhoud behoort, kan eerst dan met grond worden bijgebracht, wanneer aan de verklaring der Tabulae geen redelijke twijfel meer overschiet.

Ofschoon dus deze geheele gewigtige klasse van innerlijke gronden moet wegvallen, blijven er nog redenen genoeg over, die mij bewegen deze tafels voor onecht te houden.

Het *eerste* bewijs is ontleend aan de moeilijkheid van dit letterschrift. Het alphabet dezer Tabulae is zoo duister en verward, dat, naar ik meen, geen volk het zóó gebruikt kan hebben.

Met verwaarloozing van het onderscheid tusschen de *tenues* en *mediae* en somtijds ook de *aspiratae*, wordt voor de *labiales* de **1**, voor de *palatales* de **2** en voor de *linguales* de **3** als gemeenschappelijk teeken *) gebruikt. De armoede van zulk een letterschrift laat zich verklaren. Dat men bij gebrek aan letterteekens tot één gemeenschappelijk teeken de toevlucht nam, laat zich begrijpen; maar onbegrijpelijk is het, dat in ditzelfde schrift tevens zulk een rijkdom van letterteekens zoude bestaan hebben, als wij hier aantreffen.

Immers de B wordt niet alleen door het gemeenschappelijke teeken uitgedrukt, maar ook door **4**, **5** en **6**, de P ook nog door **7** en de F door **8** en **9**. Even zoo

Italië zeer bekend. Men denke aan Castrucius Castracanus, Vincentius Castruccijs, Raphael Castruccijs, Joannes Baptista Castrucius enz., terwijl de uitgang overeenkomt met die in Petruccijs, Neruccijs, Orsuccijs, Rinuccijs enz.

*) Cf. GROTEFEND, VIII, p. 9: *nullum discrimen factum est inter medias b. q. d et tenues p. c. t consonantes*. Vreemd blijft dit altijd in eigennamen, als Grabovis, dat 8 malen Krapovis geschreven wordt, en in dagelijkse woorden, als bos, bovis, dat even dikwijls met p als met b voorkomt.

wordt de C nog geschreven met **ċ** en **Ⓢ**, de K ook met **Ⓜ** en **Ⓝ**, de G met **ġ**; terwijl eindelijk de T, ook op dezelfde tafels, in 4 verschillende vormen zich aanbiedt **Ⓣ**, **Ⓥ**, **Ⓦ** en **Ⓢ** *).

Dat zulk een alfabet niet bestaan kan hebben, is klaarblijkelijk, en om den aard der zaak, omdat het de lezing, *sonder noodzaak*, moeilijk en twijfelachtig moest maken, en op historischen grond, omdat het geen oorspronkelijk alfabet is, maar gelijk de andere in Italië en Griekenland uit het Oosten is overgekomen. Daar nu in het oorspronkelijke de tennes en mediae goed onderscheiden worden, en dit ook geschiedt in het Etrurische, Umbrische en Oscische letterschrift, is het ondenkbaar, dat te Eugubium alleen een zoo duister alfabet de plaats van het eenvoudige en duidelijke zoude hebben ingenomen. — Ditzelfde geldt overigens eveneens van de literae sibilantes, die te samen één gemeenschappelijk teeken hebben **z**, maar tevens nog, naar haren verschillenden klank, door 4 andere karakters **ċ**, **Ⓝ**, **Ⓥ**, **Ⓦ** worden uitgedrukt, zoodat men niet uit gebrek aan teekens tot een algemeen teeken de toevlugt behoefde te nemen.

Bij de boven gemaakte opmerking, dat de B door 4 karakters wordt uitgedrukt, teeken ik nu nog aan dat **z** van deze letters, **Ⓣ** en **Ⓥ**, ook gebruikt worden voor de V, die behalve dat nog als **V** geschreven wordt, een teeken, dat ook de O en U moet uitdrukken.

Bovendien worden de letters midden in het woord (even als in vele oude Inscriptiën) niet verdubbeld; de N op het

*) Dat de **Ⓢ** niet th, maar eenvoudig t is, blijkt ten klaarste uit de woorden waarin dit teeken voorkomt. Het komt nl. voor als de voorlaatste letter in *purtuvitu* 1.20, een woord, dat dikwijls elders en nog zes malen op deze zelfde tafel voorkomt met de t als voorlaatste letter en in *furfat* IV. a. 1, waar ook de t op het einde staat, blijkens VI. a. 43.

einde der lettergreep midden in het woord wordt gewoonlijk weggelaten; de laatste consonant of ook wel de 2 laatste van ieder woord worden gewoonlijk afgekapt *) of het woord met een of 2 letters eigendunkelijk verlengd †) en de vocalen met de hoogst mogelijke vrijheid onder elkander verwisseld.

Alle deze elders niet alzoo voorkomende eigenaardigheden te zamen genomen, maken dit schrift zoo verward en duister, dat ook iedere eenvoudige Latijnsche volzin, naar deze opmerkingen geschreven, bijna onverstaanbaar moet worden, zoodat het hoogst onwaarschijnlijk is, dat eenig volk zich met zulk schrift zoude hebben willen behelpen, te meer, wanneer, gelijk in Middel-Italië, een bepaald en duidelijk schrift in gebruik is.

Het *tweede* en gewigtiger argument tegen de echtheid ontleen ik aan de samenstelling van het alfabet.

Het bestaat nl. vooreerst uit de Umbrische letters. Hieraan zijn echter toegevoegd 5, niet Umbrische maar Etrurische letters, voor de E , T , H , K en Z , en de Oscische B , ofschoon ook de Umbrische karakters daarvoor gebruikt worden. Eindelijk zijn er nog eenige geheel arbitraire teekens, die zóó in geen ander letterschrift gevonden worden, nl. de M en V §), de RS **, de G , Z , T en P .

*) Cf. LASSEN, *Beiträge z. d. d. Eugeb. Tafeln*. Bonn. 1883. I, p. 24, 31 etc. et GROTEFEND, II, p. 10, multae literarum permutationes atque elisiones arbitrarie videntur, ac literae aliquot finales tanta cum rusticitate abjici solent, ut vix discerni queant nominum casus.

†) Cf. GROTEFEND, II. p. 11.

§) Ik breng niet in rekening de zeldzaam voorkomende karakters, die voor fouten kunnen doorgaan, bijv. IV. a. 1 voor de V, IV. a. 3 voor de V enz. Van voor M zie men vele voorbeelden in T. III en voor M aldaar r. 6, 7.

**) Dit zeer gebruikelijke teeken geldt ook volgens de Latijnsche

Daar dit vermengde alfabet, zoover men oordeelen kan, niet in Italië in zwang is geweest, en de eigendunkelijk *zonder noodzaak* uitgedachte karakters in strijd zijn met den oorsprong en den aard van dit letterschrift, schijnt mij dit een vast bewijs te zijn voor deszelfs onechtheid.

Een *derde* argument tegen de echtheid schijnt mij te liggen in veelvuldige sporen, waarin de toeleg om te mystificeren zich verraadt.

Vooreerst blijkt dit uit de 2 laatste Tafels, met Latijnsche karakters. Zij geven eene kopij van Tab. IV met groote toevoegselen, die aan het andere geheel analoog zijn. De overschrijver was dus met den inhoud en de bedoeling, gelijk met de uitspraak der Umbrische tafel goed bekend. Dit wordt ook door niemand tegengesproken of betwijfeld, en ware ligt te bewijzen, als het gevorderd werd. En nu, waar het Umbrische schrift duidelijk genoeg is, maakt hij dit duisterder door de tenues voor de mediae te schrijven en omgekeerd *). In plaats van *duo* schrijft hij dus *tuva*, in plaats van *apros* daarentegen, *abros* of *abrons*.

Voor den casusuitgang van den ablat. en accus. plur. in het Umbrische op *is* en op *us*, dat is *os*, schrijft hij *ir* en *'or* †), terwijl toch bij deze casusuitgangen de verwisseling van *s* en *r* ondenkbaar is.

Eveneens gebruikt hij de eenvoudige *s*, waar de Latijnsche letterteeekens hem ten dienste stonden om ook de andere sibilantes te onderscheiden §).

tafels in den regel voor *rs*; het wordt intusschen zelfs in eigennamen meermalen ook gebruikt voor de *d* en voor de *l*, iets dat voorwaar aan de zekerheid en duidelijkheid der lezing niet bevorderlijk is.

*) Cf. LASSEN. I. I. p. 17.

†) LASSEN. I. I. p. 20.

§) GROTEFEND. II, p. 18. *Latinorum s respondet tribus characteribus Umbricis, quos equidem per Graecas literas σ, ζ, ξ reddidi. etsi postrema harum litera non Graeco sono pronuntiata videtur.*

Eindelijk geeft hij dezelfde woorden telkens met andere spelling. Er is bijv. op Tab. VI een volzin, die meermaalen herhaald wordt, alleen met verandering van primum, in iterum en tertio en van de eigennamen. Daarin komt voor de ablat. *tuis*, die dus in hetzelfde verband staat en toch op dezelfde Tafel geschreven wordt, eerst als *tuer*, dan als *tover*, *tufr* en eindelijk weder als *tuer*.

Ten tweede blijkt die studie, om den lezer op het dwaalspoor te brengen, uit de vier laatste platen, waar, in plaats van den casusuitgang op *s*, zeer dikwijls *f* staat, bijv. in *tribuf*, *filiof*, *aprof* enz. en nevens dezen onmogelijken vorm zeer dikwijls de *s*, gelijk het behoort, ook in dezelfde woorden.

Ten derde blijkt deze zucht om te misleiden uit de telkens veranderde schrijfwijze van dezelfde woorden op alle tafels, somtijds in denzelfden regel. Als voorbeeld diene de eigennaam *Iguvium* en het daarvan afgeleide *Iguvinus*; dit komt meer dan 20 malen voor met de *k* als tweede letter; even dikwijls, somtijds in de onmiddellijke nabijheid, met de *j* als tweede letter, en dan nog meermaalen met geheele weglating der tweede letter. — Zoo wordt ook het woord *persnimu*, dat 70 malen voorkomt en op alle Tabulae gevonden wordt, op de meest verschillende wijze geschreven: nl. als *pesnimu*, *persnimu*, *persihmu*, *persnibmu*, *persnihimu*, *persnimumo*, *pesnimumo*, *persnihimumo* en *persmhniu*, en op de zesde en zevende tafel, die toch kopij zijn, in anderen vorm dan het origineel.

Om alle de boven opgenoemde redenen meen ik de echtheid dezer Tabulae te mogen ontkennen. Zij zijn overigens in het Latijn geschreven met invoeging van wezenlijk oude en van vreemde en misschien nieuw verdichte woorden en vormen. Ik houde mij verzekerd, dat zij in hun geheel

niet met zekerheid te interpreteren zijn *), inzonderheid wegens de kunstige letterverwisseling, wegens de weglating van letters in het midden en op het einde der woorden en wegens de gedurige verandering in het schrijven van dezelfde woorden.

Dat de auteur daarvan in de 15de eeuw leefde, is mij zeer waarschijnlijk. Een eenigzins kundig oudheidkenner konde uit de toen bekende Etrurische en Umbrische inscriptiën dit alfabet gemakkelijk te zamen stellen. Daar toen het onderscheid tusschen Etrurische en Umbrische

*) Dit houdt mij ook terug van het geven eener proeve van interpretatie uit elke der Tafels. Ook bij de kortste volzinnen stuit men altijd op een of ander woord, welks bepaalde beteekenis men niet kan bewijzen. Tot voorbeeld hiervan neem ik den allerkortsten volzin V. b. 24 die aldus luidt:

Jupater, Sace, tefe estu vitlu vufu, sestu.

Dat in deze woorden Jupater gelijk staat met Jupiter, behoeft geen bewijs. Dat op het einde der eerste lettergreep van Sace de *n* naar vaste gewoonte is weggelaten, is, ook met het oog op de tafels in Latijnsche karakters, zeker genoeg, ofschoon het dan onbegrijpelijk is, dat Jupiter hier Sancus schijnt genoemd te worden. Dat tefe hetzelfde is als tibi, is uit de vergelijking met mehe voor mihi en trifu[s] voor tribus niet onwaarschijnlijk. Dat de twee volgende woorden, die naar gewoonte de sluitletter verloren hebben, voor istum vitulum staan, is eveneens waarschijnlijk; zoo als ook dat sestu, hetzelfde is als sisto. Maar hoe zal men bewijzen, dat het voorlaatste woord gelijk staat met offero, zoodat de zin luidt:

Jupiter, Sance, tibi istum vitulum offero, sisto.

Het is wel algemeen erkend, dat de *u* op deze tafels ook voor de *o* staat, en de laatste letter heeft dus geen bezwaar; maar de twee eerste zouden dan alleen boven bedenking zijn als er *uvfero* d. i. *obfero* stond. — **GEOTEFEND**, die dit woord voor een subst. aanziet, leest en verklaart de laatste woorden: *istam vitulationem sisto*. Hoe zal men de ware lezing en opvatting bewijzen? En wat vrucht heeft men van eene interpretatie, die in elken volzin hier en daar slechts op gissingen steunt?

letters onbekend was, heeft hij die door elkander vermengd en eenige andere van eigene vinding daarbij gevoegd.

Dat er tevens niet weinige oude en verouderde grammaticale vormen en woorden op deze Tabulae voorkomen, is ontwijfelbaar zeker. Dit geeft aan deze opschriften hier en daar eene kleur van oudheid en van echtheid. Deze heeft hij echter althans gedeeltelijk uit POMPEJUS FESTUS *de significatione verborum* kunnen ontleenen of daarnaar kunnen wijzigen. Althans bij diens epitomator, PAULUS DIACONUS, vinden wij een goed aantal daarvan terug. Ik bedoel bijv. de verwisseling van s en r, de praepos. ar in plaats van ad, olo in plaats van illi, enz. Bij denzelfden staat ook een groot aantal van vreemde en verouderde woorden, op de Tab. Eugubinae voorkomende, als kapis, kassilis, anklare, fieri in de beteekenis van sacrificari *) enz. en' ook de Grieksche woorden, die op de Tabulae gevonden worden, bijv. *ἱεραρ*, *ἱερα* enz. Welken anderen Grammaticus of Glossator hij gebruikt mag hebben, weet ik niet.

Mijns inziens zijn deze Tabulae niet te gebruiken voor Grammaticale of Palaeographische studiën, en ik zal mijn doel bereikt achten, indien mijn onderzoek, waar bevonden zijnde, het misbruiken dezer Tabulae eenigzins mag tegenwerken.

*) Het meer dan honderd malen voorkomende *fetu* houd ik niet voor te zamen getrokken uit *facito*, maar voor de imperat. van fieri d. i. sacrificari, en lees dus *fito*. In dien zin komt fieri voor bij FESTUS ed. LINDEMAN, p. 190. Ik verwijs nu opzettelijk op deze plaats, waar FESTUS een voorschrift voor offeranden uit de libri Pontificum overschrijft; omdat het niet onwaarschijnlijk is, dat de auteur der Tabulae uit dergelijke voorschriften, in nu verlorene fragmenten van FESTUS of in andere handschriften bewaard, de stof en uitdrukking voor vele van zijne voorschriften gevonden heeft. Dan is het niet te verwonderen, dat hij ook de beroemdste geleerden, als LAFSIUS en LASSEN, heeft kunnen misleiden; want aan zijne mystificatie lagen ware en echte gedenkstukken der oudheid ten grondslag.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 14^{den} JANUARIJ 1856.

Tegenwoordig, de Heeren: J. BAKE, H. J. KOENEN, C. J. VAN
ASSEN, R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, J. VAN HALL, G. H. M.
DELPRAT, W. MOLL, S. KARSTEN, C. LEEMANS, W. G. BRILL,
M. DE VRIES, T. ROORDA, J. ACKERSDIJCK, J. DE BOSCH KEMPER,
J. DE WAL, N. C. KIST, J. BOSCHHA, J. HOFFMANN, C. G. COBET,
W. J. A. JONCKBLOET, A. RUTGERS, J. VAN LENNEP, R. P. A. DOZY,
L. PH. C. VAN DEN BERGHE, L. J. F. JANSSEN, T. W. J. SUYNBOLL
en van de Natuurkundige Afdeeling: W. VROLIK en W. C. H. STARING.

Het Proces-verbaal der vorige vergadering wordt gelezen
en goedgekeurd.

Zijn ingekomen twee philologische werken van den Heer
Mr. J. TEN BRINK, ten geschenke voor de Bibliotheek der
Akademie. Plaatsing in de Boekerij.

De Algemeene Secretaris leest eene Missieve van den
Franschen Gezant, gericht aan den Minister van Binnenl.
Zaken, en deelt den last mede, door dien Minister aan het
Bestuur der Akademie opgedragen, om een zoo volledig
mogelijk Overzicht aan Z. Exc. in te zenden van alle hier
te lande bestaande Wetenschappelijke Instellingen en Geleerde

Genootschappen. Daarop draagt de Algemeene Secretaris zijn in de Fransche taal opgesteld *Overzicht* voor, van de Wetenschappelijke Instellingen hier te lande bestaande, hetwelk behoudens eenige bijvoegingen, waarop enkele Leden nog aandringen, door de Vergadering volkomen wordt goedgekeurd.

De Heer COBET verzoekt, bij wijze eener motie van orde, de prioriteit van behandeling voor de aangekondigde voordracht wegens het Staats-examen. Hij kan er geen genoegen mede nemen, dat deze aangelegenheid laatstelijk in eene buitengewone vergadering, en dus met gesloten deuren, behandeld is; dit is met de Hollandsche openheid onbestaanbaar. Er moet geen blaam dienaangaande op de Akademie kunnen kleven. Hij had gewenscht dat die zaak in de tegenwoordige vergadering, eene der weinige waarin hij kan tegenwoordig zijn, behandeld mocht zijn geworden.

De Heer BAKE verklaart, dat hij deze aangelegenheid ten ernstigste behartigt en stellig verzekeren kan, dat hij die, zoodra mogelijk, met volkomene openbaarheid zal behandelen, maar dat hem voor alsnog eenige bouwstoffen, welke voor eene volledige ontwikkeling zijner bewijsgronden noodig zijn, ontbreken. Hij is stellig van voornemen, zijn Voorstel te doen in de vergadering van Februarij, en alsdan de gedane voordracht onverwijld door den druk openbaar te maken.

De Heer COBET neemt hiermede genoegen, en verklaart te zullen doen wat in zijn vermogen is, om ook nog in die vergadering tegenwoordig te zijn.

Het Rapport wegens de tweede historische Bijdrage van den Heer KOENEN (die *over de Apologie van Prins Willem I van Oranje*), wordt uitgebracht door den Heer BAKHUIZEN

VAN DEN BRINK. De Commissie beveelt de plaatsing in de *Verslagen en Mededeelingen* aan; maar de Spreker is voornemens den Heer KOENEN op onderscheidene punten te wederleggen, en verlangt daartoe gelegenheid in eene volgende vergadering, in welke een wetenschappelijk onderhoud over dit onderwerp zal kunnen geopend worden. Dienovereenkomstig wordt besloten.

Het Rapport wegens de Bijdrage van den Heer RUTGERS, over de *Tabulae Eugubinae*, wordt uitgebracht bij monde van den Heer LEEHMANS. Deze Verhandeling zal in de *Verslagen en Mededeelingen* worden geplaatst, met in acht neming van de opgaven der Commissie, om de vreemde karakters op de onkostbaarste en minst omslachtige wijze te doen afdrucken.

Eindelijk erlangt de Heer VAN DEN BERGH het woord, en houdt dat Lid eene uitvoerige voordracht, ten betooge van het onhoudbare van vele voorstellingen en beweerden, voorkomende in het voor eenigen tijd in het licht verschenen werk van den Heidelbergschen geleerde HOLTZMANN, in hetwelk de volkseenheid van de Germanen en Celten op allezins betwistbare gronden wordt staande gehouden. Aangezien het reeds gevorderde uur vindt de Spreker zich zijns ondanks genoodzaakt, het laatste gedeelte zijner Verhandeling, waarin hij de gronden opgeeft, die de Deutsche schrijver uit de taal, door beide volksstammen gesproken, afleidt, terug te houden. Hij meent echter, dat in de beide eerste gedeelten, handelende over de historische getuigenissen der oudheid, en over de beweerde overeenkomst van instellingen en zeden, de willekeurigheid van de bewijzen des Heidelbergers wel zoo duidelijk zal gebleken zijn, dat hij het daarbij voor het tegenwoordige zal kunnen laten berusten.

De Voorzitter vraagt den Spreker of hij de door hem geleverde Bijdrage voor de *Verslagen en Mededeelingen* bestemd heeft; de Heer VAN DEN BERGH beantwoordt dit ontkennend, maar zou evenwel gaarne het onderwerp aan een nader onderzoek der Akademie onderworpen zien, en zal op de beste wijze, om dit doel te bereiken, nader bedacht zijn.

Terwijl niemand verder het woord vraagt, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

CELTEN EN GERMANEN.

DOOR

Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH.

Tegenspraak wekt tot onderzoek. Dit was ook met mij het geval na het lezen van een Duitsch werk, dat, naar het schijnt, hier te lande indruk gemaakt heeft. Ik bedoel het in den loop des vervlogen jaars te Stuttgart verschenen geschrift van Prof. ADOLF HOLTZMANN, getiteld: *Kelten und Germanen, eine historische Untersuchung*. Het is onlangs door Dr. ACKER STRATINGH met zekere geestdrift in *de Gids* aangekondigd, zooals den meesten Uwer zal bekend zijn. Prof. JONCKBLOET heeft zich *) daardoor overtuigd verklaard en schijnt het onderzoek thans voor gesloten te houden. Andere geachte geleerden denken er insgelijks zeer gunstig over en neigen tot de omhelzing zijner stellingen, en zelfs heeft eene Zuster-Maatschappij in het afgelopen jaar dit vraagstuk tot onderwerp eener prijsvraag voorgesteld.

Ik meende dus dat de zaak in deze vergadering van mannen van wetenschap wel eens ter sprake kon gebracht worden, en dat ik het wagen kon, de bedenkingen, die tegen dat geschrift en de leer daarin verkondigd bij mij

*) In zijne *Gesch. der M. N. L. Dichtkunst*.

oprezen, beknoptelijk uiteen te zetten. Misschien, en ik hoop het, zullen dan de door den Schrijver overtuigden, terwijl hij zelf ver af is, voor hem den handschoen opnemen, en zoo zal mogelijk eenig meerder licht opdagen, wat onhoudbaar is opgegeven worden en wat goed is vaster staan.

Het onderwerp, dat H. behandelt, is de veel betwiste vraag, of de Celten en Germanen hetzelfde volk waren. Zijne stelling is deze: de Germanen en Galliërs waren Celten, de natiën, die thans gemeenlijk voor Celten gelden, namelijk de Schotten en Ieren, de Cymren in Wallis en de Bretons in Frankrijk zijn geene Celten; of met andere woorden: Galliërs en Germanen waren verwant, Galliërs en Britten waren niet verwant.

Dat dit een moeilijk en duister vraagstuk is, zal wel niemand tegenspreken, en ik geloof dat juist daarom zoo velen er over geschreven hebben, ieder in de hoop, dat hij het eindelijk ontdekken zou; maar nadat men een aantal dezer schriften gelezen heeft, vindt men in plaats van licht nog dikker duisternis dan te voren, en ik hoop dat men het niet verwaand zal vinden, als ik beweër dat men de meesten beter ongelezen laat en dat het kritisch onderzoek over die vraag eerst begint in plaats van geëindigd te zijn.

Het is daarom, dat het mij spijt, dat de geleerde Schrijver van dit werk zulk een apodictischen toon aanslaat: zoo is het en niet anders; het tegenovergestelde gevoelen is door niets te verdedigen, enz. 't Is waar, dat maakt indruk op het groote publiek, het sleept zelfs geleerden mede, het doet eene meening eene poos zegevieren; maar wien het niet om gelijk te krijgen, maar alleen om waarheid te doen is, slaat gewoonlijk een bescheidener toon aan, en men ziet dikwijls, dat die magtspreuken alleen dienen moeten om het gebrek aan goede bewijzen te bemanteren.

Wat mijne tegenspraak betreft, ik verschil reeds dadelijk van hem daarin, dat ik het onderzoek niet voor gesloten,

maar voor nu eerst geopend houde, en dat ik dus geene eindresultaten wacht, maar alleen toelichting van de aangevoerde bewijzen. Thans begint eerst datgene allengs toegankelijk te worden, wat tot de beslissing onmisbaar is: de geschiedenis der verschillende talen, vooral der Celtische of (gelijk de Schr. ze liever noemt) de Britsche; de kennis der oudheden en mythologie, en de oudste overblijfselen der letterkunde. Thans vangt men aan, dat alles kritisch te beschouwen, en men nadert allengs tot de bronnen; te voren was de kritiek nog zeer onvolledig en de meeste bronnen waren onbekend.

Het is dus niet, en het kan niet mijn voornemen zijn, den geleerden Schrijver regtstreeks tegen te spreken en het tegenovergestelde van zijne stelling te beweren; hetgeen ik wensch te betoogen is alleen, dat zijne stelling voorbarig is, en dat hij niet bewijst wat hij beweert te bewijzen.

Ik moet in de eerste plaats U in het te besprekene geschrift binnenleiden. Dr. STRATINGH heeft daarvan een uitvoerig en duidelijk verslag gegeven in het October-nummer van *de Gids* *), ik zal mij dus hier met eene korte aanwijzing vergenoegen.

H. vangt aan met de erkenenis, dat zijne stelling lijnregt tegen de algemeene meening strijdt; maar hij beweert dat die algemeene meening nergens onderzocht, nergens op gegrond is, dat zij eerst sedert de laatste honderd jaar opgekomen en in strijd is met de getuigenissen der oude schrijvers, door de geleerden der 17e eeuw steeds gehuldigd, en hij belooft te bewijzen dat zij ongegrond en onhoudbaar is.

*) Dr. STRATINGH had vroeger het gevoelen verdedigd, dat Germanen en Britten stamgenooten waren, en ééne taal in verschillende tongvallen spraken; hij schijnt sedert zijne meening gewijzigd te hebben naar die van HOLTZMANN.

Tot dat einde splitst hij zijn betoog in vier afdeelingen: Vooreerst geeft hij negatieve bewijzen, die niet zoozeer de waarheid zijner stellingen, als de onmogelijkheid der tegenovergestelde zullen aantoonen. Ten tweede onderzoekt hij de getuigenissen der Ouden over de betrekking tusschen Germanen en Celten. Het derde hoofdstuk handelt over het niterlijk, de zeden, instellingen en godsdienst der Celten, vergeleken met die der Germanen en der Britten. Ten slotte beschouwt hij de taal dezer stammen.

Ik zal echter een anderen weg inslaan, die evenzeer tot het doel leidt; want bleef ik hem steeds ter zijde, om elke zijner stellingen, naar gelang hij ze oppert, te bestrijden, ik zou eene vervelende, en voor hen, die zijn werk niet gelezen hebben, eene onverstaanbare recensie leveren; niet wat ik wensch, eene duidelijke voorstelling van het vraagstuk.

De eerste vraag is deze: Wat verstonden de Ouden onder Celten of Kelten?

Laat ons vooraf een oogenblik bij dien naam zelf stilstaan; want er zijn verschillende woorden, waarmede zij dien volksstam aanduiden. De Grieken gebruiken die van *Κέλται*, en *Γαλάται*, het land heet bij hen *Κελτική* of *Γαλατία*. De Romeinen, dit voorbeeld volgend, noemen het volk somtijds *Celtae*, maar bijzonder geven zij dien naam aan de inwoners van een deel van Gallië; de algemeene naam is bij hen *Galli*, die van het land *Gallia*. Van hen namen de Grieken den vorm *Γαλλοί* weder over. Zoo zegt GALENUS, de antidot. 1. 2. *καλοῦσι γοῦν αὐτοὺς ἔνιοι μὲν Γαλάτας, ἔνιοι δὲ Γάλλους, συνηθέστερον δὲ τῶν Κέλτων ὄνομα*. Ik kan hier verwijzen naar het geleerde maar overigens ongenietbare werk van DIEFENBACH, *Celtica* 1. 6, die daarover uitvoerig handelt.

Of deze namen slechts verschillende vormen van een woord of afzonderlijke woorden zijn, durf ik niet beslissen;

genoeg dat men wete, dat door deze verschillende namen bij de oude schrijvers dezelfde volksstam aangeduid wordt.

Maar waar woonde nu die Celtenstam, en welke volkeren werden daartoe gerekend?

Die vraag moet historisch beantwoord worden. De bakermat der beschaving was in het Oosten en later in Italië. Uit Griekenland kwamen de eerste historieschrijvers voor Europa voort, eerst later uit Rome. Den Grieken was het Westelijk Europa het afgelegenste en diensvolgens het minst bekende en bezochte deel, hunne vroegste berigten kunnen dus niet anders dan gebrekkig en verward zijn. De eerste streken, die zij bezochten, waren de Zuidelijke, aan de Middellandsche Zee, gelegen; derwaarts konden zij te scheep komen, maar te land was dat gewest toen nog bijna ontoegankelijk. Hunne eerste berigten betreffen dus het Zuidelijke Gallië en Spanje met een deel van Italië. Daar vonden zij nu volkeren, die in taal, vorm en uitzigt afweken van de stammen die zij reeds kenden, en die volkeren noemden zij dus in het algemeen Celten. Naarmate de Noordelijker streken bekend werden, met volkeren blank van huid, blond van haar en blaauw van oogen, althans voor het grootste deel, werd ook dat alles onder het Celtenland gerekend, even als men bij ons in de 16^e eeuw en nog later, alle bewoners van Oost-Indië Indianen noemde, en zelfs de Amerikaansche wilden met dien naam doopte, en even als *moor* en *neger* in de gewone spraak nog synonym zijn.

Dat nu de oudste berigten der Grieken de Celten in het Zuiden en niet in de hoogere streken van Europa plaatsen, laat zich voldingend bewijzen. De eerste mij bekende schrijver, die over hen spreekt, is HERODOTUS, (een auteur, dien h. niet schijnt te kennen). In zijn B. 2. C. 33. van den Nijl sprekende, vergelijkt hij dien met den Donau, en vermeldt van dezen laatste, dat hij zijnen oorsprong heeft

onder de Celten, bij de stad Pyrene, en Europa midden door deelt. Die Celten, zegt hij, wonen buiten de zuilen van Hercules, en zij grenzen aan de Cynesiërs, die de Westelijkste volkeren van Europa zijn: *Ἰστρος ποταμὸς ἀρξάμενος ἐκ Κέλτων καὶ Πυρήνης πόλεως ῥίσι μέσσην σχίζων τὴν Εὐρώπην· οἱ δὲ Κέλται εἰσι ἔξω Ἑρακλείων στηλίων, ὁμορίουσι δὲ Κυνησίους, οἱ ἔσχατοι πρὸς θυσμίων οἰκίουνσι τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ κατοικημένων.*

Men ziet, deze aanwijzing is alles behalve duidelijk, en zeker onjuist, want de Donau ontspringt niet buiten de zuilen van Hercules, en wat is, zou men kunnen vragen, hier door de woorden *buiten de zuilen* te verstaan. STRABO zegt evenzoo (L. 2. p. 129 of 191 ed. Amstel.), dat daar buiten liggen Gades, de Kattiteriden en Brittannië: *ἔξω μὲν τῶν στηλῶν Γάδειρά, τε καὶ Καττιτερίδες καὶ Βριττανίαι;* maar daar de Celten aan de Westelijkste volkeren grenzen en HERODOTUS den zeeweg aanduidt, moeten zij ten minste in het Zuidwesten van Europa gezocht worden, ofschoon de juiste plaats waar, aan HERODOTUS nog onbekend was.

Deze stelling nu, dat de oudste Celten in het Zuiden te zoeken zijn en de benaming later uitgebreid is, wordt, behalve door andere schrijvers, bevestigd door de uitdrukkelijke getuigenissen van STRABO, L. 4. p. 189, en DIODORUS, L. 5. C. 32, beiden ook door HOLTZMANN aangehaald (bl. 23). STRABO zegt namelijk, dat die Galaten, die in Narbonitis wonen, eigenlijk Celten genoemd werden, maar dat door de Massiliërs die naam op alle Galaten overgedragen werd *). CAESAR, weet men, scheidt ze uitdrukkelijk van de overige Galliërs af.

De naam Celten was dus van de Grieken afkomstig en door hen verspreid geworden. Zij, die met de Noordelijker wonende volkeren weinig omgang hadden, bleven dien als algemeenen volksnaam gebruiken voor alle blanke, blonde,

*) Evenzoo EUSTATHIUS. Z. beneden.

blauwoogige stammen; maar de Romeinen integendeel, die door hunne oorlogen diep in Westelijk Europa doordrongen en de verschillende stammen allengs naauwkeuriger leerden kennen, verlieten toen dat vroegere spraakgebruik en begonnen de verschillende volkeren van elkander te scheiden. H. bestrijdt dit; volgens hem hebben ook de Romeinen steeds al die volkeren, namelijk Galliërs, Helvetiërs en Germanen voor één volk gehouden en ze slechts geographisch, niet ethnographisch onderscheiden.

Ik moet, om niet vruchteloos af te dwalen, hier nogmaals opmerken, dat het geheele werk van H. alleen geschreven is om te betoogen, dat de Galliërs (met uitzondering misschien der Aquitanen) stamverwanten waren der Germanen en Duitsch spraken, maar dat de Britsche volkeren niet met hen verwant waren en hunne taal eene geheel andere was.

Het is opmerkelijk, dat H., om zijne stelling te bewijzen, zich bij voorkeur op Grieksche schrijvers beroept en voor een goed deel op zoodanigen, wier gezag hij, bl. 20, zelf verwerpt, namelijk filosofen, rhetoren, grammatici of historieschrijvers over andere onderwerpen, zooals ARRIAN, die ter loops eene uitlating over de Celten laten glippen. Komt hij tot de Romeinsche schrijvers, dan laat hij sommigen stil ter zijde; bij anderen vindt hij het noodig den tekst te veranderen, om ze het tegendeel te doen zeggen, wat men in de gewone lezing vindt, en enkele plaatsen worden verdraaid.

Van dit laatste moet ik hier dadelijk een voorbeeld geven. CAESAR zegt, B. G. 2. 4, het volgende: „plerosque Belgas esse ortos ab Germanis, Rhenumque antiquitus transductos propter loci fertilitatem ibi consedissee Gallosque qui ea loca incoherent expulisse.” Hieruit volgt dus, dat in België van ouds eene niet Germaansche bevolking bestond, die grootendeels door de Germanen verdreven, daar toch nog

voor een gedeelte woonde. H. echter verstaat het anders: hij zegt eenvoudig, bl. 29: „Die Belgen sind über den Rhein gekommen und von germanischer Abkunft.” — Ik moet vragen: had hij CAESAR wel gelezen?

Eene andere plaats van CAESAR, die een onderscheid tusschen Gallen en Germanen, vooral uit de taal bewijst, namelijk die, waar gezegd wordt, dat ARIOVISTUS *Gallisch* geleerd had, hetgeen dus van zijne moedertaal moest verschillen, weet de Schr. niet op te lossen dan door de lezing te veranderen. Ik zal hem op dit wankelend terrein der conjecturen niet volgen, omdat ik elders genoeg vasten grond vind, en hiermede scheept hij CAESAR af.

Op dezen laat hij weder een aantal schrijvers volgen, van even weinig gezag als zijne Grieken, namelijk FLORUS, PETRONIUS, CICERO, LUCANUS, voorts het Monumentum Ancyranum, waar AUGUSTUS alleen in het algemeen zegt: „Gallias et Hispanias provincias — a Gadibus ad ostium Albis fluminis — composui,” dan VIBIUS SEQUESTER, SERVIUS, SENECA etc., en toch is er onder deze allen geen een, die zegt, dat Germanen en Gallen stamverwant waren, behalve VIBIUS SEQUESTER, die de uitdrukking *Teutones Galli* gebruikt *).

Maar nu komt hij tot twee schrijvers van meer belang bij deze quaestie, SÜETONIUS en TACTUS, die hij evenwel al-

*) HOLTZMANN haalt ook nog een schimpliedje aan van de soldaten van LEPIDUS en PLANCUS, die hunne broeders op de proscriptielijsten geplaatst hadden, waarop de soldaten zongen:

»De Germanis non de Gallis duo triumphant consules,”

waarin hij eene zinspeling op de beteekenis van Germani en een bewijs ziet, dat men toen Germanen en Gallen voor één volk hield; ik kan er dit niet in vinden, maar al was het zoo, wat zou het bewijzen? Ik herinner mij, dat ten tijde van den oorlog tegen Diepo Negro, in een straatliedje een soldaat zong, dat hij ging strijden tegen dat zwarte goed; zal men dit aanvoeren als een bewijs, dat de inwoners van Java tot den negerstam behooren?

mede kort afwijst. Van TACITUS haalt H. slechts eene enkele plaats aan, waar deze zegt: „Gothinos Gallica, Osos Pannonica lingua coarguit non esse Germanos.” Hij had er nog andere plaatsen bij kunnen voegen, bijv. Germ: 28, 29 en 45, en wat den eerste aangaat, zoo bespreekt hij het bekende verhaal, dat CALIGULA, die over de Germanen wilde triompheren, zonder dat hij ze verslagen en gevangenen gemaakt had, een aantal Galliërs van bijzonder groote staatur dwong het haar te laten groeijen en ros te verwen, de Germaansche taal te leeren en barbaarsche namen aan te nemen, om op die wijs voor Germaansche gevangenen door te gaan.

Men heeft daaruit algemeen, en mij dunkt met alle regt, afgeleid, dat de Galliërs niet allen blond waren en dat hunne taal eene andere dan de Germaansche was. Maar H. verstaat het anders. „Zeker,” zegt hij blz. 53, „was het geheele land ten tijde van TACITUS Romeinsch, met uitzondering van eenige bergstreken, en wat hij Gallisch noemt, was misschien niet anders dan Aquitanisch in de Pyreneën. Zoo is misschien ook het berigt van SUETONIUS geheel woordelijk te verstaan; menige voornamen Galliër, die aan CALIGULA geschikt voor zijne zegepraal voorkwam, verstond geen Gallisch (d. i. volgens H. Germaansch) meer, en moest de taal weder leeren om als Germaan vertoond te kunnen worden.”

Deze verklaring, hoe zonderling ook, zou misschien nog enig gewigt hebben, indien het zeker was, dat ten tijde van CALIGULA reeds het Gallisch eene bijna uitgestorvene taal was; maar het tegendeel laat zich bewijzen en daarmede valt zijne geheele stelling. Zie hier drie onderscheidene getuigenissen van het nog veel later bestaan van het Gallisch. AEL. LAMPRIIDIUS verhaalt in het leven van ALEXANDER SEVERUS het volgende: „Mulier Druis eunti (SEVERO) exclamavit *Gallico sermone* vadas, nec victoriam speres, nec militi tuo credas.” — De tweede plaats is te vinden in de l. 11. pr. ff. de leg. et

fideicomm. „Fideicommissa quocumque sermone relinqui possunt: non solum Latina vel Graeca, sed etiam Punica vel *Gallicana* vel alterius cujuscumque gentis.” De derde getuigenis geeft SULPICIUS SEVERUS, Oper. L. B. p. 543, waar tot iemand uit het volk gezegd wordt: „tu vero vel Celtice, vel si mavis Gallice loquere.”

Ik geef het overigens den Schr. gaarne toe, dat Gallië, vooral in het Zuiden, reeds vroeg geromaniseerd werd en dat Latijnsche taal en zeden de inlandsche meer en meer verdrongen.

't Is echter niet alleen de bijzondere taal, die een volk van anderen onderscheidt en tot een zelfstandig geheel vormt. Daarnevens komen in aanmerking de oorsprong, hetzij historisch, hetzij in stamsagen bewaard, de mythologie, de wetgeving en de zeden en instellingen. Wij vragen dus in de tweede plaats: Hoe was dit alles bij de Celten, of, om naauwkeuriger te zijn, bij de Galliërs? Hadden zij dat alles met de Germanen gemeen, of had elk volk daarin zijne bijzondere rigting genomen?

Wij kunnen uit de oude schrijvers daarop een meer volledig antwoord geven dan ten aanzien der taal; niet uit de Grieken, niet uit STRABO, dien H. met bijzondere voorliefde telkens citeert en zelfs ver boven TACITUS stelt; maar uit de Romeinen, die die landen door eigen aanschouwing en lange oorlogen kenden. En geven dezen nu grond om die verwantschap aan te nemen, die H. zoo ontwijfelbaar rekent? Juist het tegendeel: beide volkeren hadden reeds zoolang hun land bewoond, dat de historische berigten vergaan waren, maar de stamsage, d. i. de meening des volks over zijne afkomst, wijst de verwantschap stellig af. „Galli (zegt CAESAR) se omnes ab Dite patre prognatos praedicant: idque ab Druidibus proditum dicunt.” Andere

gevoelens, die op Hercules en den Trojaanschen oorlog zien, maar die meer meeningen van geleerden, vooral van TIMAGENES, dan stamsage zijn, vindt men bij AMMIAAN. DIEFENBACH heeft ze verzameld, 2. 61. Geheel anders luidt daarentegen de stamsage der Germanen, volgens TACITUS. „Celebrant carminibus antiquis (quod unum apud illos memoriae et annalium genus est) Tuisconem deum terra editum et filium Mannum, originem gentis conditoresque” etc.

Waar nu de volkeren zelve niets van hunne verwantschap weten, maar zich elk eenen verschillenden oorsprong toeschrijven, zal daar een hedendaagsch geleerde met eenige waarschijnlijkheid het beter weten en die verwantschap kunnen aantoonen? Dit argument alleen komt mij zoo sterk voor, zoo in dadelijken strijd met de leer van H., dat ik zonder de stelligste bewijzen, noch aan volks-, noch aan taalverwantschap kan gelooven. Onze schrijver laat dan ook voorzigtig dit argument stil ter zijde liggen.

Voor de wederzijdsche mythologie geeft hij echter iets meer, en, ik moet het bekennen, met eenigen schijn van verwantschap. „De Gallische goden,” zegt hij, blz. 83, „zijn geene anderen dan de Germaansche; wanneer CAESAR van de Galliërs zegt: „Deum maxime Mercurium colunt,” zoo zegt TACITUS geheel hetzelfde van de Germanen: „Deorum maxime Mercurium colunt.” Zelfs de namen der goden zijn gedeeltelijk dezelfde: *Hesus* is *Eru*, *Tanarus* is *Thunar*, *Camulus* is *Humblus*, *Hamal*, *Segemon* is *Siegmund*. *Mars Albiorix*, bij DE WAL, 292, is de Duitsche *Alberich*, *Apollo Grannus* leeft in den naam des wachholders *chranapoum* en in dien der stad *Aquis Grani*, beroemd door hare gezondheidsbronnen; *Toutiorix*, bij DE WAL, 269, is duidelijk *Dieterich*. De Galliërs offeren menschen even als de Germanen, zij beroemen zich op hunne afstamming van de goden, even als de Germanen enz.”

De mythologie van twee volkeren te vergelijken is eene

moeilijke en gevaarlijke onderneming, waarbij men niet op den klank der namen af oordeelen kan, zooals hier geschiedt, en de Schr. gevoelt dat zelf en belooft daarom, dat onderwerp in een afzonderlijk werk uiteen te zetten. Men zal dus niet vergen, dat ik hem hier in weinige regels zal trachten te wederleggen. Ik zal mij tot een paar opmerkingen bepalen. Een dezer Gallische godennamen is gemeen aan den geheelen of het grootste gedeelte van den Indo-Germaanschen taalstam, namelijk *Tanarus* (ook op de monumenten *Taranucus*, *Tanarucus*, *Tanaricus* geschreven), Latijn *tonitrus*, Persisch *tunder*, Galisch *torunn*, *torunn*, *torin*, *tarnach*, *tarnainach*. *Camulus* is een bijnaam van Mars, maar *Humblus* of *Amal* is niet de Germaansche krijgsgod *), en het woord schijnt veeleer in Brittannië te huis te zijn, waar men zelfs eene stad *Camalodunum* had. Bij de overigen is mij het bewijs der identiteit onbekend, en wij moeten dus ons oordeel opschorten, totdat H. ons dat bewijs geleverd heeft; maar al was er ook eenige overeenkomst bewijsbaar, dit zou nog het pleit niet beslissen, evenmin als de gedeeltelijke overeenkomst der Romeinsche met de Grieksche mythologie bewijst, dat zij oorspronkelijk één volk waren.

Ik kom tot de instellingen. Eene der meest kenmerkende en beroemdste instellingen der Galliërs was de inrigting van het druïdendom en de daarmede zamenhangende barden en eubagen. Dat die instelling bijzonder aan Gallië eigen was, is te bekend om bewijs te behoeven; maar hadden de Galliërs deze nu gemeen met de Germanen? Stellig niet. „Germani neque Druides habent qui rebus divinis

*) *Amal* komt vooral in Gothische eigennamen voor, bijv. *Amalofredus*. GRIMM vergelijkt het IJsl. *aml*, labor, maar dit is eene gissing bij gebrek van beter.

praesint, neque sacrificiis student," zegt CAESAR *), en geen enkel Romeinsch schrijver, zelfs niet TACITUS, spreekt hem hierin tegen of geeft eenige aanleiding om Germaansche druïden aan te nemen. Toch beweert onze Schr., dat STRABO, DIODOOR en vooral LUCAAN, de druïden den eigenlijken Germanen *schijnen* toe te schrijven. Schijn bedriegt, en bedroog ook H., toen hij dat schreef; zijn lievelings-schrijver STRABO bijv., spreekt alleen van Gallische, maar nergens van Germaansche druïden, en LUCANUS evenmin. Even lichtzinnig beweert hij het bestaan van Germaansche barden, op grond der bekende plaats van TACITUS: „Sunt Germanis haec quoque carmina, quorum relatu, quem *barditum* (of *baritum*) vocant, accendunt animos" etc.; maar vooreerst is de lezing onzekker en dan nog worden niet de dichters zelve, zelfs niet de carmina, maar alleen de *relatus*, *barditus*, of *baritus* genoemd. En dat nu de laatste lezing de ware is, dunkt mij daaruit te blijken, dat het woord ook bij andere schrijvers voorkomt; als tweemaal bij AMMIAN, 16, 30 en 21, 27, die het evenzoo van het geschreeuw der soldaten gebruikt. Ook bij VEGETIUS *de re mil.* 3. 18. „clamor autem quem *barritum* vocant, prius non debet attolli, quam acies utraque se junxerit." en bij SPARTIANUS in Antonino Geta, C. 5, wordt het van het loeijen der olifanten gebezigd: „agni balant..... elephant *barriunt*"; het schijnt dus een Latijnsch, geen Germaansch woord, en men zou zelfs kunnen vragen, of de woorden van TACITUS: *quem barritum vocant*, daar ook vertaald kunnen worden *wat men barritus noemt*, zonder dat dit op de Germanen behoeft te zien? De philologen mogen dit beslissen. HOLTZMANN brengt hiermede in verband eene plaats uit het Angelsaxische gedicht *Elene*, waar gezegd

*) Men lette hier op zijne woorden: *neque habent*, d. i. volstrekt niet; *neque student*, relatief tegenover de Galliërs, *admodum dediti religionibus*, zooals CAESAR elders zegt. B. G. 6. 16.

wordt, dat men de strijdvaan verhief *vordum and bordum*, en even zoo in het gedicht van ANDREAS, dat hij dan geheel willekeurig door gezang verklaart. Mij dunkt, men zou eer kunnen vertalen: met woorden en gebaarden. *Baren* is nog heden schreeuwen, misbaar is gejammer, handgebaar is beweging der handen. Daarentegen wordt, trots STRABO, AMMIAAN en alle anderen, het bestaan van Gallische barden ontkend, maar hier rekent de Schr. al te veel op het goed vertrouwen zijner lezers; ik zal voor hen, die met de oude schrijvers vertrouwd zijn, dat wel niet behoeven te betoogen.

Wat blijft er dan van al die bewijzen of liever die magtspreuken over, die de schrijver zoo stout tegenover de algemeene meening stelt? Wat leert ons zijn betoog, dat zooveel vruchtbaarder in resultaten zijn zou dan de algemeen aangenomen meening. Alleen, naar het mij voorkomt, staat dit vast, dat de Grieken, vooral in vroeger tijd, de geheele blanke en rosharige bevolking van Westelijk Europa, naar den stam dien zij het eerst hadden leeren kennen, Celten noemden, en dat zij onder dat Celtische ras, τὸ Κελτικὸν γένος, ook de Germanen begrepen. Ἀπὸ δὲ αὐτῶν (Κελτῶν) zegt EUSTATHIUS *), οἱ σύμπαντες Ἑυρωπαϊοὶ Γαλάται Κέλται ὑπὸ Ἑλλήνων ἐκλήθησαν, en in dien zin zegt DIO CASSIUS, L. 53. C. 12. Κελτῶν τινές, ὅς δὲ Γερμανοὺς καλοῦμεν, even als Franken in Turkije de algemeene benaming der West-Europeërs is, en even als wij nog alle inwoners van Rusland Russen noemen, schoon in dat rijk meer dan vijftig verschillende talen gesproken worden. H. heeft dus geen grond om te zeggen, dat, zoo men de Germanen van de Galliërs of Celten afscheidt, er voor de eersten geene plaats zou wezen. Ik herhaal het, de onkunde der Grieken deed hen alle stammen van Westelijk Europa onder de Celten opnemen; maar bij naauwkeurig onderzoek van lateren tijd,

*) Aangehaald bij DIEFENBACH, 2. 1. 8.

en vooral door de meerdere kennis der Romeinen, is het onderscheid erkend en bewezen geworden; alleen hebben Germaansche stammen zich in het Noorden van Gallië gevestigd.

De tweede stelling, die wij hier toetsen willen, is deze: De Brittanniërs zijn geene Celten. Zien wij dus wat onze schrijver tot staving daarvan aanvoert.

1°. Tot op TACITUS, zegt hij blz. 54, is er geen schrijver, die de minste aanleiding geeft om de Britten voor Celten te houden. ARISTOTELES, CAESAR en DIODORUS onderscheiden ze duidelijk van elkander, maar vooral STRABO. 2°. De Britten vertoonden niet de kenmerken van het Celtische ras. 3°. Zij waren wilden, die geenen akkerbouw kenden, naakt gingen en zich tatoeerden; zij waren anthropofagen en leefden in gemeenschap van vrouwen; eindelijk hadden zij noch druïden, noch barden, en hunne taal week geheel van de Gallische af.

Kan de Schr. dat alles bewijzen, dan zeker moet ik hem zijne stelling gewonnen geven, maar hier hapert het juist.

Dat vóór TACITUS geen schrijver Britten en Galliërs als verwant opgeeft, bewijst niet veel; want vóór TACITUS kende men ze zeer gebrekkig. „Britanniae situm populosque multis scriptoribus memoratos, non in comparationem curae ingeniive referam; sed quia tum primum perdomita est. Itaque quae priores nondum compertae, eloquentia percoluere, rerum fide tradentur.” En hij geeft vervolgens de redenen op, waarom hij als de schoonzoon van AGRICOLA, die in Brittannië zoolang het bewind gevoerd had, zich tot die taak bevoegd acht. Op hem komt het dus voornamelijk aan, en hij beslist tegen onzen Schr., zooals wij aanstonds zullen zien. Maar ook de overigen schijnen evenmin van zijn gevoelen te wezen. CAESAR zegt *), dat de kusten van

*) De B. G. 5. 12.

Brittannië veelal door overgekomen Galliërs bewoond worden, en dat de inwoners van Kent langs de kusten, „non multum a Gallica differunt consuetudine,” en STRABO beschrijft ze, L. 4. p. 199, als nog grooter dan de Celten of Gallen, minder blond en slapper van ligchaam. Οἱ δ' ἄνδρες εὐμακίστεροι τῶν Κέλτων εἰσι, καὶ ἦσσαν ξανθότριχες, χαυνότεροι δὲ τοῖς σώμασιν. H. echter verklaart dit voor eene vergissing van den schrijver, die te Rome zeker eenige Galliërs uit Brittannië voor eigenlijke Britten zou aangezien hebben, zonder dat hij verder iets tot staving dezer conjectuur bijbrengt; het zou hem ook bezwaarlijk vallen. STRABO zegt dat de zeden der Britten gedeeltelijk aan die der Galliërs gelijk zijn, maar voor een gedeelte eenvoudiger, en dat verscheidene Britsche vorsten gezanten naar Rome gezonden en het geheele eiland met de Romeinen bevriend gemaakt hadden. STRABO kon dus zeer gemakkelijk te Rome echte Britten zien, en men behoeft hem niet zonder eenigen grond zulk eene lompe vergissing toe te dichten. Even onjuist beweert H., dat STRABO HIPPARCHUS berispt, omdat hij de Britten voor Celten hield. De plaats, waar hij op doelt, staat L. 2. p. 72, maar daar is van geheel iets anders sprake, namelijk van eene geographische lijn, die HIPPARCHUS in Gallië, STRABO in Brittannië plaatst. Zoo weinig kan men op zijne uitspraken aan. — Maar zij waren wilden, zegt onze Schr. verder, die geenen akkerbouw kenden, menscheneters die naakt gingen en zich tatoueerden, en zij leefden in gemeenschap van vrouwen, geheel anders dan de Celten, bij wie de familieband heilig was.

Tot bewijs van het eerste beroept hij zich op CAESAR, B. G. 5. 12, waar deze verhaalt, dat de Engelsche kust door Belgische kolonisten bewoond werd, die zich daar na eenen oorlog nedergezet hadden, *atque agros colere coeperunt*. Ik zou dit vertalen: en aldaar begonnen waren het land te bebouwen; maar bij H. heet dit, blz. 59: „dass

sie den Ackerbau in Britannien einführten." Maar er is nog eene tweede plaats, 5, 14, waar CAESAR uitdrukkelijk zegt: „Interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte et carne vivunt, pellibusque sunt vestiti." Dat dit echter niet naar de letter opgevat moet worden, blijkt uit hetgeen dezelfde schrijver, C. 20, verhaalt, dat hij na zijne overwinning hun eene oorlogsbelasting van koorn opleide en dat zij die ten spoedigste opbragten. De beschuldiging van anthropofagie is noch bij CAESAR, noch bij TACITUS te vinden: deze wordt tegen de Britten ingebracht door STRABO, DIODORUS en vooral HIERONYMUS, welke laatste het zelf gezien had, namelijk van eenige Schotten of Attacotten in Gallië. Ik wil het eens toegeven: Brittannië, en vooral Ierland, was zeker veel minder beschaafd dan Gallië, en dezelfde aantijging brengt DIODORUS, L. 5, tegen de Noordelijke Galaten in; maar dit verhindert niet, dat zij daarom van het Celtische ras kunnen wezen. Zoo men de ouden gelooft, waren de meeste Europeërs in den beginne menscheneters. Zie FELLOUTIER, *Hist. des Celtes*, I. p. 234. — Zij gingen naakt en tatoeerden zich. Het laatste moge waar zijn, daaruit volgt nog niet het eerste. Velen onzer soldaten en matrozen doen het nog heden op borst en armen, en dikwijls zeer kunstig, maar daarom werpen zij hunne kleederen niet weg. Hoe kan men dat ook bij het klimaat van Engeland gelooven, en zegt CAESAR zelf niet, dat zij *pellibus vestiti erant*? Bovendien bewijst het niets tegen hun Celtendom. Eindelijk de gemeenschap der vrouwen, door CAESAR en DIO CASSIUS bevestigd, terwijl STRABO verklaart dat de Ieren zich zelfs met hunne moeders en zusters vermengen. Het laatste gebeurde ook in ons eiland Walcheren, nog in de 9^e eeuw, zooals de tijdgenooten zelve getuigen, en toch waren die lieden van Duitschen stam; bovendien vermeldt STRABO het als een bloot gerucht. De getuigenis van CAESAR nopens de vrouwengemeenschap

der familiën onderling is van meer gewigt, maar kan, dunkt mij, toch geen afdoend argument tegen hunne verwantschap met de Galliërs opleveren, wanneer men zich herinnert wat TACITUS van de Germanen zegt, dat zij schier alleen onder alle barbaren zich met ééne vrouw vergenoegen.

Het onvergeeflijkste (zegt H.) wat TACITUS geschreven heeft is: „manent Britanni, quales Galli fuerunt.” Hieruit kan men reeds de meening van dezen schrijver opmerken; maar hij zegt verder, dat de Caledoniërs door hun rosse haar en hooge statuur van Germaansche afkomst schijnen, terwijl de kroeskoppen en donkerkleurige gelaats-trekken der Siluren doen denken aan Iberischen oorsprong; maar dat zij, die naar den kant van Gallië wonen, ook aan de Gallen gelijk zijn: *sermo haud multum diversus*. Maar wat meer is, en CAESAR en TACITUS erkennen uitdrukkelijk een druïdendom in Brittannië. De eerste zegt: „disciplina in Britannia reperta atque inde in Galliam translata esse existimatur; et nunc qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illo discendi causa proficiscuntur.” B. G. 6. 13. H. zoekt die zwaarigheid te ontduiken door aan te nemen, dat CAESAR zich onjuist uitdrukt en welligt Germanië of eenig eiland aan de Gallische kust gemeend heeft, en de bekende plaats van TACITUS over de druïden op het eiland Mona verklaart hij voor bedorven, en verandert de lezing, zoodat er geheel iets anders uitkomt.

Die plaats vindt men *Annal.* 14. 30. „Stabat pro litore diversa acies, densa armis virisque, intercurantibus feminis in modum furiarum veste ferali, crinibus dejectis; faces praeferebant, Druidaeque circum, preces diras sublati ad coelum manibus fundentes” cet.

Ik moet bekennen niet in te zien. waarom die plaats bedorven is, dan alleen omdat zij tegen onzen schrijver getuigt, maar ik wil hem ook nog dat in zijne wanhopige worsteling toegeven, omdat hij zegt: „Wenn uns die Stelle

des TACTUS auf diese weise eine ganz andere wird, so ist dem Druïdenthum der brittischen Völker jede Begründung entzogen. Es gibt nicht eine einzige Stelle der Alten, welke von Druïden der brittischen Völker spricht." Wanneer ik er hem. dan nog eene andere kan toonen, moet toch zijne stelling vallen. En hiertoe beroep ik mij op den ouderen PLINIUS, *Hist. Nat. L. 30. C. 1. sq.* „657 demum A. U. CN. CORN. LENTULO, P. LICINIO CRASSO, Cons. Senatusconsultum factum est ne homo immolaretur palamque in tempus illud sacra prodigiosa celebrata. Gallias utique possedit, et quidem ad nostram memoriam. Namque Tiberii Caesaris principatus sustulit Druïdas eorum et hoc genus vatū medicorumque. Sed quid ego haec commemorare in arte Oceanum quoque transgressa et ad naturae inane persecta? Britannia hodieque eam attonite celebrat tantis cerimoniis, ut dedisse Persis videri possit."

Hiermede neem ik eindelijk afscheid van de klassieke schrijvers, om ook de inlandsche berigten om inlichting te vragen. Eerst sedert kort is dat mogelijk geworden; want nu eerst beginnen de dikke nevelen, die de vroegere geschiedenis der Britsche volkeren omhullen, allengs op te trekken. ZEUSS heeft door zijne *Grammatica Celtica* den ouderen toestand dezer talen veelzijdig opgehelderd; O'DONOVAN door zijne voortreffelijke Iersche Spraakkunst *), de hedendaagsche taal van zijn vaderland met hare dialecten bekend gemaakt; voor het Wallisch is reeds meer gedaan, en zelfs onlangs de geschiedenis dier letterkunde door STEPHENS beschreven; STEWART, AHLWARDT, JAMIESON en the Highland Society hebben den Schotschen of Galischen tongval

*) *A Grammar of the Irish language*, by J. O'DONOVAN. Dublin, 1845. 8°. Zie verder de aanteek. hier achter.

opgehelderd, LEGONIDEC en DE VILLEMARQUÉ den Bretonschen. Daarom zeide ik bij den aanvang, dat het onderzoek niet gesloten, maar nu eerst geopend is. Ik zal mij intusschen niet ver op dat terrein wagen: men verdwaalt er ligt, en vooral kon dat mij gebeuren, die met die talen zoo weinig bekend ben.

Het eerste punt van onderzoek is de volksnaam. Het Z. W. van Engeland draagt den naam van *Wales*, Fr. *le pays de Galles*, de taal heet *Welsh*, die der Bergschotten *Gaelic*. Zijn die namen oorspronkelijk of niet? Ik geloof van neen. Bij de Romeinen komt die nooit voor en zij begrijpen de inwoners onder den algemeenen naam van *Britanni* of *Bretones*, Z. DIEFENBACH, 2. 2. 53. De oude inlandsche volksnaam was bij voorkeur (maar ik geloof niet uitsluitend) *Cymri*, vooral in de oude triaden der Wallische barden. Intusschen komt ook de naam *Wales* reeds zeer vroeg voor. De eerste melding, die ik daarvan aantrof, is in de A. Sax. wetten van Koning INA van Wessex, die tusschen 688 en 728 regeerde, Cap. 32. „Si *Wallus* hydram terrae habeat, capitis ejus aestimatio sit 120 solidi.” In het AS. „Gif *Vilisc* man haebbe hyde landes, his vere bith hund twelftig scilling. Het opschrift heeft: *De Cambrico homine agrum possidente*. AS. „Be *vylisces* mannes land haefene.” Evenzoo op meer plaatsen, in de uitgave van WILKINS, *Leges Anglosax.* p. 71, 125, 126, 265. Merkwaardig is ook de melding in de AS. Kronijk, ed. Ingram p. 1. van *fif getheodu* in Engeland; „Aenglisc and *Bryt-Wylisc* and *Scyttisc* and *Pyhtisc* and *Boclaeden*,” d. i. geleerden, die Latijn spraken. Maar ook zelfs in het Wallisch komt de naam voor: ik vond dien onder anderen in de *Cyfreithjen* of wetten van Hywel Dda, uit de elfde eeuw, waar in de eerste voorrede p. 3 ed. WOTTONI, *brenin Cymru*, vertaald wordt *rex Cymbrorum seu Walliae*.

Ik geloof niet dat er gewigtige zwarigheden bestaan om dien naam van de Belgische Galliërs af te leiden, die vol-

gens CAESAR zich aan de kusten gevestigd hadden, en dan volgt daaruit, of dat die Galliërs tot den Britschen stam behoorden en ééne taal met hen spraken, of dat de Gallische taal alleen het veld behield en dus niet Germaansch was, of eindelijk dat de Galliërs hunne taal voor die der Britten verruilden.

De naam van het Schotsch, *Galic* of *Gaelic language*, is minder zeker. De inlandsche schrijvers leiden dien af van zekeren GAEDHAL, den eersten Iersche geleerde. Zie O'DONOVAN *Irish Gramm.* introd. p. 29 en ZEUSS *Gramm. Celt.* 1. praef. p. 8 en p. 35, dat echter niet anders dan eene sage der oude barden is, zonder historische waarde. Ofschoon dan ook een Galisch schrijver der 16^e eeuw, bisschop CARSUEL, *Ghaoidhil* schrijft, blijft de vraag nog altijd betere oplossing wachten.

Men kan ook DIEFENBACH hierover naslaan, die een aantal andere plaatsen over de oude namen van Wales en Caledonia aanvoert.

Hoe dit zij, het verdient opmerking, dat terwijl de Duitschers van ouds af de verwantschap met de Walen afwijzen en *Walsch* zelfs dikwijls de beteekenis van vreemd heeft, de Britsche volkeren dien naam zich bij voorkeur toeëigenen, en zoover wij weten reeds sedert de zevende eeuw.

De Ieren echter, wier taal wel met die der Britten of Walliërs verwant is, maar ruim zoo ver als het Skandinavisch met het Duitsch, noemden zich, zoo ver ik weet, nooit Galliërs, en hunne sagen wijzen naar Spanje en naar Phenicië heen. Ja zelfs geven Iersche schrijvers der 17^e eeuw aan de Engelschen den naam van *Gaill*, Galliërs. Voorbeelden geeft O'DONOVAN, (p. 158 en 456); maar er zijn evenwel oude sagen van Belgische koloniën (*Fir bolg*, d. i. Belgische mannen) in Ierland. Zie de bewijzen verzameld bij DIEFENBACH, 2, 2, 404. Men duizelt wanneer men dien chaos van Iersche sagen ontwarren wil, maar dit schijnt er althans uit te blijken, dat van ouds allerlei vol-

keren, deels als zecroovers, deels als handelaren, het land bezochten en er ook volkplantingen of handelskantoren stichtten, en het schijnt dat de volkssage van dat alles verwarde herinneringen bewaard heeft.

Mogen nu de aborigines van Ierland oudtijds menscheneters en socialisten geweest zijn, door de gestadige bezoeken van vreemden moesten zij toch in beschaving toenemen, en inderdaad treft men ze dan ook reeds in de zesde eeuw in geregelde maatschappelijke betrekkingen aan, en in dien tijd worden reeds in echte berigten hunne dichters vermeld. Historisch zekere overblijfselen der taal bezit men van de zevende en achtste eeuw (bij O'DONOVAN en ZEUSS), vooral een rijken voorraad van glossen, en uit de vele benamingen voor muziek en poëzy leert men hen toen reeds als een poëtisch gestemd volk kennen.

Er bestaat nog een tak des Britschen stams buiten Engeland: ik bedoel de Bretons in Bretagne, het oude Armorica, gelegen aan de westelijke kust van Frankrijk. Gelijk het Iersch met het Galisch, zoo is het Bretonsch of Armorisch met het Wallisch verwant; maar het is door den invloed van het Fransch merkelyk verbasterd en de oude monumenten zijn grootendeels vergaan. Het oudste wat men nog bezit is een charter in de landtaal van het jaar 821; de bardenliederen bestaan niet meer in oude teksten; het levende volksgezag heeft VILLEMARQUÉ bekend gemaakt, maar zoover daarin druïdisch bijgeloof voorkomt, worden die liederen door HOLTZMANN zonder genade, als ten behoeve des uitgevers verduidelikt, veroordeeld, gelijk hij trouwens met alle schriften doet, die tegen hem getuigen.

Wales integendeel kan nog een grooten voorraad daarvan aanwijzen. Wij zullen dezen zoo aanstonds nader beschouwen, maar vooraf op de vraag antwoorden, of de berigten, die de Romeinen ons van Britsche druïden hebben nagelaten, ook door historisch zekere berigten der inlanders gestaafd worden.

Ik kan die vraag met ja beantwoorden. In echte stukken der 8e eeuw worden de druïden vermeld. ZEUSS heeft in zijne Celtische grammatica uittreksels gegeven uit eenen Würzburger codex, in het Latijn geschreven en Iersch geglosseerd, welk stuk hij meent tot de 8e eeuw te kunnen brengen.

Hier vindt men nu bij de namen JAMNÉS en MAMBRES de glosse *dadruith aegeplacdi* (twee Egyptische druïden *). Onze HOLTZMANN weet dit niet anders op te lossen, dan door aan te nemen dat de Ieren die benaming uit de Romeinsche schrijvers geleerd hadden; ik zal hem op eene andere wijs door een tweede voorbeeld beantwoorden. Men weet uit CAESAR, B. G. 6. 33, dat de druïden onder een geestelijk opperhoofd stonden; de Galische naam voor dezen was, volgens JAMIESON in zijn *Galic dictionn.*, *choibhi*, uitgesproken *coivi*. Zoo komt het ook voor in een oud Galisch spreekwoord, in J. SMITHS *Galic antiquities, consisting of a hist. of the Druids*, p. 8.

Ge fagus clach do làr
's Faigse na sin cabhair choibhi;

hetgeen hij vertaalt: de steen is niet zoo nabij de aarde, als de hulp van den coivi bij hen, die die behoeven. Deze naam *coivi* nu, dien de Britanniërs niet van de Romeinen geleerd hadden, wordt door BEDA, eenen schrijver insgelijks uit de 8e eeuw, van eenen heidenschen opperpriester (*pontifex sacrorum*) gebruikt, *Hist. eccles.* 2, 13, een stellig bewijs, dat toen het druïdendom in Engeland nog bekend moet geweest zijn.

Ik voeg hier eene nog oudere getuigenis bij nopens de

*) LEBUYD *Irish-Engl. dict.* heeft „*Draoi*, a druid, an augur, charmer or magician: *Draoith na Hegiepte*, the wise men of Egypt.”

druïden in Fransch Bretagne of Armorica, uit AUSONIUS, eenen dichter der vierde eeuw:

Nec reticebo senem
 Nomine Phoebitium,
 Qui Boleni aedituus
 Nil opis inde tulit;
 Sed tamen, ut placitum,
 Stirpe satus *druïdum*
Gentis Armoricae.

Het woord zelf schijnt uit het Brittannisch, niet uit het Duitsch ontleend. H. heeft het Duitsche woord *thrud*, OHD. *trut*, volgens hem *dienaar*, vergeleken, maar ik geloof zonder grond: *thrud* komt in eigen namen alleen bij vrouwen voor en *Thrudr* was eene Walkyrie. Vgl. GRIMM, *Mythol.* 2, S. 394. De Romeinen zouden ook van den Duitschen klank *u* niet *ui* gemaakt hebben; daarentegen is de klank *ui* in het Iersch zeer gemeen, b. v. *Romuil*, Romulus, *Lhuyd*, *cluith*, en ook zelfs in het Wallisch. O'DONOVAN, p. 162, haalt ook het woord *druith* (druïden) aan uit *the book of Lismore* ms. fol. 47 b; maar hij geeft den ouderdom van dien codex niet op, en dus is dit geen bewijs.

Wat zal men nu na al deze gronden zeggen van H's uitspraak: „Das Druïdenthum der Kymren ist also nicht das alte der Kelten; es ist nichts als eine poetische Fiction, die wahrscheinlich erst im 12^{en} Jahrhundert aufgekomen ist. Wenn aber die Kymrischen Druïden nicht die alten Keltischen sind, so ist es höchstwahrscheinlich mit den Bar-den ebenso.” — Wij zullen zien.

SHARON TURNER heeft eene zeer belangrijke *Vindication of the genuineness of the ancient British poems* geschreven, die achter de laatste uitgave zijner *History of the Anglo-saxons* gedrukt is. Daar vindt men breeder uiteengezet, wat ik thans, om tijd te sparen, maar even kan aanstippen. Vooraf merk ik op, dat in de echte monumenten der 7^e en

8^e eeuw herhaaldelijk van dichters in Wales en in Ierland melding voorkomt *), maar niet, zoover ik weet, de naam Bard. Dezen, en de geheele inrigting van het bardenwezen, vindt men echter in de Wallische wetten van HUWEL DDA uit het begin der 11^e eeuw, maar die H. weder *more suo* voor onecht houdt. Maar TURNER bewijst, dat de barden der 12^e en 13^e eeuw, wier echtheid nog onbetwist is, van hunne voorgangers ANEURIN, LLYWARCH, MERDWIN en TALIESIN, als oude *barden* gewagen. Het is zeer te betwijfelen, of al deze mannen Latijn verstonden, en hoe zou dan het woord *barde* zoo gewoon bij hen geweest zijn, zoo het toen nog maar pas uit Bretagne was ingevoerd? Bovendien noemt TALIESIN zich zelve een bard en het hoofd der barden. De oude kronijkschrijvers des lands geven dezelfde getuigenis. Reeds NENNIVS (uit de 7e of 9e eeuw), maar in een stuk dat slechts in één HS. voorkomt, noemt als Wallische dichters der 6e eeuw TALHEARN TALANGUEN, NUVIN, BLUCHBAR en CIAN, of, zooals EVANS deze plaats lezen wil: „TALHAIARN TATANGWN in poemate claudit et ANEURIN et TALIESIN et LLYWARCH et CIAN qui vocatur GWYNGWN,” — en GIRALDUS CAMBRENSIS, GOFFREDUS MONMUTENSIS en WILHELMUS MALMESBURIENSIS, allen schrijvers der 12^e eeuw, spreken van *Bardi Cambrenses*, en met name van MERLINUS (MERDWIN), en van *libri antiqui* in het Wallisch geschreven. TURNER, p. 580, 582 en 593.

Wat vreemds steekt er ook in, dat de Britten nog dichters en prozaschrijvers der 6^e en 7^e eeuw bezitten, daar ook het Angelsaxisch monumenten uit denzelfden tijd kan

*) BEDA in Vita S. Patricii noemt twee dichters, DUBTAG en PHEG. De eerste naam is Iersch en komt o. a. voor in TIRECHANS aantekeningen op het leven van S. PATRICK, *Dubthach Mac' u Lugir*, bij O'DONOVAN, p. 436. Ook heeft men nog de Iersche namen *Dubhgall* en *Dubhchu*, ibid. p. 445 en 446, en *Dubhdiadh* the Druid, p. 129.

aanwijzen, en zelfs het Duitsch nog eenige overblijfselen van heidensche poëzij bezit? Eindelijk, daar wij bewezen hebben dat Engeland zijne druïden had, laat zich daaruit reeds à priori het bestaan van barden afleiden, daar beiden met elkander in naauw verband stonden; en is het niet onge-rijmd, te veronderstellen dat in de elfde eeuw in Wales, in Ierland, in Schotland en in Bretagne zich eene dusdanige bardenorde zou gevormd hebben als geen land in Europa bezat, zelfs die niet, waar men het meest met de klassieke literatuur vertrouwd was, en dat de Britsche natiën dit alleen zouden gedaan hebben om de geloofwaardigheid der oude schrijvers te staven!

Ik moet ten slotte nog op het onderzoek der taal komen. De Grieken en Romeinen hebben een aantal oude Gallische woorden opgeteekend en daarvan meestal de verklaring aangegeven. H. heeft daarvan een veertigtal uitgezocht, met Deutsche woorden vergeleken en hij komt tot het resultaat, dat zij Duitsch zijn. ZEUSS en DIEFENBACH hebben er eenige honderden nagegaan en zij vinden ze grootendeels in de Britsche talen terug. Daar nu de Deutsche en Britsche talen, ofschoon stamverwant, merkelyk in bouw van elkander verschillen, kan men hieruit wel besluiten, dat hunne afleidingen niet zeer streng zijn, en dit is dan ook inderdaad het geval. Buitendien zijn er woorden, die een gemeen eigendom van den geheelen Indo-Germaanschen taalstam zijn en die men dus in de meeste talen terugvindt, zonder dat dit de nadere verwantschap bewijst. Andere woorden zijn door het onderling verkeer der natiën overgenomen, en er behoort vele studie en kritiek toe, om den waren oorsprong uit te vinden. Eindelijk kan men op de uitlegging der Grieken en Romeinen ook maar half vertrouwen. Het is dus veiliger, vooreerst dat onvruchtbare etymologiseren uit te stellen, of

zich ten minste tot hetgeen geheel duidelijk is te bepalen.

Ik zal h. dus liever op dat terrein niet volgen, maar met eenige andere opmerkingen van taalkundigen aard besluiten.

1°. De oude schrijvers en de monumenten hebben ons een groot aantal plaatsnamen in Gallië bewaard. Waren nu de Galliërs stam- en taalgenooten der Germanen geweest, dan moesten noodwendig hunne plaatsnamen ook Duitsch zijn. Dat is evenwel het geval niet. Of zij uit de Britsche talen te verklaren zijn, durf ik evenmin beslissen, maar eenigen komen althans met Brittannische overeen.

2°. In later tijd treft men Duitsche onder Latijnsche of andere plaatsnamen aan tot aan de Seine, en dan nog maar enkelen langs den zeekant, die ook van de Noormannen of van de Franken afkomstig kunnen zijn; eenigen misschien van de Germanen, die zich reeds lang te voren in Gallië gevestigd hadden, zooals b. v. *Tornacum*. In het oud Fransche regt onderscheidde men het *pays de droit écrit* van het *pays de droit coutumier*. Men zou kunnen gissen dat dit onderscheid van de deels Gallische of Romeinsche, deels Duit-sche bevolking afkomstig was, en zoo zou men zelfs kunnen vragen of de deels Duit-sche, deels Waalsche bevolking van België hiermede samenhangt; maar het antwoord daarop kan, geloof ik, nog niet geleverd worden.

3°. Eenige Gallische uitgangen van plaatsnamen komen wel op de grenzen van, maar niet in het eigenlijke Germanië, doch daarentegen wel in Engeland voor, b. v. *magum*, *dunum*, *durum*, *briga* of *briva*, *nemetum*. *Dunum* is ook blijkbaar een onduitsch woord, dat wij, even als de Angelsaxen, uit het Brittisch ontleend hebben, en verschilt van het HD. *zaun*, Holl. *tuin*, Eng. *town*, Iersch *dún*.

4°. De eigennamen, hoe gewigtig ook bij een onvermengd volk, zijn ten aanzien van Gallië geen bewijs, omdat in het Noorden, in Gallia Belgica, zoo vele Duitschers zich neder-

gelaten hadden, evenmin als thans alle namen der Nederlanders uit de landtaal verklaarbaar zijn.

5°. Bij de vergelijking van gemeene substantiven moet men in het oog houden, dat de Romeinen de Gallische woorden zeker naar de uitspraak opschreven, maar dat de voor ons vreemde spelling in het Iersch en Wallisch soms de overeenkomst verbergt en soms daarentegen woorden gelijk doet schijnen, die niet verwant zijn. Zoo wordt b. v. volgens O'DONOVAN de geadspireerde *b* of *bh* als *v* of *w*, *d* als onze *j*, *f* in het geheel niet, *m* als *v* of *w*, *s* als *h* uitgesproken; waarbij nog komt dat in de verbuiging, en zelfs bloot in de syntaxis, de wortelletters, zoowel klinkers als medeklinkers, aangedaan worden, iets dat in de Deutsche talen onbekend is. Dit hebben de etymologen niet genoegzaam in het oog gehouden. Bij H. heb ik daaromtrent wel geene fouten opgemerkt, maar daarentegen dicht hij het oudste Duitsch en Gallisch regels van consonantisme toe, zooals hij voor zijne etymologiën noodig heeft, zonder het minste bewijs, b. v. waar hij de oud Deutsche vormen *petur* (vader) en *pimpflad* (πεντάφυλλον), *camin*, *camithi* en *frambasi* (brombeere) veronderstelt. Dat althans zijne *c* voor de latere *h* in het Duitsch niet bestond, meen ik uit den vorm *matronae Hamavehae* voor *Chamavae* te kunnen aantoonen. Was echter dat consonantisme gelijk hij het opgeeft, dan was de taal niet *Duitsch*.

Ik zal hier mijn vertoog staken, en herhalen wat ik bij den aanvang zeide: het onderzoek is niet gesloten, het begint eerst. Naarmate de kritische studie der Britsche talen vooruitgaat en men de oudste teksten aan het licht brengt, naar die mate zal het onderzoek zekerder, de vergelijking gemakkelijker worden. Daartoe zijn thans de eerste stappen gedaan; ik wensch dat zij door verderen mogen gevolgd worden en dat de ongelukkige, zoo lang vervolgde en vernederde Britsche volken, ten minste in hunne taal en let-

terkunde, hunne nationaliteit tegenover hunne jaloersche Engelsche landgenooten mogen handhaven. Een volk dat eenmaal de meeste anderen in beschaving vooruit was, en zulk een aantal dichters kan optellen in een tijd toen de meeste andere volken slechts geestelijke rijmers hadden, een volk dat zoo moedig zijne nationaliteit tegen de overmagt zijner vijanden verdedigd heeft, het verdient de belangstelling van den letterkundige, de achting van den geschiedvorscher.

Ik herhaal het tevens: mijn betoog was voornamelijk gerigt tegen de wijze, waarop men eene paradoxe stelling verdedigd heeft. Ik durf niet beslissen of die stelling in alle deelen ongegrond is, of misschien het Gallisch punten van overeenkomst met het Duitsch gehad heeft, meer dan wij ons thans verbeelden, en of niet de bevolking van Engeland uit verschillende niet verwante stammen bestond; maar ik protesteer tegen zulke argumenten als men ons voor bewijzen van overeenkomst wil opdringen, ik protesteer tegen de oppervlakkigheid en de eenzijdigheid van een werk, dat op hoogen toon *supra* uitroept, en ik vlei mij dat ik althans argumenten heb bijgebracht, die de schrijver had behooren te kennen en te wederleggen, eer hij zoo stout het onwederlegbare zijner meening verkondigde.

Maar ik ben er ver af, van te gelooven dat mijn betoog daarom allen zou overtuigd hebben, of dat er niets tegen aan te voeren zou zijn; als bloot dilettant, met de Britsche talen en oudheden luttel bekend, moest veel door mij worden voorbijgegaan, wat mannen van het vak, eigenlijke philologen, grondig zouden ontwikkeld hebben. Welligt zijn er in deze vergadering, die daartoe en bevoegd en genegen zijn; ik verzoek hun dat zij hun licht over deze duistere zaak laten schijnen, opdat men zoo mogelijk tot eenige zekerheid in dezen gerake.

AANTEEKENING.

De Iersche taal- en letterkunde, schoon de belangrijkste onder hare stamverwanten, vooral voor vergelijkende taalstudie, is bijna geheel onbekend. Men zal het mij daarom ten goede houden, dat ik het weinige, dat ik daarvan te weten kon komen, hier mededeel, vooral daar de Ieren zelve dit zoo jammerlijk verzuimen.

Het Iersch was reeds zeer vroeg eene geschrevene en met ijver beschaafde taal, en bezat eene rijke letterkunde. De oudste gedenkstukken klimmen tot de zevende eeuw op en bestaan nog in zeer oude handschriften. Hieronder munt vooral de verzameling uit, bekend onder den naam van *het boek van Armagh*. Iersche glossen van de 8^e, 9^e en 10^e eeuw berusten nog in vele bibliotheken, zoo van Groot-Britannië als van het vaste land. ZEÜSS en anderen hebben daarvan onderscheidene proeven medegedeeld. Ook heeft men nog eene verzameling zeer oude wetten, bekend onder den naam van *Brehons*, met wier verklaring en vertaling zich thans de Heer O'DONOVAN bezig houdt. Maar vooral was Ierland het land der poëzy, en van de zevende eeuw af zijn de liederen of althans de namen der Iersche dichters aan het nageslacht overgeleverd.

OSSIANS wereldberoemde zangen zijn in Iersche teksten overig en thans uitgegeven; maar de authenticiteit dezer stukken is zeer twijfelachtig en de kritiek daar nog in hare kindschheid. Eene verzameling van andere oude dichtstukken heeft Miss BROOKE in 1789 te Dublin met eene dichterlijke Engelsche vertaling en eenige aanteekeningen in het licht gegeven, onder den titel: *Reliques of Irish poetry, consisting of heroic poems, odes, elegies and songs, translated into English verse with notes etc. and the originals*. In deze eeuw is die taak voortgezet door de *Archæological Society* en, zoo ik meen, ook door de *Gaelic Society*

te Dublin. Eene geschiedenis der letterkunde ontbreekt nog, en het eenige wat men van dien aard bezit is O'REILLY's *Descriptive catalogue of Irish writers*, dat echter thans niet meer te bekomen is. O'DONOVAN haalt in zijne spraakkunst meermalen de dichters OWEN O'DONNELLY, O'HEERTN, O'DUGAN, BONAVENTURA en BEIGHDE O'HUSSY, O'HIGGIN MOR MAC' FIRBIS, JOHN O'TUAMA, WILLIAM ENGLISH en anderen aan, maar van hunne werken is mij niets verder bekend geworden.

Ierland is het land der middeleeuwsche ruïnen. Met de opkomst der nieuwere beschaving is zijne welvaart, en met deze zijne letterkunde te gronde gegaan. Zwaar door Engeland geteisterd, zwegen allengs de stemmen der dichters, en de wetenschap ontvlugtte het land, waar vreemde invloed de wet stelde. De historieschrijver KEATING is volgens o'DONOVAN, reeds in de 17^e eeuw een der laatste correcte Iersche prozaschrijvers. Onder de dichters worden in die eeuw nog MULDOWAY O'MORRISON en DUALD MAC' FIRBIS genoemd. In de 18^e bloeiden of liever vegeteerden o. a. BRIAN MERIMAN, DONNELL MAC' KENNEDY O'BRIEN, O'DONOHUE, JAMES O'DALY en ANDREW MAGRATH; in de 19^e eeuw zwegen zij geheel, en bijna al wat thans in het licht verschijnt, zijn stichtelijke werkjes zonder letterkundige waarde. Misschien zullen echter de werkzaamheden der twee bovengenoemde genootschappen eene weldadige krisis te weeg brengen, anders is het met de aloude Iersche letterkunde gedaan.

Voor de taalstudie heeft de laatste tijd het uitmuntende werk van O'DONOVAN, en in Duitschland dat van ZEUSS opgeleverd, waardoor de oudere spraakkunsten van O'MOLLOY, MAC' CURTIN, VALLANCEY en O'BRIEN overtoellig geworden zijn, maar een goed Iersch woordenboek ontbreekt nog. Behalve het oudere van LHUYDD, heeft men dat van O'REILLY, Dublin 1817, maar beiden zijn nog zeer gebrekkig en

men moet de Schotsche woordenboeken te hulp roepen. Enkele taalkundige verhandelingen hebben de bovengenoemde genootschappen geleverd.

De taal is thans geheel verwilderd, en toont overtuigend, wat het gevolg is van verwaarloozing der grammaticale vormen. Allengs begon men slechter te spreken, toen schreef men geheel zooals men sprak, en nu lost zich de taal in allerlei dialecten op, die elkander naauwlijks meer goed verstaan, en nu de taal uit alle officiële stukken verbannen is; bestaat er geen standaard meer, waarom zich de weinige letterkundigen kunnen scharen. Zoo deze toestand door de apathie der Ieren blijft voortduren, zal het spoedig ook met hunne nationaliteit gedaan zijn.

OVER DE KWESTIE
VAN HET
S T A A T S - E X A M E N.

DOOR
J. B A K K E.

M. H.!

Ik vlei mij dat gij mij zult toestaan, terug te komen op een onderwerp, vroeger bij ons behandeld, zelfs met zorg en oplettendheid behandeld, maar dat ik, om redenen, vermeen niet voor afgehandeld te mogen houden.

Het zijn niet alleen vele wetenschappelijke kwestieën, tot het domein van loutere bespiegeling behorende, die steeds, zoo als men het noemt, open kwestieën zullen blijven, voor welke telkens iedere nieuwe beschouwing welkom moet zijn: ook vraagstukken van practischen aard, zoodra zij geacht worden met het belang der wetenschap in verband te staan, kunnen voortdurende behandeling toelaten; zij vorderen die zelfs, wanneer geëüte gevoelens op eene degelijke toetsing wachten.

De kwestie over het *Staats-examen* (ik zal duidelijkheids-halve mij van dien thans gebruikelijken naam bedienen) kwam mij voor van deze laatste soort te zijn. Ik zal u den inhoud en de strekking van het, in onze vergadering van Mei 11., door ons geacht Medelid COBET gedaan Voorstel niet behoeven te herinneren; evenmin, het merkwaardig,

ofschoon afkeurend Rapport door uwe Commissie over dat Voorstel in Junij uitgebragt. Eerst in September zijn wij tot eene beslissing, in den geest van het Voorstel gekomen; maar wij begrepen dat, voor den gewigtigen stap dien men wenschte te doen, de goedkeuring en medewerking van de andere Afdeeling der Akademie noodig waren. Die goedkeuring, gij weet het M. H., is ons niet ten deel gevallen, en op deze wijze zijn we in de uitvoering van het voorgestelde gestremd geworden.

Zullen wij het *thans* andermaal moeten beproeven? Ik zal gaarne ieder antwoord op deze vraag eerbiedigen; maar mijne stellige overtuiging is deze, dat de voorgestelde handeling, daarin bestaande, dat de Akademie zich bij Adres tot de Regering zou wenden om daar het herstel van een Staats-examen dringend aan te bevelen, zoo als de zaken nu staan, en voor zoo ver ons die bekend zijn, zonder eenigen twijfel ontijdig zou wezen.

Ik noem het geven van raad, en iedere aanbeveling van een of ander stelsel, ontijdig, wanneer men tamelijk zeker kan berekenen, dat die raad òf volstrekt geen ingang zal hebben, òf, door verkeerde handen opgenomen, minder gelukkig dan bedoeld werd, somtijds geheel averechts zal gevolgd worden. Van het laatste wil ik niet spreken; maar hetgeen bij de algemeene beschouwingen over het Hooger Onderwijs, in de zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 26 November l.l. gesproken is, heeft mij ten minste geleerd, vooreerst, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken alles behalve overtuigd is van de dringende noodzakelijkheid van een spoedig herstel, en verder, dat het door ons verlangd stelsel, nevens welmeenende en talentvolle verdedigers, meer dan één bekwamen en vasthoudenden bestrijder gevonden heeft. Met dit alles was het mij volstrekt niet onverschillig, dat het Voorstel hier gedaan, en de handelingen daarover, voor zoo ver die toen bekend

konden zijn (want, het in onze vergadering van September gesprokene, is eerst later *in extenso* openbaar gemaakt), de oplettendheid van sommige Vertegenwoordigers hadden gewonnen. Maar ik heb al wederom uit die merkwaardige debatten geleerd, of liever ik ben bevestigd in het gevoelen, dat de publieke opinie nog niet rijp is voor hetgeen ik in de vergadering van September mij veroorloofde te noemen, namelijk voor eene juiste en degelijke opvatting van het Hooger Onderwijs en van de Hooge School. Zoo lang het toch aan zoodanige opvatting ontbreekt, en allerlei tegen elkander strijdende begrippen gereede woordvoerders vinden, van welke ieder zijn eigen *empirie* zoo sterk mogelijk doet gelden, moet ik wanhopen aan de zegepraal van een helder, redelijk, naar onzen toestand berekend, en practisch beginsel.

Zeer juist is elders aangemerkt, dat de kwestie van het Staats-examen met het aan te nemen beginsel voor Hooger Onderwijs en Hooge School in het naauwste verband staat. Men bedoelt daarmede een beginsel, door de Regering, of bij de wet, aan te wijzen en vast te stellen omtrent het al of niet vorderen van een waarborg, van behoorlijke ontwikkeling en voorbereiding bij hen, die Hooger Onderwijs aan de van Staatswege bestaande instellingen verlangen te genieten: want buiten de Regering, en zonder eenige wet, twijfelt er niemand, die zijne reden gebruikt, aan, of het is voor iedere onderneming, en zeker niet minder voor deze, onmisbaar, dat men ze behoorlijk voorbereid aanvaarde, wil men er gewenschte vruchten van inoogsten: het eenige, maar zeer noodlottig verschil van meening, betreft dat, wat vereischt wordt tot eene degelijke voorbereiding, terwijl de Regering of de wet zulks naauwkeurig zou bepalen.

Tot op het bekende Organiek Besluit van 2 Augustus 1815 (om van de korte periode der Fransche Universiteit te zwijgen) heeft de Staatsmacht zich buiten alle bemoeijng

met dat beginsel gehouden. Men wachte zich evenwel deze oude empirie tot een argument te gebruiken tegen het beginsel van het Staats-examen. Het zij zoo, dat men dien tijd een tijd van vrije en zelfstandige studiën gelieve te noemen; het was die *goede oude tijd*, toen een aanstaand Doctor in de Regten, op de eerste toespraak van zijn examinator, *cape sedem*, antwoordde *est constans et perpetua voluntas* enz.. Ik zal het ook niet weêrspreken, dat in die eeuwen zich vele uitstekende geleerden aan de Hooge School ontwikkeld hebben. De vraag is, of het juist die zoo geroemde vrijheid is, waaraan men dit te danken had; en welligt zou het antwoord in denzelfden geest moeten zijn, waarin geantwoord wordt op het beweren, dat Engeland zijn rijkdom en zijne macht in allerlei bedrijf, en in handel en zeevaart, aan het protectiestelsel verschuldigd was. Men zou, verder, kunnen vragen, of, onder dat stelsel van vrijheid, de maatschappij bij ons wel vooruitgegaan is, of toen eene heilzame verspreiding van degelijke wetenschap, ten gevolge van eene tijdige inspanning des geestes, zoo als die bij wetenschappelijke studiën vereischt wordt, het karakter en het gehalte en de zedelijke kracht, ten minste van het betere deel der natie, wel heeft verhoogd? Of zien we, bij voorbeeld in bijkans de geheele achttiende eeuw, eene verslapping plaats hebben, die ons in menig opzigt duur is te staan gekomen?

Ik wil niets beslissen; maar ik mag aannemen, dat de in alles hand over hand toenemende zwakheid en toegevendheid allernoodlottigst geweest zijn voor den oogst van degelijkheid, dien men van de Hooge Scholen, toen het eenige Hooger Onderwijs, verwachtte. Ongetwijfeld hebben zij eenige voortreffelijke en schitterende mannen geleverd; maar verder hebben ze de maatschappij, waren het nog maar mediocriteiten, maar met gegradueerde nulliteiten overladen. Aan de stilzwijgende erkenning van dien toestand hebben we de bepalingen te danken, vervat in het Organiek Be-

sluit van 1815; bepalingen, die van hen, die het Hooger Onderwijs wilden genieten, waarborgen vorderden van ontwikkeling en van vordering in bepaald aangewezen kundigheden.

Tegen de beste bedoeling aan hebben die bepalingen evenwel op verre na niet de gewenschte vruchten opgeleverd. Ik zal daarvan tweeërlei oorzaak opgeven: en om vele redenen kan ik hier naar eigen ondervinding en opmerking spreken.

In de eerste plaats waren de instellingen voor het onderwijs, dat het Hooger Onderwijs vooraf gaat, op zeer zeldzame uitzonderingen na, uitstekend gebrekkig georganiseerd en schroomelijk achterlijk, zoodat het onmogelijk was het peil aanstonds op de behoorlijke hoogte te stellen.

In de tweede plaats ondervonden die bepalingen bij het personeel der faculteiten, aan welke de uitvoering was opgedragen, en die bijna geheel waren zamengesteld uit mannen van de vroegere orde, of liever ordeloosheid, niet die goedkeuring noch die medewerking, zonder welke geene verbetering mogelijk was.

Ik kan hier, in de derde plaats, nog bijvoegen, dat die bepalingen een zoodanig organisme van examinatoren in de wereld bragten, waardoor zelfs de meest ijverige pogingen ten goede moesten verlamd worden.

Vooreerst werd aan alle de tallooze publieke instellingen, ook aan de gebrekkigste, het *jus promovendi* gelaten: en vervolgens was de beslissing, in het eenige en hoogste ressort, niet aan één examinerend ligchaam, maar aan verschillende opgedragen, zoodat er aan eenheid en standvastige beradenheid niet te denken was.

Toen eindelijk het Besluit van 1845 een einde zou maken aan het al meer en meer verachten van degelijke wetenschappelijke studiën, — waarbij ik steeds het grootere getal van studerenden op het oog heb; want uitzonderingen

zullen er steeds zijn, ook onder de meest averechtsche wetgeving, omdat aangeboren genie en lust tot arbeid niet ligt te ontmoedigen zijn; — ontbrak het niet aan oppositie: niemand evenwel, zoo veel ik mij herinner, heeft ooit durven beweren, dat het onvoorbereid ondernemen van zulke studiën die het onderwerp van Hooger Onderwijs zijn, zou aan te bevelen zijn, of zelfs te verontschuldigen; men stemde toe, dat er waarborgen noodig waren, ook in het belang van dat onderwijs zelf, maar men wees er aan van een anderen aard: sommigen stelden zich de mogelijkheid voor van eene latere ontwikkeling, die de ontijdige toelating volkomen zou kunnen regtvaardigen.

Dit Besluit evenwel was niets meer, dan eene strengere handhaving van het beginsel in 1815 aangenomen. Ik wil het niet in alle bijzonderheden verdedigen; want ik heb aanmerkingen te maken, onder anderen, op het Program aan dat Examen voorgeschreven. Maar het heeft ontegenzeggelijk goede vruchten gedragen, en beloofde dit allengs meer te doen. Is het welslagen van Universiteits-studiën ook niet aan andere voorwaarden onderworpen? O ja! de meest volledige voorbereiding gaat somtijds verloren door opvolgende onverschilligheid, door vadzigheid, en door zedeloosheid; maar eene verzekering tegen die ondeugden is nog niet uitgedacht in de tegenwoordige eeuw van nieuwe uitvindingen; en het is waarlijk op zich zelf zoo gering niet te achten, dat de kweekeling tot eene inrigting van Hooger Onderwijs komende, genoodzaakt en gewoon is geworden vooraf zijne geestvermogens in te spannen, en zich zoo doende de onveranderlijke elementen van iedere humanitaire en wetenschappelijke opvoeding en ontwikkeling heeft eigen gemaakt.

Wat er sedert omtrent deze geheele zaak van wege de Regering gedaan is, acht ik onnoodig u te herinneren. Maar terwijl ik voorstander ben van het Staats-examen, wil ik u

vragen om met mij de bezwaren tegen dat stelsel, in de Tweede Kamer geopperd, na te gaan. Ik geloof dit te kunnen doen zonder de grenzen òf van bescheidenheid, òf van verschuldigden eerbied, òf van mijne bevoegdheid te dezer plaatse te overschrijden. Denkt gijlieden, M. H., anders hierover, ik zal mij aanstonds aan uw gevoelen onderwerpen, en mijne opmerkingen voor mij houden.

Minder gelukkige tegenwerpingen voorbij gaande, wensch ik mij te bepalen bij de argumentatie, toen gebezigd door een man, dien wij naar verdiensten allen zeer hoogachten, dien wij zoo gaarne in ons midden hadden gezien, en die, wegens zijne vroegere betrekking tot de Hooge School, zoo veel als iemand anders voor deskundig mag gehouden worden; ik bedoel den vorigen Minister van Binnenlandsche Zaken.

Toen er van eene andere zijde was aangedrongen, dat, in afwachting van de wet op het Hooger Onderwijs, nu reeds, bij eene partiële wet, het Staats-examen zou worden hersteld, betoogde de geachte spreker, met reden, dat er een „verband bestond tusschen onze inrigtingen van Hooger „Onderwijs en het Staats-examen;” om welke reden hij van meening was, dat, in afwachting van de wet op het Hooger Onderwijs, „door den wetgever, ten aanzien van dit punt, „niets mogt worden gepraejudiciëerd.” *)

Men zou hier kunnen vragen, of de vorige Minister van Binnenlandsche Zaken wel even naauwlettend en schroomvallig is geweest, toen hij in 1852, het bestaande Staats-examen opheffende, daarmede werkelijk de kwestie praejudiciëerde? Of het besluit van 1853, waarbij ten minste zeker het beginsel werd opgenomen, niet evenzeer praejudiciëerde, zonder tegenspraak van zijne zijde, zoo ik mij niet bedrieg? Maar welligt voorzag men toen reeds de krachte-

*) Bijblad 54^e vel, bl. 197.

loosheid van dien maatregel: Was het daaraan toe te schrijven dat er geen bezwaren tegen geopperd werden? Maar dergelijke vragen vallen geheel buiten onze bevoegdheid, en buiten mijn tegenwoordig bestek. Veeleer wil ik aanstonds het vermelde verband erkennen. Het zou kunnen gebeuren dat de te verwachten wet op het Hooger Onderwijs een zoodanig karakter aan de Hooge School gaf, dat zij den toegang tot die school aan geenerlei voorwaarden, in geen geval, kon onderwerpen. Tot dit laatste blijkt het dat de geachte spreker overhelt. Hij vroeg: „zijn de Hooge Scholen op ééne „lijn te plaatsen met *speciale* scholen? Voor speciale scholen, vooral voor die welke ingerigt zijn om tot een bepaalden tak of bepaalde takken van staatsdienst op te leiden, is het natuurlijk dat een examen van toelating aan de opnemng in die scholen voorafga. Maar Hooge Scholen zijn *universele* scholen, en ik twijfel, of te haren aanzien in andere landen aan eene dergelijke voorwaarde gedacht worde,” en verder: „neemt men toch aan wat in andere landen geldt, wat ook te voren bij ons gold: Hooge Scholen zijn *algemeene* scholen en mogen niet aan de voorwaarden en banden van speciale scholen worden onderworpen, dan zal daar zoodanig examen van toelating niet te pas komen.”

Ik moet bekennen, het zij met alle bescheidenheid gezegd, dat die sluitreden mij voorkomt niet toegestaan te kunnen worden. Zij heeft haar eenig steunpunt in de zeer onbestemde en zwevende benaming van *universele* of *algemeene* scholen, en kan aldus vertolkt worden: „omdat universele scholen een ieder onvoorwaardelijk toelaten, daarom behoort iedereen onvoorwaardelijk toegelaten te worden.” Natuurlijk ontstaat de gedachte, dat de zaakkundige spreker zich gehecht heeft aan den naam van *Universiteit*. Ik zie geene reden om die eeuwen oude benaming voor Hooge School te verwerpen; maar ik acht, zonder vrees van tegen-

gesproken te worden, dat het een ieder vrij staat de zaak, die met dien naam bedoeld wordt, naar zijne meening te verklaren, zonder in de fout te vervallen van aan een cirkel de hoedanigheden van een driehoek toe te kennen. Het doet er dus weinig toe, hoe men, òf in vroegere tijden, òf in welk ander land dan ook, de *Universiteit* verstaan hebbe: juist de tegenoverstelling, ook door den door mij bedoelden geachten spreker aangenomen, van *universele* en *speciale* scholen, regtvaardigt de opvatting, dat het hoofdonterscheid gelegen is in het object van de studiën en van het onderwijs. Terwijl de Universiteit als het ware de geheele encyclopedie der wetenschap opneemt, blijft de speciale school voor een enkelen bepaalden tak van wetenschap bestemd. Ik wil daarbij gaarne een ander onderscheidingsteeken voegen, dat van vrijheid van onderwijs, in dien zin te verstaan, dat aan hen die onderwijzen het regt verzekerd zij van hunne eigene rigting en wetenschappelijke overtuiging te volgen en voor te dragen, en dat aan hen die onderwezen willen worden de keuze wordt vrij gelaten (zoo er gelegenheid tot kiezen bestaat) van de leermeesters die zij volgen willen. Maar hoe daarmede van zelf verbonden zou zijn het in ieder geval opheffen van alle voorwaarden die men wenschelijk zou achten aan de toelating tot dergelijke instelling te hechten, verklaar ik volstrekt niet in te zien. Beschouwt men de zaak uit een practisch en historisch oogpunt, dan komt men tot het besluit, dat bij *speciale* scholen, die eerst later, vooral bij ons, ontstonden, aan voorwaarden, waaraan de toelating behoorde verbonden te zijn, gedacht is, ook omdat de ondervinding bij de Universiteit leerde, tot hoe veel ongelegenheid en misrekening eene onvoorwaardelijke toelating aanleiding gaf.

Een tweede bezwaar tegen het algemeen toelaten van de leer en argumentatie van den geachten spreker, ontleen ik, niet aan een of ander ideaal van de Universiteit, maar aan

haren werkelijken en practischen toestand. Sedert de Staat zich gerechtigd verklaart, om voor bepaalde beroepen, standen en waardigheden te vorderen universitaire graden, en het verleenen van die graden bij uitsluiting aan de verschillende faculteiten der Universiteit op te dragen, zijn die faculteiten meer in het bijzonder als zoo vele speciale scholen te beschouwen voor hen, wien het om die graden te doen is. Wanneer het nu als *natuurlijk* (wij zouden zeggen, als uiterst doelmatig) geacht wordt, dat „een examen van toelating aan de opneming in speciale scholen voorafga,” dan volgt daaruit, zou ik meenen, dat men aan hen, die het onderwijs van die faculteiten willen genieten, evenzeer voorwaarden kan en behoort voor te schrijven, waaraan ze zouden behooren te voldoen om te kunnen toegelaten worden. Waar blijft dan de Universiteit? Waar blijft die algemeene band der wetenschappen, en dat brandpunt, van waar de ontwikkeling van de kennis en van den wetenschappelijken zin des volks kracht moet ontvangen? Ik antwoord, dat de Universiteit, door het erkennen dier speciale scholen, volstrekt niet verdwijnt noch vernietigd wordt, allermint wanneer hare uitbreiding of haar werkkring niet beperkt wordt binnen de grenzen van de studiën, die mogten vereischt worden voor bepaalde beroepen, of standen, of waardigheden, maar integendeel, zoo veel mogelijk, zich uitstrekke tot alle vakken van belangrijke kennis, die rijp zijn voor eene wetenschappelijke opvatting en ontwikkeling. Maar ik behoef hier deze gedachte niet te vervolgen, en heb nog geen berouw over hetgeen ik, voor bijkans tien jaar geleden geschreven heb *over de Vertegenwoordiging der Wetenschap*.

Ik keer terug tot de argumentatie van den geachten Vertegenwoordiger. „Het verlangde Examen,” zeide hij, „strekt „om zich te vergewissen dat men in staat zij aan het voor„bereidend, zoogenaamd propaedeutisch onderwijs deel te „nemen” (Hij bedoelt zeker: „met vrucht te ontvangen.”)

„Maar het zou wel eens kunnen zijn, dat bij eene andere „regeling der Hooge Scholen dat voorbereidend onderwijs „terug wierd gebragt tot de Gymnasiën; dat men oordeelde, „aan de Hooge Scholen eene andere, eene hoogere bestemming te moeten toekennen. Waartoe, in dat geval, der „gelijk examen?”

Ik ga eene en andere minder juiste voorstelling, in de aangehaalde woorden vervat, met stilzwijgen voorbij, omdat ze niet onmiddellijk met de behandelde kwestie in verband staan. Maar ik moet mij, in gemoede, ten hoogste verwonderd verklaren over de redenering van den schranderen man. In de eerste plaats: ik wil eens aannemen, dat dezelfde studiën, die thans plaats hebben onder de leiding van de natuurkundige en letterkundige faculteiten, kunnen worden opgedragen aan het Gymnasium, aan hetwelk dan één of twee hoogere klassen zouden worden toegevoegd; maar dan zal toch wel, bij een goed geregeld Gymnasium, de bevordering tot die hoogere klasse afhankelijk gesteld worden van een examen, waaruit blyke dat men tot dien overgang de voldoende bekwaamheid bezit: en zal dat dan niet zijn het examen van toelating, dat men toch wenscht opgeheven te zien?

Ten tweede: hoe zal nu de kweekeling van het Gymnasium, van die hoogere klasse bevorderd worden tot de lessen der Hooge School? Zonder examen? Dan zal men gerust niet alleen die hoogere klassen, maar zelfs de geheele inrigting kunnen opheffen: of zou men zulk een toestand welligt dien van *vrijheid van onderwijs* noemen? Of, na een voldoende examen? Maar dan vind ik wederom het examen van toelating terug, aan hetwelk men toch den oorlog verklaard heeft. Het zal toch, in den grond der zaak, op hetzelfde neêrkomen, of het openen van de deur in de macht is van iemand die binnen staat, of van een ander die aan de buitenzijde staat.

Ik moet mij verder veroorlooven te vragen, welke die

andere, die *hoogere bestemming* kan zijn, die men *aan de Hooge School* zou willen *toekennen*? Wat is hier hoog, en wat is lager? Naar mijne innige overtuiging, — en ik beroep mij op u allen, M. H. — staan alle objecten van Universitair onderwijs op dezelfde hoogte nevens elkander, om reden dat alle in wetenschappelijken zin en methode *dáár* behandeld behooren te worden, en uit ruime en hoogere beginselen *afgeleid* of *daarmede* in verband gebracht, eene methode die bij hen, die dat onderwijs willen genieten, dezelfde verstandsontwikkeling en dezelfde mate van elementaire kennis moet veronderstellen. Ik deel die opmerking, die alles behalve nieuw is, mede, volstrekt niet met het oogmerk om het tegenwoordige stelsel en organisatie van de zoogenoemde *propaedeusis* te verdedigen: dit alleen beweer ik, dat, wanneer deze of gene bestemming een studie-program noodzakelijk maakt, in hetwelk verschillende vakken zijn opgenomen, en de aard der zaak aanwijst, dat men het *ééne* moet kennen *vóór* dat men zich met gewenscht gevolg tot het andere kan wenden, die natuurlijke volgorde in geen deele eene taxatie regtvaardigt, volgens welke het *ééne* vak als hooger en verhevener, het andere als lager en van minder waarde zou te beschouwen zijn.

Men ontvangt evenwel meer licht omtrent het ware gevoelen van denzelfden spreker, wanneer men let op zijne volgende woorden. „Het is echter,” zeide hij „dunkt mij, „duidelijk, dat, zoo men aan het onderwijs bij de Hooge „Scholen eene andere bestemming geeft, dan die waartoe „het thans in het eerste en zelfs nog in het tweede studie- „jaar dient, een onderwijs dat — de vorige spreker heeft „het gezegd — door de jonge lieden, *te regt of ten onregt*, „als eene loutere voortzetting of herhaling van hetgeen zij „in de Gymnasiën hebben kunnen hooren, wordt beschouwd, „het examen van toelating den grond zal missen, waarop „het werd ingevoerd. De spreker uit Arnhem heeft op „eene bijzondere reden gewezen, het *verstaan* der Collegiën.

„Dat betreft in de eerste plaats, *zoo niet alleen*, de taal „waarin zij worden voorgedragen. Die was vroeger door „gaans, zoo niet uitsluitend, het Latijn. Doch de meeste „Collegiën worden nu, zoo ik mij niet bedrieg, in de moeder „taal gegeven, *zoodat* ook die grond voor het zoogenaamde „Staats-examen niet meer in zijne vroegere kracht bestaat.”

Die redenering, M. H., lost zich aldus op. Bij eene lagere bestemming van de Hooge School worde toegestaan dat het van belang is zich te vergewissen, of zij, die dat onderwijs wenschen te genieten, daarvoor rijp genoeg zijn; maar bij eene hoogere bestemming is het volstrekt onverschillig of men de voor die studiën onontbeerlijke ontwikkeling in kennis medebrengt of ze geheel misse. Ik laat de beoordeeling van deze sluitreden aan u over, zelfs, al wilde men er tot verdediging bijvoegen, dat het van zelf spreekt dat ieder, die zich voor die *hoogere* bestemming aanmeldt, ongetwijfeld het noodige medebrengt om ze te kunnen bereiken.

Maar wat is er nu van dien *grond, waarop het Staats-examen is ingevoerd*? Wij zien, dat daarop dit antwoord wordt gegeven: de reden was, *het verstaan der Collegiën*: en dat *betreft in de eerste plaats, zoo niet alleen, de taal waarin zij worden voorgedragen*: dus, *het Latijn*: wordt die taal bij het onderwijs van de Hooge School niet meer gebruikt, dan vervalt de reden voor het Staats-examen.

Ik heb alle reden om te vermoeden, dat de autheurs van het Organiek Besluit van 1815, en die van het Besluit van 1845, anders zouden antwoorden. Naar het gevoelen in de Tweede Kamer uitgedrukt, zou men bij den aanstaanden kweekeling der Hooge School nog vrij wat minder vereischen, dan de handelaar van zijnen *Commis voyageur*, die natuurlijk ook van hem vordert, dat hij, naar vreemde landen gezonden, de taal versta, die zijn correspondent gebruikt, maar vooral, dat hij kennis hebbe van het artikel, waarin de handel gedreven wordt, en van commerciële usan-

tiën en operatiën. Bij den aanstaanden kweekeling, daarentegen, van de Hooge School zou men op niets anders bedacht zijn geweest, dan dat hij *taliter qualiter* zou kunnen verstaan wat de Hoogleeraar voordroeg: en het zou alleen eene dergelijke bedrevenheid zijn, die de vrucht was van een bijv. zesjarigen cursus van het Gymnasium! Ik vraag het u, M. H., wordt hier alle wederlegging niet overbodig? Ik gevoel mij niet geroepen om het Besluit van 1845 in alle bijzonderheden te verdedigen; vooral heb ik aanmerkingen te maken op het program. Maar ik spreek nu over het beginsel van voorwaardelijke toelating; en wanneer beweerd wordt, dat die toelating *om deze reden* vrij en onvoorwaardelijk behoort te zijn, omdat de lessen aan de Hooge School in de moedertaal konden worden voorgedragen, en, om slechts van dit ééne punt te spreken, de kennis van het Latijn gemist zou kunnen worden, dat spreekt men, vooral met betrekking tot zeer belangrijke en algemeen beoogde studiën, tegen beter weten aan. In de rhetoriek treft men de opmerking aan, dat de bekwame redenaars in hunne pleidooien eene tactiek volgden bij de plaatsing en rangschikking van hunne argumenten, zoodat ze de beste en sterkst sprekende voor het laatst hielden, en de zwakke in het midden plaatsten. Maar het argument, dat ik nu onderzoek, zou zulk een middenplaatsje niet eens verdienen: en toch vinden wij het hier bijna aan het slot van het pleidooi!

Maar het slot zelf behelst den wensch, dat „onze Academiën bij eene toekomstige regeling meer mogten naderen tot „hetgeen de Hooge Scholen zijn in andere landen.” Ik wensch het ook; maar ik maak onderscheid tusschen hetgeen navolging verdient, en hetgeen minder te prijzen is. Of is het ~~dáár~~ alles goud wat er blinkt? Men mag er aan twifelen: of liever, velen onder u weten het beter. De welverdiende roem van vele buitenlandsche instellingen van dien aard steunt op het aanzienlijk getal geleerden, die er het lichaam van uitmaken, waarvan ieder zijne geheele inspan-

ning aan zijne eigene specialiteit kan wijden, en daartoe ook op veel ruimer hulpmiddelen steunt. Daardoor wordt er het wetenschappelijk leven versterkt en verhoogd, en iedere individualiteit wordt er te beter door ontwikkeld, tot niet gering voordeel voor het onderwijs. Ik kan niet gelooven, dat die roem zou gehecht zijn aan het onvoorwaardelijk toelaten van kweekelingen; en ik zou van gedachte zijn, dat wij zelve in staat zijn om te overwegen wat voor ons het beste is, zonder blindelings vreemde modellen te volgen.

Ik stap van het pleidooi van den kundigen en door mij opregt hooggeachten man af, van den man wiens oordeel ik steeds op hoogen prijs plag te stellen, zoodat wantrouwen in het mijne bij mij doorgaans de eerste indruk is van het verschil van meening. Ik heb het daarom noodig geoordeeld zijne redeneringen met kalmte en onbevangen te toetsen; en het doet mij leed dat ik er geene enkele van kan toelaten.

Het is mijn voornemen niet de kwestie uit te putten: nog een enkel woord slechts over sommige bezwaren, door kundige en met de beste bedoeling bezielde mannen tegen het Staats-examen ingebracht. Men dacht dat uniformiteit van zoodanig examen de vrije keus uit meerdere *rigtingen* in de studie zou belemmeren. Maar wanneer van verschillende rigtingen gesproken wordt, dan geloof ik dat men aan de studiën van de Hooge School denkt, waar de vrijheid van onderwijs daarin bestaat, dat ieder Leeraar zijne individualiteit voorstelt en zijne oorspronkelijke rigting volgt en anderen noodigt te volgen: bij het onderwijs, daarentegen, dat de Hooge School voorafgaat, zijn niet dan de elementen van kennis te behandelen, die positief zijn, en wel volgens een gereglementeerd leerplan, soms volgens aangewezen leerboeken, zoodat er verschil van methode, en van meerderen of minderen takt van onderwijzen kan plaats hebben, maar wat men rigtingen noemt uitgesloten

blijft. Liet men dit vrij (zoo het denkbaar was), dan ontstond er eene volslagen *anarchie*.

Men heeft ook van *organische ontwikkeling* van het Hooger Onderwijs gesproken. Zoo veel als iemand houdt ik die voor wenschelijk; maar ik dacht, dat ze dan meest bevorderd werd, wanneer men, zoo veel mogelijk, de misgrepen van toeval, of van luim en willekeur en van een onsystematisch jacht maken, door al hetwelk de onderlinge heilzame werking der organen zoo dikwerf belemmerd en zelfs vernietigd wordt, trachtte te voorkomen.

Tot aanbeveling eener onvoorwaardelijke, of ten minste minder bemoeijelijke toelating tot de Hooge School, heeft men nog gewezen op zoo vele voorbeelden van latere gelukkige ontwikkeling.

Maar ik vraag, of men in ernst zal kunnen beweren, dat die zoo gelukkige uitkomsten niet te wachten zouden geweest zijn, wanneer de toelating tot de Hooge School aan eene redelijke en standvastige toetsing ware onderworpen geweest? Die uitkomsten waren toch onmogelijk geweest, bijaldien er de kiem van genie en van edelen naijver, hoe verborgen of vernalatigd dan ook, niet ware aanwezig geweest.

Ik vraag u om verschooning, M. H., voor het misbruik dat ik van uw geduld gemaakt heb. Gelieft mij wel te verstaan: ik doe geen nieuw of hernieuwd voorstel in deze zaak, omdat ik acht dat de tijd daartoe nog niet gekomen is. Om die reden wensch ik ook thans geene onmiddellijke discussie uit te lokken. Gij hebt mijne beschouwingen, die grootendeels negatief waren, wel willen aanhooren: het zal voor mij belangrijk zijn bij eene nadere gelegenheid andere bezwaren te vernemen. Het zij mij dus vergund met uwe toestemming de kwestie bij onze Afdeeling aan te houden, en u voor te stellen, thans over te gaan tot de orde van den dag.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 11^{den} FEBRUARIJ 1856.

Tegenwoordig, de Heeren: J. BAKE, H. J. KOENEN, C. J. VAN
ASSEN, L. J. F. JANSSEN, J. DE BOSCH KEMPER, C. G. COBET,
C. LEEMANS, S. KARSTEN, J. DE WAL, T. ROORDA, J. VAN HALL,
W. G. BRILL, N. C. KIST, G. H. M. DELPRAT, A. RUTGERS,
J. A. NIJHOFF, W. MOLL, M. DE VRIES, R. C. BAKHUIZEN VAN
DEN BRINK, J. ACKERSDIJK, en van de Natuurkundige Afdeeling:
H. SCHLEGEL.

Het Proces-verbaal der vorige vergadering wordt voor-
gelezen en vastgesteld.

Zijn ingekomen:

- 1°. Eene Missieve des Ministers van Binnenlandsche Zaken
dd. 5 Februarij 1856, waarbij Z. Exc. zijne goedkeu-
ring geeft aan het voorstel der Afdeeling, dat zoowel
de werktuigen als de letterstaven voor de Japansche
boekdrukkerij naar het voorschrift en onder toezicht
van den Heer HOFFMANN zullen vervaardigd worden.
- 2°. Eene Missieve van het benoemde Corresponderend Lid
BRUMUND te Batavia, waarbij die geleerde zijne benoe-
ming heuschelijk aanneemt.

3°. Eene Missie van den Heer L. PH. C. VAN DEN BERGH, waarbij dat Lid zijne laatst gedeeltelijk voorgedragene Verhandeling over de Celten en Germanen op verzoek des Voorzitters in haar geheel voor de *Verslagen en Mededeelingen* aanbiedt.

Het stuk wordt gesteld in handen der Commissie van redactie, om haar advies wegens de plaatsing uit te brengen.

Aan de orde is de Voordracht van den Voorzitter over de aangelegenheid van het Staats-examen. De Heer BAKE zegt daarin, van meening te zijn, dat, niettegenstaande de volkomen overeenstemming van de beide Afdeelingen der Akademie omtrent het voorstel van den Heer COBET ontbroken heeft, de questie zelve bij deze Afdeeling aanhangig blijft. Thans reeds een nieuw voorstel te doen, om bij de Regering het herstel van het Staats-examen aan te bevelen, acht hij, om redenen, ontijdig. Nu evenwel de vraag zelve uitvoerig bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal behandeld is geworden (in de Zitting van 26 November 11.), rekent hij het van zijn plicht en bevoegdheid te zijn, de argumenten, welke dáár tegen het Staats-examen zijn ontwikkeld, te toetsen, en hij kiest daartoe de Redevoering des vorigen Ministers van Binnenlandsche Zaken, wiens redeneringen hij een voor een tracht te wederleggen.

Naar aanleiding van deze Redevoering ontstaat er tusschen onderscheidene Leden eene woordenwisseling over de vraag, of de meening des Voorzitters, dat het vraagstuk bij de Afdeeling aanhangig is gebleven, als gegrond is te beschouwen. De Heer COBET, oordeelende dat dit boven allen twijfel verheven is, neemt daaruit aanleiding tot een Voorstel: „dat de Akademie thans besluite om gevolg te geven aan het vastgestelde in de vergadering van September, en zich derhalve onmiddelijk in dien zin tot den

Minister moge wenden." Voorts geeft dat Lid nogmaals nadrukkelijk zijne afkeuring te kennen, dat die aangelegenheid in eene buitengewone (huishoudelijke) vergadering is afgehandeld.

De Secretaris stelt ten gevolge hiervan voor, dat het Proces-verbaal dier huishoudelijke vergadering in deze openbare vergadering moge worden voorgelezen, om alzoo niets aan de kennis van het algemeen te onttrekken. Dit wordt goedgevonden en heeft alzoo plaats, waarna de Heer BAKE verklaart, in de volgende vergadering een nieuw Voorstel ter zake van het Staats-examen te zullen doen, met welke toezegging de Heer COBET genoegzaam neemt en zijn voorstel intrekt.

In den loop dezer woordenwisseling heeft de Heer KEMPER gemeend, bij deze gelegenheid te moeten verklaren, dat men het Verslag, waarvan sprake was in de vergadering der Tweede Kamer, zeer onjuist had opgevat. Immers hij had geenzins beweerd, dat een hersteld Staats-examen nutteloos of af te keuren zoude zijn, maar wel, dat dit niet het eenige en alles afdoende redmiddel was om aan de bestaande gebreken van het Hooger Onderwijs te gemoet te komen, waartoe veel uitgebreidere hervormingen behooren; maar dat hij er zoo ver van verwijderd was, een Staats-examen, gelijk men bedoelde, af te keuren, dat hij integendeel, indien de Heer COBET of iemand anders een nieuw voorstel daartoe mocht doen, het in overweging nemen daarvan gaarne zal ondersteunen.

Nadat deze discussie is gesloten, brengt de Heer DE WAL, namens de Commissie, in wier handen de Eerste Historische Bijdrage van den Heer KOENEN (*over de tegen Prins Willem I uitgesproken vogelvrijverklaring*) gesteld is, daarover Rapport uit. Dit Verslag houdt in, dat de plaatsing der Bijdrage in de *Verslagen en Mededeelingen* alle-

zins wenschelijk is; doch oppert eenige bedenkingen tegen enkele bijzonderheden van het Stuk des Heeren KOENEN, die het aan zijne eigene overweging en ter latere behandeling in de Afdeeling aanbeveelt. De Heer KOENEN vraagt en erlangt verlof, om van deze bedenkingen nog gebruik te maken, alvorens zijne Bijdrage in de *Verslagen en Mededeelingen* wordt gedrukt.

De Tweede Voordracht van den Heer ROORDA *Over het onderscheid tusschen Spreektaal en Schrijftaal, inzonderheid in onze moedertaal*, wordt, op verzoek van dat Lid, tot de volgende vergadering verdaagd, aangezien dat Stuk te uitvoerig is om ditmaal nog geheel te kunnen worden voorgelezen.

Voorts leest de Heer VAN HALL eene Bijdrage van zijnen Ambtgenoot HOLTJUS voor, opzichtelijk de *Consuetudines Mediolani* van 1216, in handschrift voorhanden in de *Biblioteca Ambrogiana*, als nog ongedrukt, en het oudste dat er gevonden wordt. Volgens vermeldingen daarbij voorkomende, zijn zij onmiddelijk uit het volksbewustzijn, en uit de herinneringen der natuurlijke vertegenwoordigers van de heerschende rechtsbegrippen, de deskundigen, zamengesteld, alzoo alle vroegere oorkonden in de verwoesting door BARBAROSSA in 1162 waren te gronde gegaan. Deze *Consuetudines* bevatten (even als vele andere, en zelfs latere), de aanschouwelijkste blijken van de toen nog nevens elkander aanwezige tweeerlei rechtstoestanden daar ter plaatse, van het *lege Longobardorum*, en het *lege Romana vivere*, en daarenboven (waarop des schrijvers bedoeling hoofdzakelijk gericht was) van de historische verhouding onderling van het Lombardische en het Romeinsche recht. Hiervan getuigen bij uitnemenheid twee plaatsen, in de voorgedragen Mededeeling

opgegeven en verklaard. De eene betreft de meest gangbare wijzen van contracteren bij de beide natiën: de *stipulatio* van de Romeinen, en het *guadium dare* der Longobarden. Voortaan zoude de vermelding dezer laatste handeling dezelfde werking hebben als die van de eerste, en daarmede het Romeinsche stipulatierecht in zijn geheel aan de Longobarden zijn medegedeeld. Tot verstand hiervan viel te onderzoeken, wat het *guadium dare* eigenlijk was. In de wetten van ROTHARIS en van LUITPRAND komt het veel voor, maar wordt nergens verklaard; alleen ziet men, dat het geen pand was, (schoon het woord dat beteekent) en dat er eene borgtocht bij plaats had. Neemt men aan, dat deze bij toenemend verkeer kan zijn weggevallen, zoo gelijkt deze *guadia*, *wadia*, *wette*, naar eene *arrha*, en krijgt dan eene zeer natuurlijke form eener obligatoire handeling, met de romeinsche *stipulatio* in zoo verre vergelijkbaar. Als zoodanig wilde nu de Costuime dat zij zoude worden aangezien, en wel op den voet (zoo als uit bijvoegingen blijkt) van de wetgeving JUSTINIAANS. Het verdringen dus van het Longobardische door het Romeinsche Recht is hier zeer zichtbaar, tevens dat de Costuime daarop gericht was. Uit eene latere oorkonde, van 1245, bij den jongsten historieschrijver van Milaan, PIETRO VERRI, blijkt, dat het *guadium dare*, schoon het zijne beteekenis had verloren, in den actenstijl toen nog bestond.

De tweede der besproken plaatsen betreft de voljarigheid. Volgens positieve wetgeving der Longobarden was de termijn achttien jaren, waartegen die van de romeinsche *minores 25 annis* over stond. In de plaats hiervan werd nu een leeftijd van twintig jaren voor beiderlei volksaard ingevoerd. Dit is intusschen hier niet de hoofdzaak; de bedoeling is daarenboven kenbaar, dat de Longobarden eene *minor aetas* met *in integrum restitutio*, gelijk aan die van

het Romeinsche recht hebben zullen, of reeds gekregen hebben, iets dat bij hen te voren niet bestond; want de *infantes* in de Lombardische wetten, gelijken veel meer naar de *impuberes* van de Romeinen dan naar de *minores*. In het wezen van de zaak moest dus ook hier wederom het Lombardische recht achterstaan. Dat in de dertiende eeuw aan ware Longobarden, evenmin als aan ware Romeinen, niet te denken valt, behoeft geene herinnering. Het heet ook maar: „si aliquis lege Longobardorum vivens,” en daarna: „at si lege Romana vivit:” waarop dan volgt, wat op gezag van de Costume voortaan rechtens wezen zal.

Ook in dit voorbeeld zien wij derhalve, dat het Romeinsche recht tegenover het Lombardische veld won, bepaaldelijk *Justiniaans* wetgeving, en dat het zóó komen moest, is uit den rijkdom derzelve, en uit het sedert eene eeuw ontwaakte wetenschappelijk leven recht verklaarbaar. Maar tevens ziet men in, wanneer het in lateren tijd, in sommige oorden heet, dat naar de Lombarda geleefd wordt, hoe dat genomen worden moet. Het komt op den *Status personarum* en het daarmee zamenhangende erfrecht neder. In de Milaansche *Consuetudines*, waarvan de verdere bepalingen hoofdzakelijk worden opgegeven, staan groote massa's van Longobardisch en Romeinsch recht door elkander, in sommige deelen gewijzigd, in andere niet. In de Longobardische gedeelten zijn die wijzigingen het sterkste in hetgeen weggelaten is, b. v. de bevestiging der onechte geboorte. Over het geheel is eene gevorderde beschaving in deze gedeelten, wanneer men ze met de Koninklijke Edicten vergelijkt, allezins kenbaar.

Tot het doen van deze Mededeeling heeft voornamelijk bijgedragen de omstandigheid, dat in de rijke, 'polemische literatuur van onze dagen, de Lombarden betreffende, het Privaatrecht meestal uit het oog verloren is, waaruit intus-

schen veelmeer van het volksleven, dan uit Staatsvormen Grondwetten en Constitutiën te leeren is.

Eindelijk leest de Secretaris eene Missieve van den Boekhandelaar KRUSEMAN te Haarlem, waarbij deze der Afdeeling kennis geeft, dat hij na jaren lang aangewende pogingen eigenaar geworden zijnde van al de Dichtwerken van BILDERDIJK, thans voornemens is, daarvan eene volledige en minkostbare Verzameling in het licht te geven, welke onderneming onder toezicht gesteld is van den Heer Mr. IS. DA COSTA, die bezig is haar met alle zorg en naauwgezetheid naar een weloverwogen plan te regelen, en haar tevens zal doen vergezeld gaan van eene uitgebreide en veelzijdige Levensbeschouwing des Dichters.

De Heer KRUSEMAN beveelt zijne onderneming aan in de belangstelling dezer Afdeeling, en zal het zich eene eer achten, haar eerlang de Eerste Aflevering voor de Boekerij der Akademie te mogen aanbieden.

Deze Mededeeling wordt door de Vergadering met blijkbaar welgevallen aangehoord en toegejuicht.

De Algemeene Secretaris, in deze Vergadering tegenwoordig, deelt daarop mede, dat hij bereids in de gelegenheid is geweest, om van de Verzameling van BILDERDIJKS Werken, door den Heer KLINKERT aan de Akademie vermaakt, ten behoeve der aangekondigde Uitgave door den Heer KRUSEMAN, gebruik te maken.

De Heeren BRILL en JANSSEN bieden daarna nog een tweetal hunner geschriften aan voor de Bibliotheek: de eerste zijne *Kritische aanmerkingen over de Fransche Spraakkunst, aan Onderwijzers en Examinatoren opgedra-*

gen; de ander een geschrift, waarin zijn oordeel voorkomt over het onderwerp, door den Heidelbergischen Geleerde HOLTSMANN behandeld, waarover de Heer VAN DEN BERGH in de vorige Vergadering zijne denkbeelden heeft medegedeeld.

De beide werken worden met dankzegging aangenomen en zullen in de Boekerij worden geplaatst.

Terwijl niemand iets verder voor deze vergadering heeft in het midden te brengen, wordt zij door den Voorzitter gesloten.

VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN
DER
KONINKLIJKE AKADEMIE
VAN
WETENSCHAPPEN.

(2)

VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN
DER
KONINKLIJKE AKADEMIE
VAN
WETENSCHAPPEN.

Afdeeling LETTERKUNDE.

Tweede Deel.

JAARGANG 1857.

AMSTERDAM,
C. G. VAN DER POST.
1857.

GEDRUKT BIJ W. J. KRÖBER.

INHOUD

VAN HET

TWEEDE DEEL.

PROCESSEN-VERBAAL

DER

GEWONE VERGADERINGEN.

Vergadering gehouden op den 10 ^{den} Maart	1856	blz.	1.
" " " " 14 ^{den} April	"	"	4.
" " " " 18 ^{den} Mei	"	"	6.
" " " " 9 ^{den} Junij	"	"	69.
" " " " 8 ^{sten} September	"	"	76.
" " " " 13 ^{den} October	"	"	162.
" " " " 10 ^{den} November	"	"	220.
" " " " 8 ^{sten} December	"	"	235.
" " " " 12 ^{den} Januarij	1857	"	263.
" " " " 16 ^{den} Februarij	"	"	308.
" " " " 9 ^{den} Maart	"	"	333.

VERHANDELINGEN.

- L. J. F. JANSSEN. Bedenkingen tegen het betoog van den
Heer A. RUTGERS, over de onechtheid der Eugubi-
nische Tafelen. blz. 24.
- H. J. KOENEN. Over een Brief van FILIPS II aan den
Hertog VAN PARMA, beschonwd in verband tot den
Duitschen Rijksban. " 59.
- F. C. DE GREUVE. Mededeeling van eenige opmerkingen
omtrent de wijsbegeerte als wetenschap. " 90.
- A. RUTGERS. Over de Tabulae Eugubinae, naar aan-
leiding van de bedenkingen van den Heer L. J. F.
JANSSEN. " 103.
- R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK. Bijdrage over den
oorsprong en den aard der Achterleenen in het Graaf-
schap Holland (Eerste gedeelte) " 130.
- A. C. HOLTJUS. Over de voordragt van den Heer R. C.
BAKHUIZEN v. D. BRINK over de Hollandsche Ach-
terleenen. " 149.
- IS. AN. NIJHOFF. Mededeeling betreffende een Hand-
schrift, afkomstig van het Klooster Bethlehem bij
Doetinchem. " 163.

- C. LEEHMANS. Bedenkingen tegen de Verhandeling van
den Heer A. RUTGERS over de Tabulae Eugubinae. blz. 163.
-
- Mededeeling over eene nieuwe bijdrage tot
de geschiedenis der Vaderlandsche Kunst 238.
- L. J. F. JANSSEN. Echtheid of onechtheid der Eugu-
binische Tafelen? Antwoord op de jongste vertoo-
gen van den Heer A. RUTGERS 275.
-

VOORSTELLEN.

- Voorstel van den Heer L. J. F. JANSSEN omtrent het
bekend maken der overblijfselen van Oud-Vader-
landsche Kunst. 325.
-

VERSLAGEN.

- Rapport van de Heeren G. H. M. DELPRAT, T. ROORDA
en J. BAKE, wegens de toelating tot het hooger
onderwijs 14.
- Verslag van de Heeren S. KARSTEN, G. H. M. DEL-
PRAT en M. DE VRIES, omtrent de ingezondene
Latijnsche Dichtstukken ten gevolge van het Legaat
van HOEUFFT 53.

Rapport aan de Letterkundige Afdeeling der Akademie, wegens een Handschrift van BILDERDIJK	blz. 84.
Advies over de mededeeling van den Heer Is. AN. NIJ- HOFF, betreffende een Handschrift, afkomstig van het Klooster Bethlehem bij Doetinchem. Door L. J. F. JANSSEN, G. H. M. DELPRAT en W. MOLL	175.
Verslag der Commissie benoemd tot beoordeeling der ingezondene Latijnsche Dichtstukken	317.
Rapport over het voorstel van den Heer L. J. F. JANSSEN, omtrent het bekend maken der zeldzaamste en belangrijkste overblijfselen van Oud-Vaderland- sche Kunst. Door de Heeren N. C. KIST, O. LEE- MANS en W. MOLL	328.
Programma Certaminis poetici ab Academia Regia Scientiarum ex legato HORUFFTIANO propositi. A°. MDCCCLVII	337.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 10^{den} MAART 1856.

Tegenwoordig de Heeren: J. BAKE, S. KARSTEN, H. J. KOENEN,
M. DE VRIES, J. DE BOSCH KEMPER, J. DE WAL, L. J. F. JANSSEN,
W. MOLL, N. C. KIST, J. ACKERSDIJCK, T. W. J. JUYNBOLL,
A. RUTGERS, L. PH. C. VAN DEN BERGH, G. H. M. DELFRAT,
R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, C. LEEMANS, J. HOFFMANN,
C. G. COBET, J. VAN HALL, A. C. HOLTJUS, T. ROORDA, en van
de Natuurkundige Afdeeling: W. C. H. STARING.

Het Proces-verbaal der vorige vergadering wordt voorgelezen en vastgesteld.

De Heer KOENEN brengt, namens de Commissie van Redactie, verslag uit wegens de Verhandeling van den Heer L. PH. C. VAN DEN BERGH, welke in de *Verslagen en Mededeelingen* zal worden opgenomen.

Op voorstel van den Voorzitter wordt beraadslaagd, in welke vergadering het Rapport der vereenigde Commissie uit de beide Afdeelingen der Akademie wegens het beschrijven der Geschiedenis van den Nederlandschen Waterstaat moet worden uitgebracht. De Voorzitter stelt voor en de Vergadering besluit, om de beslissing hiervan aan het Bestuur der Akademie op te dragen.

De Heer COBET doet eene motie van orde, strekkende om het Voorstel van den Heer BAKE, betreffende de aangelegenheid van het Staatsexamen, te doen voorafgaan aan de aangekondigde voordrachten van de Heeren JUYNBOLL en

ROORDA. De Voorzitter verklaart echter, dat hij het raadzaam acht, de orde volgens de punten van beschrijving der vergadering te behouden.

De Heer ROORDA erlangt het woord, en houdt eene voordracht over de Spreek- en Schrijftaal, vooral in het Nederlandsch, tot verdediging zijner voor eenige maanden daarover geleverde Bijdrage, welke in de *Verslagen en Mededeelingen*, 1^e Stuk, is opgenomen. Ditmaal bepaalde de Spreker zich tot het wederleggen der bedenkingen, welke daartegen in het openbaar door de Heeren PIJNAPPEL en VAN VLOTEN, door den eersten in eene afzonderlijke brochure, door den ander in het Tijdschrift *Ysselkout* aangevoerd. Wegens de uitvoerigheid van dit betoog, verklaarde de Spreker zich bereid, om het tweede gedeelte, behelzende de handhaving van zijn gevoelen tegen de bedenkingen zijner Medeleden, in eene volgende zitting der Afdeeling voor te dragen.

De Heer JUYNBOLL doet eene mededeeling betreffende het Geografische Woordenboek van ZAMAKSCHARI, hetwelk eerlang door hem zal worden in het licht gezonden. De Spreker vermeldt eerst eenige bijzonderheden omtrent den persoon des Schrijvers, die tot dus verre bijna uitsluitend als Grammaticus, als Philoloog en Dichter was bekend geweest, maar die ook als Geograaf eene bijzondere aandacht verdiende; hij geeft in de tweede plaats eenige beschouwingen over zijn Woordenboek, en spreekt eindelijk ten derde over de uitgave die daarvan weldra zal in het licht verschijnen. Ofschoon men het werk naar de meening des Sprekers slechts als eene onvoltooide schets te beschouwen heeft, er valt toch veel uit te leeren, dat tot dus verre of niet, of niet juist en zeker bekend was.

Vervolgens doet de Heer BAKE zijn voorstel betrekkelijk de toelating van jongelingen tot het Hooger Onderwijs, hou-

dende, dat de Letterkundige Afdeeling zich — nu het blijkt dat de samenwerking der andere Afdeeling niet kan verkregen worden — afzonderlijk tot den Minister moge wenden, om op de noodzakelijkheid der wederinvoering van het Staatsexamen aan te dringen.

Hierover ontstaat eene uitvoerige woordenwisseling. Sommige Leden achten dit voorstel, ook uit aanmerking van het door den Heer BAKE zelf in de vorige vergadering gesprokene, ontijdig en onraadzaam. De Heer COBET daarentegen dringt er ten sterkste op aan. Eindelijk stelt de Voorzitter voor, eene Commissie te benoemen, bestaande uit de Leden DE BOSCH KEMPER, DELPRAT en ROORDA, ten einde dit voorstel in overweging te nemen. De Heer KEMPER verontschuldigt zich, aangezien hij Lid geweest is van de vorige Commissie, met wier rapport de Vergadering zich niet vereenigd heeft. In zijne plaats verlangt een der Leden, dat aan den Heer BAKE zelf het lidmaatschap der Commissie moge worden opgedragen. De Vergadering vereenigt zich met dien wensch, en de Heer BAKE laat zich deze benoeming welgevallen.

De Heer DELPRAT biedt der Vergadering een exemplaar aan van de tweede uitgave zijner Verhandeling *over de Fraterhuizen*; — de Heer HOFFMANN een exemplaar van het werk des Heeren STANISLAS JULIEN *over de Sineesche en Japansche Porceleinfabrieken*; — de Heer ROORDA, uit naam van Prof. RÖTH, eene door dien Geleerde geleverde *Ontcijfering eener op het eiland Cyprus gevondene Inscriptie*, waarmomtrent de Spreker eenige inlichtingen geeft, — en de Secretaris een exemplaar zijner *Voorlezingen over de Geschiedenis der Nijverheid in Nederland*; — waarna de vergadering, daar niemand meer het woord vraagt, door den Voorzitter wordt gesloten.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 14^{den} APRIL 1856.

Tegenwoordig de Heeren : J. BAKE, J. BOSSCHA, J. ACKERSDIJCK,
A. C. HOLTJUS, S. KARSTEN, M. DE VRIES, R. DOZY, N. C. KIST,
W. MOLL, A. RUTGERS, J. HOFFMANN, C. LEEMANS, T. ROORDA,
R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, G. H. M. DELPRAT, I. A. NIJHOFF,
L. J. F. JANSSEN, L. PH. C. VAN DEN BERGH, C. J. VAN ASSEN,
H. J. KOENEN.

De Heer VAN HALL heeft den Secretaris schriftelijk kennis gegeven, dat hij verhinderd wordt de vergadering bij te wonen.

Het Proces-verbaal der vorige vergadering wordt voorgelezen en goedgekeurd.

De Commissiën wegens het voorstel van den Heer BAKE omtrent de toelating tot het Hooger Onderwijs, en die tot beoordeeling der voor den prijs van het Legaat van HOEUFFT ingekomen Latijnsche dichtstukken worden diligent verklaard ten aanzien hunner rapporten, welke in eene volgende vergadering zullen worden uitgebracht.

De Heer ROORDA erlangt daarna het woord tot voortzetting zijner voordracht over Spreek- en Schrijftaal in het

Nederlandsch. Hij verdedigt zijne vroeger uiteengezette beschouwingen tegen de bedenkingen vooral der Leden DE VRIES en BRILL; toont, dat hij geenzins heeft bedoeld eene algeheele omwenteling op het gebied der taal tot stand te brengen, en betoogt dat het gebruik onzer moedertaal daardoor integendeel natuurlijker, minder stijf en gekunsteld, en meer met den gewonen trant van een beschaafd onderhoud overeenkomstig zal worden.

De Voorzitter stelt voor, dat, volgens Art. 7 van het Reglement van Orde, eene Commissie, bestaande uit de Leden DE VRIES, BRILL en VAN DEN BERGH, die de Spreker daartoe reeds had aangewezen, verslag zoude uitbrengen over de geschiktheid dezer Verhandeling om in de *Verslagen en Mededeelingen* te worden uitgegeven. De Heer ROORDA daarentegen verlangt eene afzonderlijke uitgave, doch niet dan nadat de tegenwerpingen tegen zijn stelsel hem eerst zullen zijn kenbaar gemaakt. De Heer VAN DEN BERGH verschoont zich van de hem opgedragen lastgeving, en er wordt besloten, op voorstel van den Heer DE VRIES, dat de Leden DE VRIES en BRILL zullen worden uitgenoodigd, elk afzonderlijk hun Advies over het stelsel van den Heer ROORDA in eene volgende vergadering ter tafel te brengen.

Daar de behandeling van dit veelomvattend onderwerp den geheelen beschikbaren tijd der vergadering ingenomen heeft, wordt de mededeeling der Bijdrage van den Heer BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, welke onder de punten van beschrijving voorkomt, vooreerst verdaagd, en de vergadering door den Voorzitter gesloten.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 13^{den} MEI 1856.

Tegenwoordig de Heeren: T. ROORDA, L. J. F. JANSSEN,
J. BAKE, H. J. KOENEN, N. C. KIST, A. RUTGERS, W. G. BRILL,
G. H. M. DELPRAT, A. C. HOLTJUS, J. ACKERSDIJK, F. C. DE GREUVE,
R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, J. VAN HALL, J. VAN LENNEP,
L. PH. C. VAN DEN BERGH, M. DE VRIES, W. MOLL, en van de
Natuurkundige Afdeling: W. VROLIK.

De Heer DOZY heeft zich wegens zijne afwezigheid laten
verontschuldigen; insgelijks de Heer JUYNBOLL.

Het Proces-verbaal der vorige vergadering wordt voor-
gelezen, goedgekeurd en vastgesteld.

Wordt gelezen eene Missieve van den Heer DE WAL, die
voor de Bibliotheek der Akademie aanbiedt een exemplaar
van den door hem uitgegeven *Haarlemschen Accijnsbrief*
van 1274. — Het werkje wordt met genoegen aangenomen
en zal in de Boekerij worden geplaatst.

Nog wordt gelezen een Brief van den Heer L. DE BAECKER,
bericht gevende van de vestiging eener *Société historique et
littéraire de la Flandre maritime*, tot wier Voorzitter de
schrijver is benoemd, en welke Maatschappij verlangt in be-

trekking tot de Letterkundige Afdeeling der Akademie te treden. Deze Missieve wordt aan het Bestuur der Akademie verzonden tot beantwoording.

De Commissie, benoemd om te rapporteren wegens de ingekomene Latijnsche Gedichten, ten gevolge der prijsuitschrijving naar de beschikking van wijlen den Heer HOEUFFT, brengt haar Verslag uit bij monde van den Heer DELPRAT. Dat Rapport bevat ter inleiding eenige beschouwingen, ten betooge van het nut dat de beoefening der *Poësis neolatina*, hoe weinig ook hedendaags gewaardeerd, ten behoeve van de kritiek der oude Romeinsche dichtwerken nog steeds kan hebben. Voorts geeft de Commissie een beoordeelend overzicht der ingekomene stukken, en wordt der Vergadering voorgesteld om aan N°. 6 en 7 den tweeden eereprijs toe te kennen, en de auteurs uit te noodigen, om tot het openen hunner naambiljetten verlof te geven, waarna deze dichtstukken van wege de Akademie overeenkomstig het voorschrift van den erflater zullen worden openbaar gemaakt. Dien overeenkomstig wordt met algemeene stemmen besloten, en de uitvoering opgedragen aan het Bureau der Afdeeling.

Daarna erlangt de Heer DELPRAT op nieuw het woord, om voor te dragen het Rapport der Commissie, benoemd tot nader onderzoek van het vraagstuk omtrent de toelating der studerende jongelingschap tot de Akademische lessen. De strekking van dit Rapport is te betoogen, dat die toelating niet onvoorwaardelijk moet zijn, en dat eene meerdere eenparigheid bij die toelating, dan dit bij de gewone faculteits-examens plaats heeft, allezins wenschelijk is. Intusschen adviseert de Commissie om zich te dezer zake voor alsnog niet tot de Hooge Regering noch de Staten-

Generaal te wenden, aangezien zoodanige stap voor het tegenwoordige ontijdig en min gepast zoude zijn.

Bij de beraadslagingen, die over dit Rapport plaats hadden, hebben sommige Leden verlangd de beslissing, ten gevolge van dit Rapport te nemen, uit te stellen tot eene volgende vergadering, in welk gevoelen echter de meerderheid der Vergadering niet heeft gedeeld. De Heer KIST heeft bij die gelegenheid te kennen gegeven, dat hij de werking van het vroegere Staatsexamen steeds met zorg had gadegeslagen, daar zijns inziens niets zoo zeer had gestrekt om het studeren voor examens algemeen te maken, dan juist dat door sommigen zoo hoog geroemde Staatsexamen.

Na deze gedachtenwisseling wordt door de Vergadering besloten, dat het Rapport, voor welks belangrijken inhoud zij haren dank aan de Commissie betuigt, zal worden opgenomen in de *Verslagen en Mededeelingen*, en dat, overeenkomstig het daarin geadvizeerde, de Afdeeling zich onthouden zal van vooreerst eenigen stap bij de Regering te doen, om wijziging of verandering in de instellingen van het Hooger Onderwijs te verkrijgen.

De Voorzitter stelt vervolgens aan de orde het wetenschappelijk onderhoud over de Verhandeling van den Heer VAN DEN BERGH opzichtelijk den gemeenschappelijken oorsprong der Celten en Germanen.

De Heer BRILL zegt het geheel eens te zijn, dat het werk van HOLTZMANN stof tot vele tegenbedenkingen geeft; evenwel is de zaak met het opperen van eenige bezwaren niet afgedaan. Men zal telkens op dat merkwaardige werk moeten terugkomen. Het vraagstuk is toch nu geopperd, en men mag dus het oude gevoelen wel naar zijn recht van bestaan vragen. In de vorige eeuw werden de Kimberen en Germanen tegenover de Gallen gesteld. Thans

is een daarvan zeer verschillend gevoelen voorgedragen. Er is inderdaad door HOLTZMANN veel verschil tusschen de Kimberen en Germanen opgemerkt. Reeds CAESAR doet een verschil tusschen de Britten, die het midden des lands bewoonden, en de Kustbewoners in het oog vallen. Aan deze toch schrijft hij zeer onderscheiden eigenschappen en zeden toe. De Spreker meent, dat men aan geene identiteit van de Gallen met de Britten kan denken; terwijl daarentegen de blanke huid (*de lactea colla*) zoowel bij de Germanen als bij de Gallen gevonden wordt. De Heer BRILL is dus niet geneigd om de eenheid van Celten en Britten aan te nemen. Doch het is tevens onweersprekelijk, dat er geene volstrekte eenheid tusschen de Gallen en Germanen bestaan heeft. Men behoort dus niet alles in het gevoelen van HOLTZMANN te verwerpen; eene zorgvuldige schifting komt hem wenschelijk voor.

De Heer JANSSEN zal hieromtrent slechts weinig in het midden brengen, daar hij reeds bij eene andere gelegenheid over het werk van HOLTZMANN gesproken heeft. Hij is het met den Heer VAN DEN BERGH eens, dat de Heidelbergsche geleerde geene blijken van eene gemoedelijke overtuiging geeft, maar tot allerlei kunstgrepen de toevlucht neemt, om zijn eenmaal opgevatte gevoelen door te drijven. Men moge dus van hem overnemen wat men gegrond acht; maar een heilzaam wantrouwen tegen zijne willekeurige uitlegging van vele plaatsen der oude schrijvers is onmisbaar.

De Heer BAKE zegt, dat hij bij het bestuderen der oude schrijvers eenige opmerkingen heeft gemaakt, die met dit onderwerp in verband staan. De Celten worden het eerst bij HECATÆUS vermeld, terwijl Celten of Galaten in den tijd van HERODOTUS nog niet bekend waren. Sedert hebben schrijvers, die zelve gereisd hebben, wel de *Κελται* vermeld, maar zonder van dien stam ethnographische beschouwingen te geven. Het komt den Spreker intusschen voor, dat de

Heer VAN DEN BERGH niet genoeg waarde hecht aan het gezag van STRABO, een schrijver wien het aan grondige kritiek geenzins mangelt, en die daarin zelfs CÆSAR, TACITUS en andere groote geschiedschrijvers overtreft. — STRABO nu verklaart uitdrukkelijk, dat de naam *Germanen* van Romeinschen oorsprong is; het zou dus geenzins onmogelijk wezen, dat de naam van *Gallen* eene andere benaming van denzelfden volksstam ware. CÆSAR zegt wel, dat de Belgen meest over de rivieren die Germanië van Gallië scheiden gekomen waren; maar volgt hieruit wel noodzakelijk, dat zij van eenen geheel verschillenden volksstam waren? Dit behoeft niet te worden aangenomen.

De Heer VAN DEN BERGH dankt de Leden, die het woord hebben gevoerd, voor hunne opmerkingen. Hij zal enkel antwoorden, dat hij den Heer BRILL niet wil betwisten, dat men wel wat van HOLTZMANN mag overnemen. Hij is immers begonnen met te zeggen, dat het onderzoek eigenlijk nu eerst geopend is. Alleenlijk heeft hij bedoeld de zwakheid aan te wijzen van eenige gronden, waarop het stelsel van den Duitschen geleerde rust. Het punt van de taal is hem tot dusver nog niet volkomen duidelijk. Het beweerde, dat de Britten geen landbouw zouden gehad hebben, meent hij uit CÆSAR voldoende te hebben wederlegd. Immers, volgens dien schrijver, werd hun te eenigen tijde eene oorlogsbelasting in koren opgelegd, die zij ook werkelijk opgebracht hebben. Het tatoueren bewijst geenzins dat zij juist naakt liepen: immers dit neemt men niet zelden ook bij onze hedendaagsche matrozen waar. Hij verdedigt zich over het min beslissende gezag, dat hij aan STRABO heeft toegekend. Immers die schrijver beweert ergens, dat men van de Nederlandsche kust bij den Rijnmond het eiland der Britten in het oog had; een beweerde, dat geheel onaannemelijk is, al wil men toegeven, dat het zeestrand onzes vaderlands zich destijds veel verder westelijk

dan thans uitgestrekt zal hebben. Er blijkt zijns inziens voldingend uit, dat STRABO althans niet overal uit ervaring spreekt, maar wel eens op min juiste berichten afgaat.

De Heer JANSSEN doet nog opmerken, dat wat er zijn moge van volksverschil tusschen de Belgen en Gallen, door CAESAR wordt verhaald, dat enkele Germanen over den Rijn getrokken, en westwaarts dien stroom aan de Gallen gelijk geworden zijn: dit geeft toch een oorspronkelijk verschil te kennen.

De Heer KIST zegt, dat hij sinds lang op eene plaats van CAESAR over de Druïden opmerkzaam is geworden, die hij niet met stilzwijgen kan voorbijgaan. Er wordt daar gezegd, dat de Druïden geheele streken in het Interdict deden, wanneer zij zich door de inwoners beleedigd achtten; even als dit later in de Roomsche kerk plaats had. Dit kerkelijk Interdict nu is het eerst in Gallië opgekomen, van waar het door den Roomschen Stoel is overgenomen. Hij vindt deze overeenkomst zeer opmerkelijk, daar alzoo blijkt, hoe de Druïden eene eigenaardig Gallische Priesterkaste waren.

De Heer HOLTJUS doet opmerken, dat in die streken van Engeland, waar nog de oude Britsche taal wordt aange troffen, de overtuiging heerscht, dat men met de Kimbren stam- en taalverwant is. In Wales b. v. oordeelt men, dat de volkstaal met de Germaansche naauw verwant is; en dit Gaelisch is met het Gallisch tamelijk overeenkomstig.

De Heer DE VRIES oordeelt dat de discussie allengs op het ware terrein komt. Men heeft de vraag al te positief gesteld, terwijl zij inderdaad eene betrekkelijke is, waarbij geen volstrekt *ja* of *neen* geldt. Tot op zekere hoogte kan er gelijkheid tusschen de Germanen en Celten zijn, maar ook verder niet. Hij zal dit door een voorbeeld ophelderen. Onderstelt eens dat men in latere tijden de identiteit van Duitschers en Nederlanders betoogde. Dat betoog zou

veel waars kunnen bevatten, en toch zoude men er ook aanmerkelijke verschillen tegenover kunnen stellen; en geen van beide partijen zoude volstrekt ongelijk hebben. Dit schijnt ook hier eenigzins het geval te zijn. Ook ten aanzien der Slavoonsche en Germaansche talen zouden soortgelijke beschouwingen kunnen worden gemaakt. Er zijn Gallische woorden, die hiertoe stoffe zouden kunnen geven. Zoo is het woord *petallica* een strijdwagen. Volgens de regels der klankverwisseling, door GRIMM zoo helder in het licht gesteld, moet dit woord *phiderad* geweest zijn. Men kan hieruit afleiden, dat de Gallen wel eene zelfde taal met de Germanen spraken, maar die op een verschillenden trap van klankverschuiving bij gene en deze stond; even als dit mede ten aanzien van het Hoogduitsch en Nederlandsch plaats heeft. Op dit punt zal men vooral behooren te letten. Voorts is er ook een verschillende trap van geographische verwijdering, even als van ethnographische afwijking op te merken; welke verschillende trappen wel behooren onderscheiden te worden. — Ten aanzien der Britsche talen moet men opmerken, dat deze een nog schaars onderzocht onderwerp uitmaken. HOLTZMANN heeft gezegd, dat men weinig op de bronnen, waaruit die talen gekend worden, kan staat maken, terwijl de Britten zich zelve als eenzelvig met de Gallen beschouwden, even als dit met andere Indogermaansche stammen plaats had, en die beschouwing heeft invloed gehad op de zamenstelling hunner Woordenboeken. Voor vreemdelingen, die wel de boeken, maar niet de levende taal leeren kennen, is dit een aanmerkelijk bezwaar, en men kan te dien aanzien niet te naauwlettend wezen.

De Heer VAN DEN BERGH wil vooral op den bouw van de taal gelet hebben, meer dan op enkele woorden. Hij wijst daarenboven op het verschil van de rassen, die aanvankelijk meer zelfstandig waren dan later, toen de gemeen-

schap onderling en het wederzijdsche lezen van elkanders geschriften meerdere toenadering heeft te weeg gebracht. Ook verlangt de Spreker, dat men zich niet bij de woordenboeken bepale, maar vooral op de oudste gedenkteekenen, bijv. in het Iersch, letten moge.

De Heer JANSSEN vereenigt zich met hetgeen de Heer DE VRIES ten aanzien van den trap van verschil der onderscheidene stammen heeft in het midden gebracht. Maar wat daar ook van zij, het staat vast, dat het positief betoog van HOLTZMANN veel willekeurigs heeft. De vraag moest eigentlijk gesteld worden: Waarin bestaat het wezentlijk verschil tusschen Germanen en Celten? Wil men nu aannemen, dat zij als Indogermaansche stam oorspronkelijk één waren, maar in den tijd van hun optreden in de geschiedenis reeds aanmerkelijk verschilden: het zij zoo! Dan mag de historischrijver gerust zeggen: zij waren verschillende volken.

De Heer VAN DEN BRINK leest eindelijk eene Bijdrage voor *Over den aard en oorsprong onzer Hollandsche achterleenen*, waarin hij het gevoelen, door GROTIUS, NEOSTADIUS, PIETER BOR en andere Feudisten volgehouden, ter toetse brengt en meent als ongegrond te moeten voorstellen.

De Voorzitter benoemt eene Commissie, bestaande uit de Heeren HOLTJUS, VAN ASSEN en DE WAL, in wier handen dit stuk wordt gesteld, om deswege hun gevoelen in eene volgende vergadering aan de Afdeeling te doen kennen.

Terwijl niets verder aan de orde is en niemand meer het woord vraagt, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

R A P P O R T

VAN DE HEEREN

G. H. M. DELPRAT, T. ROORDA EN J. BAKE,

OMTRENT HET

S T A A T S - E X A M E N .

In de vergadering van de Letterkundige Afdeeling der Koninklijke Akademie van Wetenschappen van den 10^{den} Maart 1856, heeft onze algemeene Voorzitter, de Heer Mr. J. BAKE voorgesteld, dat deze Afdeeling der Akademie, — nu het blijkt dat de samenwerking der andere Afdeeling niet kan verkregen worden, — besluite zich afzonderlijk tot den Minister van Binnenlandsche Zaken te wenden, om op de noodzakelijkheid der wederinvoering van het Staatsexamen aan te dringen.

Uwe Vergadering besloten hebbende dit voorstel tot onderwerp van hare beraadslagingen op te nemen, heeft daarop de voorlichting verlangd van eene Commissie, aan welke, op verzoek der Vergadering, zich de voorsteller zelf heeft aangesloten. Het is deze Commissie, welke thans de eer heeft de slotsom van hare overweging voor te leggen, zich verheugende reeds dadelijk de verzekering te mogen geven, dat haar advies de eenparige overtuiging van hare drie Leden uitdrukt, en daarbij tevens te herinneren, dat haar uit te brengen verslag beknopt en kort zal wezen, wijl zij voor zich heeft den arbeid der Commissie, in de vergadering van

den 14^{den} Mei des vorigen jaars benoemd ter overweging van een voorstel van gedeeltelijk gelijksoortigen aart. In dat, in zooveel opzigten merkwaardig Verslag zijn reeds vele beschouwingen over hetzelfde ontwerp opgenomen, in wier ontwikkeling wij het overbodig achten, op nieuw te treden, wijl zij van onze zijde slechts tot eene herhaling van dezelfde denkbeelden zoude leiden, voorzeker in minder volkomen of helderen vorm.

Al dadelijk heeft dezelfde vraag, waarop de vorige Commissie hare aandacht had gevestigd, ook ons moeten bezig houden: de vraag, namelijk, in hoe verre het bloot wetenschappelijk terrein, waarop de Akademie zich beweegt, de behandeling gedooft van zoodanig praktisch vraagstuk, als waarmede het voorstel des Heeren BAKE in betrekking staat. En inderdaad wij betwijfelen, de voorsteller desgelijks met ons, of het immer gepast zij, dat de Akademie, het veld der bespiegeling verlatende, zich inmenging veroorlove in het werkdadig leven en hare raadgevingen uitstrekke tot den *vorm* zelve, aan de regeling van maatschappelijke belangen toe te kennen. In het *algemeene*, niet in het *tijdelijke* of *plaatselijke*, ligt haar werkkring. Beginselen mag zij opsporen, verdedigen, uitspreken. De toepassing behoort tot een ander gebied: haar komt het toe met aanwijzingen alleen dan tusschen beide te treden, als het de wetenschappelijke handhaving dier zelfde beginselen geldt, of wanneer het bestaande concrete tot blijkbare miskenning daarvan leiden mogt. De leer der wetten, volgens welke er bij den mensch zedelijke en verstandelijke ontwikkeling plaats vindt, of de Paedagogiek, behoort echter ontegenzeggelijk onder de onderwerpen van ons bespiegelend onderzoek. Het betaamt onzer Afdeeling, bij uitsluiting bij datgene wat met die leer strijdt of haar onvruchtbaar maakt te verwijlen, dit na te vorschen, en, om de woorden te gebruiken van het Adres door het voormalig Koninkl. Instituut over het Uni-

versiteitswezen ten jare 1845 den Koning aangeboden, te verhoeden, dat geene beginselen veld winnen, belemmerend voor de ontwikkeling der wetenschappen in ons vaderland, en daardoor verderfelijk voor de verstandelijke en zedelijke vorming der natie, het kostelijkste erfgoed, hetwelk het levende geslacht aan het nakroost behoort over te brengen.

Intusschen, wanneer dit tot de bijzondere roeping van *onze* Afdeeling behoort, zoo had zij misschien daarom minder regt om over die beginselen en die wetenschap de beschouwingen uit te lokken van de Zuster-Afdeeling, wijl deze, geleid door de bedenking, dat men haar door de behandeling van deze zaak een veld deed binnentreden, dat eigenlijk buiten den reeds zoo wijden omvang van hare wetenschappelijke navorsching ligt, wederkeerig regt had, om zich aan de kennisneming van het voorstel van den Heer COBER te onttrekken, als in verband staande met een eigenaardig soort van onderzoekingen, tot wier behartiging zij niet verbonden is.

Alzoo van ons standpunt ons tot het onderzoek van het voorstel verplicht achtende, verklaren wij al dadelijk, geheel en al te deelen in de overtuiging van de geldigheid van het beginsel, waarop het voorstel van ons geacht Medelid rust. Niet alleen is Hooger Onderwijs onmogelijk zonder voorafgaanden genoegzamen grondslag van voorbereiding; maar zij, die onderwijzen, hebben regt om, en in het belang der wetenschap, welke zij mededeelen, en in dat der leerlingen, waarborgen te eischen, dat die grondslag gelegd zij. Zonder dezen, tot nuttelooze krachtverspilling gebonden, worden zij gedwongen het wetenschappelijk veld, met welks bearbeiding zij zich hebben belast, te verlaten om eenen anderen kring van leervoorwerpen binnen te treden, en zich met eene voorstelling van zaken in te laten, welke eene geheel andersoortige mate van vooroefening en van wetenschap zelfs veronderstelt. Alsdan worden onmisbare grondslagen van ken-

nis of min volkomen medegedeeld, of met minachting behandeld tot merkelijk nadeel van de studiën van hen, die behoefte hebben aan een met hunne vatbaarheid overeenkomend onderrigt. Hoe vele onderwijzenden, gebogen onder de zorg voor de niet genoeg ontwikkelden, worden afgetrokken van eene hun voegende meer grondige beoefening der wetenschap; hoe groote voorraad van kennis ligt niet alzoo dikwijls nutteloos zaamgegaard, door gebrek aan gelegenheid tot doeltreffende mededeeling. Hoezeer is de afstand te bejammeren, die volgens de thans insluipende misbruiken te vaak tusschen onderwijzers en kweekelingen ontstaat; een afstand, die beide van elkander als het ware in geïsoleerden toestand houdt, en het, tot het opnemen, zoo-wel als tot het mededeelen van kennis, onmisbaar wederzijdsch vertrouwen onmogelijk maakt. Hetzij men de Universiteiten, volgens eene meermalen gebruikte onderscheiding, naar haar *inwendig* karakter beschouwt als kweekhoven der wetenschap, alwaar aan mannen van uitstekende talenten, ieder in zijn vak, de gelegenheid wordt verzekerd tot vruchtdragende, rustige bearbeiding van het veld der wetenschap; hetzij men die, naar haar *uitwendig* karakter, aanneemt als scholen van voorbereiding voor aanstaande staatsbestuurders, regtsgeleerden, godsdienstleeraars, geneesheeren of hoogleeraars: aan beide bedoelingen kunnen zij niet voldoen, bijaldien hare leeraars te midden van een kring van toehoorders worden geplaatst, tot welke zij geene verstaanbare taal kunnen voeren, en wier bekrompen graad van ontwikkeling hen tot teruggaan in eigene studiën dwingt.

Zoo wij van de klaarblijkelijke waarheid van deze beginselen ons diep doordrongen gevoelen, even onbewimpeld komen wij voor onze overtuiging uit, dat wij in een zogenoemd Staatsexamen van gelijke kracht en strekking voor alle aanstaande Akademieburgers geen voldoende waarborg vinden ten behoeve van de voorbereiding, waarvan wij

de noodzakelijkheid zoo even hebben uitgesproken. Bevel te geven tot zulk eenen eenzelvigen, voor elken aanstaanden student verbindenden maatregel, om hem bij den ingang van het Akademieleven, de poort die tot haar leidt te ontsluiten, achten wij niet raadzaam.

Welke toch is de weg, welken de Akademieburger bij het binnentreden van zijne nieuwe loopbaan te volgen heeft? Voorzeker is hij geenszins voor allen dezelfde. Elk der hoofdwegen, waarlangs hij zich zal voortbewegen, veronderstelt eene bijzondere voorbereiding, verschillend in vorm en stof, naarmate van het doel, dat zijne studiën zullen beoogen. Aan het zoogenaamd *lager onderwijs* alleen kennen wij een algemeen karakter toe: wat dit geeft, behoort het eigendom te worden van al de leden der maatschappij, welke hun stand of toekomstige bestemming ook zij.

Daarentegen reeds van het Middelbaar Onderwijs af, vangt eene andersoortige vorming aan, eene vorming, berekend naar elks bijzonderen stand, beroep of bedrijf. Wil men weten of zij, met goed gevolg volbragt, bevoegdheid bezorgd hebbe, om tot hooger onderwijs te worden toegelaten, dan is een voor allen op gelijke leest geschoeid onderzoek daartoe ongeschikt. Dat onderzoek zal toch van den aanstaanden geneesheer niet het bewijs van dezelfde voorbereiding mogen afvorderen, als van den aanstaanden literator, jurist of godsdienstleeraar. Om het Hooger Onderwijs, dat de Universiteit dezen openstelt, voor elk hunner vruchtbaar te doen worden, hebben zij ook elk eene afzonderlijke en verschillende taak van middelbare studiën te doorloopen. Tot bereiking van een zeer wenschelijken graad van beschaving in geest en smaak heeft de aanstaande natuurkundige of geneesheer aan de studie der ouden niet geheel vreemd mogen blijven. De aanstaande jurist of godsdienstleeraar moge zelfs tot hare voortgezette oefening ruime gelegenheid geopend vinden; maar tot minachting of ver-

waarloozing dier beoefening zal men door hare overschatting aanleiding geven, wanneer het Staatsexamen, zooals het vroeger georganiseerd was, hoofdzakelijk een literarisch karakter vertoont, en wanneer het aan de daartoe leidende studiën eene waarde hecht, die, hoe geheel onmisbaar vroeger vóór de herleving der wetenschap, en hoe innig verbonden nog heden ten dage aan de verhevenste voorwerpen van beschouwing voor den menschelijken geest, evenwel voor den aanstaanden natuurkundige of geneeskundige geenszins op den voorgrond moet worden gesteld.

Daarenboven, wij beamen ten volle hetgeen door de vorige Commissie is in het midden gebragt omtrent den voor jonge lieden ontmoedigenden vorm van een algemeen, voor alle aanstaande kweekelingen der Hoogeschool, welke ook hunne bestemming zij, op meer plegtige wijze eenmaal 'sjaars af te nemen examen van Staatswege. In weerwil van de meest menschkundige, zelfs liefderijke behandeling van de zijde der examinatoren ligt er iets afschrikkends in de verplichting voor den jongeling, om in het openbaar door geleerden, tot dusver geheel vreemd aan zijne vorming, te worden onderzocht, en wel over vakken, waarvan hij de kennis onder anderen vorm, soms volgens eene zeer verschillende methode van die, waarin hij wordt onderzocht, heeft opgevangen. De onvermijdelijke ruchtbaarheid, aan eene afwijzing verbonden, kan overigens niet dan nadeeligen invloed oefenen op zijnen moed en zelfs op het welslagen in verdere loopbaan. De inrigtingen, op welke hij onderwijs ontvangt, zullen zich daarbij ten hoofddoel stellen, niet om den jongeling te vormen, zedelijk en verstandelijk te ontwikkelen en met de voor zijn toekomstigen levensweg onmisbare knndigheden toe te rusten, maar veeleer om hem zoodanig af te rigten, dat hij op een examen niet bezwijkt. Daartoe zullen de onderwijzers er gestadig op uit zijn, — en hierin stemmen wij geheel in met de zienswijze der vorige Commissie, — om het minimum te bespieden, dat naar de uitkomst of

beslissing van examinatoren onvermijdelijk vereischte blijkt te zijn, dat minimum als maximum beschouwen, en alsdan aan dat bloot stoffelijk maximum, wat onmisbaarheid en belangrijkheid betreft, den voorrang boven vorming en inwendige, maar niet dadelijk zichtbare ontwikkeling toekennen.

Wij beweren intusschen geenszins, dat zoo het in 1845 ingesteld Staatsexamen zich, in zijnen minvolkomen vorm en naar ons inzien onvolledige strekking, in zijne gevolgen niet boven alle tegenspraak als heilzaam voor de Universiteitsstudiën heeft doen kennen, het echter niet de verzorgers van enkele gymnasiën de oogen heeft helpen openen omtrent leemten en gebreken, aan hunne inrigtingen eigen, en daarbij instellingen van zoogenaamd Middelbaar Onderwijs, bijzondere ondernemingen, meer met winstgevend dan wel met opvoedkundig doel opgericht, in hare onwaarde ten toon gesteld, gedwongen heeft hare zoogenaamde voorbereiding tot Hooger Onderwijs te staken, tot welke zij onbevoegd en onbekwaam zich onder misleidend schijnvertoon hadden opgeworpen. Met het oog hiërop zouden wij ons zelfs gedrongen voelen, om de wederinvoering van dat zelfde examen nog in enkele opzigten terug te wenschen en tot zijne herstelling de tusschenkomst van onze Afdeeling moeten aanbevelen, bijaldien er gegronde vrees bestond, dat de tegenwoordige wankelen, geheel regellooze, onzamenhangende toestand van het middelbaar onderwijs op geene verbetering hopen mogt. Het faculteitsexamen, zelfs in zijn herstelden vorm, verbetert dien toestand niet; het kan niet geven wat door algeheele hervorming van het middelbaar onderwijs alleen te verkrijgen is. Het faculteitsexamen lijdt evenzeer aan de gebreken, onafscheidelijk van een voor alle leervakken gelijkwerkend bewijs van voorbereiding. Zonder een meer gecentraliseerd toezigt zal het daarenboven in de schatting van het algemeen den waarborg of het aanzien missen van strenge, onpartijdige toepassing bij alle Akademiën.

Thans echter mogen wij iets meer dan op een onbestemd

voertuizigt van regeling van het Middelbaar Onderwijs verwijzen. Er is van Regeringswege bepaalde toezegging gedaan van de aanbieding van eene wet op dat zelfde middelbaar onderwijs. De memorie van toelichting, gevoegd bij het jongste ontwerp van wet op het lager onderwijs, drukt de overtuiging der Regering uit: dat het middelbaar onderwijs in verband moet gebragt worden met het Hooger Onderwijs, — dat de inrigtingen van middelbaar onderwijs zich niet een geïsoleerden, eigendunkelijk gekozen werkkring toeëigenen, maar onder toezigt van de Regering behooren werkzaam te zijn, en, voor zoo ver zij of Gemeente- of Rijksinstellingen zijn, een aangewezen weg zullen hebben te volgen. Wij mogen ons, als een gevolg hiervan, niets anders voorstellen dan de invoering van een met de eischen der wetenschap en der paedagogie overeenkomend, op vaste beginselen geschoeid, stelsel, berekend naar de behoefte van den aanstaanden werkkring der leerlingen of van den hooger leercursus, die hen op de Universiteit wacht. Wij mogen als vaststellen, dat daartoe een algemeen werkend toezigt zal worden in het leven geroepen, toegerust met de noodige magt om te regelen, te handhaven, te beveiligen. Inzonderheid moeten wij verlangen, dat van zulke openbare, wettig erkende en onder wettige regelen staande inrigtingen geene kweekelingen tot Hoogescholen zullen worden bevorderd, dan na daartoe door de opzieners dier inrigtingen te zijn rijp gekeurd, ten gevolge van een afgelegd volledig examen, niet voor alle aanstaande studerenden van gelijke gehalte, maar gegrond op de billijke eischen van die bijzondere faculteit, tot welke zij verklaard zullen hebben zich te willen voorbereiden. Wanneer dergelijk promotie-examen zoodanig werd ingerigt, dat het kon worden bijgewoond door een of meer hoogleeraren der belanghebbende faculteit, — dat het met de noodige openbaarheid werd afgenomen, — dat vooral de Hooge Regering zich nu en dan door haren Inspecteur daarbij liet vertegen-

woordigen, zoodat er onderlinge vergelijking van de waardij der studiën en van de uitkomst van het onderwijs kon plaats grijpen; dan, — maar ook onder die voorwaarden alleen, — zijn de ondergeteekenden van oordeel, dat men naar geene andere beveiligingsmiddelen tegen onvoorbereide Universiteitsstudiën behoeft om te zien, en dat de meest in het ooglopende thans plaats hebbende misbruiken van lieverlede zullen verdwijnen. Alsdan vervallen desgelijks al de bedenkingen tegen het algemeen Staatsexamen aangevoerd, op grond van afschrikkenden vorm, — ontoereikende strekking, — door het geheele land verspreide ruchtbaarheid van zijne uitkomst, en onpaedagogische algemeene aanduiding van eenen bepaalden maatstaf voor door te loopen studiën.

Intusschen, dergelijke examina en de daaruit voortvloeiende bevordering tot het Akademieleven zouden, in onze meening, behooren afgevorderd te worden allen van inboorlingen of van hen, die de Hoogeschoolen bezoeken met het uitgedrukt voornemen om een Akademischen graad te bekomen. Ten aanzien van vreemdelingen en van dezulken, die zonder het aangegeven doel de Universiteitslessen bijwonen, vervalt de verlangde voorwaarde van toelating.

Maar hoe nu met dezulken, die door bijzonder, hetzij huiselijk, hetzij andersoortig onderwijs zich de kundigheden, tot den middelbaren cursus behoorende, hebben toegeëigend, met den wensch, om aan de hoogere studiën ter bereiking van een Akademischen graad deel te nemen? — Zij kunnen noch mogen ontslagen worden van den waarborg van voorbereiding, welken wij ons als onvermijdelijk in het belang van de onderwijzers en van den geregelden gang der studiën hebben voorgespiegeld. Voor hen evenwel zal de waarborg zich noodwendig door een anderen vorm moeten onderscheiden. Maar door dien vorm volledig te willen beschrijven zoude uwe Commissie zich al te ver van het veld der bespiegeling verwijderen, waartoe wij ons, als Leden der Akademie, hoofdzakelijk hebben te beperken; en toch het verwijt

van onvolledigheid in ons advies wenshende te ontgaan, willen wij als onze meening uitdrukken, dat, zoo er al bezwaar mogt bestaan, om deze leerlingen aan het gewoon, zoo even beschreven promotie-examen, bij de gymnasia in te stellen, te doen deelnemen, er ten hunnen behoeve in de hoofdsteden van een of meer provinciën telken jare zonder groot bezwaar eene bijeenkomst van hoofdonderwijzers uit een bepaald getal openbare inrigtingen konde worden zamengeroepen, in wier tegenwoordigheid, en onder wier aanwijzing, zelfs zoo het kon, in het bijzijn van een hoogleeraar der betrokkene faculteit, door den onderwijzer of onderwijzers ~~der jonge lieden~~ eene proeve kon worden afgenomen van hunne verkregen kunde en bekwaamheid, eene proeve van wier uitslag het tevens verkrijgen zou afhangen van een bewijs van gelijke kracht als dat van het gewoon gymnasiaal promotie-examen.

Uit de mededeeling van deze denkbeelden zal het onzen geachten Medeleden blijken, dat wij over het geheel ons aansluiten aan de meening, uitgedrukt door de Commissie, welke den 18^{den} Junij des vorigen jaars advies uitbragt over het Voorstel van den Heer COBBE, en dat wij desgelijks in overweging zouden geven het indienen van een Adres door onze Afdeeling aan de Hooge Regering, ter aanbeveling van de hierboven aangeduide beginselen en beschouwingen, wanneer wij met het oog op de toegezegde volledige regeling van het middelbaar onderwijs, eene toezegging, welke in stellige bewoordingen eerst zes maanden na genoemd advies, namelijk den 30sten December ll. aan de 2de Kamer der Staten-Generaal is voorgelegd, het thans voor genoegzaam hielden om van de zienswijze onzer Afdeeling openlijk blijk te geven, zonder dat uwe gecommitteerden het noodig achten, aan te raden om ons thans meer opzettelijk en officiël over deze aangelegenheid tot de Hooge Regering te wenden.

B E D E N K I N G E N ,
TEGEN HET BETOOG VAN DEN HEER
A. RUTGERS, *)
OVER DE
ONECHTHEID DER EUGUBINISCHE TAFELN,
DOOR
L. J. F. JANSSEN.

De gronden door ons geacht medelid RUTGERS voor de onechtheid der beroemde *Tabulae Eugubinae* in het midden gebracht, verdienen wegens hunne verscheidenheid en in zekeren zin ook wegens nieuwhed, de meeste belangstelling. Was hij ook niet de eerste, die de echtheid dier tafelen betwijfelde, of die de onregelmatigheden van het alfabet, de spelling enz. in de opschriften opmerkte, — hij was toch de eerste die deze onregelmatigheden vereenigd in het licht stelde, daarbij de leemten, in de uitwendige getuigenissen voor de echtheid, opsomde, en een en ander methodisch rangschikte tot een betoog van de onechtheid, die door geen enkelen der nieuwere, meest kritische en meest uitstekende beoefenaars der oud-italische taaloverblijfselen, ook maar van verre meer verondersteld is geworden. Het is daarom te voorzien, dat zij, die veel meer dan ik de bevoegdheid hebben om bij zoodanige

*) Zie *Verslagen en Mededeelingen van de Koninkl. Akademie van Wetenschappen*, D. I. blz. 237. (1855).

vraagstukken het woord te voeren, zij die aan de oud-italische dialecten, en bepaaldelijk aan de opschriften dezer tafelen, reeds veel arbeid besteed hebben, b. v. een LEPSIUS, LASSEN, AUFRECHT, KIRCHHOFF, MOMMSEN, HUSCHKE, het betoog van ons medelid in den kring hunner onderzoekingen opnemen en naar waarde beoordeelen zullen. In afwachting hiervan zou het welligt vermetel of voorbarig kunnen schijnen, dat door mij, en wel zoo spoedig, uwe aandacht nog eens bij dit onderwerp werd ingeroepen, om bedenkingen te vernemen, die tegen gemeld betoog bij mij zijn opgerezen. Maar dit zal minder vreemd schijnen, wanneer gij u herinnert, dat de gronden door den heer R. bijgebracht, van zeer onderscheiden soort zijn, en dat er daar onder gevonden worden die niet geheel buiten het bereik mijner studiën en medebeoordeeling vallen; te weten die, welke van historisch-kritischen en palaeographischen aard zijn.

De heer R. heeft zijn aanval tegen de echtheid der Tafelen mijns inziens wél met strategisch beleid geregeld. Reeds zijne voorposten, zijne inleidende opmerkingen, hebben tot taak om wantrouwen tegen de echtheid op te wekken. Daartoe wijzen zij op de vruchteloze (?) pogingen, tot dus ver ter ontcijfering van den inhoud in het werk gesteld. Om daaraan klem bij te zetten wordt zelfs eene verklaring aangevoerd van LEPSIUS, den geleerde, die zich omtrent de uitgave en aanvankelijke opheldering dier tabulae, na C. O. MULLER de grootste verdiensten verworven heeft. „LEPSIUS zelf,” zegt de heer R. „die in 1832 gehoopt had ze eens geheel te zullen kunnen vertolken, heeft nu daarvan afgezien. Hij schrijft in 1841 enz.” *). Misschien had de volkomen billijkheid gevorderd, dat daarbij gemeld ware,

*) Zijne woorden zijn: »Equidem quod jam olim (1832) professus sum vix umquam *plenam* tabularum interpretationem confectum iri arbitror; *Inscriptt. Umbricae et Oscae*. Praef. p. IX.

wáárom LEPSIUS in 1841 van die taak had afgezien; want uit het verband waarin de heer R. de verklaring van LEPSIUS aanhaalt, zou men anders ligt kunnen opmaken, dat LEPSIUS zelf aan de toekomstige algemeene ontcijfering had gewanhoopt, en dit is zeker niet het geval. LEPSIUS heeft die reden eenige bladzijden verder aldus opgegeven: „Ego, cui *per proximos annos parum otii* ad haec studia pertractanda concessum fuerit, de industria *monumentorum plenam indagationem* in aliud tempus distuli;” l. c. p. 5.

Dat er voor het overige nog niet veel, en dit nog gebrekkig, van de opschriften dier tafels ontcijferd is *) zal zeker niet te veel wantrouwen tegen hare echtheid mogen opwekken; want dit is met vele andere oud-italische opschriften, waarvan alphabet en lezing volkomen vaststaan, het geval. Van de honderde etruskische opschriften, wier echtheid boven alle bedenking verheven is, en die met volkomen zekerheid kunnen gelezen worden, zijn tot nu toe nog naauwelijks twee woorden met zekerheid vertaald. Werpt men hiertegen misschien op, dat de umbrische opschriften der tabulae veel uitgebreider zijn dan eenig etruskisch opschrift, en dat de umbrische daarom gemakkelijker of zekerder dan de etruskische hadden behooren ontcijferd te worden, dan houde men in het oog, dat evenwel het getal der etruskische opschriften zeer groot is, zoodat zij te zamen in tal van woorden (de namen er onder begrepen) de umbrische welligt overtreffen; voorts, dat er onder die etruskische zelfs vele *bilingues* zijn, die de verklaring bevorderen, en dat de etruskische opschriften ook meestal op monumenten voorkomen, wier beeldwerken soms bijdra-

*) Van de jongste proeven ter verklaring, .b. v. van AUFRECHT en KIRCHHOFF, wordt geen gewag gemaakt. Ofschoon het ons nog niet vergund is geweest daarvan insage te erlangen, hebben wij toch vernomen, dat deze geleerden den *hoofdzakelijken inhoud* der tabulae zouden hebben in het licht gesteld.

gen om den inhoud der opschriften op te helderen; welk een en ander bij de umbrische opschriften onzer *tabulae* gemist wordt.

Een anderen grond van wantrouwen ontleent de heer R. hieruit, dat men „in de 15de eeuw in Italië zeer ver gevorderd en ijverig was in het verdichten van zoodanige gedenkstukken.” Niemand zal ontkennen, dat in de 15de en 16de eeuw, zoowel *in* als *buiten* Italië, vele opschriften verdicht zijn. De heer R. had zeker zonder veel moeite het getal dier geleerde vervalschers nog met eenige namen kunnen vermeerderen, ofschoon de door hem genoemde CYRIACUS VAN ANCONA er niet onder mag gerekend worden *). Maar werden er in dien tijd opschriften verdicht en voor oud uitgegeven, — het opzoeken en opteekenen van echte oude opschriften was nog veelvuldiger, en dit dagteekent in Italië zelfs reeds van de 14de eeuw. Bovendien zal men vruchteloos zoeken naar voorbeelden van palaeographisch-naauwkeurige verdichtingen, die maar van verre met de umbrische opschriften onzer *tabulae* kunnen vergeleken worden. De zoogenaamde etruskische opschriften van CURTIUS INGHIRAMI zijn zoo kinderachtig slecht, dat hunne onechtheid elken aanvanger in de epigraphiek op het eerste gezigt in het oog moet vallen, en zij toonen tevens voldoende aan, dat deze groote vervalscher geheel buiten staat was om opschriften als die onzer *tabulae* te verdichten. Hieruit verklaren wij het dan ook, dat de meest kritische epigraphen, die zich met het onderzoek dezer

*) Latere onderzoekingen toch hebben geleerd dat deze een bedrogene, maar geen bedrieger was; zie korthedshalve ZELL. *Hb. d. röm. Epigr.* II, 10. Reeds de geleerde MAJANUS schreef aangaande hem met omzigtigheid van oordeel, »*qui sive ipse impostor fuerit, sive impostori alicui fidem adhibuerit, certe plurimas inscriptiones (de Hispaniensibus loquor) commentitias edidit, etc.* Epist. ad J. A. HULTMAN, in: HULTMAN's *Miscell. Epigr.* (Zutphan. 1758, 8°.)

tabulae hebben onledig gehouden, b.v. C. O. MULLER, LASSEN, LEPSIUS, en die zeer goed bekend waren met die verdichtingsproeven uit de 15de en 16de eeuw, daaruit niet den minsten grond ontleend hebben om de echtheid dezer *tabulae* te verdenken.

Het behoort bovendien als onjuist te worden aangemerkt, dat het verdichten van opschriften in dien vroegen tijd tot *umbrische* opschriften wordt uitgestrekt; want de twee eenige bekende onechte *umbrische* opschriften zijn eerst in de 17de en 18de eeuw bekend geworden, toen men dus de Eugubini-sche tafels reeds gedurende twee eeuwen kende (zie die opschriften bij LEPSIUS l. c. Tab. XXVII, 1, 2). Deze twee onechte umbrische opschriften zijn ook door den heer R. min juist als „twee andere *groot*e umbrische inscriptiën” gekenmerkt; want het eene is slechts van 4, het andere van 7 korte regels. Deze inscriptiën mogen dus niet aangevoerd worden om wantrouwen op te wekken tegen de uitvoerige umbrische opschriften onzer *tabulae* *).

Tot opwekking van wantrouwen wordt voorts nog aangevoerd, dat „de umbrische munten van Eugubium allen onder sterke verdenking van onechtheid liggen.” Gesteld eens, dat er geene enkele der weinige iguvische munten echt was, dan zou daarin mijns inziens nog geen bijzondere grond van wantrouwen tegen de echtheid der *tabulae* gelegen zijn, omdat er van vele andere oud-italische steden onechte munten in omloop zijn, en er genoeg echte umbrische munten (van Tudur en Arminium) overblijven, om de veronderstelling te wettigen, dat ook het oude en beroemde Iguvium *monumenta literata* zal gehad hebben. Slechts zou men, zoo de tot dus ver bekende iguvische munten

*) De echtheid der twee andere umbrische opschriften (buiten de *tabulae*) is nog niet betwijfeld; zie LEPSIUS l. c. Tab. XXVII.

onecht waren, den naam *Iguvina*, die in de *tabulae* voorkomt *), niet door munten kunnen identificeren.

Maar ten aanzien van de iguvische munten veroorloof ik mij nog aan te stippen, dat „de sterke verdenking van onechtheid,” waaronder alle iguvische munten zouden liggen, zoo ver mij bekend is, alleen nog maar door LEPSIUS is uitgesproken, en dat die uitspraak nog wel een nader onderzoek vereischt van zoodanige numismaten, die in de gelegenheid zijn geweest om van de oorspronkelijke stukken veel studie te maken, gelijk ook de wensch van LEPSIUS zelve geweest is †). Het was mogelijk dat LEPSIUS in zijne kritiek ten deze een weinig te sceptisch was geweest. L. FRIEDLAENDER althans, een gezaghebbend kenner der oud-italische munten, heeft in zijn werk *Ueber die Oskischen Münzen* onlangs verklaard, dat LEPSIUS de echtheid van vele oskische munten ten onregte betwijfeld had.

Als onjuist schijnt mij ook toe, de bewering (blz. 237) „dat de *Tabulae Eugubinae* naar het algemeen gevoelen en met aller toestemming eenige eeuwen ouder zijn dan onze jaartelling, en dat zij voor de oudste schriftelijke oorkonden van Italië gehouden worden.” Die bewering kan toch niet rusten op de verouderde meening van GORI en anderen, die in de 18de eeuw deze *tabulae* (met uitzondering alleen van aegyptische monumenten) voor de alleroudste gedenkstukken verklaard hebben §)? Geen epigraaf uit onzen meer kritischen tijd heeft ze, in 't algemeen, voor „eenige eeuwen ouder dan onze jaartelling,” of wel voor „de oudste schriftelijke oorkonden van Italië verklaard.” „Dit algemeen gevoelen,” die „toe-

*) Zie b. v. Tab. I.

†) Inscr. umbr. p. 98, 101.

§) Ook HANNIBAL OLIVIERIUS; zie *saggi di Diss. accad. di Cort.* II. p. 39.

stemming van allen" bestaat niet. C. O. MULLER, LASSEN en MOMMSEN hebben, zooveel mij bekend geworden is, geen bepaald gevoelen over de oudheid der *Tabulae* uitgesproken. Hoe LEPSIUS er over denkt, is mij nog niet bekend, daar zijne Akademische dissertatie (de tabb. Eugubinis, Part. I, Bero- lini 1833), waarin hij over die oudheid opzettelijk heeft ge- handeld, mij niet toegankelijk is geweest. G. F. GROTEFEND meende dat de lettervormen der latijnsch geschreven tafels omstreeks op de 6de eeuw van Rome zouden wijzen; en terwijl hij de mogelijkheid uitsprak, dat de IV^{de} (umbrisch geschreven) tafel uit de 3de eeuw der stad kon zijn, voegde hij er bij: *sed incertum prorsus hoc est iudicium*; zie zijne Rudimenta linguae umbricae; Hannover. 1835, p. 7. LANZI vermoedde (zeker op grond der latijnsch ge- schreven *tabulae*), dat zij tot de 7de eeuw van Rome, dus p. m. 1 eeuw voor onze jaartelling zouden behooren. Andere gevoelens omtrent de oudheid zijn mij niet bekend geworden. Maar men ziet hieruit dat er geene eenparigheid, veel min algemeenheid van het door den heer R. opgegeven gevoelen bestaat. Ik veroorloof mij met een woord aan te stippen, dat, ten aanzien van de latijnsch geschreven *ta- bulae*, LANZI's vermoeden mij meest aannemelijk zou voor- komen, omdat er in het algemeen veel overeenkomst be- staat tusschen het palaeographisch karakter dier latijnsche opschriften, en dat van den latijnschen tekst der *tabula Bantina*, die eveneens tot de 7de eeuw van Rome behoort (zie HUSCHKE die Osk. &c. Sprachdenkmäler S. 62, die haar met groote waarschijnlijkheid tusschen 625 en 636 van Rome brengt) *). Deze overeenkomst is zelfs zoo groot, dat de *tabula Bantina* niet geheel zonder grond zou mogen aan-

*) Van deze *tabula Bantina*, thans in het Museo Borbonico, weet men nog niet met zekerheid, of zij in 1790, dan wel in 1793 ge- vonden is.

gevoerd worden, om de echtheid der latijnsch geschreven teksten van de *Tabulae Eugubinae* te ondersteunen.

Wie in onzen tijd de latijnsch geschreven *Tabulae Eugubinae* voor de oudste schriftelijke oorkonden van Italië verklaarde, zou geacht worden weinig kennis van palaeographie te hebben. De oudste bekende schriftelijke oorkonde van Italië, (voor zoo ver wij meenen, het *S. C. de Bacchanalibus*) dagteekent van 568 der stad; enkele korte opschriften van toewijding, van sepulchraal karakter en van gezellig verkeer, klimmen tot de 5de eeuw der stad op (zie RITSCHL, *de sepulcro Turiorum*, Berolini 1853, 4°., en *de Fictilibus literatis latinorum antiquissimis*, Berolini 1853, 4°.); en dat de *tabulae* tot die hooge oudheid op verre na niet behooren, bewijst het palaeographisch karakter der latijnsch geschreven teksten ondubbelzinnig.

Uit het tot dusver aangevoerde blijkt, dat verscheidene uitspraken in de inleiding van het betoog, deels niet juist, deels niet genoeg gegrond zijn, zoo dat die inleidende opmerkingen daarom misschien eer zouden kunnen strekken om van te voren wantrouwen tegen de juistheid van het betoog, dan tegen de echtheid der *tabulae* zelve op te wekken.

Eer wij tot de beschouwing van het betoog overgaan, zij het ons vergund ook eene opmerking te maken, die als inleiding zou kunnen dienen, om van te voren (niet wantrouwen tegen, maar veeleer) vertrouwen op de echtheid der *tabulae* op te wekken. Zij is deze: kan het wel waarschijnlijk geacht worden, dat een aantal van zeven groote koperen platen, die met veel zorg bewerkt en met uitvoerige opschriften voorzien zijn, wier bewerking veel moeite en arbeid heeft gekost, wier opschriften in twee onderscheiden soorten van letterschrift gegraveerd zijn, en waarvan een geleerde uit de 16de eeuw, die ze kende, verklaard heeft dat niemand ze lezen kon *), dat, zeg ik, zulke platen zouden gefingeerd zijn in de 15^{de}

*) A. STEUCHUS, beneden nader te vermelden.

eeuw, zonder dat men een redelijk doel voor die fictie kan opgeven? Wij gelooven, dat het antwoord op deze vraag in ontkennenden zin zal moeten uitvallen. Indien iemand zeggen mogt: de eer van Gubbio, het oude Ikuvium, kon welligt het doel der fictie zijn geweest, omdat van *Ikuvina* in de opschriften sprake is, dan zouden wij antwoorden, dat men eerst in 1735, dus ongeveer 3 eeuwen na de gepraesumeerde opgraving, begonnen is te ontdekken dat in de opschriften van *Iguvium* sprake was *). En mogt iemand zeggen, dat winzucht het doel met die verdrinking kon geweest zijn, dan antwoorden wij, dat dit niet aannemelijk is, omdat uit het straks aan te voeren koopcontract, waarbij die tafels ten jare 1456 aan de stad Gubbio verkocht zijn, blijkt, dat zij niet door den eersten bezitter dier tafels, maar eerst na zijn dood, door zijne nagelaten betrekkingen, verkocht zijn geworden.

De gronden door den heer R. voor de onechtheid der *Tabb. Eugg.* aangevoerd, zijn deels *uitwendige*, deels *inwendige*, d. i. deels ontleend aan de gebrekkigheid der eerste getuigenissen omtrent den oorsprong dier tafels, deels aan de gebrekkigheid van hun (umbrisch) alfabet en zijne samenstelling. Ten slotte worden ook „sporen van opzettelijke mystificatie,” gelijk de heer R. ze noemt, aangewezen.

Uitwendige bewijzen. De historische getuigenissen omtrent den oorsprong der tafels zijn volgens den heer R. „niet zeer voldoende,” ja, „de bestaande berigten zijn in zich zelve onwaarschijnlijk en met elkander in wederspraak.”

Wij zullen eershalve in de eerste plaats het getuigenis beschouwen, dat door den heer R. in de laatste plaats behandeld is, omdat het het oudste, het tot dusver voor meest geloofwaardig gehoudene en uitvoerigste getuigenis is.

*) HANNIBAL OLIVIERIUS is daarvan de ontdekker; zie hem *Sopra alcuni monumenti pelasgi*, in: *saggi di Dissert. Accadem. di Cortona*. Roma, 1737. Vol. I. p. 17 sq. cf. LEPSIUS *Inscr. umbr.* pag. 3.

Dat getuigenis is een koopbrief van het jaar 1456, door PASSERIUS (een Eugubinisch edelman) uit het geheim archief der stad Gubbio medegedeeld, en wèl, gelijk hij schrijft, uit het daar berustende *Liber Reformationum civitatis Eugubinae ab anno 1453 ad 1457, p. 132*. Uit dien koopbrief, die door een Notaris in notarieelen stijl is opgemaakt, blijkt o. a. dat de stad Gubbio deze zeven tafelen gekocht heeft van zekeren PAULUS GEORGII voor den tweejarigen opbrengst van tollèn en van vruchtgebruik van bergen en weilanden aan die stad toebehoorende; voorts, dat de eerste bezitter der tafels was FRANCISCHUS VICI MAGNI, die twee dochters had nagelaten, genaamd PRAENESTINA en ANGELA, en waarvan PRAENESTINA gehuwd was met voormelden PAULUS GEORGII, die namens zijne vrouw en schoonzuster, als erfgenamen van FRANCISCHUS VICI MAGNI, gemagtigd was geweest den verkoop te sluiten.

Die koopbrief is nagenoeg volledig en letterlijk door PASSERIUS medegedeeld, en wordt ten onregte door den heer R. bloot met den naam van *eene annotatis* bestempeld. Zou die benaming ook welligt moeten dienen om bij voorraad het gewigt er van te verzwakken? Wat de heer R. laat volgen moet althans strekken om dien koopbrief „voor verdicht en eerst later in het *Liber Reformationum* ingelascht” te verklaren.

Om die gissing aannemelijk te maken, beroept hij zich *eerst* op het stilzwijgen van Eugubische schrijvers, die in 1456 te Gubbio geleefd en niets van den koop vermeld zouden hebben.

Van die schrijvers wordt ons alleen genoemd GUERNERUS BEERNUS, die een *Chronicon Eugubinum* (niet, gelijk bij den heer R. staat: *Annales Civitatis Eugubinae*) schreef, loopende van de jaren 1350 tot 1472, en opgenomen in MURATORI'S *Rer. Ital. Scriptores*, T. XXI, p. 924, sqq.

De heer R. beweert, dat deze chronist, indien die ver-

koop werkelijk had plaats gevonden, er iets van zou gemeld hebben „daar hij allerlei, zelfs nietige zaken heeft opgeteekend.”

Maar wat al redenen kunnen er niet verondersteld worden om het te verklaren, dat die chronist daarvan geene melding maakte! Kan hem die vondst en die verkoop der tabulae niet onbekend gebleven zijn, terwijl hij, volgens zijne eigene verklaring, alleen dat opteckende wat hem met zekerheid bekend was? Of kan niet een bericht over die tafels, waarvan niemand in dien tijd den inhoud kende, te weinig beduidend zijn voorgekomen aan een chronist, die geene letter- of oudheidkundige merkwaardigheden pleegt te vermelden, en die soms verscheidene jaren achtereen overspringt, zonder iets op te teekenen, en bepaaldelijk van het jaar 1456 geene enkele bijzonderheid heeft aangestipt?

Hoe dit zij, een *argumentum ex silentio* van een gelijktijdigen schrijver, is bij de aanwezigheid van een sterk sprekend getuigenis te bedenkelijk, en dit meer, wanneer het een tijdperk geldt als de 15^e eeuw, waarin de chronisten om archivale stukken zich weinig bekommerden, of er den toegang niet toe hadden, en slechts pleegden op te teekenen wat eigen liefhebberij of luim hun ingaf.

Maar de heer N. ontkent de echtheid van dien koopbrief nog om eene andere reden, namelijk omdat de tafels er onjuist in gekenmerkt zijn. De Notaris namelijk heeft ze gekenmerkt als: „7 *ivoren* tafels, die met latijnsche en met *aegyptische* letters beschreven zijn.” Hierin zijn in der daad twee onjuistheden; want de tafels zijn *niet* van *ivoor*, maar van *metaal*, en de letters zijn *niet aegyptische*, maar *umbrische*. Maar die onjuistheden zouden, omgekeerd, meer voor de echtheid dan voor de ondergeschovenheid van het koopcontract kunnen pleiten, aangezien een vervalscher ze zeer zeker zou vermeden hebben. Reeds PASSERIUS heeft te regt aangemerkt, dat zulke onjuistheden zeer verschoon-

bare vergissingen zijn bij een Notaris, vooral in dien tijd daar zulke vergissingen wel bij meer bevoegden, ten aanzien van soortgelijke gedenkstukken, voorkomen. Zoo noemde b. v. POMPONIUS LETUS de Leges XII tabularum *eboreas*, terwijl ze toch volgens LIVIUS en DIONYSIUS HALIC. op metaal gegraveerd waren. En de *aegyptische letters* kunnen zeker aan een Notaris uit de 15^e eeuw wel vergeven worden, daar zelfs een geleerde uit de 17^e eeuw het umbrisch schrift dier tabulae nog voor gothisch verklaard en daarover een boek geschreven en uitgegeven heeft. Niets is voorzeker natuurlijker, dan dat een Notaris uit dien tijd, schrift, dat niemand lezen kon, met den naam van *aegyptisch* bestempelde.

Er bestaan dus geene voldoende redenen om dien koopbrief op de door den heer R. aangevoerde gronden voor verdicht en eerst later in het *Liber Reformationum* ingelascht te beschouwen. Maar zijne echtheid en oudheid zal ook te minder in twijfel mogen getrokken worden, omdat in den aanvang der 18^e eeuw het oorspronkelijke stuk nog in het geheim archief van Gubbio aanwezig moet geweest zijn, waar het, volgens verzekering van HANNIBAL OLIVIERIUS, teruggevonden werd door zijn geleerden tijdgenoot en vriend den Eugubijschen rechtsgeleerde en patriciër MARCELLO FRANCIARINI *).

De andere door den heer R. veroordeelde berigten no-

*) » L'anno 1456 furono questi preziosi monumenti collocati nell' archivio della medesima città, avendone in quell' anno la comunità fatto acquisto, come consta dall' *Instrumento di compra originale, ritrovato nel medesimo archivio segreto dal sig. Marcello Franciarini*, Patrizio Eugubino; zie Annib. Oliviero, *Litanie pelasche — avvertimenti intorno le Tavole eugubine*, in: *Saggi di Dissert. accad. di Cortona*, T. II, p. 34, (Roma 1737, 4°), en vroeger opgenomen in de *Bibliothèque Italique* etc, à Geneve chez M. M. Bousquet, etc. 1732, Tom. XIV, Part. 1.

pens het eerste vinden der Eugubinsche tafels, zijn van veel later dagteekening, en behooren zoowel uit dien hoofde als wegens hunne min zekere afkomst en meerdere korthed van ondergeschikter belang beschouwd te worden.

De Bisschop AUGUSTINUS STEUCHUS, een Eugubijn van geboorte, heeft (volgens den heer R. in 1540) gemeld, „dat die tafels onder het ploegen door een landbouwer gevonden zijn op het land bij Eugubium, nevens eenige grafsteenen, met dergelijke onbekende letters voorzien” (bl. 241). De oorspronkelijke tekst luidt: „*Vetustatem (sc. urbis Eugubii) declarat Mausoleum extra moenia et theatrum; tum complures tabulae aerae repertae in agris, literis incognitis incisae, quas huiusque legere potuit nemo: suspicantur nonnulli Hetruscas esse: tum tegulae sepulchrorum, eisdem literis impressae, ab aratore inventae*” *).

Dit beknopt bericht van STEUCHUS bevat niets wat strijden zou met hetgeen in den koopbrief vermeld is, met uitzondering van de benaming *aerae*, aan die tafels gegeven, en waarover reeds gehandeld is. Met dat bericht komt ook overeen wat twee eeuwen later aangaande het vinden der tabulae door PASSERIUS gemeld werd, te weten, dat zij zouden gevonden zijn „non longe ab ejus (sc. templi) maceriis ab incolis memorati loci Schiziae, dum terram everteret” (l. c. p. 244).

Maar de heer R. trekt ook de geloofwaardigheid van dit bericht in twijfel, „omdat het,” volgens hem, „niet waarschijnlijk is dat koperen platen zoo nabij de oppervlakte van den grond eeuwen lang hebben kunnen blijven liggen, en toch in gaven, onverdorven toestand te voorschijn komen.”

Hiertegen behoort o. a. te worden herinnerd, dat er niet

*) Zie zijn opstel, getiteld: *De nomine urbis suae*, voorkomende in: AUG. STEUCHII — *Opera*, Tom. III, p. 252. edit. Paris. 1578, fol.

berigt is dat de *tabulae* „zoo nabij de oppervlakte van den grond gevonden zijn,” maar alleen dat zij „bij gelegenheid van het omzetten van den grond” („dum terram everteret” volgens PASSERIUS, en „ab aratore,” volgens STEUCHUS) ondekt zijn *).

Daar nu bij diezelfde gelegenheid, naar het schijnt, grafsteenen, met soortgelijk letterschrift voorzien, gevonden werden, dringt zich onwillekeurig het vermoeden op, dat tafels en grafsteenen te zamen ontdekt zijn, en wèl niet geheel nabij de oppervlakte van den grond, maar in eene constructie onder den grond, waarop de landman onder 't ploegen, gelijk zulks dikwerf plaats vindt, gestooten heeft, en hoe danige constructiën ook in Umbrië wel meer ontdekt zijn. Dit vermoeden wordt geschraagd door het berigt van CONCIOIUS, die in 1673 gemeld heeft, dat zij ontdekt waren „in subterranea quadam concameratione” †), en door HANNIBAL OLIVIERIUS die in 1732 schreef, dat zij gevonden waren, „in una picciola sotterranea camera a volta l'anno 1444” §). GORI gaf in 1737 hetzelfde berigt als CONCIOIUS **). Zonder nu te kunnen aantoonen uit welke eerste bron deze berigten zijn voortgevloeid, ligt daaraan toch ongetwijfeld eene overlevering ten grondslag, eene overlevering, die, in verband met het oudere berigt van STEUCHUS, veel waarschijnlijk voor zich heeft, en dit te meer, omdat men weet, dat er bepaaldelijk bij Gubbio zulke oude onderaardsche constructiën bestaan hebben en mogelijk nog bestaan; zie GORI

*) Het is niet geheel zeker, dat de uitdrukking „ab aratore” bij STEUCHUS, mede moet toegepast worden op de *tabulae*; eigenlijk zegt hij dit slechts van de „tegulae sepulchrorum.”

†) In *Annotat. in Statuta Eugubii. Maceratae* 1672. fol., mij tot nog toe alleen uit aanhalingen van anderen bekend.

§) Zie *Saggi di dissert. accad. di Cortona* II, p. 33. (Roma 1738).

**) GORI *Mus. Etrusc.* III. p. XLVII.

Mus. Etr. III, Tav. 18, 6, p. 100, cf. ABEKEN Mittelitaliën Taf. IV, 2 S. 236.

Dat CONCIOLUS zou berigt hebben dat de *tabulae* gevonden waren „in een *verzegeld* gewelf” is zeker eene vergissing. Van *verzegeling* is bij CONCIOLUS t. a. p. geen sprake.

Tot hiertoe zijn dus de berigten omtrent den eersten oorsprong der tafelen niet onwaarschijnlijk op zich zelve, noch in bepaalden strijd met elkander.

Maar nu heeft CONCIOLUS toch nopens deze *tabulae* een paar aantekeningen, die deels van elders onbekend en deels met het van elders bekende in strijd zijn; aantekeningen, die klaarblijkelijk onjuist zijn, en waarover hij ook reeds voor meer dan eene eeuw door PASSERIUS berispt is. Zij zijn deze: dat er oorspronkelijk 9 (in plaats van 7) tafelen ontdekt zouden zijn, en voorts, dat 2 dier tafelen ter ontcijfering naar Venetië gezonden en daar gebleven waren. Beide deze aantekeningen rusten volgens PASSERIUS op losse geruchten, door CONCIOLUS te zorgeloos gevolgd. CONCIOLUS, zegt PASSERIUS, was een uitstekend jurist, maar die, aan hooge gerechtshoven werkzaam, bijna altijd buiten zijn vaderland verkeerde en de tafels zelve nooit gezien heeft. Zulke onjuistheden had de heer RUTGERS nog wel met enkele aanhalingen uit andere schrijvers over dit onderwerp kunnen vermeederen. Wij geven daartoe b. v. MERULA aan de hand, die berigt heeft, dat er 8 *tabulae* gevonden zijn, waarvan er één met grieksche, en de overige met latijnsche letters beschreven waren; zie daarover HANNIBAL OLIVIERIUS in *Saggi* l. c. p. 34.

Zulke onjuiste en klaarblijkelijk alleen uit losse geruchten gesproten aanwijzingen, behooren naar meer gezag hebbende berigten verbeterd te worden, en men zou dus niet kritisch handelen, wanneer men aan deze beide mededeelingen van CONCIOLUS gelijk gezag toekende als aan den koopbrief, en aan het feit, dat niemand ooit eene 8ste of 9^{de}

tafel, verschillend van de ons bekende, beschreven, of getoond heeft die gezien te hebben *). Of CONCIOLUS daarin wel te berispen is, dat hij die tafels in „1444 (prope moenia civitatis Eugubii)” gevonden stelt, zou ik niet zoo gaaf durven toestemmen. Volgens den koopbrief toch, die van 1456 dagteekent, moeten de tabulae eenigen tijd vroeger gevonden zijn, omdat zij in 1456 door de erfgenamen des eersten bezitters verkocht zijn geworden. Het is dus waarschijnlijk, dat zij reeds vóór 1456 bekend geweest, en het is mogelijk, dat zij 12 jaren vroeger gevonden zijn; zoodat CONCIOLUS nopens den vindingstijd wel eene goede overlevering kan geboekt hebben. Dat ook HANNIBAL OLIVIERIUS gemeld heeft, dat zij „in den loop van het jaar 1444” gevonden zijn, kan welligt tot steun van het bericht van CONCIOLUS verstrekken. Op grond hiervan heeft misschien ook LEPsius (in zijne *Inscriptt. Umbrae & Oscae* p. 44), onder aanvoering van CONCIOLUS, het jaar 1444 als het vindingsjaar opgegeven. Hoe het echter met dit jaartal zijn moge, in geen geval is het met de overige berigten in strijd.

Ten gevolge van het aangevoerde, kan ik dus het oordeel van den heer B. niet onderschrijven, dat de berigten over de eerste ontdekking in zich zelve onwaarschijnlijk en met elkaar in weerspraak zijn, en dat de geschiedenis dier tabulae in de 15de eeuw in het duistere zou liggen.

Indien als historische bijzonderheid omtrent deze tafels slechts dit weinige bekend was, dat zij in de 15de eeuw ergens in Umbrië gevonden, en door de stad Gubbio aangekocht waren, zou men inderdaad reeds meer uitwendige getuigenissen voor hare echtheid bezitten, dan waarop vele *monumenta literata* der 15de en 16de eeuw bogen kunnen. Naauwkeurige berigten omtrent tijd, plaats en omstandighe-

*) Over eene 8ste tafel vergelijk GROTEFEND, l. c. p. 6.

den van de ontdekking van oude monumenten vindt men in dien vroegen tijd nergends; zulke berigten zijn zelfs bij ontdekkingen van later tijd zeldzaam, en nog in zeer jongen tijd vindt men dikwijls dat berigten van dien aard, aangaande zeer echte en beroemde monumenten, hoogstgebrekkelig of zelfs met elkaar in strijd zijn. Wie omtrent gedenkstukken in de 15de eeuw aan het licht gekomen, volledige, diplomatisch juiste opgaven eischte, zou toonen op het gebied der archaeologie, bepaaldelijk der klassieke epigraphiek, een vreemdeling te zijn.

Eer de heer R. tot de inwendige gronden voor de onechtheid der *tabulae* overgaat, tracht hij, bij wijze van overgang, te betoogen (bl. 244), wat voor zijn oogmerk ook wel noodig scheen, dat de 5 met umbrisch schrift voorziene tafels gelijktijdig, en tevens, dat de 2 met latijnsch schrift voorziene tafels van denzelfden auteur zouden zijn. Die gelijktijdigheid was tot dus ver door de beste schrijvers er over, vooral ook door LEPSIUS ontkend, en men gevoelt ligt, dat van de ontkenning of bevestiging daarvan veel afhangt tot verwerping of staving van de echtheid der tafels; want wanneer niet alle tafels uit denzelfden tijd, noch van denzelfden auteur zijn, en zij evenwel als gelijktijdig gevonden vermeld zijn, moet zulks allezins strekken om hare oudheid en echtheid te onderschragen.

„De eenige,” zegt de heer R., „die hieraan (te weten aan haar gelijktijdigen oorsprong) met opgave van redenen twijfelt, is LEPSIUS.” Het is waar, de overige schrijvers hebben de ongelijktijdigheid meer uitgesproken en verondersteld dan bewezen. Evenwel mag niet worden voorbijgezien, dat GROTEFEND, aan wien door den heer R. bij deze onderwerpen nog al gezag schijnt toegekend te worden, geschreven heeft: „Diversos tabularum auctores e diversis prorsus temporibus, arguit scripturae, orthographiae atque sermonis differentia;” l. c. p. 6.

Bezien wij, met het oog tevens op de gronden van LEPSIUS, wat de heer R. voor de gelijktijdigheid van oorsprong der tafels aanvoert.

„Zij zijn gelijktijdig,” zegt hij, „wegens de gelijkheid van stof en wijze van graveren, en wegens de gelijkheid van eigen namen, van naam- en werkwoorden, op alle tafels voorkomende (bl. 244). „Zij zijn volmaakt op dezelfde wijze vervaardigd, *ex aere fusili ad firmitatem malleato*.”

Maar zulk eene algemeene karakteristiek van stof en vervaardiging (met de woorden van PASSERIUS uitgesproken), is zeker niet voldoende om de gelijktijdigheid van oorsprong en afkomst te betoogen.

Eene chemische analyse zou over de gelijkheid van stof beter beslissen. Maar zoo streng behoeven onze eischen niet te zijn; slechts hadden wij mogen wenschen, dat de heer R. bij dit gedeelte van zijn betoog niet verzwegen had, dat niet alle tafels even groot waren, noch wat haar omvang, noch wat de letters der opschriften aanbelangt, en dat dit verschil van grootte reeds door LEPSIUS en anderen mede is aangevoerd om hare verschillende afkomst te bewijzen *); wij hadden bovendien mogen wenschen, dat hij ook berigt had, dat de twee eerste tafels van doorboorde gaatjes voorzien zijn, om los opgehangen en omgekeerd te kunnen worden; dat de derde en vierde daarentegen twee groefjes aan ééne zijde hebben, om door middel van krammen in den muur bevestigd te worden, en dat deze bovendien van een spijkergat voorzien zijn; zie LEPSIUS, Inscr. Umbrr. p. 22. Dit dient tot bewijs van het onderscheidene der bewerking.

*) Taf. I—II (bij DEMPSTER IV—V) verschillen in grootte van Tafel III—IV (bij DEMPSTER I—II). Taf. I—II zijn 12½ rijnl. duim hoog en 15 d. breed; Taf. III—IV zijn 15½ rijnl. duim hoog en 11½ breed, terwijl Taf. V (bij DEMPSTER III) 17 rijnl. duim hoog en 11½ breed is. Deze grootte-opgaven zijn volgens de meting van LEPSIUS, l. c.

De heer R. meent voorts hare gelijktijdigheid te kunnen betogen uit de gelijke wijze van graveren; hij verzekert, „de wijze van graveren is dezelfde, het karakteristieke in de gravure verloochent zich niet.” Ons is dit niet gebleken; integendeel, eene vergelijking der tafels, naar de naauwkeurige uitgaaf van LEPSIUS, heeft mij tot de overtuiging van dezen en van andere palaeographen gebragt, te weten, dat de lettervorming op sommige tafels te zeer verschilt, dan dat het schrift van gelijke oudheid en afkomst zou kunnen zijn. LEPSIUS zegt onzes oordeels zeer te regt, dat Tafel I en II (DEMPSTER IV—V) gelijktijdig en van ééne hand zijn, en dat ook Tafel III en IV (DEMPSTER I—II) gelijktijdig en van ééne hand zijn, maar dat de beide laatsten niet gelijktijdig, maar jonger en van eene andere hand zijn dan de beide eersten. LEPSIUS wees daartoe op het verschil van letters, bepaaldelijk op dit, dat de umbrische letters die de kracht van *t* en *z* hebben, op Taf. I—II (DEMPSTER IV—V) met doorlopende dwarsbalken gegraveerd zijn († en ‡), terwijl van diezelfde letters op Taf. III—IV (DEMPSTER I—II) de dwarsbalken slechts tot aan de loodlijn loopen (Ŧ en Ÿ). De juistheid dezer opmerking wordt zelfs door den heer R. niet weersproken; hij wil er evenwel volstrekt geen gewigt aan hechten, omdat, volgens hem, de verschillende lettervormen op dezelfde tafels nevens elkaar voorkomen. Hij zegt, de umbrische *t* is verschillend geschreven in regel 19 en 20 van Taf. III; de *p* verschilt in regel 3 en 9 van Taf. II, en van alle overige voorbeelden op die Tafel; de *k* is op alle 5 tafels nu eens rond, dan eens hoekig”, enz.

Niet zonder eenige bevreemding is die verklaring door mij gelezen, omdat op de aangevoerde plaatsen geen verschil van lettervormen bestaat gelijk LEPSIUS bedoelt, namelijk verschil van karakter. Er is op die plaatsen slechts eene kleine toevallige wijziging derzelfde letterteekens te

vinden. Op beide plaatsen van Taf. III (LEPSIUS V), zoowel in reg. 19 als 20, zijn de letters *t* gelijk (N); en op beide plaatsen van Taf. II (LEPSIUS III), zijn ook de letters *p* gelijk (1), hoewel de haak van ééne der daar voorkomende letters *p*, door vergissing van den graveur, meer horizontaal dan hellend gegraveerd is. Soortgelijke kleine toevallige wijzigingen van dezelfde lettervormen komen op alle eenigzins uitvoerige oude opschriften, vooral op metaal gegraveerde, voor.

Maar ofschoon de opmerking van den heer R. niets bevat wat die van LEPSIUS zou kunnen verzwakken, heeft hij bij LEPSIUS toch eene onnaauwkeurigheid aangewezen. LEPSIUS had namelijk gezegd, dat de letter *t* op umbrische munten evenzeer verschild, als zulks op de Eugubinische tafels het geval was, en wèl in dier voege, dat op de oudere umbrische munten van TUDER, de dwarsbalk der letter *t* doorliep (†), terwijl hij op de jongere slechts tot aan de loodlijn reikte (N).

„LEPSIUS heeft zich hier vergist,” zegt de heer R. „op de munten staat de streep (of dwarsbalk) (der *t*) aan de regter-, niet aan de linkerzijde der loodlijn; nam: (†), waarmede dus het argument vervalt, dat anders van gewigt zou zijn.”

Maar naar ons oordeel vervalt hierdoor het argument van LEPSIUS niet; omdat de plaatsing van dien dwarsbalk, hetzij ter regter- of ter linkerzijde der loodlijn, het eigenaardig karakter der umbrische *t* niet verandert; evenmin als verschil van rigting van den doorlopenden dwarsbalk op de oudere Tudersche munten, het eigenaardig karakter van deze oudere umbrische *t* verandert († of †). Beide deze umbrische letters *t* (N en †) zijn ontleend aan het etruskisch alphabet, en in etruskische opschriften komt elk hunner in tweeërlei gedaante voor (N en †; † en †), namelijk zoowel in de gedaante der *t* van de Tudersche munten, als van de Eugubinische tafels; voorbeelden kan men o. a.

vinden in de etruskische opschriften van het Leydsche Museum, Tab. I, 8, 9, II, 21, III, 29, 31 en 34 der door mij uitgegevene *Inscr. Etruscae* (Lugd. Bat. 1840. 4°). Zelfs in het door LEPSIUS voor umbrisch gehouden opschrift Taf. XXVII, 1, komt de *t* voor, geheel als op de jongere Tudersche munten, met den dwarsbalk aan de regterzijde (V); en als eene bijzonderheid veroorloof ik mij bij deze gelegenheid aan te stippen, dat op een zéér oud grieksch opschrift, voorleden jaar te Athene gevonden, dezelfde vorm der letter *t* voorkomt, zoowel met den dwarsbalk aan de regter- als aan de linkerzijde (V en V); zie GERHARD *Denkmäler u. Forschungen*, 1855, S. 74.

Ten aanzien van de ongelijktijdigheid der tafels mag ik ook de opmerking niet terughouden, dat zelfs de met latijnsche letters beschreven tafels eenig onderscheid in palaeographisch karakter der letters vertoonen, zoodat ook deze niet allen van dezelfde hand, noch van geheel denzelfden tijd schijnen te zijn. Dat onderscheid vertoont zich bepaaldelijk bij de letters B, P en R. Op Tafel VI en VII is de B verschillend van die op Taf. V (DEMPSTER III), op Taf. VI zijn de P en de R verschillend van die op Taf. V, en blijkbaar ouder dan op deze laatstgenoemde Tafel *).

Dat de gelijktijdigheid der tafels eindelijk ook blijken zou uit de gelijkheid van eigen namen, naamwoorden en werkwoorden, gelijk de heer z. stelt, moeten wij buiten ons onderzoek laten, hetwelk zich enkel tot het palaeographisch gedeelte bepaalt. Maar wij mogen toch niet nalaten op te merken, dat, indien de bewering waar mogt zijn „dat de eigen namen, naamwoorden en werkwoorden op onderscheidene tafels gelijk waren,” daaruit nog geen besluit tot

*) De B op Taf. VI en VII is doorgaans B; op Taf. V daarentegen B gegraveerd; de P en R zijn op Taf. VI doorgaans P en R, op Taf. V daarentegen P en R.

de volstrekte gelijktijdigheid der tafels zou mogen getrokken worden. — De ongelijktijdigheid der tafels behoort dus onzes oordeels vastgehouden te worden, zoo lang er niet degelijker gronden dan de tot nog toe bekende worden aangevoerd; en die ongelijktijdigheid moet natuurlijk de echtheid ondersteunen.

Wij komen eindelijk tot de *innerlijke gronden*, door den heer R. tegen de echtheid der *Tabulae* aangevoerd. Zij worden ontleend uit het letterschrift en de samenstelling van het alfabet.

Vooraf gaat de verklaring, dat hij bij zijn betoog zal afzien van den inhoud der tafelen, omdat deze nog niet, of nog te gebrekkig, ontcijferd is. Intusschen wordt daaromtrent toch iets in het midden gebragt; het wordt o. a. vreemd genoemd, dat onder de eigen namen ook zulke voorkomen, die volgens hem „moeijelijk aan den overouden tijd kunnen worden toegeschreven, b. v. *Castrucius* of *Castrucci*, welke naam in de 15de eeuw in Middel-Italië zeer bekend was.”

Hiertegen veroorloven we ons te herinneren, dat nog in zeer laten tijd vele oud-italische namen plegen voor te komen, dat die zelfs heden ten dage nog voortleven, en dat derhalve het voorkomen van een naam als *Castrucius* in de 15de eeuw, nog niet voor den laten oorsprong van het document waarin hij gevonden wordt zou kunnen pleiten. Maar die naam, die in de *tabulae* slechts éénmaal voorkomt (Tab. V^a, 3 van LEPSIUS), luidt ook niet *Castrucius*, maar naar de lezing van C. O. MULLER, LEPSIUS e. a. *Kastruſite*; de hiermede verwante namen, die meer dan eens in de *tabulae* voorkomen, zijn *Kastruo* (LEPSIUS, Tab. VI^a, 30, 32, 40, 42, 50, 52, VI^b, 13, 32, 34, VII^b, 17, 30) *Kastruvu* (V^a, 20, 24), en *Kastruvus* (V^a, 13, 18).

Het bewijs tegen de onechtheid der *tabulae* uit de samenstelling van het alfabet ontleend, is aldus omschreven:

„Het alphabet is zoo vermengd en eigendunkelijk, en bevat zoodanig zonder noodzaak uitgedachte karakters, dat zulks een vast bewijs is voor de onechtheid" (bl. 248). De juistheid ook van deze uitspraak is ons hoogst betwistbaar voorgekomen. Het betoog begint met het berigt, dat „het alphabet der *tabulae* vooreerst bestaat uit umbrische letters, waaraan 5 niet umbrische, maar etruskische zijn toegevoegd."

Het omgekeerde is, naar wij meenen, de waarheid; namelijk, „het alphabet der tafels bestaat uit etruskische letters, waaraan 5 niet etruskische zijn toegevoegd". Reeds van voren bevreemt het eenigzins, dat de heer R. beweert, dat het alphabet der tafels uit umbrische letters bestaat, daar het umbrische alphabet (met uitzondering van een paar korte opschriften en een paar munten) enkel uit de *tabulae*, die hij voor onecht houdt, bekend is. Maar behalven dit, moet het ieder in de oogen vallen, dat niet minder dan 17 letters van het alphabet der tafels, volkomen gelijk zijn aan etruskische, te weten: *a, e, i, u, l, m, n, r, k, t, p, h, th, f, s, z*, en *š*. De niet-etruskische, hieraan toegevoed, zijn: vooreerst, de letters *b* en *f* (of *v*), die geheel met de oskische *β* en *ϕ* overeenkomen; voorts nog drie letterteekens (de heer R. geeft er zes op), die als „geheel arbitrair en in geen ander letterschrift voorkomende" bestempeld worden.

Het eerste dier drie, gelijk het heet „arbitraire en in geen ander letterschrift voorkomende" letterteekens, is volkomen gelijk aan de grieksche (en ook phoenicische) *ρ* (ϱ). Dat teeken komt echter ook reeds in etruskische opschriften voor als eene tweede soort van *ρ* *), en heeft, volgens LEPSIUS, in 't umbrisch den klank van *rs*. Het tweede dier letterteekens, is eene onderst te boven geschreven grieksche *ρ* (ϝ), door C. O. MULLER, LEPSIUS en anderen als eene scherpe

*) Het andere teeken der etruskische *ρ* is, gelijk men weet, *ϝ*.

s (s) door den heer R. als c beschouwd. Het derde dier letterteekens is gelijk aan de grieksche l (Λ), door LEPSIUS en anderen voor eene, abuzief als onvolledig gebeitelde, m (M) gehouden. Dit laatste letterteeken komt, met geringe palaeographische wijziging, ook voor, in een etruskisch opschrift van het Leydsche museum, waar het vóór 16 jaren door mij (mogelijk abuzief) als l gelezen is (zie *Mus. Lugd. Bat. Inscr. Etrr.* Tab. III, 33). In een noord-etruskisch opschrift vindt men het als letter o (zie MOMMSEN, *die Nord-etrusk. Alphabete*, in *Zeitschr. der ant. Gesellsch. in Zürich*, VII, B. 8 Heft.), en, met geringe wijziging, als letter p, in oskische opschriften (zie LEPSIUS, Tab. XXII, 2, of XXVII, 43, 44).

Van deze drie letterteekens blijft er ons slechts één over, 't welk tot hiertoe in geen ander letterschrift is aangetroffen, te weten, het teeken dat geacht wordt de scherpe s te vertegenwoordigen (s).

De drie andere teekens, door den heer R. „arbitraire en in geen ander letterschrift voorkomende” genoemd, zijn etruskische letters, die slechts door overhaasting, althans door abuis van den graveur, eene kleine wijziging van vorm bekomen hebben.

Het eerste is de etruskische letter t (t) waarover boven reeds gehandeld is; het tweede is de etruskische p, waarvan de dwarsbalk door den graveur slechts een weinig te horizontaal geplaatst is (p in plaats van p), en het derde is eene etruskische z, waarvan de loodlijn slechts te veel achterover, en de tweede dwarsbalk te ver naar onderen geplaatst is (z, in plaats van z).

Uit hoofde dus van het aangevoerde, is het ons niet mogelijk het bewijs van den heer RUTGERS tegen de onechtheid der *tabulae*, uit de samenstelling van het alphabet ontleend, aan te nemen.

„Maar,” zegt hij (bl. 246) „het alphabet zelf der ta-

bulae is zoo duister en verward, dat geen volk het zóó kan gebruikt hebben”.

Wat de *duisterheid* betreft, deze zal, naar wij hopen, door onze voorgaande opmerkingen merkelyk verminderd zijn; bij *de verwarring* zullen we nog een oogenblik stil staan. De heer R. zal daardoor wel voornamelyk bedoelen, een hier en daar willekeurig gebruik van sommige letters, bepaaldelyk eene verwisseling van *mediae* en *tenues* in dezelfde namen en woorden. Het is ver van ons die verwisseling, ook door anderen opgemerkt, te kunnen of te willen tegenspreken. Maar zou men niet te ver gaan, door uit deze onregelmatigheid en inconsequentie het besluit tot de onechtheid der opschriften te trekken? Er schiet althans en op zijn minst genomen nog de mogelijkheid, de voorstelbaarheid over, dat veel van die verwisseling op rekening behoort te komen van de onnaauwkeurigheid of onkunde van den eersten steller, of van den graveur, of wel van den dicteerder der opschriften. Tot opheldering een enkel voorbeeld, hetzelfde, dat door den heer R. tot staving van de verwisseling van *mediae* en *tenues* is aangevoerd. Hij noemde het vreemd dat die wisseling zelfs bespeurd wordt in eigen namen en in woorden uit het dagelijksche leven, en wees, als voorbeelden, op den naam *grabovis*, die elders *krapovis* geschreven is, en op *bos*, elders *pos* geschreven. Dit moge vreemd schijnen, maar het is toch niet geheel onverklaarbaar, wanneer men slechts een klein dialectisch verschil veronderstelt tusschen den graveur en den eersten steller of dicteerder van het opschrift. Laat eens heden ten dage een duitscher uit Hessenland, die de orthographie niet geleerd heeft, maar zijne spreektaal schrijft (d. i. de woorden en namen schrijft gelijk hij ze uitspreekt) eens schrijven: *gratuliren*, *gestern*, *bitter*, *bequem*; hij zal ongetwijfeld in plaats van *mediae*, *tenues* stellen en schrijven: *kratuliren*, *kestern*, *pitter* en *pequem*.

Eindelijk kan ik ook mijne toestemming niet geven aan

eenige voorbeelden, door den heer R. voor „het verward gebruik” van letters aangevoerd. Hij heeft namelijk beweerd, dat de letter *t* in vier verschillende vormen zou voorkomen, (bl. 247) namelijk: † , ‡ , ‡ en ⊙ . Dit komt mij voor niet juist te zijn; want de twee eerste dier vormen, gelijk wij boven gezien hebben, behooren tot de schrijfwijzen der *t* in verschillende tijdperken († en ‡) (1), en de derde (‡) biedt slechts eene geringe afwijking in schrijfwijzen aan van de tweede (‡), hoedanige afwijkingen elders veelvuldig zijn, bijv. in de oskische *p*, die in drieërlei onderscheiden wijzigingen van dezelfde letter voorkomt (als Π , ‡ en \cap , zie LEPSIUS, Tab. XXII, 2. Slechts de vierde, de etruskische (en ook grieksche) *th* (⊙) komt in de *tabulae* soms, doch vermoedelijk bij vergissing, als bloote *t* voor.

Ook is er geen wezenlijk verschil tusschen twee der door den heer R. aangevoerde vormen der umbrische *z* (bl. 247); hare verschillende gedaante (‡ en ‡) is blijkbaar door haast, of althans door vergissing van den graveur ontstaan (verg. boven).

Eveneens wordt onzes inziens ten onregte beweerd, dat de letter *K* in twee onderscheiden lettervormen zou voorkomen, te weten, als ‡ en ‡ . Deze beide vormen zijn zeer geringe wijzigingen der zelfde letter, aan verschil of onstandvastigheid van de hand des graveurs toe te schrijven.

(1) Ook in andere verwante alphabets springt dit verschil van lettervormen, bij dezelfde letters, in verschillende tijdperken in het oog. Wij herinneren bijv. aan de Grieksche α , \omicron , δ , θ , λ , φ , ϵ . In zeer oude opschriften komt de α voor als A en A , in latere als A , A enz. In oudere komt de \omicron voor als \square en A , in latere als O . In oudere komt de δ voor als ‡ , in latere als \triangle . In oudere komt de θ voor als \boxtimes en \boxplus , in latere als ⊙ . In oudere komt de λ voor als ‡ , in latere als \wedge . In oudere komt de φ voor als ⊙ , in latere als ϕ . In oudere komt de ϵ voor als ‡ , in latere als \leq en Σ .

Dat de etruskische *k* (ϙ) in de *tabulae* zou voorkomen, is onjuist.

Wij meenen hieruit het besluit te mogen opmaken, dat het alfabet der *tabulae* de beschuldigingen niet verdient, die er door den heer R. tegen zijn ingebracht, en dat zijne gronden, uit dat alfabet tegen de echtheid der *tabulae* aangevoerd, niet als afdoende kunnen beschouwd worden.

Terwijl ik de eer heb deze bedenkingen met bescheidenheid aan uwe overweging aan te bieden, zal ik wel niet opzettelijk behoeven te verzekeren, dat zij enkel door mij zijn opgeteekend met het oogmerk om naar vermogen mede te werken, dat zoo grondig en naauwkeurig mogelijk het onderzoek mogt voortgezet worden nopens gedenkstukken, die in onzen tijd eenparig beschouwd zijn als de bijna eenige letterkundige overblijfselen van een beroemd oud-italisch volk, en van wier volkomen ontcijfering nog menige opheldering wordt te gemoet gezien over oud-italische zeden, instellingen en godsdienst, — om van palaeographie en linguïstiek niet te spreken.

Daar het uitwendig voorkomen van zulke overblijfselen aan geoefende archaeologen soms goede gronden oplevert, om over hunne oudheid en echtheid te oordeelen, heb ik mij, enkel ten aanzien van dit onderwerp, nog opzettelijk gewend aan ons buitenlandsch medelid LERSIUS, die, toen hij de fac-similés der opschriften vervaardigde, de oorspronkelijke tafels te Gubbio naauwkeurig onderzocht heeft, en heb hem bepaaldelijk gevraagd, of hun uitwendig voorkomen misschien niet eenigen twijfel tegen de echtheid kon doen oprijzen? Kort, maar voldoende om zijne meening te kennen, was het antwoord dat hij mij in Febr. 1.1. heeft doen geworden; het luidde: „Die Originaltafeln in Gubbio sind so ächt wie die ganze Umbrische Sprache derselben. Es genügt daran zu denken, dass sich aus den Tafeln eine

Grammatik hat entwickeln lassen." Hier heeft hij misschien de *Umbrische Sprachdenkmäler* van AUFRECHT en KIRCHHOFF bedoeld, waarvan reeds in 1849 het 1^e Deel (Berlin) verscheen, en hetwelk eene vergelijkende umbrische grammatik moet bevatten. Mogelijk was hem ook reeds het werk van HUSCHKE over hetzelfde onderwerp (ofschoon thans nog niet in druk verschenen) onder de oogen gekomen, — mogelijk heeft hij zelf eene umbrische grammatica in gereedheid gebracht? Hoe dit zij, zijne bepaalde uitspraak over de echtheid der origineele *tabulas* te Gubbio, nog nadat hij opzettelijk opmerkzaam werd gemaakt op de mogelijkheid hunner onechtheid, meende ik bij deze gelegenheid niet onvermeld te mogen laten.

Leiden, 1 Mei 1856.

NASCHRIFT.

Nadat het bovenstaande reeds ter perse was, erlangde ik door de welwillendheid van ons geacht medelid HOLTJUS inzage van de dissertatie van LEPSIUS *de tabb. Eugubinis*, die mij vroeger (zie bl. 30) niet toegankelijk geweest was. Dat geleerde akademische proefschrift zal zeker door niemand mogen voorbijgezien worden, die het vraagstuk over de echtheid der Eugubijnische tafels op nieuw aan een omvattend onderzoek mogt willen onderwerpen, en daar ik het mede door den Heer RUTGERS niet geraadpleegd vond, meende ik er uit dien hoofde hier opzettelijk aan te moeten herinneren. Niet weinig zal men er ook in aantreffen, waardoor bovenstaande bedenkingen vermeerderd, gewijzigd en nader ondersteund kunnen worden; ik meen dit evenwel hier niet te mogen ophalen, maar er enkel op te verwijzen, daar het *Naschrift*

anders de *mededeeling* zelve in omvang ligt overtreffen zou, en ik dan ook op de nieuwste literatuur over dit onderwerp een blik zou meenen te moeten werpen. De vergadering der Akademie heeft wel tot het doen drukken dezer *mededeeling* besloten, maar nog niet van verhandelingen die daarop mogelijk volgen konden. Het gevoelen echter van LEPSIUS over den ouderdom der tabulae, meen ik er uit te moeten opgeven, omdat blz. 30 uitdrukkelijk gezegd is, dat mij dit wegens gemis aan inzage zijner dissertatie onbekend gebleven was. Die ouderdom wordt door hem, op palaeographische en linguïstische gronden, aldus geraamd, dat de in latijnsch schrift vervatte opschriften uit de 6de eeuw van Rome zouden zijn, de in umbrisch schrift vervatte niet jonger dan de 4de. (*De tabb. Eugubinis* p. 93).

Toen LEPSIUS acht jaren later de uitgave der *Tabb. Eugubinae* bezorgde, verwees hij, ten aanzien van het vraagstuk over den ouderdom, op zijne voormelde akademische dissertatie, en toonde daardoor dat hij toen nog hetzelfde gevoelen toegedaan was. Het is mij niet bekend dat hij sedert van zienswijze veranderd is; maar wanneer zulks (als gevolg van latere ontdekkingen op het gebied der epigraphiek) mogt hebben plaats gevonden, zou ik denken dat hij thans beiderlei soort van opschriften der Eugubinische tafels eer voor iets jonger, dan voor ouder houden zou, dan den vroeger door hem opgegeven tijd.

Leiden, Julij, 1856.

L. J. F. JANSSEN.

V E R S L A G

VAN DE HEEREN

S: KARSTEN, G. H. M. DELPRAT EN M. DE VRIES,

OMTRENT DE INGEZONDENE

LATIJSCH E DICHTSTUKKEN

TEN GEVOLGE VAN HET

LEGAAT VAN HOEUFFT.

De Commissie belast met het beoordeelen der dichtstukken, welke ter mededinging naar den door wijlen Mr. HOEUFFT uitgelooften eereprijs zijn ingezonden, heeft aan de haar opgedragen taak voldaan.

Ofschoon geen der Leden zich beroemen mag onder de beoefenaars der Latijnsche dichtkunst eene plaats te bekleeden, zijn zij toch allen met liefde voor de Latijnsche Muze bezielde; en zij stellen er prijs op, door hunne medewerking hulde te mogen brengen aan de nagedachtenis van den edelmoedigen stichter, die een vak van poëzy, door hem zelve met liefde gekweekt, ook na zijn verscheiden in eere wenschte gehouden te zien.

De Commissie acht zich geenszins geroepen over het al of niet wenschelijke, of doelmatige van de door HOEUFFT gemaakte beschikking een oordeel uit te brengen; dit meent zij echter te mogen aanmerken, dat, naar hare meening, diegenen te ver gaan, welke die stichting als doelloos van de hand gewezen, of tot een ander doeleinde aangewend zouden wenschen te zien.

Immers, al moet men erkennen dat de *Musa Neo-latina* haar bloeitijd gehad heeft, zoo volgt daaruit niet, dat zij alle aanspraak op beoefening en aanmoediging, al zij het ook in een beperkten kring, zou moeten opgeven. Er is een band tusschen het verledene en het tegenwoordige, en zoo lang de namen van een JANUS SECUNDUS, een HUG DE GROOT, een DANIEL HEINSIUS in vroegeren tijd, en in onze eeuw die van HOFSTEDT, PEERLKAMP, VAN LENNEP, als Latijnsche dichters met lof zullen vermeld worden, zoo lang zullen wij onze belangstelling ook niet weigeren aan hen, die, op het voetspoor dier vaderlandsche vernuften, hunne uren van verpoozing aan de Latijnsche lier wijden.

Maar er is nog eene andere reden, waarom die dichtoefening verdient, niet ten eenenmale verwaarloosd te worden. Zoo het waar is, dat om eene vreemde taal en hare voortbrengselen van stijl en poëzy grondig te verstaan en juist te waarden, niets doeltreffender is, dan zich die zoo eigen te maken, dat men zijne eigene gedachten en gevoelens in hare vormen inkleeden, zich vrijelijk daarin bewegen kan, dan is het ook ontegenzeggelijk, dat oefening in de Latijnsche poëzy tevens strekken moet om in den geest der Latijnsche dichters dieper in te dringen, en om de fijnheden vooral van taal en versmaat scherper op te merken en beter te gevoelen. In zoo verre is dus zoodanige oefening ook voor de juiste verklaring der dichters van eenig belang, en wij behoeven het naauwelijks te zeggen, dat van de zoo even door ons genoemde beoefenaren der Latijnsche poëzy de meesten tevens tot de smaakvolste en scherpzinnigste uitleggers met regt gerekend worden.

Al mege nu ook de omvang van het tegenwoordig onderwijs op de Gymnasiën en de ontwikkeling aan andere studievakken gegeven, evenzeer als de rigting van onzen tijd, niet meer gedoogen aan de *Ars Poëtica* zoo veel plaats als weleer, ja ter naauwernood eenige plaats in te ruimen;

toch achten wij eene poging, om dien tak van letteroefening voor geheele verwaarloozing te behoeden, en om bij hen, die daartoe kracht en lust bezitten, den smaak voor Latijnsche poëzy aan te kweeken, niet lakenswaardig.

Het is om die redenen, dat wij den ons opgedragen last bereidwillig hebben aanvaard, en diensvolgens hebben wij de eer, over de thans ter mededinging ingezonden Dichtstukken ons oordeel aan de Vergadering bloot te leggen.

De zeven volgende stukken zijn ons ter beoordeeling in handen gesteld.

1. *Ode Heroica. CICERO pro Sex. Roscio Amerino.*

Eene Ode in hexameters, waarin de moed van CICERO, door de verdediging van Roscius betoond, wordt geroemd. De titel, *Ode heroica*, ziet er wat hybridisch uit. De stijl is over het geheel wat hoogdravend en opgeblazen; het hoofdthema wordt onder een noodeloozen omhaal, die herinnert aan het *gemino orditur ab ovo* bedolven, terwijl de verdienste van CICERO kort wordt afgehandeld. Er komen vele matte verzen, vooral mislukte imitaties van VIRGILIUS, in voor, terwijl latiniteit en metrum niet weinig te wenschen laten.

2. *Epiphonesia.*

Eene ontboezeming, waarin door den dichter de indruk, dien twee middel-eeuwsche kerkzangen op het gemoed maken, in gelijksoortige versmaat en stijl wordt geschilderd. Versificatie en stijl zijn gemakkelijk en vloeiend; er straalt echter over het geheel meer een vroom gevoel dan dichterlijke verheffing in dit stuk door. Maar, al bezat het nog zoo vele verdiensten, de door den auteur gekozene middel-eeuwsche vorm ontzegt aan dit gedicht de bevoegdheid, om naar den uitgelooften eereprijs mede te dingen.

3. *Guilielmo Taciturno.*

Eene Alkäische Ode, bestaande uit *vier-en-zestig strophēn*, gewijd aan de nagedachtenis van den grooten *Zwijger*, waarin zijn roemrijk leven, zijn moorddadig uiteinde, zijne verheerlijking bij het nageslacht, en ten slotte de zegeningen, die Nederland mogt genieten, worden vermeld. Blijkbaar heeft de vervaardiging van dit stuk den auteur groote moeite gekost, maar niet minder moeite kost het den lezer, het te begrijpen. Het schijnt, dat de schrijver zich beijverd heeft zijne gedachten zoo duister mogelijk voor te stellen. Van het begin tot het einde *ampullae et sesquipedalia verba*, gezochte uitdrukkingen, gewrongene constructiën; dit alles maakt deze ode onleesbaar. Eerst na een reeks van *een-en-twintig* strophēn te zijn doorgeworsteld, komt men aan het eigentlijke thema, *Testis mearum* enz., en er komt naauwelijks een enkele strophe in voor, die men niet bij herhaling moet lezen om die te verstaan.

4. *Ad Patriam.* a°. 1848.

Een lofdicht op Nederland, of eigenlijk op den vaderlandschen grond, welks liefelijke dreven, groene weiden, schaduwrijk geboomte, het heerlijk zeegezicht, — vooral bij de opkomende zon of de ondergaande maan — worden bezongen, terwijl ten slotte hulde wordt gebragt aan de bezadigdheid, door de burgers in 1848, terwijl gansch Europa door burgertwisten verscheurd werd, aan den dag gelegd. Het gedicht is in vloeiende disticha vervat, overigens wel wat waterig. Maar de behandeling is beneden het onderwerp, bekrompen en eentonig; en de latiniteit niet vrij van *belgicismen*.

5. *In D. J. VAN LENNEP.*

Een mislukt, geheel ondicterlijk opstel: de lof, daarin aan den beroemden geleerde toegebragt, is karakterloos,

onbeduidend; taal en versificatie beneden het middelmatige.

6. *Musae invocatio.*

De inhoud is eene aanprijzing van de Latijnsche dichtkunst. De dichter roept de Muze aan, en op die roepstem komen om strijd twee Muzen, de vaderlandsche en de Latijnsche opdagen. Tusschen deze ontstaat een twist om den voorrang, die met verzoening van beiden eindigt. De vinding is niet onaardig. Latiniteit en versificatie zijn over 't algemeen zuiver en vloeiend. Wel had de eer der Latijnsche Muse krachtiger en uitvoeriger kunnen gehandhaafd worden. Toch is het stuk boven het middelmatige, en daarom meent de Commissie in den geest van HOEUFFT te handelen, met aan dit gedicht den *tweeden prijs* toe te wijzen.

7. *Lycidas. Ecloga.*

Inhoud gelijk aan het voorgaande stuk, maar de vorm verschilt. Twee herders, LYCIDAS en CORYDON, worden sprekende ingevoerd. De eerste gaat gebukt onder droefheid; naar de reden gevraagd, geeft hij op het verlies van DAPHNIS, weleer het juweel der herders en zangers. Hij betreurt, dat na zijn verscheiden geen zanger is opgestaan, en dat zelfs de door DAPHNIS na zijn dood aan den besten zanger uitgelooftde eereprijs, — een vette os, — geen herder, uitgenomen één vreemdeling, tot dien wedstrijd heeft kunnen uitlokken. LYCIDAS zelf — dit komt weldra uit, — heeft eene kans gewaagd; maar zijn lied heeft de goedkeuring van den regter, den 70jarigen DAMON, niet mogen wegdragen. CORYDON spot met de Latijnsche Muze, LYCIDAS verdedigt haar, en eindigt met de verklaring, dat hij nog eenmaal de kans wil wagen; mislukt die, dan is het met zijn leven gedaan.

Deze korte inhoudsopgave mag ten blijke strekken, dat de vinding niet ongelukkig, de uiteenzetting helder is. De kleur van het gedicht is geheel in overeenstemming met den geest van de Herderskout; er heerscht warmte en gevoel in de uitdrukking; de schilderigen zijn frisch en levendig. Over het geheel ligt een klassieke tint. Wel zijn er kleine feilen in aan te wijzen, ook enkele flaauwe verzen, misschien wat veel reminiscentiën uit VIRGILIUS e. a. ten koste der oorspronkelijkheid. Echter zijn deze gebreken van dien aard, dat het *ubi plura nitent* er op toegepast mag worden. Met het voorgaande gedicht vergeleken, werd het, zoo niet verre boven het eerste, minstens daar niet beneden geschat. Weshalve de Commissie gemeend heeft, ook aan dit stuk den *tweeden prijs* ruimschoots te kunnen toewijzen.

Hiermede M. H. eindigen wij ons rapport, en hebben de eer het aan 't oordeel dezer Vergadering te onderwerpen.

13 Mei 1856.

S. KARSTEN.

G. H. M. DELPRAT.

M. DE VRIES.

OVER EEN BRIEF

VAN

FILIPS II AAN DEN HERTOG VAN PARMA,

BESCHOUWD IN VERBAND TOT DEN DUITSCHEN RIJKSBAN *),

DOOR

Mr. H. J. KOENEN.

Het is u allen bekend, Mijne Heeren, hoe de regerings-tijd van KAREL V en zijnen zoon FILIPS in de laatste jaren, als 't ware, het gemeenschappelijk veld van onderzoek van niet weinig nederlandsche, belgische, hoogduitsche, fransche en spaansche geschiedvorschers heeft uitgemaakt, en hoe niet slechts op zich zelve staande geleerden, maar ook wetenschappelijke lichamen zich als om strijd op de toelichting van dat tijdvak hebben toegelegd. Ik geloof dat onze

*) Dit opstel werd reeds voorgedragen in de gewone vergadering van Nov. 1855; en daarover rapport uitgebracht in die van 11 Febr. 1856, met welk rapport de Vergadering zich heeft vereenigd. De plaatsing is echter tot nu toe vertraagd, doordien de Schrijver nog steeds te vergeefs heeft gewacht op de uitgave van het laatste Deel der *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, welke reeds voor ongeveer een jaar op handen scheen, en omtrent welke door een der Leden van de Afdeeling was te kennen gegeven, dat zij wellicht nieuwe bouwstoffen voor de beschouwingen van den Schrijver zou kunnen bevatten. Het werd echter eindelijk tijd, de plaatsing niet langer uit te stellen: inmiddels is van de gelegenheid, door de Vergadering aan den Auteur gegeven (*Versl. en Med.* 2de Stuk, bl. 107, 108) om zich de aanmerkingen des Verslags nog vóór de plaatsing ten nutte te maken, ruimschoots en erkentelijk gebruik gemaakt.

Akademie, zal zij aan hare roeping waardiglijk beantwoorden, zich niet mag onttrekken aan de deelneming in dezen wetenschappelijken arbeid, die voor ons Vaderland een nog ongelijk grooter gewicht heeft dan voor dat van een der andere door mij vermelde geschiedkundigen: en het is dus mijn wensch, uwe aandacht thans bij dit veelomvattend onderwerp te bepalen. Daarom kies ik ditmaal een punt, dat mijns inziens wel eenige historisch-juridische opheldering behoeft en verdient: ik bedoel den maatregel der vogelvrijverklaring van den Prins van Oranje, aangedrongen in eenen brief van FILIPS II aan Parma, welke voorkomt in het VII^{de} Deel der *Archives de la Maison d'Orange Nassau* van den Heer GROEN v. PRINSTERER. De opmerkelijke bijzonderheid, dat FILIPS zich in dien brief beroept op de instelling van den Rijksban, en het voorbeeld van zijn keizerlijken Vader, die den Keurvorst van Saxen, JOHAN FREDERIK, en den Landgraaf FILIPS van Hessen, mitsgaders hunne aanhangers in dien ban gedaan had, geeft mij aanleiding, om die instelling uit een geschied- en rechtskundig oogpunt te beschouwen.

De Rijksban is zijn eersten oorsprong verschuldigd aan eene der oudste instellingen van het germaansche recht. De oud-noordsche, vooral ijslandsche wetgeving behelst, volgens GRIMM, *Deutsche Rechtsalterthümer*, S. 736, de vroegste bepalingen omtrent de verbanning, en de gevolgen welke daaraan verbonden waren. De verbannen misdadiger verbeurde zijn lijf en goed; niemand mocht hem dak of spijze verleen, hem te land of te water opnemen. Wie hem op zijn eigen grond aantrof, mocht hem vrijelijk aldaar verslaan en op den plek zelven begraven. Er werd een bloedprijs op zijn hoofd gesteld, die nu eens hooger, dan lager bepaald werd, naar gelang van den aard en de gevaarlijkheid des vergrijsps of van den stand des veroordeelden. In het Latijn werd deze verbanning *pro-*

scriptio geheeten, terwijl zij herinnerde aan de romeinsche *aquae et igni interdictio*.

De salische wet noemt den vogelvrij-verklaarden banneling *wargus*, dat is: wolf of roover, en omschrijft hem als *expulsus ex eodem pago*. Ook heet hij *permissus avibus*: immers zulk een banneling werd beschouwd als een roofdier, 't welk in het woud ronddoolt, en als gevaarlijk voor de openbare veiligheid, hoe eer zoo beter moest gevangen en gedood worden. De uitdrukking *wargus sit, wargus habeatur*, is alzoo van soortgelijke kracht als het romeinsche *diris devotus, sacer esto* *).

In de onderscheidene landen, in welke germaansch recht gold, kwam soortgelijke verordening in gebruik. In Engeland, alwaar de saxische zeden en gewoonten meer dan ergens elders diepe wortelen schoten, liet EDUARD *de Beleijder* zulk eenen misdadiger met een wolfskop afbeelden; en hieraan is wellicht de oude mythe van den weerwolf haren oorsprong verschuldigd. Ook de benaming van *vogelvrijverklaring* staat hiermede in verband, daar de verslagen banneling, gelijk een omgebracht wouddier, den roofvogelen werd prijsgegeven, als zijnde wegens zijne snoode bloedschuld eene eerlijke begrafenis onwaard, en bestemd om als een stinkend aas te verrotten †). Zelfs vindt men nog in een Tractaat van HENDRIK VII, Koning van Engeland, gesloten te Londen den 24 Febr. 1495 met Hertog FILIPS *den Schoone* van Bourgondië, cap. 5, eene bepaling opgenomen, dat de rebellen tegen de bepalingen des tractaats op die wijze zouden gestraft worden. (*Rebelles per litteras renuncias amovendi et proscribendi* §).

*) GRIMM, S. 733.

†) DU CANGE, *Glossarium*, in v. *caput lupinum gerere*. T. II. p. 291. Men verg. CHASSAN, *Essai sur la symbolique du droit*. Par 1847, p. LI. SHAKESPEARE heeft zulk een outlaw willen voorstellen in den persoon van BELLARIUS (in den *Cymbeline*).

*) *Placcacten van Brabant*, Dl. I, bl. 568.

In het roomsch-duitsche rijk nam deze aloude germaansche rechtsinstelling een meer en meer eigenaardigen vorm aan. De geleerde GRIMM doet t. a. pl. opmerken, dat de *Sachsenspiegel* een onderscheid maakt tusschen *Bann* voor *excommunicatio*, en *Acht* voor *proscriptio*, zoodat deze laatste als wereldlijke op de eerste als geestelijke straf volgde; maar deze onderscheiding wordt in de duitsche rechtsbronnen niet altoos in acht genomen; en de benaming van *Reichsacht* wordt meer en meer de gewone. Wie jaar en dag in dien rijksban is geweest, en niet van de straf ontheven wordt, verbeurt zijn lijf en have, zijn eigendom en leengoed: het eerste vervalt aan de kroon, het tweede keert tot den leenheer terug. Wij vinden in oude oorkonden nog de formule, met welke de ban werd uitgesproken. „Wij verklaren (heet het) uwe huisvrouw voor eene weduwe, uwe kinderen voor weezen van rechtswege, uwe leengoederen voor vrijen eigendom van hem die ze u verstrekt heeft, uw vleesch en uw lichaam ten spijs van de dieren des wouds en tot aas van de vogelen in het luchtruim” †).

Allengs werd de instelling van den rijksban door de duitsche rechtsgeleerden nader omschreven en in soorten onderscheiden. Nu werd er onderscheid gemaakt tusschen *bannum provinciale* en *bannum imperiale*, *Acht* en *Oberacht*. De burgerlijke rechtspleging zelve, zoowel als de lijfstraffelijke, bediende zich langen tijd van dit rechtsmiddel tegen dezulken, die zij slechts bij verstek kon vonnissen (als *bannum contumaciae*). Doch deze verbanning raakte, althans in Duitschland, het eerst in onbruik, en heeft alleen elders, b. v. in Engeland, nog langen tijd voortgeduurd. Hoe het zij, wij bepalen ons voor het tegenwoordige enkel bij den Rijksban, die zich eensdeels door het staatsrechtelijk karakter dat er aan eigen was, anderdeels

†) EICHORN, *Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte*, Th. II, S. 384.

door de uitgestrektheid zijner werking, welke zich over geheel het duitsche rijk uitbreidde, onderscheiden heeft. Die Rijksban werd door den duitschen Keizer, als Hoofd van een Vorsten- of Rijksgericht, uitgesproken tegen dezulken, die aan majesteitschennis schuldig bevonden waren, vooral wanneer zij met der daad eene vermetele hand naar de keizerskroon hadden uitgestrekt. Zoo werd reeds in 976 Hertog **ERNST VAN ZWABEN**, die tegen zijnen stiefvader, Keizer **KOENRAAD II** was opgestaan, na eerst gevangen genomen te zijn geweest, na herhaalden afval in den rijksban gedaan, en sneuvelde hij later in den slag. Zoo werd **OTTO VAN WITTELSBAOH** wegens den moord van Keizer **FILIPS VAN ZWABEN** in 1208 van de waardigheid van Paltsgraaf ontzet, en kwam hij na eene allerjammerlijkste ballingschap door de hand van eenen moordenaar om het leven. Op nog ellendiger wijze kwamen de moordenaars van Keizer **ALBRECHT I** om, die hem ten jare 1308 op verraderlijke wijze hadden ter dood gebracht. Dezen werden door **HENDRIK VII** in den rijksban gedaan, en de uitvoering van dit vonnis aan des gesneuvelden zonen opgedragen, die niet slechts hunne landen in bezit namen, maar ook, bij wijze van bloedwraak, de gezellen en vrienden der schuldigen, die hen geherbergd of hun schuts en hulp verleend hadden, te vuur en te zwaard vervolgden en uitdelgden. Het verschrikkelijkste lot van allen onderging **RUDOLF VON WART**, die, na in den rijksban te zijn vervallen, door zijne vrienden zelve verraden en overgeleverd, op een rad gelegd en geledebraakt werd, en zijn ellendig leven verloor, na drie dagen de duldlooste pijnen te hebben ondervonden, terwijl zijne trouwe gade aan zijne voeten zat en hem tot op zijn laatsten snik moed en troost insprak. Door een ooggetuige van dit jammertooneel wordt bij wijze van uitzondering verhaald, dat er tegen hem geen vonnis of gewijsde was geveld *).

*) **MENZEL**, *Geschichte der Deutschen bis auf die neuesten Tage*. S. 785.

In den boven aangetogen brief van **FILIPS II** aan den Prins van Parma wordt de vogelvrij-verklaring van Oranje ter sprake gebracht en aanbevolen, terwijl men zich daarbij beroept op de instelling van den rijksban, en het voorbeeld van **KAREL V**, die den Keurvorst van Saxen, **JOHAN FREDERIK**, en den Landgraaf **FILIPS** van Hessen, mitsgaders hunne aanhangers, mede in den rijksban had gedaan; en voorts verklaard, dat de moordaanslagen, die de Prins tegen den Hertog van Alva en tegen Don **JOHAN** van Oostenrijk, 's Konings broeder, had beraamd, tot zoodanigen maatregel alle recht gaven. „J'avois pensé (schrijft **FILIPS** in dien brief:) qu'oultre ce que jà au temps du Duc d'Alve sentence fut prononcé à l'encontre de luy comme criminel de lèze-majesté, et son bien confisqué et mis soubz ma main, qu'il n'y auroit point de mal d'à l'exemple du ban impérial, en former un contre luy de ma part, fondé sur les maulx et dommages qu'il a causé depuis, aggravant iceulx comme l'on verroit convenir, et insérant au narré les artifices dont il use pour abuser le peuple, qu'on pourroit aysément tirer des livrets jà imprimez et publiez contre luy depuis l'accord des provinces Valonnes, et suyvre en la forme du dit ban celui que feu l'Empereur, mon Seigneur et Père de glorieuse mémoire, publia contre le Duc de Sasse **JEAN FRÉDÉRIC**, et le Landtgrave de Hesse et leurs adhérents, dont se treuveront par delà copies; et pour conclusion, à l'exemple du dit ban, abandonner sa personne et biens à luy appartenans et non encores confisquez et mis soubz ma main, à chascun, pour impunément outrager sa personne et occuper les biens qu'encores luy appartiennent, au prouffit particulier d'iceulx qu'en feront le saisissement, déclarant la mesme peine et abandonnant à chascun les personnes et biens non encores confisquez et mis soubz ma main, où qu'ils se peussent treuver, au prouffit de qui les pourroit avoir, de ceulx qui, après six semaines après

la publication du dit ban, ne l'abandonneront et ne se déclareront tenir de mon costel."

Het vonnis van Keizer KAREL V, waarop FILIPS zich in dezen brief beroept, was gevelde tegen de hoofden van het Smalkaldische verbond in het jaar 1546 *). Na den veldslag van Mühlheim, die in het volgende jaar plaats had, werd de Keurvorst van Saxon ter dood veroordeeld in eenen krijgsraad, bijeengeroepen en voorgezeten door den Hertog van Alva †). Maar dit vonnis is door de meestbevoegde Schrijvers altoos als onwettig beschouwd. Immers naar de bestaande rijks wetten kon zelfs de Keizer zulk een vonnis niet vellen, noch eenen Keurvorst afzetten, dan op gezag van een Rijksgerecht; en het herkomstrecht, dat mede tot de rijks wetten behoorde, levert naauwelijks een voorbeeld op van een ter dood veroordeelden Rijksvorst. Zelfs een FREDERIK I, die zijnen afvalligen zoon tot levenslange gevangenis veroordeelde, vergenoegde zich HENDRIK den Leeuw, die hem zoo zwaar beleedigd had, na zijne onderwerping eenige jaren in ballingschap te doen doorbrengen §). Doch in dit bekende geval deed de Keizer geene uitspraak zonder den Rijksdag of het Vorstengericht. Was dit reeds in die vroegere eeuw op het herkomstrecht gegrond, hoe veel

*) *Proscription ou Ban de l'Empire, décrété par l'Empereur CHARLES V contre JEAN FRÉDÉRIC Electeur de Saxe et PHILIPPE Landgrave de Hesse, avec énonciation des raisons qui l'y portent, comme aussi du désir qu'il a encore de rétablir la concorde dans les choses de la religion, et de maintenir la paix et la justice dans l'Empire.* Donné à Ratisbonne, le 20 Juillet 1546. — Bij DUMONT, *Corps Diplom.* Vol. IV, 2de Partie., p. 314—317.

†) *Sentence de mort, portée par l'Empereur CHARLES V contre JEAN FRÉDÉRIC, Electeur de Saxe, et lue à ce prince au Camp de Wittenberg, le 10 Mai 1547;* Bij DUMONT, Vol IV, 3ème Part. p. 332.

§) Men zie over den Rijksban tegen HENDRIK den Leeuw in 1180 uitgesproken, H. LUDW., *Geschichte des Teutschen Volks* (Gotha, 1836) XIe Bd., S. 409, 410.

sterker gold het voor KAREL V, nadat deze ten jare 1519 volgens Art. 22 zijner verkiezingsoorkonde (*Wahlcapitulation*) had moeten beloven geene uitspraak van den Rijksban zonder behoorlijke rechtspleging en toestemming der rijksstenden te zullen vellen *). En toch zou Keizer KAREL zich nog op den krijgsnood hebben kunnen beroepen, die hem niet toeliet eenen rijksdag te beschrijven. FILIPS daarentegen bedoelde niet anders, dan zich door een buitengewoon middel van een' gehaten en gevreesden tegenstander te ontdoen. En nu vraag ik, Mijne Heeren, hoedanig oordeel men over eenen Vorst moet vellen, die op zoodanige gronden en op eene zoo geheel willekeurige wijze, tot zulk eenen maatregel wil overgaan; nu vraag ik, hoe de Hertog van Brabant en Graaf van Holland en Zeeland (want in die hoedanigheid komt FILIPS van Oostenrijk hier voor:) den duitschen Rijksban tegen een' Souverein van het Prinsdom Oranje of duitschen Vorst kan uitspreken, op grond dat zijn Vader, als Keizer des Duitschen rijks, die straf heeft toegepast op twee duitsche rijks grooten, die tegen hem in opstand waren gekomen? Is dit niet eene aanmatiging van gezag, welke zich alleenlijk laat verklaren uit de heersch-

*) Er is dan ook naauwelijks verschil omtrent de onrechtmatigheid van dit vonnis bij de meestbevoegde Schrijvers. De aanmerkingen van PFISTER, *Geschichte der Deutschen*, Th. IV, S. 204, welke ik in den tekst gevolgd ben, komen in den grond overeen met het oordeel van ROBERTSON, *History of Charles V* (in one vol), p. 440. » Instead of consulting the States of the Empire, or remitting the cause to any court, which according to the german constitution, might have legally taken cognizance of the Elector's crime, he subjected the greatest Prince in the Empire to the jurisdiction of a court martial, composed of spanish and italian Officers, and in which the unrelenting Duke of Alba, a fit instrument for any act of violence, presided. This strange tribunal founded its charge upon the ban of the Empire, which had been issued against the prisoner by the sole authority of the Emperor, and was destitute of every legal formality, which could render it valid."

zucht, die naar eene algemeene wereldmonarchie streeft; eene heerschezucht, die aan al de Vorsten van het Habsburgsche Huis schijnt eigen te zijn geweest, gelijk blijkt uit hunne geliefkoosde zinspreuk: A. E. I. O. U. (*Austriae est imperare orbi universo*)? Met evenveel recht zou KAREL V in 1527 CLEMENS VII in den Rijksban hebben kunnen doen en hem vogelvrij verklaren, omdat hij meende zich over dien Paus als Souverein des Kerkelijken Staats te beklagen te hebben!

Ik weet wel, dat de *Ban of Proscriptie*, zooals die tegen WILLEM van Oranje in openbaren druk is uitgegaan, de gronden, aan het voorbeeld van Keizer KAREL ontleend, en die in den door mij aangehaalden brief gevonden worden, niet behelst; doch deze verandering, in het ontwerp van FILIPS gebracht, moet niet aan dezen, maar waarschijnlijk aan Parma worden toegeschreven, die (althans in zijne franche missieven, de Acte van vogelvrijverklaring betreffende) zich aan dien maatregel vrij ongunstig betoont *). Ik wilde alleen uit den brief, waarin het voornemen en de wensch van FILIPS ongewijzigd en onveranderd voorkomt, de gadelooze verwarring van denkbeelden en den geest van willekeur en onrechtmatige heerschezucht kenschetsen, welke den zoon van Keizer KAREL onmiskienbaar bezielde.

Ik doe u nog opmerken, Mijne Heeren, hoe dit gebrek aan wezentlijke gronden voor den door hem ontworpen maatregel zich niet minder duidelijk openbaart in hetgeen FILIPS in zijnen brief aan Parma zegt, omtrent de moordaanslagen, die de Prins van Oranje tegen den Hertog van Alva en Don JAN van Oostenrijk, 's Konings broeder, zoude gesmeed hebben, en welke den rijksban zouden hebben moeten rechtvaardigen. Hij blijft in gebreke, de bewijzen voor zooda-

*) Men zie GACHARD, *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, T. I, p. XIV.

nige aanklacht te leveren, en toont daardoor genoegzaam, dat deze aantijging alleen gebezigd wordt om eene kleur van rechtmatigheid aan de zaak te geven.

Ik meen uit dit een en ander de wettige gevolgtrekking te mogen maken, dat het ontwerp van FILIPS II, zooals het in den merkwaardigen brief dien ik aanhaalde voorkomt, ons het beeld aanschouwbaar maakt van eenen Vorst, die zich door het onedele middel van sluikmoord van eenen gevreesden tegenstander, op grond van een voorbeeld, dat tot eene geheel andere orde van zaken behoort, en dus op de wederrechtelijkste wijs, zoekt te bevrijden; een maatregel, waarvoor zelfs LODEWYK XIV, anders ook niet al te kiesch op de middelen, met welke hij zijn doel zocht te bereiken, ten aanzien van WILLEM III toch nog altoos teruggedeinsd heeft. Nooit is de Rijksban — ook niet toen hij later in het heetste barnen der godsdienstveete in Duitschland tegen Keurvorst FREDERIK V van den Palts of tegen Wallenstein werd geslingerd — tot zulk een onedel einde te hulp geroepen; en het behoeft dus geen zins te verwonderen, dat LODEWYK XIV, toen hem de Adelbrief der nakomelingen van BALTHAZAR GERARDS door een' hunner vertoonend werd, dien met voeten trad, en den vertooner niet wilde teruggeven.

Het zijn deze beschouwingen, Mijne Heeren, die ik, naar aanleiding van een der bescheiden uit de *Archives de la Maison d'Orange Nassau*, aan uw beter oordeel meende te moeten onderwerpen. Ik zal gaarne van u vernemen, of ze u meer of min gegrond voorkomen; en vertrouw, dat de historische waarheid bij zoodanige wisseling van gedachten niets anders dan winnen kan.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 9^{den} JUNI 1866.

Tegenwoordig de Heeren: J. BAKE, H. J. KOENEN, C. LEEMANS,
F. C. DE GREUVE, A. C. HOLTJUS, L. J. F. JANSSEN, J. DE WAL,
N. C. KIST, L. A. J. W. SLOET TOT OLDHUIS, T. W. J. JUYNBOLL,
G. H. M. DELPRAT, J. G. HULLEMAN, C. J. VAN ASSEN, J. DIRKS,
J. HOFFMANN, M. DE VRIES, H. C. MILLIES, J. ACKERSDIJCK,
J. VAN LENNEP, J. H. SCHOLTEN, T. ROORDA, J. VAN NALL, en
van de Natuurkundige Afdeeling: W. VROLIK.

De Heeren R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK en S. KARSTEN hebben zich doen verontschuldigen wegens noodzakelijke afwezigheid, de een om de ernstige ziekte van een zijner kinderen, de ander wegens zijne eigene ongesteldheid; de Heer A. RUTGERS wordt wegens een sterfgeval in zijne familie verhinderd aan de vergadering deel te nemen.

De Voorzitter opent de vergadering met de volgende toespraak:

„De Vergadering zal mij, vertrouw ik, toestaan, dat ik een enkel woord tot u rigt, M. H., die als nieuwe Leden voor het eerst in ons midden zijt. Deze Afdeeling der Koninklijke Akademie van Wetenschappen heeft u gekozen, de Koning

heeft die keuze bekrachtigd, gij hebt u die keuze laten welgevallen: van harte heet ik u welkom. Ik zal mij wel wachten de persoonlijke verdiensten van een ieder uwer te vermelden, die zonder twijfel door deze Afdeeling werden gewaardeerd bij het vestigen harer keuze: die vermelding zou eene aanmatiging, ja zelfs eene onbeschaamdheid vorderen, die noch aan de plaats, hier door mij bekleed, voegt, noch in mijn eigen karakter ligt. Maar ik mag u van mijne meest oprechte hoogachting verzekeren, en u, ook al ware het onnoodig, opwekken tot ijverige en standvastige medewerking aan de taak, die ons hier aanbevolen is.

Die taak, M. H., valt niet moeilijk in reglementen aan te wijzen en te omschrijven. Iets anders is het, hoe zij door de Akademie wordt opgevat, en wat daarvan blijkt uit hare werkzaamheden. Zonder te beweren, dat deze Afdeeling, die eerst onlangs het tweede jaar van haar bestaan is ingetreden, volkomen aan haar doel heeft beantwoord, durf ik evenwel verzekeren, dat zij getoond heeft, al zij het ook in minder veelvuldige bedrijvigheid, te verstaan wat van haar kan gevorderd worden. Zij heeft niet gestreefd naar eene restauratie, in den minder gunstigen zin van die benaming, maar heeft zich onmiddellijk op het nieuw, haar aangewezen standpunt geplaatst. Zij heeft hare instelling niet beschouwd als het eenige groote middel ter bevordering van wetenschap en van al wat ten dienste der wetenschap kan ondernomen worden, maar zij heeft ingezien, dat haar publiek karakter, en de band, die haar met de Regering en met den Staat verbindt, haar in de gelegenheid stelt om veel te doen, dat bij andere lichamen wel wenschelijk, maar doorgaans minder bereikbaar is. Maar ook op het zuiver wetenschappelijk terrein heeft zij ingezien, wat hare bestemming is. Wat onlangs de beroemde *Michel Chevallier* meesterlijk heeft betoogd, dat „de geest „van associatie volkomen in harmonie kan zijn met den

„geest van persoonlijke en individueele onafhankelijkheid,” maar dit enkel toepast op den toestand en de ontwikkeling van maatschappelijke krachten, datzelfde mag ik verzekeren, en met nog meer recht verzekeren waarheid te zijn met betrekking tot de bemoeijingen der Akademie op wetenschappelijk terrein: ik zou zelfs zeggen, dat onze associatie juist in dien geest wordt opgevat, zooals zij behoort, dat onafhankelijkheid van personeele overtuiging er niet alleen door geëerbiedigd, maar zelfs uitgelokt en versterkt wordt. Ieder Lid deelt met de meest mogelijke vrijheid de uitkomsten van zijn wetenschappelijk onderzoek mede, en verwacht, verlangt zelfs, daarop eene even onafhankelijke tegenspraak. De Akademie beschouwt dit als de ware voortzetting en ontwikkeling der wetenschap, als haar leven: het denkbeeld van een Areopagus of wetenschappelijk concilie te zijn, dat uitspraak zou doen over ieder vraagstuk, is geheel in strijd met haren geest.

Ik durf mij vleijen, M. H., dat gij, tot deze associatie toegetreden, zonder verkorting van al hetgeen door u, in het belang van wetenschap in andere betrekkingen verrigt wordt, ook het uwe zult willen bijdragen om haar hier te doen leven. Gij deelt het steeds met gelukkigen uitslag ieder in uwen kring, maar ook hier is gelegenheid om krachtig mede te werken tot handhaving, bij de geleerde wereld, van de eer van het lieve vaderland.

Het Proces-verbaal der vorige vergadering wordt voorgelezen en vastgesteld.

Wordt voorgelezen eene missieve van den Heer J. VAN LEEUWEN, Predikant der Remonstrantsch-Gereformeerde gemeente te Zegwaart, die zich daarin bekend maakt als Au-

teur der beide Latijnsche dichtstukken, aan welke de Akademie in hare vorige vergadering buitengewone premiën heeft toegekend. Deze mededeeling wordt voor kennisgeving aangenomen, en de Secretaris gemachtigd de toegakende premiën aan den Schrijver te doen geworden, als ook om met den Algemeenen Secretaris in overleg te treden omtrent de wijze, waarop deze gedichten zullen worden uitgegeven.

Aan de orde is vervolgens de toegezegde Bijdrage van den Heer JANSSEN over de *Tabulae Eugubinae*. De Heer LEEHMANS, alvorens de Vergadering tot de behandeling van dit onderwerp overgaat, stelt voor, dat die behandeling verdaagd worde tot de Heer RUTGERS in persoon tegenwoordig zij. Deze motie van orde wordt echter door de Vergadering niet aangenomen, maar bepaald, dat de Bijdrage van den Heer JANSSEN zoodra mogelijk ter kennisneming, ook van den Heer RUTGERS, zal worden gedrukt.

Deze Bijdrage heeft ten doel, om tegen de beweerde onechtheid van deze monumenten bedenkingen te opperen; weshalve de Spreker de bewijsgronden van den Hoogleeraar RUTGERS in het breede bestrijdt. De Heer JANSSEN deelt bij deze gelegenheid mede, dat ook de Correspondent der Akademie, de beroemde oudheidkundige LEPSIUS, hem had geschreven, dat de echtheid der bedoelde tafelen, zijns inziens, ontwijfelbaar was.

De Heer LEEHMANS, die mede het voornemen had te kennen gegeven om eenige bezwaren tegen het gevoelen van den Heer RUTGERS in het midden te brengen, zegt dat zijne denkbeelden reeds grootendeels door zijn Medelid JANSSEN zijn voorgedragen; voorts behoudt hij zich voor, daarop nader terug te komen in eene volgende vergadering, wanneer ook de Heer RUTGERS zal tegenwoordig kunnen zijn.

De Vergadering, deze bedenkingen gehoord hebbende, besluit, dat het stuk van den Heer JANSSEN in de *Verslagen en Mededeelingen* der Afdeeling zal worden afgedrukt, en dat de Vergadering, nadat de Afdeeling van dat stuk zal hebben kennis genomen, daarover nader van gedachten zal wisselen. De Heer HOLTJUS geeft daarop te kennen, dat hij in het bezit is der Verhandeling van LEPSIUS, in welke dit onderwerp is behandeld geworden.

De Heer KIST vraagt naar het uitwendig voorkomen der platen, en vermoedt dat ze met vrucht zouden kunnen vergeleken worden met een monument, uit koperen platen bestaande, dat de Hoogleeraar HAMAKER in bezit heeft gehad. Nadat hierover door den Heer JANSSEN nog eenige inlichtingen verschaft zijn, wordt de verdere behandeling van dit onderwerp verdaagd.

De Heer BAKE doet vervolgens zijn aangekondigde, door hem in het breede gemotiveerde Voorstel, daarin bestaande: „dat

1°. deze Afdeeling der Akademie verklare, dat, naar haar begrip, het doen van nasporingen in de verschillende bibliotheken van Spanje, bijzonderlijk gericht op de verzamelingen van HSS. daar bewaard, van groot belang is voor de wetenschap.

2°. Dat zij, de onderneming wenschelijk achtende voor de eer van Nederland, een of meer Nederlandsche geleerden aanwijze, aan wie de bedoelde taak met vooruitzicht van wel te slagen zou kunnen worden opgedragen.

3°. Dat zij bedacht zij op de middelen, hetzij moreele of politieke, hetzij materiële, die men voor zulk eene onderneming zou behoeven.

4°. Dat zij bij dit alles eene bepaalde aanwijzing voege, zoowel van het object der aan te bevelen nasporingen, als van de wijze om daarmede te werk te gaan, met het doel,

dat de uitkomsten daarvan telkens aan deze Afdeeling worden bekend gemaakt."

Dit Voorstel geeft aanleiding tot eene uitvoerige gedachtenwisseling. Sommige sprekers zien bezwaren in de groote kosten, die zoodanige onderneming zoude vorderen, en vragen, of die wel uit de beschikbare gelden bij de Akademie zullen kunnen gevonden worden. Andere Leden zouden ongaarne tot dit Voorstel toetreden, zonder te weten of men bekwame geleerden in het oog heeft, die met de voorgestelde taak onder uitzicht op goed gevolg zouden kunnen bebezigd worden.

Onderscheidene Leden wenschten de nasporingen ook tot andere vakken, dan de Philologie, te zien uitgestrekt. De Heer MILLIES meent, dat ook voor de Bijbelstudie uit zulk eene zending vele vruchten zullen kunnen ingeoogst worden. De Heer ACKERSDYCK zou in de eerste plaats het onderzoek willen doen te werk stellen naar nieuwe bouwstoffen voor de Geschiedenis des Vaderlands, vooral gedurende de 16de eeuw. Hij zou ook het onderzoek niet tot Spanje willen beperken, daar onze eigene overzeesche bezittingen nog zooveel belangrijks voor de Oudheidkunde opleveren, ten bewijze waarvan hij op de oudheden van Java opmerkzaam maakt.

De Voorzitter, na deze aanmerkingen te hebben gehoord en beantwoord, stelt voor, en de Vergadering besluit, eene Commissie te benoemen van drie Leden, ten einde over dit Voorstel rapport, zoo mogelijk in de eerstvolgende vergadering, uit te brengen, bestaande uit de Leden ACKERSDYCK, BAKHUIZEN VAN DEN BRINK en DOZY, die deze lastgeving aanvaarden.

Eindelijk wordt in behandeling genomen het schriftelijke Voorstel van den Algemeenen Secretaris der Akademie, om

van een door hem aangekocht HS., zijnde het werk van DE FLINES over de Nederlandsche Synoniemen met zeer talrijke aantekeningen van de hand van BILDERDIJK, ten behoeve van het publiek gebruik te maken. Na eenige daaromtrent gedane vragen, welke door den voorsteller worden beantwoord, benoemt de Voorzitter, ter zake van voorlichting en raad, eene Commissie, bestaande uit de Leden M. DE VRIES, J. VAN LENNEP en H. J. KOENEN.

Ten slotte biedt de Heer JUYNBOLL der Vergadering, uit naam van Curatoren der Leidsche Universiteit, een exemplaar aan, van het geographische werk van ZAMAKSCHARI, waaromtrent door hem in eene vorige vergadering reeds eene mededeeling is geschied.

Het werk wordt met dankzegging aangenomen; en vermits niemand verder iets aan de vergadering heeft voor te stellen, wordt deze door den Voorzitter gesloten.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 8sten SEPTEMBER 1856.

Tegenwoordig de Heeren: J. BAKE, H. J. KOENEN, A. RUTGERS,
L. J. F. JANSSEN, J. H. SCHOLTEN, G. H. M. DELPRAT, J. BOSSCHA,
H. C. MILLIES, F. C. DE GREUVE, L. PH. C. VAN DEN BERGH,
C. LEEMANS, J. G. HULLEMAN, J. DE WAL, J. VAN LENNEP,
T. ROORDA, C. W. OPZOOMER, R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK,
W. J. A. JONCKELOET, S. KARSTEN, en van de Natuurkundige Af-
deeling: D. BIERENS DE HAAN, W. VROLIK, F. J. STANKART.

Het Proces-verbaal der vorige vergadering wordt gelezen
en vastgesteld.

De Heer RUTGERS verzoekt het woord. Hij wenscht in
plaats van het wetenschappelijk onderhoud over zijne Ver-
handeling betreffende de *Tabulas Eugubinas* eene schrifte-
lijke wederlegging van het door den Heer JANSSEN in het
midden gebrachte te mogen voordragen, waartoe de Verga-
dering hare toestemming geeft.

De Heer KONNEN brengt namens de daartoe benoemde
Commissie rapport uit wegens een Voorstel van den Alge-

meenen Secretaris, om een onlangs voor de boekerij aangekocht Handschrift van BILDERDIJK over de Nederlandsche Synoniemen van wege de Akademie in het licht te geven. Dit Rapport concludeert, dat het bedoelde Handschrift, ofschoon min geschikt om zoo als het daar ligt te worden uitgegeven, niettemin aan onze taalkenners ter raadpleging verdient aanbevolen te worden, en wellicht in de vergaderingen dezer Afdeeling tot het bespreken van sommige punten der Nederlandsche Synonymiek aanleiding kan geven.

De Vergadering vereenigt zich met deze conclusie.

De Heer DE WAL verzoekt voor diligent te worden gehouden wegens het uit te brengen Rapport omtrent de Verhandeling van den Heer BAKHUIZEN VAN DEN BRINK *Over de Hollandache achterlossen*, welke hij nog niet ontvangen heeft.

Hetzelfde verzoek doet de Heer DE VRIES ten opzichte van zijn beloofd Advies over de Verhandeling des Hoogleeraars ROORDA *Over de Spreek- en Schrijftaal*.

De Heer DE GREUVE houdt eene Voordracht over de vraag: of de Wijsbegeerte als eene zelfstandige wetenschap te beschouwen is. De Spreker voert in deze rede het woord over de zelfstandige behandeling der wijsbegeerte als afzonderlijke wetenschap, die haar eigen beginsel, hare eigen methode, haar eigen doel moet hebben. Ofschoon de ware wijsbegeerte van ervaring moet uitgaan, zij is geenzins binnen de ervaring begrensd, en erkent een ander terrein dan dat der ervaring als haar eigenlijk voorwerp. Zij ziet, beweert de Spreker, op geenerlei wetenschappelijke nasporing met verachting neder, maar tegenover de andere vakken van wetenschap handhaaft zij hare onafhankelijkheid; weshalve zij

niet mag verward worden met die wijsgeerige beschouwingen, welke iedere wetenschap op haar eigen veld toelaat.

De Voorzitter, den Spreker voor zijne mededeeling dankzeggende, stelt die in handen der Commissie van redactie om rapport wegens de plaatsing in de Verslagen en Mededeelingen, en opent het wetenschappelijk onderbond over het behandelde onderwerp.

De Heer ORZOOMER beschouwt dit onderwerp als van groot gewicht, omdat er nog altoos zeer verschillende meeningen over het wesen der wijsbegeerte bestaan, zoodat men wel zoude kunnen zeggen: zooveel hoofden, zooveel zinnen. Hoe uitéénlopend echter die meeningen ook zijn, zij kunnen tot twee hoofdrichtingen worden teruggebracht, als zijnde of een stelsel der bespiegeling, of der ervaring. Deze beide stelsels nu zijn verschillende in aard, in doel en strekking. Het is den Spreker niet volkomen duidelijk, of de Heer DE GREUVE tot de eerste of tot de tweede soort moet geacht worden te behooren. Wel heeft hij gezegd dat de wijsbegeerte van de ervaring uitgaat, maar later wordt door hem weder de bespiegeling op den voorgrond gesteld. Volgens den Spreker moet de wijsgeer zich steeds aan de spreuk van GÖTTE houden:

Willst du in 's Unendliche schreiten
Geh im Endlichen nach allen Seiten.

Dit is het standpunt van den empirischen wijsgeer; hij erkent, dat men slechts met het eindige te doen heeft, terwijl de bespiegelende wijsgeer zich gaarne en bij voorkoor in het oneindige verdiept. Die bespiegelende wijsbegeerte is voor het leven en de wetenschap steeds onvruchtbaar geweest; zoodat haar het recht van te bestaan zou kunnen betwist worden, zoelang zij geene meer degelijke resultaten weet aan te wijzen. De empirische wijsbegeerte verschilt van de bespiegelende in uitgangspunt, methode en doel. Vooral

het eerste punt wordt door den Spreker uitvoerig in het licht gesteld. HUMBOLDT zegt ergens, dat de ware regel door LENARDO DA VINCI reeds vóór BACO is voorgedragen: *cominciare per la esperienza, e scoprir per mezzo di questa la ragione*. Hij vermoedt, dat het doel van den Heer DE GRUYE is, twee richtingen met elkander te verbinden, die in den grond onvereenigbaar zijn; weshalve hij eenige nadere opheldering hiervan zeer wenschelijk acht. Hij heeft den Heer DE GRUYE over ingeschieden begrippen hooren spreken. Hij kan die onmogelijk aannemen. Neem eens het denkbeeld van *kracht*: hoe zal men dit kunnen vormen zonder zijne toevlugt te nemen tot hetgeen de natuurwetenschap omtrent latente kracht en omzetting van kracht heeft geleerd? Zoo kan immers ook het begrip van *soort* niet worden vastgesteld zonder acht te geven op hetgeen b. v. de Botanica omtrent de hoedanigheid der *genera* en *species* heeft aan het licht gebracht? Zulk eene behandeling brengt zeker niet tot de absolute waarheid; daar zij de ervaring als gezag erkent, welke steeds voor wijziging en uitbreiding vatbaar is; maar die absolute waarheid kan ook hier op aarde ons deel niet zijn. Dit was wel een beweerde van *RICHTER*, maar latere beoefening der wijsbegeerte heeft daarover den staf gebroken.

De Heer DE GRUYE licht daarop zijne denkbeelden nader toe, ten einde die tegen de bedenkingen van den Heer ORZOOMER te handhaven.

De Heer SCHOOTEN dankt den Heer DE GRUYE, dat hij een onderwerp heeft ter sprake gebracht, dat inderdaad mag gezegd worden aan de orde van den dag te zijn. Een juist inzicht is hier voorsal noodig. Hij heeft hooren zeggen, dat de wijsbegeerte er nog zeer ver af is, eene wetenschap te zijn. Dit zou tot bespotting, aanleiding kunnen geven. Men moet zich de zaak derhalve eenvoudig voorstellen. Ieder wijsgeer streeft naar de waarheid, d. i. naar

datgene wat is. Zoodanige nasporing zal dus wel van een empirisch onderzoek moeten uitgaan, *wat* werkelijk *is*. Maar de bloote empirie bepaalt zich tot een enkel op zich zelf staand feit. Zoo is in de Astronomie de waarneming van een enkel hemellicht. De eigentlijke wetenschap ontstaat eerst, wanneer men de feiten leert kennen in hun onderlingen samenhang; zoo is hier de Sterrekunde de beschouwing der hemellichten in hunne wederzijdsche betrekkingen tot elkander. Aldus wordt het objectieve subjectief erkend. Eveneens maken enkele historische feiten slechts eene kronijk uit, maar de beschouwing van hun onderling verband wordt tot wetenschap, wordt tot pragmatische Geschiedenis. Op die wijze moet men uit de waarneming van feiten tot eene wetenschappelijke kennis opklimmen. Ieder moet het zijne bijdragen tot de erkenenis der werkelijkheid, tot *de wetenschap* in den waren zin des woords. Daarom zou men het woord *wijsbegeerte* wel als verouderd kunnen beschouwen, even als men sinds lang het willekeurige heeft erkend der benaming *metaphysica*; maar dit doet niets te kort aan het verheven denkbeeld dat men zich van de wetenschap te maken heeft. Er is toch eene algemeene wetenschap, welke de kennis van het geheel, zoo-wel van den *κόσμος γεντός* als van den *κόσμος ὑπερτός*, de kennis van het Heelal, het *Universum* omvat. De Wijsgeer kan dus geene enkele wetenschap ontberen. Zijne kennis is nog en zal steeds blijven onvolkomen; maar het begrip van zijne wetenschap staat inmiddels vast, en de wijsbegeerte, op dese wijze opgevat, ontgaat den blaam eener abstracte en aprioristische wetenschap.

De Heer DE GREUVE beantwoordt den Heer SCHOLTEN nog kortelijk. Het algemeen geldende, het algemeen noodzakelijke moet aanwezig zijn geweest vóór het bijzondere. Een boom b. v. is een begrip dat aanwezig is, alvorens men nog een bepaald soort van boomen aanwijst of te kennen geeft.

De Heer ORZOOMER verheugt zich, dat de Heer SOMMERSEN dezelfde beschouwing voordraagt, welke hij in zijne *Oratio de Philosophiae natura* heeft ontwikkeld. Men gevoelt tegenwoordig meer en meer, dat men geene wetenschap kan aanroeren, of men komt telkens op het gebied van verwante vakken. HERDMER zeide reeds: „onze kennis van de aarde en den mensch moet uitgaan van de kennis des hemels.” Er moet dus eene algemeene wetenschap zijn, die te zamen verbindt wat door de Geleerden, die de verschillende vakken bearbeid hebben, geleverd is. Het moge moeilijk zijn, dat één mensch dit alles vereenige, het ligt toch in den aard der zake. MACAULAY wijst als voorbeeld hiervan op BACON. De afzonderlijke vakken, zegt hij, zijn als de verschillende kaarten van eenen Atlas: de Wetenschap des Geheels is als eene Wereldglobe. Het afzonderlijke is alsof men den afstand tusschen Londen en Greenwich in het oog nam, het geheel is alsof men op den afstand tusschen Londen en Peking zag. — Men kan geen oogenblik het gebied der empirische wetenschappen verlaten. Onze rede stelt de natuurwetten niet vast, maar ontdekt ze, en de Heer DE OERUVE heeft zelf meer en meer in den loop van de discussie het standpunt der ervaring, ten minste als uitgangspunt, aangenomen.

Na eene pauze wordt de vergadering hervat. De Heer MUTERS leest het eerste gedeelte voor van een Opstel, bestemd om de gronden, ontwikkeld in zijne Verhandeling over de Eugubijnische tafelen, nader te handhaven. Ditmaal zal hij zich tot de innerlijke bewijzen bepalen, om later in eene volgende vergadering ook de uitwendige bewijzen te behandelen. In dit opstel houdt de Heer MUTERS staande, dat de Heer JANSSEN zijne bewijsgronden niet juist heeft opgevat noch naauwkeurig teruggegeven; weshalve de Spre-

ker het er voor houdt, dat hij nog geenzins naar behooren wederlegd is.

De Heer LEEHMANS zegt, dat hij de Verhandeling van den Heer RUTGERS, toen hij die vroeger in een wetenschappelijken kring te Leiden hoorde voordragen, allezins heeft beaamd: hij het aannemen der grothden van den Heer RUTGERS vond hij zijns gevolgtrekkingen onwraakbaar. Hij heeft zich deswege verblijd toen het onderwerp in deze Akademie zonde behandeld werden. Thans verklaart hij, dat hij zich aan de zijde van den Heer JANSSEN moet scharen. Hij had gewenscht dat LEPSIUS, met wien hij over dit punt heeft gecorrespondeerd, de behandeling des onderwerps zelf had ter hand genomen. Eene autopsie toek van het gedankstuk ware noodzakelijk om te beslissen in hoever het wellicht, ofschoon oorspronkelijk echt, naderhand zou kunnen zijn vervalscht geworden. Hij vindt dat het inderdaad moeilijk is, dit onderwerp hier te lande met genoegzame volledigheid te behandelen; daar onderscheidene boekwerken, die daartoe behooren, in onze openbare Bibliotheken niet voorhanden zijn, zooals die van OVERTUS, MOMMSEN en HUSCHKE. Hij verklaart zich echter bereid om de aantekeningen, door hem op de Verhandeling van den Heer RUTGERS gemaakt, mede te deelen, en alzoo de discussie te openen. — De Heer RUTGERS verzoekt, die discussie tot eene volgende zitting uit te stellen, waarin hij, in zijn tweede stuk, ook de bedenkingen door den Heer JANSSEN tegen zijne uitwendige bewijzen ingebracht zal trachten te wederleggen. — Dienovereenkomstig wordt besloten.

Het wetenschappelijk onderhoud over de Bijdrage van den Heer KERNEN wordt mede tot de volgende vergadering verhaagd.

Eindelijk verlangt de Heer JANSSEN nog het woord over het algemeen verspreide Prospectus der uitgave van *Domburgsche Oudheden*, beschreven door den Hoogleraar CANNIGTIE. Daar het Historisch Genootschap te Utrecht dit HS. uit de boekerij der Akademie, toen nog alleenlijk voor de Wis- en Natuurkundige Wetenschappen bestemd, ten gebruike gevraagd en bekomen heeft, meent de Spreker dit onderwerp niet met stilzwijgen te kunnen voorbijgaan, opdat men niet meene, dat de thans bestaande Letterkundige Afdeeling hare goedkeuring zoude hechten aan de uitgave van een HS., niet meer op de hoogte der wetenschap, welks uitgave dus thans als ~~ten eenenmale~~ overbodig is te beschouwen; te meer daar de platen, waarop het hier voornamelijk aankomt, veel verbeterd en voor een billijken prijs bij de Gebroeders ABRAHAMS te Middelburg zijn uitgegeven. Op aandrang van de Heeren LEMMANS en BAKHUIZEN VAN DEN BRINK wordt den Secretaris gelast aan het Historisch Genootschap uit naam der Afdeeling te schrijven, dat zij de voorgenomen uitgave niet kan goedkeuren, maar veel eer ernstig ontraadt.

Ten slotte geven sommige Leden aan de Bibliotheek der Akademie eenige boekwerken ten geschenke: de Heer BAKE zijne Verhandeling *De emendando Ciceronis Oratore ad M. Brutum*; — de Heer BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, ook namens zijne Mederedacteurs, de beide in het licht verschenen Afleveringen van *Het Nederlandsch Rijksarchief*; — de Heer VAN LENNEP twee HSS. van BILDERDIJK over *Noordsche en Oostersche Taalkennis*, — en de Heer JONCKBLOET een exemplaar van zijn Werk *Van den Vos Reinaerde*.

Terwijl voorts niemand verder iets heeft ter tafel te brengen, wordt de vergadering gesloten.

R A P P O R T

AAN DE

LETTERKUNDIGE AFDEELING DER AKADEMIE,

WEGENS EEN

HANDSCHRIFT VAN BILDERDIJK.

De Algemeene Secretaris en Bibliothecaris der Akademie heeft bij missieve van 9 Junij l.l. aan uwe Vergadering kennis gegeven, dat hij onlangs op eene auctie, bij den Boekhandelaar P. MULLER gehouden, voor de boekerij der Akademie had aangekocht een exemplaar der *Proeve van Hollandische of Nederduitsche Synonyma*, door Mr. Q. DE FLINES, Amst. 1810; welk exemplaar vroeger in eigendom heeft toebehoord aan Mr. W. BILDERDIJK, en door hem met een groot aantal eigenhandige aantekeningen is verrijkt geworden. De inhoud van dit handschrift kwam aan ons geacht Medelid zoo belangrijk voor, dat hij meende, dit werk niet enkel in de bibliotheek der Akademie te moeten plaatsen, maar vooral ook de aandacht uwer Vergadering op dezen aankoop te moeten vestigen, en haar in overweging geven, of er door openlijke uitgave niet wellicht behoorde te worden partij getrokken van hetgeen in de aanmerkingen van BILDERDIJK ter verdere verspreiding dienstig geoordeeld zoude worden. Uwe Vergadering heeft in hare zitting van dienzelfden dag dat voorstel van den Algemeenen Secretaris in onze handen gesteld, om haar te dien aanzien te dienen van voorlichting en raad.

Uit het nevens het handschrift overgelegde verslag, bij de Tweede Klasse van het voormalig Kon. Nederl. Instituut in hare zitting van den 11^{den} November 1819 uitgebracht, en door die Vergadering aangenomen en bekrachtigd, blijkt, dat de Klasse, naar aanleiding van een den 16^{den} Sept. deszelfden jaars gedaan voorstel, heeft besloten, een gezamenlijken arbeid ter nadere opheldering en zinsbepaling van Synonyma of zinverwante woorden te ondernemen, met oogmerk om, zoodra zij zulks geraden zou oordeelen, eenige proeven van dien arbeid in het licht te geven. Ten gevolge daarvan zouden de Leden, die bijdragen wilden leveren, verzocht worden, die kortelijk voor te stellen, en in de gewone of buitengewone vergaderingen te doen voorlezen, ten einde alzoo aan alle tegenwoordig zijnde Leden de gelegenheid te geven, hunne bedenkingen in het midden te brengen, of daarop hunne aandacht te vestigen; terwijl de Klasse zich voorbehield om, indien de ingezondene bijdragen een gunstig vooruitzicht openden, eene Commissie te benoemen, ten einde alle de voorgedragene en aangenomene of veranderde nitleggingen openbaar te maken, op nader vast te stellen voet en wijze.

Het schijnt, dat BILDERDIJK, destijds Lid der Klasse, het beknopte, eenige jaren vroeger, en wel in 1812 uitgekomen werkje van Mr. Q. DE FLINES, Advocaat en beëdigd Translateur, (van wien men ook een vroeger, ten jare 1806 uitgekomen werk, onder den titel van *Scheeps- en Zeemans-Woordenboek, betreffende zoowel de Scheep- en Zeevaart als den Scheepsbouw, in het Nederduitsch en Fransch* bezit) ten gronde van zijne aantekeningen over de Synonymiek gelegd heeft, met het oogmerk om deze van tijd tot tijd in de vergaderingen der Klasse mede te deelen: althans men kan dit opmaken uit eene aantekening op bladz. 25, waar hij, ter gelegenheid van eene onderscheiding, die met de beoe-

fening der schilderkunst in verband staat, er bij voegt: „Benvooi aan de Vierde Klasse.” Een soortgelijk opstel van wijlen Prof. KINKER, vermeld op blz. 165 van den Catalogus zijner boekerij, schijnt aan diezelfde aanleiding zijn ontstaan verschuldigd te zijn geweest. Het is ons echter niet gebleken, of BILDERDIJK aan dit zijn voornemen eenig gevolg heeft gegeven; maar zooveel is zeker, dat de uitgave, door de Klasse voorgenomen, en welke in verband stond met het ontwerp van een algemeen glossarium der taal, waaraan zij was begonnen te arbeiden, sedert niet heeft plaats gehad.

De vorm, waarin de opmerkingen van BILDERDIJK in zijn handschrift voorkomen, is die van doorlopende, goed- of afkeurende aantekeningen en bijvoegselen op het werk van DE FLINCS; meestal kort en beslissend uitgesproken, maar zich van vele zijner latere uitspraken hierdoor gunstig onderscheidende, dat zij de grenzen der bescheidenheid nergens te buiten gaan. Zij behelzen schrandere en vernuftige opmerkingen, meestal goed gezien en puntig uitgedrukt. Woordafleidingen, zoo als die in andere werken van BILDERDIJK over taalwetenschap wel eens zeer zonderling en betwistbaar voorkomen, vindt men in deze aantekeningen minder: aangezien het hier doorgaans alleen aankomt op onverbaasterd taalgevoel en juiste waarneming van het gebruik; en hierin was BILDERDIJK, de taalbeheerscher bij uitnemendheid, evenzeer meester, als hij zich in de etymologie door zijne verbeelding niet zelden naar een terrein liet wegslepen, waar hij geene stellige taalkennis meer tot grondslag had.

Het is ons niet ongepast voorgekomen om, door enkele proeven van den arbeid aan dit werkje besteed, uwe Vergadering van den aard der aantekeningen van BILDERDIJK eenige meer bepaalde mededeeling te doen.

In §. 3 had DE FLINES gezegd, dat men het werkwoord *huilen* alleen van dieren behoorde te gebruiken; *krijten* van kinderen; *schreien* en *weenen* van menschen. BILDERDIJK vindt dit onjuist, en voegt er nevens: „*Huilen* is een nabootsend woord, dieren en menschen gemeen. *Krijten* behoort tot den mensch, alhoewel *kreet* ook van de dieren gezegd wordt. *Krijten* is een *kreet* geven, al ware 't een enkelen, zonder meer: *huilen* is een doorgaand geluid. *Schreien* en *weenen* is verschillend: *weenen* is eigenlijk wee-roepen, dus klagend krijten. *Schreien* is eigentlijk schreeuwen, in bepaalden zin: tranenstortend krijten.”

„De *Ingetogenheid*,” had DE FLINES in §. 12 geschreven, „bestaat in de voorzichtigheid, met welke men in acht neemt den tijd waarin men is, de plaats waar men zich bevindt, en de personen met welke men spreekt of handelt.” — „In 't geheel niet,” teekent B. er bij aan. „*Ingetogenheid* is de zielsgesteltenis, waarin men zijne driften in toom houdt, en niet toelaat uit te spatten, veeleer inbindt. Zij staat tegen *losbandigheid* over. Maar daar de driften velerlei zijn, is de ingetogenheid ook aan verscheiden toepassingen onderhevig. Hij leeft *ingetogen*, die zich geenen uiterlijken praal veroorlooft.”

„*Zuinigheid* en *bezuiniging*,” (beweert DE FLINES §. 13) „zijn bijzonder de vrouwen, *spaarzaamheid* is ook den mannen eigen.” BILDERDIJK geeft andere omschrijvingen. „*Zuinigheid* (zegt hij) is bekrompenheid in 't uitgeven. *Bezuiniging* is de aanwending der zuinigheid op voorwerpen, waar zij betracht kan worden. *Spaarzaamheid* is het sparen van de voorwerpen des gebruiks, d. i. het behoedzaam omgaan daarmee, ten einde er niet nutloos van verloren ga. *Spaarzaamheid* is altijd deugd; *zuinigheid* is een te ver getrokken deugd, die ondeugd begint te worden, doch verschooning vindt om 't beginsel waaruit zij voortkomt.”

Wij hebben deze proeven als op den tast uitgekozen: zij zijn de eerste aantekeningen van eenige uitgebreidheid, die in het boek voorkomen. Ons dunkt, dat zij niet dan een gunstig denkbeeld kunnen geven van de waarnemingen des beroemden mans, die de taal zoo wèl wist te doorvorschen, zoo juist en treffend te bezigen.

Wanneer wij nu echter ons de vraag voorstellen, of de Akademie het Werkje, zoo als het daar ligt, behoort uit te geven, dan zouden wij die vraag niet gaarne bevestigend beantwoorden. Het geschrift van DE FLINES, op hetwelk het handschrift van BILDERDIJK aanvulselen en verbeteringen bevat, werd ten jare 1810 uitgegeven, toen er hier te lande over dit onderwerp nog weinig of niets was in het licht gegeven, gelijk hij zelf in zijn voorbericht doet opmerken. Hij was voornemens op dit eerste stukje eenige meerdere te doen volgen, welke dan te zamen een bekwaam boekdeel zouden kunnen uitmaken; doch dit is sedert niet geschied. Er zijn later uitvoeriger werken over de Synonymen in onze taal uitgekomen, welke wij ons niet geroepen achten te beoordeelen, maar die zeker meer bevatten dan het stukje van DE FLINES, en welke in dat geval daarmede zouden behooren vergeleken te worden: ook eene kritiek der aantekeningen van BILDERDIJK, welke hij niet ter openbare uitgave bestemd had, en mogelijk later nog had kunnen wijzigen, zou dan gewis moeten geleverd worden, en het is de vraag, of dit voegzaam ware. Een boekhandelaar, die een merkwaardig handschrift van een beroemd man in handen krijgt, moge het gaarne uitgeven om de verzamelaars van 's mans werken te gerieven, maar men zal zoodanige onderneming van een geleerd lichaam niet verlangen noch verwachten. Zal die onderneming aanbevelenswaardig zijn, zoo moet zij eene dadelijke uitbreiding van het veld der wetenschap beoogen en ten gevolge kunnen hebben,

en dit durven wij van het werk, hoe vele juiste en scherpzinnige opmerkingen het ook bevatte, niet beweren.

Uwe Commissie, Mijne Heeren, is derhalven van oordeel, dat wij onzen ijverigen Secretaris onzen dank verschuldigd zijn, dat hij de verzameling van Werken en Handschriften, welke onze Akademie aan de edelmoedigheid der echtgenooten **KLINKERT** verschuldigd is, heeft verrijkt met dit merkwaardig en belangrijk handschrift; maar zij meent, dat noch het werkje zelf, noch de randteekeningen tot eene onmiddellijke uitgave kunnen leiden, maar alleen behooren aanbevolen te worden als zeer bruikbare bouwstoffen voor hem, die later de Nederlandsche Synonymen mocht willen bewerken. Bijaldien er echter onder de Leden onzer Afdeeling mochten gevonden worden, die van de Taal het vak hunner bepaalde studie maken, en bij voorkomende gelegenheid, b.v. wanneer er geene spoedvorderende onderwerpen van behandeling aan de orde zijn gesteld, op de omschrijving en opheldering van zinverwante woorden, door **BILDERDIJK** in dit handschrift gegeven, de aandacht der Afdeeling wilden vestigen, daardoor zoude, onzes inziens, menige belangrijke aanleiding kunnen ontstaan tot eene wisseling van denkbeelden, welke onze Vergadering meermalen zoo nuttig als aangenaam zal kunnen bezig houden, en waartoe die aantekeningen ook inderdaad bestemd schijnen te zijn geweest. Zoodanige behandeling zal' zonder twijfel er toe kunnen bijdragen, om onze schoone en rijke moedertaal beter en grondiger te doen kennen, en haar juist en treffend gebruik meer en meer te bevorderen.

J. VAN LENNEP.

M. DE VRIES.

H. J. KOENEN.

MEDEDEELING
VAN
EENIGE OPMERKINGEN
ONTRENT DE
WIJSBEGEERTE ALS WETENSCHAP.
DOOR
F. C. DE GREUVE.

Het mag wel vreemd schijnen, dat de vraag: of de Wijsbegeerte eene wetenschap zij? — die reeds honderden malen geopperd, onderzocht en met ja beantwoord is geworden, — nog telkens hernieuwd, en, wat nog vreemder schijnt, niet zelden, alleen op den naam van haar onderwerp af, als ongerijmd geen onderzoek wordt waardig gekeurd, als of het van zelf sprak, dat wijsbegeerte niets anders zijn kan dan een begeeren of een streven naar wijsheid.

En nu is het juist deze vraag, nog onlangs ontkennend beantwoord, welke mij aanleiding geeft om daaromtrent U eenige opmerkingen mede te deelen, die ik, daar ze voor U, hooggeachte Medeleden! voorzeker niets nieuws behelzen, wenschte beschouwd te zien als eene herinnering aan het U genegzaam bekende, en alleen daarom mededeel, omdat het zijne nuttigheid hebben kan, wanneer dergelijke onderwerpen ook hier soms besproken worden.

De vraag dus, die ik zoo beknopt mogelijk zal trachten te beantwoorden, — het ontbrekende aan Uw geheugen en oordeel overlatende, — is deze: of de Wijsbegeerte eene wetenschap zij?

Dat er wetenschappen zijn, behoeft waarlijk hier ter plaatse geen betoog, waar Vergaderingen gehouden worden eener Koninklijke Instelling, die den naam draagt van Akademie der Wetenschappen. Niet, dat wij, hare beoefenaars, ons zouden inbeelden, dat de onderscheiden vakken van kennis, welke tot onze of tot de andere Afdeeling behooren, als zoodanig wetenschappen zijn; maar wij geven er dien eer-naam aan, wanneer zij grondig beoefend en in geleidelijken samenhang tot een geheel geordend, d. i. wetenschappelijk behandeld worden; zonder ons alweêr in te beelden, dat door de wetenschappelijke behandeling dier vakken van kennis, deze nu reeds hunne hoogste volmaking als wetenschappen bereikt hebben. Voor zoo verre nu wijsbegeerte er in is, of, mogt het ons blijken dat de wijsbegeerte ook eene wetenschap is, grondstellingen of begrippen, aan deze ontleend, er in worden aangetroffen als hulpmiddelen, kunnen al zulke wetenschappen gezegd worden, wijsgeerig behandeld te zijn, en daarom ook bij verkorting wijsgeerige wetenschappen heeten; zoo als men ook wel eens gewoon is, vertoogen of verhandelingen van wetenschappelijken aard wijsgeerig te noemen. Streng genomen, kan men echter dit kenmerk niet aan elke wetenschappelijke behandeling toekennen, maar alleen voor zoo ver zij op wijsgeerigen grondslag steunt of ten minste wijsgeerige bouwstoffen bezigt. Wel verwacht men soms wijsgeerig met wetenschappelijk, alsof beiden hetzelfde beteekenden; maar was dit zoo, dan zou men immers ook kunnen zeggen: wetenschappelijke wetenschappen, of met andere woorden: wetenschap en wijsbegeerte zouden hetzelfde beteekenen.

Er moet dus iets bijkomen, zal een geheel van het een of ander studievak, als wetenschap, ook op eene wijsgeerige behandeling kunnen aanspraak maken. Dit kenmerk, wijsgeerig, ziet dus op iets, waaraan men den naam van wijsbegeerte geeft, onverschillig of men daaronder eene bijzon-

dere wetenschap als resultaat van ons streven naar wijsheid, of enkel en alleen die gemoedsgesteldheid des beoefenaars eener wetenschap verstaat, waarvan hij blijken geeft bij de behandeling zijner wetenschap, om door zijn onderzoek, zoo veel hem doenlijk is, de wijsheid deelachtig te worden. Is dat zoo, dan zou men te regt alle wetenschappen, wier beoefenaars voorzeker naar eene, overeenkomstig den aard van hun studievak, betrekkelijke wijsheid streven, wijsgeerig mogen noemen. Dat doen wij echter niet; maar, hoe uiteenlopend overigens de bepalingen van het begrip: wijsbegeerte, zijn mogen, onder wijsgeerige wetenschappen verstaat men vrij algemeen eene bepaalde soort van wetenschappen; en dien overeenkomstig gewaagt dan ook onze Instelling, en wel het allerlaatst, van wijsgeerige, te onderscheiden van alle andere wetenschappen.

Het komt er nu maar op aan te weten, wat dan toch eigenlijk bij uitstek wijsgeerige wetenschappen zijn. — Het woord *wijsbegeerte*, of liever *wijsgeerte*, overeenkomstig de woorden *wijsgeer*, *wijsgeerig*, (een woord, dit zij in 't voorbijgaan gezegd, dat, indien het eerst in de nu laatste jaren naar het Grieksch gesmeed was, bezwaarlijk bij sommige taalzuiveraars het burgerregt zea krijgen), dat woord, etymologisch beschouwd, geeft ons geene voldoende opheldering. Heeft de naam *wijsgeer* aan zekere bescheidenheid zijn ontstaan te danken, hij, die zulk eenen naam met dien van *wijze* verruilde, ging evenwel voort hetzelfde te doen, wat hij vóór het aannemen van dien naam begonnen was. Van daar, dat ten allen tijde volgens het algemeen spraakgebruik niet enkel *subjectief*, zoo als men dat verlangen en streven naar wijsheid pleegt te noemen, maar wel degelijk ook *objectief*, d. i. als vrucht van dat streven, de wijsbegeerte beschouwd is geworden, zoo dat aan dat onderzoek, waartoe zich wijsgeeren bij hun streven naar wijsheid bepalen, en aan de resultaten daarvan, als aan een zekere soort van

wetenschap, de naam van wijsbegeerte gegeven werd. Nu leert ons evenwel de Geschiedenis, en de werken der wijsgeeren zelve zijn daarvan sprekende getuigen, dat niet alle wijsgeeren hetzelfde zochten, dat bovendien de resultaten van hun onderzoek al zeer uiteenloopen, ofschoon geen deskundige er aan denkt om, wegens die verscheidenheid, aan dezen of genen beoefenaar van de wijsbegeerte als wetenschap den naam van wijsgeer te weigeren. Integendeel, bij al die verscheidenheid, ja zelfs bij verschil en tegenstrijdigheid in de uitkomsten van hun onderzoek blijft die naam hun in de Geschiedenis niet alleen gewaarborgd, maar zelfs latere wijsgeeren ontzeggen hunnen voorgangers, al wijken deze nog zoo zeer van hen af, geenszins dien naam; en zoo zien wij ons een ruim veld van wijsgeerige bespiegelingen geopend, welke, wetenschappelijk verbonden, een beeld ons voorhouden van de ontwikkeling der wijsbegeerte als wetenschap.

Er moet dus in de velerlei en soms tegenstrijdige stellingen, waartoe het uiteenlopend onderzoek, of het verschillend standpunt, waarop wijsgeeren zich plaatsen, aanleiding geeft, een zeker, een eigenaardig kenmerk zijn, waarnaar men regt heeft te oordeelen, dat zoo uiteenlopende punten van navorsching, zoo zeer van elkander afwijkende gevoelens, hierin overeenstemmen, dat zij wijsgeerig zijn, en dat zij daarom, elk op zijne wijs, aanspraak mogen maken op den naam van wijsbegeerte en wel als wetenschap. Zegt men: het filosoferen, het streven naar wijsheid is dat gemeenschappelijk kenmerk, dan zijn wij nog geen' stap verder gekomen. Immers, dat streven naar kennis en door kennis naar wijsheid, d. i. om door kennis in staat gesteld te worden, de beste middelen te kunnen kiezen ter bereiking van het beste doel, leert ons niet, welke soort van wijsheid hier bedoeld wordt, en nog veel minder, welke soort van kennis verkregen moet worden om

aan die zoo onbestemde wijsheid deel te kunnen nemen. 't Is waar, we hechten over 't algemeen aan dat woord *wijsheid* eene verheven beteekenis; maar het staat toch vast, dat naar de beteekenis, die wij aan *wijsheid* hechten, ook ons streven er naar zich zal rigten; en zoo kan ons alweêr slechts de beoefening der wijsgeerte zelve leeren, wat ten allen tijde, eenige uitzonderingen daargelaten, onder haren naam als wetenschap beschouwd is geworden.

Er moet dus een andere maatstaf zijn om te beoordeelen, wat dan toch eigenlijk wijsbegeerte wezen mag. Mij dunkt, tot maatstaf kan alleen dienen een algemeen erkende grondtrek, die in alle wijsgeerige pogingen doorstraalt, d. i. een hoofddenkbeeld, dat, bij alle uiteenloopende definitiën, die wijsgeeren zelve van wijsbegeerte geven, elken wijsgeer voor den geest zweeft bij het beoefenen zijner wetenschap. Zulk een hoofddenkbeeld kan wel door waarneming gewekt, maar door geene ervaring verworven worden, dan voor zoo ver wij daardoor tot een helderder begrip van het in ons nog duiuster besef van wijsheid in staat zijn te geraken. Liefde, zucht voor, streven naar wijsheid onderstelt wel, dat de wijsheid zelve nog niet in ons bezit is; maar wisten wij niet, wat wijsheid is, — en hoe konden wij dat weten zonder, ten minste, een voorsmaak van wijsheid, — hoe zouden wij er ons dan toe opgewekt kunnen voelen, om naar haar volle bezit te streven? — Zonder zulk een hoofddenkbeeld is het onmogelijk een bepaald doel zich voor te stellen; en zonder bepaald doel is er aan geen geregeld onderzoek of streven te denken. Maar daarom juist kan men ook vooraf geene volledige definitie van de wijsbegeerte als wetenschap geven. De wijsgeer vormt zich een beeld van die wetenschap, en tracht het te verwezenlijken; (wat meer zegt dan te verwerkelijken: dat beeld toch is werkelijk reeds in zijn bezit); en in zoo verre is ook de vrucht van zijn trachten — wetenschap. Eene volledige

definitie van de wijsbegeerte als wetenschap kan dan eerst gegeven worden, wanneer het beeld er van in de werkelijkheid volledig verwezenlijkt zal zijn. Ditzelfde geldt immers ook van andere wetenschappen. Geen natuurkundige b. v. twijfelt er aan, wat natuurkunde als wetenschap zij; het ideaal daarvan zweeft hem voor den geest, maar hij beeldt zich niet in, haar reeds volledig te hebben ontwikkeld; integendeel is hij er innig van doordrongen, tot de volledige ontwikkeling alleen het zijne gedeeltelijk te kunnen bijdragen. En toch zijn er, die daarom op de wijsbegeerte als wetenschap, misschien wel eens met verachting, zeker met medelijden nederzien, omdat de uitkomsten, door haar verkregen, meestal nog zoo *problematisch*, zoo *hypothetisch* zijn, en zij tot dus verre op geene algemeen erkende waarheid, op geene volledigheid, laat staan op volmaaktheid kan aanspraak maken. 't Zij verre van ons echter, dat wij om hare onvolkomenheid en gebreken de wijsbegeerte als wetenschap zouden miskennen; wij beweren zelfs integendeel, dat, al mogt het ook blijken dat hetgeen men wijsbegeerte noemt, niettegenstaande zij om den inhoud en den vorm harer kenvoorwerpen wegens den wetenschappelijken zamenhang, waarin deze gerangschikt zijn, den naam van wetenschap draagt, een hersenschim is, dan nog zulk een negatief resultaat te regt dien naam van wetenschap zou mogen voeren; maar dat men dan ook, door hetzelfde hoofddenkbeeld geleid, trachten moet of door wijziging, of door algeheele omwerking, een ander begrip te winnen van het doel, dat de met Rede begaafde mensch zich bij zijn streven naar wijsheid voorstelt. Bij geheele afwijking nogtans van de beteekenis, die ten allen tijde aan een bepaald studievak, en derhalve ook aan eene bepaalde wetenschap, hoe verschillend en soms tegenstrijdig zoowel in methode als resultaten, onder den naam van wijsbegeerte geheet werd, wijkt men tevens van de zaak zelve af, en zou dus beter

doen, meende men daarvoor iets anders in de plaats te moeten stellen, dit nieuwe met een anderen naam te bestempelen, ten einde alle misverstand voor te komen. Houden wij ons dus liever aan die beteekenis, welke de Geschiedenis zelve aan de hand geeft; niet aan definitiën van dezen of genen wijsgeer, maar aan datgene, waarin alle, of verre de meeste wijsgeeren het eens zijn, zoo als zulks blijkt uit de wijze zelve, waarop zij wijsgeerte beoefenen, hoe verschillend ook de methode, het standpunt en de uitkomsten huns onderzoeks zijn mogen.

De Geschiedenis nu leert ons, dat de wijsbegeerte, nadat de menschelijke geest in het streven naar kennis reeds vele pogingen gedaan had, om zich door na te denken van de gegrondheid zijner waarnemingen en daaruit opgezamelde kennis rekenschap te geven, en daardoor tot overtuiging van de gronden zijner kennis te geraken, zich van lieverlede ontwikkeld heeft als wetenschap, als de vrucht van een' zich van dit zijn streven bewusten geest als van een streven naar een helder inzicht en volledige kennis eener zoowel zinnelijke als geestelijke wereld. En uit dien hoofde werd de wijsbegeerte dan ook beschouwd als een eigenaardig studievak, dat zich niet tot de kennis van het afzonderlijke of van enkele voorwerpen beperkte, maar haar onderzoek tot de kennis van de algemeene beginselen der dingen uitstrekte, derhalve om geene eenzijdige bedoelingen, om geene bijoogmerken, maar om het hoofddoel alleen van 's menschen weten en willen, om het algemeene levensdoel des menschen zich bekommerde.

Men zou kunnen tegenwerpen, dat daaruit alleen volgt, dat de wijsbegeerte, als liefde voor en verlangen naar wijsheid, slechts als die aanleg in den mensch te beschouwen is, waardoor hij tot het onderzoek naar middelen en doel gedreven wordt en dat daarom vele wijsgeeren, en onder dezen inzonderheid PLATO, haar een streven naar wijsheid,

d. i. naar levenswijsheid, noemen. Wij hebben hiertegen niets hoegenaamd in te brengen; wij stemmen zelfs toe, dat philosophie, als men zich aan de letter houdt, geen stelsel van begrippen, ook geene wetenschap beteekent; maar, omdat daaronder een streven naar wijsheid verstaan wordt, en streven een ijdele klank zou zijn, als daarmede de daad niet gepaard ging, zoo volgt, dat zonder onderzoek op het gebied van menschelijke kennis, volstrekt geene wetenschappelijke kennis van wijsheid kan verkregen worden. Tot zulk eene kennis wordt een onvermoeid onderzoek vereischt naar de juistheid onzer begrippen, naar het verband en de overeenstemming onzer handelingen met de denkbeelden van het ware, goede en schoone, die zoowel uit den zinnelijken als uit den geestelijken aanleg van onzen geest als redelijk wezen door nadenken zich ontwikkelen en eene menigte begrippen doen ontstaan, waarvan wij ons rekenschap trachten te geven, door aan elk zijnen rang in het uitgestrekt gebied van onze, ten gevolge van waarnemingen door het zij uit- of inwendige ervaring opgezamelde en door bespiegeling gelouterde kennis, aan te wijzen, en ze aldus in zamenhang tot een geheel, tot een stelsel van begrippen te verbinden als vorm van eenen inhoud, waaraan men teregt gewoon is den naam van wetenschap te geven. En, hoe zou het ook denkbaar, hoe dus mogelijk zijn, zonder ontwikkeling van dien aanleg in ons de bekwaamheid en, wat meer zegt, de gewoonte ons eigen te maken, om voor ons leven het beste doel te kiezen, en ter bereiking van dat doel de beste middelen te vinden? Is nu de vrucht van zulk een streven ware wijsheid; dan moet ook de wijsbegeerte, die als een streven van uitnemenden aard, gelijk zij zich door eenige grondtrekken in de Geschiedenis onderscheidt van alle ander streven naar wijsheid, zelve wetenschap zijn, niet voor zoo ver wij haar enkel als aanleg beschouwen, maar

zoo als wij haar als dien aanleg ontwikkelende in de werken der wijsgeeren ontdekken.

Men is het vrij algemeen eens, dat de wijsbegeerte, ondersteld dat zij wetenschap is, zich ook in bijzondere wetenschappen splitst, die men dan, ter onderscheiding van alle andere, wijsgeerige wetenschappen noemt. In alle deze moet dan het grondkenmerk der wijsbegeerte als wetenschap te ontdekken zijn, zoodat eigenlijk die splitsing afhangt van de bijzondere soorten van kenvoorwerpen, waaromtrent men naar wijsheid, en dus in de eerste plaats naar wijsgeerige overtuiging streeft. De oudste wijsgeeren kenden die splitsing nog niet, en toch liep hun onderzoek over dezelfde stof, waartoe het zich achtereenvolgend altoos bleef bepalen. Wijsgeeren streefden steeds, elk op zijn standpunt, naar grondige kennis der natuur, en, ofschoon tot die natuur ook de mensch behoort, naar grondige kennis van het menschelijke wezen. Maar ziet hier nu juist het eigenaardige; waardoor van natuur- en menschkunde als empirische wetenschappen zich de wijsgeerige navorsching van natuur en mensch onderscheidt, zonder zich van gene af te scheiden: niet alle kennis aangaande de natuur, gelijk deze zich in hare ontelbare verschijnselen ons kenbaar maakt, niet de kennis van den mensch, zoo als hij zich plaatselijk en tijdelijk vertoont in het dagelijksche leven, in huisgezinnen, in staten en bij onderscheiden volken, ofschoon ook deze twee soorten van kennis het hare bijdragen om tot wijsgeerige kennis te geraken, maken het eigenlijk onderwerp der wijsbegeerte uit; men beschouwde haar als, en ze mag ook nu nog gehouden worden voor de wetenschap omtrent Goddelijke en menschelijke dingen, d. i. omtrent hun wezen en waarheid; want, voegde men er bij: ze is tevens wetenschap der oorzaken van die dingen. Hiertoe was het dus niet genoeg, die dingen zinnelijk waar te nemen, en op

eene door waarneming verkregen ervaring een stelsel te bouwen van, zoo lang geene nieuwe waarnemingen het stelsel omverwierpen, vooronderstelde algemeene wetten en regelen, waarnaar zich alle natuurverschijnselen lieten verklaren; of de uit de gemoedsgesteldheid en levenswijze der menschen geputte opmerkingen omtrent hun aanleg en aard, neigingen, driften, en zoo wel zinnelijke als geestelijke vatbaarheden, tot levensregel te doen strekken; maar men wilde zich bovendien rekenschap geven van al hetgeen als zijnde of bestaande aan onze waarneming zich opdringt, d. i. rekenschap van de begrijpelijkheid aller aanschouwingen en voorstellingen van de natuurlijke en daarom Goddelijke, en van de menschelijke dingen, die, als zoo vele verschijnselen wel de zinnen overtuigden van hunne tegenwoordigheid, maar waarvan het wezen en de ware oorzaken zich geenszins zinnelijk lieten waarnemen.

Hoe verschillend dan ook de vraagstukken zijn, waarmee zich onderscheiden beoefenaars der wijsbegeerte onledig hielden, en ofschoon er nu eens grooter, dan weêr kleiner omvang van stof aan de wijsbegeerte toegekend werd, — hierin bestond en bestaat nog het gemeenschappelijk kenmerk, waardoor wijsgeeren in het naauwste verband tot elkander staan, dat zij, niet op gezag van anderen, zelfs niet op gezag der ervaring, maar door nasporing en bespiegeling onvermoeid met de hoogste geestinspanning, krachtens hun redelijken aanleg, bij ontwikkeling daarvan, op het gezag hunner Rede naar inzicht van het onveranderlijke, noodzakelijke en algemeene, d. i. naar het bezit van wijsgeerige waarheid streven. Dit is zóó waar, dat zij zelfs, die van geene andere dan empirische wijsbegeerte willen weten, toeh bij hun wetenschappelijk onderzoek de ervaring overschrijden door algemeene en noodzakelijke waarheden te erkennen. Maar, al verheft zich de wijsbegeerte boven de ervaring, ze ziet er evenwel niet met minachting op neder;

integendeel, zij is het, die de grenzen der ervaring aanwijst en aan hare uitspraken klem geeft; zij is de ervaringswetenschappen behulpzaam en bevordert de ontwikkeling daarvan, omdat door haar alleen de juistheid dier algemeene begrippen, waarvan zulke wetenschappen zich bedienen, bijv. van *kracht*, *beweging*, *wet*, *pligt*, enz. bepaald kan worden. Maar wederkeerig roept zij ook de hulp der ervaring in, of beter gezegd: zij vangt aan met ervaring, en vervolgens is het haar taak, de begrippen, die men aan de ervaringsverschijnselen hecht, te toetsen, nauwkeurig te onderscheiden en in overeenstemming met Verstand en Rede te brengen. Zelfs het gezag op getuigenis van anderen verwerpt zij niet, maar onderwerpt er zich niet aan dan met volle overtuiging van de waarheid der op gezag berustende leerstellingen, waardoor deze voor haar ophouden leerstellingen te zijn. Zij stelt hoogen prijs op positieve wetten en op positieve of, wil men, zoogenaamde exacte wetenschappen; maar, dewijl zij als kiem reeds in den menschelijken geest besloten ligt, kan zij wel in hare ontwikkeling zich voeden met de haar omringende vruchten, door zinnelijke waarneming en verstandig opmerken, waarnit ervaring ontstaat, verkregen, maar blijft haren oorsprong getrouw, en wat zij in haren kring opneemt, moet eerst onder den invloed des geestes, uit wien zij zelve stamt, eene geestelijke gedaante hebben aangenomen. Zoo draagt dan de wijsbegeerte in waarheid den eernaam, die haar toekomt, over welke problemen haar onderzoek zich uitstrekke, — den naam van wetenschap, en wel van bespiegelende wetenschap, niet te verwarren met theoretische, die zoo wel als de zoogenoemde practische wetenschap alleen tot de wijsbegeerte behoort, voor zoo verre in beiden bespiegeling de grondtoon is.

Maar valt er dan niet veel weg uit het gebied der wijsbegeerte, waartoe het doorgaans gerekend wordt, bijaldien

haar kenmerk bespiegeling is? Buiten twijfel. En toch kan het er toe gebragt worden, door het aan den toets der bespiegeling te onderwerpen, of door het tot een voorwerp van bespiegeling te verheffen. In het eerste geval zou men regt hebben eene aldus behandelde wetenschap wijsgeerig te heeten; in 't laatste geval maakt zulk een voorwerp van onderzoek een wezenlijk deel uit van de ééne grondwetenschap, wijsbegeerte, die daarom grondwetenschap is, omdat zij de gegrondheid der begrippen, waarvan zich andere wetenschappen tot haren opbouw bedienen, opspoort; hunne beteekenis naar den aard der voorwerpen, die zij vertagenwoordigen, wijzigt; of wel het zegel hecht aan hunne waarheid als overeenstemmende met andere reeds erkende waarheden. Geene echte kritiek van grondbeginselen, op welk wetenschappelijk gebied het zij, is zonder wijsbegeerte mogelijk.

Niet alleen onze empirische kennis van de natuur, als mede de kennis van ons zelve als zinnelijke, denkende, willende wezens, blijft onveranderlijk dezelfde, al weten wij de gronden daarvan niet aan te wijzen; maar ook de kennis van de wetten, waaraan ons verstand bij het denken gebonden is, en van de onvermijdelijke voorwaarden, waaraan de kennisneming van ons eigen ik, van geheel onze inwendige natuur, onderworpen is, kan slechts feitelijk door waarnemingen verkregen worden, die de bestanddeelen onzer ervaring uitmaken. Maar er is tevens in ons eene behoefte aan weten, een streven der Rede naar de kennis der redenen van al zulke feiten, die wij uit- of inwendig zinnelijk waarnemen; en het is de taak der wijsbegeerte, haar door die zelfde Rede opgedragen, om de waarheid, d. i. de overeenstemming van het werkelijk waargenomene met de begrippen, waaronder wij het denken, overeenkomstig de ons inwonende denkbeelden aangaande mogelijkheid en noodwendigheid te ontdekken. Deze waarheid voldoet, bevredigt

den geest niet, zoolang hij slechts hare betrekkelijke waarde inziet: hij wil hare noodwendigheid, haar als absolute waarheid doorgronden; en, al is de wijsbegeerte daarin tot nu toe te kort geschoten, zij rust niet, maar tracht zich, niet zoo zeer extensief als wel intensief, telkens meer te volmaken als wetenschap. Want zij heeft behoefte aan wijsheid; en daarnaar begeerig en dus strevende naar volmaakt, dat heet toch menschelijk volmaakt, weten, giet zij niet, maar onderstelt, overtuigd van de onmogelijkheid aan eene daarmee strijdige onderstelling waarheid toe te kennen, het bestaan van zulk eene absolute waarheid, welke niet gedacht kan worden zonder een absoluten grond van hare werkelijkheid te erkennen.

De enkele voorwerpen, die wij waarnemen, nemen wij als zoodanig in ons op, en houden ze op gezag onzer zinnelijke natuur voor waar, zoo als zij ons verschijnen, zonder ze in dit opzigt te kunnen begrijpen; even zoo is het met de ons inwonende magt om in het bijzondere het algemeene, in het eindige het oneindige als grond en oorzaak geestelijk te beseffen, welk besef wij bij ernstig nadenken immers ook in ons zelve waarnemen. Ook haar, als waargenomen feit, begrijpen wij niet; maar daarom tracht de naar wijsheid in weten en doen strevende wijsgeer het verband van het zinnelijke en geestelijke te begrijpen; en, voor zoo ver hij het begrijpt, door verschil en overeenstemming, orde en samenhang er in op te merken, verwerft hij zich een rijkdom van begrippen, die, tot een geheel, niet zinnelijk maar geestelijk verbonden, juist die wetenschap vormen, welke wij niet aarzelen wijsbegeerte bij uitnemendheid te noemen.

F. C. DE GREUVE.

OVER DE
TABULAE EUGUBINAE,

NAAR AANLEIDING VAN DE BEDENKINGEN

VAN DEN HEER

L. J. F. JANSSEN,

DOOR

A. RUTGERS.

Toen ik voor eenige jaren te Leyden in eene letterkundige vereeniging, waartoe ook de Heer JANSSEN behoorde, de onechtheid van de Tabulae Eugubinae op de u bekende gronden, beweerde, zijn mijne argumenten door niemand bestreden. Toch kwam ik er noode toe om die mededeeling hier te herhalen, en heb lang geaarzeld eer ik tot den druk konde besluiten, zooals het Bestuur dezer Akademie zich zal herinneren. Ik vreesde voor een letterstrijd; niet om den strijd op zich zelven, ofschoon ook die mij hoogst onaangenaam is, maar omdat een letterstrijd veelal in persoonlijke veete ontaardt en dikwijls, althans van ééne zijde, zonder humaniteit en bescheidenheid gevoerd wordt. Had ik toen geweten dat men slechts op den afdruk mijner mededeeling wachtte om mij met hevigheid aan te vallen, ik had voorwaar gezwegen.

Nu doet het mij leed voor den Heer J. dat zijne bedenkingen tegen mijn betoog, zooals hij het noemt, zijn voorgedragen in eene vergadering dezer Akademie, waarin ik

om het onverwacht afsterven van mijn geachten Schoonvader niet tegenwoordig konde zijn. Het spijt mij om zientwil, dat men terstond tot den druk dier Bedenkingen besloten heeft en dat hij mij die vóór den afdruk niet heeft laten inzien. Na mijne aanmerkingen gehoord te hebben zoude hij, ik ben er zeker van, zijn stuk niet zóó hebben laten drukken.

Ik draag nu kennis van die bedenkingen sedert laatstleden Donderdag en heb in dien tusschentijd slechts weinige uren tot mijne vrije beschikking gehad. Het kan dus van mij niet verwacht worden, dat ik thans alle bedenkingen zoude toetsen. Ik zoude dan althans te uitgebreid geworden zijn. Met uw verlof zal ik dus in eene volgende vergadering de bedenkingen, tegen mijne uitwendige gronden ingebracht, overwegen en mij nu bepalen tot hetgeen tegen mijne innerlijke bewijzen van onechtheid is in het midden gebragt.

De Heer J, begint daarmede in den voorlaatsten regel van bl. 45 en zegt:

Het bewijs tegen de onechtheid der tabulae uit de samenstelling van het alphabet ontleend, is aldus omschreven: „Het alphabet is zoo vermengd en eigendunkelijk, „en bevat zoodanig zonder noodzaak uitgedachte karakters, dat zulks een vast bewijs is voor de onechtheid” (bl. 248).

Ofschoon de Heer J. deze woorden als de mijne opgeeft en ze door aanhalingsteekenen als zoodanig gekenmerkt worden, moet ik toch verklaren dat zij de mijne niet zijn en dat ik den inhoud van de mij toegeschrevene woorden voor onwaar houde. Er bestaan immers niet weinige vermengde alphabetten en ook dezulken waaraan eigendunkelijk arbitraire karakters zijn toegevoegd. Neen! daarin ligt volgens mijne mededeeling geen vast bewijs voor de onechtheid. Maar door mij was gezegd, bl. 249:

„Daar dit vermengde alphabet, zoover men oordeelen kan, niet in Italië in zwang is geweest, en de eigen- „dunkelijk *zonder noodzaak* uitgedachte karakters in „strijd zijn met den oorsprong en den aard van dit „letterschrift, schijnt mij dit een vast bewijs te zijn voor „deszelfs onechtheid.”

De historische en palaeographische bewijsgronden voor de onechtheid worden in de aanhaling verzwegen. Ik acht dit niet billijk. Eene redenering wordt mij toegeschreven, die ik onwaar en verwerpelijk oordeel. Ik acht dit niet betamelijk.

De Heer J. zegt verder:

Het betoog begint met het bericht dat „het alphabet „der tabulae vooreerst bestaat uit Umbrische letters, waar- „aan 5 niet Umbrische maar Etrurische zijn toegevoegd.” Het omgekeerde is naar wij meenen de waarheid: „het „alphabet der tafels bestaat uit Etruskische letters waar- „aan 5 niet Etruskische zijn toegevoegd.” Reeds van voren bevreemdt het eenigzins dat de Heer R. beweert dat het alphabet der tafels uit Umbrische letters bestaat, enz.

De aanhaling van mijne woorden is alweder onjuist. Het bepalend lidwoord is weggelaten. Hoeveel dit verschilt, blijkt, wanneer men het in de omzetting van den Heer J. eens plaatste. Het ware ongerijmd om te zeggen: het alphabet bestaat uit de Etruskische letters; want verscheiden Etrurische letterteekens komen op de tafels nimmer voor.

Het is verder niet billijk, als hij zegt: dat ik dit *berigt*, en dat mijne *bewering* reeds a priori bevreemdend is, omdat enz. Het gevoelen door mij eenvoudig medegedeeld, is het thans algemeen aangenomen gevoelen der beroemdste palaeographen, terwijl het gevoelen van den Heer J., dat vroeger door velen werd gevolgd, nu na nader onderzoek algemeen verworpen wordt. Daar de Heer J. met regt veel

hecht aan getuigenissen van **LEPSIUS**, zal ik dezen laten spreken.

In zijne *Dissertatio de Tab. Eug.*, pag. 80, drukt hij zich op deze wijze uit:

Praemittamus igitur Umbrice scriptas tabulas, in quibus aliae literae, — quippe quae Umbris videntur peculiares fuisse, omnino nullam admittunt comparationem, aliae — in Etruscis tum antiquissimis tum recentissimis monumentis, formis prorsus iisdem conspiciuntur, aliae denique diversis quidem formis exhibitae sunt, iis tamen incertis, cui quaeque aetati tribuenda sit.

Had de Heer J. deze dissertatie, die hij blijkens het naschrift toen nog niet kende, gelezen, hij zoude zich waarschijnlijk anders hebben uitgedrukt.

In zijne *Inscript. Umbricae* zegt **LEPSIUS**, pag. 49, naar aanleiding van eene kleine Umbrische inscriptie.

Quam igitur causam habuerint illi viri docti, cur Etruscam suspicarentur inscriptionem esse in statua Umbrica, nescimus; nisi forte eandem, qua alii plurimi permoti sunt ut tabulas Eugubinas Etruscas esse crederent, scilicet quod literae Umbricae non multum differrent a literis Etruscis. Novimus vero hodie literaturam Etruscam paulo melius etc.

Breeder wordt dit door **LEPSIUS** uiteengezet, pag. 136—157.

Hoe de Heer J. verder heeft kunnen schrijven dat het ieder in de oogen moet vallen, dat 17 letters van het alphabet der tafels volkomen gelijk zijn aan Etruskische, verklaar ik niet te begrijpen. Eenige dezer 17 letters zijn volkomen gelijk, maar het zijn dan ook Umbrische of andere Oud-Italische of Grieksche. De oorzaak is ook openbaar. Al deze alphabetten hebben een gemeenschappelijke oorsprong. — Anderen daarentegen der 17 zijn bepaald verschillend. Van de *m* en *n* zegt b. v. **LEPSIUS** en

de zaak is klaarblijkelijk: literae *m* et *n* formas exhibent, quae Umbris peculiares sunt et nunquam ab Etruscis adhibitae neque in antiquioribus neque in recentioribus inscriptionibus. Van de Etrurische K (C) zegt de Heer J., p. 50, te regt, dat zij hier niet voorkomt. Waar komt op de tafels de *th* en in het algemeen één der Etrurische aspiratae of de Etrurische digamma voor? Waar is op de tafels de Etrurische S, en daarentegen waar komt in het Etruskisch de scherpe *s* of *c* der tabulae voor? Ik behoef dit intusschen niet verder te ontwikkelen. Indien de Heer J. gelijk heeft, dat het alphabet vermengd is uit Etruskische, Oskische en andere letterteekens, dan blijft mijne gevolgtrekking van kracht, zoolang het onbetwist is, dat dit vermengd alphabet nergens in Italië in zwang is geweest. Zij blijft in volle kracht, indien LÆPSIUS en andere beroemde palaeographen gelijk hebben dat met het Umbrisch vermengd zijn, Etruskische, Oskische en andere letterteekens.

De Heer J. zegt een weinig later ten opzichte van de niet Etruskische letters, die hieraan worden toegevoegd:

Voorts nog *drie* letterteekens (de Heer R. geeft er *zes* op) die als „geheel arbitrair en in geen ander letterteekenschrift voorkomende” bestempeld worden.

De aanhaling mijner woorden is niet naar waarheid. *Voor* eerst geeft ik er niet *zes* maar *zeven* op. Het zevende letterteeken, V in plaats van eene *m*, mogt moeilijk om te verklaren zijn, men had het toch niet moeten verzwijgen. *Ten* tweede, en deze verandering mijner woorden is van erger aard, te meer omdat zij twee regels later weder voorkomt en nog eens in het midden der volgende bladzijde herhaald wordt, mijne woorden worden zoo verminkt, dat zij eene grove dwaling bevatten, en daarna wordt mijne onkunde door een gunstig onderrigt te regt gewezen. Ik kan den Heer J. verzekeren dat ik sedert lang de Grieksche *l* en *r* kende

en dat mijn gevoelen niet uit die onkunde voortspoot.

Ik had *niet* gezegd, dat deze letterteekens in geen ander letterschrift voorkomen. Uit mijnen volzin is het voornaamste woord weggelaten, dat ik *dáá*rom met twee accenten voorzien had, opdat de klem en nadruk daarop vallen mogt. Ik had gezegd dat deze teekens *zóó* in geen ander letterschrift voorkomen, b. v. de Grieksche *l* en de Latijnsche *v* beide in plaats van de *m* enz. Dat de Heer J. tot driemaal toe mijne woorden verkeerd aanhaalt en *tegen die verkeerde aanhaling argumenteert*, acht ik niet billijk.

Hij gaat toch voort:

Het eerste dier drie, gelijk het heet „arbitraire en in „geen ander letterschrift voorkomende,” letterteekens is de grieksche (en ook phoenicische) *r* enz.

Ik kende die Grieksche en ook Phoenicische *r*; maar daar dit teeken op deze tafels *niet* gebruikt wordt als *r*, maar volgens LEPsius in plaats van *drie* andere teekens, als *rs* of als *d* of als *l*, meen ik met regt te zeggen dat dit arbitrair is en *zóó* in geen ander letterschrift voorkomt.

Van het tweede dier letterteekens erkent de Heer J. dat het in geen ander letterschrift voorkomt. Dat een onderst te boven geschreven Grieksche *r* voor een scherpe *s* of *c* gebruikt wordt, schijnt mij ook tamelijk arbitrair.

Het derde dier letterteekens, zegt de Heer J., is gelijk aan de Grieksche *l*, door LEPsius en anderen voor eene abusief als onvolledig gebeitelde *m* (*M*) gehouden. Die vorm wordt dus aan een abuis toegeschreven. Dit is geheel onwaarschijnlijk. Die door den Heer J. opgegeven vorm van de *m* komt op deze tafels niet voor, maar eene geheel andere (*M*) waarbij die vergissing niet konde plaats vinden. Daarenboven dit letterteeken komt niet maar enkele keeren voor, maar vrij dikwijls en meestal in woorden, die anders op het eerste gezigt zouden verstaan zijn: b. v. de vierde letter in *primo*, (daar later *iterum* en *tertio* volgt,

is de lezing niet onzeker) de derde letter in *numerus, pompa* enz., de tweede in *emantur* enz. Dat een graveur zich zoo dikwijls in eene en dezelfde letter vergist, als hier het geval is, acht ik niet waarschijnlijk. In allen gevalle had ik regt om te zeggen, dat dit letterteeken zóó in geen ander letterschrift voorkomt.

(Indien dat teeken ook voor de *o*, en met geringe wijziging in Oekische opschriften voor *p* konde doorgaan, zooals de Heer J. wil, dan ware het met de palaeographie gedaan. Bij nader inzien zal dit door hem zelve worden veranderd of gewijzigd.)

Dat overigens voor *m* ook als letterteeken *V* voorkomt, hetgeen arbitrair en zonder voorbeeld is, wordt mets tilzwijgen voorbij gegaan.

De afwijkende vorm van drie andere letterteekens wordt toegeschreven aan overhaasting, althans aan abuis van den graveur. Als ik deze dikwijls herhaalde abuizen als zoodanig laat gelden (en van het laatste letterteeken kan ik dit naauwelijks voor een oogenblik toegeven) en mij bepaal tot de vier vroeger besprokene, dan behoudt nog mijn argument genoegzame kracht. Daar de eigendunkelijke *zonder noodzaak* uitgedachte karakters in strijd zijn met den oorsprong en den aard van dit letterschrift, schijnt mij dit (met het voorgaande vereenigd) een vast bewijs te zijn voor deszelfs onechtheid.

De auteur gaat vervolgens tot mijn eerste argument over, nl. de duisterheid en verwarring van het schrift dezer tafels en zegt bl. 48:

Wat de *duisterheid* betreft, deze zal, naar wij hopen, door onze voorgaande opmerkingen merkelyk verminderd zijn.

Of de duisterheid van het schrift met al die door den Heer J. aangenomen abuizen van den graveur merkelyk

verminderd is, laat ik op zijne plaats; maar de redenering is hier niet opregt.

Waar is door mij gesproken van die duisterheid? Heb ik die behandeld of genoemd in het tot hiertoe alleen besprokene tweede argument? Neen voorwaar, maar in het eerste, waarover de Heer J. tot hiertoe nog geen enkel woord gezegd heeft. Daar is nog geen enkel punt ter sprake geweest, waaruit ik de duisterheid van het alfabet afleidde. Hij heeft dus nog geen recht om met die periode de duisterheid als merklijk verminderd te beschouwen. Het is eene klaarblijkelijke zelfmisleiding.

Hij spreekt verder van de verwisseling der mediae en tennes, die, zooals ik verklaard had, ook door anderen was opgemerkt. Het geldt hier niet maar een hier en daar willekeurig gebruik van sommige letters, maar eene doorgaande en toch niet standvastige verwisseling van mediae en tennes. Nullum discrimen factum est inter medias en tennes, zegt GROENEEND op de voorheen door mij aangehaalde plaats. Dat er dan nog, gelijk de Heer J. zegt, de mogelijkheid, de voorstelbaarheid overachiet, dat veel van die verwisseling behoort op rekening te komen van de onnaauwkeurigheid of onkunde van den eersten steller of van den graveur of wel van den dicteerder der opschriften — is mij onbegrijpelijk. Die arbitraire verwisseling gaat op dezelfde wijze door alle tabulae henen.

De Heer J. gaat voort:

Tot opheldering een enkel voorbeeld, hetzelfde dat door den Heer R. tot staving van de verwisseling van mediae en tennes is aangevoerd.

Ik moet alweder hiertegen opkomen. De Heer J. is ongelukkig in zijne aanhalingen. Het is niet zoo. Door mij is geen enkel voorbeeld aangevoerd tot staving van eene zoo algemeen erkende zaak. Ik heb slechts op de zoo

even. aangehaalde plaats van GROTEFEND verwezen, waar men eenige voorbeelden vinden kan, die overigens in elken regel van iedere tafel zijn aan te treffen.

Alleen heb ik het in de aanteekening vreemd genoemd, dat de auteur dit ook in eigen namen en in dagelijksche woorden volkiesd. Hij had toch kunnen berekenen dat men hierdoor zijne kunstgreep ligt zou kunnen ontdekken.

Het aannemen van dialectisch verschil tusschen den steller en graveur van het opschrift en het voorbeeld van een Duitscher uit Hessenland, die de orthographie niet geleerd heeft maar zijne spreektaal schrijft, past niet op deze tafels. Ongetwijfeld, zegt men, zal deze in plaats van mediae tennes stellen in de opgegevene woorden. Dit eens toegegeven, — hij zal dan toch niet dezelfde woorden nu eens met mediae dan weder met tennes schrijven en deze verwarring doorgaande volhouden.

Indien overigens die verwarring aan onkunde of abuizen is toe te schrijven, zij blijft daarom toch bestaan en maakt dit schrift uiterst moeilijk te lezen.

Aan den voet van bl. 48 lezen wij:

Eindelijk kan ik ook mijne toestemming niet geven aan eenige voorbeelden, door den Heer R. voor het „verward gebruik” van letters aangevoerd. Hij heeft namelijk beweerd dat de letter *t* in vier verschillende vormen zou voorkomen enz.

Het doet mij leed dat de Heer J. mij wederom in deze aanhaling tweemaal te kort doet en mijne woorden niet naar waarheid citeert.

Vooraf merk ik aan dat ik bl. 246 eerst elf voorbeelden opgeef van verschillende lettervormen, die op zich zelve reeds bewijzen wat ik bewijzen wilde. Konde de Heer J. niets daartegen inbrengen, dan ware het edelmoedig geweest dit te erkennen. Het is niet billijk die te ignoreren.

Wat de aanhaling zelve betreft. Ik heb die vier vormen van de *t* niet aangehaald, zooals de Heer J. schrijft, om het „verward gebruik” van letters te bewijzen. Ik heb ze alleen aangevoerd om den *rijkdom* van dit letterschrift te doen uitkomen, tegenover de *armoede*, die zich elders daarin vertoont. Het doet mij leed, dat mijne woorden zoo verkeerd zijn uitgelegd.

Ten tweede, laat hij uit mijne aanhaling eenige voorname woorden weg. Ik had gezegd dat de *t* ook op dezelfde tafels (b. v. II. 1, 2 en 3, 4 enz.) in verschillende vormen voorkomt. Die woorden zijn van groot belang; want daaruit volgt dat de verschillende schrijfwijze geen grond oplevert om aan verschillendetijdperken te denken, gelijk hij vervolgens doet. Het behoefde geen bewijs, dat de letters bij de Grieken veranderd zijn. Bij alle volken, in ieder letterschrift is dit het geval. Maar als de verschillende vormen op eene en dezelfde tafel voorkomen, mag men daaraan niet meer denken. De laatste van deze teekens (©) wordt, gelijk ook het verschil in de schrijfwijze van de Umbrische *z* en de *k* aan den graveur toegeschreven, die al zeer veel voor zijne rekening krijgt. Ik wil dit nu niet tegenspreken, ofschoon ik het bij de *z* niet waarschijnlijk acht.

En nu maakt de Heer J. het besluit op.

Dit schijnt mij zeer overhaast te zijn. Er is nog niets gesproken over de door mij opgemerkte weglating van letters in het midden der woorden, over de arbitraire afkapping op het einde der woorden, over de eigendunkelijke verlenging der woorden, over de verwisseling der vokalen enz. Verzwijgen is geen wederleggen. Van eene andere zijde blijkt dit ook overhaast te zijn. De Heer J. heeft de verwarring in het schrift, die in elken regel herhaald wordt, vooral aan den graveur toegeschreven. Ik kan dat begrijpen, als men stelt dat één graveur alle tafels geschreven heeft; maar de

Heer J. beweert, dat de tafels in verschillende eeuwen door verschillende menschen gegraveerd zijn. Hoe zijn die er toe gekomen, om nu allen juist dezelfde abuizen te maken; dezelfde letterverwisselingen, dezelfde vreemde letterteekens te gebruiken, en in die fouten altijd hetzelfde karakter te behouden. Eer het besluit werd opgemaakt, had dit moeten worden opgehelderd.

En nu het besluit zelf, pag. 50.

Wij meenen, zegt de Heer J., hieruit het besluit te mogen opmaken, dat het alphabet der tabulae de beschuldigingen niet verdient, die er door den Heer R. tegen zijn ingebracht, en dat zijne gronden, uit het alphabe tegen de echtheid der tabulae aangevoerd, niet als afdoende kunnen beschouwd worden.

Ik moet den Heer J. zelve vragen: is dat een billijk besluit? Mijn eerste argument heet nu wederlegd. — De hoofdzaak daarin is echter nog niet eens ter sprake geweest. Ik bedoel de armoede en den rijkdom van dit alphabet: zie pag. 246, reg. 13—23 en 247 reg. 5—17.

Mijn tweede argument is nog onbestreden; want de woorden waar het eigenlijk op aankwam, had hij over het hoofd gezien, gelijk ik heb aangetoond.

Mijn derde bewijs, bestaande in punten waarin de toeleg om te mystificeren zich verraadt, pag. 249 en 250, is met geen enkel woord besproken.

Is dit dan een billijk besluit?

Hiermede ben ik ten einde. Ik heb aangewezen dat de hoofdpunten onaangeroerd zijn, en dat ik slechts op punten meestal van ondergeschikt belang ben bestreden. Ik heb aangetoond dat mijne woorden, zoo dikwijls zij geciteerd werden, altijd onjuist werden aangehaald. Het doet mij

leed, dat ik zulke oppositie heb moeten ondervinden. Ik had dit van den Heer J. niet verwacht. Zoo er tegenspraak kwam, had ik gehoopt, dat ik daarin aanleiding zou gevonden hebben tot meerdere toelichting. Ik had mij niet voorgesteld hen te zullen overtuigen die tot hiertoe de echtheid dezer stukken voorondersteld hebben; maar zoodanige tegenspraak toch niet verwacht.

Mijne mededeeling was geene losse invallende gedachte. Voor 30 jaren reeds vond ik de hoofdzaak, voor weinige jaren heb ik dat nader uitgewerkt en nu weder nagezien. Te meer meende ik mij zelven verplicht te zijn tot eene korte verdediging, en hoop bij eene volgende vergadering, met uw verlot, de Bedenkingen van den Heer J. tegen het andere deel mijner nasporingen wat nader toe te lichten, omdat mijne mededeeling daarin zoo mogelijk nog grover wordt mishandeld.

OVER DE
TABULAE EUGUBINAE,

NAAR AANLEIDING VAN DE BEDENKINGEN

VAN DEN HEER

L. J. F. JANSSEN.

DOOR

A. RUTGERS.

(Vervolg en slot van bladz. 114).

Toen ik in de voorgaande vergadering de Bedenkingen van den Heer JANSSEN toelichtte, heb ik mij tot de inwendige gronden tegen de echtheid der Tabulae Eugubinae moeten bepalen, uithoofde van de korthed des tijds, waarin ik mijne toelichting moest op papier brengen. De onaangename verplichting rust nu nog op mij, om het eerste gedeelte van den aanval, door den Heer J. op mij gedaan, te doorloopen en zooveel noodig is te weerleggen.

Eene eerste en algemeene bedenking tegen mijne inleiding is deze, op bl. 25, dat mijn aanval met strategisch beleid geregeld is, zoodat mijne inleidende aanmerkingen voorposten zijn, enz.

Ik moet die insinuatie, met de gevolgtrekkingen die daaruit kunnen worden afgeleid, afweren. In mijne inleiding worden vier punten besproken, die ik alle behandelen moest, en die in geene andere orde of regel geplaatst kunnen worden, tenzij men opzettelijk tegen orde en regel

zondigen wil. Het eerst heb ik opgegeven, over welke denkstukken ik handelde; ten tweede over hare uitgaven; ten derde over de pogingen tot verklaring daarvan en ten vierde over de veelvuldige verdichting van dergelijke stukken in de 15^e eeuw, die het noodzakelijk maken dat men opzettelijk de oudheid en echtheid dezer tabulae onderzoekt, hetgeen nog niemand deed.

Waarom wordt nu *strategisch beleid* genoemd, wat niet anders dan logische orde is? Waarom moeten deze vier punten, wier vermelding niet vermeden konde worden, den ongepasten en door niets gemotiveerden naam van *voorposten* dragen? Mijns inziens zijn zulke qualificatiën niet betamelijk.

Nog erger is eene tweede en algemeene aanmerking op mijne inleiding. Op bl. 25 van de Bedenkingen lees ik, dat mijne voorposten, mijne inleidende opmerkingen, tot taak hebben om *wantrouwen* tegen de echtheid op te wekken; op bl. 26, dat er nog niet veel van die tafels ontcijferd is, zal zeker niet te veel *wantrouwen* tegen hare echtheid mogen opwekken; op bl. 27, een anderen grond van *wantrouwen* ontleent de Heer R. hieruit enz.; op bl. 28, deze inscriptiën mogen dus niet aangevoerd worden om *wantrouwen* op te wekken; en een weinig later op dezelfde bladzijde, tot opwekking van *wantrouwen* wordt voorts nog aangevoerd enz.

Ik kan opregt verklaren, dat mijne bedoeling niet geweest is, om door mijne inleidende opmerkingen *wantrouwen* op te wekken. Het op bl. 28 vermeldte is alleen gezegd om aan te toonen, dat een opzettelijk onderzoek naar de echtheid dezer tabulae vereischt wordt; de andere der door den Heer J. bedoelde plaatsen vermelden alleen historische feiten, waaruit niets tegen de echtheid door mij wordt afgeleid.

Deze beschuldigingen van den Heer J. raken niet mijn

stuk, maar mijne bedoelingen. Ik acht het gebruik van zulke uitdrukkingen niet betamelijk en die stellige uitspraken omtrent mijne nergens geopenbaarde bedoelingen noch bescheiden, noch met de waarheid overeenkomende.

Op de eerste bladzijde mijner mededeeling (D. I. p. 237) had ik geschreven dat deze tafels naar het algemeen gevoelen en met aller toestemming eenige eeuwen ouder zijn dan onze jaartelling, en voor de oudste schriftelijke oorkonden van Italië gehouden worden.

De Heer J. heeft twee geheele bladzijden gevuld met de wederlegging van dezen volzin. (D. II. p. 29—31).

Het zij mij vergund te vragen, waartoe zoo uitgebreide en vooral waartoe die hevige tegenspraak dienen moet? Gesteld dat ik mij daarin vergist had, wat deed dit ter zake? Ik heb daaruit niet het kleinste bewijs ontleend tegen de echtheid, en konde hier, *blijkens het verband*, niet anders bedoelen, dan dat zij voor overblijfselen gehouden worden van een *Oud-Italis*ch volk.

Intusschen, ik heb mij niet vergist. Daar de twee tafels met Latijnsche karakters slechts kopij zijn, moet men hier bovenal aan de vijf origineele tafels met Umbrische letters denken. Terwijl nu de Heer J. zelf de oudste bekende schriftelijke oorkonde van Italië tot de tweede helft der 6de eeuw van Rome brengt en enkele korte opschriften tot de 5de eeuw laat opklimmen, brengt LEPsius (Dissert. p. 50) deze tafels tot de 4de eeuw van Rome. LEPsius heeft dit gevoelen nergens teruggenomen. Men heeft algemeen daarin berust. Niemand heeft dit tegengesproken dan GROTEFEND, die twee tafels nog eene eeuw ouder maakt en ze tot de 3de eeuw van Rome brengt. — Wat ik schreef was dus geheel naar waarheid.

Eene tweede bedenking geldt het door mij op pag. 240 geschrevene, dat LEPsius, die in 1832 gehoopt had deze tafels te zullen kunnen vertolken, nu daarvan heeft afgezien, hetgeen door eene aanhaling uit LEPsius bewezen wordt.

De Heer J. beschuldigt mij van eenige onbillijkheid tegen LEPSIUS (D. II. p. 25); omdat LEPSIUS op eene andere plaats van hetzelfde werk zegt, dat hij het geheele *onderzoek* dier gedenkteeken, wegens tijdgebrek heeft uitgesteld.

Daar ik niet gaarne de hatelijke beschuldiging van onbillijkheid tegen een geacht geleerde op mij laat rusten, zie ik mij genoodzaakt dit nader uit een te zetten. Terwijl LEPSIUS op de door mij aangehaalde plaats ronduit verklaart: *vix unquam plenam tabularum interpretationem confectum iri arbitror*, zegt hij op de door den Heer J. daartegenover gestelde plaats: *de industria plenam monumentorum indagationem in aliud distuli tempus*. Mijns inziens vernietigt deze laatste uitdrukking de eerste niet. Men kan, al wanhoopt men aan de geheele interpretatio dezer tabulae, toch het voornemen opvatten tot hare volledige indagatio. Bovendien strekt het dien geleerde niet tot oneer dat hij *die* tafels niet vertalen wil, waaromtrent hij elders verklaart: *neutiquam id mihi consilium fuit, ut interpretationem omnium vel etiam plurimorum, quae in tabulis exhibentur, verborum efficerem; neque enim divinandi mihi ingenium, nec ludendi est animus*.

Op pag. 240 had ik eenige Etrurische en Umbrische inscriptiën vermeld, door geleerden uit Italië in de 15de eeuw verduid.

De Heer J. erkent de waarheid van deze opmerking en versterkt ze nog door de bijvoeging, dat ik zonder veel moeite het getal dier geleerde vervalschers nog met eenige namen zoude kunnen vermeederen. Indien dit waar is, waarom dan de strijd over Cyriacus van Ancona, of hij namelijk de inscriptiën die hij uitgaf zelf had verduid of daarmede bedrogen was? Indien het eerste waar is, gelijk ik meen, dan mogt ik hem, den grooten Oudheidkenner, hier vooral wel noemen; indien echter hij, de Oudheidkenner, zich door anderen heeft laten bedriegen, dan getuigt dit van hunne bekwaamheid, en de bewijskracht blijft de-

zelfde. Het onderzoek daaromtrent is alleen van belang voor het moreel karakter van dien geleerde; de door hem uitgegevene valsche inscriptiën mogten in deze reeks van vervalschingen niet verzwegen worden.

Door mij was op pag. 241 gesproken van twee andere groote onechte Umbrische inscriptiën.

De Heer J. heeft daarop (bl. 28) twee bedenkingen. Vooreerst, dat ik die *grootte* inscriptiën noem. Zij zijn toch niet zeer groot. — Ik erken dat groot en klein betrekkelijk is; maar heb deze zoo genoemd in tegenoverstelling van de andere Umbrische inscriptiën, die, ook door LEPSIUS, inscriptiones Umbricae *minores* genoemd worden. Het woord *grootte*, door mij gebezigd, is in het Latijn niet tabulae *magnae*, maar *maiores*. — Ten tweede dicht hij mij het gevoelen toe, dat ik die inscriptiën voor vervalschingen uit de 15de eeuw heb gehouden. Ik deed dat *niet*, en daar ik LEPSIUS aanhaalde, die de geschiedenis dezer monumenten uitvoerig verhaalt, is het niet gepast, mij eene dwaling toe te schrijven, die ik blijkens mijne aanhaling niet koesteren konde en nergens heb uitgesproken.

Op dezelfde bladzijde had ik gezegd, dat alle Eugubische munten onder sterke verdenking van onechtheid liggen, en de meesten stellig onecht zijn.

De Heer J. teekent daarop aan, dat die sterke verdenking van onechtheid alleen nog maar door LEPSIUS is uitgesproken.

Deze uitspraak van LEPSIUS, door *talrijke* en *krachtige* bewijzen aangedrongen, is dan toch niet zonder eenige beteekenis. Bovendien echter heeft LANZI, door LEPSIUS aangehaald, reeds vóór hem alle Eugubische gegotene munten voor onecht verklaard. Ook ROCKEEL heeft zijn twijfel aan de echtheid dier munten opgeteekend. Mijns inziens hebben deze drie namen wel eenige kracht om die verdenking te wettigen.

Aan het einde gekomen der bedenkingen die door den Heer J. tegen mijne inleiding gemaakt worden, meen ik met ernst te mogen vragen, of zoodanige wijze van bestrijden voegzaam en in deze Akademie geoorloofd is? In de vorige vergadering heb ik de buitengewone achteloosheid blootgelegd, waarmede de hoofdzaken in mijne mededeeling, de innerlijke bewijzen tegen de echtheid, door den Heer J. zijn behandeld. Nevens die achteloosheid omtrent de hoofdzak, staat nu de scherpste opmerkzaamheid op bijzaken.

Wat bewijzen al deze bedenkingen, die tegen mijne inleiding ingebracht worden, vóór de echtheid der tabulae, of tegen mijn gevoelen daaromtrent, zelfs al waren zij waar en bewezen? Zij zijn niet gerigt tegen mijn onderwerp, maar tegen mijne gedachten, mijne bedoelingen, mijne onnaauwkeurigheid, mijne onkunde, in één woord tegen mijn persoon. Indien zij alle geheel waar bevonden werden, dan was de echtheid dezer tafels daarmede *niets* gevorderd, maar dan stond ik geteekend als iemand, die op onwaardige wijze misbruik had gemaakt van het mij geschonken verlot, om in deze geleerde Akademie het woord te voeren.

Ik zoude meenen misbruik te maken van uw geduld, indien ik voortging met op alles te wijzen, wat door den Heer J. zonder grond tegen mij is bedacht en wordt aangevoerd. Aan het bescheiden oordeel des lezers zij dit verder overgelaten. Ik moet echter nog spreken over de door mij getoetste *uitwendige bewijzen*, en de afkeuring van dit gedeelte mijner medeeling. Met weglating van al wat daartoe niet behoort, zal ik hiermede eindigen *).

*) Bij het nalezen blijkt het mij, dat ik toch iets zeggen moet over het al of niet gelijktijdige dier met Umbrische karakters beschrevene tafels.

Dat het niet gelijktijdige daarvan uit een klein verschil in grootte en uitwendige gedaante dier tafels zoude mogen worden afgeleid, acht ik daarom onredelijk, omdat ook andere vervalschers van dien tijd platen van verschillende grootte en gedaante gebezigd hebben.

Aan de beoordeeling van mijne beschouwing der uitwendige bewijzen voor de echtheid laat de Heer J. (D. II,

Het eenige argument dat in mijn oog van beteekenis kan zijn is de verschillende lettervorming. Indien men namelijk bewijzen konde dat dezelfde letter bij de Umbriërs in lateren tijd anders geschreven werd, dan in vroegeren, en ditzelfde verschil op de Tabulae Eugubinae werd aangetroffen, dan was dit een krachtig argument tenoemen. LEPSIUS meende dat gevonden te hebben in de letter *t*, die op de oudste Umbrische munten een doorlopenden dwarsbalk heeft, terwijl op de jongere die dwarsstreep slechts tot aan de loodlijn getrokken wordt: *quod idem prorsus* discrimen in tabulis Eug. a nobis observatum est. Ik had daarentegen aangetoond dat op alle Umbrische munten de dwarsstreep aan de rechterzijde der loodlijn, en op de tabulae allcen aan de linkerzijde staat. De Heer J. erkent dit, maar wederspreekt alle gevolgtrekking daarvan door te zeggen: dat er toch geen verschil van karakter ontstaat in de lettervorming. Maar ontstaat er dan verschil van karakter in die letter door het doorloopen van de dwarsstreep of het verkorten daarvan? Is er wel verschil van karakter tusschen † en ‡ , maar niet tusschen ‡ en ‡ ? Ik meen dat dergelijke oplossingen geen wetenschappelijk karakter dragen, maar wil daar nu niet verder over twisten. — Wat de zaak afdoet is dit: dat op de tweede tafel (bij LEPSIUS T. III), die door elk in zijn geheel aan een en denzelfden auteur wordt toegeschreven, de *t* eerst verscheidene keeren voorkomt met doorlopenden dwarsbalk en daarna standvastig met niet doorlopende dwarsstreep. Die tafel wijst het tijdstip aan, waarop de schrijver van schrijfwijze eenigzins veranderde en in plaats van zijn tot nog toe gebruikten lettervorm † , een anderen aannam ‡ , die op geene andere Umbrische inscriptie of Umbrische munt voorkomt.

Ik had dit geheele punt vroeger, gelijk ik daarbij opgemerkt heb, met een enkel woord slechts willen aanroeren. In mijne mededeeling was het van weinig belang; want zijn de Tabulae onecht, dan moet men van zelve denken aan onvastheid of verandering van de schrijfwijze des verdichters. Ik moest alleen met een woord opgeven, dat er genoegzame gelijkheid bestond om aan één vervaardiger te kunnen denken. Ik meen dat reeds gedaan te hebben, en ofschoon ik meer daaromtrent te zeggen had, acht ik de aanhaling van de zoo even genoemde tweede tafel voldoende om dit punt tot hooge waarschijnlijkheid te brengen.

p. 31) eene opmerking voorafgaan, ten betooge dat men geen redelijk doel voor de fictie van zulke tafelen kan opgeven.

Mijns bedunkens kan de eer van Eugubium het doel der fictie geweest zijn. De heer J. ontkent dit, omdat men eerst 3 eeuwen na de gepraesumeerde opgraving de ontdekking maakte, dat in die opschriften van Iguvium sprake was, maar hij vergeet, dat reeds de allereerste schrijver die van deze tafels spreekt, AUGUSTINUS STREUCHUS, deze tafels gebruikt als getuigen en bewijzen voor de hooge oudheid der stad Eugubium.

Ook kan winzucht het doel van die verlichting geweest zijn. Indien de koopbrief echt is, gelijk de Heer J. wil, dan kan men daaruit zien hoe hoog zulke gedenkstukken in dien tijd gewaardeerd werden. Reeds in gewone tijden was het tweejarig vruchtgebruik van de vruchtbare bergen en weilanden der stad een alleraanzienlijkste en ongehoorde koopprijs: maar bedenkt men nu dat de prijs van eene maat koorn, die in gewone tijden 3 lires kostte, in 1455 tot 6 en 7 lires was gestegen en in Mei 1456, het koopjaar, tot 9 lires opklom en in de 2 volgende jaren op die ongekende hoogte bleef ten gevolge van voorafgaande verwoestende oorlogen, van de aanhoudende regens in 1455 en misgewas, dan mag men eene ongeoorloofde winzucht niet geheel buitensluiten.

Daar ik den koopbrief voor onecht houde, kan ik dit argumentum ad hominem niet gebruiken. Het is ook niet noodzakelijk. Het is mij genoeg, op andere vervalschers in diezelfde eeuw te wijzen. Wat hen tot het verdichten van zoodanige tafels bewoog, kan ook den auteur dezer tabulae daartoe bewogen hebben.

In de beschouwing dier uitwendige bewijzen heeft de Heer J. mijne orde van behandeling verlaten. Hij oordeelt

de 2 eerste door mij aangehaalde getuigenissen om de latere dagteekening, de min zekere afkomst en meerdere kortheid van ondergeschikter belang te zijn, en vindt daarin de tegenspraak en strijdigheid niet, die door mij en vroeger door PASSERIUS daarin gevonden is. Alle kracht van bewijs concentreert hij op den koopbrief van het jaar 1456, omdat het het oudste, het tot dus ver voor meest geloofwaardig gehoudene en uitvoerigste getuigenis is. Om niet te uitgebreid te worden zal ik hem in dezen volgen. Ik laat het oordeel over de beide andere getuigenissen aan ieders nalezing over en bepaal mij nu alleen bij die zoo uiterst gewigtige en alles afdoende koopakte.

Ik begin dit onderzoek met de opmerking, dat de Heer J. deze koopakte niet met zijne gewone naauwkeurigheid heeft beschouwd.

Hij zoude dan de eigen namen niet zoo verkeerd hebben wedergegeven. De verkooper wordt daarin niet PAULUS GEORGII, maar PAULUS GREGORII genaamd. PRENESTINA komt daarin niet voor, maar PRESENTINA. Haar vader heette niet FRANCISCUS VICI MAGNI, maar FRANCISCUS VICI MAGGI, en de echtgenoot van den verkooper wordt daarin niet PRESENTINA genaamd, maar ANGELA.

Hij zoude voorts hebben opgemerkt dat zijne vooronderstellingen, volgens welke FRANCISCUS VICI MAGGI *de eerste bezitter* der tafels was en zijne dochters als zijne *erfgenamen* die verkochten, in de koopakte niet worden gevonden. Op velerlei andere wijzen konden deze tafels hare gemeenschappelijke bezitting geworden zijn, door het bezit van gemeenschappelijk en onverdeeld land; door gemeenschappelijken koop, erfenis van wie dan ook enz. De koopakte zegt daarvan niets.

Hij zoude verder gezien hebben dat er in die koopakte van geen Notaris sprake is, en niet gezegd hebben dat dit stuk door een Notaris in notariëelen stijl is opgemaakt. In

andere landen en tijden mogen de woorden Cancellarius en Notarius met elkander verward worden, te Eugubium niet. Van de 8 Notarii, die er in die eeuw te Eugubium waren, wordt niet één in dien koopbrief genoemd of vermeld; maar de akte wordt, alsof het een staatsstuk ware, op een bovenzaal van het paleis waar de stedelijke overheid vergaderde, opgemaakt door den Cancellarius GUERKERIUS.

Bovenal zoude hij dan gestuit zijn op den naam van den man, wiens toestemming tot dien koop vereischt en vermeld wordt. De zaak, die ik bedoel, is deze:

Volgens de koopakte koopt PAULUS GUIDUTIUS, de Syndicus der stad, in 1456, 7 ivoeren tafels voor een aanzienlijk deel der stedelijke inkomsten. Hij sluit dien koop met verlof en goedvinden (licentia et voluntate) van de hoogste Magistraatspersonen, den Confaloniere en de Consuls der stad, voor den Cancellarius en getuigen. Het spreekt van zelf, dat dit verlof en goedvinden vereischt werd. Behalve dit verlof echter vermeldt de koopbrief nog vooraf de *toestemming* (consensus) van een anderen. — Vraagt men nu, buiten den koopbrief om, wiens toestemming tot dien koop de stedelijke overheid vragen en verkrijgen moest, dan is het met besliste zekerheid te geven antwoord gereed. Natuurlijk werd de toestemming vereischt van den Heer der stad Eugubium. Nu was van den 22sten Julij 1444 af tot aan den 10^{den} September 1482 niemand anders Heer van Eugubium, dan Graaf FREDERIK uit het luisterrijk geslacht van MONTEFELTRO, en in de Latijnsche stukken van dezen tijd wordt daarom Eugubium *ditio Frederici* genaamd en hij zelf heet in de Italiaansche stukken il Signore d'Ugubio. Van 1384 tot 1484 zijn er geene andere Heeren van Eugubium geweest dan

ANTONIO DI MONTEFELTRO, 1384—1415.

GUIDO DI MONTEFELTRO, 1415—20 Febr. 1442.

ANTONIO DI MONTEFELTRO, 1442—22 Julij 1444.

FEDERICO DI MONTEFELTRO, 1444—10 Sept. 1482.

GUIDO DI MONTEFELTRO, 1482 en vervolgens, eerst onder de voogdij van OTTAVIANO DI MONTEFELTRO, later na zijne meerderjarigheid alléén.

Hier heeft nu de auteur van den koopbrief zich deerlijk vergist en de Heer J. zoude dit bij oplettendheid hebben opgemerkt. In de koopakte wordt niet gesproken van de toestemming van Graaf FREDERIK, Heer van Eugubium, maar van de toestemming van FRANCISCUS NICOLAI. Mij dunkt, daarin konden de Cancellarius en de Syndicus der stad zich niet bedriegen.

Er komt nu nog bij dat FRANCISCUS NICOLAI wel in de nabijheid van Eugubium somwijlen groote magt heeft uitgeoefend, maar nimmer in Eugubium zelf.

Eindelijk was FRANCISCUS NICOLAI reeds in 1449 gestorven aan hartzeer over zijn tegenspoed en door eene zich snel ontwikkelende waterzucht, en konde dus in 1456, zeven jaren na zijn dood, geene toestemming geven tot dien koop. Bij naauwkeurige oplettendheid zoude dit een en ander den Heer J. niet ontgaan zijn.

Beschouwen wij nu de wijze, waarop mijne vroegere argumenten tegen de echtheid van dit stuk worden wederlegd.

Mijn eerste argument ontleende ik, pag. 248, aan de buitengewoon hooge som, die de stedelijke regering gezegd wordt besteed te hebben voor eenige platen, wier schrift en inhoud niemand kende.

De Heer J. bewaart over dit eerste argument een diep stilzwijgen.

Mijne tweede opmerking was, dat in die beëdigde koopakte niet van *koperen*, maar van *ivoeren* tafels gesproken wordt.

De Heer J. meent dat een Notaris zich daarin wel vergissen konde.

Van een Notaris kan hier geen spraak zijn, en ofschoon

ik gaarne erken dat een Cancellarius zich vergissen kon en wel eens verschreven heeft, mag dit hier toch billijke verwondering wekken, daar de vergissing juist plaats heeft in het éénige woord, waarop het aankomt, en door deze vergissing het stuk, volgens de denkwijze van dien tijd in Italie, met der daad alle kracht verloor en van geens waarde was, indien b. v. later de erfgenamen der verkoopers de in de koopakte niet vermelde *koperen* tafels terug eischten.

Vóór de beëdiging en onderteekening zal het stuk ook wel zijn voorgelezen, en indien de Cancellarius zich verschreven had, mogt men althans van den Syndicus der stad eene rectificatie mogen verwachten.

Ten derde had ik het vreemd genoemd, dat hooge Eugubijner overheidspersonen en geestelijken, die te Eugubium over deze platen schreven, hiervan niets hebben medegedeeld, en dat eerst in 1767 deze koopakte voor den dag kwam.

De Heer J. bewaart over dit argument een diep stilzwijgen.

Ten vierde had ik gewezen op Eugubijner schrijvers, die in 1456 te Eugubium leefden en dit hadden moeten weten en vermelden, vooral op GUERNERUS BEENUS, die in zijn Chronicon Engubinum, loopende van 1350 tot 1472, allerlei zelfs nietige zaken opteekent, maar van dien belangrijken koop niets vermeldt.

De Heer J. geeft velerlei redenen op om dit stilzwijgen te verklaren.

Vooreerst zegt hij: kan hem die vondst niet onbekend gebleven zijn? enz.

Mijns inziens is dit ondenkbaar. Hij woonde toen te Eugubium, bekleedde als Cancelliere eene aanzienlijke betrekking, bleef voortdurend in de regering, was tien jaren later de hoogste Magistraatspersoon in die stad, en hem konde daarom niet onbekend zijn dat de belangrijkste inkomsten

der stad gedurende 2 jaren waren weggeschonken voor 7 koperen platen, die niemand konde lezen of verklaren.

Verder zegt de Heer J.: kan niet een bericht over die tafels, waarvan niemand den inhoud kende, te weinig beduidend zijn voorgekomen? enz.

Mijns inziens is deze gissing niet aannemelijk. Dezelfde GUARNERUS vermeldt op het jaar 1464, dat een onbekend landbouwer van Colcalalto, volgens een verspreid gerucht, eene grot zoude gevonden hebben met een daarin verborgen schat, over welke vondst hij niet breeder uitweidt, omdat de waarheid der zaak hem niet genoegzaam gebleken was. En was dan niet de vondst der tafelen, die zoo kostbaar geoordeeld werden, dat de stad voor haar bezit hare belangrijkste inkomsten voor den tijd van twee jaren in dien duren tijd opofferde, gewigtig genoeg om te vermelden; vooral in een jaar, waarin na den pas gesloten vrede niets anders van eenig belang voorviel?

Maar, vervolgt de Heer J., het geldt hier een tijdperk als de 15^e eeuw, waarin de Chronisten om archivale stukken zich weinig bekommerden of er den toegang niet toe hadden.

Ook deze vooronderstelling is niet aannemelijk. Reeds in de opdracht van zijn werk beroept GUARNERUS zich op stukken die zich in het archief van Eugubium (nol nostro Archivo) bevonden, waartoe hij ook als Cancelliere den vrijen toegang had. En mogt iemand denken, dat hij welligt toch dat gedeelte der Archiven niet onderzocht heeft, waaruit 3 eeuwen later de koopbrief is te voorschijn gebragt, hij zoude zich bedriegen. Op het jaar 1464 wordt door hem hetzelfde liber reformationum, waarin die koopakte later gevonden werd, aangehaald wegens eene Pauselijke breve, die op pag. 20 van hetzelfde boekdeel te vinden was. Weinige bladzijden vroeger had hij daar dus dien koopbrief moeten zien.

Eindelijk zegt de Heer J.: een argumentum ex silentio

van een gelijktijdig schrijver is bij de aanwezigheid van een sterk sprekend stuk te bedenkelijk.

Die opmerking is, wanneer zij in 't algemeen gesteld wordt, niet van kracht onthloot. In dit geval echter betekent zij niets.

Immers, wie is de Cancellarius GUERRERIUS, aan wien het schrijven en opmaken der koopakte in die akte zelve wordt toegeschreven? Het is niemand anders dan de schrijver van het Chronicon Eugubinum, GUERNERUS BERNUS.

De naam van den kroniekschrijver GUERNERUS en van GUERRERIUS, zooals hij in de koopakte genoemd wordt, schijnt niet dezelfde, maar hij is dezelfde. De naam GUERNERUS is door MURATORI verkozen, wegens de etymologie en omdat hij dien in een Romeinsch handschrift van 1577, als GUERNIER, op den titel vond. Die met regt beroemde uitgever heeft daarin echter gezeild. Welke de etymologie daarvan zijn moge, die eigen naam wordt in de 15de eeuw in Italiaansche stukken altijd GUERNIERO of GUERNIER en in de Latijnsche GUERNERIUS gespeld; en wat de naam van onzen kroniekschrijver betreft, wordt de spelling hierdoor beslist, dat in het oudste handschrift van het Chronicon, dat door MURATORI met waarschijnlijkheid voor *het eigen handschrift* van den auteur gehouden wordt en dat bij de uitgave door MURATORI gevolgd is, de auteur zelf zich niet GUERNIER of GUERNIERO noemt maar GUERRIERO, en als hij zijn naam voluit schrijft, is GUERRIERO DE I BERNI. Zie het Chronicon, pag. 941, 1009 enz.

Daar men vooronderstellen mag dat de auteur zijn eigen naam goed geschreven zal hebben, en er geen tweede Cancelliere te Eugubium was, laat staan een tweede van denzelfden naam, is het klaarblijkelijk dat de koopakte aan niemand anders dan aan den welbekenden Cancellarius en kroniekschrijver wordt toegeschreven. Dat deze, die zijn Chronicon opdroeg aan Graaf FREDERIK Heer van Eugubium en die

dezen zijnen begunstiger innig vereerde en beminde, zich zoo zoude hebben kunnen vergissen, dat hij in de koopakte de toestemming van den Heer van Eugubium weg liet en in plaats daarvan die van den reeds lang overledenen FRANCISCUS NICOLAI vermeldde, moge hij verklaren, wien het behaagt voortaan de echtheid van dien koopbrief te verdedigen. Ik meen bewezen te hebben, dat de schrijver van het Chronicon Eugubinum, indien de koopbrief echt ware, dien had moeten kennen, en dat hij een zoo belangrijken koop had moeten vermelden.

Ik verheug mij nu een einde te kunnen maken aan deze mij afgeperste verdediging, tegen een aanval die meer mijn persoon dan mijne mededeeling gold. Wat den Heer J., met wien ik steeds in vriendschappelijke betrekking stond, bewogen heeft mij op deze hartstogtelijke en met zijn karakter niet overeenkomstige wijze te bestrijden, wil ik nu niet onderzoeken. Ik meen nu, na *alle gemaakte bedenkingen* te hebben wederlegd, een einde te maken aan deze discussiën over de Tabulae Eugubinae. Nadat ik mij zoolang verdedigd heb tegen hetgeen, vooral ook blijkens mijne vorige mededeeling, door mij niet was gezegd of bedoeld, behaagt het mij niet, nu nog eens tegenover hem of een anderen bestrijder mijne mededeeling zelve te verdedigen. Het oorspronkelijke doel daarvan is toch vooreerst vrijdeld. Zij het ook al dat men overeenigen tijd aan mijne opmerking enig regt laat wedervaren, de heftige oppositie van den Heer J. heeft voor het tegenwoordige eene bedaarde beschonwing daarvan onmogelijk gemaakt. Ik ben dus voornemens deze Tabulae Eugubinae eenige jaren te laten rusten, en eindig met den opregten wensch, dat aan den Heer J. dien ik niettegenstaande dezen aanval blijf hoogachten, nooit eene zoodanige bestrijding moge te beurt vallen, als ik nu van hem heb moeten ondervinden.

B I J D R A G E
OVER DEN
OORSPRONG EN DEN AARD DER ACHTERLEENEN
IN HET GRAAFSCHAP HOLLAND.

DOOR
M. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK.

(EERSTE OORDEELTE).

De aanmerkingen, welke ik heden voornemens ben U voor te dragen, zijn uit haren aard dor, want zij betreffen een dor onderwerp. Dat onderwerp ligt half op het gebied mijner wetenschap, de Vaderlandsche Geschiedenis, half op dat van anderen onder U, het Regt. Het een en het ander gebied grenst aan elkander, maar de grenzen zijn niet altijd juist afgebakend. Zoo gebeurt het, dat, om de uitdrukking van eenen onzer wijsgoerige regtingeleerde Medeleden, die tevens een voortreffelijk stijlist is, te bezigen, de jurist op het terrein van den historicus, de historicus op het terrein van den jurist steenen werpt. Die steenen, niet bij tijds opgeruimd, worden gedenksteenen, krijgen opschriften en staan eindelijk daar als grenspalen. Ieder is voor het veld zijner wetenschap verplicht te zorgen, dat het zoo veel mogelijk vrij blijve van de aanmatigingen van zijn bunzman. Ik wil, Mijne Heeren, U niet lastig vallen met het duizendmalen herhaalde: *certum commune vinculum*; doch ik reken eene Akademie, waar alle wetenschappen

vertegenwoordigd zijn, vooral nuttig om die belendende kwestien, vergeeft mij de uitdrukking, bij minnelijke discussie uit te maken. Ik zal daartoe thans eene poging doen en ik verzoek onzen geëerden Voorzitter mijne Voordragts wel te willen stellen in de handen mijner uitstekende Medeleden, die het Vaderlandsch Regt vertegenwoordigen. Het is namelijk tegen hen, dat ik het heb.

Zij kunnen het mij niet onvel duiden. Wij, historici, hebben sedert KLUIT, vooral sedert BILDERDIJK, vaak genoeg het verwijt moeten hooren, dat wij geene juristen, of liever onjuristen — zoo is het woord — waren. Ik zou het niet geoorloofd achten, met een gelijk verwijt te antwoorden. Maar eene andere vraag is het, of de studie der oude wetgeving niet al te dikwijls in die wetgeving den spiegel heeft willen zien van volkszedes en volksregtsbegrippen; of zij niet al te dikwijls hetgeen vreemde invloed of willekeur des wetgevers was, als het uitvloeisel van oude herkomst of algemeen gevoelde behoefte heeft beschouwd. Ik zou b. v. de Hollandsche Regtsgeleerdheid van den voortreffelijken DE GROOT wel eens willen toetsen aan het resultaat der laatste onderzoekingen onzer geschiedenis. Ik zou wel eens dat begrip van den Graaf als algemeen tienheffer, dat thans gangbaar is, willen ontleden in zijnen oorsprong en verbreiding. Thans echter bepaal ik mij tot een minder gevaarlijk punt: den oorsprong, den aard, de regten der Hollandsche achterleeners.

Den oorsprong en de uitbreiding van het mijns inziens voortgeplante wanbegrip omtrent den oorsprong en den aard der achterleeners zal ik kortelijk opgeven.

Ik moet daarbij tot nog ouder dan DE GROOT opklimmen, tot den Raadsheer CORNELIS VAN NIEUSTAD, die in zijn in 1602 in het licht verschenen Tractatus de Feudi Hollandici origine et successione, §. 26 en 27 het volgende nederschreef:

Quod autem vasallorum Feuda non nisi merac sint sub-infeudationes ex eo convincitur: Quod Princeps subditorum nemini jurisjurandi nedum Fidelitatis accipiendi facultatem unquam hactenus concesserit, nisi et ii ipsi Principi antea fidei sacramento devincti fuerint obstrictique, unde neque Feudum a quoquam privato, *suo jure* alteri in beneficium dari posse consequitur.

Et quo planius certiusque in perpetuum porro constet, eam qui alii rem patrimonialem in Feudum concedit, Principis non modo esse Vasallum vel subvasallum, sed et Feudo semel constituto talem esse non desiisse, vel si ob Feudi fortasse alienationem Principis cliens esse desierit, feudum nihilominus formam, quam jurejurando semel acceperit non perdidisse, solent vasalli necessario Feudum aliquod suum exprimere, cui perpetua sub-infeudatio accessura est, ut nempe eiusdem sit naturae eundemque semper juris dominici habeat successorem.

De leer van VAN NIEUSTAD bleef de grondslag voor volgende schrijvers. H. DE GROOT drakte zich II B. 441. D. dus uit:

„Des Graeffelijckheijts Leen-mannen mogen mede hebben hare Leenmannen die men Leens-leenmannen of Mansmannen noemt, ende 't goet Leens-leen ofte agterleen. Maar dat yemant self niet zijnde Leenman van de Graeffelyckheyt goet te leen soude uytgeven, is noyt toegelaten anders als eenige geestelyken, daarom brengt de oude gewoonte mede, dat die eenig goet te leen uyt-geeft, noemt een hoofleen hem toekomende, waervan het agterleen sal sijn leenroerig.”

VOET EN GROENWEGEN VAN DER MADE hebben de leer der beide meesters gevolgd, maar niemand heeft die uitvoeriger ontwikkeld, verdedigd en tot een stelsel gemaakt, dan PIETER BORT in zijn beroemd Tractaat van het Hollandsch leenrecht, III Dl. bl. 35. Hij is het, wien wij hoofdzakelijk

te bestrijden hebben en daarom verdienen zijn stelsel en de gronden daarvoor aangevoerd eene nadere ontwikkeling.

BORT begint met toe te geven dat zijn beweren met het gewoon gevoelen der Feudisten, ja met het begrip van het eigendomsrecht in strijd is, volgens hetwelk ieder op die voorwaarden, welke hem goeddunken, over zijn eigen goed kan beschikken. Maar *gewichtige redenen van staat* (!) hebben in Holland eenen anderen regel doen volgen. Niemand mag zich zelf tot leenheer maken dan die een leen met daaraan verbonden regtspraak van de hooge Lands-overheid ten leen houdt. Niemand mag eenig goed ten leen uitgeven zonder dat te verbinden aan het hoofdleen, dat hij van den Landsheer houdende is. De redenen van staat zijn deze: 1°. dat wanneer bijzondere personen een leenverband oprigten, onderling of met personen door geen eed van trouw aan den Landsheer verbonden, zoo iets voor de veiligheid der regering bedenkelijk zou kunnen worden. 2°. Het leenheerschap onderstelt eene regtsmagt: een recht van teregtzitting met eigene vasallen. Nu vloeit alle regtsmagt voort uit den boezem der hoogste magt, en niemand mag zich die aanmatigen zonder haar van deze te hebben ontvangen.

BORT behandelt vervolgens nog twee vragen; de eerste deze: kan een leenman van zijn leengoed in leen uitgeven zonder toestemming van den leenheer, of is die toestemming uitdrukkelijk vereischt. Hij antwoordt in den laatsten zin en beweert dat zoodanige uitgifte van achterleen moet geschieden op dezelfde voorwaarde, als waarop de leenman het hoofdleen houdt. Anders luidt zijn antwoord op de andere vraag; deze: wanneer een leenman eigen goed in leen uitgevende, dat tot achterleen maakt van zijn leen; mag hij dat doen zonder toestemming van den leenheer, en is hij bij die uitgifte verplicht zijne achterleenmannen te verbinden aan de voorwaarden waarop hij leenman is? Vol-

gens hem is de leenman daarbij noch aan de toestemming van zijnen leenheer, noch aan de voorwaarden van zijn eigen leenverband gebonden. Alleenlijk wanneer hij zonder beding zijn eigen goed tot achterleen uitgeeft, wordt het gerekend de voorwaarde te volgen van het hoofdleen, waarbij het achterleen is ingelijfd.

Na BORT gaan wij tot een ander beroemd kenner onzer vaderlandsche regten, die zich inzonderheid ook met het onderzoek van de leenregten heeft bezig gehouden, den Advokaat Fiskaal der Domeinen, sedert Procureur Generaal over Holland en West-Friesland, Mr. FRANS VAN LIMBORCH, over.

Ongeveer een half uur van Vlaardingen ligt eene heerenhuizing van niet bijzonder grooten omvang en in haren tegenwoordigen toestand waarschijnlijk uit het begin der zeventiende eeuw herkomstig. Een gedeelte: een toren van ongeveer 16 voet hoogte, met eene spits gedekt, is kennelijk veel ouder, en de volksoverlevering verschaft zijnen oorsprong tot aan gene zijde van alle historische herinnering, door den toren tot een oud tolgebouw te maken, waaronder in lang vergeten dagen de schepen heenvoeren. Die huizing heet Holy en was het stamhuis van het in onze geschiedenis zoo beroemde Dordrechtsche geslacht **MUTS VAN HOLY**. Van bezitters tot bezitters was het ten laatste in het geslacht der **WEVERINGS** gekomen en werd door deze in den jare 1756 opentlijk geveild: *de heerlijkheid*, zoo het heette, en *Hofstad Holy met zijn vier achterleenen en verdere praeëminentien en geregtigheden*.

Of nu de Staten van Holland het te dier tijde moede geworden waren, dat vele door rijkdom aanzienlijken zich, tegen eene voor hen geringe opoffering, met den Heerentitel opschikten en hunne hofsteden tot heerlijkheden stempelden? Of misschien de Ridderschap in eene dergelijke aanmatiging voor haar collegie te meer gevaar zag,

omdat zulk eene heerlijkheid, in het bezit eens gekwalificeerden edelmans geraakt, aan dezen het regt gaf, in de ridderschap beschreven te worden: ik weet het niet. Het schijnt dat men behoefte gevoelde tegen die aanmatigingen een voorbeeld te stellen en men verkoos daartoe Holy. De keuze was niet gelukkig.

De verkoop van Holy in de opgegevene kwalificatie stond door een willig decreet van den Hove van Holland te worden bevestigd, toen FRANS VAN LIMBORCH tusschen beide kwam en op grond, dat „sulk eene eigenwilliglijk aangematigde benaming en praeëminentie van agterlenen uyt „te geven van een goed, dat van de Hooge Overheid niet „releveerde of gehouden werd, soude strecken tot disrespect „van de Hooge Overheid en derselver souvereine regten”, magtiging van Gecommitteerde Staten verzocht en verkreeg om die titulature en benaming van heerlijkheid en hofstad met de gevolgen van dien tegen te gaan, en te handelen zooals bevonden zou worden met de regten en praktijk van den Lande overeen te komen.

Vandaar een proces, dat verscheidene jaren duurde en tot niets leidde; maar waarbij FRANS VAN LIMBORCH gelegenheid vond om uitvoerig zijne denkbeelden over den aard en het regt der achterlenen te ontwikkelen, die niet anders dan de weerklank en de gevolgtrekkigen waren van de leer van NIEUSTAD, DE GROOT en BORT.

Holy namelijk stond in geen enkel der leenregisters van de Grafelijkheid als hoofddeel bekend: de naam werd er niet genoemd, en wat de eigenaars der heerlijkheid ten processe overlegden bestond in een uittreksel uit het leenregister van den huize VAN WASSENAAR van den jare 1404, waarbij verhaald werd hoe zekere MUYS HUYGEZON VAN HOYLEDE (dit schijnt de oude naam te zijn geweest) aan den Heer VAN WASSENAAR een toren in Holyerhoek met een boomgaard en vier morgen lands opdroeg. Holy was

dus zelve een achterleen, en VAN LIMBORCH beweerde dan ook, met beroep op de Hollandsche regtsgeleerdheid van DE GROOT, dat men hier vond leenen van een achterleen: eene zaak, zoo hij zeide, in onze Hollandsche leenregten geheellijk onbekend. Er was vervolgens, zeide VAN LIMBORCH, geen het minste bewijs, dat de Heeren en Vrouwen van Holy ooit eenige regtsmagt hadden uitgeoefend; ofschoon hij erkennen moest dat er hofregten niet alleen voor een registermeester en klerk, maar ook voor een kamerling, een portier, een deurwaarder en een diender waren betaald. Het viel voorts niet te ontkennen, dat de heerlijke titel geene aanmatiging was van lieden met den aard der Hollandsche regten onbekend; neen: hij was gevoerd door den bekenden raad en rekenmeester JOHANNES BASIUS en door zijnen nog beroemder erfgenaam, den uitstekenden regtsgeleerde DIRK GRASWINCKEL, beide vroegere bezitters van Holy; er werd een oud kopyboek van leenen van Holy overgelegd, over welks smerigheid VAN LIMBORCH wel spotten en over welks inhoud hij wel chicaneren kon, maar dat in allen gevalle oud was en eene geregelde opvolging der verlijen voorstelde. VAN LIMBORCH maakte op het verzuim in de oudere verlijbrieven opmerkzaam, dat eerst in de latere was hersteld, dit, namelijk, dat de leenheeren niet op de gebruikelijke wijze achter de formule, *te houden van mij en mijne nakomelingen*, de formule ingevoegd hadden: *Heeren en Vrouwen van de Hofstad en heerlijkheid van Holy*; maar het was niet te ontkennen, dat de naam Heerlijkheid en Hofstad en die van Heer van Holy in een willig decreet van den jare 1613 en in een verlij door Prins FREDRIK HENDRIK als tijdelijk bezitter van de Heerlijkheid Wassenaar en Zuidwijk waren gebezigd geworden.

Het is inderdaad pijnlijk te zien, hoeveel moeite zich FRANS VAN LIMBORCH te geven heeft, om tegen de blijkbare bewijzen van een bestaand gebruik het stelsel, dat door

de meesters van het Hollandsche leenregt voortgezet en, wij moeten het erkennen, over het geheel door de Staten was aangenomen, vast te houden. BOET had zich voorzeker van de aardigheid moeten onthouden, waaraan hij lucht gaf tegen de feudisten, die hij bestreed: *imitantur aves, quae quando una volat, omnes aliae sequuntur*. Het wás op het stelsel door hem voorgestaan ten volle toepasselijk. VAN NIEUSTAD had de eerste duif laten uitvliegen en tot op FRANS VAN LIMBORCH volgden alle de overigen hetzelfde spoor en dezelfde rigting.

Ik zal trachten aan te toonen dat het gebruik ten opzichte der achterleenen bijna alle tijden door ten eenenmale met het stelsel onzer regtsgeleerden, zooals ik dat opgaf, in strijd is geweest, en dat die strijd tusschen gebruik en aangenomen regt ons de historische ongegrondheid van het laatste moet doen vermoeden. Ik heb reeds gezegd dat de veldtocht van VAN LIMBORCH tegen Holy geen gelukkige uitkomst had. De zaak bleef aan den spijker hangen of werd gesmoord, en in 1798, toen eene opgave der heerlijkheden en van hare regten van staatswege werd gevorderd, gaf de toenmalige eigenaar nog zijne achterleenen op. Doch Holy was niet het eenige voorbeeld onder de Republiek van een achterleen, dat zijne eigene achterleenen en zijn eigen leenkamer had. Een ander leen van den huize van Wassenaar was Groeneveld in Delfland, dat op zijne beurt, volgens VAN LEEUWEN, Batav. Illustr. p. 1287, weder achterleenen bezat. Nog meer viel hetzelfde geval in het oog met Duivenvoorde: zelf achterleen van Wassenaar, had deze heerlijkheid zijne eigene achterleenen, daaronder Raaphorst; maar ook Raaphout had eenige achterleenen in Delfland. Met de achterleenen van het magtige huis Van de Lek had hetzelfde plaats. Leenroerig aan de Grafelijkheid,

had het tot achterleen Ridderkerk, en, volgens het getuigenis van den naauwkeurigen VAN OUDENHOVEN, Beschr. van Z. Holland bl. 225, bezat Ridderkerk onderscheidene achterleenen. De Tempel, de bekende heerlijkheid van OLDENBARVELD en weinig meer dan eene buitenplaats bij Delft, was leenroerig van Sluipwijk, en de Cralingers, Heeren van Sluipwijk, gaven het uit met de regten van *manschap*. Capelle op den IJssel was zelf een achterleen van het met den huize De Lek vereenigde huis van Polanen; maar in 1666 ging het bij verkoop aan de stad Gouda over met „het directum dominium van de achterleenen daartoe behorende.” Spangen bezat een register zijner achterleenen, dat van den jare 1598 tot 1654 zich uitstreckte en thans op het archief te Brussel berust; maar Spangen zelf releveerde langen tijd van het huis Mathenes of te Riviere, dat zelf leen van de Grafelijkheid was. In 1745 deed de Heer van Swieten (bij Koudekerk) in de Leidsche courant van 7 April eene oproeping aan zijne achterleenmannen, ten einde hunne leenen, voor zoo verre zij in gebreke waren, te komen verheffen. En echter, zoo men VAN LEEUWEN, Costumen van Rijnland, bl. 39, gelooven zal, was Swieten niet anders dan een achterleen van den huize van Zuylen in het Sticht.

Ik zou nog meer voorbeelden kunnen aanhalen van achterleenen tijdens de Republiek, die op hunne beurt in leen hadden uitgegeven; doch ik heb haast om nog twee in het oog loopende afwijkingen van den regel onzer Hollandsche Feudisten te wijzen, en waaruit blijkt dat het regt van achterleen niet altoos aan de uitoefening van de heerlijke regtsmagt was verbonden. Niet later dan in 1783 werd Giessendam door den toenmaligen bezitter, C. L. BOUSE DE LA CALMETTE getransporteerd op A. P. VAN LEYDEN, doch bij den transportbrief behield zich de verkooper de manschappen van de leenen daarinne gelegen voor. Men kan zeggen: dit is eene onwettige handeling, eene *res inter alios*

acta, die den Staat niet verbindt; maar hoe zal men het verklaren, dat de Staten van Holland zelve in 1743 de tot hun domein behorende heerlijkheid Onsenoort in het Land van Heusden verkochten, en daarbij het leenboek met diverse achterleenen als een afzonderlijk perceel in openlijke veiling bragten? Voorzeker, in het nabijgelegen Staats-Brabant was het niets vreemds, dat een ander eigenaar der heerlijkheid was en een ander het leenboek gekocht en daardoor regt verkregen had op de heergewaden en hofrechten; maar vreemd zou het geweest zijn, dat de Staten, over het geheel de leer hunner Feudisten aannemende, dat een leenman om achterleenen te kunnen uitgeven moest bezitten een hoofdleen, habens annexam jurisdictionem, dien regel geschonden hadden, tenzij zij ingewikkeld moesten erkennen dat het leen van Onsenoort iets eigenaardigs, regten aan zich zelf inhaerent bezat, die door de opdracht en wederuitgifte niets van hunne kracht hadden verloren. Eene andere afwijking van den regel vinden wij ten opzichte van 's Grevelduin-kapel, en dus ingelijks ten opzichte van eene plaats in die omstreken gelegen. Die heerlijkheid was leenroerig van de leenkamer der Grafelijkheid, zij werd ten jare 1669 met goedkeuring der Staten van Holland verkocht; maar in de verkoopacte werd gezegd dat de te verkoopen verscheiden achterleenen gelegen te 's Grevelduin-kapel te leen werden gehouden van den huize van Meeuwen. Meeuwen ondertuschen was zelf een hoofdleen van de Grafelijkheid.

Er is iets anders dat in het oog valt, wanneer men de lange lijst nagaat der leengoederen hebbende achterleenen, zooals die gedurende de oude Republiek bestonden en bij de vereffening harer nalatenschap in 1798 werden opgegeven. De ijdelheid was bij onze burgerlijke voorouders van de XVII en XVIII eeuw onder een anderen mantel bedekt, maar zij bestond niet minder dan vroeger en later. Van waar, dat van zoo veel hooge en ambachtsheerlijkheden

zoo weinig leenkamers met al haren nasleep bezaten? Van waar dat die hooge Heeren van hun regt als eigenaars van een hoofdleen gebruik makende — altoos in de onderstelling van DE GROOT en BORT — zich niet opgetooid hebben met een stadhouder en griffier van de leenen en de aanhoorige vasallen, zoowel als met een valkenier en een hortulanus? Van waar, indien men slechts de gunst van de Staten te vragen had, dat de eigenaars van prachtige buitenverblijven en uitgestrekte landgoederen, deze niet tot riddermatige hofsteden en het daaraan verbondene gevolg hebben trachten te verheffen? Inderdaad, wanneer men de lijst der leenkamers onder de Republiek — ik heb er ongeveer in Holland zeventig kunnen tellen — overziet, dan vindt men daaronder bijna geene van nieuwe dagteekening; dan mist men daaronder heerlijkheden van grooten naam en grooten omvang; dan vindt men daaronder huizen, zooals dat van Holy, vergelijkenderwijze van weinig beteekenis. — Ik noem u Berendrecht onder Aarlanderveen, de Binkhorst bij 's Hage, het huis ten Bossche aan de Uitermeersche schans, dat reeds in het begin der zestiende eeuw geheel gesloopt werd, Oud-Haarlem bij Castricum, het huis Honingen onder Kfalingen, het huis ter Horst en Adegeest bij Voorschoten, het huis te Lisse, het huis te Kroonenburg of Loenen Hollands, het huis van der Myle, Palestein onder Zegwaard, Rodenburg en Bijnenburg in den omtrek van Leiden, het huis te Vliet aan de Lek, de beide Werves onder Voorburg en Rijswijk.

In het pleidooi van VAN LIMBORCH, dat ik daarom te liever aanhaal, omdat het de gevolgtrekkingen van het aangenomen stelsel tot het uiterste drijft, wordt gezegd, dat hij niet gelooft dat immer aan goederen van minder belang dan Holy gelijken rang zij toegekend geworden; „naardien,” voegt hij er bij „daartoe niet in consideratie komt de geldswaarde, „maar de eminerende omstandigheden van zulk een goed, „zijnde het andersints seker, dat er gevonden werden veele

„buitenplaatsen van vermogende luiden, die in gelde meerder waardig syn als sommige effective ambagts- of zelfs „hooge Heerlijkheden, welke van den Souverein zelf in zodanige respective qualiteiten te leen gehouden worden.” Ik weet niet, of er onder de huizen met leenkamers prijken, welke ik u zoo straks noemde, niet eenige gevonden worden van nog minder belang dan het door BASIUS en GRASWINCKEL tamelijk wel uitgedoschte Holy; maar het spijt mij, dat VAN LIMBORCH het spoor verlaten heeft, dat hij bijna zou gevonden hebben toen hij den rang der leengoederen naar de *eminerende omstandigheden* wilde bepaald hebben. Immers al de huizen die ik u zoo straks opnoemde hebben onderling en met Holy dit gemeen, dat zij zeer oud zijn. Hoe hooger men opklimt, hoe talrijker de achterleenen van achterleenen: hoe meer leenkamers, hoe meer huizen, waarvan de sporen bijna geheel verdwenen zijn, en waaromheen zich toch vroeger de vasallen vereenigden. Het schijnt, dat men gevoeld heeft, dat er iets meer noodig was, om als leenheer over zijne manschappen te troonen, dan eene toestemming der Staten tot het uitgeven van leenen en het bezit eener ambachtsheerlijkheid. Onder de heerlijkheden in het bezit van achterleenen vóór de tijden der Republiek, van wier achterleenen na dien tijd door mij ten minste geen spoor is aangetroffen, vind ik, om van enkele voornamere niet te gewagen, de volgende: de huizen ter Burg en ten Dorp, de hofstede van der Duin, de *hoeve* (ik verzoek wel op dit woord te drukken) de hoeve van den Eyk, het huis te Hilderstein, het huis ter Lede, Middelburg bij de Gouwe, Monsterkerk, Rijsoort, de hofstede van Spaarnwoude, de huize van Warmond, van Wateringen, van Woude.

Het moet, dunkt mij, bedenkelijk voorkomen, dat BORT, die in zijn betoog over de achterleenen veel afdoet met de woorden: *Sulks is bij ons niet geüseert*, op twee punten, waaromtrent het bestaand gebruik alles beslissen moet,

zich met afgetrokkene redeneringen behelpt. Ik noemde u die vragen; de eerste: mag een leenman van zijn leengoed buiten toestemming van zijnen leenheer in achterleen uitgeven, — beslist hij ontkennend, en ik geloof dat die beslissing uit zijn aangenomen stelsel noodzakelijk voortvloeit. Ik wil haar ook niet betwisten; maar ik moet toch vragen: hoe komt het dat bij eene *geïseerde* zaak geen historisch bewijs aangevoerd is. Vorderde VAN LIMBORCH misschien met eenig regt dat de woorden: *te houden van ons als Heeren en Vrouwen van de Heerlijkheid van Holy* in het verlij der achterleenen waren ingevlochten, zou men niet in een dergelijk verlij hebben moeten uitdrukken: dat zulks geschiedde met toestemming van mijnen genadigen Heere of van den Stadhouder zijner leenen? Zou niet ergens een vorstelijke brief zijn aan te wijzen, waarbij zoodanige uitgifte van achterleenen ten zijnen verzoeken aan den leenman was toegestaan? Of, als zulk eene toestemming stilzwijgend werd ondersteld, zou dan niet ten minste ergens eene herroeping van die uitgifte op te delven zijn, als tegen den wil van den leenheer geschied aan den een of ander, die de vijand van dezen geworden was? Van een en ander verwacht ik de aanwijzing van een voorbeeld.

De andere vraag had, dunkt mij, evenzeer door het gebruik, d. i. met historische bewijzen moeten beantwoord worden; maar ook nu verdiept zich BOER in bespiegelingen en geraakt met zijn eigen beginsel in strijd. Ieder, mits hij zelf 's Graven leenman, voor welk goed ook, zij, kan van zijn allodiaal bezit in leen uitgeven op die voorwaarde, welke hem goeddunkt. Ik haal zijne eigene woorden aan: „Van gelycken soo is niet noetsaekelyck dat soodanige „achterleenen, namelijk uit vrij eigen goed herkomstig, wor- „den uytgegeven op deselve conditiën ende voorwaarden, „daerop den uytgever syn hooft-leen, daer aen hy deselve „achterleenen leenroerich maeckt, van den Opperleenheer te

„leen is houdende. Want alhoewel de uytgevers in soodanige „gelegentheyte gehouden zyn geweest een hooftleen te noemen, daer de uytgegeve achterleenen van werden leenroerich gemaect; dese is of de Landsoverheyt etc. nihil tam, men vetat eo casu aliam esse feudorum naturam, aliam „subfeudorum, si id subsufuidanti placuerit, cum liberum „unicuique sit in traditione rei suae quodcumque pactum „validum apponere et talia subfeuda non sint de pertinentiis „feudorum a quibus dependent, quam quoad qualitatem et „dependentiam seu consequentiam feudalem; in caeteris vero „sint velut proprietas separata, specialia sua pacta admittens.”

Nu komt het mij voor, dat de verpligting om een hooftleen te noemen wanneer men iets in leen wil uitgeven, of de ledigste vorm zonder eenige beteekenis is, of men verbindt het te leen uitgegevene met het hooftleen, maakt er een deel van, en dan volgt het gedeelte de wet des geheels. Is het een eisch, dat men niet in leen mag uitgeven zonder leengoed te bezitten, dan volgt daaruit dat het in leen uitgegevene niet meer dat vrij eigen goed is, waarmede men kan doen wat men wil, maar dat het thans onderworpen is aan de voorwaarden waarop men het leengoed bezit. De voorwaarden, waarop de leenman het achterleen, van waar ook hem aangekomen, in zijn hooftleen inlijft, kunnen, dunkt mij, geene andere zijn dan die waarop hij dat hooftleen houdende is. De hulde aan den leenheer bindt den leenman eerst en naast voor hetgeen hij van hem in leen ontvangen heeft; maar ik begrijp niet hoe BORT in dien eed van getrouwheid een waarborg vinden kan, dat geen leenman aan zich mansmannen tot „stijving van factie” zal verbinden, wanneer hij achterleenen uitgeeft, zonder zich te bekreunen aan de voorwaarden waarop hij zijn hooftleen bezit. Een magtig heer kan aan den vorst des lands van zijn vrij eigen zoo weinig mogelijk opdragen en dat van hem in leen ontvangen. Zou hij dan daardoor niet de vrijheid, volgens BORT, bekomen, om vasallen door uit-

gifte van zijne overige bezittingen aan zich te verbinden, op voorwaarden die bijna den opperleenheer gevaarlijk konden worden? Waarlijk, in zulk een geval is de eed van getrouwheid van den leenman geen betere waarborg dan de verplichting van gehoorzaamheid aan zijnen vorst bij elken onderdaan, een waarborg, die echter BORT niet genoegzaam toeschijnt, om aan dezen toe te staan over zijn vrij eigen, ook bij uitgifte van leen, te beschikken.

Om de vraag op de meest doortastende wijze te stellen, zou men haar dus kunnen inkleeden. Kan een leenman, die zijn leengoed ten regten, d. i. in de taal van het leenstelsel, ten kwaden leen houdt door uitgifte aan dat leen goede, d. i. onversterfelijke, achterleenen verbinden? Mij dunkt het is eene onmogelijkheid en eene ongerijmdheid. De achterleenman kan van zijnen leenheer geen voorwaarden vorderen dan deze hij gerechtigd is te vervullen; maar hoe kan hij zijnen achterleenman voor zich en zijne nakomelingen de onversterfelijke waarborgen, wanneer hij zelf zijn hoofdleen, waaraan hij het achterleen verbonden heeft, ten versterfelijken name bezit? Vervalt bij zijn kinderloos overlijden het hoofdleen aan de Grafelijkheid, dan vervalt ook de voorwaarde waarop, volgens BORT, het achterleen moest gemaakt zijn.

Ik zou nog kunnen aanwijzen hoe BORT door zijn beveren in strijd komt met het door hem aangenomen stelsel omtrent de magtsvolkomenheid van den Souverein en de daaruit voortvloeiende eenheid van regtsmagt. Immers welk eene verwarring, wanneer de leenman onder zijne mansmannen naar geheel andere voorwaarden en beginselen regt spreekt, dan die bij het leenhof van den oppersten leenheer geldig zijn. Maar liever wijs ik hier op VAN NIEUSTAD, die juist op dit punt gevoeld heeft hoezeer zijn eigen stelsel gevaar liep en die met evenveel rondheid erkend heeft dat het gebruik met zijn stelsel in strijd was. „Cum subinfundationes pars et sequela sint Feudi a Principe moti,” zegt hij, Cap. I, § 35, „nimium sane ab iniquo habere

videri possit (quum initio nihil quicquam de Symbolis Dominieis laudemisque fuerit actum) a Valvasoribus graviora laudemia, curiaeque Fendalis jura exigi quam quibus ipsimet vasalli, suo Principi obstricti teneantur, tametsi *contrarium huic maren usus* introduxisse videatur."

Mij dunkt, waar zulk een strijd tusschen gebruik en stelsel is, moest men beginnen met den historischen grond van het stelsel wankel te achten; waar zulk een strijd is tusschen de regten der hoofdleenen en der achterleenen, moest men beginnen te vermoeden, dat beide niet van gelijken oorsprong waren.

Ik wil den overgang vinden tot het vervolgen van dit vermoeden in de tijden vóór de Republiek, door u eene belangrijke aanteekening uit een register der achterleenen, door den Stadhouders CORNELIS SUYS in 1568 opgemaakt, mede te deelen. Dat register was een gevolg der vonnissen van ALVA, waarbij de goederen der hoofden van den opstand, zoo leen als eigen, waren verbeurd verklaard. Er was een onderzoek naar die goederen ingesteld, en bij die gelegenheid werden ook de achterleenmannen opgeroepen te verklaren wat zij van de veroordeelden ten leen hielden. Het was onder het dreigend zwaard van den bloedraad geenszins zaak iets te verbloemen; CORNELIS SUYS, Heer van Rijswijk, Stadhouders der Leenen van Holland, man des behouds en wiens huis op den roep van Spaanschegezindheid, die van hem uitging, later bij de omwenteling van 1572 onder den voet werd gehaald, was de persoon niet om iets toe te geven; en — waar het vrang van belang was, wat voor verschil maakte het den achterleenman, of hij voortaan zijn goed van den Prins van Oranje of den Heer van Brederode, dan wel regtstreeks van den Koning houden zou?

Op hayden zoe is voor my griffier van de leenen gecompareert Jonch^r. NICOLAES Heere van ASSENDELFT te verheffen ende te leen tontvangen van de Co. Mat^e, als grave

van Hollant, zyn leengoederen by hem te leene gehouden van den Prince van Orangien: als onder andere thuyſ van Assumburch ende van Hairlem, genoempt Heemskerck, gehouden van mynen Heere de prince voorscr. als Heere van der Lecke sonder enige manscappen ofte bouck van vasallaige, sulcx dat die leenen die men van hem te leene houdende is als Heere van Assemburch ende tvervallen huys van Hairlem egeen achterleenen en syn van thuis van der Lecke, noch oick van thuis van Assemburch oft thuis van Hairlem, mair directa feuda, die men van hem immediate te leene houdt als Heere van Assemburch ende thuyſ van Hairlem; soe nyet blycken en sal by eenige manscap boucken ofte anders dat die selve leenen oyt te leene gehouden ofte gedescendeert syn geweest van den huys van der Lecke, ende dat dieselve voorts by den heere van Assemburch ende Hairlem tot eenen achterleen uytgegeven syn geweest, omme van hem als heere van Assemburch ende thuyſ te Hairlem, gecommen vuyten huys van der Lecke, tot achterleenen gehouden ende ontfangen te worden; Want soe verre de voorscr. leenen gehouden van hem als heere van Assenburch en de thuyſ te Hairlem achterleenen wairen, gecoemen mit het huys van Assemburch ende thuyſ te Hairlem vuyttet huys van der Lecke, soe soude hy dieselve leenen eerst immediate moeten houden te leenen van den Prince van Orangien ende die selve weder te achterleenen vuytgegeven hebben. Nu ist alsoe: dat hy noyet die leenen, die van hem als Heere van Assemburch ende thuyſ van Hairlem te leenen gehouden worden, te leen ontfangen, hult ofte manscap ter cause van dien gedaen heeft die prince voorscr., sulcx dat nyemant seggen en mach die selfde leenen des princes van Orangien achterleenen te wesen oft tot achterleenen gehouden te wesen van thuyſ van Assenburch oft tot Hairlem; soe deselfde egeen anderen Heeren immediate off mediate en kennen off recognosceren dan hem als Heere van Assenburch, sulcx dat hy

alle zynen mannen ende vassallen eenige leene van hem als here van Assenburch te leene houdende, zoude moegen van heuren eede ende manscap ontslaen, ende die landen ende goeden, van hem te leene gehouden als heere van Assenburch ende tot Hairlem, vry ende los maecken tot vrye allodiale ende patrimoniale goeden, seggende mitsdien: alsoe die Leenen van den huyse van Assenburch ende Hairlem gehouden egeen achterleenen en syn, dat hy behoert te volstaen mitte voorsc. presentatie; Refererende hem ende submitterende nyettemin tot goede gelieven van syne Ma^{te}. Raide van den Leenhove ende heurluyder advys ofte anderen van zyne Ma^{te}. wegen daert behooren sal, om alles te voldoen wes by hemluyden belast ende bevolen sal wordden:

Gecopieerd uit het originele register, getiteld:
Quohier van de Achterleenen van geconfisq. Heerlykheden over Holland aangebracht. A^o. 1568. Cas. R.

Mij dunkt het stuk is in velerlei opzigten merkwaardig. Niet dat ik alle beweringen van den Jonkheer VAN ASSENDELFT tot de mijne wil maken. Vele er van zondigen meest door de onbeholpenheid van uitdrukking. Maar ééne waarheid, ééne overtuiging blinkt door den nevel van slecht gekozene bewoordingen heen; het is deze: er bestaan achterleenen van een onderleen, die nimmer bij het hoofdleen zijn ingelijfd; die de wet van het hoofdleen zelfs in het ergste geval, dat van verbeurdverklaring, niet volgen; van die achterleenen blijft de onderleenman vrij heer en meester.

Dat beweren werpt het geheele stelsel onzer Hollandsche Feudisten omverre, en ik ben er verre van verwijderd het gezag van den mij overigens onbekenden VAN ASSENDELFT tegen dat van NIEUSTAD of DE GROOT in de weegschaal te leggen. Maar VAN ASSENDELFT stond niet alleen: eene andere vavassor van hetzelfde huis de Lek beweerde hetzelfde. De vrouw van het niet minder oude Polanen (in den omtrek van Loosduinen) beweerde ten zelfde tijde dat aan de huizen van Polanen zoo boven als beneden 27

leenen verbonden waren, welke niet als achterleenen van den huize Lek konden beschouwd worden, omdat zij in geene verlijbrieven vermeld stonden. Beider getuigenis, juist omdat zij zulke overoude hofsteden betreft, wijst ons, mag ik zeggen, naar eene regtsoverlevering met het regtsstelsel in strijd. Was die regtsoverlevering uit de lucht gegrepen? Neen zij. Zij had haren steun in eene bepaling van het Groot privilegie: § 23.

„Item, dat alle Leens-leenen, die men houd van eenige „particuliere Heeren ofte Leenmannen, aan denselven im- „mediate Leen-Heeren ende aan niemand anders zyn ende „blyven ende tot haaren dienste staan zullen, *zo dat van „ouds gewoonlik is te geschien* ende anders niet, zonder „in consequentie te trekken ende ook niet tegenstaande die „ordinantie ende usantie by tyden van Onzen Heere ende „Vader, Hertoge KAREL gemaakt ende gebruyckt, contrarie „van dezen.”

Ik breek hier af. Ik ben geen verdediger van het zoo betwiste Groot-privilegie, allermint M. H. voor zoo verre het nieuwe voorregten van den Souverein heeft afgedwongen; maar als historische oorkonde heeft het zijne waarde, en wanneer men zich daarbij op regten, „zo dat van ouds gewoonlik „is te geschien” beroept, en die over de nieuwigheden van het Bourgondische Huis stelt, dan verdient zoodanig eene verklaring nader onderzoek. Het was mijn voornemen, dit in het vervolg dezer voorlezing te doen, maar ik mag van uwe reeds te lang op de proef gestelde aandacht geen verder misbruik maken. Ik mag zelfs voor een zoo dor onderwerp geen volgende spreekbeurt vragen; maar gaarne bied ik mij aan, mijne meening omtrent den oorsprong der achterleenen verder en op grond van historisch onderzoek te ontwikkelen, aan het oordeel eener Commissie te onderwerpen, hare aanmerkingen mij ten nutte te maken en, waar verschil van gevoelen mogt blijven bestaan, dat als een onderwerp voor verdere discussiën u aan te bieden.

OVER DE VOORDRAGT

VAN DEN HEER

B. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK,

OVER DE

HOLLANDSCHE ACHTERLEENEN,

DOOR

A. C. HOLT IUS.

In de vergadering der Afdeeling van Mei II. hield de Heer BAKHUIZEN VAN DEN BRINK eene voordragt op het stuk van de Hollandsche Achterleen, welke ten gevolge had eene benoeming ten fine van rapport van de Heeren VAN ASSEN, DE WAL, en van den ondergeteekende.

In de vergadering van Juni daaraan volgende werd berigt, dat de Heer B. v. D. BRINK, door huiselijke omstandigheden van ernstigen aard, als nog verhinderd werd om aan de genoemde Commissarissen de bescheiden over te maken, tot zijne voordragt betrekkelijk, welke hij aan hunne inzage wenschte te onderwerpen.

Inmiddels hebben deze, ter zake van ambtsbetrekkingen en bij verschil van woonplaats, geene gelegenheid gevonden om over de zaak in vereeniging te naderen, en dewijl deze gelegenheid om dezelfde redenen, nog wel eene wijl uitblijven konde, en aan den anderen kant een gemeenschappelijk overleg in dezen niet zoo noodzakelijk schijnt, is de ondergeteekende, die zich van den hem opgedragen last te meer

wenscht gekwetten te hebben, wijl zijne betrekking tot de Akademie eerlang staat eene verandering te ondergaan, te rade geworden, om van zijne zijde, reeds nu, wat hem het onderwerp betreffende gebleken is, aan de Afdeeling kenbaar te maken, hetgeen hem door den Heer Voorzitter is willig toegestaan.

Na dit voorberigt, M. H. heb ik voor alle dingen te herinneren, dat de strekking van de voordragt in Mei was, om te doen blijken dat hetgeen men vindt bij de gezamentlijke Hollandsche Feudisten betreffende de Achterleenen daar te land, met het getuigenis der Geschiedenis, met name zooals het de Archiven beoorkonden, niet is overeen te brengen. Het is dit punt waaromtrent nader onderzoek werd gewenscht.

Van de vijf schrijvers, die over het Hollandsche Leenregt opzettelijk gehandeld hebben, is PIETER BORT, die GROTIUS en NEOSTADIUS vóór zich, SIMON VAN LEEUWEN en VOET achter zich heeft, degene bij wien het meeste narigt opzettelijk de Achterleenen te bekomen is. Zijne leer is in deze stelling begrepen: dat om een achterleen te mogen vestigen, men moet wezen een Leenman van de Graaflijkheid, en een leen bezitten, hebbende *annexam jurisdictionem*. Die alzoo wel met een leen bekleed is en daarvan het *dominium utile* geniet, maar geen vasal is van de Graaflijkheid, of wel zulk een Graaflijk leen bezit, maar een leen dat geene Heerlijkheid is, waaraan geene jurisdictie verbonden, heeft de magt niet om achterleenen uit te geven.

In hoeverre de vier overige schrijvers over Hollandsch Leenregt met BORT overeenstemmen, zal een gedeelte van ons de ~~hierin~~ *unmaken*.

Zijne stelling laat zich, voor de behandeling, bekwaamelijk oplossen in drie anderen.

1°. Heet het: om een achterleen daar te stellen, moeten men zelf vasal wezen. Dat schijnt van zelf te spreken,

want het ligt in de benaming. Evenwel men verbindt daarmede nog iets anders, te weten: dat het een eenvoudigen particulier, die maar b. v. een huis of een stuk land bezit, niet gegund is, om daar een leen van te maken, door volgens leenrecht zich het *dominium directum*, en aan een ander het *dominium utile* toe te kennen, die dan zijn vasal zoude worden. Op zich zelf is dat niet ongerijmd. Het is niet ongerijmd om aan een ander, onder zakere beperking, uit gunst eenig goed op te dragen; evenmin om zich onderling trouw en bescherming toe te zeggen, zelfs bij eede. Leenrecht is geen staatsrecht; integendeel is, niettegenstaande allerlei eigenheden en wijzigingen, het *jus privatum* daarin steeds heerschende gebleven. Men kan ook niet zeggen dat het bij de *Consuetudines* verboden is; zelfs in veel latere tijden was het, in Duitschland althans, de gemeene leer; *). Maar dat dergelijke van oudsher in Holland verboden was, is niet twijfelachtig. Men vindt de plaatsen aangehaald in de Honderd Observatiën op de groot, II Deel Obs. 52 †).

1°. Eene oude Keur van Vlaardingen luidende:

„Item soo verbyeden wy yemand eenich leengoet
„te maaken van eygen goet dat binnen der stede
„gelegen is; zoo wye dat deede, die soude den
„Heer en der stede alsoo veel goeds geven als dat
„guet waerdich ware, en voort tot des Heeren seg-
„gen en des Gerechts.”

2°. de oude Keur door Graaf FLORIS V. aan die van Zeeland, welke buyten Middelburg, Westkappel,

*) HERM. VULTEJUS, *de feudis*. Marburg. 1597, Lib. I. C 3. n° 14. De text waarop men zich beroept, is II F. 3, pr.

†) Op de woorden van de groot, II B. 41 D. § 38, »dat iemand zelf niet leenman synde van de Graaflijkheid goed te leen »niet uytgeven, is nooit toegelaten.” Quaeritur: ook niet vóór dat het verbod bestond?

en Domburg gezeten zijn, van 13 November 1290 art. 15:

„Gheen leengoed en mach men namaeken in Zee-land, dat nu gheen leengoed en is, het en ware „by des Graven wille.”

Dat hiermede geene *feuda oblata* bedoeld zijn, waarbij allodiaal goed aan een leenman werd opgedragen, om het als leengoed terug te ontvangen, is uitgemaakt zeker; omdat *feuda oblata* ten allen tijde geoorloofd en gebruikelijk waren, zoo in Holland als elders, gelijk te zien is bij DE GROOT, *Inl. II* 41. p. 4 en 8: mits alleen dat het niet in *fraudem* geschiede, dat het eene *res litigiosa* betreffe.

In Holland derhalve konde men van ouds geen leen noch achterleen maken, of men moest zelf vasal wezen. Wanneer men dat echter was, zoo konde men niet alleen het leen dat men hield weder ter leen geven, hetgeen de ware achterleenen zijn, *per subinfeudationem*; maar ook wel een goed, dat niet leenroerig was, leenroerig maken van een hoofdleen dat men bezat, alsof men het van den eersten *infeudator* in leen bekomen had. GROTIVS is hiervan sprekende wat duister, doch het wordt opgehelderd van PIETER BORT *), en wij vinden dat het ook in Vlaanderen gebruikelijk was †). Dat was dan een oneigentlijk achterleen, slechts *fictione juris* daarvoor gehouden.

Zonder beduidenis was dat niet; want ofschoon, naar de gemeene leer, een achterleenman met den opperleenheer in geene onmiddellijke betrekking staat §), en op zijn gebod niet behoeft op te komen, moet hij hem toch zekere hulde

*) III D. C 3. n°. 23.

†) PHILIPS WIELANT. Tract. van de leenregten. Middelb. 1666. bl. 22. Geschreven is het boekje anno 1492.

§) Molineus ad Cons. Paris. Tit. des fiefs, gl. VI. ad p. 1.

(*reverentia*) bewijzen, op straffe van felonie *), en kan zonder zijne toestemming zijn leen niet vervreemden; zelfs kan door het wegvallen van den vasal, de achterleenman eerste leenman worden, gelijk nog heden ten dage geleerd wordt †).

2°. Eene tweede stelling, in die van PIETER BORT begrepen, is: dat, om een achterleen uit te geven, men wezen moet leenman van de Graaflijkheid. Deze stelling acht ik voor 't minst twijfelachtig. Niet alleen is zij in openbare tegenspraak met de *Consuetudines*, maar evenzeer met hetgeen bij de latere schrijvers van de zestiende eeuw, ROSENTHAL, SCHRADER, VULTJUS en anderen eenparig geleerd wordt, dat een leenman, ofschoon hij buiten toestemming van zijnen leenheer het leen niet vervreemden, althans voor 't geheel vervreemden, mag, het hem nochtans vergund is *subinfudatio* te plegen §), mits ter goeder trouw, en niet om daar eene vervreemding achter te verbergen. Nu luidt het toch vreemd, dat degene, die den Souverein tot zijnen opperleenheer heeft zijn leen verder uitgeven mag, en dat degene die vasal is van eenen minderen *dominus* dat niet zoude mogen. Maar daarenboven, wat als zoodanig van de Hollandsche leenen als eene eigenheid geleerd wordt, steunt meer op redenering dan op volledige getuigenissen. Het is wel waar dat DE GROOT **) zóó spreekt, en, blijkens de uitzondering die hij maakt, het inderdaad zóó bedoeld heeft:

*) II F. 55. p.

†) PAETZ. Lehrb. des Lehnrechts. Gött. 1819, § 145.

§) II F 34 § 2 lege Corradi: »Similiter nec vasallus feudum sine voluntate domini alienabit; in feudum tamen recte dabit."

SCHRADER. Tract. feudalis T°. I p. 228. ed. Francof. 1591: »Quinto. Vasallo permittitur feudum suum alteri concedere in feudum, etiam non accedente domini voluntate."

**) §. 38 l. c.

maar wij mogen hier, zoo min als elders, uit het oog verliezen dat DE GROOT geene bewijzen geeft, en bij gebrek aan boeken in zijne gevangenis meestal niet geven konde *); terwijl aan den anderen kant zijn Annotator GROENEWEGEN alleen naar NEOSTADIUS, en naar eenen onnutten text uit den Codex verwijst †). Maar wat zegt dan NEOSTADIUS, op wien het hier alleen aankomt?

„ Quod autem vasallorum feuda (zegt hij t. a. p. bij GROENEWEGEN), nonnisi merae sint subinfudationes, ex eo convincitur: quod Princeps subditorum nemini „ jurisjurandi, nedum fidelitatis; accipiendi facultatem „ unquam hactenus concesserit, nisi et il ipsi Principi „ antea fidei sacramento devincti fuerint obstrictique: „ unde neque feudum a quoquam privato suo jure al- „ teri in beneficium dari posse, consequens erit.” §)

De zin der duistere rede is: al wie een leenhouders niet onmiddellijk van de Graaflijkheid moet voor een achterleenman gehouden worden; want alleen 's Gravenmannen konden hem den leeneed laten zweren: alzoo de Souverein nooit die magt aan iemand van zijne onderdanen heeft toegestaan, die zich niet alvorens aan hemzelven met een eed van getrouwheid verbonden had.

Neemt men hierbij wat GROENEWEGEN aanteekent, men krijgt deze redenering: om een achterleen te maken, moet men den achterleenman in den eed nemen: een onderdaan kan dat niet, of hij moest die magt gekregen hebben van den Souverein: de Vasallen van de Graaflijkheid hebben dezelve gekregen, t. w. *tacite* krachtens hunne beleening.

Hoe ongeschiedkundig dit luiden mag, ik heb aan de

*) Brief van DE GROOT aan zijne kinderen, afgedrukt aan het hoofd van de C. Observ.

†) L. 2. C. Ut nemo ad suum patroc.

§) NEOSTAD. de feudis. C. VII. § 37.

aangehaalde woorden geenen anderen zin weten te geven; neemt men ze letterlijk, zoo wordt het onzin, of zij zeggen wat niet gezegd behoeft te worden, omdat het van zelf spreekt. Maar op zijn best genomen is het toch grondvalsch, wat daarmede gezegd wordt. Daargelaten het gebrekkige van de redenering, waren er toch in Holland *feuda oblata*, waarvan GROTIUS vermeldt dat zij menigvuldig werden in de tijden der Hoeksche en Kabiljanwsche twisten. Deze leenen, zegt hij, zijn niet gekomen uit der Heeren *boedel*, maar uit den *boedel* *) van de leenmannen, die hun onleen goed aan eenige Heeren hebben opgedragen, om in bezwaarlijke tijden van hen beschut te worden: zij ontviagen hun eigen goed als leen terug, en deden dan hulde en eed aan die Heeren. Deze laatste konden vasallen van den Graaf zijn, en zij konden het niet zijn; maar ook de Graaf (hetgeen ons nader blijken zal) wel van hen. Is het aan te nemen, dat die magtige Heeren, die wij in de Geschiedenis telkens naast den Graaf zien, of tegen hem over, geen achterleenen maken konden? Ten overvloed weten wij dat de Graaf, behalve de leenen van de Graaflijkheid verheffende, ook opperleenheer was van goederen, niet als Graaf, maar als Heer van Bloys, van Arckel, van Naerdinckerland, van Voorn, Putten, Stryen en andere Heerlijkheden †): indien nu die goederen verder ter leen werden uitgegeven, hadden zulke achterleenen natuurlijk met den Graaf als *Princeps*, en met zijne Souvereiniteitsrechten niet te doen, en dat ze niet mogelijk waren, zoude eene gewaagde stelling wezen. Wanneer een leenheer, opperheer of zelf vasal zijnde, eenen leenman of mansman trouw laat zweren, zoo doet hij dat op grond van het leenregt, en

*) Zóó de uitgave van 1631; lateren hebben *doezem*.

†) Placaet van de Staten van Holland van 15 Julij 1592. G. P. boek, I Deel bl. 1450.

niet van het staatsregt; den *Princeps* als zoodanig gaat het niet aan, en waar eenmaal leenregt geldt, behoeft men zijne magtiging niet, evenmin als voor andere handelingen van het *jus privatum*. Want als privaat-regt werd het leenregt van onds beschouwd, zelfs toen de *Servitia* nog bestonden; nadat die zijn weggevallen, werd het een gewijzigd eigendom en een bijzonder erfregt, met toevallige inkomsten voor den Staat wanneer de Staat de leenheer was. Dat dit meestal zoo was, konde in den aard der betrekking geene verandering maken, dan alleen in zooverre de staatsmagt over leenheeren daaraan onderworpen, en over leenen in haar gebied gelegen, bevelende, in het leenwezen ingrijpen kon en daarin wijzigingen maken: dewelke echter daarom nog geene eigenheden van het nationale leenregt heeten kunnen, maar als anomalïën moeten worden beschouwd, waarop de regtgelerde geene redenering gronden mag. Waar is het, en dat zullen wij gaarn erkennen, want de Geschiedenis leert het, dat bij de uitbreiding van de Koninklijke magt in Frankrijk, en bij het opkomen van de Landshoogheid in Duitschland, het Leenregt, (en het Leenregt niet alleen), zich hoe langer hoe meer geparticulariseerd heeft (nisi venia voci): in die rigting, dat aan leenregtelijke toestanden zich staatsregtelijke bestanddeelen aanhechtten, en zelfs uit leenregtelijke betrekkingen soms eene Landshoogheid ontstond; het is tevens waar dat een zoodanig particularismus ook in het Hollandsche Leenregt veelzins waargenomen wordt; maar daarbij komt het er op aan, om hetgeen bij wet of gewoonte werkelijk regtskracht gekregen heeft, van hetgeen de schrijvers, niet als zoodanig, maar alleen op grond eener niet goede redenering, leeren, naauwkeurig te zonderen.

Hoezeer het zoo even aangevoerde de waarheid is en voor het regt verstand van ieder Leenregt noodzakelijk, alsmede hoezeer dat nu nog erkend wordt, kan de vol-

gende aanhaling uit het gangbaarste Handboek van Leenrecht *) in onzen tijd bevestigen:

„Leenshoogheid (*imperium civile circa feuda*) is geheel en al onderscheiden van Leenheerlijkheid: beide magten zijn naar grond, doel en omvang van elkander gescheiden, zoodat van de eene tot de andere men niet besluiten mag, en hare vereeniging in denzelfden persoon is eene toevalligheid.
 „... In 't algemeen heeft naar de tegenwoordige inzigtingen de eigenschap van Leenman op de overige betrekkingen tot den Staat volstrekt geen invloed, op rang of stand zoo weinig als op andere burgerlijke verplichtingen. Leen- en Landsheerschappij zijn zoodanig gescheiden, dat de Landsheer vasal kan wezen van zijn eigen onderdaan.”

In de gewesten van ons vaderland kwam het op de Landshoogheid zoo weinig aan, dat de eene provincie vasal konde wezen van de andere: Holland was vasal van Gelderland, en was wegens aloude goederen en tienden leenpligtig aan de Proostdye van St. Mary te Utrecht †).

Om tot ons derde punt over te gaan, en daarmede dit verslag ten einde te brengen; het heet: om een achterleen te kunnen uitgeven, wordt vereischt dat men een leen bezit, hebbende *annexam jurisdictionem*; hetgeen hierop nederkomt: het zijn alleen de bezitters van leentrouwe Heerlijkheden, die dat kunnen. Intusschen staat hier PIETER BORT alleen: noch zijne voorgangers, noch zijne opvolgers maken eenige melding van dit vereischte; doch BORT verzekert ons, dat het eene oude Hollandsche gewoonte is, en beijvert zich

*) PARTZ, vide supra.

†) Missive van het Hof van Holland aan de Burgers Repraesentanten van het volk aldaar, van 8 December 1795.

om van die gewoonte de deugdelijkheid te betoogen. Met beiden echter is het slecht gesteld. Voor de vermeende gewoonte verwijst hij naar GROTIUS, die daar niets van heeft; de redenering staat op ééne lijn met die van NEOSTADIUS. Om een ander den leenroed af te nemen, zeide deze, moet men zelf trouw gezwozen hebben aan den Souverein; om een ander met jurisdictie te bekleeden, zegt nu BORT op zijne beurt, moet men daar zelf mede verleid zijn: de bezitters van Heerlijkheden hebben ze van hunnen leenheer gekregen, anders leenhebbars niet; ergo kunnen de eerstgenoemden achterleenen uitgeven, de laatste niet. Te weten, een leenheer zit met zijne vasallen in 't gericht, en vonnist over leengeschillen: die bevoegdheid moet van den Souverein ten minste kunnen worden afgeleid. Hij ondersteunt zijne redenering met losse gezegden van ROSENTHAL, en zelfs van BALDUS: „*vasallus habere est quaedam dignitas*,” en, de *Princeps* is de bron van alle regtsmagt. Ja, gaat hij voort, er zijn ook wel schrijvers die 266 leenen, schoon de gemeente leer anders is: b. v. IANNA in Napels, en DUARENUS in Frankrijk. Daarbij evenwel is uit het oog verloren dat in die beide rijken geene *subinféudatio* mogelijk was dan met oorlof van den Souverein *): had men die, zoo was ze natuurlijk toereikende; zonder dezelve, was de uitgifte van onwaarde. Doch om tot de redenering wêér te keeren: wie ziet niet dat hier, even als bij NEOSTADIUS, regtsmagten vermengd werden die niet gelijksoortig zijn? De jurisdictie welke het staatsrecht verleent, en de jurisdictie over vasallen welke eenen leenheer, naar leenrecht, toekomt, zijn dezelfde niet. De onderlijke magt, welke het burgerlijk

*) AMMIRATI. Il vero gius feudale Napolitano. Napoli, 1794. T. I. p. 190. DUARENUS C. VI. N°. 9. (Comm. ad Cons. feud.) zegt het tegendeel: „*sed cum dicimus minimo vavassori licere feudum suum quod accepit infeodare....*”

regt toekent, de maritale magt, en de voogdij zijn gedne mitwoeisels van de staatsmagt, ofschoon zij daaraan onderworpen zijn. Zóó is ook de jurisdictie welke den vasaal toekomt over zijne mansmannen wel een bestanddeel van de *Leenheerschappij*, maar niet van de *Landesherrschaft*, niet van het *imperium civile circa feuda*. Het Leenstelsel vormt een afzonderlijken kring van regten, gelijk er vele anderen in de maatschappij gevonden worden: de kerk, de universiteiten, de gilden en andere corporatiën. Ook in deze lichamen komt eene regtsmagt voor, tot welker ontstaan de staatsmagt niet heeft medegewerkt. Waar is het alleen, dat de staatsmagt in die eigen regtskringen van tijd tot tijd grepen gedaan heeft, en nog doet, en dat hetzelfde in de geschiedenis van het Leenwezen is waar te nemen: daaruit is veel te verklaren. Men had zich gewend om in den Staat den eenigen opperleenheer te zien, wijl het *facto* veelal zoo was, en om de leenen als domeinen te behandelen. Wanneer men de Placaeten doorgaat, 't zij van de Staten-Generaal, 't zij van de Staten van Holland, die niet weinigen zijn op het stuk van de leenen, zal men zien dat andere leenen dan Grafelijke, van de Domeinen, nimmer worden ondersteld. Wij behoeven dus verder niet te vragen, hoe voort aan zijne meening gekomen is. De slotson van het hier verhandelde is: dat van zijne driedelige stelling het eerste gedeelte waar is, het tweede onbewezen, en het derde vals.

Gebrek aan grondig onderzoek is het, wat hier de schuld dragen moet, dat zich in het Hollandsch Leenregt eene dwaalleer heeft vastgezet, en ik geloof dat men meedere zoude kunnen aanwijzen. Zonder belang is overigens het besprokene niet, omdat het voortdurend maken van achterleenen natuurlijk diende om het leenwezen voort te planten, en hoe verder dat ging, hoe minder iets verstandigs en re-

delijks in de achter- en achterleenen was te ontdekken. Men kan het ook niet laken, dat wij de regtstoestanden onzer voorvaderen trachten te kennen met juistheid. Doch onze eigen geschiedenis is hier niet de hoofdzaak. Het leenwezen is eene grondlaag in de geschiedenis van Europa, en toen er het Staatsregt niet was, en de maatschappij slecht, was het een heilzaam surrogaat, heilzaam althans met vroegere toestanden vergeleken, en met hetgeen er onmiddellijk op volgde.

Dat het Leenregt ook bij ons te lande weder beoefening moge vinden, dat met name aan het Hollandsche Leenwezen eene geschiedkundige behandeling moge te beurt vallen, schijnt mij wenschelijk. Niemand konde daar meer voor doen dan de Heer B. v. D. B., wien het Archief ten dienste staat, en die zich meer dan anderen daarvan weet te bedienen. Bij de regtsgeleerde schrijvers vindt men geen narigt: die zorgden voor de behoeften van hunnen tijd, en in hun tijd was het Leenwezen reeds gezonken. Al vóór de beroerten was het verdonkeren van leenen eene dagelijksche geschiedenis, getuige de reeks van magtelooze Plakaten hiertegen van de Staten, en zelfs van Koning FILIP; getuige mede het belagchelijken tarief van de heergewaden al bij NEOSTADIUS. Reeds toen, aan het einde der zestiende eeuw, waren de roode sperrewer, en de zeel winden, de Merweshoek, de Dortsche koek, en de tweeërlei handschoenen eene antiquiteit geworden. Voor den Staat waren de Leenen eene zeer toevallige inkomst; voor de particuliere bezitters een belemmerd regt, met lastige formaliteiten bezwaard. Afgeschaft zijn zij echter dáárom niet, maar ten gevolge van bekende politieke gebeurtenissen. In Frankrijk waren zij opgeheven bij eene wet van 4 Augustus 1789; de Bataafsche Republiek deed hetzelfde *per consequentiam*. Reeds in 1795 arbeidde men daarhenen, doch stuitte aanvankelijk op

een ernstig ontraden van het Hof van Holland. Het Hof vond groote zwaarigheid om een rigtig stelsel van schade-loosstelling tot stand te brengen. Evenwel, zonder dit juist *ad kalendas graecas* te verwijzen, ging men voort: bij de staatsregeling van 1 October 1801 kwam de mortificatie van het Leenstelsel (zooals zij heette) bepaaldelijk tot stand.

Verheugen mag men zich, dat dit den Heer B. v. d. B. niet teruggehouden heeft om in onze vergadering belangrijke stukken mede te deelen, waarvoor de Afdeeling hem zeker danken zal.

Amsterdam, 13 Oct. 1856.

GEWONE VERGADERING.

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN;

GEHOUDEN DEN 13^{den} OCTOBER 1856.

Tegenwoordig de Heeren: J. BAKE, H. C. MILLIES, W. MOLL,
H. J. KOENEN, C. W. OPZOOMER, J. VAN HALL, G. H. M. DELPRAT,
L. A. J. W. SLOET, W. G. BRILL, A. C. HOLTJUS, J. G. HULLEMAN,
R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, I. A. NIJHOFF, S. KARSTEN,
T. ROORDA, L. J. F. JANSSEN, J. VAN LENNEP, C. LEEMANS,
N. C. KIST, A. RUTGERS, J. DE WAL, J. HOFFMANN, M. DE VRIES,
L. PH. C. VAN DEN BERGH, R. DOZY, en J. H. SCHOLTEN.

De Heeren van ASSEN en DIRKS hebben zich om andere
ambtsbezigheden doen verschoonen.

Het Proces-verbaal der vorige vergadering wordt voor-
gelezen en vastgesteld.

De Secretaris brengt namens de Commissie van Redactie
mondeling verslag uit wegens de Bijdrage van den Heer
DE GREUVE, daartoe strekkende, dat het stuk zoodra moge-
lijk in de *Verslagen en Mededeelingen* moge worden opge-
nomen, met welk voorstel de Vergadering zich vereenigt.

De Heer NIJHOFF brengt een in zeer ouden band gebon-

den Handschrift ter tafel, afkomstig uit het Augustijnerklooster Bethlehem, eertijds gelegen in het Graafschap Zutphen niet ver van Doetichem. Dit Handschrift, waarschijnlijk in de XIV^{de} eeuw geschreven, en bestaande uit 18 katernen bladen perkament, betrekkelijk den kerkelijken toestand onzes Vaderlands in dien tijd, is vervat in een met zilver en verguld-zilver beslagen, kunstig bewerkten, en met ivoren beeldhouwwerk versierden band; het was, na geruimen tijd in het Zutphensche archief te zijn bewaard geweest, in het provinciaal archief van Gelderland overgebracht, en zal thans eene plaats erlangen in de openbare Stadsbibliotheek te Arnhem. Daar in de beschrijving, door den Heer NIJHOFF van dit HS. gegeven, eenige archeologische vraagstukken ter sprake komen, stelt de Voorzitter voor, en besluit de Vergadering, het HS. en de mededeeling van den Heer NIJHOFF te stellen in handen eener Commissie, bestaande uit de Heeren JANSSEN, MOLL en DELPRAT, om over dit merkwaardig overblijfsel der oudheid verslag uit te brengen.

De Voorzitter opent het wetenschappelijk onderscheid over de *Tabulae Eugubinae*, en deelt mede, dat de Heer LEBMANS het voornemen heeft kenbaar gemaakt om hierover het woord te voeren. De Heer KUTMERS echter is van meening, dat het tweede gedeelte zijner wederlegging van den Heer JANSSEN, als de voortzetting van een aangevangen betoog, moet voortgaan. Nadat de Heer JANSSEN eerst nog het woord over een personeel-fait heeft bekomen, leest nu de Heer KUTMERS het overige van zijne aangevangene wederlegging der bedenkingen van den Heer JANSSEN voor, en stelt, op uitnodiging van den Voorzitter, dit stuk ter beschikking van de Afdeeling voor de *Verslagen en Mededeelingen*, waarin de Vergadering besluit dat het zal worden opgenomen. Op het einde van dit stuk heeft de Heer KUTMERS te kennen gegeven, dat hij het stellige voornemen had, dit onderwerp

nu verder ten minste eenige jaren te laten rusten, opdat men, de bewijsgronden voor en tegen vernomen hebbende, zich allengs een bepaald gevoelen moge kunnen vormen ten aanzien der echtheid of onechtheid van het besprokene monument.

Na de pauze wordt het woord verleend aan den Heer LEEEMANS, die er echter na de laatste verklaring van den Heer RUTGERS van afziet, om thans meer over dit punt in midden te brengen. Hij meent toch, dat de tijd voor de behandeling van andere onderwerpen moet worden bespaard. Hij bepaalt zich dus enkel tot de vermelding, dat de slotsom van zijn onderzoek hierop nederkomt, dat de gronden door den Heer RUTGERS voor zijn gevoelen omtrent de onechtheid der T. E. bijgebracht, mitsgaders de aanhalingen en voorbeelden waarop die steunden, meerendeels als onjuist zijn te beschouwen. De spreker behoudt zich dus voor, om, naar aanleiding zijner gemaakte aanteeckeningen, zijn beweerde nader schriftelijk te staven. De Voorzitter noodigt den Heer LEEEMANS uit, om, in het belang der Wetenschap, aan dit voornemen gevolg te geven.

De Heer JANSSEN brengt nog ter tafel de *Umbrische Grammatica*, een lijvig deel in quarto naar aanleiding der *Tabulae Eugubinae* door de Duitsehe Geleerden AUFRECHT en KIRCHHOFF zamengesteld. Was de taal der *Tabulae* een louter verdictsel, er zoude zijns insiens nimmer zulk eene Spraakkunst uit hebben kunnen opgemaakt worden, of men moest aannemen, dat de Verdicter zich mede eerst zulk eene Spraakleer voor zijn te verlichten gedenkstukken had vervaardigd.

De Heer SIJORT heeft eene opmerking aan de Vergadering te onderwerpen naar aanleiding van hetgeen de Heer JANSSEN, op bl. 34, 35 zijner bedenkingen heeft gezegd.

Hij teekent protest aan tegen het beweerde, daar voorkomende, dat een Notaris zich zeer gemakkelijk in de beschrijving van zoodanige oudheden zoude hebben kunnen bedriegen. Ging dit beweerde door, dan zoude eene der voornaamste bronnen onzer oudheidkennis onklaar worden. Neen! de Notarissen waren zulke onnoozele onkundige mannen niet. Zij behoorden veelal tot de geestelijkheid, en moesten reeds in het begin der 13de eeuw een examen afleggen, waaruit hunne bekwaamheid bleek. Eene vergissing door zulk eenen Notaris tusschen *Tabulae eboreae* en *Tabulae aeneae* komt den Heer SLOET bijna ondenkbaar voor. Hij vraagt dus: is er wel genoegzaam bewijs voor de eenzelvigheid dier uit verschillende grondstof bestaande tafelen? Zouden de tegenwoordig voorhandene niet andere stukken kunnen zijn dan diegene, welke in de 15de eeuw, blijkens de bewuste koopacte, zoo duur zijn verkocht geworden?

De Heer JANSSEN oordeelt mede, dat deze vraag nadere opheldering vereischt, en heeft dien aangaande dan ook alreeds naar Italië aan een zijner geleerde vrienden geschreven, van wien hij eerlang een antwoord wacht, dat hij niet zal nalaten aan de Afdeeling kenbaar te maken.

De Heer MILLIES vreest dat de Heer JANSSEN te veel hecht aan het gezag van sommige Duitsche oudheidkundigen. Dat autoriteitsbeginsel kan hij in vraagstukken als het tegenwoordige niet huldigen. De beoordeeling in het *Centralblatt für Archäologie* over den in de Akademie gevoerden strijd, waarop een der Sprekers heeft gezinspeeld, heeft bij hem niets dan wantrouwen gewekt. Eene zaak die men met zoodanige wapenen verdedigt, moet wel zeer zwak zijn. Zelfs de geleerdste onderzoekers zijn wel eens door fijn gesponnen bedrog misleid geworden. Hij behoeft ten bewijze hiervan slechts te herinneren aan de zaak der HSS. van SIMONIDES. Het bevreemdt hem eenigzins, dat hij

eenen Schrijver als gezag heeft hooren aanhalen, die zijne zaak door een zoo onwaardigen toon heeft geschandvlekt.

De Heer VAN DEN BERGH merkt eindelijk nog aan, dat hij in de Inscriptiën der *Tabulas* een vrij geregeld consonantenstelsel heeft aangetroffen, en dat een groot gedeelte dier inschriften bestaat uit verzen, niet ongelijk aan diegene, welke men bij meer Noordsche volkeren aantreft, bij welke de alliteratie eene voorname rol speelde. Hoe zou, vraagt de Spreker, een Italiaansche bedrieger in een zoo verwijderd tijdvak op het denkbeeld eener verakunst hebben kunnen komen, waarvan destijds naauwelijks iets bekend was?

De Secretaris leest vervolgens het Advies van den Heer HOLTJUS voort, uitgebracht ter zake van de Verhandeling des Heeren BAKHUIZEN VAN DEN BRINK over de *Hollandische Ackerleen*. De Heer HOLTJUS juicht daarin het denkbeeld van dat Lid toe, om de Geschiedenis van het Leenrecht hier te lande uit de Archieven, waartoe hij den dagelijkschen toegang heeft, op te helderen, en vereenigt zich meerendeels met de denkbeelden van den Heer VAN DEN BRINK, welke hij nog nader toelicht en aanvalt.

De Heer VAN DEN BRINK, den Hoogl. HOLTJUS voor zijn belangrijk Advies dankzeggende, geeft het voornemen te kennen om nog nader op dit onderwerp terug te komen, en alsdan ook de zeer gewichtige verandering in het licht te stellen, door KAMEL DEN STOUTE in het leenwezen ingevoerd.

De Heer DE WAL stelt voor, en de Vergadering besluit, om het uitmuntend Advies van den Heer HOLTJUS te beschouwen als de uitvoering van den last, opgedragen aan de Commissie, welke in de vorige vergadering te diër zake benoemd werd.

Het Advies van den Heer HOLTJUS zal alzoo in de Ver-

slagen en Mededeelingen, in stede van een Rapport der Commissie, worden opgenomen.

De Heer DE VRIES biedt der Vergadering een exemplaar aan van zijn onlangs in het licht gegeven werk: *Proeve van Midden-Nederlandsche taalzuivering*; waarna de vergadering, daar verder niets aan de orde is, door den Voorzitter wordt gesloten.

MEDEDEELING

BETREFFENDE EEN

HANDSCHRIFT, AFKOMSTIG VAN HET KLOOSTER BETHLEHEM BIJ DOETINCHEM,

DOOR

Is. An. N I J H O F F.

In het kwartier van Zutphen, bij Doetinchem, lag een mannenklooster van de Augustijner orde, onder den naam van Bethlehem of Bielheim bekend. Ik heb er elders de lotgevallen, de betrekkingen, den geest van leeren kennen *). De kloosterlingen, die voor het oorlogsgeweld in Doetinchem een wijkplaats hadden gezocht, werden in 1579 van daar verdreven en trokken naar Emmerik. Zilveren huisraad en kerksieraden namen zij mede; archief en boeken lieten zij achter. Dat archief was aan den geleerden VAN SPAEN bekend: zijne *Inleiding tot de Geschiedenis van Gelderland* en nog meer zijne in handschrift nagelaten genealogische tabellen dragen er de getuigenis van. Maar nu voor omstreeks vijf en twintig jaren was het ten eenemale verloren of in den letterlijken zin verduisterd; want nadat op het raadhuis te Zutphen (waar ik bloot vermoedde, dat het schuilen kon), op mijn verzoek, alle kamers en kasten vergeefs waren doorzocht, kwam het voor den dag bij de opening der laatste deur, die den toegang verleende tot een vertrekje in het bovenste gedeelte van dat gebouw, waar alleen een gebroken dakpan aan een enkelen lichtstraal den

*) *Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde*, Deel IX, bl. 1—53.

doortogt vergunde. — Dit alleen tot waardering van het gelukkig toeval, waardoor de geheele vernietiging van een hoogst belangrijke verzameling van bescheiden uit de 12de tot de 16de eeuw voorgekomen werd. — Daar bevond zich ook het boek, hetwelk ik de eer heb hierbij onder het oog te brengen. Sedert berustte het in het Provinciaal Archief van Gelderland, en is nu bestemd om in de Openbare Boekerij te Arnhem geplaatst te worden.

Vergunt mij, terwijl ik het aan u ter beschouwing geef, een woord over het boek zelf en over den band.

Het boek zelf bestaat uit achttien katernen fijn perkament; de eerste van acht, de zeventien volgende ieder van tien bladen. Elke katern is, aan den voet van het eerste blad, van een volgnommer voorzien. Jaartal, ook naam van persoon of plaats, waar of door wien het vervaardigd is, wordt nergens gevonden. Op de voorzijde van het eerste blad der eerste katern staat alleen: *Liber monasterii Bethlehemehsis prope Doetinchem*, met eene hand blijkbaar uit de veertiende eeuw. De eerste katerne heeft verder, op zes bladen, afbeeldingen van hoofdgebeurtenissen uit het leven van Christus, en, op de weerszijde van het achtste blad, den titel of het opschrift van den tekst, die het overige gedeelte van het boek inneemt.

Die afbeeldingen — men ziet het — zijn kunsteloos en ruw, en hard de kleuren waarmede zij gedekt zijn; nogtans — het is niet te ontkennen — ligt er eenige uitdrukking in het gelaat, de gestalte, de gebaren der voorgestelde personen. Zij zijn geplaatst, bij afwisseling, onder één en onder twee bogen, naar den smaak der veertiende eeuw met spitsen en bloemen opgesierd. Kunnen het afbeeldingen zijn van — of modellen voor geschilderde kerkramen? De opschriften, door eene oude hand boven de meeste geplaatst, als: „*cum incausto purificatio*”, „*passio cum auro*”, „*resurrectio cum incausto et coloribus*”, „*majestas cum animalibus cum auro*”.

kunnen met zoodanige bestemming in verband gestaan hebben en eene aanwijzing voor den glasschilder geweest zijn. — Zij, die gewoon zijn de voortbrengselen der middeleeuwsche kunst te bestuderen, zullen bij de beschouwing dezer afbeeldingen ligt tot haren ouderdom kunnen besluiten. Bedrieg ik mij niet, dan bemerkt men in den nimbus, zooals die om al de hoofden ondoorschijnend, om dat van den Christus met een Grieksch kruis beladen is, dat het denkbeeld van stralenkrans, vroeger, en reeds vóór de verschijning van het Christendom, in het Oosten aan den nimbus gehecht, verloren was gegaan *); dan bemerkt men ook, dat de heilige maagd niet voorgesteld is met die jeugdige trekken en met dat bloeiend schoon gelaat, waarmede zij steeds in later eeuwen afgebeeld werd †), en zoo zal dan het ontstaan dezer teekeningen wel niet veel vroeger, maar ook niet later, dan de veertiende eeuw gesteld kunnen worden. Eene beschouwing van de kleeding, ook van de wapenrusting der krijgsknechten bij het graf, zou waarschijnlijk tot dezelfde uitkomst leiden.

Vergunt mij, u op elk der tafereelen nog enkele bijzonderheden aan te wijzen. Op de eerste, voorstellende de tijding door den engel aan de heilige maagd gebragt, mag het opgemerkt worden, dat het hoofd van den hemelbode met een blaauwen, dat der aanstaande moeder met een groenen nimbus is omgeven; ook, dat de eerste, als hemelsch persoon, in overeenstemming met het doorgaand gebruik in de middeleeuwen, blootsvoets afgebeeld is. — Op de tweede teekening, de geboorte voorstellende, doe ik u opmerken, dat het hoofd van Maria niet alleen met een ronden, maar nog daarenboven met een vierkanten nimbus prijkt. Zoo ik meen, is dit zeldzaam, maar het verdient

*) DIDRON. *Iconographie Chrétienne* (Par. 1843), p. 90, 102.

†) Ald. p. 255.

niet voorbijgezien te worden, bijaldien, gelijk sommigen willen, door een vierkanten nimbus de kracht van het geloof aangeduid wordt *). Jozef is afgebeeld met een phrygische muts — of is het de *pileus cornutus*, dien de Joden in de middeleeuwen genoodzaakt waren te dragen? — Wat mij op deze teekening nóg opmerkelijk voorkomt is, dat de kribbe een sierlijk bewerkte zuil tot voetstuk heeft. — Op de derde teekening, de plegtige vertooning in den tempel voorstellende, wordt Maria vergezeld en bijgestaan door eene vrouw, eene heilige, die in de eene hand twee duiven, in de andere een waskaars draagt. Aan Simeon, die, naar 't schijnt, door den ouden man ter rechterzijde van het tafereel voorgesteld wordt, is, schoon hij de handen zegenend naar den jonggeborene uitstrekt, geen nimbus gegeven. — Op het vierde tafereel schijnt het kruishout, groen van kleur, te buigen onder het gewigt van den lijdenden en zich smartelijk krommenden Heiland, Is het toeval of met opzet, dat de glans van heiligheid zijn gebogen hoofd niet omschijnt, maar aan het kruis gehecht is gebleven? — De krijgslieden in hunne maliekolders, op de vijfde teekening, mogen in overeenstemming zijn met andere afbeeldingen uit de veertiende eeuw; maar in de voorstelling der wapenschilden schijnt de teekenaar een van de eerste regelen der heraldiek verwaarloosd te hebben. — Op het zesde tafereel, eindelijk, ziet men niet (zooals het verhaal der Evangelisten doet onderstellen) *elf*, maar *dertien* personen als getuigen der hemelvaart, en onder deze, naar het schijnt, eene vrouw; terwijl voorts de vorm en de kleur van de wolk, die den opvarenden Christus ondervangt, aan een regenboog doet denken.

Zooals ik zeide, staat op de weerszijde van het laatste blad der eerste katern het opschrift van den tekst, die de

*) *Acta S. S.* aangehaald bij DIXON t. a. pl. bl. 65.

volgende 170 bladen beslaat. Dat opschrift luidt aldus, in acht regels, bij afwisseling blaauw en rood geteekend :

„Incipit plenarium de suamis [lees *summis*] festis
 „sanctorum totius anni. Primo de S. Andrea se-
 „quencia S. euangelii.”

De tekst zelf is geschreven met die staande Gothische letters, welke in de 14de eeuw in de kloosters gebruikelijk waren. De voor- en hoofdletters zijn gekleurd en op vele wijzen versierd. — De inhoud bestaat uit gedeelten der Evangeliën, gerangschikt onder en naar de orde der feestdagen, op welke die gelezen of liever gezongen werden; want doorgaans zijn muziknooten tusschen de regels in geplaatst. Twee dag-evangeliën zijn geheel op muziek gesteld: het zijn de geslachtregisters, die in het derde hoofdstuk van Lucas en in het begin van het boek van Mattheus voorkomen, en waarvan het eerste acht dagen na Driekoningen, het tweede op het feest van Maria's geboorte meest gezongen worden.

De evangeliën zijn geplaatst in de volgorde, die door de Roomsche kerk bepaald is. Voorafgegaan door St. Andreasdag (80 November) en voorts van Kersmis af beginnende, volgen de feestdagen, zoo beweeglijke als onbeweeglijke, geregeld tot op den dag van St. Katharina, invallende den 25sten November. Sommige echter ontbreken, waaronder het feest der kruisverheffing en de *festa Mariae conceptionis et Mariae visitationis*. Het laatste is evenwel, nadat nog de zoogenoemde *evangelia dominicalia* zijn voorafgegaan, als een aanhangsel achteraan gevoegd.

Vergunt mij nog een woord over den band, wel geschonden, maar toch blijken dragende van zeldzame zorg en kosten die tot de bewerking aangewend zijn. — Onder al de versierselen blinkt verreweg het meest uit, het ivoren middenstuk (*diptychon*) op het voorste blad. Dat het met uitstekende kunst bewerkt is, valt niet te miskennen. Dit

in bijzonderheden aan te wijzen moet ik aan meer bevoegden overlaten. Ik maak u alleen opmerkzaam op den vorm van den nimbus om het hoofd van den gekruisigden, hier niet met een Grieksch kruis, maar met stralen naar verschillende kanten uitschietende en met een geparelden rand; — op het tot op de knieën nederhangende gewaad; — op het uitstek, waarop des lijders voeten rusten; — allen, zoo ik meen, kenteekenen die van een afkomst uit de elfde of twaalfde eeuw getuigen. Maar ook de beelden ter weerszijde verdienen de aandacht: ter regter, de moeder, die de handen tot den lijder opheft en van wier gelaat, de uitdrukking dragende van diepe smart, de sluijer is neergevallen; ter linker, de discipel, die met de regter hand zijn gebogen hoofd ondersteunt en met de linker het evangelieboek houdt. En dan daarboven de beide engelen, die met uitgespreide vleugelen en handengebaar hunne deelneming te kennen geven. Waarlijk, de kunstenaar heeft diep gevoeld en zijn gevoel krachtig uitgedrukt.

Ook de rand, die dit stuk omgeeft, verdient eenige opmerking. Hij bestaat uit dun geslagen silver met silver vergulde beelden. Boven aan in 't midden ziet men Christus, zittende als leeraar; in de linker hand houdt hij het boek des levens; de regter heeft hij, naar de wijze der roomsch-katholieke of westersche kerk, ter zegespreking opgeheven. In het midden van den benedensten rand ziet men Hem met de kruisbanier het geopend graf verlaten. In de hoeken zijn de geheimzinnige diergestalten, onder welke de vier evangelisten aangeduid worden. — De letters der opschriften doen aan dezen rand eenen onderdom toekennen, aanmerkelijk hooger dan die van het handschrift zelf, schoon men het met veel waarschijnlijkheid voor jonger dan het in ivoor gesneden middenstuk mag houden.

De binnenste rand was oorspronkelijk versierd met een zestal gekleurde steenen, waarvan er thans slechts drie

overig zijn. Maar daarenboven prijkt aan ieder der beide zijden een groote doorschijnende steen. Deze verdienen misschien eenige aandacht, omdat zij met het boek zelf uit dezelfde landstreek afkomstig schijnen. Zij worden namelijk door kenners van diergelijke zaken gehouden voor bergkristal, zooals in het kwartier van Zutphen, en bepaaldelijk in den omtrek van Lochem, ook hier en daar op de Veluwe, in ruwen vorm voorkomt. SLICHTENHORST, in zijn *Tooneel des lands van Gelre*, noemt ze *gladbecken*; NOORT heet ze ergens *kladbecken*.

Op de achterzijde van den band, eindelijk, ziet men, in het midden en aan de vier hoeken, vijf gelijkvormige figuren, mede in dun geslagen zilver. Zij vertoonen een man te paard, gewapend met een lans en in strijd met een draak of ander monster. St. Michaël en St. Joris plegen beiden op die wijs afgebeeld te worden. Meer ervarenen mogen beslissen, aan wien van beiden hier te denken valt.

Deze mededeeling, M. H., heb ik mij veroorloofd, opdat zij, bijaldien naar uw oordeel de meer algemeene bekendheid iets tot bevordering der wetenschap kan aanbrengen, onder de *Verslagen* dezer Afdeeling zou kunnen opgenomen worden, met bijvoeging misschien van eene afbeelding der ivoren plaat. De aandacht zou daardoor op soortgelijke stukken, welke ligt elders schuilten, gevestigd worden, en de vergelijking tot meer afdoende resultaten kunnen leiden.

A D V I E S

OVER DE MEDEDEELING VAN DEN HEER

Is. An. NIJHOFF,

BETREFFENDE EEN

HANDSCHRIFT, AFKOMSTIG VAN HET KLOOSTER
BETHLEHEM BIJ DOETINCHEM.

DOOR

L. J. F. JANSSEN, G. H. M. DELPRAT EN W. MOLL.

De Commissie in wier handen de Mededeeling van den heer NIJHOFF was gesteld, heeft met veel belangstelling het Handschrift onderzocht, door hem beschreven en opgehelderd, en heeft bij eene vergelijking bevonden, dat aan het inderdaad naauwkeurig berigt van het geacht medelid niet veel door haar zou kunnen toegevoegd worden. Intusschen heeft zij onder het bezigtigen van het Handschrift enkele opmerkingen gemaakt, die misschien tot aanvulling, deels ook tot wijziging hier en daar, van dat berigt zouden kunnen strekken; die de Commissie althans meent aan zijne overweging te moeten aanbevelen, vóór het opstel in de *Verslagen* der Akademie (waarvoor het bestemd en zeer geschikt is) zal worden afgedrukt. Die opmerkingen bepalen zich 1) tot den tekst van het Handschrift, 2) tot de illuminatiën, 3) tot den band.

1) Aan den tekst van het Handschrift kan, naar de meening der Commissie, niet veel waarde gehecht worden. Een der

leden heeft zich de moeite getroost van eene vergelijking met den tekst der *Vulgata*, doch heeft geen enkele variant ontdekt; zoodat van dien tekst, althans voor de kritiek van van het N. T., geene aanwinst zal kunnen verwacht worden. Het duidelijke, doch ongelijke schrift is niet van nalatigheid vrij te pleiten. Aan het einde van quatern VIII had behooren te staan het evangelie in *festo visitationis Mariae virginis*. De lezer wordt door eene randteekening verwezen in *fin. libri*, waar het overgeslagen deel wordt teruggegeven. Voor het feest der kruisverheffing ontbreekt de lectie, doch dit is welligt minder te bevreemden, omdat dit feest, ofschoon reeds in de 9de eeuw in Duitschland verbreid, niet overal is aangenomen (BINTERIM *Denkw.* V 1. S. 459). Aan schrijffouten en letterverbeteringen ontbreekt het mede niet. De Commissie is met den heer N. van oordeel, dat het schrift tot de 14de eeuw behoort, doch de aantekening vóór, *liber monasterii* etc., zal wel tot de 15de behooren gebracht te worden. Eene veel vroegere dagteekening zou men op het eerste gezigt toekennen aan den in majuskels geschreven, of geteekenden, hoofdtitel (p. 8); omdat die lettervormen (tourneures) reeds in 't begin der 13de eeuw voorkomen. Er is intusschen geen genoegzame grond hieraan een hooger en ouderdom toe te kennen dan aan het overige van den tekst; want soortgelijke lettervormen komen ook nog wel in de 14de eeuw voor (zie b. v. den Cod. Vatic. N°. 355, 4°. volgens D'AGINCOURT III, tab. LXXII N°. 3). Het is echter niet onwaarschijnlijk dat de teekenaar dezer majuskels een onder schriftvoorbeeld voor oogen had, en hij dat met eene onvaste en weinig geoefende hand nagebootst heeft. *Plenarium* beteekent (volgens BINTERIM l. c. IV, 1 S. 239) hetzelfde als *Breviarium*, of het hedendaagsche *Directorium*, en is (volgens SCHMIDII *Lexicon eccles.* p. 225) zoodanig kerkboek, hetwelk de evangeliën en brieven *pleniter* bevat.

2) Dat de miniaturen „kunsteloos en ruw” zijn, daarover is de Commissie het met den heer N. volkomen eens. Een der leden meende, dat men in dien tijd misschien reeds in Overijssel, gelijk in het midden der 15de eeuw het geval was, minder achting voor de „curiositas in illuminando” begon te voeden (DUMBAR, Anal. I, 190). Ook de versierde initialen onderscheiden zich niet door kunstwaarde. De stijl der miniaturen wijst op de 14de eeuw; zij schijnen uit denzelfden tijd als de tekst van het Handschrift, doch zijn vermoedelijk naar oudere miniaturen, uit het begin der 14de eeuw, gecopieerd. De type is fransch of vlaamsch. De architectonische versieringen wijzen op denzelfden tijd (vergel. MONTFAUCON. Ant. de la Couronne de France. I, Pl. LXXIII).

De gissing, dat de afbeeldingen met beschilderde kerkeramen in verband zouden staan, omdat er aanwijzingen voor den *illuminator* bij gevonden worden (als: *resurrectio cum incausto* etc.) is aan de Commissie niet aannemelijk voorgekomen. Daartegen kan vooral de hoofdtitel, p. 8, *Incipit Planarium* etc. als bewijs gelden; omdat daarboven dezelfde hand, die boven de teekeningen de aanwijzingen voor de *illuminator* schreef, de woorden neergeschreven heeft die de *illuminator* te kleuren had; en die titel was zeker voor geen glasraam bestemd.

Dat de ondoorschijnendheid van den nimbus bewijzen zou, dat het (vroegere) denkbeeld van stralenkrans was verloren gegaan, en dat hierdoor de ouderdom der miniaturen zou kunnen bepaald worden, schijnt der Commissie niet aannemelijk, aangezien de stralen-nimbus nog lang na de 14de eeuw voorkomt, en de bloote schijf-nimbus even oud, zoo al niet ouder dan de stralen-nimbus is (Vergel. JANSSEN, de Aureool, in: Tijdspiegel 1846, bl. 192 enz).

• Ten aanzien van den vierkanten nimbus, die, nevens den

ronden, om het hoofd van Maria op de tweede miniatuur zou voorkomen, is op te merken, dat deze veeleer voor *het hoofdkussen* te houden is, waartegen Maria leunt. De verschillende kleuren van den nimbus schijnen hier, even als in andere middeleeuwsche teekeningen, willekeurig, en om door bonthed effect te maken.

Het hoofdbedeksel van Joseph schijnt noch de phrygische muts, noch de *pileus cornutus* der middeleeuwsche Joden, maar een reishoed, gelijk die ook reeds in dezen vorm in 't laatst der 13de eeuw voorkomt (b. v. in het gebedenboek van **LODEWIJK DEN HEILIGE**, op de Leydsche Bibliotheek, Ms. Lat. N. 76, A).

SIMEON, op de derde teekening, schijnt zijne handen naar het kind **JEZUS** enkel uit te strekken om het aan te nemen, — het in zijne armen te sluiten.

Aangaande het *groene kruis*, op het 4de tafereel, vraagt een der leden, of de groene kleur niet welligt de bij de middeleeuwsche devoten beminde voorstelling kan herinneren, *dat het kruis ons de boom des levens geworden is?* Zeker is, dat het kruis hier op een afgeknotten boomtrunk gelijk, en dat het kruis ook op andere middeleeuwsche miniaturen, b. v. op het voormelde gebedenboek van **LODEWIJK DEN HEILIGE** (uit de 13de eeuw) groen gekleurd is.

Op de vijfde teekening heeft de illuminator aan de wachters bij het graf twee wapenschilden toegekend; het eene, *goud op goud* levert, gelijk de heer N. reeds opmerkte, eene heraldische ketterij op. Zoo dit keel met goud kon beteekenen (zeide een der leden) zou men er het wapen van **Egmond** in herkennen; het doelt dan mischien op **KAREL VAN EGMOND**, heer van Gelre. Het andere wapen is geheel onbakend; althans geen geldersche of zeeuwsche adellijke van dien tijd heeft het gevoerd. Men vraagt, of

het ook het aangenomen teeken of blazoen van den illuminator zijn kan? Een ander lid voegt daar aan toe: of niet beide schildversieringen als bloote fantasiestukken te beschouwen zijn?

Bij de miniaturen valt ook nog op te merken, dat er fijne, linnen vloeitjes tusschen gehecht zijn, waaraan het is toe te schrijven dat de kleuren, vooral ook het goud, zoo uitmuntend geconserveerd gebleven zijn. Dit linnen is voor de geschiedenis onzer nijverheid niet geheel van belang ontbloomt, daar het zóó fijn gesponnen en geweven is, dat het met het fijnste neteldoek van onzen tijd kan vergeleken worden.

8) Het merkwaardigste is echter de band van het Handschrift. Ook volgens het oordeel der Commissie zijn de meeste en voornaamste versierselen daarvan ouder dan het Handschrift, en hierom, zoowel als wegens de wijze waarop zij er aan bevestigd zijn, is het te vermoeden, dat zij vroeger tot een ander einde gediend, mogelijk aan het deksel van een ander en kostbaarder Handschrift behoord hebben?

Teregt wordt vooral de aandacht gevestigd op het ivoren middelstuk, het zoogenaamde diptychon (of blad van een diptychon), dat fraai is uitgevoerd, en dat — ofschoon niet van gebreken in teekening en houding vrij te pleiten, — zich boven het middelmatige verheft. De heer NIJHOFF meent, dat dit beeldwerk tot de 11de of 12de eeuw zou moeten gebragt worden. Dit komt der Commissie niet aannemelijk voor. De gronden daarvoor door den heer N. aangevoerd bewijzen zulks niet; de kenmerken er voor opgegeven, komen eveneens voor op snijwerken uit de 13de, 14de en zelfs 15de eeuw; ook de kruisnimbus, om het hoofd van Christus, komt nog in dien laten tijd voor.

Inmiddels is de Commissie met den Heer N. van oordeel,

dat dit reliëf het oudste der beeldwerken van dezen band is, en meent, dat het tot de 13de eeuw, misschien de laatste helft, zou behooren. Het schijnt uit dien tijd, toen door den invloed van NIC. DE PISA, den beroemden bouwmeester van kerken te Padua en Venetië, aan de beeldende kunst eene vrijere rigting gegeven werd, en toen de beelden eene levendiger beweging, waardiger houding en bevalliger draperie erlangden. De inhoud van het beeldwerk behoort tot de meest gewone voorstellingen. MARIA en JOHANNES staan aan den voet van het kruis, en twee engelen in de wolken drukken door handgebaar verbazing uit. Een der leden vermoedde, dat het oorspronkelijk niet tot een diptychon behoord zou hebben, maar als een op zich zelf staand stuk aan den wand zou hebben gehangen, omdat er boven eene opening in gevonden wordt, welligt bestemd voor een koordje, waaraan het kon opgehangen worden; een ander lid meende, dat die opening kon gediend hebben tot aanhechting van een *titulus*.

De vergulde medaillons op de vier hoeken (die de 4 evangelisten voorstellen) en boven en onder de ivoren plaat (die den uit het graf opstaanden en den zoogenaamden zegenenden Christus voorstellen), schijnen iets jonger dan de ivoren plaat, doch misschien nog uit het laatst der 13de eeuw, waarop althans de lettervormen van de namen der evangelisten schijnen te wijzen. De wijze waarop die medaillons zijn aangebragt, toont dnidelyk aan, dat zij oorspronkelijk niet voor dezen band bestemd waren.

De zilveren grond op de voorzijde, en de medaillons op de keerzijde van den band, schijnen niet ouder dan de 14de eeuw. Door den korten tijd, dien de leden ter vergelijking beschikbaar hadden, hebben zij slechts weinig hulpmiddelen kunnen raadplegen, en hebben zij ook niet kunnen uitvorschen, wie de ruiter zijn zou, die twee draken en een

leeuw bestrijdt; noch op st. JORIS, noch op st. MICHAËL schijnt die voorstelling te passen. Een der leden meende, dat MICHAËL kon bedoeld zijn, als de Aartsengel, door wien de oproerige Engelen uit den hemel verdreven werden. Van daar dan welligt twee draken, een ondiër dat het paard aangrijpt, en de vogel, misschien eene raaf (symbool des satans). Een ander lid vermoedde, dat zij enkel symbolisch, de „strijd tegen het booze” zijn zou. Het laatste sieraad van den band zijn vijf edele steenen; de twee grootste van bergkristal, of doorzigtige kwarts, de twee kleinste van kornalijn (of robijn?), en de vijfde van amethyst; vijf andere ontbreken; want dat er oorspronkelijk tien geweest zijn, blijkt uit de nog aanwezige gaatjes tot bevestiging. Daar de doorzigtige kwarts niet enkel in de omstreek van Lochem, maar ook elders in ons land en in de meeste landen gevonden wordt, blijft het altijd vrij onzeker, of deze kwartsen uit de omstreek van Lochem afkomstig zijn. Zij zijn, even als de andere steentjes, tamelijk ruw geslepen, door de hand van een weinig geoefenden steenslijper. Banden van goud met ivoren versierselen, komen meermalen voor. Zoo bezat b.v. het klooster St. Gal een *lectionarium elephanto & auro paratum*, dat echter, blijkens de aantekening van den bibliothekaris ILDEPHONSUS VON ARX, opgenomen in de *Monument. Hist. German.* van PERTZ, II. 72, thans spoorloos verdwenen is.

Ten slotte veroorlooft zich de Commissie nog op eenige der voornaamste geschriften opmerkzaam te maken, waarin soortgelijke kunstwerken als onze band oplevert, uitgegeven of opgehelderd zijn, en zulks te meer, omdat zij zelf die werken of niet, of slechts ter loops heeft kunnen raadplegen. Bij eene eventuële uitgaaf van de beeldwerken van den band, die ook door de Commissie wenschelijk beschouwd wordt, zou daarvan vermoedelijk nog met vrucht gebruik gemaakt kunnen worden:

GORI, Thesaurus Vett. diptychorum. III tom.

MONTFAUCON, Antiquités de la Couronne de France.

SEROUX D'AGINCOURT, Hist. de l'art &c.

BECKER und VON HEFNER, Kunstwerke etc. des Mittelalters.

LACROIX, Le Moyen age et la renaissance (Paris 1850).

WYATT, Notice of sculpture in ivory (London, Spencer, 1856).

Wanneer tot eene uitgave van het beeldwerk mogt besloten worden, zou de Commissie van oordeel zijn, dat niet enkel het ivoren reliëf, maar de geheele voorzijde van den band, benevens één der medaillons van de keerzijde, zou behooren afgebeeld te worden.

L. J. F. JANSSEN.

G. H. M. DELPRAT.

W. MOLL.

ERRATA IN HET VORIGE STUK.

Bladz.	9	Regel 2 en 3	staat Kimberen.	lees:	Gaelen of Kymren.
"	12	"	8	"	<i>petallica</i>
"	16	"	10	"	<i>phiderad</i>
"	27	"	30	"	<i>MAJANUS</i>
"	46	"	3	"	248
"	47	"	4	"	onecht.
				"	<i>petorila</i>
				"	Gothisch <i>fidurrath</i> .
				"	<i>MAJANS</i>
				"	249
				"	echt.

B E D E N K I N G E N

TEGEN DE VERHANDELING VAN DEN HEER

A. RUTGERS

OVER DE

T A B U L A E E U G U B I N A E ,

DOOR

C. L E E M A N S .

Toen ik voor eenige jaren in een gesloten wetenschappelijk gezelschap, den Heer RUTGERS zijne bedenkingen tegen de echtheid der Eugubinische Tafelen had hooren uiteenzetten, en later het betoog over hetzelfde onderwerp in de vergadering onzer Afdeeling werd voorgedragen, bestond of ontstond er bij mij volstrekt geen twijfel, omtrent de zekerheid der gronden, waarop ons Medelid zijne beweringen bouwde en waaruit hij zijne gevolgtrekkingen afleidde. Die gronden meende ik niet nader te moeten onderzoeken, en evenmin mij omtrent de juistheid der aangevoerde bewijsplaatsen en de door den Heer R. gegeven verzekeringen te vergewissen; maar die als naauwkeurig en waar aannemende, vroeg ik mijzelf alleen af, of de gevolgtrekkingen juist waren. Ik kon die vraag bevestigend beantwoorden, en zoo sprak het van zelf, dat ik, die het onderwerp nimmer tot een opzettelijk punt van onderzoek gemaakt had, en ook niet bekend was geworden met de werken door latere geleerden na LEPSIUS omtrent de Eugubinische Tafelen in het licht gegeven, mij aan de zijde van den Heer RUTGERS schaarde en

de echtheid van die beroemde oorkonden mede in twijfel trok. Vandaar dat ik onbewimpeld, ook aan den Heer R., mijnen wensch te kennen gaf, dat hij zijn betoog openlijk bekend zou maken, en dat ik zijn besluit om het voor de *Verslagen en Mededeelingen* onzer Akademie-afdeeling af te staan, van harte kon toejuichen.

Bij het verslag, dat ik met mijne Medeleden de H. H. JANSSEN en HOFFMANN uitbragt, wegens de plaatsing van het stuk in de *Verslagen*, meenden wij omtrent de juistheid van het betoog, en het al of niet aannemelijke van des Schrijvers meening niet in eenig onderzoek te moeten treden. De Voorzitter had, namens en met toestemming van de Afdeeling, den Heer R. verzocht, of hij zijne verhandeling, die met zooveel genoegen gehoord was, aan de Afdeeling wilde afstaan; aan onze Commissie bleef alleen de taak, om te onderzoeken op welke wijze aan den wensch der Afdeeling het beste gevolg kon worden gegeven, vooral met het oog op de vreemde lettervormen door den schrijver aangevoerd.

Eerst later en na den afdruk van het betoog, werd ik door ons Medelid, den Heer JANSSEN opmerkzaam gemaakt op den minderen grond van vertrouwen, dien men, naar zijne voorloopige bevinding, aan vele der beweringen en bewijzen van den Heer R. kon schenken. Dit noopte mij tot een nader onderzoek van hetgeen door den Heer R. tegen de echtheid der Eugubinsche Tafelen werd in het midden gebracht, en ook mijne ondervinding daarbij leerde mij dat vele der door den Heer R. aangevoerde gronden aan twijfel onderhevig, vele zijner beweringen onjuist waren, vele der door hem aangehaalde bewijspplaatsen den toets eener meer nauwkeurige vergelijking niet konden doorstaan. Ik hield aantekening van mijne aanmerkingen en bedenkingen, met voornemen om daarvan de voornaamste ter tafel te brengen, wanneer het onderwerp, ook naar aanleiding der van

den Heer JANSSEN aangekondigde bedenkingen, in onze Afdeling zou besproken worden, en ik zou aan dit voornemen gevolg hebben gegeven, ware niet de Heer R. door eene onverwacht opgekomen omstandigheid belet geworden om op de vergadering daartoe bestemd, tegenwoordig te zijn. Daar ik geen geschreven opstel voor te dragen had, maar alleen wilde spreken naar den leidraad mijner vlugtig opgeteekende bedenkingen, was de tegenwoordigheid van den Heer R. volstrekt noodig, om hem in de gelegenheid te stellen tot het beoordeelen van het gewigt mijner aanmerkingen. Op de eerstvolgende vergadering verlangde de Heer R. dat hij eerst zijne verdediging tegen de bedenkingen van den Heer JANSSEN zou kunnen voordragen, omdat hij niet genegen was met meer dan eenen tegenstander te gelijk den strijd aan te nemen; en toen hij in die vergadering het eerste, en in de daarop volgende vergadering het laatste gedeelte van zijn tegenvertoog had voorgelezen, sneed hij mij de gelegenheid af, om ook mijne bedenkingen en twijfelingen met hem te bespreken, daar hij zijn stuk sloot met de verzekering, dat hij de strijdvrage nu voor eenige jaren liet rusten, en te kennen gaf, dat hij op verdere tegenbedenkingen niet meende te antwoorden.

In hoe verre zulk eene verklaring ten mijnen opzichte eenigzins onheusch moet schijnen, moge ieder beslissen; maar het kon niet anders, of ik moest mijne bedenkingen nu terughouden, zoowel om die verklaring, als om den onaanagenamen loop, dien de geheele zaak van lieverlede had genomen. Eene bezadigde behandeling van het onderwerp liet zich, naar ik meende, niet verwachten, de aandacht der Leden mogt naauwelijks langer met den nu vruchteloos geworden strijd vermoeid, de tijd moest aan meer algemeen belangrijke onderwerpen geschonken worden. Ook was het te vreezen, dat, zonder nader en opzettelijk onderzoek van hetgeen vooral in de laatste jaren over de oud-

Italiaansche talen en vooral over de Eugubijnische Tafelen geschreven was, het onderwerp toch niet naar behooren kon behandeld worden. Onze openbare boekverzamelingen kunnen, bij den besten wil harer bestuurders, de meest noodzakelijke boeken in elken tak van wetenschap niet leveren; en dit was tot op dien oogenblik bepaald het geval met betrekking tot de laatst uitgekomen werken over de oud-Italiaansche talen. Die werken waren dus, toen dit onderwerp in de Akademie ter sprake werd gebracht, slechts door hunne titels of de verslagen van tijdschriften aan de Leden bekend. Wat hier door ons betwijfeld of gezocht werd, was wellicht buitenslands reeds lang en voldoende opgelost of gevonden. In een buitenlandsch weekblad (*Literarisches Centralblatt für Deutschland* van 27 Sept. n°. 39) was zeer kort geleden door eenen geleerde van gezag op dit gebied der taalstudie, een streng en afkeurend oordeel, ofschoon veel te onbeleefd, te scherp en te ruw, uitgesproken over den in onze Akademie geopperden twijfel; van mijne zijde wilde ik aan diergelijke ongunstige indrukken en oordeelvellingen omtrent onze werkzaamheden geen nieuw voedsel geven, en ik bepaalde mij dus tot korte mededeeling van de slotsom, waartoe ik bij nadere vergelijking van de door den Heer RUTGERS aangevoerde bijzonderheden gekomen was.

Die slotsom was niet gunstig: zijn betoog verloor alle kracht, waar zoovele der door hem medegedeelde waarnemingen en aangevoerde gronden onnaauwkeurig of ook geheel en al onwaar bevonden werden. Ik behield mij voor, eenige proeven daarvan, die ik eerst mondeling in de vergadering had willen leveren en met den Heer RUTGERS bespreken, later schriftelijk mede te deelen, en doe dit thans, ook in overeenstemming met het verlangen mij door den Voorzitter onzer Afdeeling in de vergadering van October te kennen gegeven.

Ik zal daarbij den loop van het betoog van den Heer R. volgen, mij niet uitsluitend bepalen tot de bedenkingen, die door hem tegen de echtheid der Eugubinische Tafelen worden in het midden gebragt, maar ook aanwijzen, waar ik mij moet verzetten tegen enkele zijner beweringen en opmerkingen, die niet regtstreeks tot het onderwerp behooren. Ook de Heer JANSSEN heeft dit gedaan, en het kwam mij voor, dat de Heer R. in zijn tegenbetoog dat verbeteren of aantoonen van onjuistheden enz. in nevenzaken afkeurde. Ik geloof echter, dat, zoo die zoogenoemde nevenzaken buiten beoordeeling moesten blijven, zoo zij geene strekking hadden om de meening van den Heer R. te versterken, zij door hem niet zouden vermeld zijn geweest. Zij komen dus wel degelijk in behandeling; maar leveren bovendien de bewijzen, dat men, waar het de hoofdzak, hier de bewijzen tegen de echtheid der Eugubinische Tafelen, geldt, zich zonder eigen, naauwkeurig onderzoek niet te zeer op de uitspraken van den Heer R. moet verlaten, dat men veilig handelt met het oordeel op te schorten bij elk punt, omtrent welks juistheid wij ons zelven de noedige inlichtingen nog niet verschaft hebben.

In mijne opmerkingen bepaal ik mij uitsluitend tot hetgeen ik reeds in de eerste vergadering, toen het onderwerp zou besproken worden, in het midden wilde brengen. Ik heb mij, zooveel dit mogelijk was, getracht vrij te houden van allen invloed, die door de voordragt van de bedenkingen van den Heer JANSSEN, of door het aanhooren van al wat verder in de vergadering over deze zaak gesproken is, op mij kon worden teweeggebragt. Zijn mijne bedenkingen op enkele punten gelijk of gelijksoortig aan die door den Heer JANSSEN geopperd werden, dan erlangen zij, als geheel onafhankelijk van elkander door twee verschillende personen gemaakt, juist daardoor eene groote versterking, en is het mij eene wezenlijke voldoening, wanneer ik, in

de hoofdpunten nopens de vraag der Eugubinsche Tafelen geheel en al met den Heer JANSSEN instemmende, ook in vele bijkomende bijzonderheden met hem eene gelijke meening heb uitgesproken. Het laatste en volstrekt onmisbare werk van VON AUFRECHT en KIRCHHOFF *) dat sedert den afdruk van de verhandeling van den Heer RUTGERS, op aanbeveling van den Heer JANSSEN bij de Akademische boekery te Leyden is aangekocht, heb ik opzettelijk nog niet geraadpleegd, omdat ik mij van geene hulpmiddelen wilde bedienen, die ook niet door den Heer R. waren ingeroepen; maar ook omdat eene naauwkeurige kennismaking met den inhoud van het zeer lijvige boekdeel, door de Berlijnsche geleerden in het licht gegeven, vrij wat meer tijd vordert en tot meer onbelemmerd onderzoek uitnoodigt, dan ik thans daaraan kan geven.

Reeds bij den aanvang van het betoog van den Heer R. stuit ik op eene bewering, die wel slechts in het voorbijgaan geopperd wordt en op de hoofdvraag niet veel afdoet, maar toch moet weersproken worden. Hij voert op bl. 237 onder de redenen, waarom de Eugubinsche Tafelen de aandacht wekken, ook deze aan: „dat zij naar het algemeen „gevoelen en met aller toestemming eenige eeuwen onder „zijn dan onze jaartelling en voor de oudste schriftelijke „oorkonden van Italië gehouden worden.” Het algemeen gevoelen zal hier wel even zeer op het laatste als op het eerste gedeelte van dezen zin slaan; want anders betekende dit laatste gedeelte niets. Volgens LEPSIUS behooren de Eugubinsche Tafels tot verschillende tijdperken, zijn de oudste niet ouder dan het midden der IVe eeuw, en de

*) Die Umbrischen Sprachdenkmäler. Ein versuch zur Deutung derselben. 1851. Berlin.

jongste niet later dan van het midden der VIe eeuw der Stad. Maar dan betwisten de bekende Gezangen der *Fratres Arvales* en het *Senatus consultum de Bacchanalibus*, dit laatste ook op eene koperen plaat gegraveerd en van het jaar 568 van de Stad, aan de twee jongste, met Romeinsche letters beschreven tafelen, dien rang als uitsluitenden eigendom; dan zou het opschrift op de kolom van DILLIUS, uit het midden der IIIe eeuw vóór onze jaartelling, zijne aanspraken kunnen doen gelden; of noem ik, indien men de herstelling van dit laatste opschrift onder CLAUDIUS mij hier wil tegenwerpen, de opschriften in het graf der Scipio's, die, van de IVe tot de VIe eeuw der Stad loopende, in ieder geval er zich tegen verzetten, dat iemand, laat staan dat „het algemeen gevoelen“ de Eugubinsche Tafelen „voor de oudste schriftelijke oorkonden van Italië“ houdt.

Op blz. 239 vermeldt de Heer R. „dat in onzen tijd MÜLLER, GROTEFEND, LASSEN en LEPSIUS“ de tafels „voor „Umbrisch houden, en in die vooronderstelling ze geheel „of gedeeltelijk hebben willen toelichten.“ De namen van CURTIUS, MOMMSEN, HUSCHKE, die min of meer uitvoerig na LEPSIUS over de Eugubinsche Tafelen handelden, en van VON AUFRECHT en KIRCHHOF, die er opzettelijk over schreven, hadden hier niet mogen worden voorbijgegaan.

Op blz. 240 zegt de Heer R. dat „LEPSIUS zelf, die in „1832 gehoopt had“ de Eugubinsche Tafels „eens geheel te „zullen kunnen vertolken, nu daarvan heeft afgezien,” en maakt dit op, uit hetgeen die geleerde op blz. IX van de voorrede voor den tekst zijner *Inscriptiones Umbrae et Oscas* zegt: „equidem quod jam olim professus sum, vix „umquam plenam tabularum interpretationem confectum iri „arbitror.“ Dat LEPSIUS gehoopt had de Tafelen eens geheel te zullen kunnen vertolken, blijkt mij uit de aangehaalde plaats niet, maar wel dat hij vroeger reeds erkend had,

dat eene geheele vertolking waarschijnlijk nimmer te verwachten was. Ook blijkt uit andere plaatsen in het aangehaalde werk, dat LEPsius toen (d. i. in 1841) niet zoo geheel van de vertolking had afgezien. Op blz. 5 van het aangehaalde werk zegt hij: „Equidem interpretis munere, „in iis quae adhuc de tabulis scripsi, consulto nondum „sum functus” en verder: „ego, cui per hos proximos an- „nos parum otii ad haec studia pertractanda concessum „fuerit, de industria plenam monumentorum indagatio- „nem in aliud distuli tempus” (blz. 5 en 6). Mij dunkt, wie deze plaatsen in haar verband beschouwt, zal moeten erkennen, dat LEPsius zich voorbeheld in een meer breedvoerig onderzoek van de Tafelen, en dus ook van hare vertolking, te treden; bij eene plena indagatio konden de pogingen ter vertolking niet achterwege blijven. Dat LEPsius thans die taak aan anderen heeft overgelaten, is misschien van elders bekend geworden, zooals het mij uit zijne persoonlijke mededeelingen niet onbekend, en vooral sedert de uitgave van het werk van de beide Berlijnsche geleerden in 1851 wel te vermoeden was; maar de Heer R. kon die verzekering niet geven en haar even min door de plaats, waarop hij zich beroept, bevestigen.

Op dezelfde blz., een weinig verder, zegt de Heer R. dat: „een zeer groot aantal van Etrurische en Umbrische inscriptiën op metaal en steen, getuigen van de toen bestaande zucht om, bij gemis van echte stukken, valsche „in hunne plaats te geven.”

Ik merk aan in de eerste plaats, dat een zeer groot aantal van Etrurische en Umbrische inscriptiën niets kan getuigen van hetgeen de Heer R. bedoelt; maar dat eene diergelijke getuigenis alleen uit een zeer groot aantal van valsche Etrurische en Umbrische inscriptiën zou te ontleenen zijn. En wat nu dat „zeer groote aantal” betreft, het moge voor de Etrurische gelden; maar hoe de Heer R.

van een „zeer groot aantal” Umbrische inscriptiën spreken kan, is mij onbegrijpelijk. *LEPSIUS*, die ze verzamelde, geeft, behalve de Eugubinische Tafelen, slechts nog twee kleinere echte Umbrische opschriften en twee kleinere die hij als onecht beschouwt. Men kende dus tot op dien tijd slechts vijf Umbrische opschriften: waar vinden wij dan dat „zeer „groot aantal” terug?

Op blz. 241 zegt de Heer R. „Nog twee andere groote „Umbrische inscriptiën zijn onlangs door *LEPSIUS* op goede „gronden voor onecht verklaard.”

Die opschriften zijn niet groot; maar integendeel, vergeleken met groote opschriften, zeer klein, en zij mogen dus niet aangevoerd worden, waar er naderhand op volgt: „van „alle *groote* inscriptiën is de onechtheid bewezen.” — Het eene dier zoogenaamde „groote” opschriften (*LEPSIUS* Tab. XXVIII n. 1.) bestaat uit vier regels, die 26, 24, 21 en 6 letters bevatten; het andere opschrift (n. 2 op dezelfde plaat) uit 7 regels, van 4—9 letters.

De Heer R. gaat voort: „terwijl eindelijk de Tabula Falisca, door *LIGORIUS* vervaardigd, de reeks van stellig ver„dichte gedenkteeken en besluit.”

De Heer R. spreekt van eene Tabula Falisca, alsof dat opschrift, eene gelijke vermaardheid verkregen hebbende als de Eugubinische Tafelen, even zoo met het gentile van de plaats waar het gevonden heet, voor ieder duidelijk genoeg kan worden aangewezen. Maar de Heer R. schijnt zelf zich met dat opschrift niet nauwkeurig bekend gemaakt te hebben, hij had anders gezien dat het hetzelfde is als het eerste der „twee andere groote (!) Umbrische inscriptiën”, die hij zoo even noemde. *LEPSIUS* toont met genoegzame gronden aan (pag. 54, 55), dat het naar aanleiding van de teksten der Eugubinische Tafelen vervaardigd is, en heeft de geheele geschiedenis van dit verdichte monument uitvoerig en duidelijk genoeg uiteengezet. — En nu de

laatste uitspraak van den Heer R.: „Van alle *groot*e inscriptiën is de onechtheid bewezen,” waarop is zij gegrond? Wij kennen vijf (echte of valsche) Umbrische opschriften, waaronder slechts één groot opschrift, welks onechtheid de Heer R. nog moet aantonen (de Engubinische Tafels); verder 4 kleine, waarvan 2 (het eene, zooals het heet te Faleriae, het andere te Cortona gevonden) valsch zijn. En nu wil de Heer R. uit de onechtheid dier twee kleine opschriften, en het eene dier twee, door hem nog eens onder den naam van „Tabula Falisca” en als een derde opschrift aangehaald, de onechtheid van alle *groot*e (natuurlijk Umbrische *) inscriptiën bewijzen. Het is mij onverklaarbaar, hoe de Heer R. in het kort bestek van zeven regels zoo vele en zoo groote onnaauwkeurigheden op elkander heeft kunnen stapelen.

Wij naderen thans tot de Engubinische Tafelen en de gronden tegen hare echtheid, ontleend uit de „getaigenissen,” omtrent haren oorsprong.”

De Heer R. zegt bl. 242: „dat het niet waarschijnlijk is, dat deze *koperen* platen zoo nabij de oppervlakte van den grond eeuwen lang hebben kunnen liggen en toch in „geheel gaven en onbedorven toestand te voorschijn komen.” De onwaarschijnlijkheid grondt zich alleen op dat „zoo nabij de oppervlakte van den grond”; maar de door den Heer R. bedoelde schrijvers spreken slechts van de ontdekking der Tafelen door een landbouwer die daar ploegde; of, zooals PASSERIUS het uitdrukt, bij het omdelven van den grond. En blijkt daaruit nu dat de platen, of dat al de

*) Umbrische, want de Heer R. kan hier geene andere oud-Italiaansche opschriften bedoelen; ik zou hem anders op den te Abella gevonden cippus, en de beroemde Tabula Bantina met *groot*e Oskische opschriften verwijzen.

platen zoo onmiddellijk onder de oppervlakte van den grond
 • lagen? Kan de landbouwer, bij het ploegen op de tevens ont-
 dekde steenen stootende, zich niet tot nader zoeken genoopt
 gevoeld, en op eene meerdere diepte de koperen platen ge-
 vonden hebben? Kan de bovengrond niet door andere om-
 standigheden op die plaats kort te voren zijn weggenomen,
 al was het alleen om den golvenden, ongelijken grond voor
 den akkerbouw geschikt te maken? Beide onderstellingen
 laten zich zeer ligt aannemen, zonder dat het den eersten
 berigtgever in de gedachte behoefde te komen, om die bij-
 zonderheden te vermelden. In ieder geval kunnen onze
 onderstellingen met gelijke, zoo niet met vrij wat meer,
 kracht vóór de geloofwaardigheid van het berigt pleiten, als
 de gevolgtrekking, door den Heer R. uit de bewoordingen
 des berigtgevers opgemaakt, maar door hem als dat berigt
 zelf voorgedragen.

Op dezelfde blz. zegt de Heer R. dat CONCIOLUS schreef
 „dat in 1444 negen koperen platen met onbekend schrift
 „in een onderaardsch, verzegeld gewelf gevonden zijn;” en
 „dat — 2 van de 9 platen ter verklaring naar Venetië
 „gezonden en daar gebleven zijn.”

Vooreerst spreekt CONCIOLUS slechts van eene „subterra-
 „nea quadam concameratione”, een *zeker onderaardsch gewelf*,
 waarin de Tafelen gevonden zijn; de *verzegeling* van dit
 gewelf hebben wij alleen aan den Heer R. te danken;
 ik acht het zonderling onnaauwkeurig, dat het berigt van
 CONCIOLUS zoo gewijzigd werd. Met betrekking tot het
 getal der gevonden platen kan zeer ligt bij den lateren
 schrijver over het onderwerp, eene vergissing hebben plaats
 gegrepen, ontstaan uit de meening van hen, die de zeven platen
 voor geheel met Umbrisch schrift voorzien aanmerkten, en
 de twee met Latijnsch schrift nog eens in rekening bragten.
 Overigens zou die omstandigheid van het zenden van twee
 dier platen naar Venetië zeker nog nadere bevestiging ver-

eischen; maar het is toch ook zoo onmogelijk niet, dat meer dan zeven platen tot de verzameling behoord hebben, en een of twee, thans misschien ontbrekende, later, hetzij in Venetië, hetzij elders weder te voorschijn komen. — Hoe het zij, de subterranea concameratio strijdt in het geheel niet met het berigt van STRECHUS, hierboven vermeld.

Wij komen tot den koopbrief van 1456, in het archief van *Gubio* berustende. De Heer R. betwijfelt de echtheid van dit stuk (blz. 243).

Ik zou denken dat men eerst moest onderzoeken, of het oorspronkelijke stuk, dan wel een afschrift daarvan in het Gubiosche archief bewaard gebleven, of zulk een afschrift ook min naauwkeurig is, en daaraan de omstandigheden haren oorsprong te danken hebben, die den Heer R. tot twijfel nopen. Maar ook buitendien kunnen wij de redenering van den Heer R. niet zoo gaaf aannemen. Hij acht „het niet waarschijnlijk, dat de stedelijke regering zulk eene „buitengewone som besteed heeft voor eenige koperen platen, „wier opschrift men niet eens verstond.” Die koopsom bestond, volgens de opvatting van den Heer R. (blz. 242), in „de tollën, en ook de opbrengst en het vruchtgebruik „der bergen en weilanden, toebehoorende aan de stad Eu- „gubium, voor de eerstvolgende 2 jaren.” De plaats, zooals zij door PASSERIUS wordt medegedeeld, luidt: „gabel- „lam montium et pascuorum communis dictae civitatis Eu- „gubinae consentien. Vendi etiam ejus fructus, redditus „et proventus pro biennio proxime futuro.”

Vooreerst zou ik de onduidelijkheid in dat „vendi etiam „enz. tot proventus” uit den weg wenschen geruimd, ten tweede aangetoond te zien, dat waarlijk die regten en inkomsten zoo aanmerkelijk moesten heeten. Het kan bijna niet anders, of het afschrift is hier onnaauwkeurig.

De Heer R. vervolgt: „dit wordt nog onwaarschijnlijker, „omdat men de vreemde letters voor *Egyptisch* hield, en

„het opschrift voor de stad, als zoodanig, weinig belangrijk „schijnen moest.” Ik geloof dat wij met moeite bepalen kunnen, wat hier den koopers al dan niet belangrijk moest schijnen; maar het vinden van Egyptische oorkonden bij de grondslagen van het oude Eugubium was immers eene omstandigheid, die voor den ouderdom en de belangrijkheid van de stad kon pleiten, en een bewijs leveren, dat zij met het beroemdste en wijsste der oudste volken in betrekking had gestaan; dit Egyptisch verhoogde juist de waarde van het gekochte.

Het tweede bewijs van de onechtheid van het stuk, uit de vermelding van *ivoren* in plaats van *koperen* platen, kan eerst gelden, wanneer de oorspronkelijke akte werkelijk *eburneas* en niet *aeneas* heeft. Is in *Gubio* slechts een afschrift dier akte, al zij het van denzelfden tijd, aanwezig, dan wordt de vergissing even mogelijk als die van POMPONIUS, volgens de aanmerking van PASSERIUS, waarbij de platen van de wet der XII tafelen *eboreae* genoemd zijn, terwijl wij uit LIVIUS en DIONYSIUS weten dat zij van koper waren. Tegen de twee volgende der vier bewijsgronden zou ik kunnen aanvoeren, dat de bewijzen, uit het stilzwijgen van schrijvers over eene zaak ontleend, altijd tot de zwakste behooren, daar er voor het stilzwijgen, ons onbekende, maar toch zeer goede redenen bestaan konden; al was het alleen, dat bijv. in het onderhavige geval aan de echtheid der Tafelen en van hare ontdekking op het gebied van *Gubio*, in het geheel niet getwijfeld, en dus voor geheel onnoodig gehouden werd van de koopakte melding te maken.

Doch wij moeten ons oordeel opschorten totdat wij weten, of de oorspronkelijke oorkonde nog voorhanden en welke hare juiste lezing is. Bleek het dan, dat hare onechtheid boven allen twijfel gesteld moet worden, dan nog bewijst die onechtheid niets tegen de echtheid der Eugubische Tafelen zelve.

Voor dat de Heer R. overgaat tot de opgave der innerlijke gronden tegen de echtheid der Eugubinsche Tafelen, merkt hij op: „dat de 5 platen met Umbrische karakters „tot denzelfden tijd schijnen te behooren,” — terwijl de 2 met Latijnsche letters — „ook wel tot denzelfden auteur zullen „moeten worden teruggebracht.” Dat *schijnen* is hier een weinig dubbelzinnig, waar de zekerheid alleen bewijsgronden leveren kan. Maar de Heer R. vervolgt onmiddellijk: „dat „de 5 Umbrische op denzelfden tijd vervaardigd zijn, maak „ik op” enz. Hier wordt meer zekerheid voorop gesteld en is, voor den Heer R. althans, reeds *schijn* in *zijn* veranderd. — Het was hem ook volstrekt noodig, de gelijktijdigheid der Tafelen tegen het gevoelen der meest bevoegde geleerden, die het onderwerp tot nu toe behandelden, aan te nemen en voorop te stellen. Want met die gelijktijdigheid vallen of staan de meeste en gewigtigste zijner beweringen. Tot nog toe was een der voornaamste gronden, waarop de Tafelen tot verschillende tijden gebracht werden, in het verschil der lettervormen van haren tekst gelegen. Bijaldien men de rangorde, zooals die door LEPsius aangenomen is in de uitgaaf der Tafelen, en waarvoor hij zijne gronden opgeeft, blz. 10 van zijnen tekst, in het oog houdt, dan is het zeer ligt, dat verschil van lettervormen enz. in hunne opvolgende wijzigingen na te gaan en te verklaren. Houdt men zich daarentegen aan de geheel verkeerde rangorde van DEMPSTER, zooals de Heer R. doet: („om verwarring te voorkomen” (!) zie blz. 244 aantek., ik zou meenen dat het verwarring schept in plaats van voorkomt), dan wordt het natuurlijk geheel onmogelijk, eenen geregelden leidraad voor die wijzigingen in en verscheidenheden van de lettervormen te vinden. De Heer R. keert het betoog om; hij neemt aan dat al de Tafelen van denzelfden tijd zijn, en nu wordt hem het verschil van lettervormen een voornaam bewijs tegen de echtheid. Wanneer men op zulk eene wijze ook bij andere beschreven monumenten

wil, redeneren, zou ik vreezen dat de verzameling van onechte opschriften, die al groot genoeg is, verbazend zal aangroeijen. Doch zien wij welke gronden de Heer R. voor deze zijne meening bijbrengt.

Voor de gelijktijdigheid der vijf Umbrische maakt de Heer R. het op, blz. 244, „uit de gelijkheid van *stof*. Zij „zijn volmaakt op dezelfde wijze vervaardigd, ex aere funditi ad firmitatem malleato.” Van *stof*; nu ja, al de platen zijn van koper, maar of de *gehalte* van al die platen dezelfde is, en of een scheikundig onderzoek de bewijzen van de gelijktijdigheid zou leveren of kunnen leveren, is den Heer R. evenmin als aan ons gebleken. Waarschijnlijk heeft de Heer R. de gelegenheid niet gehad, om ondervinding op te doen op oude monumenten zelve. Hij zou anders voorzeker geen bewijs ontleend hebben uit eene bijzonderheid, die men alleen door eigen onderzoek of door dat van andere bevoegde personen, die er zich opzettelijk aan wijden, kan leeren kennen. Dat de platen uit „gegoten en naderhand hard gehamerd koper” vervaardigd zijn, bewijst niets, dan dat men diergelijke platen in verschillende tijden op eene gelijksoortige wijze vervaardigde; zooals dit met andere voorwerpen, van dezelfde of van andere metaalsoorten vervaardigd, ook wel het geval zal geweest zijn.

De Heer R. vervolgt: „ook is de *wijze* van graveren „dezelfde: het *karacteristieke* in de gravure verloochent zich „nergens.”

Wederom twee gronden, die eigenlijk alleen bij het oorspronkelijke zelf goed en juist kunnen beoordeeld, maar toch eenigermate aan palaeographisch getrouwe afbeeldingen getoetst kunnen worden. In dit laatste opzigt helpen ons de afbeeldingen van LARSIUS, en ik durf gerustelijk op de toestemming rekenen van ieder, die slechts eenigermate met oude opschriften, vooral op koper, bekend is, wanneer ik tot het besluit kom, dat de *wijze* van graveren niet de-

zelfde, maar eene verschillende is, dat het *karakteristieke* in de gravure juist op verschil van tijd en werk wijst.

Eindelijk zegt de Heer R.: „dezelfde *eigennamen* komen „op alle voor, en dezelfde *nomina* en *verba* vindt men op „alle Tafels in denzelfden vorm.” Die gronden zouden welligt iets afdoen, — voorondersteld dat wij ons hier op de door den Heer R. zonder eenige bewijzen gegeven verzekering mogen verlaten —, indien niet het voorkomen van dezelfde eigennamen door den aard van het behandelde onderwerp onvermijdelijk is; indien behalve dezelfde eigennamen, geene andere, die niet gemist mogten worden, op de Tafelen voorkomen, en indien nevens dezelfde *nomina* en *verba* ook nog geene verschillende op de onderscheidene platen aanwezig zijn. Dat had de Heer R. dienen te bewijzen; zijne bloote verzekering bewijst hier niets.

LEPSIUS is met betrekking tot die gelijktijdigheid en de verschillende lettervormen, zooals wij zeiden, van eene geheel andere meening. Volgens hem zijn de 1ste en 2de Tafelen de oudste, van dezelfde hand en van denzelfden tijd.

Tafel 3 en 4, op elkander veel gelijkende, verschillen in grootte, lettervorm en geheele wijze van bewerking.

Tafel 5 komt vrij wel overeen met 3 en 4, wat lettervormen aangaat, maar verschilt van al de vier voorgaande, zoowel in uiterlijk aanzien als ook in taaleigen, dat meer overeenkomt met dat der twee Latijnsche Tafelen. Tot welken tijd de oudste, tot welken de jongste der Tafelen gebragt worden, hebben wij boven reeds gezegd.

De Heer R. behandelt hier alleen den grond, dien LEPSIUS naar zijn gevoelen uit de verschillende lettervormen ontleent. „Mij schijnt” zegt hij blz. 244, „deze grond „niet voldoende, omdat die verschillende lettervormen ook „op dezelfde platen nevens elkander voorkomen;” en hij haalt als voorbeelden aan: dat: „de T verschillend geschreven „is in reg. 19 en reg. 20 van Tafel III” (LEPSIUS Taf. V. a. 2);

„de P verschilt in reg. 3 en 9 van Pl. II” (LEPSIUS Taf. III) „van alle de overige voorbeelden op die Tafel”;

„de K op alle Tafels nu eens rond, dan weder hoekig is.”

Zien wij wat hiervan is:

de T is op Taf. V, even als op de beide voorgaande Tafels uitgedrukt door het teeken ∇ , maar is (slechts eens, zoover wij weten) op reg. 19 van de Vde Tafel, α , ∇ gegraveerd.

Het verwondert mij waarlijk, dat de Heer R. niet ook het einde van reg. 20 heeft aangehaald, waar dezelfde letter, omdat er geene plaats voor haar op dien regel overbleef, schuins onder de onmiddellijk voorgaande staat, aldus: \searrow . De Heer R. zou, zoowel door eigen proefnemingen, als ook door het beschouwen van oorspronkelijke monumenten, zich kunnen overtuigen, hoe ligtelijk, vooral bij gravure in koper, het werktuig eene verkeerde rigting nemende, den vorm van het teeken eenigzins wijzigt, zonder dat daarom verbetering nodig wordt; hij zou zich hebben overtuigd, hoe ontelbaar dikwerf diergelijke afwijkingen van den gewonen vorm der teekens op opschriften voorkomen, wier echtheid buiten allen twijfel staat.

De P heeft tot teeken \lrcorner , nu eens met meer, dan weder met minder scherp hoek, nu eens meer, dan weder minder loodregt op de grondlijn der regels; zooals dit met schier alle andere letterteekens het geval is. Nu leveren Taf. III regels 3 en 9 (de Heer R. kon er bijgevoegd hebben regel 4 en 10, en misschien ook wel andere plaatsen) dezen lettervorm als \lrcorner . Is dat nu zulk een verschil? vooral wanneer men in aanmerking neemt hoe bij de Latijnsch-Oskische opschriften de vorm Γ in gebruik was?

De K is zamengesteld uit de staande lijn I en den hoek \succ , die ook als boog \supset , en even als deze nu eens grooter, dan weder wat kleiner dan de staande lijn, nu eens daaraan vast, dan wederom met eene kleine tusschenruimte wordt

geschreven. Het hoekige van het tweede gedeelte der letter, dat toch nimmer eenige verwarring kan veroorzaken, was hoogstwaarschijnlijk een gevolg van de grootere moeilijkheid bij het snijden van eene gebogen lijn door eene niet zeer geoefende hand; het Latijnsch-Oskische alfabet heeft de vormen < en C voor dezelfde letter. De Heer R. zal diergelijke verscheidenheden op schier elk opschrift van eenige uitgebreidheid op koperen platen kunnen terugvinden.

In het Umbrische alfabet van de Eugubinische Tafelen worden 2 vormen voor de T gebruikt, † en ‡; de eerste vorm op de beide eerste of oudste, de tweede vorm op de latere Tafelen voorkomende. LEPsius heeft (p. 10 van zijnen tekst) de opmerking gemaakt, dat de eerste vorm de oudste, de andere de jongste is, en zich daarbij beroepen op de munten van TUDER (zie ook zijnen tekst p. 97), en ook op de beide vormen dierzelfde letter in het Etrurische alfabet. De Heer R. laat deze laatste grond onvermeld; maar merkt aan, met betrekking tot het beroep op de munten, dat LEPsius „zich vergist. Op niet ééne Umbrische munt”, zegt hij, blz. 244, 245, „komt de T in den laatste, genoemden vorm voor, die aan de Tabulae Eug. alléén, eigen is. Op de munten staat de streep aan de rechter, niet aan de linker zijde, ‡; waarmede alzoo het argument „vervalt, dat anders van gewigt zou zijn geweest.” Ik zou zeggen dat het bewijs, ontleend uit het Etrurische alfabet, toch nog in rekening moet gebragt blijven. Maar ook het uit de munten aangevoerde bewijs verliest niet zoo geheel en al zijne kracht. Is daarop het teeken van de T juist andersom gewend, † en ‡, dan blijft toch de opmerking waar, dat de vorm met doorlopende schuinsche lijn de oudste, en dat de andere de jongste is. Waarom het letterteeken op de munten omgekeerd voorkomt, weet ik niet; maar het Etrurisch pleit voor de meerdere juistheid van den vorm, dien de Eugubinische Tafelen ons leveren. Overigens vin-

den wij den vorm X, zooals de Heer R. hem blz. 244, 245 en op blz. 246 geeft, nergens op de Eugubinsche Tafelen. De letters behouden wel niet overal haren loodregten stand, maar zóó schuins zijn zij nergens geplaatst.

De innerlijke gronden vóór of tegen de echtheid der Eugubinsche tafelen, aan den *inhoud* en de daarin vermelde zaken ontleend, roert de Heer R. slechts aan, om op blz. 245 het als vreemd schijnend aan te duiden: „dat wij hier in „eene Godenvoorstelling, waarin namen van Jupiter, Mars, „Sancus, Pomona, enz. bewijzen dat wij op bekend grond- „gebied verkeerden, ook geheel onbekende en twijfelachtige „Goden-namen en bijnamen aantreffen.” Vreemd schijnt al ligt veel wat men op een onbekend terrein ontmoet; maar de Heer R. had hier de door hem aangevoerde namen moeten wedergeven, zooals zij op de Tafelen gelezen worden: Jupater (Juvepatre), Sase (Sasje), Puemune. Men zou nu al ligt in den waan gebragt worden, dat de bekende goden-namen ook in de zuiver Latijnsche spelling zich in het vreemde schrift opdeden.

De Heer R. noemt het (een weinig verder) ook vreemd, dat eigen namen, „als die van Castrucius of Castruccius, „die moeilijk aan den overouden tijd kunnen worden toe- „geschreven, op de Tafels voorkomen.”

Ik moet hier wederom dezelfde aanmerking maken, dat de nieuwe spelling, door den Heer R. gebruikt, op de Tafelen niet aanwezig is. De eigen naam komt, zoover ik weet, eens voor (op de Vde Tafel, voorzijde reg. 3) en is daar Kastrušiie (Kastrusjiie) gespeld. Of de later bekende naam Castruccius (Castruzzi of Castruccio?) daarvan is overgebleven, weten wij niet; maar dan zou deze laatste niets tegen den eersten bewijzen. Er zijn overigens meer oud-Italiaansche namen tot op onzen tijd in gebruik gebleven, zonder dat hun tegenwoordig bestaan tegen hun vroeger aanwezen eenige verdenking baart; en voor den uitgang in uccius,

verwijs ik op de uit opschriften bekende namen Abuccius, Abuccia, Lucceius, Adrixius, en den vooral hier te pas komenden naam Castricius.

De Heer R. gaat over tot eene andere klasse van innerlijke gronden voor de onechtheid der Tafelen, en ontleent zijn „eerste bewijs aan de moeilijkheid van dit letterschrift.” Hij noemt het „zoo duister en verward, dat — geen volk „het zóó gebruikt kan hebben.”

De Umbriërs hebben ondertusschen de Etruriërs als deelgenooten van dezelfde bezwaren. Beider alphabetten leveren vormen voor dezelfde klanken, hebben een gelijk aantal teekens, alleen met dit onderscheid, dat het Umbrisch een afzonderlijk teeken **Q** heeft voor eenen gewijzigden klank der R, zwevende tusschen de R en S, terwijl het Etruskisch zulk een teeken mist, maar daarentegen voor de **χ** of CH, eenen lettervorm **↓** aanbiedt, dien het Umbrisch niet heeft.

De Heer R. brengt daarop voorbeelden van die duisterheid en verwarring bij, en is daarin niet gelukkig. Hij zegt: „Met verwaarloozing van het onderscheid tusschen de te- „nues en mediae, en somtijds ook de aspiratae, wordt voor de „labiales de **1**, voor de palatales de **2**, en van de linguales „de **X**,” (lees **1**) „als gemeenschappelijk teeken gebruikt;” en in eene aanteekening aan den voet der bladzijde: „Vreemd „blijft dit” (het gebrek aan onderscheiding van mediae en tenues) „altijd in eigen namen, als Grabovis, dat **3** malen „Krapovis geschreven wordt, en in dagelijksche woorden, als „bos, bovis, dat even dikwijls met p als met b voorkomt.”

Vooreerst heeft het Umbrisch (namelijk het oud-Umbrisch) voor de *labiales* niet slechts één, maar vier teekens, één meer dan het Etrurisch: zij zijn **γ**, **1**, **β** en **β** f. In het Umbrisch met Latijnsche lettervormen, op Tafels VI en VII, vindt men voor de palatales drie lettervormen: de **C** = **2** k, de **C** g, en de **Q** q, terwijl hetzelfde nieuwere Umbrisch ook nog de **X** of CH heeft. Het gemis aan af-

zonderlijke teekens voor G en Q heeft het oud-Umbrisch met het Etrurisch gemeen. Hetzelfde is het geval met de linguales, die wederom in het latere Umbrisch door onderscheidene teekens vertegenwoordigd zijn.

En nu de „eigen naam” en het „dagelijksche woord”, in de aantekening genoemd: Krapuvi (en niet Krapovis) komt drie malen op de 1ste Tafel (voorzijde, regg. 3, 11 en 21) voor, maar de G vervangt de K, en de B komt in plaats van de P op de VI^{de} Tafel, in een later tijdperk. Dat echter ook toen nog de K gebruikt was nevens de G, zien wij in Krabouie, dat op dezelfde VI^{de} Tafel als Grabouie, ofschoon slechts twee maal, voorkomt. Indien de heer R. met bos, bovis, het woord pufe meent, dat op de 1ste Tafel eens, op de VI^{de} meermalen gelezen wordt, en indien hij dit woord evenzeer terug vindt in buf, dat drie malen op de 1ste en even zoo dikwijls op de VI^{de} Tafel voorkomt, dan zou mij eerst die gelijkheid der beide woorden nog moeten bewezen worden. Overigens zou die verwisseling van of verwarring tusschen mediae en tenues juist zoo vreemd niet wezen. FRIEDERICH (*Tijdschr. voor Ind. Taal-, Land- en Volkenk.* Bat. 1854. Dl. II blz. 9) leert ons, dat de weinige echte Javanen, die hij heeft leeren kennen, met diezelfde verwisseling, pakitoe voor bagitoe, tjongkrang voor djongrang uitspreken. Hij voegt er bij, dat zij hierin met de Chinezen gelijkstaan, die in het geheel geene mediae kunnen uitspreken. En om nu hier ook eens een voorbeeld dat ons meer nabij ligt aan te voeren, spreken en schrijven wij thans nog niet, even zoo goed van pergament als perkament, agurgjes en agurgkjes?

„Onbegrijpelijk is het,” dus vervolgt de Heer R., „dat in „hetzelfde schrift tevens zulk een rijkdom van *letterteekens* „zoude bestaan hebben.”

Die rijkdom is evenmin zoo groot, als de door den

Heer R. beweerde maar door ons ontkende, armoede dien naam verdient, gelijk wij zullen zien.

„Immers de B”, dus lezen wij verder, „wordt niet alleen „door het gemeenschappelijke teeken uitgedrukt, maar ook „door **β**, **⤿** en **8**, de P ook nog door **7**, en de F door „**8** en **⤿**.” — Elke dezer opgaven moet ik weerspreken: de **β** of **β** is alleen B, de **⤿** is V, de **8** is F, de **7** of **1** is P; geene enkele dezer letters wordt dus door meer dan één teeken vertegenwoordigd.

„Even zoo,” dus vervolgt de Heer R. (blz. 247) „wordt „de C nog geschreven met **cl** en **⊙**, de K ook met **κ** en „**κ**, de G met **cl**, terwijl eindelijk de T ook op dezelfde Tafels „in 4 verschillende vormen zich aanbiedt: **χ**, **γ**, **4** en **⊙**.”

Onwaar: de C, of liever de S, wordt alleen met **2** uitgedrukt; de **cl** of **cl** is gelijk aan ons SJ, en wordt op twee plaatsen in de II^{de} Tafel, met de Etrurische M, die dezelfde waarde heeft, vervangen; de **⊙** is volstrekt geene S, maar nergens iets anders dan eene H. De twee vormen van de K zijn geene verschillende teekens, gelijk wij boven reeds hebben gezegd; de **cl** is geene G: deze laatste klank ontbreekt zoowel in het oud-Umbrische als in het Etrurische alphabet; de drie eerste vormen van de T heb ik hier boven reeds behandeld: de 1ste is de oudste, de 2de is de nieuwere vorm, en de 3de stellig eene fout van den graveur. De **⊙** komt slechts twee malen voor op de Tafelen; in het Etrurisch geldt zij, even als in het Grieksch, voor den lispelklank TH. Waarom zouden nu de Umbrische graveurs, wien het Etrurische alphabet waarschijnlijk zoo vreemd niet was, niet de Etrurische TH voor de Umbrische T, al ware het dan ook twee malen, in teksten van zulk eene uitgebreidheid, en dan nog misschien wel in vergissing, gebruikt kunnen hebben. Eene geringe weifeling in de uitspraak, ten tijde dat de latere IV^{de} Tafel gegraveerd werd, kon tot zulk eene vergissing al zeer

ligt aanleiding geven, en te weeg brengen dat in denzelfden tekst, op dezelfde Tafel, het woord *purtuvitu* zes malen met eene T, eens met de TH geschreven werd. Nog later, in den tijd waarop de tekst met Romeinsche letters gegraveerd werd, vinden wij (Tafel VI, a, regel 56) het woord *purdouitu* dus met DOUI voor TUVI gespeld. En wat nu het andere door den Heer R. aangehaalde voorbeeld, *furfat*, van den eersten regel op de achterzijde der 1ste Tafel aangaat, dat woord komt slechts eens in den geheelen Umbrischen tekst voor. Wij kunnen dus niet door vergelijking bepalen, of de uitspraak toen niet de \odot vereischte; en waar de Heer R. zich beroept op de VI^{de} Tafel, b, 43 (niet a, 43), waar in het woord ook de T op het einde staat, daar had hij tevens moeten zeggen dat de oud-Umbrische spelling niet slechts met T, maar met NT wordt wedergegeven, *furfant*. De \odot is dus niet, zooals de Heer R. zegt, slechts een vorm der T; de juiste uitspraak van het woord is tot nog toe niet met zekerheid te bepalen.

Doch gaan wij verder. De Heer RUTGERS geraakt met zichzelf een weinig in tegenspraak, waar hij op diezelfde bladzijde zegt dat „in het Umbrische letterschrift” de *tenues* en *mediae* goed onderscheiden worden. Tot die verzekering kon hij alleen komen, wanneer ons buiten de Eugubinische Tafelen een genoegzame voorraad van Umbrische teksten was overgebleven. Voor den Heer R., die de echtheid der Tafelen ontkent, is de bron waaruit de kennis der Umbrische taal en van het Umbrische schrift geput moet worden, nog zoo goed als gesloten.

Een weinig verder zegt de Heer R. dat „de *literae sibilantes*, „die te zamen één gemeenschappelijk teeken hebben \mathfrak{z} , maar „tevens nog, naar haren verschillenden klank, door 4 andere „karakters worden uitgedrukt.” Ik merk in de eerste plaats aan: dat de Heer R. — en het pleit niet voor zijne nauwkeurigheid — drie der vier door hem aangehaalde karakters

in eene zeer hellende rigting, en achterover vallende op de grondlijn, heeft afgebeeld, geheel afwijkende van de Tafelen. Maar hetgeen van meer belang is, ook hier zijn de beweringen van den Heer R. geheel onwaar. De \mathcal{Z} is niet één gemeenschappelijk teeken van de literae sibilantes: zij komt voor de S alleen; de \mathfrak{z} en \mathfrak{z} vertegenwoordigen, even als in het Etrurisch, het eerste teeken in ouder, het laatste in jonger schrift, de Z. Het vierde teeken, door den Heer R. \mathfrak{z} afgebeeld, komt op de Eugubinische Tafelen niet voor, maar behoort (mits een weinig naauwkeuriger geschreven) in het Etrurisch alphabet te huis. De drie teekens, die, behalve de \mathcal{Z} , voor de sibilantes op de Tafelen gebruikt worden, drukken elk eenen afzonderlijken, van de S verschillende klank uit, en worden nergens door de \mathcal{Z} vertegenwoordigd. Het Etrurisch bezit een gelijk aantal teekens voor een gelijk aantal sibilantes.

De Heer R., terugkomende tot eene vroegere, door ons reeds afgewezen opmerking, teekent nog aan, dat „twee” van de 4 karakters, die naar zijne bewering de B uitdrukken, „ \mathfrak{B} en \mathfrak{B} ,” ook gebruikt worden voor de V, die behalve „dat nog als \mathfrak{V} geschreven wordt, een teeken, dat ook de „O en U moet uitdrukken. De Heer R. is alweder zeer ongelukkig in zijne beweringen: de \mathfrak{B} is enkel eene B, de \mathfrak{B} is de V, en de \mathfrak{V} is U, niet O en U, welke klinkers in het oudere Umbrisch niet onderscheiden werden. In het latere Umbrisch der beide laatste Tafelen, toen die onderscheiding plaats greep, werd voor de O, even als in het Oskisch, de O ingevoerd.

Omtrent de weglatingen, afkappingen of „eigendunkelijke” verlengingen van woorden, door den Heer R., blz. 247 en 248, vermeld, kan geen oordeel geveld worden, voordat men door eene juiste kennis van de taal en hare vormen, beslist heeft, wat hier „willekeurig,” wat op vaste regels gegrond moet heeten. — Wij kunnen dus veilig hierbij van

het *eerste* bewijs, door den Heer R. aan de moeilijkheid van het letterschrift der Tafelen ontleend, afstappen. Er is niets van overgebleven.

Zien wij wat de Heer R. tot bevestiging bijbrengt van zijn „*tweede* en gewigtiger argument tegen de echtheid,” ontleend „aan de samenstelling van het alphabet”, blz. 248.

„Het bestaat nl. vooreerst,” vervolgt de Heer R., „uit de „Umbrische letters. Hieraan zijn echter toegevoegd 5, „niet Umbrische maar Etrurische letters.” Ik beweer op grond van het in deze onloochenbaar gezag van het besproken gedenkteeken, juist het tegenovergestelde; het alphabet bestaat uit Etrurische letters, met toevoeging van slechts weinige vreemde vormen, de \succ of \rfloor uit het Oskisch, de \wedge (voor \mathbb{W} , doch denkelyk eene fout) alleen op de Vde Tafel aldus voorkomende, de \P voor den klank tusschen R en S zwevende, de \S uit het Oskisch, en de \complement voor den klank SJ. Mij dunkt het is zoo onnatuurlyk niet te achten, dat de Umbriërs, toen zij het Etrurische alphabet overnamen, voor de klanken, die met de teekens van dat alphabet niet genoeg konden vertegenwoordigd worden, de noodige teekens van elders ontleenden, of zich nieuwe vormden. Dit brengt ons op de „geheel arbitraire teekens, die zóó in geen ander letterschrift gevonden worden, nl. de M \wedge en V, de RS \P , de C \complement , Z \vee , T \downarrow en P \lrcorner .” In de aantekening, onder aan de bladzijde, zegt de Heer R. nog dat hij „niet in rekening” brengt „de zeldzaam voorkomende karakters die voor fouten kunnen doorgaan, bijv. \complement , IV, a, 1 voor de V, \succ IV, a, 3 voor de V.” Over die „arbitraire” teekens zullen wij terstond nader spreken; maar ik geloof dat de twee laatstgenoemde niet in rekening gebragt mogen worden, want zij worden niet op de Eugubinische Tafelen gevonden. Op de door den Heer R. aangehaalde plaatsen, LERSIUS (I, b., 1 en 3) vinden wij aan het begin der regels, de \succ of V, aldus

gegraveerd J en). Men neme maar eens eene proef, om te zien of men, in koper graverende, niet zeer ligt tot diergelijke eenigszins afwijkende vormen komt, vooral wanneer het teeken zoo dicht aan den rand der plaat moet worden ingesneden. Waarom de Heer R. overigens die lettervormen aan eene nog veel grootere wijziging onderwierp, toen hij hen wedergaf, kan ik niet bepalen; maar ik moet toch opmerken dat zulk wijzigen al wederom zonderling onnaauwkeurig schijnt.

En die „arbitraire teekens”. Ik twijfel of de bijnaam gewettigd wordt alleen door onze onkunde omtrent den oorsprong dier vormen. Indien de Λ voor M op de V^{de} Tafel niet aan onkunde van den graveur te wijten is, die slechts het eerste gedeelte van den gebruikelijken vorm \mathbb{M} wedergaf, dan moeten wij aannemen dat in den tijd van de V^{de} Tafel (de eenige waarop deze vorm voorkomt) het teeken Λ voor M zich geldend had gemaakt.

Wat de Heer R. omtrent de V, als voor M gebezigd, zegt, is onwaar: op de door hem aangehaalde plaatsen, T. III. r. 6, 7, (LEPSIUS V) lezen wij de woorden sakren en perakneu; de V is hier, als overal, eene U, en de Heer R. heeft geen regt haar als M, en de twee aangehaalde woorden sakrem en paraknem te lezen, al mogt ook dit laatste elders (LEPSIUS II^{de} Tafel, b, reg. 10) eenmaal voorkomen; de andere uitgang vindt in het met Romeinsche letters gegraveerde peraknio van de VI^{de} Tafel, a, 54, zijne bevestiging.

De Q voor RS. Het letterteeken is eenvoudig aan het Etrurische alphabet ontleend. De Umbriërs hadden een teeken noodig voor de R, en een ander ter onderscheiding van den tusschen R en S zwevenden klank; voor de R namen zij de Etrurische Δ , voor den anderen klank den anderen Etrurischen vorm Q.

In de aantekening onder aan de blz. zegt de Heer R. dat ditzelfde teeken „zelfs in eigen namen meermalen ook

„gebruikt wordt voor de D en voor de L". Hij brengt geene voorbeelden bij, dat ons ondertusschen niet onnoodig schijnt, om de juistheid zijner bewering te kunnen nagaan. Maar die juistheid hier eens aannemende, antwoord ik dat de latere tijd der Latijnsche Tafelen, en de toen blijkbaar gewijzigde uitspraak zulk eene schrijfwijze kon wettigen; bovendien is het zoo onmogelijk niet, dat, even als tusschen de R en L in vele tongvallen van andere talen, zoo ook tusschen R en D eenige overgang bestond; het Oskische alfabet levert de D voor R, en de R voor D. Wij mogen welligt ook herinneren, hoe in Oostersche talen, bijv. het Hebreeuwsch en het Phenicisch (volgens de opschriften) de vormen voor de R en de D schier dezelfde zijn.

Als vierde „arbitrair" teeken noemt de Heer R. „ C voor „C". Al weder eene onnaauwkeurigheid: het teeken staat niet voor C maar voor SJ. Ik erken dat ik voor dezen lettervorm en in die beteekenis geene beweegredenen, geene afkomst ken; maar zij kunnen daarom nog zeer goed gevonden worden, of bestaan hebben. Intusschen komt men van de Hebreeuwsche C zonder veel moeite tot D , en dit karakter regtop plaatsende tot C . Op dezelfde wijze zouden wij in de oud-Egyptische C , en Koptische C , door verplaatsing eenige overeenkomst met den Umbrischen vorm erkennen.

Het volgende „arbitraire" teeken Z Z (verbeter Z). De Heer R. kan het in het Etrurisch, bijna ongewijzigd terug vinden.

Het 6de, T, T , is even min „arbitrair" te noemen; het Etrurisch alfabet levert denzelfden vorm in dezelfde beteekenis.

Voor het zevende eindelijk, de P, P (wij zagen hier boven reeds dat deze slechts een gewijzigde vorm is van P) kan de Heer R. zich aan het Grieksche alfabet en zijne uit de opschriften bekende vormen wenden; ook het Latijnsch-Oskisch kan hem het verlangde leveren.

Wij komen tot het *derde* argument, dat de Heer R. (blz. 249) meent te vinden in „veelvuldige sporen, waarin „de toeleg om te mystificeren zich verraadt.”

„Vooreerst blijkt dit” zegt de Heer R. „uit de 2 laatste „Tafels met Latijnsche karakters. Zij geven eene kopij van „Tab. IV” (LEPSIUS 1ste Tafel) „met groote toevoegselen, „die aan het andere analoog zijn.” En verder: „waar het „Umbrische schrift duidelijk genoeg is, maakt hij dit dui- „terder door de *tenues* voor de *mediae* te schrijven en „omgekeerd.” Het bewijs verliest zijne kracht, wanneer men bedenkt dat de 2 laatste tafels van veel lateren tijd zijn, toen de oud-Umbrische tekst van de 1ste Tafel wellicht zelfs niet meer voor iedereen leesbaar, de uitspraak vrij wat gewijzigd was. Voor den Heer R., die vooraf reeds de gelijktijdigheid der Tafelen, doch, zooals wij zeiden, zonder eenigen grond, aangenomen heeft, kon het bewijs gelden; maar dat is niet genoeg.

„Voor den casusuitgang — op *is* en op *us*, dat is *os*, „schrijft hij *ir* en *or*, terwijl toch bij deze casusuitgangen „de verwisseling van *s* en *r* ondenkbaar is.” Waarom ondenkbaar? minstens had dit nader betoogd moeten worden. De Heer R. zegt zelf, blz. 252, dat de verwisseling van *s* en *r* uit andere bronnen bekend is. De verandering van den uitgang op *s* in *r*, kan, van de vier oudste Tafelen reeds op de V^{de} Tafel, met oud-Umbrisch schrift, worden nagegaan, en is dus op de Latijnsche Tafelen volstrekt niet „ondenkbaar.” De overgang werd bovendien nog gemakkelijker gemaakt door den tusschenklank, dien het Umbrische alfabet aanbod.

De Heer R. vervolgt: „eveneens gebruikt hij” (de overschrijver of graveur namelijk der Tafelen met Latijnsche letterteekens) „de eenvoudige *s*, waar de Latijnsche letter- „teekens hem ten dienste stonden om ook andere sibilantes „te onderscheiden.”

Onwaar! Het Latijnsche alphabet bezat alleen de S voor het begeerde doel; de Z gebruikten de Romeinen alleen in woorden uit het Grieksch overgenomen, en veranderden ook dan nog in het midden van een woord die letter in de dubbele S., b. v. *patrissare*, *Graecissare*, *comissari* en zoo-vele andere. Ook in de tweetalige Etrurische en Latijnsche opschriften wordt de Z uit het Etrurisch met de enkele of dubbele S in het Latijn teruggegeven. En dat de graveur of schrijver op de Eugubinische Tafelen met Latijnsch letterschrift, wel degelijk de aan het Latijnsche alphabet geheel vreemde sibilans J, SJ, onderscheidde, kan den Heer R. niet onbekend zijn, en evenmin, dat daarvoor de S, (met eene kleine toevoeging, zooals van zelf blijkt, van de Latijnsche S gemaakt) overal gebruikt wordt.

Op de volgende bladz. (256) maakt de Heer R. de aanmerking: „eindelijk geeft hij dezelfde woorden telkens met „andere spelling. Er is bijv. op Tab. VI een volzin, die „meermalen herhaald wordt, alleen met verandering van „*primum in iterum* en *tertio* en van de eigen namen. Daarin „komt voor de ablat. *tuis*, die dus in hetzelfde verband staat, „en toch op dezelfde Tafel geschreven wordt, eerst als *tuer* „dan als *tover*, *tufr*, en eindelijk weer als *tuer*.”

De Heer R. begeeft zich hier op een zeer gevaarlijk terrein, waarop wij ons eerst dan met eenige gerustheid met hem zouden begeven en bewegen, wanneer wij ons aan eene verklaring van den tekst durfden wagen. De Heer R. had daarom beter gedaan, wanneer hij zich gehouden had aan hetgeen hij op blz. 245 noodzakelijk noemde, namelijk „dat „men van bewijzen, aan den *inhoud* en de daarin vermelde „zaken ontleend, afzie, totdat het iemand gelukt zal zijn, „deze tafels zoo te verklaren, dat zijne interpretatie niet „alleen aan hemzelfen, maar ook aan anderen voldoet.” Ondertusschen willen wij ook hier de bewering van den Heer R. wat meer van nabij nagaan; ons natuurlijk alleen

bepalende tot een onderzoek van de door hem aangehaalde bewijsplaatsen.

Het moet al terstond vreemd voorkomen, dat de Heer R. spreekt van de herhaling van eenen volzin, alleen met verandering van primum in iterum en tertio. Ik vind op de aangehaalde Tafel de woorden niet, en twijfel zeer of de Heer R. hen zal wedervinden; wel etru, op Tafel VII, a, regels 35, 38 en 43; en tertiu, ibid, regels 45, 48 en 53; maar niets wat op primum gelijk. De zinnen, waarin het door hem als voorbeeld bijgebragte woord voorkomen, zijn te vinden op regels 27, 28, 37 en 47, en op de keerzijde van dezelfde Tafel, regel 30. — Op de vier eerstgemelde regels lezen wij pesoi (persi, perse) tuer en tuer perskler; op den laatsten perse touer (of tower) en touer (tower) perskler. De schrijfwijze *tuf*r zal de Heer R. wel evenmin wedervinden als wij haar gevonden hebben, en dat *tuer* gebruikt wordt, nadat de spelling *touer*, of, zooals de Heer R. schrijft *tover* reeds is voorgekomen, moeten wij ontkennen. — Wat op de voorzijde van Tafel VI tuer gespeld wordt, is op de keerzijde touer (of tower) geschreven, en welligt ten gevolge van het verschil van uitspraak in verschillenden tijd of bij verschillende personen; liever nog zoude ik aan eene vergissing denken, veroorzaakt door het telkens terugkomende en onmiddellijk voorafgaande iouie. Hoe het zij, van hetgeen de Heer R. zegt, dat *tuis* „eerst als *tuer*, dan als *tover*, *tuf*r, en eindelijk weder als *tuer*” voorkomt, blijft slechts waar, dat op de voorzijde van de Tafel (6 maal) *tuer*, op de achterzijde (2 maal) *touer* *) gelezen wordt.

Het tweede blijk van hetgeen de Heer R. noemt „de „studie om den lezer op het dwaalspoor te brengen” wordt

*) Wij schrijven met LERSIUS *touer* = *tower*, omdat de *v* dient tot overschrijving van de Eugubijnische γ .

volgens hem verder gevonden, in „de vier laatste platen, „waar, in plaats van den casusuitgang op *s*, zeer dikwijls „*f* staat, bijv. in tribuf, filiof, aprof enz.; en nevens „dezen onmogelijken vorm zeer dikwijls de *s*, gelijk het „behoort, ook in dezelfde woorden.” — De Heer R. had deze zijne bewering met naauwkeurige aanhalingen moeten staven, en kan ook niet volstaan met, zonder nader betoog, hier van eenen „onmogelijken vorm” te spreken, in eene taal die hem geheel onbekend is. — Het woord tribuf vind ik nergens; filiof even min; welligt meent de Heer R. feliof van Tafel I, *a*, reg. 14, dat, met weglating van de laatste letter, op de VI^{de} Tafel, *b*, reg. 3, met Latijnsche karakters filiu geschreven is. Maar dan kan hier geene spraak zijn van het verwisselen van den casusuitgang op *s* met eenen op *f*. — Ook het derde en laatste voorbeeld, door den Heer R. bijgebracht, is niet gelukkig gekozen: aprof komt op de vier laatste platen, zoover ik kon nagaan, niet voor. Waarschijnlijk bedoelt de Heer R. apruf, dat twee malen op de I^{ste} Tafel, *b*, reg. 24 en 33 gelezen, maar op de VII^{de} Tafel, *a*, met Latijnsche karakters, eenmaal, reg. 3 abrof en eens, reg. 43 abrons overgeschreven wordt. Ook hier hebben wij dus niet eenen uitgang op *f*, in plaats van op *s*; maar, en dit slechts eenmaal, juist het tegenovergestelde op *s*, met inlassching van de *n*, in plaats van *f*. Waren wij bekend met de taal, wij zouden kunnen beslissen of in dezen laatsten vorm eene vergissing van den graveur moet aangenomen worden *). — Het gebruik van de media voor de tenuis, waarvoor de Heer R. op blz. 249 ditzelfde *abrons* met het op de Tafelen volstrekt niet voor-

*) Wij merken echter op dat de inlassching van de *n* voor eene sibilans, ook in andere woorden op de Tafelen niet ongemeen is. Zij kan zamengehangen hebben met eene eigenaardigheid in de uitspraak der sibilanten in sommige woorden.

komende *abros* aanhaalt, is stellig eene eigenaardigheid van de latere uitspraak der VI^{de} eeuw.

Wij komen tot de derde of laatste door den Heer R. vermelde bijzonderheid, waaruit de „zucht om te misleiden” blijkt, de „telkens veranderde schrijfwijze van dezelfde „woorden, op alle tafels, somtijds in denzelfden regel.”

Natuurlijk bepalen wij ons hier slechts bij de door den Heer R. tot bewijs aangevoerde voorbeelden: „de eigennaam „Iguvium en het daarvan afgeleide Iguvinus” en „het „woord persnimu, dat op alle Tabulae gevonden wordt.”

„Iguvium en — Iguvinus — komt meer dan 20 malen voor”, dus vervolgt de Heer R. „met de K als tweede letter; even „dikwijls, somtijds in de onmiddellijke nabijheid, met de „J als tweede letter, en dan nog meermalen met geheele „weglating der tweede letter.” Dus, volgens den Heer R.: Ikuvium en Ikuvinus, Ijuvium en Iuvium. Zien wij wat hiervan waar is.

Vooreerst schijnt de Heer R. voor die meer dan 20 malen voorkomende schrijfwijze met de k, niet enkel de teksten der Tafelen, maar ook een tiental Eugubische munten in rekening gebragt te hebben. Overigens is de oudste spelling die met de k, waarnevens of waaruit al spoedig de tot j verzachte g zich geldend maakte, zonder daarom terstond algemeen te worden. Met uitzondering van drie plaatsen op de oudste of I^{ste} Tafel (I, b, 2 en 5, 5), en vier plaatsen op de III^{de} Tafel (III, 24, 25, 30, 30), geven ons de oudste Tafelen het woord onveranderlijk met de k als tweede letter. Waar beide schrijfwijzen in elkanders onmiddellijke nabijheid aanwezig zijn, en dit is zoover ik weet slechts op ééne enkele plaats het geval (Taf. I, b, 2), daar mag men zonder bedenken aannemen dat de graveur zich eene onnaauwkeurigheid veroorloofde, hetzij door zich te veel naar de hem gemeenzame uitspraak des volks te rigten, hetzij door van de M het 2de gedeelte over te slaan, en alleen de staande

lijn in te snijden. In den laatsten tijd werd de schrijfwijze met *i* de algemeene; wij vinden haar, hetzij met de dubbele, hetzij met de enkele *i*, op de beide laatste Tafelen met Latijnsche karakters *Iiouina* en *Iouina*. De veranderde schrijfwijze zou ik hier eerder als een bewijs voor de echtheid der Tafelen hebben aangevoerd.

Het andere voorbeeld door den Heer R. bijgebracht, is „het woord *persnimu*, dat 70 malen voorkomt en op alle „*Tabulae* gevonden wordt, op de meest verschillende wijze „geschreven: nl. als *pesnimu*, *persnimu*, *persihmu*, *pers-* „*nihmu*, *persnihimu*, *persnimumo*, *pesnimumo*, *persnihimumo* „en *persmhniu*.”

Drie dezer woorden, *persnimumo*, *pesnimumo*, *persnihimumo*, vallen al aanstonds weg, als blijkbaar afgeleid van *persnimu*, *pesnimu* en *persnihimu*, door bijvoeging van den uitgang *mo*; de Heer R. zal toch b. v. *Maximus* en *Maximinus*, *Macer* en *Macrinus* enz. in het Latijn wel niet als verschillende schrijfwijzen van dezelfde woorden aan zien! — *Persihmu*, dat slechts eens (IV^{de} Tafel, 25) en *persmhniu*, dat insgelijks slechts eens (II^{de} Tafel, 6, 42) voorkomt, zijn blijkbaar fouten voor *persnihimu*, zooals op de Umbrische, of *persnihimu*, zooals op de twee laatste Tafelen met Latijnsche karakters gelezen wordt. De Heer R. zou zich waarschijnlijk aan die invoeging van de *h* of *hi* niet zoo geërgerd hebben, wanneer hij kennis had genomen van hetgeen *LEPSIUS* in zijne *Dissert. de Tabb. Eug.*, p. 92 en volgg. over dit onderwerp heeft gezegd. Zoo blijven dan alleen nog de twee schrijfwijzen, *pesnimu* en *persnimu* (*persnihimu*) over, en laat de invoeging van de *r* zich zeer goed verklaren, uit den tusschen *r* en *s* zwevenden klank, die in het Umbrisch alfabet wel met een afzonderlijk teeken werd uitgedrukt maar ook elders in den tekst onzer Tafelen hare werking heeft getoond; bijv. in *arveitu* (Taf. I, 6, 6), dat op de

latere Tafelen met Latijnsche karakters arueitu (zie VI b. 23), maar meestal arsueitu (Taf. VI en VII op vele plaatsen), geschreven wordt; arsfertur (VI, a, 8) en arfertur (VI, a, 3, VII, b, 3), dat op de oudste Tafelen (I, b, 41; II, b, 16), en ook op de V^{de} (V, a, 3, 10) met het door ons bedoelde teeken voor de rs, als $\overline{\text{DV}}\text{†}\overline{\text{D}}\text{8}\overline{\text{9}}\overline{\text{A}}$, arsfertur geschreven is.

De slotsom door den Heer R. op het einde van blz. 250, en verder op blz. 251 uit zijn betoog opgemaakt, kan ik gerust voorbijgaan; met het wegnemen der grondslagen (en ik meen, er is schier geen enkele overgebleven) valt het geheele gebouw. Ik moet echter nog met een woord gewagen van zijne gissing in de aantekening op blz. 252, waar het als „niet onwaarschijnlijk” wordt voorgesteld, „dat „de auteur der Tabulae uit dergelijke voorschriften” (als er een door FESTUS uit de Libri Pontificum is overgeschreven) „in nu verlorene fragmenten van FESTUS of in andere „handschriften bewaard, de stof en uitdrukking voor vele „van zijne voorschriften” (tot vervaardiging van zijnen valschen tekst) „gevonden heeft.” Ik durf met vrijmoedigheid vragen, of het verloren gaan of verborgen blijven dier bronnen sedert de 15de eeuw, maar eenigermate waarschijnlijk, of zelfs denkbaar kan geacht worden.

Ten slotte nog een paar algemeene opmerkingen. Ik heb hier en daar, ofschoon slechts schaars, vergissingen van den schrijver of graveur der Tafelen doen gelden, zoowel wat de spelling van enkele woorden, als wat den vorm van enkele letterteekens betrof. Een ieder, slechts eenigermate door onderzoek der monumenten zelfen, vertrouwd geworden met opschriften van ouderen en lateren tijd, zal geen oogenblik aan de mogelijkheid van diergelijke vergissingen twijfelen, of slechts in geschreven teksten op papyrus, perka-

ment of papier willen erkennen, wat zich bij teksten op steen en metaal zoo dikwerf voordoet, en ook bij de onbedrevenheid des werkmans, en zijne gebrekkige kennis of dikwerf volslagen onkunde van den inhoud der teksten, voordoen moest. Wanneer men na vele eeuwen er eens toe komt om onze opschriften, op grafzerken bijv. uit de 16de eeuw uit te geven, en men vindt dan, behalve de menigvuldige misslagen in de spelling der woorden, de dikwerf willekeurige verkortingen enz., ook nog bovendien op denzelfden steen, een groot verschil van lettersoort, bij schier gelijke teksten, waarin alleen namen en dagteekeningen eenige verandering bieden, en in dezelfde schriftsoort hetzelfde teeken in geheel gewijzigden vorm (zoals b.v. 5 en 3); zal dan, voorondersteld altijd, dat de taal dier opschriften verloren is gegaan, ook op gronden als die de Heer R. tegen de Eugubinische Tafelen heeft aangevoerd, de echtheid dier monumenten bestreden worden? Ik meen er aan te mogen twijfelen; maar zoo het geschiedt, dan kan het op soortgelijke gronden als tegen de Eugubinische Tafelen aangevoerd werden, ondernomen worden.

Mogt het soms noodig wezen, bij de bedenkingen van den Heer R. nopens het verschil van spelling, het gebruik van hetzelfde teeken voor verschillende klanken, het verwisselen van letters in dezelfde taal enz. op andere voorbeelden te wijzen, dan doe ik dit op het oude Latijnsche alphabet, dat zoovele verschillende klanken met dezelfde letter uitdrukt, bijv. q, g en x met c; de cs, gs, d en ss met z; — dat korte klinkers overslaat, zoowel de a als de e, de i en de u; ook medeklinkers, bijv. m, n en s; — dat twee medeklinkers met eenen toonloozen klinker scheidt, en hiaten door invoeging eener d vermijdt, of aan het einde der woorden eene d toevoegt; — dat de s voor de r gebruikt, de s invoegt in het midden van woorden; — dat ons woorden levert met de o, of ook ou, en zelfs oi, in plaats van

de u; — dat omvorsei schrijft voor universi, en de d vóór de f, of de v, met de r verwisselt. Het Senatusconsultum de Bacchanalibus, insgelijks op eene koperen tafel gegraveerd en in 1640 in Calabrië gevonden, biedt ons woorden als aquoltod voor occulto, neove (neque) en neque op denzelfden regel; conventionid voor conventionibus; of spreekt in den regel, onmiddellijk volgende na de vermelding van het woord bacanalibus, van een sacanal, waar het bacanal of bacchanal bedoelt. Ik geloof echter dat men tot nog toe het monument als echt is blijven beschouwer; maar wanneer men betoogen als dat van den Heer R. voor geldend laat doorgaan, vrees ik dat wij kans loopen van ook het SCTum te moeten zien verdwijnen!

Ik meen, voet voor voet den Heer R. volgende, bewezen te hebben, dat bij nader, naauwkeurig onderzoek, al zijne beweringen tegen de echtheid der Eugubinsche Tafelen ongegrond, zijne aanhalingen, als bewijzen aangevoerd, onjuist bevonden worden; dikwerf zelfs het tegenovergestelde leveren van hetgeen hij zegt: zoodat nu en dan bij mij zelve de vraag oprees, die door hem, (maar naar mijne meening zeer te onregt), met betrekking tot een onzer geachte Medeleden der Akademie openlijk is uitgesproken, „is dat „eerlijk?” *) Maar wie kent niet de kracht des vooroordeels? Eenmaal eene meening opgevat, eenmaal eene zaak uit een aangenomen standpunt beschouwd hebbende, wordt het zoo vaak moeilijk te begrijpen dat het standpunt onjuist is, en zoo moeilijk te waarden, wat voor of tegen de opgevatte, en van lieverlede meer en meer gekoesterde meening strijdt. Zoo komt men in de keuze zij-

*) Of, zoo als ik nu uit het gedrukte stuk (*Versl. en Mededeel.* II. Dl., blz. 120) bemerk, dat de bewoordingen gewijzigd zijn: „of „zoodanige wijze van bestrijden voegzaam, en in deze Akademie geoorloofd is?”

ner middelen soms onder den schijn van oneerlijkheid, waar slechts aan zelfbedrog gedacht moet worden.

Mijne zienswijze thans tegenover die des Heeren R., zooals hij haar aan het slot zijner verhandeling, blz. 252, uitsprak, stellende, schroom ik niet te verklaren: dat de Eugubinische Tafelen voor Grammaticale en Palaeographische studiën eene onwaardeerbare bron blijven. — Ik zal mijn doel bereikt achten, indien mijn nader onderzoek van het onderzoek van den Heer R., waar en gegrond bevonden zijnde, het gebruik dezer Tabulae onder de philologen in ons vaderland eenigzins bevorderen mag, en de nadeelige invloed die in dit opzicht onwillekeurig door ons geleerd Medelid hier te lande (buitenslands loopt de zaak geen gevaar) mogt zijn geoefend, zijne werking verliest.

Leijden, 6 November 1856.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 10^{den} NOVEMBER 1856.

Tegenwoordig de Heeren: J. BAKE, H. J. KOENEN, C. LEEMANS,
A. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, H. C. MILLIES, J. G. MULLEMAN,
J. DE WAL, A. RUTGERS, J. A. NYBOFF, L. J. F. JANSSEN,
G. H. M. DELPRAT, J. VAN LENNEP, T. ROORDA, J. VAN MALL,
W. MOLL, J. DIRKS, F. DOZY, S. KARSTEN, J. H. SCHOLTEN, en
van de Natuurkundige Afdeeling: W. VROLIK, F. J. STAMKART.

De Heeren DE VRIES, BRILL en SLOET hebben schriftelijk kennis gegeven, dat zij de tegenwoordige vergadering niet zouden kunnen bijwonen.

Het Proces-verbaal der vorige vergadering wordt voorgelezen en vastgesteld, bij welke gelegenheid de Heer LEEMANS verklaart, dat hij, overeenkomstig de uitnoodiging aan hem door den Voorzitter in de vorige vergadering gedaan, eene Memorie ter tafel brengt, tot nadere wederlegging der stukken van den Heer RUTGERS. De Voorzitter stelt voor om die memorie te stellen in handen der Commissie van Redactie; maar verzoekt den Heer LEEMANS, om, zoo er tijd overschiet, het stuk nog in deze vergadering voor te dragen. Hiertoe wordt besloten.

Wordt gelezen eene Missieve van het *Historisch Genootschap te Utrecht*, waarin het Bestuur van dat Genootschap

zijn leedwezen te kennen geeft, dat de ongunstige beschouwingen van sommige Leden der Akademie, opzettelijk de onderneming om het HS. van CANNegiETER over de Domburgsche Oudheden te doen in het licht verschijnen, die onderneming hebben verijdeld, waarin gemeld Bestuur een vergriep tegen de Wetenschap ziet. — De Heer JANSSEN licht bij die gelegenheid zijn vroeger uitgesproken oordeel over het bewuste Handschrift, voorkomende in de Werken van het *Zeeuwsch Genootschap van Wetenschappen*, nader toe, en de Heeren KARSTEN en MILLIES beantwoorden den Heer JANSSEN: de laatstgenoemde zou wel wenschen eene Commissie te zien benoemen, om de aanklacht van een gepleegd vergriep tegen de Wetenschap nader te onderzoeken, en behoudt zich voor, hierop wellicht nog terug te komen.

De Commissie, benoemd tot onderzoek van het Voorstel van den Heer BAKE, ten einde een of meer geleerden naar Spanje af te vaardigen, om den schat van Handschriften in de Spaansche boekerijen voorhanden, inzonderheid in het belang der Philologie, op te sporen, brengt rapport uit, bij monde van den Heer DOZY. De Commissie ziet in de uitvoering van dit plan vele bezwaren: niet slechts wegens de zware kosten die er aan zouden verbonden zijn, maar ook dewijl het onderzoek der Spaansche archieven, sedert de reize van den Archivarius GACHARD in Spanje, zeer bemoeilijkt is geworden. Daarenboven twijfelt de Commissie zeer, of er in die Spaansche archieven en bibliotheken wel inderdaad zoovele schatten, althans voor de beoefening der Philologie, voorhanden zijn. De berichten, die men daarover nu en dan in de dagbladen heeft gelezen, schijnen den Rapporteur, volgens door hem ingewonnen berichten, zeer overdreven toe. De Commissie is tot het besluit gekomen, der Vergadering te advizeren dat zij den Heer BAKE

verzoeken zijn voorstel in nadere overweging te nemen.

Bij de wisseling van gedachten over dit Verslag maakt de Heer DIRKS de Vergadering opmerkzaam op een welgeschreven artikel in de *Provinciale Groninger Courant*, waarin de voorslag van den Heer BAKE zeer wordt toegejuicht, en bij die gelegenheid de wensch uitgedrukt, dat de voorgenomene Spaansche zending worde dienstbaar gemaakt tot het opsporen van nog onbekende overblijfselen van het Gothisch, inzonderheid van eene Gothische Liturgie, die in de hoofdkerk van Toledo in gebruik zoude geweest zijn. De Heer DIRKS vraagt daarover het gevoelen van den Rapporteur.

De Heer DOZY zegt dat die zoogenaamde Gothische Liturgie eigenlijk is eene Latijnsche, maar die wegens de afwijkende gevoelens der Gothen in Spanje van de Romeinsche eenigzins verschilde. Overblijfselen in de Gothische taal zijn in Spanje nimmer gevonden, en dit is geen wonder: immers de Gothen, in dat land zich vestigende, waren reeds geheel geromaniseerd. Er bestond daarenboven onder hen weinig beschaving, en men kan dus in dat opzicht uit Spanje weinig merkwaardigs verwachten.

De Heer BAKE, na zijn Voorstel nog in het breede te hebben verdedigd, verklaart zich bereid om later op den door hem gedanen voorslag nader terug te komen.

De Commissie, benoemd om te rapporteren over het Handschrift, in de vorige vergadering door den Heer NYHOFF medegedeeld, brengt een uitvoerig en naauwkeurig Rapport uit, bij monde van den Heer JANSSEN, waarin het reeds door den Heer NYHOFF geopperde nader wordt ter toetse gebracht. Onderscheidene Leden brengen bij die gelegenheid hunne bedenkingen en gissingen in het midden omtrent de oudheid en oorspronkelijke bestemming van het HS., en de Heer LEEHMANS uit den wensch, dat men vooral

over de muzieknoten, die in het Stuk voorkomen, een nader onderzoek moge in het werk stellen. De Vergadering besluit, dat de Mededeeling van den Heer NTHOFF, het Rapport der Commissie, en eene Afbeelding van den merkwaardigen band van het HS. in de *Verslagen en Mededeelingen* zullen worden opgenomen.

De Voorzitter opent het wetenschappelijk onderhoud omtrent de Bijdrage van den Heer KOENEN over den Duitschen Rijksban. De Heer DE WAL, die daarover het woord erlangd heeft, brengt over dit onderwerp het volgende advies uit:

Indien iemand onzer eene eeuw vroeger geleefd had, en in Nov. van het jaar 1756 de woordenwisselingen had bespied in de Europesche cabinetten gehouden, of ook enkel de gesprekken afgeluisterd, die in de kringen des gewonen levens, vooral in Duitschland, werden gevoerd, hij zou, geloof ik, alom hebben vernomen hetzelfde onderwerp, door een iegelijk op zijne wijs besproken en behandeld — den Rijksban.

De zevenjarige oorlog was weinige weken te voren uitgebroken, en de Keizer had zich laten verluiden, dat hij zwanger ging van het denkbeeld, om Koning Frederik van Pruissen met den Rijksban te treffen.

De meesten wisten eigenlijk niet, wat dat woord betekende; maar de naam reeds had iets onheilspellends, en het Protestansch gedeelte van Europa scheen door het gerucht zelf heftig beroerd.

Een stortvloed van Deductionen, Aktenmässige Darstellungen en Gründliche Beweise overstroomde van uit de boekvertrekken der geleerden, die de orakelen van Weltweisheit en Staatsklugheit ontvouwd, de in het merkwaardig pleit betrokken landen; de werkelijke Hofraad en werkzame Professor te Halle, JOHANN PHILIPP CARRACH, nam, in zijn Reichs-Grundgesetz und Observanzmässiger

Bericht von der Reichsacht, de zaak des Pruissischen Konings in bescherming. Zijn werk, in onbehagelijken stijl geschreven, is, hoewel zonder noten, toch bijna onleesbaar en vervelend.

Maar de storm dreef, dank zij den Evangelischen Rijksstanden, in 1758 voorbij, en na den vrede van Hubertsburg werd de Rijksban vergeten.

Eerst in onze eeuw, na het ontwaken der historische regtsstudie, toen deze, naar het door MOZER gegeven voorbeeld, door velen op het gebied des Duitschen regts werd overgebracht, eerst in onze eeuw is dat onderwerp door de meesters der wetenschap, WILDA en WAITZ, PERTHES en BUDDÉ, in het licht der geschiedenis beschouwd en gadegeslagen. En het verdiende dit; want het staat in naauwe betrekking tot alle deelen der regtsgeleerdheid: staatsregt, leenregt, kerkelijk regt, privaatrecht, strafregt.

Ook de geschiedenis van vroegere eeuwen kan, zonder eene juiste waardering van het eigenaardig karakter dier instelling, niet naauwkeurig gekend worden.

De Secretaris onzer Afdeeling heeft door zijn, U allen medegedeeld opstel, een wetenschappelijk onderhoud over dien Rijksban in ons midden uitgelokt.

Als Rapporteur over zijne Mededeeling heeft mij de gelegenheid niet ontbroken, mij met den oorsprong en het wezen dier instelling nog meer van nabij bekend te maken, en de verschillende meeningen te toetsen, die deswegen, vooral in de laatste jaren, geuit zijn.

Ik moet beginnen met de verklaring, dat er, naar mijn oordeel, al een zeer gering verband bestaat tusschen de instelling waarvan ik gewaagde, en den afschuwelijken maatregel, door FILIPS tegen den grondlegger onzer nationale vrijheid genomen. De pogingen, door den Koning van Spanje bij den Duitschen Keizer aangewend om een banvonnis tegen Oranje te bekomen, waren ten eene male

mislukt, en juist dat mislukken moet FILIPS genoopt hebben, om een anderen weg in te slaan en zich van een ander middel te bedienen, ten einde zich voor goed van den gehaten tegenstander te ontdoen. Aan anderen en meer bevoegden laat ik het over, dit punt uit de geschiedrollen van dien tijd, uit de in het licht verschenen briefwisseling, uit de apologie des Prinsen zelve, breedvoeriger te ontwikkelen. Het zij mij alleen vergund, mij te bepalen bij het onderwerp, in den beschrijvingsbrief uitgedrukt, bij den Rijksban.

Het is bekend, dat reeds in het vroegste Germaansche volksbestaan de *vrede* als het levensbeginsel der staatsgemeenschap werd aangemerkt.

Wie zijnen naaste beleedigd had, moest boete doen en zoen bewerken, of zich aan de regtspraak der gemeente onderwerpen. Onderwierp hij zich niet aan die regtspraak, hij werd van den gemeenschappelijken *vrede* uitgesloten, en *vredeeloos*. Later, bij meerdere ontwikkeling van het staatsgezag, werd hierbij de tusschenkomst van het hoofd van den staat noodwendig. De Koning, de natuurlijke handhaver der wet, wiens woord *vrede* gebood, sloot hem buiten de regtsgemeenschap, en dit heette: *extra sermonem suum ponere*, *forbannitum facere*; waarvoor in latere tijden ook de benaming *exlex* voorkomt.

De *Lex Salica emendata* tit. 56, voegt hier reeds eene meer omslagtige, ook meer voorzigtige wijze van regtsverordering in: eerst nadat alle regtsmiddelen om den onwillige tot naleving van 's regters beslissing te nopen, waren uitgeput, *rex eum extra sermonem suum ponet*. En het gevolg was: *Et quicumque eum aut paverit aut hospitalem dederit, culpabilis judicetur*.

De oorsprong van het *bannum contumaciae*, dat in later tijden, zoowel in burgerlijke als in strafzaken, zoo overwegenden invloed heeft geoefend, is in deze wetsbepaling

niet te miskennen. Wij vinden haar bijna woordelijk terug in den Saksenspiegel, Landrecht, III. 23.

Men heeft dikwerf de vraag geopperd, hoe met deze verordening in verband staat de onmiddellijk voorafgaande, waar van schennis der graven gewaagd wordt? Si quis corpus jam sepultum effoderit aut expoliaverit, et ei fuerit ad probatum, vargus sit usque in die illa, quam ille cum specus defuncti conveniat, et ipsi pro eum rogare debent, ut ille inter homines liceat accedere. Et qui ei ante quam parentibus componat, aut panem aut hospitalitatem dederit culpabilis judicetur.

De beantwoording dier vraag schijnt mij niet zoo moeilijk, als velen gemeend hebben.

Bij doodslag schreef de Wet het zoengeld voor, zelfs bij het beleedigen van lijken vóór de begrafenis; bij graf-schennis daarentegen kon dit volgens de toenmalige begrippen niet meer geschieden: de Wetgever mogt niet verder ingrijpen op het regt der naaste bloedverwanten, om zich voldoening te verschaffen; hunne eigene tusschenkomst werd vereischt, om den misdadiger weer toegang tot de regtsgemeenschap te verschaffen. De tijd was nog niet daar, om het compositiestelsel geheel binnen wettige grenzen te beperken.

Van lieverlede trad, naarmate vooral bij staatsmisdaden de compositio meer en meer werd uitgesloten, en doodstraf, verbanning en verbeurdverklaring van goederen toenamen, de vredeloosheid op den achtergrond. De Wet liet hem, die zich tegen haar had vergrepen, niet meer de keuze, of hij zich aan hare regtspraak wilde onderwerpen of niet. Waar andere dwangmiddelen toereikend werden bevonden, was de veroordeeling tot vredeloosheid onnoodig.

Slechts waar die dwangmiddelen te kort schoten, nam men tot het bannen de toevlugt, en wel in twee gevallen:

1°. waar het verstek des misdadigers dit gebiedend eischte;

2°. waar er bij misdrijven tegen Keizer en Rijk de openbare Landvrede was geschonden, en de misdadiger weigerde aan herhaalde oproepingen te voldoen.

Den termijn van jaar en dag, reeds bij het capitulare van 819 aangewezen, bleef in het Duitsche Rijk de praktijk in acht nemen.

Had niet binnen dat tijdsverloop de beklagde zich ter beschikking des regters gesteld en zijne onschuld bewezen, een tweede vonnis stelde hem in de *Oberacht*, vogelvrij verklaring was voldongen.

De oude formule heeft GOLDAST aldus bewaard:

Als dich N. nach Kampfrecht und Frankenrecht geheischen und gefordert hat, und Wir dir darum geschrieben und Rechtstage gesatzt haben, alsdann mit Urtheil ertheilt ward, dass du alles verschmehet hast, und, uff solche Forderung ausserblieben, und unserm Gebott widersessig und ungehorsam gewesen und noch bist, das urtheilen wir, und achten dich, und nehmen dich von uns aus allen Rechten, und setzen dich in alles Unrecht. Wir theilen deine Wirthin zu einer wissenhafte Wittive, und deine Kinder zu ehehafter Waysen; Deine Lehen dem Herrn, von deme sie zu Lehen rühren; dein Erb und Eigen deinen Kindern; deinen Leib und dein Fleisch den Thieren in den Waeldern, den Vöglen in den Lüfften, und den Fischen in den Wogen. Wir erlauben dich maenniglicher auf aller Strassen, und wo ein jeglicher mann Fried und Geleit hat, du sollst die Keines haben, und wir weisen dich die vier Strassen der Welt in dem Nahmen des Teufels.

De Landvrede van Worms en de Instructie voor het Rijkskamergericht van 1495 openen eene nieuwe periode voor de geschiedenis van den Rijksban. Doch Keizer MAXIMILIAAN had met de instelling van dat collegie geenszins eene beperking zijner eigene magt bedoeld: hij had het meermalen, nu eens als een raadgevend dan weder als een

met de Instructie belast ligchaam gebezigd, en nog in 1516 was door hem zelve de Rijksban tegen **ULRIK van Wurtemberg** uitgesproken.

Eerst de Kieskapitulatie van 1517 beperkte in art. 32 uitdrukkelijk het Keizerlijk gezag in dezen, schoon de regeling dier beperking aan de Wetgeving verbleef. Eerst in 1711 is zij volledig tot stand gebragt.

Let men nu op de staatsstukken, die ons het historisch ontwikkeld karakter van de Duitsche Rijksacht in tegenstelling van den Ban tegen **WILLEM VAN ORANJE** uitgevaardigd kenschetsen, dan kan het niet anders, of vier hoofdpunten moeten de aandacht trekken:

1°. de Rijksban mogt niet worden uitgesproken dan in *causa contumaciae*;

2°. de Rijksban kon niet door den Keizer alleen, maar alleen in ordinair proces (later ook met toestemming der Rijksstanden) worden uitgesproken;

3°. de Rijksban had geene werking buiten de grenzen van het Duitsche Rijk;

4°. de Rijksban stelde geen bloedgeld op het hoofd des beklaagden en veroordeelden misdadigers.

I. De verwisseling der benamingen Oberacht en Aberacht, in de door **HORTLEDER**, **LÜNIG** en anderen uitgegeven staatsstukken, heeft ten aanzien van het eerste punt tot velerlei verwarring en misvatting aanleiding gegeven. Oberacht namelijk beteekent eigenlijk den Rijksban, in tegenstelling van Unteracht, waarin het bannum provinciale, zoowel als de door elke jurisdictie uitgesproken straf van verstek begrepen was.

Aberacht daarentegen, abermaliger Acht, dikwerf ook Oberacht geschreven, was het banvonniss ten tweeden male tegen elken contumax uitgesproken, die in zijne weigering volhardde, en waardoor de misdadiger vogelvrij verklaard werd. Dit rebannum of bannum iteritum was bij elke regelmatige vogelvrijverklaring een noodwendig vereischte.

Reeds de Saksenspiegel (III 34) stelt duidelijk het begrip van Koningsacht tegenover dat van Oberacht, en de Mordacht, die in sommige regtsbronnen voorkomt, is niet anders als het rebannum, waarvan wij zoo even spraken.

Daarop doelt nog de Constitutio Bambergensis, als zij in art. 241 voorschrijft;

Als du mit urteylen und recht zu der mortacht erteylt worden bist, also nym ich dein Leib und gut aus dem Friden und thu sie in den unfried, und künde doch ehrlos und rechtlos, und künde dich den vögeln frey in den lufften, und den thieren in dem wald, und den vischen in dem wasser, und ist auch allgemeinlich erlaubt über dich, das nymant an der freien kann noch solle, der dich angreife. Zoo wordt dan ook van des Heiligen Reichs Acht und Aberacht reeds gesproken in een vonnis van 1466, door *FRUFINGER* aangehaald.

II. Eerst het onderzoek van Rijkswegen (later ook de toestemming der Rijkstanden), gevolgd van het door of namens den Keizer uitgesproken vonnis, kon den Rijksheren wettigen.

Nauwelijks toch was in 1495 het Rijkskamergericht tot stand gebragt, of wij zien reeds in het volgende jaar (26 Februarij 1496) een banvonniss van hetzelfde uitgaan.

De Kamergerichtsverordering van 1555 waarborgde hier de regelmatige opvolging der processuale voorschriften in den 9^{den} titel, gelijk reeds vroeger bij die van 1521, tit. 28, eveneens geschied was. Dennach (zegt de Wetgever) setzen, ordnen und wollen wir, dass Niemandes hinfür in die Acht erklärt noch für ein Achter gehalten werde, er sey dann zuvor darzu rechtlich citirt.

Alle de Landvredesakten, van Worms 1521 tit. 2, van Augsburg 1548 tit. 3 enz. bevestigden de noodzakelijkheid eener sententia judicis declaratoria, alvorens de Rijksheren kon worden toegepast.

III. De Rijksban had geene werking buiten de grenzen van het Duitsche Rijk. Hier geldt de algemeene regel, in art. 24 van het aangehaalde boek des Saksenspiegels aldus uitgedrukt: Sue in dem hogesten gerichte vervest wert, die is in al den gerichten vervest, die in dat gerichte horet.

Zeldzaam zijn de gevallen, waarin het banvonniss tegen een vreemdeling werd uitgesproken; maar ook dan hield het alleen eene verbodsbepaling in ten behoeve der aan het Rijk onderhoorige landen, steden en gewesten. Deze mochten hem, wien het trof, niet herbergen of spijzigen, overeenkomstig het aloude regt, noch verbindtenissen met hem aangaan, maar vrijelijk hem benadeelen, vervolgen, beleedigen, dooden, zonder vrees voor leed of straf.

Merkwaardig acht ik in dit opzigt de breedsprakig—overvolledige beschikking, door Keizer MAXIMILIAAN I in den Venetiaanschen oorlog tegen den Doge der Republiek, LEONARDO LOREDANO, genomen, toen deze leengoederen des Duitschen Rijks had bemagtigd. Niet tot dezen, maar tot de vorsten en burgers van alle rangen en standen is des Keizers uitspraak gerigt. U, zegt hij, gelast en beveel ik, ut Ducem illum Venetorum, non alium quam ejusmodi bannitum habeatis (woorden, die op den *buitengewonen* aard van 't geval doelen), nominetis, reputetis, vitetis, illum etiam in posterum in vestris Principatibus, ducatibus, regionibus, provinciis, districtibus, territoriis, civitatibus, arcibus, nundinis, pagis, villis, bonis, domibus, castris, receptaculis, nullatenus admittatis, recipiatis, foveatis, occultetis: nec ipsum ad sodalitatem edendi bibendique, multo minus ad jura promercialia emptionum, venditionum, societatum, commerciorum, contractuum, pactorum, conventionum, foederum, aut ullorum aliquorum negotiorum communionem assumatis et adhibeatis. Nec tale quid per vestros quocumque modo vobis subditos fieri concedatis. Sed ipsius corpus, bona, fortunas, ubicumque terrarum illa solo salvo transvehentur

et deprehendentur, audacter et libere invadatis, rapiatis, occupetis, detineatis, vindicetis, arrestetis, capiatis, usurpetis, teneatis et possidentis etc.

Later, toen in het beroemde regtsgeding van WILHELM VON GRUMBACH (1546), Hertog JOHANN FRIEDRICH VAN SAKSEN dezen een schuilplaats had verleend, en daardoor zelf zich den rijksban op den hals gehaald, werd op den rijksdag te Erfurt verklaard, dat men, langs diplomatieken weg, trachten zou ook in Spanje, Frankrijk, Denemarken en Polen, Zweden en Zwitserland, de handhaving van het vonnis te bewerken.

IV. In de laatste plaats (zeide ik) stelde de rijksban geen bloedgeld op het hoofd des misdadigers.

Bij het verbod om hem te herbergen en te spijzen, werd nimmer eene belooning op de uitlevering of moord gevoegd, en dit ware ook in strijd geweest met het begrip. De voorbeelden, die de geschiedenis heeft opgeleverd van belooningen op het hoofd van vorsten en staatslieden gesteld, zijn zoo menigvuldig, dat ik mij mag ontslagen achten van elk bewijs, dat tusschen deze en den rijksban geen het minste verband bestaat.

Moge het alzoo ook al uit onwraakbare stukken blijken, dat PHILIPS, bij de acte van proscriptie tegen WILLEM VAN ORANJE uitgevaardigd, welligt de Duitsche rijksban voor den geest zweefde; — moge hij ook al, wat den vorm betreft, het voorbeeld zijns vaders in het motiveren zijner handelwijze gevolgd zijn; — het staat niet te min vast, dat aan eene toepassing van laatstgenoemd dwangmiddel, in allen deele met de meest ingewikkelde leerstukken des Germaanschen staatsregts, met geene mogelijkheid door Spanjes Koning in ernst en uit overtuiging kon gedacht zijn.

Den Heer VAN DEN BRINK zegt dat hij niet veel heeft te voegen bij het medegedeelde van den vorigen Spreker om-

trent de geschiedenis van den rijksban; maar ondanks het zakelijk onderscheid, dat er tusschen dezen en de vogelvrijverklaring des Prinsen van Oranje bestaat, meent hij dat beide echter kennelijk *in vorm* overeenkomen. FILIPS, of liever de Secretaris, die voor hem den brief aan Parma schreef, had niet anders bedoeld dan eene overeenkomst in vorm tusschen zijne acte tegen den Prins en die van den Keizer tegen de beide Smalkaldische Vorsten in 1546. Hij kon den Heer KOENEN niet toegeven, dat bij de uitvaardiging der proscriptie in 1581 FILIPS kennelijk van zijn ontwerp in 1579 was afgeweken. De aanhef, de gang der redenering, de strekking om den balling van al zijne aanhangers af te zonderen, was in overeenstemming, wat den vorm betreft, met de bekende uitspraak van KAREL V. Slechts het bloedgeld was een toevoegsel, maar een toevoegsel, dat zich onder de eenmaal aangenomen vormen moest verschuilen. Wat voorts het door den Heer KOENEN beweerde betrof, omtrent het volstrekt uit de lucht gegrepene der aanklacht tegen den Prins, alsof deze tegen den Hertog van Alva en Don JUAN moordaanslagen zoude gesmeed hebben, — gaarne wilde bij den Heer KOENEN toegeven, dat de aanklacht gansch ongegrond was; évenwel zijn hem twee historische feiten voorgekomen, welke den wantrouwendenden FILIPS tot dezen argwaan kunnen gebracht hebben. Die feiten zijn: 1°. de bekende aanslag van JASPER VAN DER NOOT, Heer van Carlo, en ANTOINE DE BAUSART, om in de paaschweek van 1568 ALVA uit het klooster van Groenendaal op te lichten; het spreekt toch wel van zelf, dat zulk een aanslag, bij verzet des Hertogs, al licht een bloedig einde had kunnen hebben; en 2°. het afscheid, door den Franschen gezant BONNIVET, zoo men meent, aan den Baron d'ISSCHÉ gegeven, toen deze in 1576 als gezant der Staten-Generaal aan Don JUAN te Marche gezonden, de raadgeving medekreeg, den Spanjaard overhoop te steken, zoo hij zich

niet goedschiks naar hunnen wensch voegde. Deze bijzonderheden kunnen **FILIPS** vergroot en verergerd zijn ter oore gekomen, en op die wijze kan het denkbeeld van moord-aanslagen door Oranje gesmeed bij hem hebben post gevat.

De Heer **DE WAL** zet nader zijne meening omtrent de toepassing van den rijksban door **FILIPS** nitéeu. Deze had eene gruweldaad voor, welke algemeene verontwaardiging zou opwekken; maar zooals ieder, die van zoodanig een boos opzet eene openbare verklaring moet afleggen, zocht hij dat opzet door eenen schijn van wettigheid te bewimpelen. Daarom nam hij den vorm van den rijksban van 1546 over, schoon beide handelingen in aanleiding, rechtsgrond, bedoeling en uitwerking hemelsbreed verschilden.

De Heer **DOZY** herinnert tot toelichting der plannen en bedoelingen van **FILIPS**, dat deze Vorst nog eene soortgelijke poging tot proscriptie als tegen Oranje gedaan heeft tegen Don **ANTONIO** van Portugal, en daarmede in zoo verre was geslaagd, dat de veroordeelde van stad tot stad, van land tot land had gezworven, een anstig leven leidend, en altoos door den dolk van sluipmoordenaars bedreigd. Die vogelvrijverklaring had echter geen ander voorbeeld of rechtsgrond, dan de oude Romeinsche proscriptiën in de laatste tijden der Republiek en in die van het Keizerrijk.

De Heer **KOENEN** neemt eindelijk nog het woord ter resumptie van het uit de wisseling van denkbeelden geblekene. Hij zegt den Heer **DE WAL** dank voor zijne belangrijke beschouwingen; doch maakt eenige aanmerkingen op enkele daarin geuite denkbeelden. Over de aanmerkingen van de Heeren **DOZY** en **VAN DEN BRINK** acht hij het onderzoek nog niet gesloten. Intusschen geeft hij den eerstgenoemden Spreker gaarne toe, dat de proscriptiën van **Sylla** en de Romeinsche Keizers tot sommige maatregelen van **FILIPS** een voorbeeld hebben kunnen geven; schoon het toch altoos opmerkelijk blijft, dat die Vorst zich in den aange-

haalden brief alleen op het voorbeeld van zijnen vader KAREL beroept.

Eindelijk brengt de Secretaris nog ter tafel eene beschrijving van den Watersnood in 1855, door de Heeren SLOET en FYNJE voor de bibliotheek ingezonden, en het verslag wegens de werkzaamheden voor het Nederlandsch Taalkundig Woordenboek, door den Heer DE VRIES met hetzelfde doel geschonken; waarna de vergadering, daar het uur reeds ver gevorderd is, door den Voorzitter wordt gesloten.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 8sten DECEMBER 1856.

Tegenwoordig de Heeren: J. BAKE, L. PH. C. VAN DEN BERG,
H. J. KOENEN, G. H. M. DELPRAT, W. MOLL, L. A. J. W. SLOET,
G. LEEMANS, H. C. MILLIES, J. G. HULLEMAN, J. VAN LENNEP, J. VAN
HALL, J. HOFFMAN, L. J. F. JANSSEN, J. A. NIJHOFF, T. ROORDA,
N. C. KIST, C. J. VAN ASSEN, W. G. BRILL, J. ACKERSDIJCK,
R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, M. DE VRIES, S. KARSTEN.

Het Proces-verbaal der vorige vergadering wordt gelezen en vastgesteld. De Commissie van redactie brengt bij monde van den Heer KOENEN verslag uit, wegens de memorie van den Heer LEEMANS, in de vorige vergadering in hare handen gesteld, strekkende om der vergadering te advizeren, deze mededeeling op te nemen in de *Verslagen en Mededeelingen*.

De Heer MOLL erlangt het woord, en deelt een bijdrage mede over een in de Koninklijke boekerij te 's Gravenhage berustend HS. Dit HS. bevat eenen Catalogus der boekerij van het St. Barbara-klooster te Delft, van de 2de helft der 15de eeuw. Gezegde boekenlijst, welke de Heer MOLL zeer belangrijk acht voor de juiste kennis der godsdienstige en zedelijke beschaving van de Noord-Nederlandsche kloos-

ters in dien tijd, wordt door den Spreker beschreven en door onderscheidene ook bibliographische ophelderingen en aanmerkingen nader toegelicht. Vooral treedt de Spreker in eene breedvoerige ontwikkeling en beschrijving van het ontstaan en de bestemming van dit klooster, de inrichting der boekerij, het toezicht daarover, en den inhoud der as-etische schriften in die verzameling voorhanden. De Spreker rangschikt deze geschriften in de volgende rubrieken:

1. Bijbel-uitgaven.
2. Levens van JEZUS en passieboeken.
3. Sermoenen.
4. Apocalyptische en Patristische schriften.

Ook de bellettrie der kloosterlingen, de geestelijke (meestal allegorische) romans werden door den Spreker breedvoerig behandeld.

Op voorstel van den Voorzitter wordt besloten deze belangrijke bijdrage van den Heer MOLL te stellen in handen eener Commissie, bestaande uit de Leden DE VRIES, BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, KIST en DELPRAT, ten einde rapport uit te brengen omtrent de opneming van dit stuk in de *Verslagen en Mededeelingen*, of omtrent de uitgave voor rekening der Akademie.

De Heer LEEMANS draagt vervolgens eene mededeeling voor, over *eene niet onbelangrijke onlangs ontdekte bijdrage tot de geschiedenis der Vaderlandsche Kunst*, zijnde de beschrijving van eenige onlangs te Bommel in eene oude kerk aldaar ontdekte muurschilderijen. Van deze kerk legt de Heer LEEMANS eene geteekende platte grond over, en maakt gebruik van eenige afteekeningen, die hij door den Heer IJZ heeft laten vervaardigen.

De kerk, waartoe deze afteekeningen behooren, is in 1304 gewijd geworden. Zij is gebouwd door denzelfden bouwmeester van wien ook nog andere kerkgebouwen afkomstig

zijn. Zij kan geacht worden een model te zijn voor degenen, die den bouwtrant van zoodanige oude kerkgebouwen ook nog voor onzen tijd navolgenswaardig achten. Voor eenige jaren heeft de verdienstelijke teekenaar OETMANS zich met het afbeelden dezer kerk beziggehouden, eene bijzonderheid, die de Spreker meent hier uitdrukkelijk te moeten vermelden, opdat die afbeelding, zoo die ergens nog voorhanden mocht zijn, opgespoord, en in het belang der oudheidkennis aan het licht gebracht worde. Ook de Predikant HOOLIJER heeft zich veel moeite gegeven om de schilderstukken, waarvan Spreker thans eene beschrijving denkt te geven, voor de oudheidkunde dienstbaar te maken.

Bij het aantoonen en uitleggen der medegedeelde teekeningen heeft de Heer L. de aanmerking gemaakt, dat het te betreuren is, dat men bij de oprichting dezer afdeling ook niet had gezorgd voor de vertegenwoordiging van fraaie kunsten in deze vergadering, daar de medewerking der beeldende kunsten bij gelegenheden als deze zeer te stade zoude komen. Na de gedane mededeeling hebben de Heeren JANSSEN en MOEL aan het wetenschappelijk onderhoud over deze bijdrage deel genomen, en is besloten, dat de Heer LEEMANS daarvan een opstel voor de *Verslagen en Mededeelingen* zal vervaardigen.

Terwijl het uur te ven is verstreken om de vragen en opmerkingen over Taalkunde, welke de Heer VAN LENNEP heeft beloofd, ter sprake te brengen, en niemand over eenig ander onderwerp het woord vraagt, wordt de vergadering door den Voorzitter gesloten.

MEDEDEELING
OVER EENE NIEUW ONTDEKTE BIJDRAGE TOT DE
GESCHIEDENIS DER VADERLANDSCHE KUNST
DOOR
C. L E E M A N S.

De groote kerk der Protestantsche gemeente te Zalt-Boemel is een gebouw, dat, in 1304 door GERIT of GERHAERT van Nassouw en andere Domheeren en Dekenen aan St. Maarten gewijd, in eenen eenvoudigen en fraaijen spitsbogenstijl, zonder eenige leemten of stoornis afgebouwd, en in schier ongeschonden toestand tot op heden bewaard, thans een der beste modellen levert voor hen, die meenen dat de bouwtrant van die tijden, ook nog voor onze tegenwoordige behoeften geschikt is en op onze tijden kan of moet toegepast worden. Ons vaderland moge uit die eeuw of nog van vroegere dagteekening kerken bezitten, grootscher van aanleg, meer versierd en uitvoeriger bewerkt; maar zeker kan het op niet vele, wellicht op geene andere roemen, zóó geschikt om eene navolging, bij de middelen die wij thans beschikbaar hebben, binnen ons bereik te brengen. Van tijd tot tijd zijn in verschillende gedeelten van bedoelde kerk, muurschilderingen, door het wegvallen of wegnemen van de, sedert de hervorming daarop aangebragte, witsel-lagen te voorschijn gekomen, en gedeeltelijk bewaard gebleven, gedeeltelijk achter eene nieuwe witsel-laag, als onder een lijkkleed bedekt, enkele ook geheel en al verloren gegaan, of ten gevolge van gebrek aan belangstelling en door onkunde,

of door onvermijdelijke herstellingen van de muren, waarop zij aangebragt waren.

Vele dezer schilderijen zijn door den Hoogl. N. C. KIST, in het *Nederl. Arch. voor Kerk. Gesch.*, en door Spreker, in meer of min uitvoerige berigten in de *Staatscourant*, de *Gids* of de *Algem. K. en Letterk.* beschreven.

Twee nieuwe en niet onbelangrijke voorstellingen, zeet onlangs aan het licht gekomen, zijn onder zijn opzigt, door den Stads-Architekt, den Heer D. J. ITZ., voor rekening van de Hooge Regesing met de meeste naauwkeurigheid afgeteekend, en bestemd voor de Kon. boekerij te 's Gravenhage, waar zij met andere teekeningen van gelijken aard zullen bewaard worden.

Tot nog toe zijn in de Zalt-Boemelsche kerk, die hoogstwaarschijnlijk over de grootste oppervlakte harer wanden, van het gewelf, gedeeltelijk ook op hare kolommen, in vroegere eeuwen met schilderwerk versierd is geweest, de volgende voorstellingen te voorschijn gekomen, gedeeltelijk ook nog aanwezig.

In de kerk tegen de wanden, beginnende bij den westelijken ingang onder den toren noordwaarts.

1.) De *kruisiging*, als middentaferel, waarvan slechts de benedengedeelten, der drie kruisen waren overgebleven; regts, op zijde, Christus in den hof van Gethsemané en de engel met den lijdensbeker; en links, Christus door de krijgslieden bespot (van deze laatste groep is door den Predikant der gemeente, Ds. C. HOOFJER, eene naauwkeurige afteekening vervaardigd); nog zag men, regts van het hoofdtasferel, eenen duivel met eene korenwan boven zijn hoofd, en daarboven een als opwaarts stijgend vrouwenbeeld. — Zie KIST, *over de hier te lande kortelings ontdekte middeleeuwsche muurschilderingen, bijzonder over die in de Pieterskerk te Leiden*, in het *Nederl. Arch. voor Kerk. Gesch.*

D. VI, en Sprekers berigt in de *Staatscourant* van 1 November 1845.

2.) *St. Christoffel met het Christuskind*, een tafereel, dat bij 8 Ned. el hoogte, eene breedte van 3 el heeft, en door den, te vroeg aan de kunst en kunstgeschiedenis ontrukten schilder OLTMAANS is afgetaekend. Het is uitvoerig beschreven in de *Staatscourant* als boven, en nader behandeld in het *Archief*, door Prof. KIST, t. a. p.

3.) Ten oosten van het noordelijke portaal kwamen, bij voortbrengen van aldaar vroeger geplaatste beschoten banken, eene menigte, bijna *levensgrootte beelden* te voorschijn, waaronder die van geheel naakte vrouwen, tegen wier lichamen, naar de beschrijving der werklieden, anders en padden opkropen; waarschijnlijk de bekende voorstelling van de ondeugd der wellust. Het toenmalig kerkbestuur, was over die beelden zoo geërgerd, dat de wijkwast niet voldoende geacht werd, maar de hulp van den beitel werd ingeroepen, om het schilderwerk voor immer te doen verdwijnen.

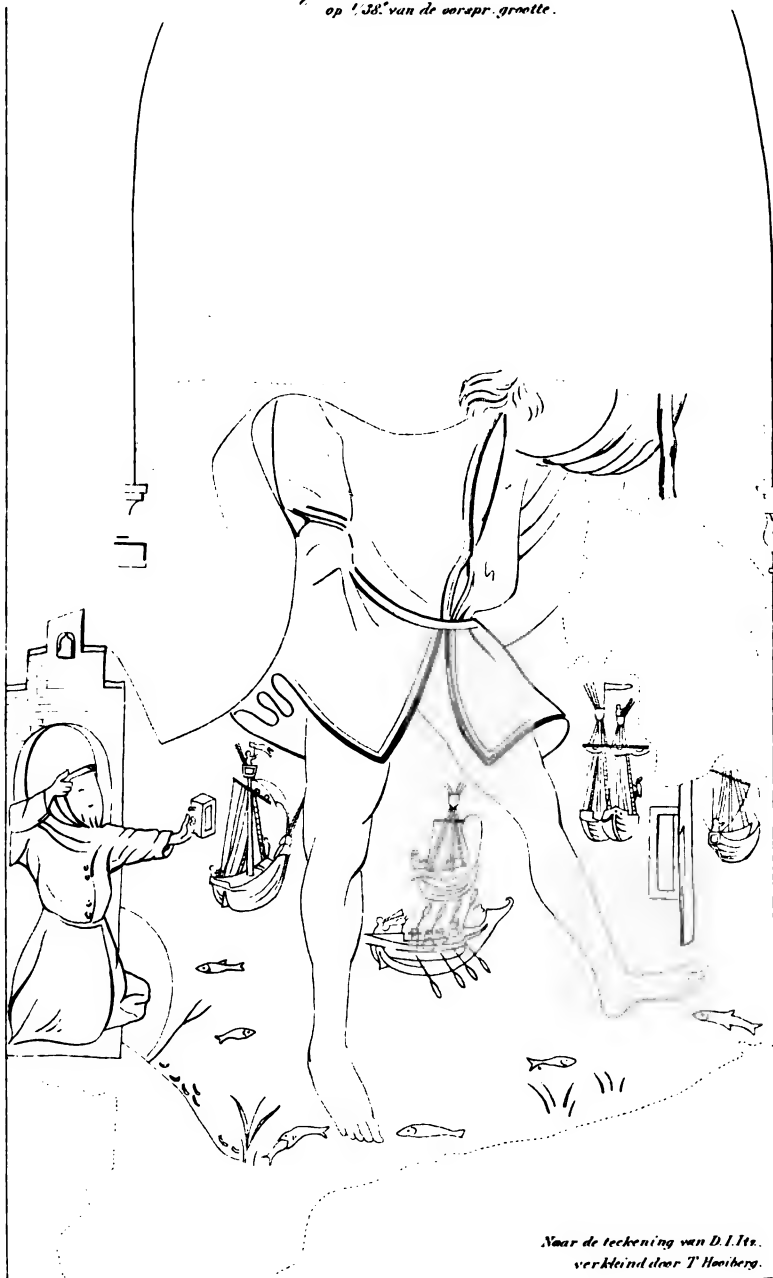
Zie de *bijdrage tot de geschiedenis der beeldhouwk. in Noord-Nederland*, geplaatst in de *Gids* 1839, en KIST, t. a. p.

4.) Tegen het oostelijke vak van den noorder zijbenk, waar, wegens een buiten aangebouwd traptorentje, een blind raam is aangebragt, kwamen eenige jaren geleden, hier en daar eene menigte *bloem- en bladversierselen* te voorschijn, ook ontrolde strooken met opschriften. Welligt ware daar, zoo verder onderzoek had kunnen geschieden, de bekende voorstelling van den boom van Jesse te voorschijn gekomen. Zij zou daar ter plaatse, waar op korten afstand van den muur hoogstwaarschijnlijk een altaar van de Moedermaagd heeft gestaan, zeer passend geweest zijn. Wat Spreker van die opschriften onder de oogen kwam, was te gescheiden of niet juist genoeg afgeschreven, om eene lezing, en daaruit welligt ook de bepaling van het onderwerp van de schildering mogelijk te maken.

Muurschildering in de kerk te Zalt. Boemel.

op 1.33. van de oorspr. grootte.

1.

*Naar de teekening van D. J. I. v. v.
verkleind door T. Hooiberg.*

Lith. v. Meyer & Co.

11

12

13

14

5.) Tegen het muurvlak boven het koor, dat in oude bescheiden wel „het hooge Choor” genoemd wordt, maar welks dak lager is dan dat van de kerk, werd vroeger een vrij uitgebreid tafereel van *het laatste oordeel* gezien, waarop de verdoemden door duivels op kruiwagens naar den geopenden hellemond werden gevoerd — Ook deze schildering is sedert jaren weggewit. Zij werd vermeld in de boven aangehaalde *bijdrage in de Gids*.

6.) Tegen het oostelijke vak van den zuider zijbeuk, waar insgelijks aan den buitenkant een traptorentje opgetrokken is, en dus geen lichtvenster kon worden geplaatst, vindt men eene tweede afbeelding van *St. Christoffel*, eene der kort geleden ontdekte schilderijen, waarvan de afteekening op verkleinde schaal, en de doortrekken van enkele deelen in de oorspronkelijke grootte, aan de Afdeeling werden overgelegd. (Zie de hier bijgevoegde schets N°. 3.) Wat van het geheel is bewaard gebleven, beslaat een vlak van 4,6 Ned. el hoog en 4 Ned. el breed. Het hoofd, de omhoog geheven en op den staf steunende linker arm en schouder, de regter schouder van den, thans nog 4 el hoogen reus, zijn, even als het Christuskind, verloren gegaan; ook is het schilderwerk onder den linkerarm, door bijmetseling van eene beschadigde plaats in den muur, verdwenen, even als de benedenhoek van het geheele tafereel onder de voeten van Christoffel, en een kleiner gedeelte aan den tegenovergestelden hoek. Christoffel draagt een licht bruin wambuis, met knopen (of haken?) op de borst, en een groenen (oorspronkelijk blaauwachtigen?) gordel vastgehouden. De mouwen reiken slechts tot aan de ellebogen; het wambuis tot halfweg de bovenbenen; de benedenarmen, het geheele benedenlijf en de benen zijn naakt. Een niet lange, dunne, lichtgrijze mantel, voor aan den hals vastgemaakt, waait achterwaarts open en over de schouders af. De regter arm is met den elleboog in vrij gedwongen bogt vooruitgebragt, de bene-

denarm, achterwaarts uitgestrekt, onder den mantel verborgen. Links van den toeschouwer, treedt, uit een gebouw, dat op eene kleine hoogte aan den oever is opgetrokken, en door het klokje in den top van zijnen, met trappen toeloopenden gevel, zijne bestemming als kapel of godsdienstig gesticht doet kennen, een in graauwe monnikspij en kap gekleede eremiet, uit de openstaande poort te voorschijn. Hij brengt de regter hand aan het oog, als om beter in de verte te kunnen zien, en steekt met de linker eene lantaren uit, als om den reus hulp te bieden tot het vinden van den goeden weg. In het water is een zevental visschen afgebeeld, waarvan één bezig om eenen anderen te verslinden. Van belang vooral ook zijn vijf zeilschepen met ra-stengen en marsen aan de masten; alsmede eene galei met 8 riemen, en achterin eenen trompetter of eenen bevelhebber, die den roeper aan den mond brengt. Van deze vaartuigen zijn twee, een zeilend, het andere de galei, tusschen de beenen, een zeilend ra-schip regts, twee met opgebonden zeilen stil naast elkander gelegen ra-schepen links van Christoffel, en nog een met opgebonden zeilen verder links af liggend ra-schip, door den schilder aangebragt. In één der zeilende en één van de stil liggende schepen, bevindt zich een man in de mars, terwijl in het laatstgemelde vaartuig een ander matroos tegen het want omhoog klimt. Van al deze vaartuigen werden de doortrekken in oorspronkelijke grootte vervaardigd, en bij deze gelegenheid ter bezigtiging gesteld. Zij zijn van belang: eensdeels tot bepaling van den ouderdom van het schilderwerk, maar anderdeels ook als bijdrage tot de vroegere geschiedenis van den vaderlandschen scheepbouw.

De geschiedenis van St. Christoffel leverde, vooral in kerken van plaatsen, die aan groote rivieren gelegen waren, een geliefdkoosd onderwerp. Hoe de heilige als een voor-naam helper in nood en als een beschermer van visschers,

veerlieden en andere varensgezellen geëerd werd, leert ons de Heer **xist**, in zijne boven aangehaalde verhandeling, en verdient nagelezen te worden in een belangrijk opstel in den *Kunstspiegel* van 1840, bladz. 139—144. Ook in de, sedert eenige jaren afgebroken, groote kerk te Gorinchem zag men een reusachtig beeld van denzelfden heilige; waarschijnlijk heeft men in de groote kerk te Tiel er insgelijks sporen van weêrgevonden. Te Opheusden in de Nederbetuwe is, in 1847, almede eene voorstelling van gelijken aard aan het licht gekomen, waarop, behalve nog ander bijwerk, ook, even als op de Zalt-Boemelsche schildering, benevens drie vaartuigen, ook nog eene galei van 30 riemen is aangebragt. De beschrijving werd door den Heer **xist** insgelijks in het *Arch. v. K. Gesch.* medegedeeld. Eindelijk levert de kerk te Zalt-Boemel, behalve de twee reeds vermelde, nog eene derde afbeelding van denzelfden heilige.

De eremiet met zijne lantaren en het kapelletje, die beide op de twee andere voorstellingen in de Zalt-Boemelsche kerk ontbreken, maar op vele andere voorkomen, onder anderen ook op die van **LUKAS VAN LUYDEN**, en op de beroemde oude houtsnede van 1420, geven wel eenige aanleiding om het nieuw ontdekte schilderwerk in de Zalt-Boemelsche kerk tot de XV^{de}, welligt tot het begin dier eeuw te brengen. De schilder was slechts een zeer middelmatig kunstenaar, zijn werk is niet vrij van misteekening, en blijft in uitvoerigheid en uitdrukking ver beneden dat van zijnen kunstbroeder, die den heilige op den westelijken wand van den noordelijken zijbeuk schilderde.

7.) Tegen de westelijke zijde van de 2de kolom, te rekenen van het koor, aan de zuidzijde van het schip, het beeld van *Johannes*, ongeveer 1 Ned. el hoog, van goeden stijl en bewerking, waarschijnlijk behoord hebbende tot een tafereel van Christus aan het kruis, aan welks regter

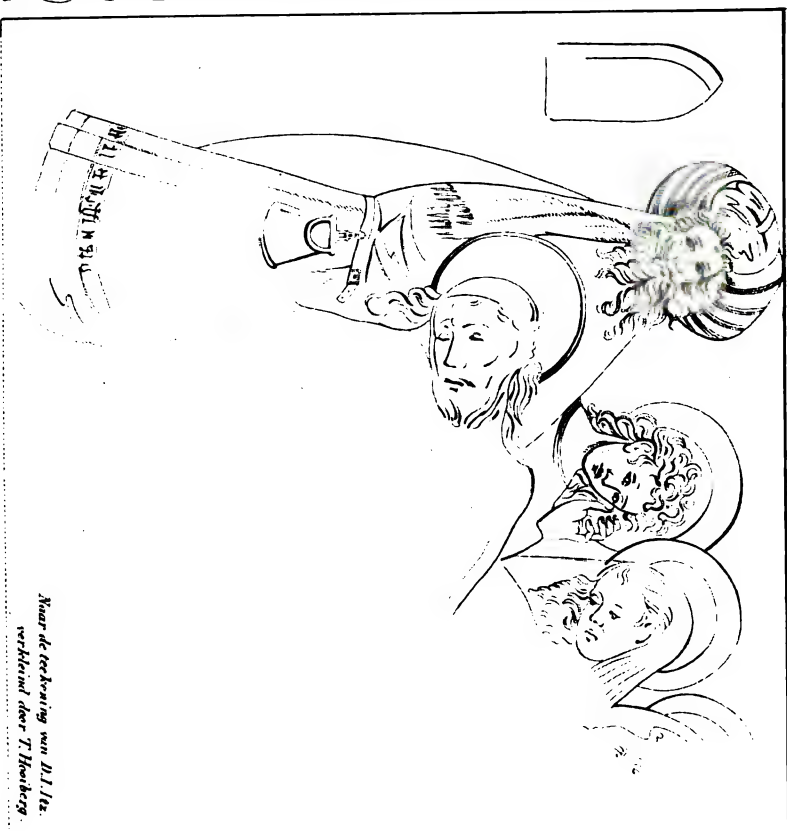
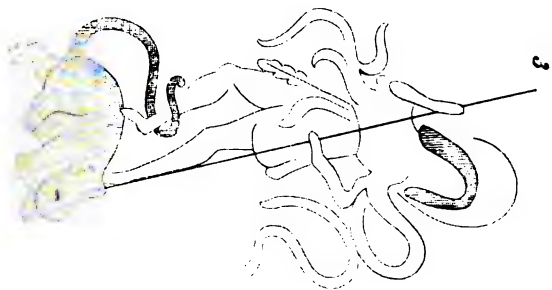
zijde wij ons Maria, links het hier genoemde beeld van Johannes moeten voorstellen.

8.) Tegen den zuidelijken wand, in het vak tusschen de daar uitgebouwde kapel en het portaal, de *graflegging van Christus*, zijnde de andere der onlangs nieuw ontdekte muurschilderingen. Ook van dit stuk werd der Afdeeling eene naauwkeurige teekening in kleuren, op kleinere schaal, benevens een doortrek van het geheel in oorspronkelijke grootte ter bezigtiging voorgelegd. (Zie de hier bijgevoegde schets N°. 2.)

Slechts ruim een derde van de geheele oppervlakte, die deze schildering besloeg, is overgebleven; de geheele linker zijde, en verreweg de grootste benedenhelft van het overige is verloren gegaan. Gelukkig is echter het geheele beeld, op de voeten na, van den Joodschen raadsheer, het hoofd van Christus, en zijn de hoofden van drie andere beelden, alle ongeveer levensgroot, in min of meer goeden staat nog aanwezig. Eene licht-opening in spitsbogen stijl, links van den beschouwer, op den zwarten achtergrond, toont aan, dat de handeling binnen in de grafkamer geschiedt, in dit opzigt afwijkende van al de andere door den Spreker geraadpleegde afbeeldingen, die het tooneel vóór, niet in de rotsholte plaatsen. Nevens deze opening is, even als al de andere beelden, met het aangezicht naar den beschouwer gekeerd, een raadsheer, waarschijnlijk Jozef van Arimathea, afgebeeld, die het lijk onder de armen schijnt op te heffen, zoodat het regts op zijde hellende hoofd op zijnen regter arm rust, terwijl de regter arm van den overledene naar den grond afhangt. Links van den raadsheer, achter het lijk, een jongeling met blonde, krullende lokken, waarschijnlijk Johannes; nevens hem eene vrouw met lang blond haar, Maria Magdalena, en eindelijk Maria, de moeder van Jezus, met het haar geheel en al onder het vroeger

• *Heimlichdichtung mit Bild in einem. Heumet.*
op 't 185 van de eerste gredde.

2.

*Naar de teekening van H. J. Ite.
 verkleind door T. Hoeborg.*

Lith. v. Meyer.

blauw-, thans groenkleurige hoofdhulsel bedekt. Verder links af zou nog voor twee beelden plaats zijn overgebleven; doch moeten wij ons waarschijnlijk slechts nog eenen persoon, en dan Nicodemus, aan de voeten van het lijk voorstellen. Wat van de hoofden is overgebleven, getuigt van eene zeer goede bewerking en uitmuntende uitdrukking, welke lof vooral aan het hoofd van Johannes onbeperkt moet worden toegekend. Jozef van Arimathea, met bruinachtig grijs hoofdhaar, knevels en in vier lokken uitloopenden baard, heeft het hoofd bedekt met eenen tulband, die van voren van wit geplooid doek, aan de beide zijden van gele stof met donker bruine strepen is vervaardigd; aan de regter zijde hangt een witte sluijer met lange franje over den bovenarm tot aan den elleboog naar beneden. Onder den rood bruinen mantel, die, naar achter geslagen, de regter zijde van het geheele beeld vrij laat, draagt hij een tot op de voeten hangend groen, ruim geplooid kleed met lange, wijde mouwen; dit kleed wordt met eenen riem en gesp om het middel aangesloten, en is van onder versierd met drie randen of belegsels, die van licht geel, door licht bruin, in donker bruin overgaan. Op den eersten dezer randen zijn zwarte versiersels aangebragt, die men op het eerste gezicht als letters zou begroeten, doch die bij nader onderzoek slechts willekeurige figuren aanbieden. Aan den riem om het middel, hangt eene geopende tasch of buidel.

Christus heeft licht bruin hoofdhaar en korten baard van gelijke kleur; over het achterhoofd schijnt een blaauwe doek geslagen.

Johannes gekleed in eene groene of blaauwe tunica, met lange mouwen, en aan den hals met gelen rand omboord, houdt de linker hand aan het links overhellend hoofd.

Maria Magdalena, met het aangezicht regts naar beneden gekeerd, heeft het achterhoofd met eenen donker grijzen sluijer, die op de schouders afhangt, bedekt; terwijl het ins-

gelijks regts naar beneden blikkende hoofd van Maria tot aan het voorhoofd omhuld is. De hoofden van Christus, Johannes en de beide vrouwen zijn van aureolen omgeven, die zich als platte schrijven daar achter vertoonen, thans van eene geel bruine kleur naar de buitenzijde, digter bij het hoofd vermilioenkleurig zijn; dit laatste waarschijnlijk als grond, waarop vroeger eene goudlaag was aangebragt. De aureool om het hoofd van Christus, met eene vrij breede zwarte streep omgeven (welligt om op den rood bruinen mantel van den raadsheer wat meer vooruit te komen), toont thans geene sporen meer van het kruis, dat anders daarop pleegt uitgedrukt te worden. Het geheel heeft thans nog eene breedte van 1,62, bij eene hoogte van 1,59 Ned. el, en was omgeven van eenen sierlijken rand van blad-arabesken in zwarte verw. Ter regterzijde van het tafereel, ziet men den aartsengel Michaël boven eenen donker bruinen draak, wiens staart zich om het regter been van den aartsengel krult, en die door dezen laatste met de speer in den muil gestoken wordt. Ook dit beeld, ruim 1 Ned. el hoog, is bijna geheel en al uitgewischt.

Het schijnt, dat de Christelijke kunst, bij de voorstelling van deze gebeurtenis, reeds vroeg van de verhalen, door de vier Evangelisten ons bewaard, is afgeweken: de drie eerste spreken enkel van Jozef van Arimathea, Maria en Maria Magdalena, en Lukas bovendien nog van de (andere) „vrouwen die Christus uit Galilea gevolgd waren,” terwijl Johannes alleen van Jozef van Arimathea en van Nicodemus gewaagt. De kerkelijke overlevering schijnt mede te brengen, dat Maria, de moeder van den Heer, en Johannes, of tot het einde toe bij het kruis gebleven, of naderhand wederom bij het afnemen van het kruis en de graflegging tegenwoordig zijn geweest. Al de voorstellingen, die uit de XIII^{de} en volgende tot aan de XVI^{de} eeuw door Spreker geraadpleegd werden, geven, met toevoeging van meer of

minder personen, vooral van vrouwen, steeds Johannes en Maria met Magdalena (kenbaar door hare lange, blonde haren, gelijk Maria door het blaauwe hoofdhulsel) benevens de beide raadsheeren als hoofdpersonen. Onze Nederlandsche schilders van de XV^{de} en de eerste helft der XVI^{de} eeuw schijnen meestal slechts de hoofdpersonen, of ook maar eenige hunner, in de van vroeger overgenomen of vastgestelde kleeding, de overige in de kleeding en het kapsel van den tijd, waarin zij schilderden, te hebben voorgesteld. Dit heeft blijkbaar op de Zalt-Boemelsche muurschildering geene plaats, en zou welligt aanleiding kunnen geven tot de meening, dat de schilder een vroeger of buitenlandsch voorbeeld gevolgd was. De wijze, waarop Maria het hoofd omhuld heeft, biedt veel overeenkomst aan met vroegere kunstwerken van de XIII^{de} eeuw en vervolgens, maar zij werd ook later en tot aan de XVI^{de} eeuw gebezigd.

Het taschje aan den gordel van den raadsheer vinden wij (bij WILLEMIN, *Monuments Français inédits*, overgenomen uit een HS. *Livre des merveilles du monde*, van het jaar 1350) als in de XIV^{de} eeuw gebruikelijk; maar in eene graflegging door WALTER VAN ASSEN, die in het begin der XVI^{de} eeuw leefde, draagt de raadsheer ook eene gelijksoortige tasch; zij biedt ons voor de tijdsbepaling dus niet veel lights. Of wij tot dat doel licht mogen ontleenen uit eene schilderij van BELLORIO, die in het tweede gedeelte der XV^{de} en het begin der XVI^{de} eeuw leefde, is misschien even moeilijk te bepalen; maar op dat tafereel is het kleet van den raadsheer onderaan met eenen gelijksoortigen rand als op de hier behandelde schilderij versierd. Spreker meent dat deze laatste tot het laatste gedeelte der XIV^{de} of het eerste der XV^{de} eeuw zou kunnen gebragt worden; maar moet het aan meer bevoegde kunstkenners overlaten om in deze een meer zeker oordeel te vellen, en te beslissen, of het werk welligt van nog la-

teren tijd dagteekent. In het jaar 1572 is de kerk overgegaan in handen der Hervormden; de toestand, waarin het schilderwerk onder de witsel-laag te voorschijn is gekomen, geeft grond om aan te nemen, dat het reeds een eerwaardigen ouderdom bereikt had, toen men er het groote algemeene lijkkleed over heen toog, en zoo zouden wij al zonder overdrijving tot den hierboven aangeduiden tijd kunnen opklimmen.

Met betrekking tot de bestemming van de schildering behoeven wij in geen twijfel te blijven. Als een blijk van godsvrucht van geloovigen, van dankbaarheid voor genoten zegening, of misschien ook op last van de geestelijkheid die het gebouw beheerde, vervaardigd, kon zij in het algemeen strekken, om bij de bezoekers van de kerk eerbiedige en godsdienstige gedachten op te wekken. Maar zij diende tevens meer uitsluitend om de aandacht te bepalen en de stichtelijke overdenkingen te leiden, bij het onderwerp van de laatste, of 14de der bekende zoogenaamde staties van den kruisweg. Zoo vervulde zij de behoefte van de geloovigen, voor wie het bezit van een getijdeboek met afbeeldingen te kostbaar was, of die, zooals dit wel bij velen het geval zal geweest zijn, geen gebedenboek bezaten, welks schrift zij toch niet lezen konden. Een uitmuntend bewerkt en met fraaije miniatuurteekeningen versierd HS. op de bibliotheek der Leydsche Hoogeschool (*Catal. Librr. Mss.* 1853, 4° N°. 339), levert, bij eene voorstelling van de afneming van het kruis, eene overdenking, die bij het tafereel in de Zalt-Boemelsche kerk als toelichtende tekst kan dienen, en waaruit een gedeelte, voor zoover het op de hier behandelde voorstelling toepasselijk is, wel eene aanhaling verdient: „Te Vespertijt suldi comen „mit groter ynnicheit en rouweliken voergaē mit marien en „ioseph van aromathien en mit nychodemus. En sult „uwen heer helpen nemē van den cruce. En sich (lees

„sien“?) „hoe droeflic maria stont ende sach opw't als men
 „lossede die armen van dē cruce. So nam si hem vrien-
 „delikē en cusseden alte minliken. Ende du selte hem mede
 „ontfaen in dinen armen van den cruce. en helpen oet dra-
 „ghen mit marien. Ende sich (lees „sien“?) hoe hi gheleyt
 „w't drie screden van den cruce. Ende maria nam sijn hooft
 „in horen scoot en cussedet alte rouweliken en beghonde
 „alte seer te screyen en claghede alte iammerliken ende
 „seide. Och myn alreliefste kijt” enz. — „Doe quam sinte
 „iohannes en leyde sij hoeft op ihezus borst en sprac. Hier wt
 „heb ic” enz. — „En doe quam maria magdalena, ende screyde
 „seer en sprac. O wi wie sel myn sondē nv vergheuen. Wie sel
 „mi nv ontsuldighen” enz. — „Doe w't hi daer verclaert, also
 „dat sij lichaem ouer al reyn wort. rechte oft nye pine en hadde
 „gheledē. behalven sijn heilighe vijf wōden. die hi ten ionghes-
 „ten daghe tonen sel. Daer van was sijn moeder en sijn
 „jongheren seer v'blijt. Nu dencke doe ioseph ende ny-
 „chodemus dat lichaem woudē begrauen. Doe hieltet maria
 „weder en en woudes niet latē begrauen. En sprac mit
 „luder stemmē al screyende. Och lieve vriende. en begra-
 „uets niet so haesteliken. Mer verbeydet nooh ter droe-
 „uigher moeder. dat ic hem dooh mach hebben doot. En
 „wil di hē ymm' begrauen. so begrauet mi daermēde. Want
 „na hem en mach mi nimmer meer goet gheschien. Die
 „vrienden setten iheus in den graue. mer si treckeden we-
 „der. si wouden behouden. Ende die and' wilden begrauen.
 „Aldus so was hier een stryt. die minlic en alte iammer-
 „lic was. Ende allegader screyden si so seer. dat si nauwe
 „spreken en mochten. Want si saghen die moeder be-
 „droeft van rouwē. Ende si screyden wel also seer onder
 „bedroefder moeder als om xps (Christus) doot. Ten lesten
 „most si liden dat men hem int graf leyde. Ende si
 „woude ymmer tot hem int graf gaen,” enz.

Spreker vervolgde, na de meer uitvoerige beschrijving

van het nieuw ontdekte tafereel, zijne opgaaf van de overige schilderijen; slechts een oogenblik verwijlende bij die, waaromtrent nog geene openlijke berigten gegeven waren.

9.) Tegen de vierde zuil, van het oosten gerekend, insgelijks aan de zuidzijde van het schip, op ongeveer 3,70 Ned. el boven den grond, op de beide naar het schip gewende vlakken, zijn randen, als franjes bewerkt beurtelinge groen, wit en rood, aangebragt, die vrij hooge vakken afperken. Welligt dienden die eenmaal als achtergrond voor een beeld of altaar, en kunnen ook andere zuilen tot diergelijk oogmerk zulke versieringen aanbieden. Maar buitendien is tegen het westelijke vlak van diezelfde zuil, op ongeveer 4 Ned. el van den grond, een lichtbruin duiveltje, met vleermuizenvlerken zichtbaar geworden, en kwamen nevens en onder dat beeldje eenige regels in Gothisch schrift te voorschijn, die echter niet meer leesbaar waren.

10.) Aan het westelijke uiteinde van den zuidelijken zijbeuk, nevens de vroegere doopkapel, eene zeer belangrijke en zeldzame voorstelling van het verhaal der „drie levens, den en drie dooden”, bekend onder den naam van *Le dit des trois vifs et des trois morts*, dat met de beroemde *Danses macabres* of Doodendansen, in zulk een naauw verband staat. Spreker gaf, in de meergemelde *Bijdrage in de Gids* 1839, het eerst, en de Hoogl. kist leverde in zijne verhandeling *over de kerkel. architectuur en de doodendansen* (Arch. v. Kerk. Geschied., D. IV) eene nadere beschrijving van het tweede gedeelte der voorstelling, dat der „drie dooden,” met bijvoeging van eene door den Heer VAN DER MONDE vervaardigde schets, maar die te zeer van het oorspronkelijke afwijkt, om, bij eene gewenschte uitgaaf van het geheele tafereel, niet eene meer naauwkeurige teekening noodig te maken. De andere helft, waarop „de drie levenden” voorkomen, is door den Spreker in 1845 teruggevonden en van het bedekkende witsel geheel bevrijd.

Alleen dit gedeelte van het tafereel beslaat eene oppervlakte van 17,50 □ Ned. ellen of ongeveer 176 □ Rijnl. voeten, het werd door Spreker uitvoerig beschreven in de Staatscourant van 1 November 1845, en later door den Hoogl. KIST besproken in zijne verhandel. *over de middeleeuwsche muurschildd.* (*Arch. v. Kerk. Gesch.*, D. VI *). Eene naauwkeurige teekening in kleuren, op $\frac{1}{15}$ van de oorspronkelijke grootte, werd door Spreker aan de Kon. biblioth. te 's Gravenhage ten geschenke gegeven, en een doortrek daarvan beschikbaar gesteld aan den Hoogl. KIST, die bereids eene nieuwe naauwkeurige teekening in kleuren van het andere gedeelte, dat der „drie dooden”, had doen vervaardigen. Het is te hopen, dat de Heer KIST, door eene uitgaaf van het geheele tafereel, deze, om haren ouderdom en om haar onderwerp zoo zeldzame, bijdrage tot onze vaderlandsche kunstgeschiedenis, algemeen bekend zal maken. Het oorspronkelijke is, voor zoover het niet vroeger reeds geschonden of vernietigd was, tot dusverre in den staat, waarin het weder te voorschijn kwam, bewaard gebleven; het gedeelte met „de drie dooden”, dat nimmer met witsel bedekt is geweest, zal, hoogstwaarschijnlijk door het wegbreken van een lateren bijbouw boven de doopkapel, spoedig geheel zichtbaar worden gesteld; maar het blijft de vraag, of, bij de althijt mogelijke verwisseling van leden in het kerkbestuur, de schildering steeds op eene genoegzame stemmenmeerderheid voor haar behoud zal kunnen rekenen. Eene groep uit het schilderwerk onder N°. 1 vermeld, die als best bewaarde proeve eenen tijd lang zichtbaar was gelaten, is bij eene hernieuwde witting onmedoogend opgecof-

*) Bij den door den Heer K. vermelde voorstellingen van dit onderwerp, kunnen nog gevoegd worden, eene in Battlechurch in Sussex, beschreven in de *Literary Gazette* 1846, N°. 1553, blz. 15, en A. DE LONGPÉRIER *Le dit des 3 vifs et des 3 morts*, (*Revue archéol.* 1845, p. 243, pl. XXXI).

ferd, en ook elders in de kerk werden nog in den laatsten tijd, voorstellingen wederom voor goed aan het gezigt ontogen, eer iemand de gelegenheid kon hebben, om er eene teekening van te nemen of eene naauwkeurige beschrijving te maken.

11.) In een, op dezelfde plaats tusschen den toren en de doopkapel uitgebouwd, klein vertrek, dat een tijd lang als beenderenhuis gediend heeft, doch thans, van buiten digtgemetseld, tot magazijn wordt gebezigd, was van het schilderwerk, op drie der wanden eenmaal aanwezig, alleen tegen den noordelijken wand de bovenhelft van eenen fraai geschilderden, meer dan levensgrooten St. Christoffel met het Christuskind overgebleven. Spreker gaf er eene beschrijving van in den *Algem. Kunst- en Letterbode*, 1844, No. 43; eene schets in kleuren werd bij de overige teekeningen op de Kon. bibliotheek te 's Gravenhage nedergelegd.

In enkele der, overal met de fraaiste arabesken beschilderde, gewelfvlakken zijn nog de volgende voorstellingen overgebleven. In den noordelijken zijbeuk, wederom van het westen beginnende, vindt men:

12.) Tusschen de 1ste en 2de zuil, de heilige Justina (?) met den eenhoorn; regts en links eene gewone en eene schap- of wolscheerders schaar, die schijnen aan te duiden, dat dit, zeer slecht geschilderde tafereel, een geschenk is geweest van een wol- of lakenscheerdersgild.

13.) Tusschen de 2de en 3de zuil, St. Sebastiaan, door twee boogschutters met pijlen doorschoten.

14.) Tusschen de 4de en 5de zuil, een Heilige, die met opengeslagen boek in de linker en eenen staf in de rechter hand, op eene groep van 18 knielende pelgrims (?) toetreedt.

15) Bij het oostelijke niteinde van den zuidelijken zijbeuk, tegen het gewelf, tusschen den wand en de 1ste zuil,

het beeld van St. Antonius de eremiet, met het varken aan zijne voeten.

N°. 12—15 zijn in de meer genoemde *Bijdrage*, in de *Gids* 1839, beschreven.

In het koor:

16) Tegen den noordelijken wand, waar die aan het schip aansluit, in het benedengedeelte van een blind of loos vensterraam, eene tweede voorstelling van St. Sebastiaan en twee boogschutters, die hem met hunne pijlen doorschieten. Daaronder, in drie vakken, drie verschillende beelden, waarvan een verloren is gegaan, het tweede wellicht St. Amandus van Tongeren, het derde St. Catharina voorstelt. Omtrent deze schildering werd berigt gegeven in de *Nederl. Staatscourant* van 3 Nov. 1846, N°. 262.

17.) Tegen den zuidelijken wand in het vak tusschen het kooreinde (*apsis*) en de gewezen sacristy, in het bovengedeelte eener ondiepe nis, een tafereel, ongeveer ééne Ned. el hoog en ééne Ned. el breed, voorstellende Christus bij het jongste gericht. Regts komt als uit zijnen mond een lauwertak, links een zwaard. Boven ter wederzijde een engel met eene lange, omgebogen bazuin. Regts en links verrijzen dooden uit hunne graven: twee op den achtergrond, twee andere, in geestelijk gewaad, op den voorgrond, alle de handen omhoog heffende. Onder de armen dezer twee voorste personen fladderen strooken of linten omhoog, met opschriften in Gothische minuskels; regts leest men: *justus es domine et rectum judicium tuum*; bij den persoon links van Christus: *...justus... et justitias dilexit equitatem vidit vultus tui*. Van den regel schrift onder het tafereel is alleen het laatste woord, *judicium* leesbaar. Deze schildering, welke tot nog toe niet beschreven werd, kan vergeleken worden met eene andere, die in 1846 in de oude, thans afgebroken kerk te Neede, Graafschap Zutphen, te voorschijn kwam, en waaromtrent

de Heer KIST, in zijne bovengenoemde verhand. *over de muurschilderijen*, een uitvoerig bericht, van de hand van den Predikant WANSLEVEN, bekend heeft gemaakt.

In de overige, even als die der kerk zelve, met arabesken versierde, gewelven in het koor:

18.) Tegen het oostelijke middelvak, twee engelen, die den zweetdoek van Veronica met het afdruksel van het gelaat van den lijdenden Christus dragen.

19, 20) In het vak tusschen de eerste gordel- en de oostelijke graadrib, regts een krijgsman die een lontroer afschiet, en links een bazuinblazer.

21, 22.) Daarop volgende aan de westelijke zijde van de gordelrib, regts een krijgsman die zijn lontroer laadt, en links wederom een bazuinblazer.

23, 24.) In het vak tegen de volgende gordelrib, regts drie kruisen in eene dorenkroon, en links een hart in eene dorenkroon.

25, 26.) In het vak aan de andere zijde van diezelfde gordelrib, regts en links het wapen der stad.

Nº. 20—26 schijnen later, bij eene herstelling van het gewelf, bij- of overgeschilderd, even als de gewelfvlakken tegen het oostelijke uiteinde van den zuidelijken zijbeuk.

27, 28.) In de vakken vóór en achter tegen de derde gordelrib, vier engelen met roede en geesel; tang en hamer; spons en speer, en kruis met lauwerkrans.

29, 30.) Eindelijk aan de binnenzijde tegen den koorboog, regts een levensgroot vrouwenhoofd, om welks hals een koord met daaraan hangend popje, en links een manshoofd met bisschopsmuts.

Nog mogen vermeld worden de in steen uitgehouwen en beschilderde beelden, als versiering aangebragt op de plaatsen waar de graadribben elkander snijden; uit het oosten beginnende, van: God den Vader, met zegenend uit-

gespreide armen, Maria met het Christuskind, St. Johannes den evangelist, en St. Laurentius.

Nog heeft men opgemerkt, dat in de kerk zelve al de zuilen langs de zuidelijke zijde van het schip met eene soort van *enduit* of grond bedekt, en dus in gereedheid gebragt waren, om schilderwerk te erlangen, terwijl op de zuilen aan de noordzijde zulk een bedeksel niet was aangebragt; tot nog toe heeft men dan ook op die zuilen geene overblijfsels van geschilderde tafereelen gevonden.

Maar eene andere bijzonderheid verdient de aandacht. Op de zuilen zijn, waar de witsel-laag weggenomen is, en zoo ook tegen den wand bij de hierboven beschreven graflegging N°. 8, op ongeveer 1,42 tot 1,50 Ned. el boven elkander, gele banden aangebragt met zwarte omtrekken, die banden ongeveer 2,5 Ned. palmen breed, en buiten eenig verband tot de uit één stuk gehouwen steenplaten, die op vaste afstanden in de gemetselde zuilen, als zoo-vele afwisselende lagen, bevestigd zijn. Spreker meende in die banden wederom bij zoo vele andere, nieuwe sporen te moeten zien van den onmiskenbaren invloed en het verband van den Byzantijnschen op en met den spitsbogenbouw. Gelijk bij de Byzantijnsche gebouwen (men raadplege daarover vooral SALZENBERG's prachtwerk *Alt-Christl. Baudenkm. von Constantinopel, vom V bis XII Jahrh.*), de wanden met marmerplaten van verschillende kleuren belegd, die marmerplaten door smallere horizontale banden afgeperkt, en de gewelven met beelden, arabesken enz. van het fijnste mosaiek-werk versierd werden, zoo verkreeg men in de zoogenaamde Gothische gebouwen eene gelijksoortige versiering, door het schilderwerk tegen de gewelfvlakken en ribben, en brak men de eentonigheid der wanden, wanneer die nog niet met tafereelen of beelden, maar slechts met vlakke tinten bedekt waren, door het

aanbrengen van de geschilderde banden, zooals die in de Zalt-Boemelsche kerk te voorschijn zijn gekomen. Even als in de Byzantijsche kerken het lijstwerk der vensterposten of met veelkleurig marmar, of met glas en ander mosaiek werd ingelegd, zoo toonen ook de vensterposten in de Zalt-Boemelsche kerk, waar zij in hunnen vroegeren toestand nog kunnen worden nagegaan, gelijke versiering in schilderwerk.

Met betrekking tot de gewelfversieringen meende Spreker eene wel verdiende openlijke hulde te moeten brengen aan het kerkbestuur, dat sedert meer dan een jaar, bij de dringend noodig geworden herstellingen van het gewelf, ook zijne zorgen uitstrekke tot hernieuwing der schilderingen. Dit geschiedt, onder het opzigt van den Stadsarchitect, den Heer rrz, door eenen werkman, die zich met liefde en zorg aan de moeilijke taak gewijd, en haar tot dus verre met het beste gevolg en geheel in den stijl van het oorspronkelijke volbragt heeft. Het heeft eenige moeite gegeven, maar men is er in geslaagd, om de verwen zóó samen te stellen, dat zij, op de nog vrij versehe kalk aangebragt, den vereischten toon erlangen; waar de oude modellen geene duidelijke aanwijzingen boden, zocht en vond de werkman die in zijne tusschenuren in de natuur, door onderzoek en ontleding van de veldbloemen, wier afbeeldingen hij, min of meer gewijsd, in de oude schilderijen meende te herkennen. Zoo slaagde hij er in, om ook waar geheele vakken vernieuwd moesten worden, het ontbrekende geheel terug te geven.

De tijd liet Spreker niet toe, om ook een overzicht te geven van de menigvuldige en even merkwaardige versierselen, die het schoone kerkgebouw aan des steenhouwers beitel verschuldigd is; maar hij meende nog te mo-

gen gewagen van eene ontdekking, die hierop betrekkelijk, in de laatste weken nog ter zijner kennis was gekomen. In eene aan den zuidelijken zijbeuk zuidwaarts uitgebouwde kapel, worden de gewelfribben door acht draagsteenen gestut, wier bewerking, voor zoo ver zij onder het witsel kon beoordeeld worden, niet overeenstemde met die der gelijksoortige uitgehouwen versierselen in het kerkgebouw zelf. Op het vermoeden, dat ook hier beter werk onder latere toevoegselen kon verborgen zijn, werden de bedoelde draagsteenen nauwkeuriger onderzocht, bevond men dat zij door eene dikke kalk-bespleistering eenen geheel veranderden vorm verkregen hadden, en kwamen van lieverlede acht, uitmuntend bewerkte en volkomen gaaf bewaarde bouwkunstige versiersels te voorschijn, zijnde een der draagsteenen gevormd door eene groep van twee beelden, de overige zeven elk door een beeldje, dat met opgetrokken knieën, de voeten tegen den wand steunende, op den rug de gewelfrib draagt. Van het oosten beginnende hebben wij:

1.) Eene groep bestaande uit twee beelden: een man van middelbare jaren heeft om den hals, over de schouders heen tot op de borst afhangende, eene lange dubbele beurs, wier uiteinden goed gevuld zijn; met de linker hand houdt hij een dezer uiteinden vast; met de regter, die ver naar achter uitgestrekt is, eenen pot met drie pooten en hengel; zijn gelaat toont hevigen angst, ook is hij in snelle beweging als vlugtende voor een gevluegelden engel, wiens aangezicht wel wat op dat van een geestelijk heer gelijkt, en die hem met de linker hand bij het haar grijpt, terwijl hij met de regter hem bij zijnen regter arm vasthoudt.

2°. Een man met baard, het hoofd met eene muts bedekt, spelende op een driehoekig, plat, met snaren bespannen en op zijnen schoot liggend instrument, eene soort

van cither of clavicorde, maar welker snaren met de handen getokkeld worden. Over zijn linker arm loopt eene opengerolde strook schuins omhoog, waarop in Gothische minuskels een opschrift, denklijk eenen naam van den voorgestelden persoon bevattende, is uitgehouwen.

3). Mozes met baard, blootsheofds; twee runderhorens verheffen zich langs zijne slapen; in de linker hand houdt hij tegen den arm en schouder de twee tafelen der wet, elke tafel met een opschrift van zes regels voorzien; in de regter hand eene ontrollende strook, waarop de naam *Moy-
ses*, en nog een paar letters.

4). Een man als N°. 2, tegen den linker schouder een orgel met de linker hand dragende, waarop hij met de regter hand speelt. De 13 pijpen zijn juist voldoende voor den chromatischen toonladder. Op de strook die over den regter schouder opwaarts loopt, een opschrift, waarop: *addonas* of *eddonas* met nog een paar letters leesbaar schijnt.

5). Man als voren, spelende met den strijktok in de linker hand op eene viool van langwerpig vierkanten vorm, die hij in de regter hand tegen den regter schouder houdt. Op eene strook, die vóór zijn ligchaam langs den buik loopt, is de naam *Joseph* uitgehouwen.

6). Man als voren, met eenen hamer in elke hand tegen klokken slaande, waarvan eene regts, twee andere links nevens hem op de hoogte van zijn hoofd hangen. Onder, over zijne knieën eene strook met opschrift.

7). Een man met koningskroon, in de linker hand de harp houdende, met de regter op de regter knie rustende. Op de strook, die over de knieën opengerold is, het opschrift *rex*, dus David. Eindelijk

8). een man als 2, 4, 5 en 6, die door eene vierkante opening van een steenen gebouw naar buiten ziet, met beide handen rustende op een vóór hem liggend instrument, dat bestaat uit 4 horizontale, en daarover loopende

5 loodregte staven. Over zijnen linker schouder eene strook, links langs het gebouw opengerold, met opschrift.

In welk verband de eerste en laatste dezer beelden tot de overige staan, wist Spreker niet, tenzij welligt N°. 8 insgelijks als een muziekinstrument bespelende mag verklaard worden; in dit geval zou hij met 2, 4, 5, 6, en 7 samenstemmen om een concert aan te heffen ter verheerlijking van de door Mozes gedragen wet Gods.

De kapel kan en zal wel eenigen tijd later dan de kerk zelve gebouwd zijn; nadere nasporingen zullen dien aangaande eenige meerdere zekerheid kunnen aanbrengen, die althans uit de soort en den vorm der muziekinstrumenten niet genoeg kan verkregen worden. Ter vergelijking haalde Spreker aan eene voorstelling uit een HS. van de VII^{de} eeuw (door WILLEMIN, *Monum. Franc. inédits* bekend gemaakt) van twee beeldjes, het eene op eene lier, het andere op 5 klokken met eenen hamer spelende; eene andere geschilderde, van het einde der XIV^{de} eeuw (bij *Seroux d'Agincourt* pl. CXXX, uitgegeven), waarop eene minder zonderlinge vereeniging van twee instrumenten, de driehoekige clavicorde of cither, en de harp, beide door engelen vóór den abt St. Antonius getokkeld; eene schilderij op hout, van Barnabas van Modena, insgelijks uit de XIV^{de} eeuw (afgebeeld bij *Seroux d'Agincourt* pl. CXXXIII), de krooning van Maria door Christus voorstellende, onder de feestgalmen van een engelenorkest, waarvan doedelzak, dubbelfluit, lange fluit, viool, cither, orgel en pauken de bestanddeelen uitmaken, en, koddig genoeg, de pauken op den rug van eenen voorovergebogen engel geplaatst zijn; eindelijk een orkest op een kapiteel der abdij van St. George de Boscherville, nabij Rouen uitgehouwen (bij WILLEMIN afgebeeld), uit de XV^{de} eeuw, en waarop voorkomen: een speler op de viola di gamba, 2 zangers met eene zeer groote cither of mandoline op hunnen schoot, een man met pansfluit, een

met eene kleinere soort van cither, een met een snareninstrument in den vorm van een halven cirkel (insgelijks eene cithersoort), een met het hierboven genoemde driekantige, met 4 snaren bespannen instrument, een met de viool, een met de harp (de eerste en de 5 laatste alle met kroonen versierd), eindelijk twee klokkenspelers, elk met eenen hamer tegenover elkander, ter weêrzijde van 5 klokken gezeten (een dezer personen insgelijks door eene kroon op zijn hoofd onderscheiden). Ook hier biedt het orkest, even als in dat van de Zalt-Boemelsche kapel, eene vereeniging van slag-, wind-, snaar- en strijkinstrumenten aan, doch meer volledig, door de vier verschillende soorten van cithers en de tweederlei strijkinstrumenten, terwijl het orgel ontbreekt, en de pansfuit alleen de windinstrumenten vertegenwoordigt. Spreker acht het voor de kennis der vaderlandsche kunstgeschiedenis, maar ook voor de praktische beoefenaars der bouwkunst van het meeste belang, dat het in alle opzichten zoo merkwaardige Zalt-Boemelsche kerkgebouw, op eene behoorlijke schaal in al zijne bijzonderheden afgebeeld en op eene waardige wijze, gelijk dit met vele der prachtige middeleeuwsche gebouwen buitenslands is geschied, algemeen bekend gemaakt wordt. Hij twijfelt niet, of de onlangs wederom te voorschijn gebragte kunstgewrochten van penseel en beitel zouden daarbij eene belangrijke plaats innemen.

Spreker, zijne mededeeling eindigende, meent voor haar, als zijnde zij uit het hoofd geschied, de toegevendheid der Afdeeling te mogen inroepen; maar tevens zich te moeten ontschuldigen, dat hij, zooveel over kunstwerken sprekende, welligt de grenzen eenigzins heeft overschreden, die het gebied der Afdeeling omperken. Hij vond echter eenigermate een verleidend voorbeeld in een gedeelte van de belangrijke mededeeling van het geacht medelid NYHOFF, in de

voorlaatste vergadering nopens een met afbeeldingen, bas-reliefs, en drijfwerk versierd, middeleeuwsch HS., met zoo veel belangstelling door de Afdeeling aangehoord. Hij hoopte bovendien, dat zijn onderwerp zich ongezocht aan de zoo even gehoorde verhandeling van den Heer MOLL zou aansluiten; zich voorstellende, dat men, na met dien Spreker en onder diens geleide, zich zoo zeer ingespannen te hebben bij het bezoek eener middeleeuwsche kloosterboekerij, ook wel eens ter verpoozing een kort bezoek zou willen afleggen in een middeleeuwsch kerkgebouw, en kennis maken met al de pracht en den luister, die het aan des kunstenaars talent en der geloovigen vroomheid te danken had. Uit het thans behandelde onderwerp ontleent Spreker aanleiding, om hier openlijk en uitdrukkelijk zijn leedwezen te betuigen, dat bij de hervorming of wedergeboorte van de Koninklijke Akademie, waartoe hij de eer heeft te behoorren, voor de beoefenaars der schoone kunsten geene plaats is ingeruimd; dat de uitstekende mannen, die als dichters, redenaars, of op het gebied der toon-, bouw-, beeldhouw- en schilderkunst, den roem des vaderlands zoo krachtig helpen schragen en op de beschaving des volks zulk eenen vermogenden invloed oefenen, wanneer zij niet tevens in de beoefening van eenigen tak van wetenschap uitmunten, in de Koninklijke instelling geene zitting kunnen nemen. Hij geeft zijn voornemen te kennen, om op dit onderwerp later opzettelijk terug te komen en een daarop betrekkelijk voorstel aan de overweging der Afdeeling aan te bevelen.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 12^{den} JANUARIJ 1857.

Tegenwoordig de Heeren: J. BAKE, J. BOSSCHA, T. ROORDA,
L. A. J. W. SLOËT, L. J. F. JANSSEN, G. H. M. DELPRAT, A. RUTGERS,
J. G. HULLEMAN, J. VAN LENNEP, C. J. VAN ASSEN, J. HOFFMANN,
W. G. BRILL, J. VAN HALL, M. DE VRIES, R. O. BAKHUIZEN VAN
DEN BRINK, J. DE WAL, J. H. SCHOLTEN, W. MOLL, S. KARSTEN,
H. J. KOENEN, en van de Natuurkundige Afdeeling: W. VROLIK.

De Secretaris bericht, dat op de laatst uitgeschrevene prijsvraag der Akademie ter voldoening aan het legaat van wijlen den Heer HOBUFFT, zijn ingekomen vier latijnsche dichtstukken, twee uit Nederland en twee uit Duitschland; en stelt voor, eene commissie te benoemen ter beoordeeling dezer gedichten. Dienovereenkomstig wordt besloten, en de Voorzitter benoemt tot leden der commissie, de Heeren DELPRAT, KARSTEN en HULLEMAN.

De Heer DELPRAT brengt vervolgens rapport uit namens de commissie, benoemd in de vorige vergadering om te adviseren over de bijdrage van den Heer MOLL, betreffende de boekerij van het St. Barbara-klooster te Delft, in de

tweede helft der 14de eeuw. De commissie stelt voor, dat de verhandeling van den Heer MOLL, als eene zeer belangrijke, grondige en naauwkeurige bijdrage tot de kennis der godsdienstige, zedelijke en letterkundige beschaving onzes vaderlands in genoemde eeuw, het eerste stuk van eene reeks van verhandelingen dezer Afdeeling der Akademie moge uitmaken, en dat zij als zoodanig eerlang in het licht gegeven worde. Wat echter de door den schrijver daarin voorgestelde uitgave der werken van ~~RUSSENBONCK~~ betreft, is de commissie van gevoelen, dat de Akademie, ofschoon het wenschelijke der zaak erkennende, ten deze geen initiatief moet nemen, maar liever hare ondersteuning en medewerking toezeggen, wanneer die uitgave door anderen mocht ondernomen worden, gelijk daartoe in België het voornemen schijnt te bestaan.

Na eenige discussie over het al of niet plaatsen van het uitgebrachte rapport achter de verhandeling van den Heer MOLL, zooals dat lid had voorgesteld, wordt besloten overeenkomstig het praëadvies der commissie; zoodat het rapport zal worden gesteld in handen van den Heer MOLL, om daarvan zooveel hem zal goëddunken gebruik te maken, terwijl de hoofdinhoud en de conclusiën in de *Verlagen en Mededeelingen* zullen worden opgenomen.

Het woord is vervolgens aan den Heer DE VRIES, ter mededeeling van zijn advies over het stelsel, ontwikkeld in de verhandeling van den Heer MOORDA. De spreker had liever gewenscht zich van die taak te kunnen verschoonen, daar de verhandeling op hem eenen ongunstigen indruk heeft gemaakt, en dat het teruggeven van dien indruk hem ook niet aangenaam kan zijn. Hij had dit vooral gemenecht, omdat hij vooreerst een vijand is van polemieck, daar eensgezinde en breederlijke samenwerking toch even goed tot

de waarheid kan leiden als twist, en dus de spreuk niet onbepaald juist is, dat uit de strijd der meeningen de waarheid geboren wordt. Hij zal dus voortaan den strijd ontwijken, daar hij zijne krachten liever bespaart voor de groote onderneming van het Woordenboek, dan die te besteden aan noodeloos twistgeschrijf. De Heer DE VRIES had zich ten tweede liever van deze oordeelvelling onthouden, omdat hij voor den Heer R. als beoefenaar der Semietische en Indische talen hooge achting koestert, en het hem dus leed doet, eenen geleerde, voor wiens verdiensten hij altoos eerbied zal blijven voeden, zoo stellig te moeten tegenspreken.

Het eerste deel der verhandeling bevat eene verdediging van het geopperde gevoelen tegen de Heeren VAN VLOTEN en PINAPPEL. De inhoud daarvan zal door die Heeren met vrucht kunnen vernomen worden; de spreker zal zich dus thans alleen tot de hoofdzaak bepalen. Ook de vraag: in hoe ver de taalvormen, door den Heer ROORDA gewraakt, voor het vervolg in de taal zullen bewaard blijven, zal hij thans niet aanroeren. De voorname en grondstelling van den Heer R. is: dat die taalvormen historisch geen recht van bestaan hebben. Is dit nu waar of niet?

Het is waarlijk eene stoute bewering, dat die vormen niet tot onze oorspronkelijke taal behoord hebben. Hoe gematigd de Heer ROORDA in de toepassing van zijn beginsel moge zijn, zijne theorie is de meest revolutionaire, die ooit in dit vak is geopperd geworden. Al wat door TEN KAT in de vorige eeuw, in de tegenwoordige door den reuzenarbeid der gebroeders GRIMM geleverd is, gaat op die wijze reddeloos verloren. Onze taal wordt uit het groote geheel der Indogermaansche spraken losgescheurd, en zal voortaan eene geheel nieuwe en daarvan ganschelijk afgezonderde grammatica moeten verkrijgen.

Wie zulk een stout beweerde in het midden brengt, moet dit doen met eene bondigheid van betoog en eene volheid

van argumenten, die geene tegenspraak toelaat, of de tegenbedenkingen verplettert. Is dit door den Heer ROORDA geschied? Spreker gelooft het geenzins. Wel is hij geen partijdig voorstander van het oprakelen van verouderde vormen, zooals de Heeren DAUTZENBERG en VAN DUYSE dit verlangen, en hij heeft het dien geachten taalkundigen in het openbaar tegengevoerd. Maar evenmin beaamt hij het tegengestelde uiterste. De ware *virtus*, de kracht der wetenschap, ligt in het midden.

Wat leert toch de historisché wetenschap omtrent de ontwikkeling der declinatiën en conjugatiën?

In alle menschelijke spraken komt het aan, vooreerst op de voorstellingen, uitgedrukt door de grondwoorden; vervolgens op de logische betrekkingen tusschen de woorden, welke die voorstellingen te kennen geven.

De eerste vorm dezer grondwoorden zijn monosyllaben. Dat is de monosyllabische toestand der taal. Men vindt nog talen, welke in dien eersten toestand verkeeren. Daar benevens echter bestaan er betrekkingswwoorden; doch deze verliezen allengs hun eerste gebruik en worden tot praef- of suffixen. Hieruit ontstaat eene zamensmelting, welke aanleiding geeft tot de tweede of agglutinerende periode. Deze doet de begrippen en betrekkingen tot een organisch geheel worden, en daarin ligt de grond der latere taalvormen. Dan volgt de flecterende periode, waartoe de Indogermaansche talen reeds behooren; die flexie, die taalvormen, behooren dus tot het wezen eener beschaafde taal; en er is geen enkele afzonderlijke stam, uit die Indogermaansche familie gesproten, welke aan hare flexiën geen deel heeft. In het Gothisch is de vormenrijkdom buitengewoon grootsch en prachtig, zoodat hij zich later niet in dien omvang heeft kunnen in stand houden. Van daar, dat op de periode van flectie eene latere van deflectie gevolgd is. Het ligt toch in den aard der talen, om, als de bloei en vruchtbaarheid

hun hoogste toppunt hebben bereikt, allengs wederom af te nemen. Nergens in de natuur is een bestendige stilstand. Eenmaal rimpelt de vroeger gelijke huid en wordt het haar grijs. Zoo is ook de flectie vroeger of later aan deflectie onderhevig. Want het tijdvak van vormenrijkdom is de hoogste bloei en krachtsontwikkeling der taal, de tijd der frissche bloeiende jongelingschap. Dat is de dichterlijke jeugd der taal. In zulk een tijdvak heeft HOMERUS zijne onsterfelijke zangen gedicht.

Op die poëzy volgt verstandsontwikkeling, wetenschap, redenering. De poëzy daarentegen neemt af: de harmonie der flectie begint tot ontbinding over te gaan. De fijne en juiste onderscheiding der beteekenissen wordt gemaakt, de syntaxis wordt ontwikkeld, maar de flectie verkwijnt. Ook de wijzigingen van uitspraak zijn niet meer zoo sprekend als voorheen. Nu komen de voorzetsels en hulpwoorden in het gebruik, maar de vormen zinken weg en sterven in het bewustzijn der natie. Zoo is de deflectie het kenmerk van het verouderen der taal; ofschoon deze, uit een intellectueel oogpunt beschouwd, te gelijk aanwinst en vorderingen maakt heeft.

Ligt nu deze verandering reeds in den aard der taal als natuurproduct, er zijn daarenboven ook bijkomende omstandigheden die haar bevorderen.

In de eerste plaats, de invloed der vreemden. Hoe grooter die invloed is, des te spoediger brengt hij de flectiën der taal in eenen chaötischen toestand. Het Engelsch levert ons daarvan eene proeve, waarin de overvloed der Angelsaxische vormen door vreemden invloed geheel is afgesleten. Zoo zijn ook in Denemarken de oud Noordsche vormen door den invloed van het Hoogduitsch in de 15de en 16de eeuw allengs te loor gegaan.

In de tweede plaats vervallen de taalvormen door verschil van uitspraak. Dat verschil was bij onze in onder-

scheidene landschappen verdeelde Nederlanden zeer aanmerkelijk. Hier dus moest het verval der flectiën met rasschen gang toenemen. Maar ook in Duitschland is de vormenrijckdom allengs *zeer* verminderd. Als voorbeeld van die vermindering kan men noemen: het verloren gaan van den *Dualis* en van het *Medium* en *Deponens* als afzonderlijke vormen. Wanneer men het tegenwoordige Hoogduitsch slechts aandachtig met het oud Hoogduitsch vergelijkt, vindt men overal bewijzen van deflectie. Bij ons echter waren de oorzaken menigvaldiger dan in Duitschland, en van daar dat zij hier veel sneller toegenomen is.

Na de middeleeuwen heeft ons vaderland een veel geleidelijker ontwikkeling gehad dan Duitschland, dat versnipperd en verdeeld was. In Nederland was een krachtbeeton, en dit land speelde een rol in de wereldgeschiedenis, elders nooit gekend. Dan, dit vergde veel van de levenskrachten des volks en dus ook der taal. Van daar vroege veroudering en verslijting. Later is dit verschijnsel ook in Duitschland waargenomen.

Ziedaar de algemeene grond der deflectie in de Germaansche taaltakken. Wenden wij nu het oog op ons land in het bijzonder.

In ons vaderland heeft de schrijftaal zich in Holland en bepaaldelijk te Amsterdam ontwikkeld. Holland was het raakpunt der drie volkstammen, de Friesche, de Saxische, en de Frankische. Daarom moest de zandvloesing der drie elementen hier eene verwarving doen ontstaan, waardoor de flectie aan ondergang werd blootgesteld.

De inmenging van vreemden was hier mede zeer menigvaldig. In een land van handel, algemeen verkeer en wetenschap kon dit wel niet anders *wzen*. Ook de vreemde legers, zamenraapselen van allerlei krijgsvolk, uit de meest verschillende landen zaamgevloeid, hebben daartoe veel bijgedragen.

Eindelijk de bijzonderheden van uitspraak, die veel hebben medegewerkt tot de algemeen geworden verwarring. Dit heeft vooral invloed gehad op de vermenging der geslachten. Zoo was b. v. het weglaten der *n*, die aan het slot der mannelijke woorden den datief en accusatief uitdrukte, eene gereede aanleiding geweest, waardoor het bewustzijn der verschillende genera bij het volk moest te loor gaan.

Ingeelijks de weglating der stomme *e* aan het eind der vrouwelijke woorden, zooals in *tale*, dat tot *taal*, *sprake*, dat tot *spraak* werd. Eindelijk is ook op die wijs de conjunctief, die volgens den Heer MOORNA oorspronkelijk in de taal niet aanwezig zou geweest zijn, in negen tienden der gevallen door den indicatief veralonden geworden.

Men ziet uit deze opmerkingen, hoe al wat de taalvormen kan afslijten en doen vervallen, heeft zamengewerkt, om den vormenschat der onze te verkleinen.

Geheel anders was dit in het oudste levensperk onzer taal gesteld. Onze taal heeft het eerst na afloop van het Karolingische tijdvak een zelfstandig bestaan erlangd. Daarvan bezit men een hoogstmerkwaardig bewijs in den *Heliand*, afkomstig uit den tijd van Lodewijk den Vrome. In dat gewrocht zijn wel de vormen niet meer zoo rijk als zij het in de Gothische taal waren, maar zij komen er toch nog veel overvloediger in voor dan in het latere Nederlandsch. Op dat geschrift volgt eene lacune van drie eeuwen: na dat tijdverloop bezitten wij den *Branden* en *Reinaert*. Daaruit bespeurt men van achteren den ontwikkelingsgang gedurende die lacune. De declinatie en conjugatie herinnert aan de eigenaardigheden van het Nedersaxisch. In dien tijd vormt zich hier te lande eene epische dichtschool, welke wordt afgewisseld door eene didactische, die op hare beurt wordt vervangen door eene ascetische, welke zich allengs

in het proza oplost. Hoe meer na dit taalgebruik tot proza afdaalt, des te meer neemt ook de deflectie toe. Tot ongeveer op het jaar 1300 toe, tijdperk van den bloei der didactische school, waren de afwijkingen onbeduidend. Na 1350 daarentegen wordt de deflectie vrij sterk; in de 14de eeuw is zij reeds zeer toegenomen, en zoo wordt de latere toestand voorbereid. Vooral door de Bourgondische heerschappij werd deze toestand bevorderd, daar de letterkunde haven hoofdzetel van Vlaanderen naar Holland verplaatste.

Toont nu deze organische ontwikkeling van vroegere tot latere toestanden der taal niet op afdoende wijze de volstrekte onhoudbaarheid der meening van den Heer ROORDA, alsof men hierbij enkel aan den invloed van het Hoogduitsch en den cancelarijstijl te denken had, welke dan door MARNIX, COORNHERT en eenige anderen zoude overgenomen en algemeen gemaakt zijn? Toen men nu die onhoudbaarheid van het stelsel van den Heer ROORDA bij eene vorige gelegenheid had doen in het oog vallen, heeft dat geachte lid, daardoor in de engte gedreven, zijne stelling uit de 16de eeuw naar de 12de eeuw verschoven; maar kan men die nieuwe stelling, welke zoo sterk tegen de ware geschiedenis onzer taal indruischt, wel met een gunstiger oog dan de eerste beschouwen?

Waar is het betoog geleverd van de mogelijkheid van zoodanige overneming van taalvormen uit een vreemd land? Dat betoog had *a priori* kunnen geleverd worden, of wel *a posteriori*. — *A priori*: maar dan vragen wij, laat zich zulk eene onderneming van eene geheele reeks van schrijvers van verschillende afkomst, uit Brabant, uit Vlaanderen, uit Holland, wel denken? Welk zou het gevolg zijn, als men zoo iets hedendaags beproefde, en begon te schrijven: „Der goede Vriend zegde mir?” Zou dit niet door iedereen belachen worden? Zoo de *Reinaert* dus de taal verkracht

had, zou hij ooit zoo populair hebben kunnen worden als hij geweest is? In den ganschen omvang der Indogermaansche talen is van zulk een ondernemen geen voorbeeld te vinden.

A posteriori had de zaak historisch moeten bewezen worden. Maar wij vragen: was het Hoogduitsch dan in de Nederlanden zoo algemeen bekend? Slechts twee voorbeelden kunnen van die bekendheid worden opgegeven: namelijk de vertalingen van het *Nibelungen lied*, en de geschriften van DIRK POTTER, waaruit blijkt dat hij met de Duitsche letteren niet onbekend was. Hij had veel gereisd, en was ook te Rome geweest. Geen wonder dat hij Duitsch verstond. Buiten deze twee voorbeelden is er spoor noch overblijfsel van te vinden.

Doch bovendien: indien onze taalvormen uit het Duitsch waren overgenomen, zij moesten dan aan de Duitsche gelijk zijn. Maar dit is—in 't geheel het geval niet. Men neme maar eens het artikel. *Der* en *die* voor 't mannelijk en vrouwelijk, zijn bij ons *de*; *dat* was in het Hoogd. in die eeuw *dats*. De datief is in het Hoogd. *dem*, in het Nederlandsch *den*. Hieruit blijkt genoegzaam, dat het gewraakte stelsel ook van die zijde onhoudbaar is.

Eindelijk bewijst de Heer DE VRIES in vele bijzonderheden, dat de voorbeelden, door den Heer ROORDA uit Middelnederlandsche schrijvers genomen, zeer ongelukkig zijn gekozen, daar zij meestal het tegendeel bewijzen van hetgeen men er uit wil afleiden. De waarneming is niet juist geschied, en de uitslag kan dus in geen deele bevredigen. Zij zondigt, zoowel wat de stof als den vorm aangaat.

De onvolledigheid der behandeling blijkt ook daaruit, dat er volstrekt geen gebruik is gemaakt van de belangrijke bouwstoffen, door taalkundige schrijvers, als OLARIËSE, BORREMANS, LULOFS, VAN DEN BERGH, DELBOUET en soort-

gelijke geleverd. Geen gebruik is gemaakt van het Gothisch; dat sedert eenigen tijd de grondslag van alle echte Germaansche taalkennis is geworden, en waardoor zoovele ingewikkelde vraagstukken van aloude taalkennis zich heerlijk ontwarren. Met één woord: het komt den Heer DE VRIES voor, dat het geachte lid, wiens denkbeelden hij bestrijdt, het aan genoegzame voorbereidende studie heeft laten ontbreken, vóórdat hij zijne alle tot heden toe gelegde grondslagen omverwerpende theorie in deze vergadering heeft voorgedragen. Echter kan hij op het einde zijner beschouwingen er tot zijn genoegen bijvoegen, dat een gedeelte der verhandeling van den Heer ROORDA de behartiging der taalkundigen dubbel waardig is, waar hij namelijk opmerkingen mededeelt over het dialect van Dordrecht, Tiel, Limburg en Brabant. De gevolgen, die de Heer R. daaruit afleidt, zijn wel onjuist, maar dit gedeelte is toch eene kostbare bijdrage tot de kennis der dialecten, een veld, dat nog bijna geheel onbearbeid is. De wetenschap sehijnt nog niet genoeg gevorderd om dit onderwerp voldoende te behandelen, maar elke bijdrage daartoe verdient erkentenis. Hij wenscht, dat dit voorbeeld van den Heer ROORDA navolging moge vinden, en herhaalt nogmaals, dat zijne bestrijding van dat geleerde lid op een veld, dat niet tot diens gewone studiën behoort, eene bestrijding, waartoe hij enkel op uitdrukkelijk verlangen van dien Heer en tot handhaving van de eer der Nederlandsche taalwetenschap was gekomen, in niets te kort doet aan 's mans groote verdiensten op een ander taalgebied. Ten slotte drukt de spreker den wensch uit, dat de Nederlandsche taal steeds even bekwame voorstanders vinden moge, als de Oostersche en Semietische talen in den Heer ROORDA bezitten.

De Heer BRILL verklaart, dat hij geheel met den vorigen spreker instemt, en voornemens is om in zijn advies

de vraag, door den Heer DE VRIES niet aangeroerd, omtrent de toepassing der uiteengezette gronden op het praktische taalgebruik, in eene volgende vergadering in het breede te behandelen.

De Heer SLOFF ondersteunt den wensch, door den Heer DE VRIES uitgedrukt, dat het voorbeeld van den Heer ROORDA, om waarnemingen uit de verschillende dialecten mede te deelen, navolging moge vinden. In het gewest zijner woonplaats, toch is het noodig, dat dit onverwijd geschiede, daar de eigenaardigheden van het daar gesproken dialect allengs onherstelbaar verloren gaan, en het dus na een niet zeer lang tijdsverloop daartoe voor altons te laat soude wezen.

Terwijl niemand verder over dit onderwerp het woord verlangt, wordt de beslissing, of de verhandeling van den Heer ROORDA van wege de Akademie zal worden uitgegeven, verdaagd tot ook het advies van den Heer BRILL zal zijn uitgebracht en besproken.

De Heer JANSSEN vestigt de aandacht der vergadering op het wenschelijke eener uitgave van afbeeldingen der overblijfselen van oud Nederlandsche kunst; eene onderneming, die voorzeker de krachten van particuliere personen zoude te boven gaan. Hij doet derhalve het voorstel: dat van wege de Akademie zoodanige afbeeldingen mogen worden vervaardigd, en met beknopten tekst uitgegeven; waartoe allereerst in aanmerking verdienen te komen de oudste bekende muurschilderijen, te weten die van de kerk te Gorinchem.

Door den Voorzitter wordt dit voorstel, overeenkomstig het Reglement der Afdeeling, gesteld in handen eener commissie, ten einde daarover in eene volgende vergadering te rapporteren, en benoemt tot leden dier commissie de Hee-

ren KIST, MOLL en LEMANS, van welke de beide eerste, ter vergadering tegenwoordig zijnde, zich die benoeming laten welgevalen.

De Heer BRILL geeft aan de Akademie ten geschenke een exemplaar zijner *Critische aanmerkingen over de meest gebruikelijke leerboeken der fransche taal*; — en de Afdeling besluit, op voorstel van den Voorzitter, dat de eerstvolgende vergadering, wegens den Dies Natalis der Leidsche Akademie, die dit jaar op den 9^{den} Februarij wordt gevierd, zal worden gehouden op den 16^{den} der volgende maand.

ECHTHEID OF ONECHTHEID

DER

EUGUBINISCHE TAFELN?

ANTWOORD OP DE JONGSTE VERTOOGEN
VAN DEN HEER A. RUTGERS, GETITELD: OVER DE TABULAE
EUGUBINAE NAAR AANLEIDING VAN DE BEDENKINGEN VAN DEN HEER
L. J. F. JANSSEN, OPGENOMEN IN DE VERSLAGEN EN MEDEDEL-
LINGEN DER KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAP-
PEN. II D. 2 St., blz. 102 en volg.

DOOR

L. J. F. JANSSEN.

De wijze waarop mijne *Bedenkingen* tegen het betoog over de onechtheid der Eugubinische Tafels, door den Heer RUTGERS zijn opgenomen, heeft mij verwonderd en teleurgesteld. De reden daarvan is niet ver te zoeken. In plaats van in die *bedenkingen* aanleiding te vinden, om het onderwerp op nieuw in behandeling — in *nadere overweging* — te nemen, in plaats van, met het oog op de nieuwste door mij aangestipte literatuur, tot eene herziening zijner beschuldigingsacte over te gaan, werd de hoofdvraag, waarom het hier alleen te doen mogt zijn, *echtheid of onechtheid der tafels*?, niet dieper door den Heer RUTGERS onderzocht, werd zelfs van de Umbrische, op de echtheid dier *Tabulae* gebouwde, grammatica van AUFRECHT en KIRCHHOFF, geene notitie genomen (in weerwil dat een exemplaar daarvan door mij ter tafel van de vergadering der Akademie gebracht was). De Heer RUTGERS veranderde zijne positie niet, maar alleen de rigting zijner oude bat-

terij: zijn aanval werd nu niet meer tegen de Tafelen gericht, maar tegen den persoon, die het gewaagd had haar te verdedigen, of liever — de juistheid zijner bestrijding te betwijfelen. Het wetenschappelijk vraagstuk werd op personeel terrein overgeplaatst, en aan het einde eener wanhopige verwerping, werden wij met de troostelooze kennisgeving weggezonden, dat hij voornemens was de *Tabulae Eugubinae eenige jaren te laten rusten*, en dat het hem *niet behagen zou zijne mededeeling zelfs* nog eens tegenover mij of eenen anderen *) te verdedigen.

Dat zulk eene handelwijze op wetenschappelijk gebied mij bevreemden en teleurstellen moest, behoeft wel niet uitvoerig te worden aangewezen. — De Heer RUTGERS had zijne bestrijding van de echtheid der *Tabulae Eugubinae* vrijwillig in den boezem der Akademie gebragt, en eene paradox trachten te verdedigen, tegen het oordeel in van al wat op het gebied der Oud-Italische taal- en schriftmonumenten uitstekends bekend was. Het was te verwachten, dat er *bedenkingen* zouden geopperd worden tegen eene bewering, zoo ongehoord als de zijne, waarmede hij, om zoo te spreken, in geheel Europa geïsoleerd stond. Toen er nu voor het eerst *bedenkingen* tegen gemaakt werden, en daaruit althans gebleken was, dat zijn betoog niet afdoende kon beschouwd worden, omdat het leemten bevatte, omdat sommige ongegronde bewijzen voor de onechtheid aangevoerd en sommige gegronde voor de echtheid voorbijgegaan waren, had men mogen verwachten, dat hij den zelf begonnen strijd niet zou afgebroken, maar hem veeleer op nieuw, en met inachtneming van de jongste nasporingen op dit gebied zou voortgezet hebben, het *pro* en *contra* met naauwgezetheid afwegend, en, wat ook voor hem zelven het

*) Hier wordt de Heer LEMMANS bedoeld, wiens *bedenkingen* tegen hem waren toegesegd, en thans zijn afgedrukt, zie D. II, bl. 18 en volg.

eindresultaat wezen mogt, — de begonnen taak ten einde brengen.

In goeden ernst zal hij toch niet meenen kunnen, aan zijne taak, aan den eisch der wetenschap, voldaan te hebben, wanneer hij een *gedeelte* van *mijne bedenkingen* — want slechts een gedeelte daarvan werd door hem in overweging genomen — bestreden, of wanneer hij enkele nevenzaken (waarvan de vraag over de echtheid of onechtheid niet afhankelijk was) opgelost mogt hebben. En toch, van dit denkbeeld ging de Heer RUTGERS bij zijne repliek klaarblijkelijk uit; daarbij bepaalde hij zich uitsluitend, onder doorlopende aanwijzing, althans bewering, dat mijne bedenkingen zeer weinig tegen zijn betoog, maar enkel tegen zijn persoon gerigt waren. Ofschoon voor dit laatste geen grond aanwezig was, maakte het toch op verre na het uitvoerigste gedeelte van zijn arbeid uit. Niet het oordeel van den Heer RUTGERS, maar van onbevangenen, die buiten het strijdperk staan, zal hierover beslissen kunnen. Maar de verklaring, door mij in de Akademie reeds afgelegd, mag ik hier wel herinneren, dat geene personeele consideratiën mij bij het onderzoek van zijn betoog of het uitbrengen mijner *bedenkingen* geleid hebben, maar het belang der wetenschap alleen, en ik hoop niet onbescheiden geacht te worden, er thans nog bij te voegen — de eer der Akademie, waar men met aanvankelijke goedkeuring, met toejuching zelfs, zijn vreemd betoog toegehoord en opgenomen had. Ik vreesde (en die vrees, al ware zij ongegrond, zal wel verschoonbaar zijn), dat er misschien *buiten* onze Akademie het eerst dit *akademisch betoog* van den Heer RUTGERS zou bestreden worden, en daarom mogt ik niet schromen, de bij mij bestaande *bedenkingen*, zoo spoedig mij mogelijk was, in de Akademie zelve uit te brengen.

Dat de Heer LEEMANS, die zich, in oogenblikken van te goed vertrouwen, vroeger aan de zijde van den Heer RUT-

ONERS geschaard had, later mede zijne *bedenkingen* tegen zijn betoog zou uitbrengen, was mij bij het stellen der mijne nog niet bekend. Thans nu zij na eene noodlottige verdrag (zie II D., 3 St., blz. 183) het licht zien, acht ik het tot bijzondere voldoening daaruit te ontwaren, dat zij veel bevatten wat tot aanvulling en staving der mijne strekken kan.

De Heer RUTGERS heeft mijne *bedenkingen* ten onregte in een zeer ongunstig licht geplaatst. Als lid dezer Akademie acht ik mij verplicht zulks aan te wijzen *); met het oog tevens op de hoofdvraag: *echtheid of onschtheid der Eugubinsche Tafelen*. De Heer RUTGERS heeft beweerd, dat mijne *bedenkingen* niet omvattend genoeg waren; dat zij slechts punten van ondergeschikt belang betroffen, en vooral, dat zij grootendeels gefingeerd en niet tegen zijn betoog, maar tegen zijn persoon gerigt waren.

De tegenwerping, dat mijne *bedenkingen* niet omvattend genoeg — dat door mij *niet alle zijne twijfelingen bestreden* of opgelost waren (D. II, St. 2, bl. 112—113), kan tegen mij geene beschuldiging bevatten, omdat de toezegging daartoe niet gegeven was.

Wanneer echter door mij was aangewezen, dat hij onderscheidene misslagen begaan had in zijne beschouwing over den aard en de samenstelling van het Umbrisch alphabet, en ten gevolge daarvan het besluit was opgemaakt, „dat zijne gronden tegen de echtheid der *Tabulae*, uit het alphabet ontleend, niet als afdoende konden beschouwd worden” (D. II, St. 1, bl. 50), had hij geen regt, die gevolgtrekking als *onbillijk* te veroordeelen. Want al waren door mij niet *alle* zijne gronden bestreden, al waren er enkele twijfelingen onaangeroerd gelaten, moest toch de ge-

*) Onder vele andere insinuatien, vroeg de Heer RUTGERS ook eens, of mijne *bestrijding* voegzaam en in deze Akademie geoorloofd was? *Versl. II D., 2 St., blz. 120.*

volgtrekking hare kracht behouden: dat de *door hem aangevoerde gronden* niet als *afdoende* konden beschouwd worden, omdat alle te zamen de strekking hadden om de onechtheid te bewijzen, en niet slechts die enkele, die door mij nog niet in behandeling genomen (thans echter door den Heer LEEHMANS mede opgenomen en wederlegd) zijn.

Eene tweede soort van tegenwerpingen of verwijten van den Heer RUTGERS is: dat mijne *bedenkingen* slechts punten van ondergeschikt belang zouden betreffen, dat ik hem slechts *op punten, meestal van ondergeschikt belang bestreden heb* (t. a. pl. bl. 118). Of dit al dan niet waarheid zij, zullen anderen wel beoordeelen; maar mijne zienswijze verschilt van die van den Heer RUTGERS, ook in hetgeen in dezen *al* dan *niet* van ondergeschikt belang is, gelijk wij straks met een duidelijk voorbeeld in het licht zullen stellen. De beoordeeling, over het algemeen, van hetgeen al of niet van ondergeschikt belang is bij een wetenschappelijk vraagstuk, hangt veel af van het standpunt, dat men in een zeker gebied van wetenschap heeft ingenomen.

De voornaamste beschuldiging echter was: dat mijne *bedenkingen* grootendeels *gefingeerd* waren, en voor zoo ver niet tegen zijn betoog maar tegen zijnen persoon gericht *); dat zijne mededeeling verminkt, zijne woorden steeds verkeerd door mij aangehaald waren, waaruit dan zou volgen dat niet zijn betoog, maar zijn persoon meestal door mij bestreden was. „Ik heb aangetoond,” schrijft de Heer RUTGERS (D. II, St. 2, bl. 118), „*dat mijne woorden, zoo dikwijls zij geciteerd werden, altijd onjuist werden aangehaald.*” Mijn antwoord hierop is: dat zulks door den Heer RUT-

*) *Gefingeerd*. Dit woord wordt door den Heer RUTGERS niet gebruikt, maar wel de minder duidelijke hollandsche uitdrukkingen, *gemaakte* en *zonder grond bedachte* bedenkingen (bl. 129, reg. 17 en bl. 120, reg. 23).

gers niet aangetoond is, noch ook door iemand aangetoond worden kan. Men moet verbaasd staan over het zelfvertrouwen, waarmede eene uitspraak wordt uitgebragt, die op eene zoo groote onnaauwkeurigheid gebouwd is. Van de *vijf-en-twintig* aanhalingen uit zijn betoog, door mij bestreden, zijn er niet minder dan *achtien* geheel woordelijk overgenomen. En wanneer de *zeven* overige blijken dragen van met één of meer woorden verkort of verlengd te zijn, dan is dit enkel hieraan toe te schrijven, dat duidelijkheid en beknoptheid zulks ter bestrijding zijner thesis wenschelijk gemaakt hadden. Wel kan de schijn van onbijkheid of onregtvaardigheid geworpen worden op hem, die bij beoordeeling van uitspraken van anderen, deze niet geheel letterlijk heeft aangehaald; maar de schijn is niet het wezen. Het behoeft niet betoogd te worden, dat een gewijzigd aanhalen soms geoorloofd, soms om der kortheid wille noodzakelijk is, zoodat dan ook schrijvers van beproefde naauwgezetheid daarvan voorbeelden gegeven hebben. Het komt alleen hierop aan, of de zin des schrijvers al dan niet in de aanhaling veranderd wordt. En hieraan heb ik mij, in de weinige, niet geheel letterlijke aanhalingen van den Heer RUTGERS, naar mijne overtuiging, niet schuldig gemaakt. Om zulks aan te toonen zou misschien reeds dit voldoende zijn, dat op voormelde *zeven* plaatsen, mijne bestrijding zelve niet behoeft veranderd te worden, wanneer men den *letterlijken tekst* van den Heer RUTGERS in de plaats stelt van den *niet geheel letterlijken* van mij, waartoe dan ook door mij volkomen vrijheid gegeven wordt.

Hierbij komt echter nog, dat de Heer RUTGERS zelf niet eens *zeven*, maar slechts *drie* aanhalingen, die volgens hem als niet geheel letterlijk berispt worden, schijnt te hebben kunnen vinden. Slechts *drie* worden er door hem aangevoerd (bl. 104, 105 en 108). Andere bijzonderheden, door

den Heer RUTGERS in mijne *bedenkingen* berispt, behooren niet tot de rubriek van *aanhalingen*, zij gelden de al of niet goede uitlegging of wederlegging zijner beweringen. Daar de vertoogen van den Heer RUTGERS met mijne *bedenkingen* door elk kunnen vergeleken, en over de juistheid onzer opgaven onafhankelijk van ons geoordeeld worden kan, heb ik daarvoor verder niets in het midden te brengen dan de herinnering aan het feit, dat de Heer LEEMANS, zooveel mogelijk onafhankelijk van mijne beschouwingen oordeelende (zie D. II, St. 3, bl. 187), dezelfde beweringen van den Heer RUTGERS, die door mij aangehaald en bestreden zijn, eveneens aangevoerd, en met gelijksoortige wapenen als door mij, maar uitvoeriger en vollediger, bestreden heeft, zoodat ik het mij tot een aangenamen pligt reken, ook daarnaar te kunnen verwijzen ter verdere toelichting van deze soort van beweringen van den Heer RUTGERS.

Een paar zijner uitspraken evenwel, betrekking hebbende tot de voormelde aanhalingen, meen ik zelf nog te moeten toelichten; zij betreffen punten, die de Heer LEEMANS wel ook even als ik bestreden, maar meer letterlijk aangevoerd heeft, en zij zijn door den Heer RUTGERS in dier voege voorgesteld, alsof zij op de meest bijzondere wijze tegen mij (als ontrouw in het aanhalen) zouden getuigen. Het zijn voorbeelden, waarop door hem groote, welligt de grootste klem gelegd is ter mijner beschuldiging. Men oordeele:

De Heer RUTGERS had aangaande het alphabet der *Tabulae Eugubinae* geschreven: „het bestaat nl. vooreerst uit de „Umbrische letters. Hieraan zijn echter toegevoegd 5 niet „Umbrische maar Etrurische letters” (D. I. St. 3, bl. 248).

Die uitspraak werd mij met deze woorden gerefereerd: „het — — bestaat vooreerst uit Umbrische letters, waaraan „5 niet Umbrische maar Etrurische zijn toegevoegd” (D. II, St. 1, bl. 46). In die aanhaling heb ik, volgens den Heer RUTGERS, den grooten misslag (om niet meer te noemen)

begaan, van het bepalend lidwoord *de*, vóór het woord *Umbrische*, weg te laten; want het is niet hetzelfde, merkt de Heer RUTGERS op, of er geschreven wordt *het alphabet bestaat uit de Umbrische letters* enz., of *het alphabet bestaat uit Umbrische letters* enz. Dat zulks in abstracto beschouwd niet geheel hetzelfde is, valt ieder in het oog. Maar ik wilde in mijne bestrijding den Heer RUTGERS liever de minder groote onjuistheid toeschrijven „het alphabet bestaat uit Umbrische letters”, dan de veel grootere „het alphabet bestaat uit *de* Umbrische letters”, en daarin heb ik misdaan. De Heer RUTGERS schijnt den wenk niet opgemerkt of begrepen te hebben, die onmiddellijk op mijne bovengemelde aanhaling volgde, te weten, dat deze zijne bewering bevreemden moest, „dat het alphabet der tafels „uit Umbrische letters bestond, daar het Umbrische alphabet (met uitzondering van een paar korte opschriften en „een paar munten), enkel uit de *tabulae*, die hij voor onrecht hield, bekend was” (t. a. pl. bl. 46). En toch was de zaak, mijns inziens, niet onduidelijk. De Heer RUTGERS hield de *Tabulae* en de daarop voorkomende opschriften voor onecht. Buiten de *Tabulae* bestaan er slechts een paar korte Umbrische opschriften en een paar munten, die te zamen slechts weinig letters van het *Umbrisch alphabet* bevatten, zoodat men daaruit op verre na het *Umbrisch alphabet* niet volledig kennen kan. Het *volledig* Umbrisch *alphabet* kan alleen uit de *Tabulae* gekend worden, in de veronderstelling dat die echt zijn. Maar omdat die veronderstelling door den Heer RUTGERS verworpen wordt, volgt: dat *hij*, zonder tegenstrijdigheid, niet kon spreken van *de Umbrische letters* (d. i. van *alle letters* van het *Umbrisch alphabet*), maar op zijn hoogst slechts van *Umbrische letters*, gelijk het dan ook, in zijn voordeel, in mijne aanhaling heette *). Omdat

*) Gesteld, de Heer RUTGERS had regt gehad om te schrijven: „het alphabet bestaat uit *de Umbrische letters*,” waaraan — niet Um-

nu de Heer RUTGERS zich (op zijn standpunt van beschouwing over de onechtheid der tafels) onjuist had uitgedrukt, door te schrijven „het alphabet bestaat uit *de* Umbrische letters”, zou ik meenen hem eene dienst bewezen te hebben door het bepalend lidwoord weg te laten. Maar het tegendeel heeft plaats gevonden; de Heer RUTGERS heeft deze mijne handelwijs als *niet billijk* gekenmerkt (bl. 105), en zulks zonder bewijs aan te voeren voor de onjuistheid mijner gevolgtrekking; daarenboven heeft hij — wat hier opmerkelijk is — bij de aanhaling mijner woorden juist dat gedeelte achterwege gelaten (*vijf* woorden), waaruit het ongegronde zijner beschuldiging den lezer spoedig in het oog zou gevallen zijn; te weten, dat de Heer RUTGERS „de tabulae voor onecht hield” (en dus van een Umbrisch alphabet, of van *DE Umbrische letters* niet spreken mogt).

Na aldus het eerste gedeelte mijner bewijsovervoering misverstaan of geïgnoreerd te hebben, beroept de Heer RUTGERS zich (tot staving zijner uitspraak, dat het *alphabet* uit *DE Umbrische letters* bestaat) op „het gevoelen der beroemdste palaeographen” (die hij anders ten dezen weinig toonde te eerbiedigen), en trachtte met een paar misverstandane aanhalingen uit LEPsius te betoogen, dat hij in der daad regt had van *DE Umbrische letters* der tabulae te spreken, en zoo mij te doen voorkomen alsof *ik*, tegenover „die beroemdste palaeographen”, de verouderde meening zou voorstaan, dat het alphabet der tabulae niet met den naam van Umbrisch behoorde bestempeld te worden! Een naïf misverstand voorzeker, alsof door mij, die de opschriften der *Tabulae* voor Umbrische opschriften hield, ontkend zou

brische — *zijn toegevoegd*,” dan zou ook nog deze tegenstrijdigheid in het oog vallen: *de Umbrische letters* zijn alleen uit de tafels bekend; op de Umbrische tafels (d. i. de met Umbrisch schrift voorziene) kunnen dus geene letters voorkomen, die niet bij de Umbriers in gebruik waren, en toch zijn daaraan niet-Umbrische toegevoegd!

kunnen zijn, dat de letters dier opschriften uit het bij de Umbriërs gebruikelijke letterschrift bestonden?

Tegenover de bewering van den Heer RUTGERS: „het alfabet — bestaat uit de Umbrische letters, waaraan 5 niet Umbrische maar Etrurische letters zijn toegevoegd”, werd bij wijze van tegenstelling, door mij geschreven: „het alfabet — bestaat uit Etrurische letters, waaraan 5 niet Etrurische zijn toegevoegd,” en uit die tegenstelling moest het, mijns inziens, ieder eenigzins met het onderwerp bekende in het oog vallen, dat het hier gold, eene nadere kenmerking van het Umbrisch alfabet der tafels, uit vergelijking met andere, en bepaaldelijk met dat, hetwelk in vorm en klank van letterteekens er het meest nabijkwam. Zoodanig alfabet was het Etruskische; aan het alfabet der Etruskers kwam dat der tabulae niet slechts het meest nabij, maar volgens het meest algemeen gevoelen van bevoegden, zouden de Umbriërs hun alfabet, zoo al niet regtstreeks, dan toch door tuschenkomst van de Etruskers ontvangen hebben. Op dezelfde wijze als door mij geschied was, heeft dan ook de Heer LEEMANS bovengemelde uitspraak vanden Heer RUTGERS opgevat en bestreden, schrijvende: „ik beweer — juist het tegenovergestelde; het alfabet bestaat uit Etrurische letters, met toevoeging van slechts weinige vreemde vormen” (D. II. St. 3 bl. 207 *).

Opdat het duidelijk blijke, met hoe weinig regt zich de Heer RUTGERS op het gevoelen beriep van beroemde palaeographen (die aan zijne zijde zonden staan) bij de kenmerking van het alfabet der *Tabulae*, zullen wij enkele dier beroemdste palaeographen laten spreken.

c. o. MÜLLER, die het eerst de grondslagen legde voor

*) Die door den Heer LEEMANS uitgezonderde »vreemde vormen” zijn natuurlijk geene andere (gelijk hij nader aanwijst), dan de *syf* ook door mij uitgezonderde.

de wetenschappelijke beoefening van het Umbrisch, schreef o. a. „*de Tusksisch* (d. i. Etruskisch) *beschreven Eugubinische tafels* hebben *alle letters in dezelfde vormen die ook in Etrurië voorkomen*, met uitzondering van twee, die zij aan het Etruskisch schrift toevoegen” (*Etrusker* II., 318, verg. *Einleitung* I., 46) *). Zijn discipel LEPARIUS, die, op MÜLLER's grondslagen voortbouwende, de eerste lijnen trok der Umbrische grammatica, ging reeds in zijn eerste geschrift, over de *Tabulae Eugubinae*, van dezelfde denkbeelden uit; men leze b. v. p. 22 en 28: „*tabularum nostrarum quinque etruscis literis inscriptae sunt, duae — latinis,*” en „*our tandem si nonnullas literas de suis addiderunt (Umbri) ad Etruscam non sufficiens literaturam;*” en pag. 21, „*quam duplicem exhibeant literaturam — umbrorum monumenta, latinam altera, altera eam quam etruscam appellant;*” en hij bleef daarbij, in zijn jongste opstel over dat onderwerp, in de *Allgem. Encyclopedie der Wissensch. Abth.* 39 S. 49. Eveneens LASSEN (in *Rhein. Mus.* I, 367) en KOMMSEN (*Unterital. Dialecte* en *Nachträge zu den Osk. Studien.* pag. 3.

Zoo zal dan wel met vrijmoedigheid mogen gevraagd worden, of die enkele aanhaling uit de bewering van den Heer RUTGERS zoo onjuist en onbillijk was, als hij voor-geeft? Het komt mij voor, dat zij de vergelijking wel kan doorstaan met eene aanhaling van den Heer RUTGERS zelf, waar hij uit CONCIOLUS berigt geeft, dat die geleerde zou hebben gesproken van „een verzegeld gewelf” waarin de *Tabulae Eugubinae* zouden gevonden zijn (D. I. bl. 242), terwijl bij CONCIOLUS niets van *verzegeling* te vinden is. Die *verzegeling* was een toevoegsel van den Heer RUTGERS zelf, waarop hij zich dan ook niet verantwoord heeft, en dat door den Heer LEMMANS teregt „zonderling

*) Lateren toonden te regt aan, dat er vijf niet Etruskische letterteekens tusschen waren.

onnaauwkeurig" genoemd werd; want alleen *verzegeling* zou een feit zijn, waardoor het bericht van CONGIOLUS omtrent de ontdekking der *Tabulae* verdacht kon schijnen! Wanneer nu de Heer RUTGERS op mijne herinnering: „Niet minder dan *zeventien* letters van het alphabet der tabulae zijn volkomen gelijk aan Etruskische," vraagt: „hoe de Heer JANSSEN heeft kunnen schrijven, dat 17 letters van het alphabet volkomen gelijk zijn aan Etruskische, verklaar ik niet te begrijpen," dan zal hem zulks door de bloote inzage der vergelijkende alphabet-tafels bij LEPSIUS en AUFRECHT en KIRCHHOFF in het oog kunnen springen. Dit zal hem ook wel nopen terug te nemen, wat hij teregtwijzend geliefde te schrijven: „*eenige* dier 17 letters zijn volkomen gelijk aan Etrurische"; want niet *eenige*, niet het meerendeel zelfs, maar *alle* zonder onderscheid zijn daaraan gelijk. Hij zal daar ook het antwoord vernemen op zijne vraag: „waar is op de tafels de Etrurische S;," want hij zal zien, dat beide soorten der Etrurische S (*Σ* en *Μ*) op de Eugubijnische tafels voorkomen, de eerste (*Σ*) als de gewone en doorlopende s; de tweede (*Μ*) in de woorden *Salu* en *Seritu* op Taf. II^b. reg. 18 en 24 *).

Mijne tweede, niet geheel of niet volledig letterlijke, aanhaling uit het betoog van den Heer RUTGERS werd door hem niet minder scherp berispt; er werd niet minder klem van beschuldiging op gelegd dan op de eerste. Beschouwt men de zaak van nabij, dan zal ook hier de ongegrondheid in het oog vallen, en de schuld op hem zelve terugvallen. De Heer RUTGERS had, kort na zijne evengemelde foutieve kenmerking van het alphabet der tafels, bericht, dat in dit alphabet nog voorkwamen: „*eenige* geheel arbitraire teekens,

*) Deze tweede soort (*Μ*) werd door LEPSIUS nog voor de scherpe s, maar is door AUFRECHT en KIRCHHOFF I, 15, voor de gewone s verklaard.

die zóó in geen ander letterschrift gevonden werden," en had deze aldus vermeld: de **M** **Λ** en **v**, de **RS** **q**, de **c** **d**, **Z** **✓**, **T** **¶** en **P** **7**." In mijne aanhaling was het woordje „zóó" weggelaten, en daardoor ontbrak, volgens den Heer RUTGERS, het voornaamste woord van den volzin! Men plaatse er dat woord wederom tusschen, en de kracht mijner tegenspraak zal daardoor niet verminderd, slechts de voorstelling minder duidelijk worden. De Heer LEEMANS had de voorzigtigheid het te laten staan, toen hij diezelfde uitspraak van den Heer RUTGERS in zijne *bedenkingen* bestreed, en toch streed hij daar met soortgelijke wapenen (het kon uit den aard der zaak niet anders) als door mij gebezigd waren.

Op het gevaar af van te uitvoerig te schijnen, meen ik rekenschap te moeten geven, waarom door mij dat woordje „zóó", kortheids- en duidelijkheidshalve werd achterwege gelaten, opdat men daarnaar beoordeelen moge, hoe het er met eene der sterkste berispingen van den Heer RUTGERS uitziet. Wanneer een letterteeken van eenig opschrift „arbitair" is, zal het uit dien hoofde in geen ander letterschrift kunnen voorkomen, zonder het karakter van „arbitrair" te verliezen. Hieruit volgt, dat de woorden van den Heer RUTGERS: „die zóó in geen ander letterschrift voorkomen," mij overbodig toeschenen, en dat zij slechts als uitbreiding, verduidelijking van „arbitrair" werden opgevat, (gelijk hij zelf elders zegt „*arbitrair* en *zonder voorbeeld*," D. II bl. 109, waar „*zonder voorbeeld*" slechts uitbreiding, verduidelijking van *arbitrair* is). Het woordje „zóó," kon naar mijn inzien niet tot die verduidelijking, maar moest veeleer tot verduistering van den volzin bijdragen, en daarom alleen werd het achterwege gelaten. Maar in de bestrijding werd door mij niet uit het oog verloren, de beteekenis, die dat woordje „zóó" kon hebben. Er werd aangetoond, dat de door hem als „arbitrair" gekenmerkte letterteekens wél in ander letterschrift voorkwamen, dat zij daar voorkwamen *in dezelfde gedaante*

als in onze *Tabulae*, en soms in *dezelfde kracht*. Andere be- teekenissen van het woordje „z66” waren niet voorstelbaar. Ziedaar de reden, en naar ik vertrouw de gegronde verschoo- ning, voor de weglating van dat woordje.

Eu nu nog een enkel woord over die „arbitraire” teekenszelve.

De Heer RUTGERS had er *zeven* aangeteekend, en door mij was geschreven dat hij er *zes* had opgenoemd. Daarover berispte mij de Heer RUTGERS, ofschoon misschien dank had verdiend de welwillendheid, blijkbaar uit mijne stilzwijgende verbetering, uit mijn stilzwijgend voorbijgaan van het *zevende* letterteeken (V als M), hetwelk zich op de *tabulae* niet be- vindt, en dus ook in geen der vergelijkende alphabets-lijsten overgenomen is! De Heer RUTGERS echter oordeelde er anders over. Hij rekende mij dat stilzwijgen tot beschuldiging; hij schreef: „vooreerst, geef ik er niet *zes* maar *zeven* op. Het *zevende* teeken V, in plaats van M, mogt moeilijk om te verklaren zijn, men had het toch niet mogen verzwijgen;” en elders nogmaals. „dat — voor M ook als letterteeken V voorkomt, hetgeen arbitrair en zonder voorbeeld is, wordt met stilzwijgen voorbijgegaan,” bl. 109.

Van de *zes* overige, als „arbitrair” gekenmerkte lettertee- kens, waren er door mij nog *drie* afgetrokken, als zijnde toe- vallige palaeographische varianten. Ook de Heer LEEMANS heeft dit in zijne *bedenkingen* opgemerkt en uitvoerig aan- gewezen. De Heer RUTGERS zal dus in die aanwijzing een voldoende antwoord vinden op hetgeen hij tot handhaving zij- ner uitspraak over het „arbitraire” karakter dier teekens heeft in het midden gebracht (bl. 108—109). Slechts aan- gaande het Umbrische letterteeken A, als M, zij nog aan- gestipt, dat door mij geschreven werd, dat dit letterteeken „door LEPsius en anderen, voor eene abuzief als onvolle- dig gebeitelde M (M, lees W) gehouden was” (D. II, St. 1, bl. 47). Ook MOMMSEN schreef daaromtrent „scheint will- kührliche Vereinfachung (der W) eines einzelnen Graveurs,”

(Unter-ital. Dial. s. 21). Thans houd ik echter dat letterteeken Λ , met AUFRECHT en KIRCHHOFF, t. a. pl. s. 309, voor eene tweede soort der Umbrische m , die echter alleen op de oudere V^{de} tafel voorkomt *). Wanneer nu echter de Heer RUTGERS schrijft, dat deze vorm van de m (te weten M , drukfout voor W) op de tafels niet voorkomt, maar een geheel andere," en wanneer hij die andere teekent als eene \mathfrak{M} , dan begaat hij wel eene grootere fout dan mijne drukfout was, omdat LEPSIUS de *Tabb. Eugubb.* p. 79, uitdrukkelijk op de onjuistheid dier afbeelding van BONABOTTI opmerkzaam gemaakt had. De drukfout, bij mij voorkomende, was voor zoover van geene beteekenis omdat ieder deskundige uit den samenhang zien kon, dat niet eene Latijnsche, maar eene algemeen bekende Umbrische m bedoeld was. Nog mogen wij van dat teeken niet geheel afscheid nemen. De Heer RUTGERS schreef: „indien dat teeken (Λ) ook voor de o , en met geringe wijziging in Oskische opschriften voor p kon doorgaan, zooals de Heer JANSSEN wil, dan ware het met de palaeographie gedaan. Bij nader inzien, zal dit door hem zelfden worden veranderd of gewijzigd." Wat monumenteele getuigenissen, als door mij zijn aangevoerd, leeren, daarin kan door mij niet worden veranderd of gewijzigd. Niet ik wilde, wat door mij berigt werd,

*) Bij het nederschrijven mijner *bedenkingen* werd van het Umbrische letterteeken \odot , hetwelk slechts twee malen als t voorkomt, (tab. IV, 20 en 1^b, 1), gezegd, dat dit „vermoedelijk bij vergissing", in plaats van de gewone t (γ of τ) zou gegraveerd zijn. LEPSIUS meende, dat het eer als Etruskisch dan als Umbrisch behoorde beschouwd te worden, en dus de ik zou vertegenwoordigen. (*Inscr. Umbrr.* p. 148 en 153). Maar volgens AUFRECHT en KIRCHHOFF is het werkelijk als eene tweede soort der gewone Umbrische t te beschouwen. Hierbij verdient ook eenige opmerking, dat hetzelfde letterteeken (\odot), als bloote t , voorkomt in een Grieksch *abedarium*, op eene muur te Pompeji; zie GARUCCI *grafiti di Pompeji*, Pl. I, 8; Paris 1856, 4°.

maar de afbeeldingen bij MOMMSEN (*Nord-Etr. alph.*), LEPSIUS (in *Inscr. Umbrr.* Taf. XXII, 2, XXVII, 43, 44) enz., hadden zulks geleerd. Ik had slechts het feit te constateren. Dat het daarom, gelijk de Heer RUTGEES wil, met de palaeographie gedaan zou zijn, is een van die uitspraken die mede wel geen onvoorwaardelijk geloof zullen erlangen.

Hiermede zijn de verwijten van den Heer RUTGEES tegen twee mijner niet geheel letterlijke aanhalingen toegelicht.

Ofschoon noch mijn oogmerk noch mijne toezegging was, in mijne *bedenkingen* alle twijfelingen van den Heer RUTGEES te bestrijden, zoo werd daarvan toch, mijns oordeels, een grooter deel bestreden dan de Heer RUTGEES heeft doen voorkomen. Aan anderen blijft hierover het oordeel overgelaten. Maar als de Heer RUTGEES in zijne repliek (D. II bl. 113) nogmaals terugkomt op zijn beweren van den rijkdom en de armoede tevens van het alphabet der tafels, waaruit hij vroeger (D. I, bl. 246, 247) besloten had „dat zulk een alphabet niet bestaan kon hebben;” wanneer hij beweert, dat *dit argument* tegen de echtheid door mij niet ter sprake gebracht werd; dan ziet hij voorbij, dat van dien rijkdom reeds zooveel door mij was afgetrokken (D. II St. I bl. 46—50), dat daarvan niet veel meer overschoot, dan ook andere oud-Italische alphabets, met name het Etruskische, vertoonden, en dat dit dus *geen voornaam* punt van twijfeling meer kon uitmaken. In de *bedenkingen* van den Heer LEMMANS zal hij nu eene bijzondere wederlegging van dit zijn beweren aantreffen (D. II, bl. 202). Derwaarts mag ik hem ook verwijzen nopens hetgeen hij mij tegenwerpt, dat ik niet gesproken heb van zijn (zoogenaamd) *derde* argument: „bestaande in veelvuldige sporen, waarin de toelag om te mystificeren zich verradt” (D. I, St. 3 bl. 249—250).

Daar de Heer RUTGEES verklaard had, uit den inhoud der tafelen *niet* te zullen argumenteren, — zich zonder dien inhoud sterk genoeg gevoelende om hunne onechtheid

aan te toonen — was het zeer verklaarbaar, dat door mij in mijne *bedenkingen* niet ter toetsing gebragt werd wat hij (in tegenspraak met deze zijne verklaring) uit dien inhoud ter loops had aangevoerd en geargumenteed. In mijne *bedenkingen*, die volgens uitdrukkelijke verklaring (D. II, St. 1 bl. 25) de grenzen der palaeographie en historische kritiek niet zouden overschrijden, kon reeds daarom geen bepaald onderzoek verwacht worden van hetgeen de Heer RUTGERS aangevoerd had over den zoogenoemden „toeleg om te mystificeren.” Uit hetgeen nu door den Heer LIEHMANS, in zijne *bedenkingen* nopens dit onderwerp is in het midden gebragt, zal voldoende gebleken zijn, dat de Heer RUTGERS ook dit beweren „opzettelijke toeleg om te mystificeren” niet bewezen heeft. Zelfs het *beweren* er van zou eerst dan mogen toegelaten worden, 1) wanneer vaststond dat de Eugubijnische tafels uit denzelfden tijd en van denzelfden auteur afkomstig waren, en 2) wanneer bewezen was, dat eene taal, welke ook, onmogelijk kon afdalen tot eene ontaarding van klankleer en tot willekeurige en versleten flectiën, gelijk de Umbrische, die vertoont (verg. HUSCHKE, Oskische Denkmäler, S. 285). Tot hoe vreemde en groote degeneratiën van vormen eene taal zinken kan, behoeven wij voorzeker niet eerst aan te toonen; het is voldoende de gedachte daaraan te hebben opgewekt. Men bepale zich eens bij de orthographie, en vertegenwoordige zich de grenzelooze willekeur, die ten deze in de Deutsche taal gedurende de zestiende eeuw bestond. Wanneer men nu in de Eugub. tafelen, bij dezelfde namen verschil van spelling waarneemt, dan is daarbij het verschil van tijd in het oog te houden, waartoe zij behooren gebragt te worden. — Maar dit is juist het hoofdvooordeel, dat de Heer RUTGERS niet schijnt te kunnen afleggen, en daar de bewijzen door LEPSIUS, en later door AUFRECHT en KIRCHHOFF, bijgebragt, alles bevatten wat daarvoor door mij

zou kunnen gezegd worden, wensch ik daartoe geene overbodige of vruchteloze pogingen in het werk te stellen. De Heer RUTGERS is op dit punt nog iets méér dan vasthoudend, hij gaat zoo ver, van in zijne repliek (D. II, St. 2 bl. 121, noot) te beweren, dat hetgeen door mij ten deze, met bepaalde betrekking tot de gelijkheid der letterteekens $\dagger = \nabla$ en $\dagger = \nabla$, aangevoerd en met monumenteele bewijzen gestaafd was (D. II. St. 1, bl. 43—44), te bestempelen als „geen wetenschappelijk karakter dragende.”

De Heer RUTGERS en ik verschillen ook hier een weinig over hetgeen al dan niet den naam van wetenschappelijk verdient. Nog een voorbeeld: de Heer RUTGERS had berigt, dat de Eugubinsche munten „allen (volgens het oordeel van den Heer LEPSIUS) onder sterke verdenking van onechtheid liggen” enz. Door mij was daarop geantwoord, dat „die sterke verdenking alleen nog maar door LEPSIUS was uitgesproken”, en, onder aanvoering van gronden, was er daar bijgevoegd, dat dit gevoelen van LEPSIUS nog wel een nader onderzoek vereischte „van zoodanige numismaten, die in de gelegenheid zijn geweest om van de oorspronkelijke stukken veel studie te maken, gelijk ook de wensch van LEPSIUS geweest was”, *Inscr., Umbr.* p. 98 en 101 *). In hoever aan den wensch van LEPSIUS volkomen voldaan is, bleef mij onbekend; maar aangezien door AUFRECHT en KIRCHHOFF het gevoelen van LEPSIUS over de onechtheid der Iguvische munten, althans van de zijde der palaeographie, *bestreden* is (*Umbr. Sprachd.* I, 46), zal de onzigtigheid, waarmee ik mij noyens dat gevoelen uitdrukte, wel eenigermate geregtvaardigd zijn.

Maar de Heer RUTGERS, anders zoo zeer tot ontkennen

*) »Ego omnes (sc. nummos eugubinos) accuratius a perito harum *judice* spectandos esse arbitror, priusquam singuli pro genuinis taberi queant;” en »accuratius de singulis *romani* videant numismatistae.”

geneigd, blijft hier eens bij het gezag van LEPSIUS staan; hij ontkent bovendien de juistheid van *mijne* opgaaf, dat „de sterke verdenking van onechtheid nog maar alleen door LEPSIUS was uitgesproken.” Hij doet dit door op LANZI en ECKHEL te wijzen, en verzekert ons, „dat LANZI — vóór LEPSIUS, alle Eugubische gegotene munten voor onecht verklaard heeft.” „Ook ECKHEL,” zegt hij, „heeft zijn twijfel aan de echtheid dier munten opgeteekend.” Maar die verzekeringen zijn niet overeenkomstig de waarheid. LANZI heeft geschreven, dat er *tusschen de Eugubische munten onechten waren* *), en ECKHEL (die *drie* Eugub. munten voor *echt* hield) zeide slechts, dat LANZI *getuigd had, dat er onechte in omloop waren* †).

Op dezelfde bladzijde waar de Heer BUTCHES dezen numismatischen misslag nederschreef, heeft hij ook eene ongegronde berisping geplaatst, met betrekking tot het door mij aangevoerde over de Umbrische inscriptiën (behalve de *Tabulae Eugubinae*). Nadat hij zich had trachten te verdedigen over hetgeen door hem nopens de „groote Umbrische inscriptiën” (behalve de *tabulae*) geschreven was (waarvan het *onverderg* nu nog nader uit de *bedenkingen* van den Heer LEMMANS bl. 192 in het oog zal springen), veroorloofde hij zich tegen mij eene uitspraak, die wel op een merkwaardig misverstand berusten moet. Hij schreef: „ten tweede dicht hij mij het gevoelen toe, dat ik die (nam: twee andere groote en onechte) inscriptiën voor vervalschingen uit de 15de eeuw heb gehouden.” Hiervan toch wordt in mijne *bedenkingen* niets gevonden. Mijne woorden waren: „de twee eenige bekende, onechte Umbrische opschriften zijn eerst in de 17^{de}

*) LANZI, *Saggio* II, 647. »Vi ha però di Gubbio-medaglie false.”

†) ECKHEL, *D. N. I.* p. 96. »Tres hujus generis gravis aeris numos (sc. Iguvinos) Passerius, Iguvinus ipse edidit, pictosque stetit, et huic urbi (Iguvio) recte addixit. Operis sunt perquam radia. Cl. Lanzius exempla sparsa circumferri testatur; *Saggio* II, 647.”

en 18de eeuw bekend geworden, toen men dus de Eugubini-sche tafels reeds gedurende twee eeuwen kende." In het ver-band waarin die woorden voorkomen, kunnen zij slechts slaan op de vooraf door mij betwiste stelling, dat men reeds in de 15^e en 16^e eeuw *Umbrische inscriptiën*, gelijk de Tabulae Eugubinae, zouden hebben *kunnen* verdichten. Het waren mij-ne bedankingen tegen deze stelling, die eene nadere over-weging hadden verdiend, maar waartoe meerdere bekendheid met het epigraphisch materiëel en personeel uit dien tijd zou vereischt zijn, dan waarvan de Heer RUTGERS proeven geleverd heeft.

De Heer RUTGERS *verzekert* wel (bl. 118), dat hij (D. I, St. 3, bl. 240), „eenige Etrurische en Umbrische incriptiën, door geleerden uit Italië in de 15^e eeuw ver-dicht," *vermeld had*. Maar hierin vergist hij zich: hij had slechts *gezegd*, dat er (in de 15^e en 16^e eeuw) „een zeer groot aantal Etrurische en Umbrische inscriptiën" ver-dicht was; maar hij had *geene enkele* dier inscriptiën aan-gevoerd. Hij had t. a. pl. twee geleerden uit de 15^e eeuw genoemd (ANNIUS VAN VITERBO EN CURTIUS INGHIRAMI), die eene soort van opschriften gemaakt hebben, die zij voor *Etruskisch* uitgaven. Maar dat de Heer RUTGERS *Umbrische*, in de 15^e eeuw verdichte, inscriptiën in die schrijvers zou gevonden hebben, is niet aannemelijk, omdat zij er niet zijn. Het is van algemeene bekendheid, en kan o. a. in de meergemelde geschriften van LEPsius worden nagezien, dat er geene onechte Umbrische inscriptiën vóór de 17^e eeuw bekend waren, gelijk in mijne *bedenkingen* herinnerd is (IIe D. 1^e St. bl. 28).

Mijne *bedenking*, dat men in de 15^e en 16^e eeuw niet in staat was inscriptiën als dier de Tabulae Eugubinae te ver-vaardigen, rustte o. a. op vergelijking van zeer vele oud-Italische opschriften uit dien tijd met de opschriften der tabulae. Wie over de juistheid daarvan wenscht te oordeelen,

gelieve slechts de moeite te nemen om het fabrikaat van CURTIUS INGHIRAMI naast de opschriften der tabulae te leggen.

Heeft de Heer RUTGERS deze mijne bedenking niet opgelost, wij hadden ook een wetenschappelijk antwoord mogen wenschen op de andere: dat men niet kon inzien, waartoe zulke kostbare en zeer moeilijk te bewerken opschriften en waarvan de inhoud aan niemand, ook niet ten deele, bekend was, zouden verdicht zijn, aangezien noch eerzucht noch winzucht daarbij eene rol kon gespeeld hebben? Wat de Heer RUTGERS daaromtrent (D. II, bl. 122) heeft aangestipt kan, onzes inziens, naauwelijks in goeden ernst gemeend zijn. Maar gelijk mijne *bedenkingen* in het algemeen, zoo zullen ook deze beide door den Heer RUTGERS misschien tot *bijzaken* gebragt zijn?

Wat de *eigenlijke* *bijzaken* van het betoog des Heeren RUTGERS betreft, voor zoo ver die in mijne *bedenkingen* mede bestreden werden, en waarvan er ook in de repliek van den Heer RUTGERS zijn aangestipt, daaromtrent kan ik thans naar het oordeel van den Heer LEEMANS verwijzen, waarmede ik mij volkomen vereenig. Slechts ééne berisping van den Heer RUTGERS, ten aanzien van die nevenzaken op mijne *bedenkingen* gemaakt, zal ik nog toelichten.

De Heer RUTGERS, het veroordeelende, dat op zulke „bijzaken” aanmerking gemaakt wordt (b. v. bl. 113), geeft zijne bevreemding te kennen, dat door mij gezegd was, dat hij het getal der geleerde vervalschers (in de 15e en 16e eeuw) zonder veel moeite nog met eenige namen had kunnen vermeerderen, en dat evenwel door mij de verdediging opgenomen was van éénen enkelen der door hem opgenoemde vervalschers, CYRILACUS VAN ANCONA. Dit was, volgens den Heer RUTGERS, eene groote bijzaak. Wie er echter eenigzins over nadenkt, zal bevinden dat voor deze handelwijs goede redenen bestonden. Hij zal inzien, dat mijn oogmerk t. a. pl. niet was noch wezen kon, aan te toonen, dat het onverschillig was hoe *groot een getal* vervalschers

er in dien tijd geweest was, maar alleen, dat het getal van geleerde verdichters van opschriften niets afdeed om de onderstelling van de onechtheid der *tabulae* te staven; daar het er slechts op aankwam te bewijzen, of die vervalschers in staat waren Umbrische inscriptiën als die der *tabulae* te fingeren. Niet op de quantiteit, maar op de qualiteit, gelijk men het noemt, kwam het aan. En dat bij die gelegenheid CYRIACUS VAN ANCONA ter loops door mij in bescherming genomen werd, door met een woord te verwijzen naar het resultaat der nieuwste onderzoekingen over hem (waaruit blijkt dat hij niet als bedrieger behoort beschouwd te worden) zal niemand wraken, die, gelijk ik, genegen is het wetenschappelijk karakter van geleerden (ook van lang ontslapenen) eer te verdedigen dan te bezwalken. De Heer RUTGERS houdt ook in zijne repliek nog vol, dat CYRIACUS VAN ANCONA een bedrieger was. Wij kunnen het niet van ons verkrijgen te gelooven dat zijn hernieuwd vonnis op onderzoek gebouwd is.

Wanneer de Heer RUTGERS, in plaats van zoovele ongegronde beweringen te uiten en vol te houden, zich met de jongste literatuur over dit onderwerp had onledig gehouden, zou hij dit gedeelte zijner repliek vermoedelijk nog verrijkt hebben met eene *derde Umbrische inscriptie*, behalve de *tabulae*, en die hij zeker tot de „groote inscriptiën” zou gebragt hebben, omdat zij nog twee regels meer bevat dan de grootste der door hem genoemde „groote inscriptiën!” Dat opschrift is eene bilinguis (Umbrisch en Latijn), in 1839 te Todi gevonden en door LEPSIUS nog niet vermeld, maar door AUFRECHT en KIRCHHOFF (l. c. p. 393 cf. p. 46) medegedeeld en opgehelderd. Intuschen is dat opschrift echt, en zou voor zoo verre den bestrijder der tafelen geene nieuwe wapenen in de hand gegeven hebben *).

*) Daar hier sprake is van *nevenzaken*, veroorloof ik mij ook met

En nu komen wij tot het meer uitvoerig bewerkte gedeelte der repliek van den Heer RUTGERS, maar waarbij wij slechts kort zullen stilstaan. De reden is, omdat de daarin behandelde onderwerpen naar ons oordeel enkel nevenzaken betreffen, en dus bij het vraagstuk over echtheid of onechtheid der tafelen geen gewigt in de schaal leggen. Zij betreffen zijne twijfelingen aangaande de echtheid van den bekenden koopbrief in het archief te Gubbio. Hier is het boven (bl. 279) toegezegde duidelijke voorbeeld te vinden, waaruit blijken kan, hoezeer de Heer RUTGERS en ik in het bepalen van *hoofdzaken* en *bijzaken*, ter beoordeeling van het vraagstuk over de echtheid of onechtheid der tafelen, verschillen.

De Heer RUTGERS noemt dien koopbrief in zijne repliek niet slechts „uiterst gewigtig” maar ook „alles afdoende” (t. a. pl. bl. 123 *). Door mij daarentegen wordt dat stuk zoo zeer als nevenzaak beschouwd, dat zelfs de duidelijkste aanwijzing zijner onechtheid, mijns oordeels, niets tegen de echtheid der tafelen zou bewijzen.

een woord op te merken, dat mijn ter loops geuit vermoeden nopens het verschil van ouderdom der Latijnsch beschreven tafels VI—VII en V (1° D. 2° St. bl. 44), gegrond was op het verschil van eenige palaeographische lettervormen, door mij in de door LEPsius uitgegeven afbeeldingen gevonden. Daar ik nu evenwel dit verschil van lettervormen niet heb teruggevonden in de afbeeldingen van AUFRECHT en KIRCHHOFF, die op nieuw, met groote zorg, en mede naar de door LEPsius vervaardigde fac-similés vervaardigd zijn, acht ik mij gedrongen dat vermoeden hier terug te nemen. Dat de afbeeldingen van deze laatste uitgevers mij gebleken zijn *nog* naauwkeuriger te zijn dan die van LEPsius, dingt weinig af op de groote verdiensten en bruikbaarheid van de uitgave van LEPsius; deze uitstekende palaeograaf was vermoedelijk *niet steeds* in de gelegenheid, om zelf de lithographie zijner fac-similés *naar vollen eisch* te bewaken.

*) »Ik bepaal mij nu alleen bij die zoo uiterst gewigtige en alles afdoende koopacte.»

In dezelfde vergadering der Akademie, waarin door den Heer RUTGERS dit tweede gedeelte zijner repliek werd voorgelezen, werd reeds door mij opgemerkt, „wanneer ook de geheele vindingsgeschiedenis der tafels in het duistere lag, en men er niets nader van wist dan dit weinige, dat zij sedert de 16de eeuw te Gubbio geweest waren, zouden daardoor de gronden voor de echtheid niets lijden (verg. ook D. II St. 1, bl. 39—40).

Welke van deze beschouwingen de ware zij, blijft aan het oordeel van bevoegden overgelaten. Ik kan evenwel niet nalaten te herinneren aan het ook ten deze door den Heer LEEMANS in zijne *bedenkingen* (bl. 195) geschrevene: „indien het eens blijken mogt, dat de onechtheid boven allen twijfel moest gesteld worden, dan zou *die onechtheid* nog *niets* bewijzen *tegen de echtheid der — tafelen*.”

Ofschoon nu het vraagstuk over echtheid of onechtheid der *koopacte* naar mijne overtuiging niets afdeed ter zake, meende ik evenwel in mijne *bedenkingen* de twijfelingen niet te moeten achterhouden, ook tegen dat gedeelte van het betoog des Heeren RUTGERS opgerezen. Die *nevenzaak* was niet geheel van aanbelang ontbloot. De *koopacte* was tot dus ver voor een echt bescheid gehouden. Wèl had LEPSIUS er in 1833 eenige twijfelingen tegen geopperd (*de tabb. Eugg.* p. 7); maar later, zoowel in 1841 (*Inscr. Umbrr. etc.*) als in 1843 (in *allgem. Encyclop. von GRUBER, Abth.* 39, S. 49), had hij die echtheid weder als buiten twijfel verondersteld of uitgesproken. De acte had bovendien betrekking op de *tabulae*, en was merkwaardig, als een zeldzaam voorbeeld opleverende van verkoop van antiquiteiten in de middeleeuwen. Nu was ik evenwel niet zoo vermetel van te meenen dat mijne *bedenkingen* tegen de twijfelingen van den Heer RUTGERS, al die *twijfelingen* zouden oplossen; ik meende alleen te kun-

nen aantoonen, dat de bewijzen voor de onechtheid dier koopacte, door den Heer RUTGERS aangevoerd, niet veilig genoeg waren om zijne uitspraak over hare onechtheid te wettigen. En dit meen ik aangetoond te hebben. Meent nu de Heer RUTGERS, na een opzettelijk onderzoek dier koopacte, nieuwe gronden voor hare onechtheid ontdekt te hebben, ons komen die nieuwe gronden mede nog geenszins zeker genoeg voor, om die onechtheid, gelijk de Heer RUTGERS doet, uit te spreken. Reeds een vlugtige blik op het door den Heer RUTGERS geschrevene, doet in het oog vallen, dat die uitspraak nog slechts op waarschijnlijkheden of onbewezen berigten berust. En zoolang men uit den *inhoud* van eenig schriftelijk document niet *met zekerheid* tot de onechtheid kan besluiten, heeft men, onzes inziens, zijn oordeel op te schorten, tot dat een diplomatisch onderzoek, door bevoegden ondernomen, de beoordeeling nader heeft voorgelicht. Toen nu ook door een ander geacht medelid onzer Akademie, den Heer SLOET, op de voorlaatste vergadering, heusche tegenspraak werd ingebracht tegen de door mij, op het voorbeeld van PASSERIUS, gegeven oplossing van de zwaarigheid, dat de tafels in den koopbrief *eboreae* heetten, terwijl zij *aeneae* behoorden genaamd te worden; toen door gemeld medelid was opgemerkt, dat een *notaris*, of *cancellarius*, zich in dit punt niet wel zou hebben kunnen of mogen vergissen, werd door mij geantwoord (hetgeen onvolledig in het proces-verbaal D. II, St. 2, bl. 165 is medegedeeld), dat de kracht van die opmerking niet door mij ontkend werd, maar dat het mogelijk was, dat in den oorspronkelijken koopbrief *aheneae*, *aeneae* of *aereae* gestaan had, of nog stond, en het *eboreae* aan eene vergissing van den afschrijver moest geweten worden. Thans voegen wij er nog bij, dat zich in het afschrift der *koopacte*, door PASSERIUS fol. 244 bezorgd, stellig andere fouten bevinden, zonder wier herstel de inhoud niet met juistheid kan begrepen worden,

fouten, die voornoemd vermoeden wettigen, die reeds door conjecturen verbeterd kunnen worden, en waaruit duidelijk blijkt, dat er een beter gesteld stuk aan PASSERIUS' afschrift ten grondslag moet gelegen hebben. Zoo behooren b. v. op reg. 15 de woorden *praefati magnifici D. D.* weg te vallen (omdat de zin daardoor onverstaanbaar wordt), en op reg. 21 behoort herhaald te worden *et D. angelae usori d. Pauli*; zoo kan de duistere verkorting op reg. 22 *consentien.* niet verstaan worden, ten zij er iets ingevuld wordt, b. v. de op reg. 15 overtollige woorden *praefati magnifici D. D.*

De Heer RUTGERS heeft die fouten niet eens opgemerkt en kan alzoo den inhoud van den brief niet volkomen begrepen hebben. Dit blijkt nog meer, wanneer men bij hem leest (D. II, St. 2, bl. 125): „FRANCOISUS NICOLAI was reeds in 1449 gestorven — en konde dus in 1456, zeven jaren na zijn dood, geen toestemming geven tot den koop.” Immers uit den koopbrief blijkt niet dat FRANCOISUS NICOLAI in 1456 de toestemming tot den koop gegeven heeft, integendeel, er blijkt uit, dat die toestemming veel vroeger door hem moet gegeven zijn, omdat er sprake is van een door hem gesubstitueerden *Procurator*, en welke substitutie gestaafd zou zijn door dit handschrift van een *reeds overleden* cancellarius („ut patet manu Ser. JACOBI MATTHAEI de Urbino, *olim cancellarii*”). De Heer RUTGERS is over de fouten van den koopbrief heen gestapt, ofschoon zijne uitvoerige behandeling er van zou doen veronderstellen, dat hij er opzettelijke studie van gemaakt had. Hij heeft slechts in *mijne* opgave een paar onjuist afgeschreven namen uit dien koopbrief aangetoond; een soortgelijk abuis willen wij hem op onze beurt niet te hoog aanrekenen, wanneer hij ter zelfder plaats schrijft *Paulus Guidutius*, in plaats van *Paulus Guidutii*, d. i. *Paulus Guidutii filius*.

In dezelfde vergadering der Akademie werd door mij ten aanzien van den koopbrief nog te kennen gegeven, dat reeds een mijner geleerde vrienden in Italië verzocht was, om door een deskundige te Gubbio naar het oorspronkelijke stuk en naar het afschrift in het *liber reformationum* onderzoek te doen, en daarbij vooral na te gaan, of en in hoe ver die stukken voldoende kenmerken van oud- en echtheid dragen. Het antwoord hierop is nog niet ingekomen, maar zoodra het zal ontvangen zijn, zal ik het ter kennis van belangstellenden brengen.

De nieuwe gronden voor de onechtheid des koopbriefs, door den Heer RUTGERS in zijne repliek opgegeven, zijn, gelijk wij aanstipten, niet overtuigend genoeg, en rusten deels slechts op onbewezen berigten. De Heer RUTGERS heeft aangemerkt, dat de schrijver van het *Chronicon Eugubinum*, die door MURATORIUS, GUERNERUS REBUS genoemd was, in de chroniek zelve GUERRERIO DE I BERNI genoemd wordt, dat hij in 1456 (toen de koop volgens den brief zou gesloten zijn) cancellier van Gubbio geweest is, en dus dezelfde cancellier GUERRERIO, ten wiens overstaan de koop, volgens den brief, zou gesloten zijn.

Indien dit waar is, wat door hem waarschijnlijk is gemaakt, zou althans onbekendheid met den verkoop niet meer kunnen verondersteld worden als oorzaak, waarom in het *Chronicon Eugubinum* van dien verkoop niets gemeld wordt. Maar het blijft voorstelbaar, dat er (ons geheel onbekende) redenen bestaan hebben, waarom de chroniek-schrijver-cancellier in zijne chroniek geene melding van dien verkoop maakte; en het door den Heer RUTGERS bijgebrachte „argumentum ex silentio” blijft dus ook dan nog te bedenkelijk, om als *bewijs* tegen de echtheid van een koop te worden aangevoerd, waarvan de voorwerpen, volgens andere berigten, bestonden, ten tijde toen de koop gezegd wordt gesloten te zijn.

De Heer RUTGERS heeft in zijne repliek ook nog berichten gegeven over den in den koopbrief vermelden FRANCISCUS NICOLAI, die aan de stedelijke regering van Gubbio de toestemming tot den aankoop verleend had. Volgens die berichten zou deze Heer reeds *zeven* jaren vóór den voorgewenden koop overleden, zou hij reeds in 1449 aan de waterzucht gestorven zijn (II D. 2 St. bl. 125). Dit kan zeer wel waar zijn; maar de Heer RUTGERS heeft er geene bron voor aangevoerd, zoodat wij daarover, evenzeer als over andere kleinigheden van historischen aard in dit gedeelte zijner repliek voorkomende, ons oordeel nog opschorten.

Wij mogen in het algemeen de aanmerking niet achterhouden, dat de Heer RUTGERS in dit gedeelte zijner repliek zeer huishoudelijk is geweest in de opgave zijner bronnen. Bij onderwerpen, waarvan men algemeene kennis mag veronderstellen, moge het aanvoeren van bronnen overbodig zijn; maar wanneer het de *détails* geldt van de middeleeuwsche geschiedenis eener kleine Italiaansche stad, in een bepaald tijdsbestek, en waarover slechts eene enkele chroniek bekend is, zullen de bronnen wel mogen aangevoerd worden, wanneer die *détails* niet in die chroniek gevonden worden. Wij brengen daartoe b. v. ook de verzekering van den Heer RUTGERS, dat niet FRANCISCUS NICOLAI (gelijk de koopbrief meldt), maar FREDERICO DI MONTEFELTRO, die in 1456 Heer van Gubbio was, de toestemming tot den koop had behooren te geven.

De aanmerking van den Heer RUTGERS, dat door mij de steller van den koopbrief verkeerdelijk *notaris* genoemd was, terwijl hij eigenlijk *cancellier* was, zou evenzeer PASSERIUS treffen, wiens benaming door mij slechts gevolgd werd; maar zij vervalt, wanneer men niet bloot op de benaming, maar op de zaak het oog vestigt. Toen door PASSERIUS van een *notaris* gesproken werd, geschiedde dit zeker niet uit onbekend-

heid met den koopbrief (waarin niet *noturius*, maar *cancellarius* staat), maar vermoedelijk om de functiën in het oog te doen springen die bij dien koop verrigt waren, functiën, geheel dezelfde als toen, en thans nog, de *notarissen* (*notarii*) waarnamen. Bij *DU CANGE* kan men het aangegeven vinden, dat *notarii* in de middeleeuwen, ook in Italië, evenzeer als de *cancellarii*, publieke acten en testamenten opmaakten, en dat, wat nu eens, of op deze plaats, een *notarius* doet, elders, of op een anderen tijd, een *cancellarius* verrigt. Al is nu ook de titel of waardigheid van *cancellarius* verschillend van die van *notarius*, de graad van gezag of geloofwaardigheid eener publieke acte wordt er niet minder of meer om wanneer zij door een *cancellarius* of door een *notarius* is opgemaakt.

En hiermede zou ik afscheid nemen van eene paradoxe, die door bevoegden in het buitenland niet eens met een antwoord (hetzij dan met een kort woord der scherpste afkeuring) verwaardigd werd, wanneer ik niet meende er nog een enkel woord aan te moeten toevoegen tot verduidelijking en meer volledigmaking van hetgeen in het proces-verbaal onzer Akademie te lezen staat over de debatten, die aangaande dit onderwerp hebben plaats gevonden, voor zoo ver althans mijn naam daarin betrokken is. Ik meen er eenigen prijs op te moeten stellen, dat men met juistheid wete, wat door mij in de Akademie nopens dit onderwerp (behalve de in druk verschenen *bedenkingen*) gezegd is, omdat hetgeen daarvan, uiterst beknopt, in het proces-verbaal gelezen wordt, tot nieuw misverstand aanleiding zou kunnen geven, en omdat hetgeen door mij toen gezegd maar niet in het proces-verbaal vermeld is, nog bijdragen kan om de tegen het betoog van den Heer *RUTGERS* ingebragte bezwaren te versterken *).

*) Men heeft geen regt daarom onzen geachten en werkzamen Se-

In het proces-verbaal leest men (II D. 2 St. bl. 165): „De Heer MILLIES vreest dat de Heer JANSSEN te veel hecht aan het gezag van sommige Duitsche oudheidkundigen. Dat autoriteitsbeginsel kan hij in vraagstukken als het tegenwoordige niet huldigen. De beoordeeling in het *Centralblatt* — over den in de Akademie gevoerden strijd, waarop een der sprekers heeft gezinspeeld, heeft bij hem niet dan wantrouwen gewekt” enz.

Men zou uit deze woorden ligt afleiden alsof door mij te voren iets gezegd was, waaruit mijne bijzondere gehechtheid gebleken was aan gezag in het algemeen van Duitsche oudheidkundigen. Dit is echter niet het geval. Wij deelen woorderlijk mede wat er was voorafgegaan, omdat daarvan in het proces-verbaal niets is opgenomen. Dat zulks woordelijk kan worden medegeeld, is hieraan toe te schrijven, dat ik het bij het uitspreken schriftelijk voor mij had liggen.

„De *meestbevoegde kenners*,” zeide ik, „van *soortgelijke* gedenkstukken zijn het dan ook in hun oordeel over de echtheid der *tabulae Eugubinae* eens.

„Die met archaeologische monumenten weinig hebben omgegaan, en ook weinig kennis dragen van den omvang van ervaring en de omzigtigheid van kritiek, waardoor de uitstekendsten op dit gebied uitmunten, zouden ons ligt tegenwerpen kunnen, dat gezag, van wien ook, weinig afdoet; dat allen kunnen hebben misgezien, met uitzondering van éénen, ofschoon dan ook op het gebied der archaeologische

cretaris te berispen, want deze heeft op beknoptheid zijner opgaven te letten. Hierbij komt, dat bij het rondvragen: of er ook aanmerkingen tegen het door hem genotuleerde bestonden, door mij geantwoord werd, „dat *mijne* aanmerkingen op eene andere plaats zouden worden medegedeeld.” Dit geschiedde, omdat er reeds eenige aanmerkingen voorafgegaan waren, omdat de tijd kort en mijne aanmerkingen wat uitvoerig waren. Toen reeds was mijn plan, om die hier, bij wijze van aanvulling, te plaatsen.

kritiek minder bekende." (Hier werd de ter vergadering aanwezige Heer RUTGERS bedoeld). „Daartegen staat echter over, dat méér ingewijden in de monumenteele oudheid, geene vergissing van dien aard voorstelbaar achten; niet wegens het gezag, als zoodanig, dat zij aan deze mannen toekennen, maar wegens de gronden, de antecedenten, waarop dat gezag berust. Zij zullen u herinneren, dat hier sprake is van mannen, als b. v. een C. O. MULLER, LEPsius, MOMMSEN, KIRCHHOFF, CURTIUS, die een groot deel huns levens met het onderzoek van deze en van soortgelijke gedenkstukken doorgebracht, en onze tafels in het origineel of in getrouwe fac-similés onderzocht hebben; van mannen, die door vele kritisch-archaeologische geschriften, van hunne bevoegdheid rekenschap hebben gegeven; die zich bepaaldelijk bij het beoordeelen van opschriften tot regel stelden: *vertrouwen is goed, maar wantrouwen is nog beter*; die onafhankelijk van oordeel, en alleen wijkende voor de magt der waarheid, reeds menige mystificatie van onechte stukken hebben ontsluitend, evenzeer als zij ter andere zijde aanvallen eener overmoedige kritiek op echte monumenten, hebben afgeslagen. Wanneer zulke mannen, na opzettelijk onderzoek van stof, vorm, stijl, schrift, geen den minsten twijfel omtrent de echtheid koesteren; wanneer zij er daarenboven getrouwe afbeeldingen van overleggen voor het oog der geheele palaeographenwereld, zoodat alle Europesche archaeologen mede oordeelen kunnen, en er evenwel geen enkele hunner bedenkingen tegen oppert, dan meenen wij dat de Eugubinsche tafelen reeds uit dien hoofde onder die gedenkstukken der oudheid behooren, die de meest onbetwistbare mogen genoemd worden." Hierop nu volgde de aanmerking van den Heer MILLIES, waarbij hij vreesde, dat ik te veel aan het gezag van sommige Duitsche oudheidkundigen hechtte.

Op bl. 164 (D. II. St. 2) van het proces-verbaal leest men:

„De Heer JANSSEN brengt nog ter tafel de *Umbrische Grammatica*, een lijvig deel in quarto, naar aanleiding der *Tabulae Eugubinae* door de Duitsche Geleerden AUFRECHT en KIRCHHOFF zamengesteld. Was de taal der *Tabulae* een louter verdictsel, er zoude zijns inziens nimmer zulk eene spraakkunst uit hebben kunnen opgemaakt worden, of men moest aannemen, dat de verdichter zich mede eerst zulk eene spraakleer voor zijne te verdichten gedenkstukken had vervaardigd.”

Mijne mededeeling luidde anders, en was meer volledig; te weten:

„Het zal wel een philologisch axioma mogen genoemd worden, dat niemand eene taal kan fingeren, zelfs niet eens een nieuw dialeet, namelijk wanneer het van eenigen omvang is. Dit axioma zou intusschen moeten wegvallen, wanneer de Eugubische taaloverblijfselen gefingeerd waren. Want aan de voornoemde bevoegde kenners, immers aan enkelen hunner, is het gelukt om op grond van de opschriften der *tabulae* eene vergelijkende Umbrische spraakleer te ontwerpen, overeenkomstig de eischen, die in onzen tijd aan zulk eenen arbeid plegen gesteld te worden. De namen der mannen, die deze spraakleer het eerst in omvang bewerkten, zijn KIRCHHOFF en AUFRECHT; zij gaven hun arbeid in het jaar 1849—1851 in het licht *). Toen ik hiervan in mijne *bedenkingen* gewaagde, was mij de arbeid van AUFRECHT en KIRCHHOFF nog slechts uit recensien bekend; sedert heb ik dien mogen raadplegen en breng hem hier ter tafel. Wie, na dit gedenkstuk van geleerd onderzoek, van scherpzinnigheid en van bedachtzame kritiek geraadpleegd te hebben, nog aan de echtheid der tafelen mogt blijven twijfelen, met dien vreezen wij dat alle

*) Een gelijksoortig werk werd reeds voorleden jaar door Prof. HUSCHKE toegezegd en is thans vermoedelijk reeds ter perse.

debatten over soortgelijke onderwerpen onmogelijk zullen zijn. Ik meen hier te kunnen volstaan met op dat werk te verwijzen." Toen werden, in eenige trekken, de wijze van behandeling en de hoofdinhoud van dat werk opgenoemd, en daarna de debatten gesloten.

10 Februarij 1857.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 16^{den} FEBRUARIJ 1857.

Tegenwoordig de Heeren: J. BAKE, H. J. KOENEN, J. DE WAL,
L. J. F. JANSSEN, M. DE VRIES, J. HOFFMANN, J. DIRKS, S. KARSTEN,
H. C. MILLIES, J. G. HULLEMAN, J. ACKERSDIJK, W. G. BRILL,
C. W. OPZOOMER, G. H. M. DELPRAT, C. LEEMANS, T. ROORDA,
L. A. J. W. SLOET, L. PH. C. VAN DEN BERGH, J. H. SCHOLTEN,
J. VAN HALL, IS. AN. NIJHOFF, en van de Natuurkundige Afdeeling,
de Heer W. VROLIK.

De Heeren VAN DEN BRINK, DOZY en VAN ASSEN hebben zich laten verontschuldigen wegens hunne afwezigheid; ook de Heeren JUYNBOLL en VAN LENNEP, ter zake van ongesteldheid.

Het proces-verbaal der vorige vergadering wordt gelezen en vastgesteld.

Wordt voorgelezen eene missieve van den Heer BOONZAJER, Wethouder te Gorinchem, waarin aan de Akademie het aanbod wordt gedaan van afbeeldingen der muurschilderijen in de kerk van die plaats, van welke de uitgaven in eene vorige vergadering der Afdeeling als wenschelijk in het belang der oud-vaderlandsche kunstgeschiedenis beschouwd is geworden. Voorts zou de Heer BOONZAJER uit

de boekverzameling der Akademie terugverlangen een HS. van wijlen zijnen vader, bevattende aantekeningen op den *Teuthonista* van VAN DER SCHUEREN.

Na bekomen inlichtingen van den Bibliothecaris der Akademie besluit de vergadering, dat aan het laatstvermelde verzoek niet kan worden voldaan, aangezien het handschrift als eigendom der Akademie moet beschouwd worden; maar dat het werk aan den Heer BOONZAJER, desverkiezende, zooveel noodig, ten gebruike zal worden verstrekt. Voorts zal van het aanbod van den Heer BOONZAJER, om de Akademie met de afbeelding der Gorinchemsche muurschilderijen die in zijn bezit is, te gerieven, bij voorkomende gelegenheid erkentelijk worden gebruik gemaakt.

De Secretaris doet verder mededeeling, dat gedurende de maand Januarij geene concept-prijsvragen van eenig der leden zijn ingekomen, weshalve ook dit jaar wederom geene prijsvraag zal kunnen worden uitgeschreven.

De Heer LEEMANS verzoekt dat de commissie, benoemd ter beoordeeling van het voorstel, in de vorige vergadering door den Heer JANSSEN gedaan, voor diligent moge worden gehouden, aangezien de afwezigheid van den rapporteur haar alsnog belet haar verslag uit te brengen. De vergadering neemt daarmede genoegen.

De Heer DELPRAT leest eene door hem toegezegde mededeeling, bevattende een uitvoerig verslag over manuscripte brieven van JUSTUS LIPSIVS, welke tot hiertoe niet dan gedeeltelijk en onvolledig zijn uitgegeven. In dat verslag wordt aangetoond, dat deze brieven eene kostbare bijdrage

bevatten, niet slechts tot de levensgeschiedenis van LIPSIVS, maar ook ter juistere kennis van den geest des tijd-vaks waarin zij geschreven zijn, en van onderscheiden voorname mannen in ons vaderland, tot welke LIPSIVS in betrekking stond.

De Voorzitter, den Heer DELPEAT voor deze belangrijke mededeeling dankzeggende, stelt voor, en de vergadering besluit, deze bijdrage te stellen in handen eener commissie, bestaande uit de leden ACKERSDIJK, DIRKS en VAN DEN BRINK, die de vergadering zullen advizeren, of en op welke wijze van de ter tafel gebrachte brieven voor de werken der Afdeeling zal worden gebruik gemaakt.

De Heer BRILL. erlangt het woord tot het voordragen van zijn advies over het stelsel van den Heer ROORDA, in zoover het van invloed zoude zijn op het practische taalgebruik. Spreker vangt aan met te zeggen, dat hij de kwestie zal opvatten, waar de Heer DE VRIES die in de vorige vergadering heeft laten liggen. De verbuigingsvormen bestaan historisch en rechtens in de taal: dit is bewezen geworden. Nu blijft nog de vraag, of de deflectie, welke in de spreektaal sterker is toegenomen dan in de schrijftaal, tot den normalen toestand der taal moet worden verheven. De Heer ROORDA heeft dit op eene scherpsinnige wijze staande gehouden. Hij wil menigen vorm, welke in de spreektaal verwaarloosd wordt, als nutteloozen ballast over boord werpen. Door het betoog van den Heer DE VRIES zal veel van dit denkbeeld vervallen; maar alles is daarmede nog niet afgedaan.

Wanneer men de hervorming der schrijftaal naar den maatstaf der spreektaal verlangt, dan legt men aan de eerstgenoemde eene onnatuurlijke stijfheid en gedwongenheid te last. Dit verwijt is ongegrond. Hetgeen in de schrijf-

taal behouden is, maakt niet minder dan 'tgeen in de spreektaal voorkomt, een bestanddeel uit van de levende taal. Wie schrijft, gaat met het bestaande taalgebruik te rade, en moet, zoo zijn stijl op klassieke zuiverheid zal aanspraak maken, in hetgeen hij schrijft, den minsten vorm niet opnemen, die met de taal en haar wezen strijdig zou zijn. Dus is de schrijftaal even echt als de spreektaal: alleenlijk heeft hij die ze bezigt, het voorrecht van zich rijper, dan hij die spreekt, te kunnen beraden. Zoo nu de geschrevene taal zich meer aan de behoorlijke vormen kan laten gelegen liggen dan de gesprokene, is zij daarom minder natuurlijk? Het is hier de vraag, wat men door *natuurlijkheid* verstaat. Den beschaafden en edelen mensch is natuurlijk, wat bij den onbeschaafden pedant en aangematigd wezen zou. Dus vervalt de ongegronde verdenking tegen de schrijftaal. Immers zij is slechts een hoogere vorm van de spreektaal; en de vraag wordt deze: zullen wij door de schrijftaal naar de spreektaal te vervormen, het hoogere voor het lagere laten varen?

Doch hier werpt ons de Heer ROORDA het oordeel van GRIMM tegen, volgens wien tegelijk met de deflexie een meer ontwikkelde, minder zinnelijke periode der taal is ingetreden. In dit oordeel van GRIMM is volgens den spreker veel gezochte troost voor een werkelijk geleden verlies. Hij beroept zich te dezen aanzien op het voorbeeld van het Grieksch, eene taal die te gelijk zeer analytisch is, dat is een rijkdom bezit van vormwoorden, en niettemin hare woordvormen ongeschonden heeft behouden.

Indien de deflexie nu echter in onze taal zoo sterk is toegenomen, is dit dan niet aan den invloed der spreektaal te wijten, en zou men aan dien invloed niet op nieuw plaats moeten geven? De Heer BRILL ontkent, dat deflexie een gevolg is van den invloed der gesprokene taal. Het is enkel in tijden, waarin er nog geene schrijftaal bestond, dat

de talen aan zulk eene deflexie zijn blootgesteld geweest. Naauwelijks bestaat er eene schrijftaal, of de verdere voortgang der deflexie wordt geweerd, en sedert dat tijdstip kan er slechts sprake zijn van eenen invloed, door de schrijftaal op de spreektaal geöfend. Dit ligt vooreerst in den aard der zaak, daar de hooger ontwikkelde niet bij den minder ontwikkelde naar leering omziet. Het wordt ten tweede door de geschiedenis bewezen. Het is de dichtkunst, en dus de schrijftaal bij uitnemendheid, die in het Hoogduitsch de deflexie der taal verbazend in de hand gewerkt heeft. ORFRIED namelijk heeft accentuerende rijmverzen ingevoerd, en zoowel de bijna noodwendige verwaarloozing der zwak geaccentueerde lettergrepen, als de behoefte aan een werkelijk bevredigend rijm, moest de klankrijke uitgangen als belemmerend doen aanmerken, moest ze met verlamming slaan en eindelijk doen wegvallen. Spreker haalt eene plaats eens Hoogduitschen dichters uit de 12de eeuw aan, waaruit blijkt, hoe deze er zich op toelege om de taal als op een aanbeeld te smeden, ten einde haar voor zijne verzen te doen passen. Later, toen het getal der toondalingen in het vers niet meer onbepaald was, maar men zich aan den regel bond, dat ieder vers een gelijk getal lettergrepen moest hebben, werd het nog erger, blijkens de gedichten van SEBASTIAAN BRANDT en HANS SACHS. De eerste veroorlooft zich apocope's als *solch ler*, *ander lüt*, en syncope's als *gmacht*, *gstanden*. Onze Nederlandsche dichters van dien tijd, die zich eene volslagene vrijheid in het getal der lettergrepen van de toondaling veroorloofden, bewaarden de verbuigingsuitgangen beter; en door den in Nederland gevormden OPITZ werd aan de verwaarloozing der verbuigingsvormen in de Hoogduitsche poëzij paal en perk gesteld. Dus is de inachtneming dezer vormen veel eer een Neerlandisme in het Hoogduitsch dan een Germanisme in het Nederlandsch te noemen. Doch sedert ook onze dichters, op

het voorbeeld der Fransche verskunst, zich aan een bepaald aantal lettergrepen bonden, hebben ook zij de verbuigingsvormen van *een* en *geen* en van de bezittelijke voornaamwoorden verwaarloosd; vormen, waaraan BILDERDIJK bepaaldelijk in gebondene rede den oorlog verklaard heeft, terwijl ook VAN DER PALM zich, waar de euphonie dit vorderde, die afsnijding placht te veroorloven. Dus behoeven wij thans geen voorstel meer, om de verwaarloozing der verbuiging in de schrijftaal op te nemen, daar die verwaarloozing juist door de schrijftaal in onze taal gekomen is, en de verbuiging zelve dier woordjes slechts daar nog bestaat, waar de geschrevene taal geenen invloed heeft uitgeoefend, te weten bij de burgers en boeren in eenige provinciën, wier dialecten evenwel thans, zooals de Heer SLOET in de laatste vergadering heeft aangemerkt, aan het uitsterven zijn. Maar waarom? Juist omdat door het algemeener schoolonderwijs de literarische taal de aldaar gesprokene verdringt.

Na deze algemeene beschouwingen doet de Heer BRILL zich de vraag, of er in weerwil van dit alles, dan toch geene vormen in de schrijftaal zijn, welke men beter zou doen op te geven? Hij zal dit in bijzonderheden overwegen.

Zal men den *subjunctief* opgeven? De subjunctief kan in vele gevallen niet gemist worden. In de beschaafde spreektaal behoort men den subjunctief dan ook niet te verwaarloozen. Iets anders is (om één voorbeeld uit duizend aan te halen): „Ik geef toe dat men dat zegt,” en „Ik geef toe dat men dit zegge.” Elk die het gebruik van den subjunctief in het Grieksch en Latijn, ja zelfs maar in het Fransch of Hoogduitsch verstaat, kan zich de verwaarloozing van die wijze in onze taal niet veroorloven. Den beschaafden voegt het, hier een goed voorbeeld te geven. Voor 't overige zijn het de dichters niet, die ons den subjunctief zullen willen doen ter zijde stellen. Zij gebruiken toch die

wijze om des rijms wille wel eens waar ze eigenlijk niet zou te pas komen.

Ook de *naamvallen* mogen niet worden prijsgegeven. De datief, ja, bestaat nog slechts in enkele stereotype spreekwijzen, maar den genitief zou men dan slechts voor de omschrijving met het voorzetsel *van* kunnen ter zijde stellen, wanneer men alle verheffing van stijl, die den genitief vordert, wilde afsnijden. Rijst de toon van den spreker, dan heeft het gebruik van den genitief niets verwerpelijks meer. Wil men den genitief ongaarne zien aangewend, omdat hij in de gemeene spreektaal weinig voorkomt, dan zal men, van hetzelfde beginsel uitgaande, in de meeste gevallen ook het meer edele woord voor het minder edele moeten doen plaats maken, ja *heit* voor *heeft*, *mouwwe* voor *moeten we* en dergelijke behooren toe te laten.

Zal men eindelijk ook het onderscheid van *geslacht* der zaaknamen moeten laten varen? Ook dat ware een vergrijp tegen de taal. De Heer ROORDA heeft hieromtrent reeds eenige concessiën gedaan. Hij wil het vrouwelijke geslacht voor de abstracte woorden behouden. Ook vergunt hij te spreken van *den ouden eik* als eene soort van persoonsverbeelding. Van uit deze concessie ziet Spreker kans, het geheele bedreigde terrein te behouden. Persoonsverbeelding toch, meent de Spreker, is de eerste en oorspronkelijke grond van geslachtstoekenning. Toen de talen nog nader bij haren oorsprong waren, had de mensch eene levendige voorstelling van het voorwerp, hetwelk hij uitdrukte, eene voorstelling, welke in de liefde voor dat voorwerp wortelde. Zoodanig fijn en levendig gevoel geeft aan de uitdrukking gloed en kleur, en vindt in het taalgeslacht een zeer geschikt middel om zich te uiten, gelijk Spreker met een en ander voorbeeld duidelijk tracht te maken. Die oorspronkelijke poëtische kracht, die aan alles een ziel geeft en ook de talen en hare vormen in het aanzijn riep, moet men trachten aan te wakkeren, lie-

ver dan door het afsnijden der vormen, waarin zij zich openbaart, haar te verstikken. Wij hebben nog slechts weinig van die vormen overgehouden. De poëzy heeft als het ware op de zelfstandigheid onzer taal geteerd. Onze taal vertoont de likteekenen van eeuwenlange worsteling en strijd. Zullen wij nu het weinige, dat ὀλίγον το φιλον το hetwelk haar van vroeger bezit overbleef, prijs geven? Dit geschiede ten minste niet zonder protest, bepaaldelijk niet zonder dat deze Akademie doe blijken, dat zij, even als dergelijke lichamen in andere landen, het van hare roeping rekt, het erfdeel der voorouderlijke taal voor het nageslacht te bewaren.

Bij de gedachtenwisseling over deze rede van den Heer BRILL, waarmede de Heer DE VRIES zegt volkomen in te stemmen, hebben enkele leden daarop aanmerkingen gemaakt. Inzonderheid de Heer ACKERSDIJK, ofschoon die voordracht met veel belangstelling gehoord hebbende, vindt daarin het een en ander nog al betwistbaar. Zijns inziens is de gesprokene en geschrevene taal identisch. Hij beroept zich te dien aanzien op het treffend gezegde van een Franschen schrijver: *l'éloquence est la langue naturelle des grandes pensées et des grands sentiments*. Volgens Spreker is de schrijftaal de daguerréotype der spreektaal, die, in haren hoogsten ernst gebezigd, welsprekendheid wordt. De geschrevene taal vindt ook daarin hare voortreffelijkheid, dat zij de uitgelezenste vormen der verschillende dialecten uitkiest en fixeert. Zoo heeft het Italiaansch het Toscaansche dialect als een der bevalligste verkozen. Omdat de uitstekendste schrijvers zulk eene gelukkige keuze best weten te doen, daarom geven zij de blijvende vormen aan hunne taal.

Na deze bespreking der voordracht van den Heer BRILL, die verklaart, dat hij in het door den Heer ACKERSDIJK gesprokene niet anders dan eene bevestiging van zijn gevoelen ziet, wordt door den Voorzitter de vraag voorgesteld: of de

Verhandeling van den Heer ROORDA, van wege de Akademie zal worden uitgegeven. Eenige leden kunnen zich daarmede niet vereenigen; waarna de Heer ROORDA verklaart, zijne verhandeling terug te nemen, daar hij voornemens is, die in zijn eigen naam voor het algemeen verkrijgbaar te stellen.

De Heer LEEEMANS brengt een voorstel te berde, strekkende om van wege de Akademie aan de Regering den eerbiedigen wensch bekend te maken, dat aan deze instelling eene afzonderlijke Afdeeling worde toegevoegd voor de Fraaije Kunsten, in welke afdeeling ook de dichtkunst, de welsprekendheid, de toonkunst en de beeldende kunsten mogen vertegenwoordigd worden. De voorsteller legt eene memorie van toelichting, daartoe behoorende, over.

De Voorzitter stelt voor en de vergadering beslist, dit voorstel in handen eener commissie te stellen, bestaande uit de leden BOSSCHA, VAN LENNER, VAN HALL en MOLL, ten einde over dit onderwerp de Afdeeling te dienen van voorlichting en raad; zullende dit onderwerp overeenkomstig het Regl. in eene buitengewone vergadering worden behandeld.

De Heer DE WAL geeft zijn voornemen te kennen, om in eene volgende vergadering eenige opmerkingen ter tafel te brengen, betrekkelijk de Achterleeners in Holland.

De Secretaris geeft eindelijk te kennen, dat bij hem ten geschenke voor de bibliotheek der Akademie is ontvangen een werk van den Heer OPZOOMER, getiteld: *Wetenschap en Wijsbegeerte*; waarna de vergadering, daar niemand meer het woord vraagt, door den Voorzitter wordt gesloten.

VERSLAG DER COMMISSIE
BENOEMD TOT BEOORDEELING DER
INGEZONDEN LATIJNSCHE DICHTSTUKKEN.

De Commissie, in wier handen de *vier* gedichten, welke, ten gevolge der beschikking van wijlen Mr. HOEUFFT, in het afgelopen jaar als prijsverzen zijn ingekomen, ter beoordeeling gesteld zijn, meent na een naauwkeurig onderzoek daarover het volgende verslag te moeten uitbrengen.

1. DEUS TRISMEGISTUS.

Metrices Christianae specimen.

Non ut vincam, sed ut tester.

Hinc omne principium, huc refer exitum.

HORATIUS.

Onder dezen titel en deze beide spreken ontvingen wij eene uit *drie* stukken bestaande „proeve van Christelijke poëzij,” door welke de inzender eene aanschouwelijke voorstelling tracht te geven van de wijze, waarop de christendichters, bij het vervaardigen van geestelijke hederen, zich langzamerhand van het *metrum classicum*, gelijk hij het noemt, en tevens van het klassieke Latijn hebben losgemaakt. Volgens zijne zienswijze strookten deze beiden weinig met den geest van het ware Christendom. Immers „Christiani, viri sancti et lauro Cynthia digni, e Latio

quidem egressi, tamen novum sermonem novumque metrices modum finxerunt, genio Christianae doctrinae accommodatum et ecclesiasticis cantibus necessarium." Hoe taal en metrum van de classici aanvankelijk nog gevolgd zijn, moet blijken uit de 7 Sapphische strophen der eerste proeve, in welke Gods almacht en liefde bezongen worden. De tweede proeve verkondigt den lof van Christus. Hare 18 strophen zijn gesplitst in de *drie* onderdeelen, welke de spreuk *venit, vidit, vicit* aan de hand geeft, en welke, wat het metrum betreft, de vervaardiger zelf beschrijft als „tria segmenta, quorum priora duo syllabas tertiam et septimam, tertium septimam tantum metrice corripunt." Tot voorbeeld diene de derde strophe van het *vicit*, in welks laatste dimeter op 4 woorden slechts 3 maal tegen de quantiteit gezondigd is.

Canant Homeri carmina
Cruentam Achillis gloriam,
Adpersam laurum lacrymis,
Robur ex odio nātum.

De derde proeve is in Ambrosiaansche maat, en gewijd aan den H. Geest, hier genoemd *Spiritus pentecostalis*. De veertiende of laatste strophe luidt:

Tu me pro te fortifica,
Et mortem tu mortifica,
Tu me in te sanctifica,
Ad Christum castum eleva.

Lag niet reeds in den aard van dit zonderling maaksel genoegzame grond ter veroordeeling, aan voorbeelden als de boven gegevene ontbreekt het niet om het vermoeden te wettigen, dat de vervaardiger, gelijk zijn eerste motto dat reeds voorspelt, meer aanspraak heeft op den naam van vroom Christen dan op dien van deugdelijk poëet.

2. IN IOANNEM SAXONIAE REGEM.

'Ανὰ βαρβάρων δονήσω.

ANACREON.

Bij deze uit 20 Alcaische strophen bestaande Ode is een *scholion* gevoegd, *historiae Ioannae momenta quaedam continens*. De dichter licht daarin 's Konings verdiensten toe als beoefenaar en voorstander van wetenschap. Bepaaldelijk roemt hij den Vorst om eene vertaling in Hoogduitsehe verzen van DANTES *Divina comoedia*, en om zijne werkdadige bemoeijingen in het ontwerpen van een nieuw Wetboek van Strafvordering. Dit werpt ten minste één flauwen lichtstraal in de pikzwarte duisternis, door welke men zich bij het lezen dezer Ode omhuld ziet, die over het geheel in gezwollen stijl en niet zeer keurige Latiniteit een vreemd mengelmoes oplevert van Heidensche en Christelijke begrippen. In een' aanhef van 6 strophen schildert onze dichter, hoe zijn geest het aardsch verblijf verlaten wil, en opstijgen naar de plaats, waar men over eene brug, langs welke geen terugkeer mogelijk is, tot de eeuwige gewesten nadert; hoe hij, de gevaarlijke proefneming van PROMETHEUS wagende (*Prometheo periclo*), zich in het heldere luchtruim wil begeven, en de geniën (engelen?) zien van dien God, die, verhevener dan de sterrenhemel, over alle werelden door alle zonnen steeds eene gelijkmatige warmte (*aequatum calorem*) en een weldadig licht verspreidt, dat in het eind alle licht des geestes en de uiterste verborgenheden overtreft

(Ac finientem lumina mentium et
Mysteriorum vincere terminum);

hoe verder die geest de hoogste hemelen, door PETRUS hem ontsloten, wenschte in te gaan; — en wat er in de 2 volgende strophen meer van dien aard voorkomt. Plotseling begint nu de donder te rollen, flikkert de bliksem aan alle

hoeken des hemels, en komen de zielen der afgestorvenen te voorschijn. Dichters, als ALCAEUS en PINDARUS, vertoonen zich met nieuw gestemde lieren, en in hun midden DANTE, die tot in de hel doordringt en zelfs uit het vagevuur verlost, waarbij Christus borg blijft (*spondente nato*). Van DANTE komt eindelijk de dichter tot zijnen held, voor wiens waardige houding tijdens den jongsten opstand onder zijn volk geen woord wordt ten beste gegeven, maar die in 6 strophen als dichter en wetgever hoogelijk geroemd wordt, terwijl over zijne regering en persoon niet zeer begrijpelijke heilbeden worden uitgestort.

3. IN BACCHUM.

Χαῖρε, τίχος Σεμέλης εὐώπιδος· οὐδέ πη ἔστι
 Σεῖο γε ληθόμενον γλυκερὴν κοσμησάι αἰοδὴν.
 HOM. Hymn. in Dionys.

Mogt HORATIUS, toen hij zijn' lierzang *Ad Bacchum* aanhief, in waarheid vragen:

Quo me, Bacche, rapis tui
 Plenum? —

geheel anders is het met den vervaardiger van dit gedicht, wien zelfs de wenk ontgaan schijnt, door den dichter hem gegeven, aan welken hij zijne zinspreuk ontleende. Hem is Bacchus die God der zangers, der hoogere geestverrukking niet. Zijne Elegie begint met den lof des wijns als schenker van vreugde, verdrijver van zorgen, verkwikker na zwaren arbeid, hersteller van krachten na doorgestane ziekten, minnaar van vrede en vriendschap, om vervolgens in tamelijk vloeiende, doch weinig boeiende verzen het alledaagsche denkbeeld te ontwikkelen, dat een onmatig gebruik van wijn heillooze gevolgen na zich sleept. „O!” roept hij vs. 25 uit — „o als men de druiven daar zoo rustig onder de bladeren ziet hangen, wie zou dan denken

dat er zóóveel kwaad in stak!" Nadat dit door enkele voorbeelden is opgehelderd, wendt de dichter zich ten slotte tot de jongen van jaren, onder verzekering, dat hij geenszins den zedemeester wil spelen. In zijn' tijd heeft hij óók wel eens lustig meêgedronken, maar is er gelukkig wêl afgekomen.

Ut cuncti, illecebras sensi levioribus annis,
Evasisse tamen me iuvat inde bene!

Als zijne jeugdige vrienden matig leven, zullen zij gelukkig, en welligt lang leven. Dit wenscht hij hun bij een' steeds vollen wijnkelder toe.

Sitque hilari semper cella referta mero.

De Commissie is van oordeel, dat de vervaardiger dezer disticha zich zoowel in het metrum als in de taal vrij gemakkelijk beweegt, maar als dichter de waarheid der oude spreuk:

πολλοὶ μὲν ναρθηκοφόροι, Βάκχοι δὲ γε παῦροι,

niet heeft te schande gemaakt.

4. OCTAVIAE QUERELA.

In vergelijking van de drie vorige zangen onderscheidt zich dit gedicht zeer gunstig. Het is eene Elegie van 180 verzen, naar aanleiding van de bekende plaats van Tacitus, Ann. XIV, 63 sq. NERO's echtgenoot OCTAVIA, door POPPAEA verdrongen, is zoo even op Pandataria, het oord harer ballingschap, aangekomen. Verwonderd over de schijnbare zachtaardigheid van haren gemaal, als wilde hij met hare verbanning zich tevreden stellen, begrijpt zij toch, dat het oogenblik nabij is, waarop zij op zijn bevel zal worden omgebracht. Den korten tijd, dien haar nog te leven gegund is, zal zij door klagen hare zielesmart trachten te

lenigen, naar het voorbeeld van PHILOMELA, tot wie zij het woord rigt:

Perge queri, PHILOMELA, modum sed pone dolori:
Quicquid passa gemis, deteriora tuli.

Bij het lezen van dit distichon herinnert men zich de plaats uit Seneca's treurspel, waar OCTAVIA zich zelve toeroept (vs. 18 sq.):

Vince et volucres Pandionias:
Gravior namque his fortuna tua est.

Doch hiervan maken wij den dichter geen verwijt, ook al waren in zijn gedicht *zulke* sporen van navolging zoo menigvuldig, als zij thans zeldzaam zijn. Integendeel rekenen wij het hem tot lof toe, dat hij vrij gebleven is van de overdrijving, tot welke SENECA hem gemakkelijk had kunnen verleiden. — Hierop dan schetst OCTAVIA in korte trekken de voornaamste gebeurtenissen, die haar jeugdig leven in het bitterst lijden hebben doen verkeeren. Vreugde heeft zij nooit gekend; slechts gruwelen en rouw.

Esse hilarem quid sit, nullo cognovimus usu;
Gaudia non memini, non sine nube dies.
Sed gladios, iras, terrores, funera, luctus,
Multaque, dum memini, quae memorare pudet.

Naauwelijks was haar eene moeder ontrukkt, wier verlies zij niet eens mogt beweenen, of eene

Agrippina, sui mater manifesta Neronia,

trad in de vaderlijke woning. Meerdere voorbeelden uit het huiselijk leven in hare kindschheid roept zij zich voor den geest terug, vooral wat zoete beloften toen telkens den stiefbroeder van de lippen vloeiden, met wien zij zich later, ofschoon nog weinig meer dan een kind, door den echt moest vereenigen. Ten koste van het leven haars vaders werd haar gemaal ten troon verheven, zij als vorstin be-

groet, die, zelve meer slavin dan echtgenoot, daarenboven eene slavin in hare regten zag treden. Nog bleef haar één steun, één troost, haar BRITANNICUS; doch ook dien moest zij eensklaps door het doodelijk gift zien sneven. Van toen af voelde zij den haat tegen haars broeders beul in de borst ontkiemen, een' haat, die in tallooze schanddaden en moorden, aan onschuldige burgers gepleegd, ten laatste zelfs aan zijne overigens misdadige moeder, schier dagelijks nieuw voedsel kreeg. „Vraag dan nu nog,” zegt zij, „waarom ik zulk een' man niet acht.”

Saepe per opprobrium mihi «coniux frigida” dixit:
 Verior illius vox, puto, nulla fuit.
 Sive aspexit enim, fugiebat pectore sanguis,
 Et causa alioris trux mihi vultus erat;
 Seu tetigit, colubra veluti mordente, per artus,
 Qua tacti fuerant, frigidus horror iit.

Dien man misgunt zij dan ook eener POPPAEA niet. Zich zelve van geen vergrijp tegen NERO bewust, voorspelt zij hem de wraak der Goden, waarvan zij reeds de kennelijke teekenen in zijne gejaagdheid en angstige droomen heeft meenen te bespeuren. — Daar ziet zij op eens NERO's handlangers opdagen. Neen, zij vergist zich niet. Haar doodsuur naakt. Nog met een enkel woord spoort zij zich tot volharding aan, en roept, met de borst naar hare moordenaars gekeerd:

En pectus, famuli: domino me dicite vestro,
 Quam tremet ipse brevi, non tremuisse necem.

De Commissie erkent gaarne, dat zij deze Elegie met genoegen heeft gelezen en geenszins van verdiensten ontbloot acht. OCTAVIA's karakter is wèl uitgedrukt, en in het geheele gedicht heerscht, zonder groote verheffing, veel gevoel bij een' aangename toon. Doch daar is ook eene zeer merkbare schaduwzijde. Tegenover inderdaad fraaije

plaatsen staan hier en daar zwakke en matte verzen. Moge eene enkele vrijheid in het metrum te verschoonen zijn, de rhythmus is niet altijd zeer vloeiende. Ook laten sommige Latijnsche uitdrukkingen, wat zuiverheid betreft, iets te wenschen over. Op deze gronden oordeelt de Commissie, dat aan dit gedicht de *gouden* eereprijs niet moet worden toegekend. Maar evenzeer aarzelt zij, wegens kleinere feilen, aan grootere deugden de verdiende hulde te weigeren. Haar voorstel is dus, dat, gelijk ten vorigen jare met twee andere gedichten geschied is, zóó dit jaar de *Octaviae querela* met den *zilveren* eerepenning bekroond worde, onder beding echter, dat de dichter, indien hij zich noemt, vóór de uitgave zich de aanmerkingen ten nutte make, welke hem door de Commissie zullen verstrekt zijn.

De taak, ons opgedragen, achten wij hiermede volbragt.

9 Maart 1857.

De Commissie voornoemd:

J. G. HULLEMAN.

G. H. M. DELPRAT.

S. KARSTEN.

V O O R S T E L

VAN DEN HEER

L. J. F. JANSSEN

AAN DE

LETTERK. AFD. DER KONINKL. AKAD. VAN WETENSCHAPPEN,

dato 12 Januarij 1857.

„Het zoo even vernomen besluit der vergadering, om met de uitgave der verhandeling van den Heer MOLL (over de Bibliotheek van het klooster St. Barbara) de rij van diemededeelingen te openen, die voor de *Verslagen* te uitvoerig, of om andere redenen minder geschikt zijn, — het bepaalde uitzigt derhalve, dat er ook van wege *deze* Afdeling der Akademie *Verhandelingen* in 4° formaat zullen uitgegeven worden, geeft mij aanleiding om, in het belang van de geschiedenis der vaderlandsche kunst, een voorstel aan uwe overweging te onderwerpen.

Het zal wel niet twijfelachtig zijn, dat eene goede uitgave van de zeldzaamste en belangrijkste overblijfselen der oud-vaderlandsche kunst, voor hare geschiedenis hoogst wenschelijk moet zijn. Sommige dier overblijfselen, in de laatste jaren in monographiën uitgegeven, zouden dit des vereischt kunnen bevestigen. De uitgave echter van zulke kunstoverblijfselen, wanneer zij op eene eenigzins ruime schaal zal plaats vinden, gaat de krachten van partikulieren te

boven, is wegens finantiëele redenen voor partikuliere rekening ondoenlijk, en waar zij bij ons te lande beproefd werd, hebben uitgevers of ondernemers er schade bij geleden, en zijn deze er voor de toekomst van afgeschrikt geworden. Zij is echter mogelijk bij eene instelling als deze Akademie is, en het schijnt mij toe, dat de Akademie daardoor evenzeer dienst bewijzen zou aan de grondige beoefening onzer vaderlandsche kunstgeschiedenis, als zij dank zou inoogsten bij ieder, die de monumenteele vaderlandsche oudheid op prijs weet te stellen.

Dat de opheldering der vaderlandsche kunstgeschiedenis niet buiten den kring der werkzaamheden van onze Afdeeling gelegen is, werd openlijk door haar erkend, toen zij in de jongste bijeenkomsten hare goedkeuring schonk aan de mededeelingen van onze geachte leden NIJHOFF en LEEMANS, de eerste over een zeldzaam drijf- en snijwerk, de laatste over merkwaardige muurbeschilderingen op nieuw in de herv. kerk van Zalt-Boemel ontdekt. Zulke mededeelingen verliezen echter een groot gedeelte van hun belang, wanneer zij zonder de noodige afbeeldingen door den druk bekend gemaakt worden; ten gevolge waarvan dan ook de Afdeeling reeds het besluit nam, om van den door den Heer NIJHOFF besproken middeleeuwschen prachtband eene afbeelding uit te geven.

Mijn voorstel is daarom, dat er van wege en op kosten der Akademie, van tijd tot tijd, in hare werken *afbeeldingen* mogen worden uitgegeven van belangrijke en zeldzame overblijfselen der middeleeuwsche vaderlandsche kunst, voorzien van een beknopten tekst, die, des noods zonder beoordeeling, de noodzakelijkste toelichtingen zou behooren te bevatten.

En aangezien de muurbeschilderingen, in de laatste jaren in ons vaderland ontdekt, ongetwijfeld tot de zeldzaamste overblijfselen behooren, en het zeer te wenschen is dat die volledig bekend worden, en er van som-

migen reeds uitstekende teekeningen vervaardigd zijn, die slechts op eene uitgave wachten, zou ik voorstellen om met eene uitgave van muurbeschilderingen te beginnen, en daartoe in de eerste plaats de oudsten te kiezen, te weten, die zich in de thans gesloopte St. Jans-kerk te Gorinchem bevonden hebben, waarvan een gedeelte tot de 13e eeuw opklimt, waarvan goede afbeeldingen en facsimilés op 's Lands kosten vervaardigd, op de Kon. Bibl. te 's Hage bewaard worden, en die zelfs door uitheemsche kunstkenneren, die ze zagen, als hoogst gewigtig gekenmerkt zijn. — Heeft men eens eene goede bewaarplaats voor zulke kunstoverblijfselen geopend — en als zoodanig zullen zeker wel de werken der Akademie mogen beschouwd worden — dan weet men waar in de toekomst nieuwe ontdekkingen van dien aard het spoedigst en meest vruchtbaar kunnen geplaatst worden; en wanneer er bij die uitgaven gezorgd werd, dat zij ook onder afzonderlijken titel in den handel verkrijgbaar waren, zouden zij voor kunstenaars en liefhebbers, die de *Verhandelingen* der Akademie zich niet aanschaffen, gemakkelijk toegankelijk worden, en misschien door debiet nog eenige vergoeding voor de kosten, aan de uitgave verbonden, opleveren.”

RAPPORT OVER HET VOORSTEL
VAN DEN HEER
L. J. F. JANSSEN,
OMTRENT HET
BEKENDMAKEN DER ZELDZAAMSTE EN BELANGRIJKSTE
OVERBLIJFSLEN VAN
OUD - V A D E R L A N D S C H E K U N S T.
DOOR DE HEEREN
N. C. KIST, C. LEEMANS en W. MOLL.

Het in uwe voorlaatste vergadering door ons geacht medelid Dr. JANSSEN gedaan voorstel, strekkende om de, van wegen deze Afdeeling der Akademie voorgenomene, uitgave van *Verhandelingen* in 4°. formaat mede dienstbaar te doen zijn aan *het bekendmaken der zeldzaamste en belangrijkste overblijfsels van oud-vaderlandsche kunst*, heeft voor de Commissie, in welker handen dit voorstel met verzoek om inlichting en verdere voordragt is gesteld geworden, een onderwerp van ernstig onderzoek en overweging uitmaakt. Zij verheugt zich, als haar eenstemmig oordeel te mogen mededeelen, dat dit voorstel de aandacht en ook de goedkeuring en medewerking van deze Afdeeling der Akademie ten volle mag waardig geacht worden, en zij gevoelt zich daarom verplicht, niet alleen in het belang van de takken van wetenschap, wier bevordering hierbij in aanmerking komt, maar ook in het belang van

de werkzaamheid en den roem der Akademie, nog in een en ander opzigt het wenschelijke te doen in het oog vallen, dat in den geest van het voorstel worde gehandeld.

De strekking van het voorstel is *in de eerste plaats* meer *algemeen*. Het spreekt van zeldzame en belangrijke overblijfsels van oud-vaderlandsche kunst, wier bekendmaking, door beschrijving en afbeelding, in het belang der kunstgeschiedenis, wij voegen er bij in het belang der wetenschap in het algemeen, hoogst wenschelijk te achten is; en het wil, dat onze Afdeeling der Akademie deze zaak zich aantrekke, dewijl de ondervinding ten overvloedereeds heeft geleerd, dat de partikuliere uitgaaf van zulke stukken, in den regel te zeer door finantiële bezwaren gedrukt is, dan dat de uitgevers zich daaraan durven wagen, waardoor weder aan den geleerden kenner en beoefenaar dezer stukken, de lust of althans de gelegenheid ontnomen wordt, om aan de bekendmaking dier stukken, op eenigermate voegzame wijze, tijd en krachten te wijden. De leden uwer Commissie kunnen, door eigene ondervinding geleerd, het een en ander ten volle beamen. De voorsteller heeft wel de verschillende rubrieken niet opgenoemd, tot welke de bedoelde overblijfsels behooren; maar zeker had hij daarbij ook het oog op de Middeleeuwsche Architectuur, wier gedenkstukken, nog heden aanwezig, met geheel den gang der geschiedenis en der wetenschap zoo innig verknocht, daarover, in talloze opzigten, nog zooveel licht kunnen uitstorten. Nederland is, betrekkelijk althans, in dit opzigt misschien zoo rijk als eenig land in Europa. En toch Nederland is te dezen aanzien voor de wetenschap, dat is voor hen, die in Duitschland, Frankrijk en Engeland haar met den meesten ijver beoefenen, eene *terra inognita*. Men weet, men vermoedt zelfs niet, dat in Nederland nog iets van dien aard aanwezig is. En op de *kaart der kunstgeschiedenis*, zooals die voor eenigen tijd het licht zag,

staat Nederland, evenzeer als kort geleden nog op de *spoorwegkaarten*, als eene Afrikaansche woestenij, met eene geheel witte plek beteekend. En wilt gij M. H.! hiervoor nog een nader bewijs: wij kunnen er een mededeelen, hetwelk, hoe smartelijk ook, de zaak tot klaarheid brengen zal. In het jongste, nog niet voltooide, maar onder de nieuwste werken van dezen aard, in volledigheid en degelijkheid schier alles overtreffend en met tallooze afbeeldingen rijk uitgedoscht werk van Dr. OÄEL SCHNAASE, *Geschichte der bildende Künste im Mittelalter*, handelt deze verdienstelijke schrijver (IV B. II Abth.) over de *Romaansche*, (liever zeggen wij de *Romaansch-Byzantijnsche*) Architectuur, ook de Rondboog-stijl genoemd, welke in de XI^{de} en XII^{de} eeuw de Gothische is voorafgegaan en te Spiers, Worms, Limburch en aan de Lachersee hare pracht-exemplaren kan aanwijzen. Hij onderzoekt hoever deze bouwtrant ook naar het Noorden en Westen den Rijn afwaarts is doorgedrongen. Daar nadert hij Holland! Hoe verlangen wij naar de opmerkingen van den grondigen kenner over de niet weinige monumenten van dezen stijl, die in de St. Pieter en St. Marie te Utrecht, St. Jan te Arnhem, St. Lebuinus te Deventer, St. Plechelmus te Oldenzaal, de ruïne op het Valkenhof te Nijmegen, en elders, toen of althans nog kort geleden aanwezig waren. Maar ziet! Naauwelijks gelooven wij onze oogen, wanneer wij vernemen, dat zelfs de grond van Holland er toen nog niet was. Op bl. 154 lezen wij met zoovele woorden: „Holland ist in dieser Epoche noch gar nicht zu nennen. Es war selbst physisch erst im Entstehen, und baute seine Kirchen noch meistens von Holz. Jedenfalls ist hier nichts aus so früher Zeit erhalten.” En zoo is dan het inderdaad niet onaanzienlijk contingent, hetwelk Nederland, te dezen aanzien, der wetenschap had kunnen aanbieden, met één pennestreek weggevaagd. Dat er van het groot aantal bij ons nog staande gebleven zeer verschillende monumenten van den, de Rom.

Byz. Architectuur voorafgaande, *Basiliak-stijl*, uit de X^e of XIe Eeuw, bij hem geene sprake zijn kan, behoeven wij niet eens te zeggen. Maar zonderlinger nog, dat het met de monumenten van den *Gothischen* stijl bij SONNAASSE niets beter gesteld is. Hij kent alleen — want hij is, blijkens zijne vroeger uitgegeven *Niederländische Briefe*, zelf eenmaal in de Provincie Holland geweest — hij kent alleen onze eigenlijk *Hollandsche* kerken, zooals wij ze te Amsterdam, Haarlem, Leyden, enz. aanschouwen, en welker oorsprong en karakter tot een' *overgangsvorm tusschen den Romaanschen en den Gothischen stijl* behooren, die nergens elders, dan in de aan de zee kust gelegene Hollandsche, Zeeuwsche en Vlaamsche, of thans Fransche, gewesten wordt aangetroffen, maar dien hij als den in geheel Nederland heerschenden bouwstijl aangeeft, en met welks Hollandsche „Zähigkeit und Nüchternheit” hij zich vrolijk maakt. Integendeel, van de prachtige monumenten van den *Gothischen stijl*, die in Utrecht, Gelderland, N.-Brabant, Overijssel en elders in niet gering aantal aanwezig zijn, weet hij er geene, dan alleen met een enkel woord de Utrechtsche Domkerk, en, met beroep op zeke-
ren *KUJST*, die eene verhandeling *over de Kerk.-Architectuur en de Doodendansen* schreef, ook de St. Maartens-kerk te Bommel en de Bossche St. Jans-kerk te noemen. Hij besluit dan ook met te zeggen: „Allein der völlige Mangel aller Forschungen einheimischer Gelehrten spricht dafür, dass ihr mittelälterlicher Kirchenbau überaus wenig Interesse haben muss.” — Wij behoeven wel niets meer te zeggen, om te doen in het oog vallen, hoe jammerlijk het met de kennis van hetgeen er bij ons aanwezig is, in het buitenland uitziet; maar tevens, dat wij van deze onze onbekendheid bij anderen veelal zelf de schuld dragen, en welk een nuttig en belangrijk werk er daarom door onze Afdeeling der Akademie zal verrigt worden, wanneer zij in de 4°. uitgave harer werken de gelegenheid openstelt, om gedenkstukken bekend te doen worden,

van welke de wetenschap ruimschoots en in meer dan één opzicht zal kunnen partij trekken.

Het is tot één bepaald doel, dat het aanhangig voorstel al aanstonds van de verlangde vergunning wenschte te zien gebruik gemaakt. Dit betreft namelijk de *muur-beschilderingen* welke in de voor eenige jaren afgebroken groote kerk te Gorcum werden aangetroffen, en waarvan goede afbeeldingen en facsimilés, op 's Rijks kosten vervaardigd, op de Kon. bibliotheek te 's Hage bewaard worden. Bekend met het belang dezer stukken, durft de Commissie op het in besluit veranderen van dit voorstel met allen ernst aandringen. Zij doet zulks te meer, dewijl zij vermeent, dat de Akademie alzoo handelen zal in den geest onzer Regering, die toch de grootere kosten der te vervaardigen teekeningen zich niet zal hebben getroost met het oogmerk, om ze verder aan de vergetelheid prijs te geven, en die door onze uitgave zal worden aangemoedigd om, bij voorkomende gelegenheden, hare helpende hand niet terug te trekken.

Terwijl de Commissie alzoo het voorstel, zoowel in zijne algemeene als in zijne bijzondere strekking, met vrijmoedigheid aanbeveelt, veroorlooft zij zich daarbij het advies: 1°. dat telkens, bij een in dezen geest gedaan voorstel, door de Afdeeling het maximum der som bepaald worde, welke zij, bij inwilliging daarvoor bij het Bestuur der Akademie zal aanvragen; 2°. dat, bij eenig op soortgelijk voorstel gevallen toestemmend besluit, door de Afdeeling eene Commissie benoemd worde om, zoo over den technischen arbeid, als het bewerken van den tekst, het noodige toezigt te houden; en 3°. dat ten behoeve van het tegenwoordige voorstel, tot uitgave der Gorcumsche muurbeschilderingen, de gelden worden aangevraagd bij het Bestuur der Akademie.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 9^{den} MAART 1857.

Tegenwoordig de Heeren: J. BAKE, H. J. KOENEN, J. BOSSCHA,
C. LEEMANS, T. ROORDA, L. J. F. JANSSEN, G. H. M. DELPRAT,
J. G. HULLEMAN, C. W. OPZOOMER, H. C. MILLIES, W. MOLL,
R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, S. KARSTEN, M. DE VRIES,
N. C. KIST, J. ACKERSDIJK, IS. AN. NIJHOFF, J. VAN HALL,
F. DOZY, en van de Natuurkundige Afdeeling, de Alg. Secretaris.

De Heeren SCHOLTEN en DE WAL hebben zich wegens
ongesteldheid doen verontschuldigen; de Heeren SLOET en
VAN ASSEN wegens ambtsbezigheden.

Het proces-verbaal der vorige vergadering wordt gelezen
en vastgesteld.

Wordt voorgelezen eene missieve van Z.Exc. den Minis-
ter van Koloniën, waarin te kennen wordt gegeven, dat
met de eerste gelegenheid den Nederlandschen Commissaris
in Japan zullen worden toegezonden de stukken, door de
Akademie in April 1856 den Minister ter verzending aan-

bevolen, ten einde daarover de gedachten van den Commissaris te vernemen, en intusschen het noodige te verrichten, opdat zooveel en zoo spoedig mogelijk voldaan worde aan het verlangen van den Heer HOFFMANN, om 600 staafjes voor Sineesche lettertypen te doen vervaardigen en over te zenden. — Deze missie wordt voor kennisgeving aangenomen.

De Secretaris brengt namens de commissie van redactie rapport uit wegens het opstel van den Heer JANSSEN tot wederlegging van den Heer RUTGERS. De commissie oordeelt, dat men ook in dezen behoort te hooren en te wederhooren, en dat alzoo het opstel behoort geplaatst te worden. Dienovereenkomstig wordt besloten.

De Heer HULLEMAN brengt rapport uit namens de commissie tot beoordeeling der ingekomene Latijnsche prijsverzen. Vier dichtstukken zijn door den Secretaris ontvangen, van welke drie naar het oordeel der commissie ter bekrooning niet kunnen in aanmerking komen. Het vierde, getiteld *Octaviae Querela*, onderscheidt zich zeer gunstig van de overige, en de commissie adviseert om, zoo de auteur aan eenige op zijnen arbeid gemaakte aanmerkingen wil te gemoet komen, dit stuk met den zilveren eerepenning te bekroonen. De vergadering vereenigt zich met dit praeadvies.

De Heer KIST brengt rapport uit namens de commissie ter beoordeeling van het voorstel van den Heer JANSSEN. De commissie is van gevoelen, dat aan dit voorstel door de Afdeeling behoort te worden gevolg gegeven, daar het hier eene onderneming geldt, welke de krachten van bij-

zondere personen, vooral ook wegens de groote kosten, doorgaans overschrijden zal. Zij dringt dit nader aan, op grond der hoogst gebrekkige kennis, welke men buitenslands draagt van de overblijfselen der middeleeuwsche kunst in Nederland. Zoo is nog onlangs in een anderzins zeer verdienstelijk werk van Dr. CARL SCHNAASE eene zoo volslagene onkunde van de oud-Nederlandsche kunst aan den dag gelegd, dat de auteur zelfs het bestaan van Nederland in de middeleeuwen niet schijnt te hebben vermoed. De commissie stelt voor, dat men al aanstonds een aanvang make met de Gorinchemsche muurschilderijen, van welke op de Koninklijke boekery te 's Gravenhage zeer goede afbeeldingen voorhanden zijn.

Over het uitgebrachte rapport heeft eene breede gedachtenwisseling plaats, waarbij vooral de Heer DE VRIES aan de vergadering den wensch kenbaar maakt, dat deze Afdeeling der Akademie eene onderneming, die zoo kennelijk tot hare roeping behoort, met ijver en volharding verwezentlijke. In den loop der discussie doet de Heer LEEMANS opmerken, dat het werk van Dr. SCHNAASE, hetwelk zeker zijne verdiensten bezit, toch geen onverdeelden lof verdient, daar er onderscheiden gegronde aanmerkingen op te maken zijn. Na eene langdurige woordenwisseling besluit de vergadering, dat de Heer JANSSEN zal worden uitgenoodigd, om den aard en omvang der bedoelde onderneming in eene volgende vergadering nader te omschrijven, en de middelen ter uitvoering breeder op te geven. Inmiddels zal de Secretaris de noodige stappen bij den Minister van Binnenlandsche Zaken doen, om in het bezit te komen van de afbeeldingen der Gorinchemsche muurschilderijen, opdat door den Heer JANSSEN onverwijld maatregelen mogen kunnen beraamd worden, om de onderneming met de uitgave dezer merkwaardige overblijfselen van oud-vaderlandsche kunst een aanvang te doen erlangen, en wordt voorts de Secretaris gemachtigd,

om in betrekking tot de kosten der onderneming, met den Algemeenen Secretaris der Akademie in overleg te treden.

De Voorzitter brengt in omvraag, of de vergadering het geraden acht, nog de bijdrage van den Heer DOZY aan te hooren. Het geachte lid geeft te kennen, dat dit, aangezien er nog eene buitengewone vergadering moet gehouden worden, met het Beglement van Orde in strijd zou wezen; waarop de vergadering, uit aanmerking van het reeds ver gevorderde uur, wordt gesloten.

PROGRAMMA
CERTAMINIS POETICI

AB

ACADEMIA REGIA SCIENTIARUM

EX LEGATO HOEUFFTIANO

PROPOSITI

A°. MDCCCLVII.

Academiae Regiae Scientiarum Ordo, cuius est *Literarum, philosophiae et historiae disciplinas* tueri, de quatuor Carminibus, quorum auctores superiore anno de praemio *Hoeufftiano* certarunt, in consessu suo d. IX. m. Martii hoc iudicium tulit: Carmina, quorum primum *Deus Trismegistus, metrices Christianae specimen*, alterum *In Ioannem Saxoniae Regem*, tertium *In Bachum* inscriptum erat, parum habere quo commendari, nihil quo digna esse praemio viderentur; quartum autem, cui Elegiae titulus erat *Octaviae querela*, quum passim in eo desideraretur Latini sermonis numerorumque elegantia, tamen universe iis et venustatis et ingenii poetici laudibus insigne videri, ut altero sive argenteo praemio existimari deberet dignissimum.

Itaque in consessu Ordinis, habito a. d. XIV. m. Aprilis, combustis trium illorum Carminum schedulis, quibus nomina auctorum continebantur, ex quarti schedula, impetrata huius aperiundae venia, nomen prodiiit **JOHANNIS VAN LEEUWEN**, V. D. M. in pago ZEGWAART, eiusdem, cuius duo Carmina Ordo superiore anno digna eodem honore iudicavit.

Denuo Academia Regia Scientiarum invitat omnes, externos pariter ac cives, ut composito carmine Latino pro praemio *Hoeufftiano* in certamen descendant.

Praemium certaminis est numisma aureum valens viginti et centum florenos, tribueturque ei, cuius carmen Latinum versuum non minus quinquaginta, quod nec privati argumenti, necdum prius vulgatum sit, iudicibus ab Ordine designandis dignum illo honore visum fuerit.

Carmina huic certamini destinata ante 1um diem m. Januarii a. 1858 mittantur necesse est, ad Virum Consult. H. J. KÖNEN, Ordini ab Actis, lemmate insignita, addita schedula obsignata qua nomen auctoris contineatur, quaeque eodem lemmate distincta sit.

Certaminis eventus pronunciabitur in publico Ordinis consessu ante mensem Aprilem a. 1858 habendo.

Quod carmen praemio dignum iudices censuerint, id sump-
tibus legati *Hoeufftiani* typis descriptum edetur. Reliquorum
Carminum schedulae obsignatae comburentur, ipsa autem ab
auctoribus repetita aequis conditionibus reddentur.

J. B A K E,

Ordinis Praeses.

Amstelodami, a. d. XIV. m. Aprilis,

A^o. MDCCCLVII.

Widener Library

3 2044 092 696 087

